The Art of Crime

10

MAÏOM 2021

Περιεχόμενα

EDITORIAL

Editorial Μάϊος 2021 [σελ.2]

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

Συνέντευξη της καθηγήτριας Tatjana Hörnle, Διευθύντριας του Ινστιτούτου Max Planck για τη Μελέτη του Εγκλήματος, της Ασφάλειας και του Δικαίου στο Φράιμπουργκ
στον Βασίλειο Πετρόπουλο, Δ.Ν. [σελ. 9]

Interview of Professor Dr. Tatjana Hörnle Director at the Max Planck Institute for the Study of Crime, Security and Law in Freiburg
by Dr. habil. Vasileios Petropoulos [σελ. 18]

ΜΕΛΕΤΕΣ

Ένα ανολοκλήρωτο πορτραίτο του Νικολάου Χωραφά από τον Νικόλαο Κ. Ανδρουλάκη [σελ. 26]

Ωφελιμισμός των κανόνων και νομιμοποίηση της ποινής στην φιλοσοφία του John Rawls [σελ. 30]
του Παναγιώτη Δ. Χριστόπουλου

«Σύγχρονοι εγκληματολογικοί προβληματισμοί υπό τη σκιά της πανδημίας» [σελ. 55]
της Βίκυς Βλάχου

Η διοικητική κράτηση στην Ελλάδα υπό το πρίσμα της εγκληματολογίας των συνόρων [σελ. 68]
του Δημήτρη Κόρου

ART AND CRIME

Η 3η Μαΐου 1808 του Γκόγια: η νεωτερική τομή στην απεικόνιση της βίας [σελ. 104]
της Βίκης Σκούμπη

Άνομη μυθοπλασία [σελ. 126]
του Μανώλη Μελισσάρη

Unruly fiction [σελ. 139]
by Manolis Melissaris

NOTITIAE CRIMINALIS

Τρομοκρατία τον καιρό της πανδημίας [σελ. 150]
της Ελένης Κωνσταντινοπούλου

Αναφορά στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την οικολογική καταστροφή του δάσους του Αμαζονίου [σελ. 157]
την Γεωργίου Φουσκαρίνη

Η Μη Συναινετική Πορνογραφία στην Ελληνική Έννομη Τάξη [σελ. 164]
της Αγγελικής Γιαννάκη

ΕΓΚΛΗΜΑ & ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Η Ψυχολογία της Ομολογίας: Η συνεισφορά της Δικαστικής Ψυχολογίας στην ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας και την προστασία των δικαιωμάτων του υπόπτου [σελ. 169]
της Ιφιγένειας Καράνη

ΕΚ ΤΩΝ ΕΣΩ

(Απο)δομώντας μια de facto κατηγορία κρατουμένων: Δράστες εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, καθεστώτα κράτησης και προτάσεις επανένταξης. [σελ. 180]
των Άννα Κασάπογλου, Δημήτρη Κόρου και Νικόλαου Κ. Κουλούρη

«Όπως βλέπεις μία μαύρη φωτογραφία, έτσι είναι η φυλακή» [σελ. 208]
του πρώην κρατούμενου Ν.Λ.

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Η δικαστική συνεργασία Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ηνωμένου Βασιλείου σε ποινικές υποθέσεις μετά το Brexit [σελ. 212]
του Ανδρέα Γεωργόπουλου

Εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας και εγκλήματα οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής (άρ. 336-353) – Ισχύον καθεστώς και επικείμενες αλλαγές [σελ. 229]
του Χαράλαμπου Γ. Καραμπέλη

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

«Σύνδρομο mobbing» - Η έννοια του ανυπεράσπιστου ατόμου με αφορμή την υπ' αρίθμ. 315/2020 διάταξη ΕισΠλημΠατρών [σελ. 247]
του Παναγιώτη Μπρακουμάτσου

Η σχέση της συνωμοσίας (conspiracy) με τα εγκλήματα του άρ. 187 ελΠΚ στο πλαίσιο της έκδοσης στις ΗΠΑ με αφορμή την πρόσφατη νομολογία του Αρείου Πάγου [σελ. 258]
του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου

Η δήμευση σε βάρος τρίτου (με αφορμή την απόφαση του ΔΕΕ της 14ης Ιανουαρίου 2021 στην υπόθεση C-393/19) [σελ. 280]
της Αλεξίας Φαμπρικάρη

ΜΕ ΑΠΟΨΗ

«Ποια θεωρείτε ότι είναι τα κατάλληλα μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης της διάδοσης του κορωνοϊού στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας;» [σελ. 294]
του Ηλία Κατσιούρη

«Ποια θεωρείτε ότι είναι τα κατάλληλα μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης της διάδοσης του κορωνοϊού στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας;» [σελ. 299]
του Γεώργιου Μπορμπαντωνάκη

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Το Ποινικό Δίκαιο σε κρίση και υπό κρίση – Liber Discipulorum (Για τα εβδομηκοστά γενέθλια του καθηγητή Ιωάννη Γιαννίδη) [σελ. 303]
της Μαρίας Ρηγοπούλου

Ο δικαιοπολιτικός Heidegger στο έργο του Χάρη Παπαχαραλάμπους: «Στα μονοπάτια της Σιγής. Ο Heidegger και το Δίκαιο» [σελ. 307]
του Διονύση Φιλίππου

Editorial Μάιος 2021

Το editorial αυτού του τεύχους ξεκινάει παραβιάζοντας τη σειρά παρουσίασης των περιεχομένων που παγίως ακολουθεί, να προηγούνται δηλαδή οι συνεντεύξεις και να έπονται οι μελέτες. Ξεκινά με μια «μελέτη», που σίγουρα δεν πληροί τα τυπικά κριτήρια των μελετών. Το κείμενο αυτό είναι ακόμη ημιτελές, δεν ολοκληρώθηκε ποτέ και ούτε βεβαίως θα ολοκληρωθεί ποτέ, αφού η τελευταία του πρόταση είναι και η τελευταία γραπτή έκφραση της πνευματικής προσωπικότητας του Νικολάου Ανδρουλάκη. Έχοντας αναλάβει να σκιαγραφήσει τον δικό του μεγάλο δάσκαλο, τον Νικόλαο Χωραφά (είναι χαρακτηριστικό της τότε πενίας της επιστήμης μας ότι δεν υπάρχει ούτε μία στοιχειώδης βιογραφία για τον άνθρωπο που επηρέασε όσο κανείς τα νομοθετικά κείμενα του Ποινικού Δικαίου στον 20ό αιώνα), ο δικός μας αλησμόνητος δάσκαλος άφησε κυριολεκτικά την τελευταία πνευματική του πνοή στα μέσα του έργου αυτού. Οι πέντε σελίδες Α4 του κειμένου είναι ο τελευταίος «προδανεισθείς χρόνος» του Νικολάου Ανδρουλάκη, που μας καλεί να δανεισθούμε και εμείς λίγο χρόνο για τους δύο αυτούς μεγάλους δασκάλους.

Μετά το συγκινητικό αυτό κείμενο, ακολουθεί η ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα συνέντευξη που πήρε ο Βασίλης Πετρόπουλος, υφηγητής του Πανεπιστημίου του Μονάχου, από την καθηγήτρια Tatjana Hörnle, συνδιευθύντρια πλέον του Ινστιτούτου Max Planck για τη Μελέτη του Εγκλήματος της Ασφάλειας και του Δικαίου. Ο Πετρόπουλος θέτει στη Hörnle μια σειρά κρίσιμων ερωτημάτων, ξεκινώντας από την αλλαγή του ονόματος (και εν μέρει του αντικειμένου) του Ινστιτούτου, και συνεχίζοντας με μια ενδιαφέρουσα συζήτηση για νεότερες αντιλήψεις στη θεωρία περί ποινών και ειδικότερα για τον ρόλο των λεγόμενων εκφραστικών θεωριών, ανάλυση που επιτρέπει τη μετάβαση στο θέμα της συμμετοχής του θύματος στην ποινική διαδικασία. Η Hörnle, ως ειδική επίσης στην επιμέτρηση της ποινής, τονίζει τη σημασία που έχει για τους μετέπειτα δικαστές μια εντοπισμένη αλλαγή στο γνωστικό αντικείμενο των νομικών σπουδών, ώστε να καταστεί δυνατή ήδη στους φοιτητές της νομικής μια διδασκαλία που να έχει σχέση με την επιβολή και επιμέτρηση της ποινής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά η θέση της Hörnle –επ΄ ευκαιρία μάλιστα των γενετήσιων εγκλημάτων– γενικώς κατά της παραγραφής, την οποία θεωρεί, με εξαίρεση κάποια μικρότερης σημασίας εγκλήματα, ξεπερασμένη, ενώ τελείως ουτοπικό θεωρεί ακόμη το επιχείρημα ότι η παραγραφή συμβάλλει στην κοινωνική ειρήνη. Τέλος, η συνέντευξη στρέφεται γύρω από πιθανά εγκλήματα που τελούνται στο πλαίσιο της εκστρατείας κατά της πανδημίας.

Η στήλη *Μελέτες* φιλοξενεί τρεις πρωτότυπες εργασίες, με πρώτη την εμβριθή μελέτη του Παναγιώτη Χριστόπουλου, Δρ.Ν., Ειδικού Επιστήμονα της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, για τον ωφελιμισμό των κανόνων και τη νομιμοποίηση της ποινής στην φιλοσοφία του John Rawls. Το βασικό επιχείρημα κατά του ωφελιμισμού, ότι δηλαδή χρησιμοποιεί τον άνθρωπο ως μέσον, με αποτέλεσμα να μπορεί να δικαιολογήσει ακόμη και την καταδίκη ενός αθώου, επιχείρησε να ανασκευάσει ο John Rawls υπερασπιζόμενος την ωφελιμιστική θεωρία, προσπάθεια που, όπως καταδεικνύει ο Χριστόπουλος, τελικώς αποτυγχάνει και αυτή. Στη δεύτερη μελέτη, η Βίκυ Βλάχου, Επίκουρη Καθηγήτρια Εγκληματολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, εξετάζει τους εγκληματολογικούς προβληματισμούς στην εποχή της πανδημίας. Στη βάση ερευνητικών δεδομένων, ερευνά την αύξηση ή και μείωση διαφόρων μορφών εγκληματικότητας, εξάγοντας χρήσιμα συμπεράσματα τόσο από την αντίδραση των φορέων άσκησης κοινωνικού ελέγχου όσο και από τα ίδια τα άτομα και τις αντιδράσεις τους στον εργασιακό και προσωπικό τομέα. Τέλος, ορθά η συγγραφέας επισημαίνει τη σημασία των σχετικών ερευνητικών δεδομένων για την εισαγωγή μέτρων και αλλαγών σε εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο. Ακολουθεί η εκτενής και επίσης ιδιαιτέρως επίκαιρη μελέτη του Δημήτρη Κόρου, Δ. Σωφρ. Πολ. ΔΘ, Ειδικού Επιστήμονα Τμήματος Νομικής ΔΠΘ, για τη διοικητική κράτηση στην Ελλάδα υπό το πρίσμα της εγκληματολογίας των συνόρων. Η μελέτη πραγματεύεται τον θεσμό της διοικητικής κράτησης αλλοδαπών από τη σκοπιά της επιστήμης της εγκληματολογίας. Συγκεκριμένα, ο συγγραφέας, αφού αναλύσει τις βασικές θεωρητικές κατευθύνσεις του πεδίου της εγκληματολογίας των συνόρων, προχωρά στην ανάπτυξη των βασικών προβληματικών και διαστρεβλώσεων του θεσμού, που μετεξεχελίθηκε από μέσο προς την επίτευξη σκοπών της μεταναστευτικής πολιτικής σε εργαλείο επιδίωξης κατασταλτικών πολιτικών. Τέλος, ο συγγραφέας αποπειράται να συζητήσει τις πτυχές αυτές του θεσμού υπό τα θεωρητικά σχήματα που αναπτύχθηκαν στις προηγούμενες ενότητες.

Στη στήλη *Art & Crime* υπάρχουν δύο εξαιρετικά άρθρα. Η Βίκη Σκούμπη, αρχισυντάκτρια του περιοδικού *αληθεια* και διευθύντρια ερευνητικού προγράμματος στο Collège International de Philosophie, μας χαρίζει μια μοναδική ανάλυση του πίνακα *Η 3η Μαΐου 1808* του Γκόγια, βλέποντάς τον ως «νεωτερική τομή στην απεικόνιση της βίας». Ο Γκόγια, με την *3η Μαΐου 1808*, ανάγει την εκτέλεση των εξεγερμένων Μαδριλένων σε οικουμενικό σύμβολο του αγώνα των καταπιεσμένων για δικαιοσύνη και ελευθερία. Ιδιοποιείται το μοτίβο της μαρτυρολογικής απεικόνισης της εκτέλεσης, απογυμνώνοντάς το από κάθε σωτηριολογική συνδήλωση. Ταυτόχρονα, έρχεται σε μετωπική ρήξη με το κανονιστικό πλαίσιο της ιστορικής ζωγραφικής, εισάγοντας μια ρηξικέλευθη τομή στην αναπαράσταση της βίας. Στην ίδια στήλη, ο Μανώλης Μελισσάρης, πρώην Αναπληρωτής Καθηγητής Φιλοσοφίας και Ποινικού

Δικαίου στο LSE, ανεξάρτητος ερευνητής και συγγραφέας, μας εισάγει με την ανάλυσή του «Άνομη Μυθοπλασία» στην λογοτεχνία του εγκλήματος, όπως ο ίδιος προτιμά να αποκαλεί την αστυνομική λογοτεχνία. Σύμφωνα με μια διαδεδομένη άποψη, η εμφάνιση της λογοτεχνίας του εγκλήματος είναι αποτέλεσμα της διαμόρφωσης του νεωτερικού συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, η δε δημοτικότητά της μαρτυρά την προδιάθεση του αναγνωστικού κοινού να συντάσσεται με τον νόμο και την τάξη. Αυτή η άποψη παραγνωρίζει την ευρύτερη εικόνα. Όταν λάβουμε υπόψη μας όλες τις πτυχές του νεωτερικού εκσυγχρονισμού των θεσμών που σχετίζονται με το έγκλημα και την ποινή, θα δούμε πως η λογοτεχνία του εγκλήματος κινείται στο όριο μεταξύ του δικαίου και μιας φαντασιακής κανονιστικής τάξης, την οποία τείνει να παρουσιάζει ψευδώς ως το δίκαιο. Είναι, λοιπόν, πεδίο διαρκούς πολιτικής διαμάχης κι όχι βεβαιότητας.

Στη στήλη *Notitiae Criminalis*, η Ελένη Κωνσταντινοπούλου, Δικηγόρος-Κοινωνιολόγος, ΜΔΕ Ποινικού Δικαίου και Θεωρίας του Δικαίου και ΜΔΕ Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, ερευνά τη σχέση της πανδημίας με την τρομοκρατία, όπου διαπιστώνει την ύφεση των τρομοκρατικών επιθέσεων, οι οποίες δεν «ακούγονται» πλέον σύμφωνα με τις προσδοκίες των τρομοκρατών, αφού τις ειδήσεις και τα ΜΜΕ μονοπωλεί η εξέλιξη της πανδημίας. Ο Γεώργιος Φουσκαρίνης, Υπ. ΔΝ ΕΚΠΑ, μας εισάγει στην έννοια του ecoside, της οικοκτονίας, με αφορμή την οικολογική καταστροφή του δασικού πλούτου του Αμαζονίου και την αναφορά των ιθαγενών φυλών στον Εισαγγελέα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου κατά του προέδρου της Βραζιλίας Jair Bolsonaro. Ειδικότερα, στις 22 Ιανουαρίου 2021 κατατέθηκε αναφορά στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο κατά του προέδρου της Βραζιλίας για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας σχετικά με τις πολιτικές της κυβέρνησής του, οι οποίες οδήγησαν σε οικολογική καταστροφή του δάσους του Αμαζονίου και σε περιορισμό των δικαιωμάτων των ιθαγενών. Με τον τρόπο αυτό τίθεται το ευρύτερο ζήτημα της «οικοκτονίας», δηλαδή της εκτεταμένης οικολογικής καταστροφής ως αξιόποινης πράξης κατά το διεθνές ποινικό δίκαιο. Ελλείψει ρητής προβλέψεως στο Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, οι περιπτώσεις αυτές μπορούν να αξιολογηθούν υπό το πρίσμα των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και του εγκλήματος της γενοκτονίας. Ωστόσο, το εγχείρημα αυτό έρχεται αντιμέτωπο με σοβαρές θεωρητικές και πρακτικές δυσκολίες, οι οποίες καθιστούν αναγκαία την πρόβλεψη αυτοτελούς εγκλήματος. Τέλος, στην ίδια στήλη, η Αγγελική Γιαννάκη, Δικηγόρος Αθηνών, MSc in Criminology and Criminal Justice (University of Oxford), ασχολείται με το φαινόμενο της «εκδικητικής πορνογραφίας», εκθέτοντας τη διαφορετική νομική βάση με την οποία αντιμετωπίζεται το φαινόμενο στην ηπειρωτική Ευρώπη (και στην Ελλάδα, μέσω των ποινικών διατάξεων του Ν. 4624 / 2019), μέσω της νομοθεσίας περί αρχείων δεδομένων

προσωπικού χαρακτήρα και ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, και στο Κοινοδίκαιο, βάσει της νομοθεσίας περί σεξουαλικής ταυτότητας και ακεραιότητας του θύματος (βλ. χρήσεις όρων όπως «διαδικτυακός βιασμός» και «σεξουαλική κακοποίηση μέσω εικόνας»).

Στη στήλη μας *Έγκλημα και Επιστήμες*, η Ιφιγένεια Καράνη, Ψυχολόγος MSc και Υ.Δ. Τμ. Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, μας παρουσιάζει τη συμβολή της «Η Ψυχολογία της Ομολογίας» για τη γενικότερη συνεισφορά της Δικαστικής Ψυχολογίας στην ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας και στην προστασία των δικαιωμάτων του υπόπτου. Στη βάση γνωστών υποθέσεων δικαστικής πλάνης που στηρίχθηκαν στις ομολογίες των κατηγορουμένων στην αστυνομία, η Καράνη περιγράφει τη σταδιακή μετάβαση των αστυνομικών μεθόδων από τις πρακτικές ανάκρισης «τρίτου βαθμού» σε περισσότερο επαγγελματικές ανακριτικές τεχνικές, στη βάση της άσκησης ψυχολογικής πίεσης. Αν αυτές όμως αντιπαραβληθούν με την προτεραιότητα της αστυνομίας να βρει ένοχο και όχι να διερευνήσει τι πράγματι έγινε, καθίσταται απαραίτητο να μελετηθούν οι ψυχολογικές προϋποθέσεις της ομολογίας και να διερευνηθούν τα είδη της ψευδούς ομολογίας. Η εργασία ολοκληρώνεται με προτάσεις για την αναδιαμόρφωση των ανακριτικών πρακτικών.

Στη στήλη *Εκ των έσω* που ακολουθεί, η Άννα Κασάπογλου, Δ. Ε. ΔΠΘ, ο Δημήτρης Κόρος, Δ. Σωφρ. Πολ. ΔΠΘ, Ειδικός Επιστήμονας Νομικής ΔΠΘ και ο Νικόλαος Κουλούρης, Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής ΔΠΘ, αναλύουν τις συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, όπως αυτές προκύπτουν μέσα από συνεντεύξεις αποφυλακισμένων των καταστημάτων κράτησης Τρίπολης και Γρεβενών. Τα ζητήματα απειλής ή άσκησης βίας κατά των κρατουμένων για τα οικεία εγκλήματα, ως αποτέλεσμα των ιεραρχικά διαρθρωμένων σχέσεων μέσα στη φυλακή, καθώς και οι ιδιαίτερες προκλήσεις στο πεδίο της επανένταξης αυτής της κατηγορίας κρατουμένων είναι ορισμένες μόνο από τις ενδιαφέρουσες πτυχές της μελέτης. Στην επόμενη μελέτη της στήλης αυτής, η Ελένη Τσουνάκου-Ρουσιά, ΜΔΕ Ποινικών Επιστημών, μεταφέρει τις σκέψεις ενός πρώην κρατούμενου, του Ν.Λ., ο οποίος, από «απόσταση» πια, περιγράφει τον επταετή εγκλεισμό του στη φυλακή σε πολύ νεαρή ηλικία και, μέσα από την εμπειρία του, τονίζει την ανάγκη η κοινωνία να αναρωτηθεί ως προς τα αίτια που γεννούν το έγκλημα, να αμφισβητήσει την μακροπρόθεσμη αποτελεσματικότητα των μεγάλων ποινών και να θέσει τα θεμέλια για την ουσιαστική επανένταξη των κρατουμένων.

Στη στήλη μας *Νομοθεσία*, ο Ανδρέας Γεωργόπουλος, ΠΜΣ Ποινικών Επιστημών ΕΚΠΑ, LL.M. Πανεπιστημίου Μονάχου, Υπ. Δ.Ν., αναλύει τις νέες νομοθετικές ρυθμίσεις για τη

δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις μεταξύ ΗΒ και ΕΕ. Δίνει έμφαση στις ρυθμίσεις που τροποποιούν ουσιωδώς τη δικαστική συνεργασία στην έκδοση, την αμοιβαία δικαστική συνδρομή και την επίλυση διαφορών που ανακύπτουν από την εφαρμογή της. Ακολούθως, επιχειρεί μια κριτική παρουσίαση της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας μεταξύ ΗΒ και ΕΕ, με έμφαση στον τρόπο νομοθέτησης, στις νομικές αβλεψίες του κειμένου και στα σοβαρά ζητήματα προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων που δύνανται να ανακύψουν κατά την εφαρμογή της Συμφωνίας, αλλά και στις θετικές πτυχές της. Τέλος, διατυπώνει την άποψη ότι η εν λόγω Συμφωνία είναι δυσχερώς εφαρμόσιμη από τις αρμόδιες αρχές των Κρατών Μελών της ΕΕ και του ΗΒ, ενισχύοντας έτσι την παραδοσιακή αστάθεια μεταξύ ΕΕ και ΗΒ στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις. Στη δεύτερη μελέτη της στήλης, ο Χαράλαμπος Καραμπέλης, Δικηγόρος Αθηνών, ΜΔ Αστικού και Ποινικού Δικαίου, ΕΚΠΑ, LL.M. University of Cambridge, Υ.Δ.Ν., προβαίνει σε μια συστηματική παρουσίαση και ομαδοποίηση των αλλαγών που επέφερε ο νέος ΠΚ στο 19ο Κεφάλαιο περί των εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας και των εγκλημάτων οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής και σε κάποια μεταγενέστερα αυτού νομοθετήματα, καθώς και σε ανάλυση των μελετώμενων αλλαγών για την αποτελεσματική πρόληψη και καταστολή των υπό εξέταση αδικημάτων.

Στη στήλη μας *Νομολογία*, ο Αντεισαγγελέας ΑΠ ετ, Παναγιώτης Μπρακουμάτσος, με αφορμή την υπ' αρίθμ. 315/2020 διάταξη ΕισΠλημΠατρών, τοποθετείται ως προς α) τη νομική ανάλυση της έννοιας του ανυπεράσπιστου ατόμου και των εννοιών της κακομεταχείρισης που καθιστά ένα άτομο αδύναμο, και β) τη συμπεριφορά που είναι ικανή να επιφέρει ψυχική βλάβη στα πλαίσια του λεγόμενου συνδρόμου mobbing. Καταλήγει ότι στη συγκεκριμένη διάταξη η έννοια του ανυπεράσπιστου ατόμου ερμηνεύθηκε ενάντια στις νομολογιακές και θεωρητικές παραδοχές σύμφωνα με τις οποίες ανυπεράσπιστο άτομο είναι και αυτό που δεν τολμά να αρνηθεί. Ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ, ερευνά τη νομολογία του Αρείου Πάγου σχετικά με την ταύτιση του αμερικανικού όρου conspiracy και των εγκλημάτων του άρθρου 187 ελΠΚ. Μετά την ανάλυση των στοιχείων της συνωμοσίας κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ, αναφέρει τα στοιχεία των εγκλημάτων του άρθρου 187 ελΠΚ, όπως αυτά γίνονται αντιληπτά από τη νομολογία. Προκύπτει έτσι ότι η συνωμοσία παρουσιάζει μεν ορισμένα κοινά στοιχεία με τα εν λόγω εγκλήματα, ιδίως με τη συμμορία (άρθρο 187 παρ. 3 ΠΚ), πλην όμως διαφέρει από αυτά. Τέλος, επισημαίνει ότι η πρακτική σημασία της διαπίστωσης ότι τα υπό συζήτηση εγκλήματα δεν ταυτίζονται εννοιολογικά μεταξύ τους είναι περιορισμένη λόγω της εξαίρεσης από τον όρο του διπλού αξιοποίνου που προβλέπεται στην συμφωνία έκδοσης μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ για το έγκλημα της συνωμοσίας. Στη συνέχεια, η Αλεξία Φαμπρικάρη, Δικηγόρος, ΜΔΕ Ποινικού

Δικαίου-Ποινικής Δικονομίας ΕΚΠΑ, αναλύει την 14/1/2021(C-393/19) απόφαση του ΔΕΕ σχετικώς με προδικαστική παραπομπή βουλγαρικού δικαστηρίου που υποβλήθηκε στο πλαίσιο ποινικής δίκης για δήμευση κατόπιν καταδίκης για διακεκριμένη λαθρεμπορία περιουσιακού στοιχείου, το οποίο ανήκε σε καλόπιστο τρίτο. Σύμφωνα με τη Φαμπρικάρη, η απόφαση του ΔΕΕ τέμνει ορθώς το ζήτημα της δήμευσης σε βάρος καλόπιστου τρίτου κρίνοντας δυσανάλογη και υπέρμετρα δυσβάσταχτη τη δήμευση περιουσίας του καλόπιστου τρίτου (ανεξαρτήτως του αν αυτή αποτελεί ή όχι ποινή), ενώ αναγνωρίζει το δικαίωμά του να επεμβαίνει στη δίκη ώστε να του δίνεται η δικονομική δυνατότητα να υπερασπιστεί την περιουσία του. Θα πρέπει επίσης να γίνει δεκτό ότι στο ελληνικό δίκαιο το βάρος απόδειξης για το μη καλόπιστον του τρίτου πρέπει να βαραίνει το δικαστήριο.

Στη στήλη *Με Άποψη*, ο Ηλίας Κατσιούρης, φοιτητής ΠΜΣ Εγκληματολογίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής ΕΚΠΑ, επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα του προηγούμενου τεύχους για το ποια είναι τα κατάλληλα μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης της διάδοσης του κορωνοϊού στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κατεξοχήν κατάλληλα και συγχρόνως σύμφωνα με τις συστάσεις διεθνών και εγχώριων οργανισμών είναι τα μέτρα που κατατείνουν στον περιορισμό του υπερσυνωστισμού στις φυλακές, όπως π.χ. η επιλεκτική αξιοποίηση της υφ' όρον απόλυσης για συγκεκριμένες κατηγορίες κρατουμένων – μέτρα τα οποία όμως η πολιτεία απέφυγε να λάβει. Στα ίδια συμπεράσματα, με παράθεση συγκριτικών στοιχείων αναφορικά με την πολιτική άλλων χωρών, καταλήγει και ο Γεώργιος Μπορμπαντωνάκης, φοιτητής ΠΜΣ Εγκληματολογίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής ΕΚΠΑ, τονίζοντας μάλιστα ιδιαιτέρως ότι η "πανδημία ανέδειξε χρόνιες παθογένειες του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος που αποδείχθηκαν ευνοϊκές για την εξάπλωση του ιού, όπως ο υπερπληθυσμός και οι εξαθλιωτικές συνθήκες διαβίωσης", αλλά και την ανυπαρξία οποιασδήποτε θαρραλέας δράσης εκ μέρους της πολιτείας.

Τέλος, στη στήλη μας *Βιβλιοπαρουσίαση*, ο αναγνώστης θα βρει δύο βιβλιοπαρουσιάσεις. Η πρώτη είναι της Μαρίας Ρηγοπούλου, Δρ.Ν. Πανεπιστημίου Μονάχου και Αντιεισαγγελέως Πρωτοδικών Πατρών, και αναφέρεται στο συλλογικό έργο *Το Ποινικό Δίκαιο σε κρίση και υπό κρίση – Liber Discipulorum για τα εβδομηκοστά γενέθλια του καθηγητή ΙΩΑΝΝΗ ΓΙΑΝΝΙΔΗ*. Η συγγραφέας δεν περιορίζεται σε μια περιληπτική αναφορά στον τόμο, αλλά αναλύει μελέτη προς μελέτη και τις 23 συμβολές που περιλαμβάνονται σε αυτόν, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι 13 μελέτες ουσιαστικού και οι 9 μελέτες δικονομικού δικαίου, καθώς και η 1 επιλογική φιλοσοφικού περιεχομένου, αποτελούν συμβολές υψηλής επιστημονικής ποιότητας, «οι οποίες αναδεικνύουν την πολύπλευρη συνεισφορά του τιμωμένου στην ποινική

επιστήμη και προσφέρουν ερεθίσματα για περαιτέρω επιστημονικό διάλογο κατά την εφαρμογή των νέων κωδίκων». Ο Διονύσης Φιλίππου, Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ, καταπιάνεται με τη βιβλιοπαρουσίαση του τελευταίου έργου του Χάρη Παπαχαραλάμπους, Αναπληρωτή Καθηγητή στο Κρατικό Πανεπιστήμιο της Κύπρου, με τίτλο *Στα μονοπάτια της σιγής. Ο Heidegger και το δίκαιο*. Ο Γερμανός φιλόσοφος δεν είναι ούτε εν μέρει φιλόσοφος του Δικαίου. Ο Φιλίππου αναγνωρίζει ότι μέσα από μια προηγούμενη αναδίφηση των ομοιοτήτων και βασικών διαφορών μεταξύ Heidegger και Carl Schmitt, ο Παπαχαραλάμπους ανασκάπτει το έργο του Γερμανού φιλοσόφου για να αποτιμήσει ανοικτά και συζητητικά τι θα μπορούσε να είναι η χαϊντεγγεριανή δικαιοσύνη, μια Δικαιοσύνη του Είναι "που μόνο οι ποιητές καταλαβαίνουν". Ορθά, τέλος, ο Φιλίππου χαρακτηρίζει το έργο του Παπαχαραλάμπους έργο αναφοράς, ορόσημο μιας μεταφιλοσοφίας του Δικαίου, για όσους τουλάχιστον προσπαθούν να "σκεφθούν" εγκύπτοντας στο έργο του "βασιλιά της σκέψης".

Συνέντευξη της καθηγήτριας Tatjana Hörnle Διευθύντριας του Ινστιτούτου Max Planck για τη Μελέτη του Εγκλήματος, της Ασφάλειας και του Δικαίου στο Φράιμπουργκ

στον Βασίλειο Πετρόπουλο, Δ.Ν.

Βασίλειος Πετρόπουλος (Β.Π.): *Είναι μεγάλη μου χαρά και τιμή που σας καλωσορίζω, κ. καθηγήτρια Hörnle, για λογαριασμό της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού «The Art of Crime» σε αυτή την συνέντευξη, και επιτρέψτε μου επίσης να σας συγχαρώ για την καινούργια σας θέση ως διευθύντριας του Ινστιτούτου Max Planck για τη Μελέτη του Εγκλήματος, της Ασφάλειας και του Δικαίου.*

Tatjana Hörnle (Τ.Η.): Σας ευχαριστώ για την πρόσκληση, είναι χαρά μου.

Β.Π.: *Κατά πρώτον, θα μπορούσατε να μας παρουσιάσετε εν συντομία το Ινστιτούτο; Γνωρίζουμε ότι υπήρξε μια αλλαγή στην ονομασία του Ινστιτούτου. Δεν αποκαλείται πλέον «Ινστιτούτο για τη Μελέτη του Αλλοδαπού και Διεθνούς Ποινικού Δικαίου». Αυτό σημαίνει ότι η έρευνα στο Ινστιτούτο είναι πλέον λιγότερο εξωστρεφής απ' ό,τι πριν, ή το αντίθετο;*

Τ.Η.: Όπως γνωρίζετε, δυο καθηγητές συνταξιοδοτήθηκαν, και η Εταιρεία Max Planck διόρισε τρεις νέους καθηγητές, οπότε ήταν προφανές ότι έπρεπε να αλλάξουμε το όνομα. Λόγος υπ' αρ. 1: Το όνομα δεν ήταν ποτέ ακριβές επειδή ήταν Ινστιτούτο και για την Εγκληματολογία, και η εγκληματολογία δεν εμφανιζόταν ποτέ στο όνομα. Έτσι, είναι απολύτως ευνόητο ότι ο νέος επικεφαλής του τμήματος εγκληματολογίας, Jean-Louis van Gelder, είχε καλούς λόγους να υποστηρίξει ότι έπρεπε να βρούμε ένα καλύτερο, πιο ολοκληρωμένο όνομα...

Β.Π.: *Ναι, είναι απόλυτα κατανοητό αυτό...*

Τ.Η.: ...Ο δεύτερος λόγος είναι ότι τώρα υπάρχει ένα τρίτο τμήμα, με τους ερευνητικούς τομείς του δημοσίου δικαίου, του αστυνομικού δικαίου και του δικαίου ασφαλείας, υπό την ηγεσία του καθηγητή Ralf Poscher, και ήταν και μια πρόκληση να συμπεριληφθούν και αυτά τα θέματα. Έτσι, το «ποινικό δίκαιο» δεν ήταν πλέον ένα όνομα που ταίριαζε σε ένα Ινστιτούτο με τρία διαφορετικά τμήματα. Και, όσον αφορά το ποινικό δίκαιο, το όνομα «αλλοδαπό ποινικό δίκαιο» δεν ήταν πλέον κατάλληλο. Όπως ίσως γνωρίζετε, η ιδέα προέρχεται από το 1938. Εκείνη την εποχή οι ξένες χώρες ήταν πολύ «μακρινές», επειδή τα ταξίδια ήταν πολύ πιο δύσκολα και οι ανταλλαγές πολύ περιορισμένες. Ήταν πολύ σημαντικό τότε να έχουμε μια θέση στη Γερμανία για τη συλλογή πληροφοριών για όλους όσους σπουδάζουν αλλοδαπό ποινικό δίκαιο. Αυτή η περιγραφή δεν ευσταθεί πλέον. Σήμερα, κάθε Γερμανός καθηγητής ποινικού δικαίου

έχει διεθνείς επαφές και είμαστε όλοι σε συνεχή επικοινωνία με τη βοήθεια του διαδικτύου. Ως εκ τούτου, το ποινικό δίκαιο σε άλλα εθνικά συστήματα δεν είναι πλέον «αλλοδαπό», σαν κάτι κάπου εκεί έξω που και κανείς δεν το ξέρει ... (γέλια)... Θέλω να πω, η παλιά ιδέα ήταν λίγο σαν εθνολογία... πας και μελετάς κάποια πολύ «αλλοδαπά» πράγματα. Σήμερα, είναι μια ανταλλαγή, αλλά αυτό είναι κάτι διαφορετικό από τη μελέτη αλλοδαπών θεμάτων.

Β.Π.: *Στην πραγματικότητα, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο. Το Ινστιτούτο υπήρξε ένα τεράστιο success story του γερμανικού ποινικού δικαίου. Επρόκειτο μάλλον για Ινστιτούτο «εξαγωγής» γερμανικού ποινικού δικαίου παρά για ένα κέντρο στο οποίο κανείς μελετούσε το «αλλοδαπό» ποινικό δίκαιο στην Γερμανία. Και αυτός ο νέος, διατομεακός χαρακτήρας του Ινστιτούτου είναι αρκετά συναρπαστικός. Ιδίως η συμπερίληψη του δημοσίου δικαίου ως αντικειμένου έρευνας στο Ινστιτούτο είναι απολύτως κατανοητή, καθώς πολλά ζητήματα που ανακύπτουν στις ποινικές επιστήμες εδράζονται στο δημόσιο δίκαιο, όπως λ.χ. συμβαίνει με την αλληλεπίδραση μεταξύ της ποινικής δικονομίας και του αστυνομικού δικαίου.*

Τ.Η.: Ναι.

Β.Π.: *Μάλιστα, μιλάμε για διατομεακότητα και στο γερμανικό αστυνομικό δίκαιο, καθώς, όπως γνωρίζετε καλύτερα, υπάρχουν περισσότερα από ένα αστυνομικά δίκαια στην Γερμανία. Είναι αρκετά ενδιαφέρον αυτό στις μέρες μας.*

Τ.Η.: Ναι.

Β.Π.: *Είστε μια εγνωσμένου κύρους ερευνήτρια στον τομέα του ποινικού δικαίου και της φιλοσοφίας του δικαίου, και είστε επίσης γνωστή για το ότι συνδυάζετε την γερμανική και την αγγλική φιλοσοφία του ποινικού δικαίου, ως εκπρόσωπος των λεγομένων «εκφραστικών» περί ποινής θεωριών. Θα είχε ενδιαφέρον να μας αναπτύξετε ορισμένα βασικά σημεία των εκφραστικών θεωριών, λ.χ. τι νέο πρεσβεύουν και εισφέρουν στη σχετική συζήτηση και γενικά ποιος είναι ο πυρήνας των εν λόγω θεωριών.*

Τ.Η.: Λοιπόν, η εκφραστική θεωρία είναι ένας γενικός τίτλος για διαφορετικών ειδών θεωρίες. Επιτρέψτε μου να ξεκινήσω με το πώς γίνονται αντιληπτές στο πιο κοινό πεδίο θεωρητικής συζήτησης. Όπως γνωρίζετε, είναι αρκετά συνηθισμένο να γίνεται διάκριση μεταξύ δύο ομάδων θεωριών, τις απόλυτες και τις σχετικές, όπως λέγονται στα γερμανικά, αλλά υπάρχει το ίδιο φαινόμενο και στον αγγλόφωνο κόσμο, όπου οι μελετητές διακρίνουν μεταξύ προληπτικών και ανταποδοτικών θεωριών, έτσι ώστε ο κύριος τρόπος σκέψης γι' αυτά τα ερωτήματα να είναι αυτά τα δύο αντίθετα: προληπτικές και ανταποδοτικές ή απόλυτες και σχετικές θεωρίες τιμώρησης... Όσο περισσότερο το σκέφτεται κανείς, τόσο γίνεται προφανές ότι αυτός δεν αποτυπώνει πραγματικά όλες τις πτυχές της ποινής. Δεν αποτυπώνει πραγματικά όλες τις πτυχές. Αυτό που θέλω να πω δεν είναι ότι πρέπει να αφήσουμε έξω όλες τις προληπτικές θεωρίες και να έχουμε μόνο εκφραστικές θεωρίες, αλλά ότι τα εκφραστικά στοιχεία παίζουν σημαντικό

ρόλο στη θεωρία του ποινικού δικαίου... Οι όροι «ανταπόδοση» και «πρόληψη» δεν περιγράφουν όλες τις σημαντικές λειτουργίες της ποινής συνολικά, πρέπει να συμπεριληφθούν και φαινόμενα τα οποία μπορούν να περιγραφούν μόνον ως εκφραστικά... Επειδή, σε αντίθεση με την κλασική ανταπόδοση ή το «Vergeltung», αυτά είναι στην πραγματικότητα λειτουργικά. Δεν πρέπει να τιμωρούμε με σκοπό την ίδια την τιμώρηση (κάτι που νομίζω ότι δεν έχει νόημα). Η κλασική απόλυτη θεωρία δεν είναι καθόλου θεωρία, είναι απλώς ένα αίσθημα ή ίσως ένα θρησκευτικό συναίσθημα. Οι εκφραστικές θεωρίες επιτρέπουν στα θύματα των εγκλημάτων να διαδραματίσουν έναν πολύ μεγαλύτερο ρόλο στη θεωρία της ποινής, αλλά υπάρχουν και άλλες εκδοχές της συζήτησης για τις εκφραστικές θεωρίες... αν σκεφτεί κανείς την προσέγγιση του Guenter Jacobs ή του Wolfgang Frisch. Η ιδέα εδώ είναι η υποστήριξη κανόνων, πράγμα που αποτελεί μια πιο αφηρημένη λειτουργική προσέγγιση... [η προσέγγιση] είναι λειτουργική, αλλά με πιο διακριτικό τρόπο.

Β.Π.: *Βέβαια, αυτή η προσέγγιση δεν είναι μόνον θεωρητική, αλλά έχει και πρακτικές συνέπειες. Αναλογίζομαι τον ελληνικό θεσμό της παράστασης προς υποστήριξη της κατηγορίας, ο οποίος απαντά και στη γαλλική ποινική δικονομία και επιτρέπει στα θύματα να συμμετέχουν ενεργώς στην ποινική δίκη. Δεν ξέρω βεβαίως εάν η προστασία των θυμάτων μπορεί να θεωρηθεί σκοπός της ποινής, αλλά πάντως η συμμετοχή του θύματος στην ποινική δίκη δεν «βλάπτει»... με την έννοια ότι η παρουσία του είναι συμβατή με τις περί ποινής θεωρίες. Θα ήταν ενδιαφέρον να μας εξηγήσετε αυτές τις εκφραστικές περί ποινής θεωρίες με αναφορά στο θύμα, εν συντομία. Όταν υπάρχει θύμα, τα πράγματα είναι ξεκάθαρα, όταν όμως δεν υπάρχει άμεσο θύμα, όπως στα περιβαλλοντικά αδικήματα, τότε μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι θύμα είναι «ολόκληρη η κοινωνία»;*

Τ.Η.: Ναι, μπορεί φυσικά να το πει κανείς αυτό. Ζημιωνόμαστε όλοι από την περιβαλλοντική βλάβη... είναι συλλογικό έννομο αγαθό.

Β.Π.: *Επομένως θεωρείτε ότι η συμμετοχή του θύματος στην ποινική διαδικασία μπορεί να εξηγηθεί και από την άποψη των εκφραστικών περί ποινής θεωριών;*

Τ.Η.: Μπορεί να το εξηγήσει κανείς παραπέμποντας στις εκφραστικές θεωρίες, ναι... Και αν υιοθετήσει κανείς την οπτική της νομικής κοινωνιολογίας, αυτή έχει σίγουρα μεγάλη εξηγητική δύναμη, αν αναλογιστούμε τις σύγχρονες ποινικές δίκες για θεαματικά εγκλήματα που προκαλούν μεγάλη δημοσιότητα. Δείτε λ.χ. τις υποθέσεις τρομοκρατίας τα τελευταία χρόνια, και συγκεκριμένα τις μεγάλες υποθέσεις τρομοκρατίας της ακροδεξιάς. Η υποστήριξη των θυμάτων διαδραμάτισε μεγάλο ρόλο σε αυτές τις δίκες, κάτι που πρέπει να εξηγηθεί από την άποψη της εκφραστικής λειτουργίας [της ποινής] και των εκφραστικών επιθυμιών των θυμάτων και των συγγενών των θυμάτων να είναι παρόντες, να ακούγονται, να έχουν λόγο...

Β.Π.: *Να έχουν έναν λόγο στην διαδικασία, ναι... Αν και κάποιος θα μπορούσε να πει ότι αυτό αντίκειται στα δικαιώματα του κατηγορουμένου, θεωρώ ότι τα δικαιώματα των θυμάτων και τα*

δικαιώματα του κατηγορουμένου δεν αντιμάχονται μεταξύ τους. Ο σκοπός της ποινικής διαδικασίας είναι προσανατολισμένος στον κατηγορούμενο και το θύμα απλώς συμμετέχει στη διαδικασία, χωρίς να μεταβάλλει τον σκοπό της. Αυτή παραμένει προσανατολισμένη στον κατηγορούμενο. Συνεπώς αυτό που είπατε σχετικά με τις εκφραστικές περί ποινής θεωρίες έχει νόημα.

Τ.Η.: Φυσικά, μπορεί να υπάρξει ένταση, διότι προφανώς το συμφέρον των θυμάτων μπορεί να συγκρούεται με το συμφέρον της ανακάλυψης της αλήθειας.

Β.Π.: *Ναι…*

Τ.Η.: Έτσι, εάν υπάρχουν πολλές παρεμβολές και πολλή «ενέργεια» προς το συμφέρον των θυμάτων, αυτό μπορεί να σημαίνει για τις ποινικές δίκες ότι καθίσταται δύσκολο για τα δικαστήρια να διεξάγουν στην πράξη διαδικασίες αποτελεσματικά και με εστιασμένο τρόπο. Εάν υπάρχουν 30 ή 40 δικηγόροι στην αίθουσα του δικαστηρίου, ως δικηγόροι των θυμάτων και ως «βοηθοί» του Εισαγγελέα (Nebenklagevertreter), όλοι πρέπει να κάνουν κάτι και να δικαιολογήσουν τον ρόλο τους στη δίκη. Αυτό μπορεί να κάνει τις ποινικές δίκες από πρακτική άποψη πραγματικά δυσκίνητες και κουραστικές… Και μπορεί επίσης να συγκρουστεί με το κοινό μας συμφέρον να επικεντρωνόμαστε κατά τις δίκες στην ανακάλυψη της αλήθειας.

Β.Π.: *Ναι, στη διαδικασία ανεύρεσης της αλήθειας μπορεί να υπάρξει σύγκρουση, ωστόσο αυτή δεν έχει θεωρητικό υπόβαθρο.*

Τ.Η.: Είναι μια πρακτική σύγκρουση...

Β.Π.: *Ναι, δεν υπάρχει κάποια αντίθεση στις βασικές αρχές του ποινικού και του ποινικού δικονομικού δικαίου, τρόπον τινά…*

Τ.Η.: Ναι.

Β.Π.: *Ο άλλος σημαντικός τομέας στον οποίο είστε εγνωσμένου κύρους ακαδημαϊκός είναι το δίκαιο των ποινικών κυρώσεων και ιδίως οι βασικές αρχές της επιμέτρησης και επιβολής της ποινής. Με αυτή την αφορμή, μου έρχεται στο μυαλό η πρόσφατη αλλαγή στον ελληνικό ποινικό κώδικα, στον οποίο για πρώτη φορά καθιερώθηκε η υποχρέωση αιτιολογίας της επιμέτρησης της ποινής. Πολλοί δικαστές αντέδρασαν, καθώς έτσι υποχρεούντο να αιτιολογούν περαιτέρω τις αποφάσεις τους, ενώ μάλιστα ήταν συνηθισμένοι να επιβάλλουν την «ορθή» ποινή διαισθητικά, χωρίς κάποια αιτιολογία ή και κάποια συγκεκριμένη μεθοδολογία. Και αυτό μου θυμίζει κάτι που είχατε πει κάποτε για τη διαφορά μεταξύ των Γερμανών και των Αμερικανών δικαστών, ως προς την ανάγκη ύπαρξης κεντρικών οδηγιών για την επιβολή ποινής. Το ελληνικό σύστημα αντιστοιχεί στο γερμανικό, ή ακόμα καλύτερα στο γαλλικό, καθώς υπάρχει σχολή δικαστών και οι δικαστές δεν εκλέγονται. Θεωρείτε επομένως ότι, ας πούμε σε ένα ηπειρωτικό σύστημα, είναι απαραίτητη η ύπαρξη οδηγιών επί της επιβολής ποινής, ιδίως σε επίπεδο αιτιολογίας;*

Τ.Η.: Λοιπόν... Είναι σαφές ότι το σύστημα της επιμέτρησης και κατάγνωσης της ποινής στα γερμανικά δικαστήρια δεν είναι τέλειο, για διάφορους λόγους... Πρώτα απ' ‹όλα η επιμέτρηση των ποινών δεν διδάσκεται στα πανεπιστήμια, δεν υπάρχουν μαθήματα για την επιμέτρηση... που σημαίνει επίσης ότι δεν υπάρχει συστηματική εκπαίδευση. Τα βασικά της θεωρίας των ποινών υπάρχουν στη Γερμανία, υπάρχουν μερικά βιβλία, υπάρχουν ορισμένες αρχές και κάποιες κατευθυντήριες γραμμές, με αφηρημένο τρόπο, πώς να σκέφτεται και πώς να αιτιολογεί κανείς, και τι είδους βήματα πρέπει να ακολουθεί. Όσον αφορά την επιμέτρηση της ποινής στην πράξη, πρέπει να γίνουν περισσότερα.

Β.Π.: *Και πώς ακριβώς θα μπορούσε να βελτιωθεί αυτό; Θα ήταν πολύ ενδιαφέρον και για τους Έλληνες δικαστές. Παρότι σε τελική ανάλυση τα ελληνικά δικαστήρια κατορθώνουν να επιβάλλουν ποινές αναλογικές προς το διαπραχθέν αδίκημα, ωστόσο φαίνεται ότι οι Έλληνες δικαστές επιβάλλουν ποινές μάλλον διαισθητικά. Κάποιοι δικαστές λένε ότι «για να επιβάλω ποινή, κρίνω βάσει της όψης του κατηγορουμένου»!*

Τ.Η.: Σε κάποιο σημείο της νομικής εκπαίδευσης, χρειαζόμαστε μαθήματα για την επιμέτρηση της ποινής. Ένα πρόβλημα είναι ότι οι φοιτητές μας έχουν ήδη να μάθουν πολλά στα πανεπιστήμια. Συγκεκριμένα, στο γενικό μέρος, διδάσκουμε λεπτομέρειες που απέχουν πολύ από ό,τι γίνεται σημαντικό αργότερα... οι μαθητές μας ακούνε κάθε μικρολεπτομέρεια, ας πούμε για τη διαφορά μεταξύ του «νομιζόμενου (κατά φαντασίαν) εγκλήματος» (Wahndelikt) και της «απρόσφορης απόπειρας» (untauglicher Versuch) ή για άλλες μικρές δογματικές και θεωρητικές διαφορές. Θα ήταν λογικό να διδάσκεται κάτι λιγότερο επ' αυτού και κάτι περισσότερο για την επιμέτρηση και την επιβολή της ποινής, συμπεριλαμβανομένης και της θεωρίας της επιμέτρησης. Πρέπει να αναλογιστεί κανείς έννοιες όπως το «άδικο του αποτελέσματος» (Erfolgsunrecht) ή το «άδικο της συμπεριφοράς» (Handlungsunrecht)... τι σημαίνει «μειωμένη ενοχή» (gemilderte Schuld)... Εδώ, στο πανεπιστήμιο, οι φοιτητές νομικής δεν θα παρακολουθήσουν τέτοια μαθήματα. Τουλάχιστον όσον αφορά την πρακτική άσκηση, το referendariat, θα πρέπει να περιλαμβάνει μια πιο συστηματική προσέγγιση και τα θεωρητικά θεμέλια [της επιμέτρησης της ποινής], πέρα από τη διαίσθηση.

Β.Π.: *Αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον. Αν και, τουλάχιστον στην Ελλάδα, κάθε φορά που κάποιος προσπαθεί να συστηματοποιήσει αυτόν τον διαισθητικό τρόπο σκέψης στην αιτιολογία της επιμέτρησης ποινής, καταλήγει σε αδιέξοδο. Και βεβαίως απαιτείται χρόνος και κόπος για την εν λόγω αιτιολογία. Λόγου χάριν, μετά από λίγο αυτή η υποχρεωτική αιτιολογία της επιμέτρησης ποινής καταργήθηκε στην Ελλάδα, επειδή στους δικαστές είχε ανατεθεί βαρύ φορτίο.*

Τ.Η.: Ναι, καταλαβαίνω.

Β.Π.: *Ας αλλάξουμε λοιπόν θέμα και ας μιλήσουμε για έναν άλλον τομέα των ενδιαφερόντων σας, τα εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας. Υπήρξαν διάφορες περιπτώσεις του φαινο-*

μένου «me too» και στην Ελλάδα, ορισμένες από τις οποίες είχαν υποπέσει σε παραγραφή. Θα ήθελα την άποψή σας για τον θεσμό της παραγραφής, και μάλιστα ίσως όχι μόνον σε σχέση με τα εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας αλλά και γενικότερα. Ως ειδήμων στον τομέα του αγγλικού ποινικού δικαίου, θα γνωρίζετε ότι η έννοια της παραγραφής δεν υπάρχει στο αγγλικό δίκαιο. Υπάρχει κάποιας μορφής δικονομικό κώλυμα που μοιάζει με παραγραφή για κάποιες περιπτώσεις, αλλά όχι παραγραφή ουσιαστικού δικαίου. Το ίδιο συμβαίνει και στην Κύπρο λ.χ., στην οποία ακολουθείται το αγγλικό ποινικό δίκαιο ως ένα βαθμό. Δεν γνωρίζουν τον θεσμό της παραγραφής… Θα θέλαμε λοιπόν την άποψή σας για την παραγραφή.

Τ.Η.: Δεν νομίζω ότι υπάρχει μια αρχή, ένας θεωρητικός λόγος, γιατί πρέπει να έχουμε παραγραφή. Θα ήταν δυνατόν να μην έχουμε και καθόλου. Τώρα, υπάρχουν μερικοί πρακτικοί λόγοι... αν είναι ένα μικρό αδίκημα, ίσως και για οικονομικά εγκλήματα, είναι ευκολότερο για καθαρά ρεαλιστικούς λόγους να πούμε ότι δεν μπορούμε να επενδύσουμε χρόνο [στη διερεύνηση] αυτού του είδους αδικήματος. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό εάν υπάρχει, όπως στη Γερμανία, η γενική ιδέα ότι κάθε έγκλημα πρέπει να διώκεται ποινικά. Η ιδέα, η αρχή της νομιμότητας, ότι κάθε έγκλημα πρέπει να διώκεται, είναι μακριά από την πραγματικότητα, αλλά είναι η ιδέα πίσω από την ποινική μας διαδικασία…

Β.Π.: *Εσείς δώσατε και σε εμάς αυτή την ιδέα! Μάλιστα, μόλις μετά την τελευταία τροποποίηση του κώδικα ποινικής δικονομίας εισήχθη εν εκτάσει στην ελληνική ποινική διαδικασία η αρχή της σκοπιμότητας.*

Τ.Η.: Αυτή είναι μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση. Στη Γερμανία και αλλού, το είδος του ιδεαλισμού ή της θεωρητικής σκέψης που υποστηρίζει την αρχή της νομιμότητας δεν είναι χρήσιμο. Αυτό που συμβαίνει είναι ότι παρακάμπτεται παντού, οι άνθρωποι βρίσκουν πλάγιες οδούς, οπότε είναι πιο ειλικρινές και πιο ευθύ αν παραδεχτούμε από την αρχή ότι δεν είναι εφικτό. Τα συστήματα απονομής ποινικής δικαιοσύνης έχουν περιορισμένους πόρους... Στην πραγματικότητα, είναι πολύ περιορισμένα. Στη Γερμανία, είναι ένα εμφανές πρόβλημα σήμερα ότι δεν υπάρχουν αρκετοί εισαγγελείς και δικαστές, και αυτό το πρόβλημα θα ενταθεί τα επόμενα χρόνια, καθώς πολλοί δικαστές και εισαγγελείς συνταξιοδοτούνται. Αν κάποιος μιλήσει με αυτούς που ασκούν το επάγγελμα (έχω μερικούς φίλους που είναι εισαγγελείς), θα σας πουν ότι είναι αστείο, είναι σαν να ζεις με ένα μεγάλο ψέμα στο τέλος... ή, ας το θέσουμε πιο ήπια, σαν να ζεις με μια μεγάλη ψευδαίσθηση...

Β.Π.: *Ναι, ναι, αρκετοί εισαγγελείς και στην Ελλάδα έχουν αυτή την άποψη… Επομένως δεν θεωρείτε ότι η παραγραφή ως θεσμός σχετίζεται με την αποκατάσταση της κοινωνικής ειρήνης;*

Τ.Η.: Όχι, δεν το νομίζω αυτό... Η αναφορά στην ειρήνη ακούγεται πολύ ωραία, αλλά είναι ένας ευφημισμός για να καλύψει τις πραγματικές δυσκολίες.

Β.Π.: *Ως προς τα εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, ίσως έχετε δίκιο. Στην Ελλάδα, η παραγραφή μάλλον δεν οδήγησε σε αποκατάσταση της κοινωνικής ειρήνης.*

Τ.Η.: Όχι, δεν είναι χρήσιμη για την ειρήνη στην κοινωνία. Ο τρόπος με τον οποίο τα θύματα σεξουαλικής κακοποίησης αντέδρασαν στις παραγραφές το έδειξε πολύ καθαρά. Υπήρξε μεγάλος βαθμός απογοήτευσης όταν έγινε προφανές ότι πολλές περιπτώσεις κατάχρησης σε ιδρύματα και αλλού δεν μπορούσαν να διωχθούν ποινικά. Επίσης, κατέστη προφανές ότι το ευρύ κοινό δεν κατανοεί πολύ καλά το σύστημα, και, πάλι, αυτό δεν προωθεί την ειρήνη στην κοινωνία.

Β.Π.: *Είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα προσέγγιση. Αν και δεν νομίζω ότι θα συμφωνούσαν όλοι οι θεωρητικοί με αυτή...*

Τ.Η.: Όχι, όχι, το ξέρω, από ορισμένες απόψεις είμαι πιο πραγματίστρια από πολλούς Γερμανούς συναδέλφους.

Β.Π.: *Ναι, αυτό κάνει και την συνέντευξη πιο ενδιαφέρουσα! Τώρα, θα ήθελα να προχωρήσουμε σε ένα από τα τελευταία βασικά θέματα της συνέντευξης, το αποκαλούμενο ποινικό δίκαιο της πανδημίας. Ό,τι γνωρίζαμε ή νομίζαμε πως γνωρίζαμε για το ποινικό δίκαιο δεν βρήκε 100% εφαρμογή. Παραδείγματος χάριν, ότι η ανθρώπινη ζωή έχει απόλυτη αξία... Φαίνεται ότι κάπως κατέστη σχετικό αυτό, ιδίως σε περιπτώσεις στις οποίες οι γιατροί καλούνταν, χωρίς να πράξουν αδίκως, να επιλέξουν ποια ζωή να σώσουν. Ή και από μια άλλη άποψη, σε περιπτώσεις που επιβάλλονταν περιορισμοί στην κίνηση, οπότε επιχειρείτο μια στάθμιση μεταξύ της προστασίας της υγείας και της ελευθερίας στην κίνηση. Τι πιστεύετε επ' αυτού;*

Τ.Η.: Αναφέρεστε σε διαλογή ασθενών ή περιορισμούς;

Β.Π.: *Και στα δυο ενδεχομένως. Νομίζετε ότι αυτή η ακραία κατάσταση θα μπορούσε να αποτελέσει την κερκόπορτα διά της οποίας δικαιώματα που χαίρουν απόλυτης προστασίας, ακόμα και η απόλυτη προστασία της ανθρώπινης ζωής, θα μπορούσαν να θεωρηθούν σχετικά;*

Τ.Η.: Χμμμ... Όχι. Η σημερινή πανδημία είναι μια πολύ, πολύ ακραία κατάσταση. Αν μιλάτε για την κατάσταση της διαλογής, ποιος θα ζήσει και ποιος θα πεθάνει, αυτό είναι κάτι που ευτυχώς σπανίζει σε μια σύγχρονη κοινωνία με ένα αξιοπρεπές σύστημα υγειονομικής περίθαλψης, και δεν είναι κάτι που έχει επιλεγεί ή αξιωθεί από κανέναν, είναι μια έκτακτη ανάγκη. Όπως σίγουρα γνωρίζετε, ετοιμάσαμε ένα μικρό βιβλίο σχετικά με το θέμα της διαλογής. Σε αυτό το βιβλίο, υπάρχει ένα άρθρο, γραμμένο από τον Stefan Huster, το οποίο υποστηρίζει πολύ πειστικά την άποψη που συμμερίζομαι πλήρως. Δεν πρέπει να βγάλουμε γενικά συμπεράσματα από μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης.

Β.Π.: *Πράγματι, θα μπορούσε κανείς να πει ότι αυτό είναι το «ζουμί» όλης της επιχειρηματολογίας, συμφωνώ πλήρως...*

Τ.Η.: Ναι... Πρέπει να αντιμετωπίσουμε μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης όσο καλύτερα μπορούμε, ανταποκρινόμενοι σε πολύ δύσκολες καταστάσεις, αλλά δεν υπάρχει λόγος να γενικεύ-

σουμε ή να βγάλουμε οποιοδήποτε κανονιστικό συμπέρασμα. Στην πραγματικότητα, αυτό θα πρέπει να αποφευχθεί, και η συλλογιστική να περιοριστεί στο ερώτημα πώς να αντιμετωπιστούν οι απαιτήσεις μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης.

Β.Π.: *Και δεν συμμερίζεστε αυτή τη διελκυστίνδα μεταξύ δημόσιας ασφάλειας και προσωπικής ελευθερίας, ή προστασίας των προσωπικών δεδομένων;*

Τ.Η.: Λοιπόν, η πρώτη μου παρατήρηση σχετικά με την έκτακτη ανάγκη αναφερόταν στη διαλογή...

Β.Π.: *Ως προς αυτούς τους περιορισμούς, όμως; Αυτή η «επιχειρηματολογία της έκτακτης ανάγκης» εφαρμόζεται και σε αυτούς;*

Τ.Η.: Κοιτάξτε... αν αφήσουμε στην άκρη την πολύ ιδιαίτερη κατάσταση στα επείγοντα των νοσοκομείων... διότι γι' αυτό μιλούσα: για δύο ασθενείς που δεν μπορούν να θεραπευτούν ταυτόχρονα… Μόλις μετατοπίσουμε την προσοχή μας από αυτήν την κατάσταση και μιλήσουμε για το πώς πρέπει να αντιδράσει η κοινωνία στους κινδύνους για τη δημόσια υγεία: πώς πρέπει να ανταποκριθούμε και να περιορίσουμε τις ελευθερίες μας... προκειμένου να αποφευχθούν κίνδυνοι για τη ζωή και την υγεία; Λοιπόν, ο τρόπος για να εξισορροπηθούν αυτά τα ζητήματα είναι ένα πολύ ... ακούγεται κοινότοπο, αλλά είναι μια πολύ δύσκολη πράξη εξισορρόπησης. Δεν είμαι σίγουρη αν όλα τα εμπλεκόμενα συμφέροντα λήφθηκαν πάντα σωστά υπόψη στην παρούσα κατάσταση. Οι πολιτικοί που πρέπει να ανταποκριθούν σε μια συγκεκριμένη κατάσταση τείνουν να είναι προκατειλημμένοι με έναν τρόπο. Μια ισχυρή παρόρμηση θα είναι να αποφευχθεί αυτό που είναι ορατό, να αποφευχθεί ο θάνατος των ανθρώπων και το να γεμίζουν τα επείγοντα. Πάντα θα υπάρχει εστίαση στο συγκεκριμένο και το ορατό... Αλλά υπάρχει από την άλλη αυτή η μεγάλη πλευρά που είναι λιγότερο ορατή: οι άνθρωποι υποφέρουν από κατάθλιψη. Τα παιδιά υποφέρουν επειδή έχασαν δύο χρόνια στο σχολείο. Ο επιλεκτικός μηχανισμός στο σχολικό μας σύστημα γίνεται ακόμα ισχυρότερος. Πρόκειται για μακροπρόθεσμες επιπτώσεις, με σωρευτικές συνέπειες. Είναι δύσκολο να ποσοτικοποιήσουμε, να μετρήσουμε και να σταθμίσουμε τέτοια συμφέροντα, εξ ου και η εγγενής προκατάληψη στην πολιτική μας απόφαση υπέρ του συγκεκριμένου, με την τάση να παραμελούμε τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις...

Β.Π.: *Μάλιστα… Και αυτή ήταν μια ενδιαφέρουσα απάντηση. Για να προχωρήσουμε και σε μια τελευταία ερώτηση, θυμάμαι μια συνέντευξή σας σε μια εφημερίδα, σχετικώς με τα αναφερόμενα βασανιστήρια στον Τζούλιαν Ασάνζ. Ο μακρόχρονος περιορισμός του σε κτήριο πρεσβείας χαρακτηρίστηκε ως βασανιστήριο και εσείς αντιταχθήκατε στον χαρακτηρισμό αυτό. Επ' αυτού συμφωνώ μαζί σας, καθώς ορισμένοι όροι δεν πρέπει να χάνουν την σημασία τους, διαφορετικά δεν θα μπορούμε να επικοινωνούμε μεταξύ μας και θα υπάρχει ο κίνδυνος αμφισβήτησης και των πραγματικών βασανιστηρίων. Αυτό μου θύμισε τη διάκριση μεταξύ γεγονότων και κρίσης επί γεγονότων, ιδίως στα εγκλήματα μίσους. Το βασανιστήριο είναι ένα γεγονός, αλλά εάν κάποιος*

ισχυρίζεται ότι βασανίστηκε, τότε πλέον πρόκειται για εκφορά κρίσης. Τελικώς, πιστεύετε ότι υπάρχει διαφορά μεταξύ των δύο;

Τ.Η.: Λοιπόν, το κρίσιμο σημείο είναι ότι ο όρος «βασανιστήριο» είναι ένας νομικά καθορισμένος όρος στο διεθνές δίκαιο, απαιτεί την πρόθεση να προκαλέσεις βλάβη σε κάποιον. Το γεγονός ότι κάποιος υποφέρει λόγω ορισμένων περιστάσεων δεν αρκεί για τη ορθή κατά νόμον χρήση του όρου. Το πρόβλημα είναι ότι οι λέξεις χρησιμοποιούνται συχνά στην καθημερινή μας γλώσσα με πιο χαλαρό και ευρύ τρόπο. Το θέμα στην υπόθεση Ασάνζ ήταν ότι ο εισηγητής του ΟΗΕ είπε πως ο Ασάνζ βασανίστηκε από τον Ισημερινό, για παράδειγμα, και από τη Σουηδία, αλλά δεν φαίνεται δυνατόν να υποθέσουμε ότι υπήρξε η απαιτούμενη πρόθεση για σκόπιμα, δηλαδή ενορχηστρωμένα, συλλογικά βασανιστήρια. Υπάρχει τεράστια διαφορά ανάμεσα στο να λέμε ότι η Σουηδία ίσως δεν έκανε καλή δουλειά στην κατηγορία περί σεξουαλικών αδικημάτων, και να ισχυριζόμαστε ότι υπήρξαν σκόπιμα βασανιστήρια.

Β.Π.: *Επομένως, σε αυτή την περίπτωση θεωρείτε ότι υπάρχει διαφορά μεταξύ γεγονότων και κρίσεων επί των γεγονότων, παρότι τα «γεγονότα» είναι, τρόπον τινά, αξιολογικά;*

Τ.Η.: Η διαφορά μεταξύ γεγονότος και γνώμης είναι πολύ σαφής αν πείτε «Βρέχει σήμερα;»... τότε μπορούμε να έχουμε ένα γεγονός ή μπορούμε να έχουμε μια γνώμη... αν πεις «πιστεύω ότι βρέχει», αυτή είναι η γνώμη σου... αν κοιτάξεις έξω από το παράθυρο, μπορεί να αλλάξει... αλλά μόλις μιλήσουμε για κανονιστική αξιολόγηση, για «normative Bewertung», είναι λιγότερο σαφές, και θα υπάρχει πάντα μια ελευθερία να συμφωνήσεις ότι συμβαίνει ή όχι... όμως τα κανονιστικά γεγονότα είναι πιο περίπλοκα από τα φυσικά γεγονότα...

Β.Π.: *Θεωρείτε ότι αυτό βρίσκει εφαρμογή και στα εγκλήματα μίσους και στην ελευθερία του λόγου;*

Τ.Η.: Φυσικά, η ελευθερία του λόγου είναι ένα καλό παράδειγμα. Όταν κάποιος εκφέρει μια κανονιστική κρίση, «Werturteile» στα γερμανικά, είναι εντελώς διαφορετικό πράγμα από μια γεγονική δήλωση όπως, για παράδειγμα, «ποιος κέρδισε τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο»... αλλά ακόμα και αυτό τελικά είναι ένα κανονιστικό γεγονός...

Β.Π.: *Πράγματι…*

Τ.Η.: Στην πραγματικότητα, τα κανονιστικά γεγονότα είναι περισσότερα απ' ό,τι νομίζουμε. Ακόμη και τα ιστορικά γεγονότα είναι συχνά θέμα κανονιστικής αξιολόγησης, δεν είναι πάντα τόσο εύκολο...

Β.Π.: *Μετά από αυτό, δεν μένει παρά να σας ευχαριστήσω θερμά γι' αυτή την πολύ ωραία συνέντευξη.*

Τ.Η.: Ήταν όντως μια πολύ ωραία συνέντευξη, εγώ θα ήθελα να σας ευχαριστήσω.

Interview of Prof. Dr. Tatjana Hörnle Director at the Max Planck Institute for the Study of Crime, Security and Law in Freiburg

by Dr. habil. Vasileios Petropoulos

Vasileios Petropoulos (V.P.): *It is a great pleasure and honor to welcome you, Prof. Dr. Hörnle, on behalf of the Redaction of The Art of Crime journal to this interview, and let me also congratulate you on your new position as head of the Max Planck Institute for the Study of Crime, Security and Law.*

Tatjana Hörnle (T.H.): Thank you for the invitation, it's a pleasure.

V.P.: *At first, may I ask for a short presentation of the Institute? We know that there has been a change in the name of the Institute. It is no longer the "Institute for Foreign and International Criminal Law". Does this mean that research in the Institute is now less extrovert than before, or is it the opposite?*

T.H.: As you know, there has been a retirement of both professors, and the Max Planck Society appointed three new professors, so it was evident that we had to change the name. Reason No 1: The name has never been accurate because it was also an Institute for Criminology, and criminology never appeared in the name. For this reason, it is entirely understandable that our new head of the criminology department, Jean-Louis van Gelder, had good reasons to argue that we need to find a better, more comprehensive name…

V.P.: *Yes, this makes absolute sense…*

T.H.: …The second reason is that we have now a third department, with the research fields of public law, police law and security law, led by Professor Ralf Poscher, and there was the challenge to include these topics, too. So, "criminal law" was no longer a name, which fits an Institute with three different departments. And as far as criminal law is concerned, the name "foreign criminal law" was no longer fitting. As you might know, the idea is coming from 1938. This was a time, when foreign countries were very "far away", because travel was much more difficult and exchange very limited. At that time, it was very important to have a place in Germany to collect information for everyone studying foreign criminal law. This is no longer a good description. Today, every German criminal law professor has international contacts, and we are all in constant exchange with the help of the Internet. Therefore, criminal law in other national systems is no longer "foreign", like something being out there, somewhere, and nobody knows about it … (laughs)… I mean the old idea was a little bit like ethnology… where

you go and study some very "foreign" things. Today, it is an exchange but that's something different than studying foreign subjects.

V.P.: *In fact, one could argue that it was exactly the opposite. This institute was a huge export "success story" for German criminal law. It has been rather exporting German criminal law than being a centre for studying "foreign" criminal law in Germany. Well, this new interdisciplinary character of the Institute is quite fascinating. Especially including public law as a research topic of the institute makes perfect sense, as many issues that arise in criminal science derive from public law; for instance, the interaction between criminal procedure, and police law…*

T.H.: Yes.

V.P.: *And this will be interdisciplinary for the German police law as well, because there are more than one police laws in Germany, as you know better than me... This is something quite interesting nowadays.*

T.H.: Yes.

V.P.: *You are a renowned scholar in the field of criminal law and philosophy of law, and you are well known for combining the German and the English philosophy of criminal law as a representative of the so called expressive criminal theories. Let's talk about them, as they tend to be misunderstood sometimes… It would be very interesting to elaborate some key points on the expressive theories, for example what is the new element that they offer in this discussion, and what is the core of these theories…*

T.H.: Well, expressive theory is a heading for different kind of theories. Let me start with how they stand to the more common field of theory discussion. As You know, it is quite common to distinguish between two groups of theories… in German: absolute und relative, but you have the same phenomenon in the English-speaking world where scholars distinguish between preventive and retributive theories, so that the main way of thinking about these questions are these two opposites: preventive – retributive, or absolute and relative theories of punishment … The more you think about it, the more it becomes obvious that this is not a good way to organize the phenomenon of criminal punishment. It does not really capture all aspects. My point is not that we should leave out all preventive considerations and have only expressive theories, but expressive elements are an important feature in criminal law theory… . The terms "retributive" and "preventive" do not describe all the important functions of criminal law punishment comprehensively, one needs to include the phenomena, which you can only describe as expressive… Because in contrast to classical retribution or "Vergeltung" they are in fact functional. We should not punish for the purpose of punishment (which I think does not make sense). The classic absolute theory is no theory at all, it's just an emotion or perhaps a religious sentiment.

Expressive theories allow for the victims of crimes a much larger role in punishment theory, but there are also other versions of talking about expressive theories… if you think of Guenter Jacobs' or Wolfgang Frisch's approach. The idea here is to support norms, which is a more abstract functional approach… it's functional but in a more subtle way.

V.P.: *Well, this approach is not only theoretical, but it can have practical consequences as well. I am thinking of the Greek institution of "civil party", which exists in the French criminal procedure as well and allows victims to actively participate in the criminal procedure. I do not know if protecting the rights of the victims can be set as a sentencing purpose, but it seems that the victim's participation in the criminal trial does not cause any "harm"… meaning that it can be compatible with the criminal theories. It would be interesting to have these expressive theories elaborated in a nutshell, with view to the victim. When the victim is there, things are clear, but when there is no obvious victim, like in environmental crimes, then can you just say that the victim is the "whole society"?*

T.H.: Yes, you can say that, of course. We are all harmed by the environmental harm… it's a collective legal interest.

V.P.: *So do you think that the participation of the victim in the criminal procedure can also be explained also from the point of view of expressive criminal theories?*

T.H.: Well, you can explain it by pointing to expressive theories… and if you take the point of legal sociology, it certainly has a very strong explanatory power, if you think about modern criminal trials regarding spectacular crimes which cause a lot of public attention. Consider terrorism cases in the last years, specifically our large right-wing terrorism cases. The victims' support played a large role in these trials, which is to be explained with expressive function and expressive desires of victims and relatives of victims to be present, to be heard, to have a say…

V.P.: *Have a say in the trial, yes… Although someone could say that this is opposed to the rights of the defendant, I think that the rights of the victims and the rights of the defendant are not somehow struggling with each other. The purpose of the criminal trial is defendant oriented, and the victim just participates in the trial without altering the purpose of it. It remains defendant oriented… So, what you said about the expressive theories makes sense…*

T.H.: Of course, there can be a tension, because obviously the victims' interest can conflict with the interest of discovering the truth.

V.P.: *Yes…*

T.H.: So if you have a lot of interference and a lot of energy on the victims' interest, it might mean for criminal trials that it becomes difficult for courts to actually conduct proceedings efficiently and in a focused way. If you have 30 or 40 lawyers in the court room, as victims'

counsels and ancillary prosecutors (*Nebenklagevertreter*), they all have to do something and justify their role in the trial. This can make criminal trials from a practical point of view really cumbersome and frustrating… And it can also conflict with our shared interest in concentrating trials on the discovery of truth.

V.P.: *Yes, in the procedure of finding the truth, there can be a conflict, but this conflict does not have a theoretical background…*

T.H.: It's a practical conflict…

V.P.: *Yes, it's not against the principles of criminal and criminal procedure law, so to say…*

T.H.: Yes.

V.P.: *The other major area in which you are a renowned academic is sentencing law and especially the principles of sentencing. This reminds me of the latest change in the Greek Criminal Code, where for the first time it is stated that the judicial decisions on sentencing must be reasoned. Many judges reacted to that, as henceforth they would have to conduct a further reasoning in their decisions, whereas they were somehow used to imposing the "right" penalty intuitively and without any reasoning or any specific method… And this reminds me of what you once said, about the difference between German and American judges regarding the necessity for "guidelines on sentencing": The Greek system resembles the German or the French one… there is a school of judges, and the judges are not elected. So, do you think that in a, let's say, "continental" system the "guidelines on sentencing" are necessary – especially regarding reasoning?*

T.H.: Well… Clearly the system of sentencing in German courts is not perfect, for several reasons… First of all, sentencing is not taught in universities, there are no courses on sentencing… which also means there is no systematic training. Basics of sentencing theory exist in Germany, there are some books, and there are some principles, and there are some guidelines, in an abstract way, how to think, and how to reason and the kind of steps you should go through. With regard to sentencing in practice, more needs to be done.

V.P.: *How exactly could that be improved? This would be very interesting for Greek judges as well. Although in the end Greek courts do achieve a sentencing that is proportional to the crime committed, it seems that Greek judges tend to impose their sentences rather intuitively. Some judges say that "in order to impose the penalty, I judge based on what the defendant looks like"!*

T.H.: At some point in legal education, we need courses on sentencing. One problem is that our students have already to learn a lot at universities. Specifically in the general part, we teach details that are very far off from what later on becomes important … our students hear every tiny detail about let's say the difference between «imaginary offence» (*Wahndelikt*) and «unsuitable attempt» (*untauglicher Versuch*)… and other tiny little dogmatic and doctrinal differences. It

might make sense to do a little bit less of that and a bit more of sentencing. This would include sentencing theory. You have to think about notions like the "wrong of the result" (*Erfolgsunrecht*) or the "wrong of the act" (*Handlungsunrecht*)… what does "diminished guilt" (*gemilderte Schuld*) mean … At university, our law students will not attend courses, here at university. At least regarding the practical training, the "referendariat", should involve a more systematic approach, theoretical foundations beyond intuitions.

V.P.: *This is very interesting. Although, at least in Greece, every time that someone tries to make more systematic this intuitive thinking in the reasoning of the sentence, it seems that one reaches a dead end. And there is also the question of time and effort required for that reasoning… For example, after a while this mandatory reasoning of sentencing was abolished in Greece, because the judges were burdened with a heavy task…*

T.H.: Yes, I see.

V.P.: *So let me change the subject to another area of your interest, sexual crimes. There have been several "me too" cases in Greece as well, some of which were time bared. So, I would like your opinion on the institution of time limitation, and perhaps not only regarding sexual crimes, but more generally as well. As an expert in the field of English criminal law, you also know that time limitation does not exist in the British law. There is something like a form of procedural limitation, a procedural obstacle that resembles time limitation in some cases, but not a "substantial" one. This is also the case in Cyprus, for example, where English criminal law more or less applies; they do not have the institution of time limitation… So we would like to hear your opinion on time limitation.*

T.H.: I don't think there is a principle, a theoretical reason, why we must have limitation. It would be conceivable not to have it at all. Now, there are some practical reasons … if it's a minor offense, perhaps also for economic crimes, it is easier for purely pragmatic reasons to say we cannot invest time into that kind of offense. This is particularly important if you have, as is the case in Germany, the general idea that every crime must be prosecuted. The notion, the principle of legality, that every crime needs to be prosecuted, is far from reality, but it is the idea behind our criminal procedure…

V.P.: *You gave this idea to us as well! In fact, it was only after the latest reform of our criminal procedure code that the principle of opportunity was extensively introduced in the Greek criminal procedure…*

T.H.: That is a more realistic approach. In Germany and elsewhere, the kind of idealism or theoretical thinking that stands behind the legality principle is not helpful. What happens is, it's getting circumvented everywhere, people find routes around it, so it's more honest and more

straight-forward if we admit from the beginning that it's not feasible. Criminal justice systems have limited resources… They are in fact very limited; in Germany, it is a manifest problem nowadays that there are not enough prosecutors and judges, and this problem will increase in the next few years, as many judges and prosecutors retire. If one talks to professionals (I have a couple of friends who are prosecutors), they will tell you, it's ridiculous, it's like living with a big lie in the end… or, let's put it more friendly, it's like living with a big illusion…

V.P.: *Yes, yes, many prosecutors say the same in Greece… So you don't think that time limitation as an institution has anything to do with the restoration of social peace?*

T.H.: No I don't think so… This reference to peace sounds very nice, but it is a euphemism that covers up the real difficulties.

V.P.: *Well, you may be right about sexual crimes. In Greece, we did not experience any restoration of peace due to time limitation…*

T.H.: No, it' not helpful for peace in society. The way victims of sexual abuse reacted to limitations showed this very clearly. There was a large degree of frustration when it became evident that many cases of abuse in institutions and elsewhere could not be prosecuted. Also, it became evident that the public does not understand the system very well, and again, it does not promote peace in society.

V.P.: *This is a very interesting approach, although I don't think that all scholars would agree with that…*

T.H.: No, no, I know; in fact, in some respects, I am more pragmatic than many German colleagues.

V.P.: *Yes, that makes the interview more interesting! Now, let us change the topic to one of the last key points of the interview, the so-called criminal law in times of pandemic. What we knew, or thought we knew, in criminal law did not apply 100%. For example, the notion that human life is an absolute value… It seems that this notion was relativized, especially in cases where decisions had to be made and a doctor had to choose which life to save without acting unlawfully. Or perhaps, from another point of view, imposing restrictions on movement, and trying to strike a balance between health protection and freedom of movement... What do you think about that?*

T.H.: Are you referring to triage or restrictions?

V.P.: *On both, perhaps. Do you think that this extreme situation could become a back door through which absolute rights and even the absolute protection of human life could become relative?*

T.H.: Hmmm… No. The current pandemic is a very, very extreme situation. If you talk about the situation of triage, this is something that is fortunately rare in a modern society with a decent health care system, and it's not something which has been chosen or affirmed by anybody, it's an emergency. As you certainly know, we have organized a little book on the topic of triage. In this book, there is one article, written by Stefan Huster, and he very convincingly takes the point which I completely share. We should not make general conclusions from the state of emergency.

V.P.: *Yes… One could point that as the "highlight" of the whole argumentation, I totally agree...*

T.H.: Yes… We have to deal with an emergency the best we can, responding to very difficult situations, but it's no reason to generalize or draw any normative conclusion. In fact, this should be avoided, and reasoning should be limited to the question how to deal with the requirements of a state of emergency.

V.P.: *And don't you see any "tug of war" between public safety and personal freedom, or personal data protection?*

T.H.: Well, my first remark about emergency referred to triage…

V.P.: *But what about these restrictions? Does this "emergency argumentation" apply on them as well?*

T.H.: Well… if you leave the very particular situation in an emergency room aside… because that was what I was talking about: two patients who cannot be treated at the same time... Once we shift the focus away from this situation and talk about how should society respond to dangers for public health: how should we respond and restrict our liberties… in order to prevent dangers for life and health? W ell, the way how to balance these issues is a very … that's banal to say that, but it's a very difficult balancing act. I'm not sure if all the relevant interests have always been considered properly in the current situation. Politicians who have to respond to a specific situation tend to be biased in one way. A strong impulse will be to avoid what is visible, to avoid people dying and emergency rooms running too full. There will always be a focus on the concrete and the visible… but there is this large side on the other side which is less visible: people are suffering from depression; children suffer because they missed two years of school; the selective mechanism in our school systems become even stronger. These are long term effects, and they have cumulative effects. It is hard to quantify, measure and weigh such interests, thus the in-built bias in our political decision towards the concrete, with the tendency to neglect the long-term effects…

V.P.: *I see… This was a very interesting answer as well. If I may ask a last question, there was an interview you had given to a newspaper concerning the alleged tortures on Julian Assange. His long restriction in the embassy building was described as torture, and you were opposed to that.*

Now, I do agree with you; some terms must not lose their meaning, otherwise we will not be able to communicate with each other, and in the end real tortures might not be described as such any more. This reminded me of the difference between facts and opinions on facts, especially regarding hate crimes. Torture is a fact, but if someone says that someone is tortured, then this is an opinion. Do you think that there is ultimately a difference between these two?

T.H.: Well, the crucial point is that the term *Folter* or "torture" is a legally defined term in international law, it requires the intention to inflict harm on someone. The fact that someone suffers due to certain circumstances is not sufficient for the legal use of the term. The problem is that words are often used in our daily language in a more loose and broad way. The point in the Assange case was that the UN rapporteur said Assange had been tortured by Ecuador, for example, and by Sweden, but it seems hardly possible to assume that there was the required intention of intentional, that is, orchestrated, collective torture. It makes a huge difference to say that Sweden maybe has not done a good job when dealing with the accusation of sexual offenses, and the claim that there was intentional torture.

V.P.: *So, in this case could you say that there is a difference between facts and opinions on facts, although the facts are, well, somehow normative?*

T.H.: The difference between fact and opinion is very clear if you say "Is it raining today?"… then we can have a fact or we can have an opinion… if you say "I believe it's raining", well, that's your opinion… but if you look out of the window, it might change… but once we talk about normative assessment, about *normative Bewertung*, it's less clear, and there will be always some leeway whether you actually agree this is the case or it's not… but normative facts are more complicated than natural facts…

V.P.: *And this remark also applies to hate crimes and freedom of speech, you could say?*

T.H.: Of course, freedom of speech is a good example. When somebody is giving a normative judgment, *Werturteile* in German language… then that's an entirely different thing than a factual statement like, for instance, "who won the second WW"… but even that in the end is a normative fact…

V.P.: *Yes, exactly…*

T.H.: More facts are actually normative facts than we think they are. Even historical facts are often a matter of normative evaluation, it's not always that easy…

V.P.: *Well, after that, I can only thank you very much for this very nice interview.*

T.H.: It was a very nice interview, I would like to thank you.

Ένα ανολοκλήρωτο πορτραίτο του Νικολάου Χωραφά από τον Νικόλαο Κ. Ανδρουλάκη

Εισαγωγικό Σημείωμα: Ο Νικόλαος Ανδρουλάκης είχε ξεκινήσει να εργάζεται πάνω στο παρόν κείμενο το θέρος του 2019, μετά από προτροπή της Διευθύντριας του περιοδικού κας Τόνιας Τζαννετάκη. Δυστυχώς η ξαφνική, ταχεία επιδείνωση της κατάστασης της υγείας του, δεν του επέτρεψε να ολοκληρώσει παρά μόνο ορισμένα τμήματά του. Ωστόσο, κατέστη δυνατή η συναρμογή τους, όπως παρουσιάζεται παρακάτω. Μέχρι τέλους δε τον απασχολούσε το ζήτημα του «προδανεισθέντος χρόνου», με το οποίο τελειώνει απότομα το ύστατο αυτό πόνημά του.

Ι. Ν. Ανδρουλάκης

Ο αείμνηστος Καθηγητής Νικόλαος Χωραφάς υπήρξε το εντελώς πρώτο πανεπιστημιακό πρόσωπο με το οποίο ήρθα σε οπτική επαφή, όταν έκανα τα κυριολεκτικά πρώτα βήματα προσέγγισής μου στον χώρο του Πανεπιστημίου και ειδικότερα της Ποινικής Επιστήμης: Συγκεκριμένα, στις εισαγωγικές εξετάσεις για την Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών του έτους 1950, στις οποίες μετείχα (τις εξετάσεις αυτές τις οργάνωναν και τις διεξεπεραίωναν τότε οι ίδιες οι αρμόδιες πανεπιστημιακές Σχολές), ο Νικόλαος Χωραφάς εξεφώνησε για τους υποψήφιους φοιτητές της Νομικής τα εξεταστέα θέματα των Αρχαίων Ελληνικών και έπειτα των υπολοίπων υπό εξέταση μαθημάτων. Η εντύπωση από την πρώτη αυτή οπτική επαφή μου μαζί του είναι μέχρι σήμερα αξέχαστη. Ήταν ένας εξαιρετικά βραχύσωμος, μεσόκοπος άνθρωπος, με ίχνη κύφωσης, πολύ αραιά γκρίζα μαλλιά και ισχυρά μυωπικά γυαλιά, του οποίου η προβληματική σωματική παρουσία απέπνεε εντούτοις **μία ιδιάζουσα πνευματική ακτινοβολία**. Η παρουσία του, η φωνή του, το βλέμμα του, το ύφος του είχαν αφεαυτών κύρος, σοβαρότητα, επέβαλαν σεβασμό ακόμα και πέρα και ανεξάρτητα από την τότε ακόμα κοινωνικά ιδιαίτερα υψηλή διαβάθμιση της καθηγητικής του ιδιότητας, και μάλιστα ως τακτικού Καθηγητού της ισχυρού κύρους Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Τα χρόνια πέρασαν και επήρα με διάκριση το Πτυχίο μου (Α΄ χρηματικό βραβείο Νομικής Σχολής), με ιδιαίτερη μάλιστα επίδοση στο Ποινικό Δίκαιο (βαθμολογήθηκα με 10 τόσο στο Γ΄ έτος όσο και στο Πτυχίο από τον Ν. Χωραφά). Το 1958 επέτυχα πρώτος στις εξετάσεις του νεοϊδρυθέντος τότε Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών για τρεις υποτροφίες εξωτερικού στο αντικείμενο των Ποινικών Επιστημών. Τότε, προετοιμαζόμενος για την μετάβασή μου στο

Πανεπιστήμιο του Μονάχου όπου θα εσυνέχιζα τις ανώτερες σπουδές μου (εκεί, στο Μόναχο, εσπούδασε και ο Νικόλαος Χωραφάς, κοντά στον σημαντικότερο τότε εκπρόσωπο της δογματικής ποινικής επιστήμης, συγγραφέα του θεμελιακού έργου «Διδασκαλία για το Έγκλημα - Die Lehre vom Verbrechen», Ερνέστο Beling), άρχισα να συχνάζω στο επί της οδού Σόλωνος Ποινικό Σπουδαστήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών, τόπο τότε συνάντησης, αλλά και αληθινής μελέτης για όλους τους σοβαρά ασχολούμενους με την ποινική θεωρία στην Αθήνα. Εκεί λοιπόν βρισκόντουσαν σε καθημερινή βάση οι τρεις τακτικοί καθηγητές των Ποινικών Μαθημάτων (**Νικόλαος Χωραφάς**, **Ηλίας Γάφος** και **Κωνσταντίνος Γαρδίκας)**, αλλά και όλοι οι τότε υπηρετούντες Υφηγητές, οι περισσότεροι στη βαθμίδα του εντεταλμένου Υφηγητή (Μενέλαος Μπακατσούλας, Ιάκωβος Ζαγκαρόλας, Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης, Κωνσταντίνος Σταμάτης, Χρήστος Δέδες, Αλέξανδρος Κατσαντώνης, Πέτρος Παπαδάτος), αλλά και άλλοι ενδιαφερόμενοι (περιστασιακά ή με αξιώσεις μονιμότητας) για την προκείμενη επιστημονική ύλη.

Η τοπογραφία του Ποινικού Σπουδαστηρίου στον Β΄ όροφο του επί της οδού Σόλωνος κτηρίου ήταν η ακόλουθη: Υπήρχαν δυο μεγάλες αίθουσες, η μια με παράθυρα προς την Σόλωνος και η άλλη με παράθυρα προς τον πλαϊνό κάθετο δρόμο που ένωνε τη Σόλωνος με την Ακαδημίας και τον δημιουργούμενο εκεί κήπο. Στην καθεμιά από τις μεγάλες αίθουσες έμπαινε κανείς από έναν μικρότερο προθάλαμο. Στη μέση της καθεμιάς από τις δύο μεγάλες αίθουσες υπήρχε ένα μεγάλο μακρόστενο Τραπέζι με γυαλιστερή, σκληρή επιφάνεια. Στη μια από τις μακριές πλευρές του (κυρίως στην μπροστινή αίθουσα) καθόντουσαν οι προφορικά εξεταζόμενοι φοιτητές και απέναντί τους ο εξεταστής Καθηγητής με τον εκάστοτε παρευρισκόμενο βοηθό του. Στην καθημερινή ζωή του Σπουδαστηρίου, ωστόσο, ο καθένας, όπως ήταν φυσικό, **καθόταν όπου εύρισκε**, καίτοι συνηθισμένο και βολικότερο ήταν σε περίπτωση παρουσίας εκεί πολλών προσώπων να κάθεται ο Χωραφάς στην κατά κάποιο τρόπο **«κεφαλή»** του μεγάλου Τραπεζιού, δηλαδή στην μία από τις στενότερες πλευρές του. Ήταν λοιπόν απολύτως χαρακτηριστικό αυτό που συνέβη εκεί κάποια μέρα, όταν ένας από τους πολλούς παρευρισκόμενους, χωρίς να το πολυσκεφθεί, κάθισε κατά τύχη ακριβώς σ' αυτήν την κεφαλή του Τραπεζιού. Τότε – διατηρώ ζωντανή την σχετική ανάμνηση – θυμάμαι έναν από τους παρόντες εκεί, κάποιας ηλικίας πια εντεταλμένους Υφηγητές, πιθανώς τον αρχαιότερο και γηραιότερο όλων, να τρέχει ταραγμένος προς την κατεύθυνση του ενλόγω «τολμητία» φωνάζοντας: «**Μη!!** Μην κάθεστε εκεί, **αυτή είναι η θέση του Καθηγητή**»!!! Ήταν, ίσως, μια έκφραση άτοπης και άστοχης υποτέλειας απέναντι στο «μεγαλείο» του απουσιάζοντος προϊσταμένου Τακτικού Καθηγητή. Η θέση ήταν του οποιουδήποτε βρισκόταν εκεί κουρασμένος και χρειαζόταν να καθίσει. Καθόλου δεν ήταν σώνει και καλά η «θέση του Καθηγητή», ο ίδιος δε ο Χωραφάς δεν βρισκόταν εκεί για να ευχαριστηθεί ή και αποδοκιμάσει την κίνηση του Υφηγητή, όπως πιθανότατα θα έκανε. Από την άλλη όμως, η κίνηση αυτή εξέφραζε ταυτόχρονα και κάτι άλλο θετικότερο, που δεν είναι σω-

στό να παροραθεί. Ήταν μια εύγλωττη έκφραση του κοινού αισθήματος καθόσον αφορά στον συγκεκριμένο Καθηγητή και προπάντων άνθρωπο.

Πράγματι, ο Νικόλαος Χωραφάς, όπως παρατήρησε ο Γ.-Αλέξ. Μαγκάκης[1], «δεν ήταν μόνο ένας σημαντικός εκπρόσωπος της νομικής επιστήμης, αλλά κάτι ποιοτικά αλλιώτικο και πολυτιμότερο, που αυτό ακριβώς χαρακτηρίζει τον μεγάλο νομικό». Η έννοια του δικαίου «ταυτίστηκε με την οπτική γωνία αντιμετώπισης της ίδιας του της ζωής, τόσο στη σφαίρα της πνευματικής προβληματικής όσο και στο χώρο της καθημερινής πραγματικότητας, και έγινε έτσι περιεχόμενο ολόκληρης της ύπαρξής του». Γι' αυτό «αναδείχτηκε σε μεγάλο νομικό και ενσάρκωσε έτσι έναν σπάνιο και πολύτιμο ανθρώπινο τύπο, τον "**άνθρωπο του δικαίου**"», κατά τον απολύτως εύστοχο χαρακτηρισμό του Μαγκάκη.

Το έτος 1966 υπέβαλα στη Σχολή το πρώτο τεύχος της επί Υφηγεσίας διατριβής μου με τίτλο «Περί Συρροής Εγκλημάτων Α΄» (Δογματική Θεμελίωσις», σελ. 207), η οποία ύστερα από θετική Εισήγηση του Νικολάου Χωραφά εγκρίθηκε ως διατριβή επί Υφηγεσία. Έτσι εξελέγην τότε Υφηγητής του Ποινικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ύστερα από δύο χρόνια, το έτος 1968, ολοκληρώθηκε η επί Υφηγεσία διατριβή μου με την κυκλοφορία και του δεύτερου τεύχους («Περί Συρροής Εγκλημάτων Β΄, Προϋποθέσεις, Ρύθμισις, Δικονομία», σελ. 257). Εντωμεταξύ, κατά τα τελευταία χρόνια διδασκαλίας του Νικολάου Χωραφά, είχα την μεγάλη χαρά να επιλεγώ από αυτόν ως ευχάριστος και ίσως χρήσιμος συμμέτοχος στο κοπιώδες εξεταστικό του έργο. Είναι δε δεδομένο ότι η παρουσία μου πλάι του διέψευσε παταγωδώς και διάφορες χυδαιολογίες και, βέβαια, ψευδολογίες που είχαν τότε διατυπωθεί εναντίον του.

Η προσφορά του Νικολάου Χωραφά υπήρξε πολυδιάστατη: συγγραφική, διδακτική, νομοπαρασκευαστική. Και στα τρία το έργο του ήταν ορόσημο, αφετηριακό για την ελληνική ποινική επιστήμη. Προσωπικό του έργο δεν ήταν μόνο η ανάπτυξη θεωρίας, αλλά η γεφύρωση θεωρίας και πράξης. Στήριξε με το θεωρητικό του έργο την επιστημονική αντίληψη, με ανεπανάληπτη πνευματική εντιμότητα και απλότητα, και παρέδωσε με τον Ποινικό Κώδικα ένα από τα αρτιότερα διεθνώς και κατά τη γνώμη του Μαγκάκη το καλύτερο νομοπαρασκευαστικό έργο της ελληνικής νομικής επιστήμης.[2]

Ο αείμνηστος Νικόλαος Χωραφάς αρεσκόταν, ιδίως στην αρχή των μεγάλων του έργων, να καταγράφει κάποιες θεμελιακές αρχές, των οποίων η καταγραφή και τήρηση προοιωνίζεται

1. Βλ. Τομέας Ποινικών Επιστημών Νομικού Τμήματος Πανεπιστημίου Αθηνών, Μνήμη Ν. Χωραφά, Η. Γάφου, Κ. Γαρδίκα, 1986, σελ. ιε΄ επ.

2. Βλ. περισσότερα ibidem.

θετική[3] εξέλιξη του αναλαμβανόμενου έργου. Πρόκειται για τον εντοπισμό και την τήρηση εκείνης της γενικής αρχής εργασίας και έρευνας (του, θα έλεγε κανείς, «εμβληματικού ρητού» ή μοτίβου) που εκφράζεται πια με την λατινογενή (ήδη εξαγγλισμένη και εξελληνισμένη) έκφραση «μότο»[4] μιας προσπάθειας, εργασίας ή εγχειρήματος. Έτσι, στην αρχή του θεμελιώδους έργου του «Ποινικόν Δίκαιον»[5] διαβάζει κανείς το εξής «μότο» από τον Περικλή του Πλουτάρχου (κεφ. 13): «*Η εν τω ποιείν ευχέρεια και ταχύτης ουκ εντίθησι βάρος έργω μόνιμον ουδέ κάλλους ακρίβειαν· ο δ' εις την γένεσιν τω πόνω προδανεισθείς χρόνος εν τη σωτηρία του έργου*[6] *την ισχύν αποδίδωσιν*». Που σημαίνει, ότι η ευχέρεια και ταχύτητα της δημιουργίας ενός έργου δεν προσδίδουν σε αυτό μόνιμη αξία ούτε ακρίβεια κάλλους, ενώ αντίθετα ο «**προδανεισθείς χρόνος**», δηλαδή ο χρόνος που δανείζεται και αφιερώνει κανείς στην επίπονη γένεση ενός έργου, του αποδίδει και του επιστρέφει ως κέρδος την ισχύ και αντοχή του γενομένου αυτού έργου στον χρόνο.

3. Και όχι σώνει και καλά ή κατά το πλείστο αρνητική (αλλιώς γενικεύει υπό το λήμμα «προοιωνίζεται» το Χρηστικό Λεξικό της της Νεοελληνικής Γλώσσας της Ακαδημίας Αθηνών, 2014, σελ. 1353).

4. Μότο = «ρητό, απόφθεγμα ή γνωμικό που τοποθετείται μεταξύ του τίτλου και του κειμένου (ποιήματος, μελέτης, αφιερώματος κλπ.), δίνοντας κατεύθυνση για την ερμηνεία του περιεχομένου», κατά το Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Μπαμπινιώτη, β΄ έκδ. 2005, σελ. 1124, και «σύντομη φράση που εκφράζει γενική αρχή, κατευθυντήρια ιδέα ή αντίληψη», «μεταξύ τίτλου και κειμένου» κατά το ως άνω Χρηστικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών, σελ. 1045.

5. *Ν. Α. Χωραφά*, Ποινικόν Δίκαιον, Τόμος Πρώτος, έκδοσις ενάτη (επιμέλεια Κ.Ε. Σταμάτη), Αθήναι 1978.

6. Στο πρωτότυπο: «του γενομένου» αντί «του έργου».

Ωφελιμισμός των κανόνων και νομιμοποίηση της ποινής στην φιλοσοφία του John Rawls[1]

Παναγιώτης Δ. Χριστόπουλος

Δικηγόρος – Δ.Ν., Ειδικός Επιστήμων Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ.

Σύμφωνα με μία πολύ διαδεδομένη αντίληψη, η δικαιολόγηση της ποινής θα πρέπει να αναζητηθεί στην "ωφέλεια" που αναμένουμε από την επιβολή της – ιδίως την πρόληψη μελλοντικών εγκλημάτων. Η "ωφελιμιστική" αυτή αντίληψη είναι παραδοσιακά εκτεθειμένη στην ένσταση ότι μπορεί να δικαιολογήσει ακόμη και την τιμώρηση αθώων. Στο περίφημο άρθρο του "Two Concepts of Rules", ο αμερικανός φιλόσοφος John Rawls επιχείρησε την σημαντικότερη μέχρι και σήμερα υπεράσπιση της ωφελιμιστικής θεωρίας έναντι αυτής της ενστάσεως. Στο παρόν κείμενο εξετάζεται το επιχείρημα που αναπτύσσει ο Rawls στο ως άνω άρθρο του και εξηγούνται οι λόγοι για τους οποίους, και αυτό, αποτυγχάνει εν τέλει να προσφέρει λύση στο πρόβλημα της νομιμοποίησης της ποινής.

1. Εισαγωγή

Δεν υπάρχει παρά μόνο *ένα* πραγματικά σημαντικό ερώτημα στην επιστήμη του Ποινικού Δικαίου και το ερώτημα αυτό είναι το εξής: Από πού αντλεί το κράτος το δικαίωμα να τιμωρεί ανθρώπους επιβάλλοντάς τους ποινές;

Η ποινή, όπως γνωρίζουμε, συνιστά, εξ ορισμού, ένα "δεινό"[2] – ένα κακό, το οποίο προσβάλλει μερικά από τα στοιχειωδέστερα έννομα αγαθά του παραβάτη: Την περιουσία, την τιμή, την προσωπική ελευθερία, την εν γένει οικονομική και προσωπική ανάπτυξη και, όπου κάτι τέτοιο ακόμη επιτρέπεται, ακόμη και την ζωή και την σωματική του ακεραιότητα. Όταν, λοιπόν, το κράτος επιβάλλει ποινές σε εκείνους που παραβιάζουν τους νόμους του, τούς υποβάλλει σε μία μεταχείριση, στην οποίαν, υπό κανονικές συνθήκες, θα θεωρείτο ανεπίτρεπτο να υποβάλλει κάποιον άνθρωπο[3]. Πώς μπορεί, όμως, η παραβίαση του νόμου να καθιστά επιτρεπτή την

1. Εις μνήμην του πατέρα μου *Δημητρίου Π. Χριστόπουλου* (24.12.1945 – 9.1.2021).

2. Βλ. λ.χ. τον ορισμό της ποινής όπως παρατίθεται από τον *Χωραφά*, Ποινικόν Δίκαιον, [9]1978 σ. 84: «η ποινή αποτελεί κακόν». Για "*δεινόν*" έκανε λόγο ο *Ανδρουλάκης*, Ποινικόν Δίκαιον, ΓενΜ Ι, 1991, σ. 17.

3. Όπως πολύ γλαφυρά επισημαίνει ο *Jeffrie G. Murphy*, Introduction to Punishment and Rehabilitation, [3]1995, σ. 1: «αν το να κλειδώνει κανείς ανθρώπινα όντα σε κλουβιά ή το να τα σκοτώνει δεν συνιστά κακό τρόπο να μεταχειρίζεται τους ανθρώπους, δεν μπορώ να φανταστώ τι θα συνιστούσε».

υποβολή ενός ανθρώπου σε μία μεταχείριση, η οποία σε κάθε άλλη περίπτωση θα θεωρείτο ανεπίτρεπτη; Και πώς μπορεί η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους παραβάτες και τους μη παραβάτες να δικαιολογεί την διαφορετική μεταχείριση των πρώτων έναντι των τελευταίων; Το ερώτημα δεν είναι καινούργιο και, παρότι δεν έχει συγκεντρώσει στην ηπειρωτική νομική παράδοση την προσοχή που του αρμόζει[4], αποτελεί διαχρονικά ένα από τα πιο βασανιστικά προβλήματα της φιλοσοφίας του Δικαίου.

Οι μέχρι σήμερα απόπειρες επίλυσης του προβλήματος αυτού έχουν κινηθεί προς δύο, κατά βάσιν, *κατευθύνσεις*.

Η πρώτη κατεύθυνση, και μάλλον κρατούσα σήμερα στην σχετική επιστημονική συζήτηση, βρίσκει την έκφρασή της στην λεγόμενη *ανταποδοτική αντίληψη* (retributivism). Εδώ εντάσσονται όλες εκείνες οι –συχνά ετερόκλητες μεταξύ τους– απόψεις που εντοπίζουν τον νομιμοποιητικό λόγο του δικαιώματος του κράτους να τιμωρεί *στο ίδιο το γεγονός της τέλεσης του εγκλήματος*. Κοινή αφετηρία των θεωριών αυτών είναι η παραδοχή ότι το κράτος δικαιούται να τιμωρήσει τον δράστη ενός εγκλήματος, όχι για κάποιον άλλο λόγο, αλλά «απλώς και μόνο επειδή αυτός διέπραξε έγκλημα»[5]. Η ποινή υπό το πρίσμα αυτό μπορεί κατά τα λοιπά, και ανάλογα με την ειδικότερη εκδοχή της ανταποδοτικής θεωρίας που θα υιοθετήσει κανείς, να συνιστά την "λογική" (διαλεκτική) απάντηση του κράτους στο έγκλημα[6], λογικό και αναγκαίο παράγωγο της παραβίασης ενός κανόνα δικαίου[7], ένα είδος "δίκαιης ανταμοιβής" (just desert) η οποία και "αξίζει" στον δράστη ενός εγκλήματος (και η οποία δεν παρέχει απλώς δικαίωμα

4. Το δικαίωμα του κράτους να επιβάλλει ποινές αντιμετωπίζεται, υπό το πρίσμα μίας διάχυτης θετικιστικής αντίληψης, περίπου ως *αυτονόητο* στην γερμανόφωνη ποινική επιστήμη, στο πλαίσιο της οποίας η σχετική συζήτηση περιορίζεται κατά κανόνα σε μία σύντομη και στερεότυπη αναφορά στα εγχειρίδια του Ποινικού Δικαίου στην διάκριση μεταξύ των "*απολύτων*" και "*σχετικών*" θεωριών περί ποινής (absolute/relative Straftheorien) – μία σχηματική και τετριμμένη τυποποίηση, η οποία χονδροειδώς μόνον αντιστοιχεί στην διάκριση μεταξύ "*ανταποδοτικών*" και "*ωφελιμιστικών*" θεωριών, και η οποία μάλλον υποβαθμίζει, παρά αναδεικνύει, την αξία που έχει η προβληματική που εξετάζουμε για τις σύγχρονες φιλελεύθερες δημοκρατίες. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, άλλωστε (βλ. λ.χ. *Papageorgiou*, Schaden und Strafe, 1994), θα λέγαμε ότι ακόμη και η εν γένει προσέγγιση του ζητήματος από την γερμανόφωνη ποινική επιστήμη υπήρξε απογοητευτικά επιφανειακή (τούτο δε ισχύει ακόμη και για συγγράμματα διακεκριμένων εκπροσώπων της ποινικής δογματικής, όπως λ.χ. το του *Hassemer*, Warum Strafe sein muss – Ein Plädoyer, ^{2}2009). Το αντίθετο, ακριβώς, συμβαίνει με την αντίστοιχη αγγλόφωνη επί του θέματος βιβλιογραφία, η οποία περιλαμβάνει πολλές αξιόλογες συμβολές ενώ η έκτασή της έχει φθάσει σε σημείο τέτοιο, ώστε να είναι πλέον αχανής και μη εποπτεύσιμη – αποτέλεσμα τούτο του σαφώς εντονότερου και γονιμότερου ενδιαφέροντος της αγγλοσαξωνικής νομικής επιστήμης για την φιλοσοφία του Δικαίου, αλλά και της κρατούσας εκεί φιλελεύθερης αντίληψης που διέπει παραδοσιακά την αγγλοσαξωνική νομική σκέψη και που αξιώνει την νομιμοποίηση και δικαιολόγηση κάθε κρατικής επέμβασης στην σφαίρα του ατόμου.

5. Έτσι, λ.χ. και μάλιστα επί λέξει, ήδη από το 1797, ο *Kant*, Die Metaphysik der Sitten, (Kant-W, Bd. 8), Suhrkamp 1977, σ. 452: «Strafe … muß jederzeit nur darum wider ihn verhängt werden, *weil er verbrochen hat*».

6. Βλ. *Hegel*, Grundlinien der Philosophie des Rechts, (Felix Meiner Verlag 2009), § 100, σ. 104 επ.

7. Βλ. λ.χ. *Mabbot*, Punishment, in: Joel Feinberg (ed.), Reason and Responsibility, 1978, σ. 438 επ.

στο κράτος να τον τιμωρήσει, αλλά, κατά ορισμένους, και δικαίωμα του ιδίου του δράστη να τιμωρηθεί[8]), μία μορφή ικανοποίησης της ανάγκης για *εκδίκηση* την οποίαν αναλαμβάνει το κράτος να υλοποιήσει για λογαριασμό του θύματος[9], τρόπο "*αποπληρωμής*" του χρέους που δημιουργεί έναντι του θύματος και της κοινωνίας ο δράστης ενός εγκλήματος[10], αφαίρεση του αθέμιτου πλεονεκτήματος που αυτός απέκτησε έναντι του θύματος[11] κ.ο.κ.

Στον αντίποδα των ανταποδοτικών θεωριών βρίσκεται η *ωφελιμιστική αντίληψη* (utilitarianism). Η τελευταία έχει, όπως χαρακτηριστικά λέγεται, το βλέμμα στραμμένο "προς τα εμπρός", αφού τον λόγο δικαιολόγησης της ποινής δεν τον εντοπίζει (όπως η ανταποδοτική θεωρία) σε κάποιο γεγονός που έχει ήδη συντελεστεί στο παρελθόν (το έγκλημα), αλλά στο *μέλλον*: Στην *μεγαλύτερη ωφέλεια* που αναμένεται ότι *θα* αποφέρει η τιμώρηση του δράστη ενός εγκλήματος[12]. Η ωφέλεια αυτή μπορεί να συνίσταται στην πρόληψη τελέσεως νέων εγκλημάτων μέσω της αχρήστευσης του δράστη (ειδική πρόληψη), στην αποθάρρυνση άλλων επίδοξων δραστών (γενική πρόληψη), στον σωφρονισμό του δράστη, στην ηθική διαπαιδαγώγηση των τρίτων, στην επίτευξη μίας συναισθηματικής κάθαρσης για το θύμα ή/και για την οικογένειά του, στην κοινωνική επανένταξη του δράστη, κ.ο.κ[13].

Η ωφελιμιστική θεωρία είναι, ωστόσο, εκτεθειμένη σε μία πολύ σοβαρή *ένσταση*: Κατά τον ίδιο λόγο που η επίκληση της μεγαλύτερης ωφέλειας μπορεί να νομιμοποιήσει την τιμώρηση ενός ενόχου δράστη, *μπορεί να νομιμοποιήσει και την τιμώρηση ενός αθώου*[14]. Έτσι, λ.χ. μπορεί να δικαιολογήσει την καταδίκη σε θάνατο ενός αθώου ανθρώπου, προκειμένου τρομοκράτες να μην εκτελέσουν τους επιβάτες ενός αεροπλάνου που κρατάνε σε ομηρεία. Ή: την σύλληψη και παραδειγματική καταδίκη ενός αθώου ανθρώπου προκειμένου να αποτραπεί το κύμα ανθρωποκτονιών που αναμένεται να προκληθεί από επίδοξους μιμητές ενός ασύλληπτου serial killer. Το πρόβλημα οξύνεται, αν λάβουμε υπ' όψιν ότι ο ωφελιμισμός είναι, πρωτίστως, μία *ηθική θεωρία*, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι, σε κάθε μία από τις παραπάνω περιπτώσεις, ο δικαστής *δεν επιτρέπεται απλώς*, αλλά *οφείλει* να καταδικάσει σε θάνατο τον άνθρωπο που έχει

8. Έτσι, λ.χ. ο *Hegel*, ό.π., § 100, σ. 104: «Die Verletzung, die dem Verbrecher widerfährt, ist nicht nur an sich gerecht... sondern sie ist auch *ein Recht an den Verbrecher selbst*».

9. *Barton*, Getting Even: Revenge as a form of Justice, 1999.

10. Βλ. λ.χ. *McDermott*, The permissibility of Punishment, Law and Philosophy, Vol. 20, 2001, σ. 147-171.

11. Βλ. λ.χ. *Morris*, Persons and Punishment, The Monist Vol. 52, 1968, σ. 475 επ., *Sher*, Desert, 1987, passim.

12. Μία από τις πιο εμβριθείς περιγραφές της ωφελιμιστικής αντίληψης εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να είναι αυτή που περιέχεται στο κλασσικό έργο του *Jeremy Bentham*, Introduction to the Principles of Moral and Legislation, που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1789.

13. Βλ. λ.χ. *Howard Simmons*, Moral Desert: A Critique, 2010.

14. Βλ. λ.χ. *Honderich*, Punishment – The Supposed Justifications Revisited, 2006, σ. 89 επ., *Primoratz*, Justifying Legal Punishment, 1989, σ. 45 επ., *Ten*, Crime, Guilt and Punishment, 1987, σ. 13 επ.

ενώπιόν του και για τον οποίον γνωρίζει ότι είναι αθώος. Η καταδίκη, δηλαδή, του αθώου δεν αποτελεί για αυτόν απλώς ευχέρεια, αλλά ηθικό *καθήκον*.

Το πρόβλημα της τιμώρησης των αθώων δεν είναι η μοναδική ένσταση που προβάλλεται κατά της ωφελιμιστικής θεωρίας. Έτσι, λ.χ., επισημαίνεται ότι η ωφελιμιστική θεωρία, όπως μπορεί να δικαιολογήσει την τιμώρηση ενός αθώου, μπορεί να δικαιολογήσει και το ακριβώς αντίστροφο: την *αθώωση ενός ενόχου*[15] (λ.χ. για να αποτραπούν εκτεταμένα επεισόδια που θα έχουν ως συνέπεια την πυρπόληση του κέντρου μιας πόλης από "ομοϊδεάτες" του δράστη ή και διότι μπορούμε να επιτύχουμε τα ίδια αποτελέσματα προσποιούμενοι απλώς ότι τον τιμωρούμε[16]). Ομοίως, μπορεί να δικαιολογήσει την *δυσανάλογα αυστηρή τιμώρηση* του (ενόχου) δράστη ενός ήσσονος βαρύτητας αδικήματος (λ.χ. δήμευση της περιουσίας των οδηγών που υποπίπτουν σε τροχαίες παραβάσεις), εφόσον διαπιστώνεται ότι μια τέτοια τιμώρηση είναι η μόνη που μπορεί αποτελεσματικά να αποτρέψει μελλοντικούς δράστες από την τέλεση παρόμοιων εγκλημάτων[17]. Αντιστρόφως, όμως, μπορεί να δικαιολογήσει και την *δυσανάλογα επιεική τιμώρηση* του (ενόχου) δράστη ενός βαρύτατου εγκλήματος, εφόσον διαπιστώνεται ότι κάτι τέτοιο αρκεί για να λειτουργήσει εγκληματοπροληπτικά. Επίσης, μπορεί να δικαιολογήσει την *κατάργηση των λόγων μείωσης της ενοχής* και την *βαρύτερη τιμώρηση* ενός δράστη ο οποίος τελεί λ.χ. μία ανθρωποκτονία εν βρασμώ ψυχικής ορμής κατ' άρ. 299 παρ. 2 ΠΚ ή μία σωματική βλάβη από δικαιολογημένη αγανάκτηση κατ' άρ. 308 παρ. 4 ΠΚ[18]. Ο ωφελιμισμός, εξάλλου, δικαιολογώντας την βλάβη που προκαλεί η ποινή αποκλειστικώς και μόνον επί τη βάσει του ισχυρισμού ότι βλάπτοντας κάποιους (εκείνους καθ' ων στρέφεται η ποινή) ωφελούνται άλλοι, μεταχειρίζεται τους ανθρώπους, όχι ως *πρόσωπα*, ως ελεύθερα, δηλαδή και υπεύθυνα όντα, αλλά ως απλά *μέσα για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών* – ως αντικείμενα[19].

15. Το πρόβλημα αυτό επισημαίνει λ.χ., μεταξύ άλλων, ο *Primoratz*, ό.π., 1989, σ. 41 επ.

16. Πρβλ. σχετικώς και το πραγματικό περιστατικό "εικονικής" εκτέλεσης που μεταφέρει ο *Bentham*, Principles of Penal Law, in: The Works of Jeremy Bentham, 1962, σ. 389, από ένα δημοσίευμα εφημερίδας του 1776: Στο Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας κάποιος Ολλανδός αξιωματικός σκότωσε ένα μέλος της φιλήσυχης φυλής των Οτεντότων. Οι Ολλανδοί θέλοντας να κατευνάσουν την οργή των Οτεντότων για το φονικό, δίκασαν τον αξιωματικό με κάθε τυπικότητα και τον καταδίκασαν να πιεί ένα ποτήρι με κονιάκ στο οποίο είχαν βάλει φωτιά. Ο αξιωματικός υποδύθηκε άψογα τον ρόλο του: μόλις ήπιε το κονιάκ, έπεσε ακίνητος καταγής και προσποιήθηκε τον νεκρό. Οι σύντροφοί του τον τύλιξαν σε μία κουβέρτα και τον μετέφεραν μακριά. Οι Οτεντότοι δήλωσαν απόλυτα ικανοποιημένοι με την τιμώρηση του αξιωματικού: «Το χειρότερο που θα του είχαμε κάνει εμείς θα ήταν να τον ρίξουμε στην φωτιά – οι Ολλανδοί όμως έκαναν κάτι ακόμη καλύτερο έβαλαν την φωτιά μέσα σε αυτόν».

17. Βλ. λ.χ. μεταξύ άλλων *Braithwaite/Pettit*, Not Just Deserts: A Republican Theory of Criminal Justice, 1990, σ. 46.

18. Βλ. λ.χ. *Ten*, ό.π., 1987, σ. 147 επ. και *Primoratz*, ό.π., 1989, σ. 38.

19. Κατά την κλασσική διατύπωση του *Kant*, Die Metaphysik der Sitten, ό.π., σ. 452: «ο άνθρωπος δεν μπορεί ποτέ να χρησιμοποιείται απλώς ως μέσο για τους σκοπούς κάποιου άλλου και να συγχέεται με τα αντικείμενα του εμπραγμάτου δικαίου, έναντι του οποίου τον προστατεύει η εγγενής προσωπικότητά του».

Εντούτοις, το πρόβλημα της τιμώρησης των αθώων εξακολουθεί να αποτελεί την σημαντικότερη –και σίγουρα: την πιο εμβληματική– ένσταση κατά της ωφελιμιστικής αντίληψης. Στο σημαντικό αυτό πρόβλημα θα πρέπει, άλλωστε, πρωτίστως, να αποδοθεί και η κατακόρυφη πτώση της δημοτικότητας του ωφελιμισμού στην σύγχρονη φιλοσοφική συζήτηση περί της ποινής και της νομιμοποιήσεώς της[20].

Οι υποστηρικτές της ωφελιμιστικής αντίληψης έχουν κατά καιρούς επιχειρήσει με διαφόρους τρόπους να την υπερασπιστούν έναντι της ενστάσεως αυτής. Ωστόσο, την ισχυρότερη μέχρι και σήμερα, αλλά και προσφυέστερη και φιλοσοφικώς πιο εκλεπτυσμένη, υπεράσπιση της ωφελιμιστικής δικαιολόγησης της ποινής έναντι της ενστάσεως αυτής, θα συναντήσει αναμφίβολα κανείς στο περίφημο πλέον άρθρο του αμερικανού φιλοσόφου John Rawls, με τον τίτλο "*Two Concepts of Rules*"[21]. Στο άρθρο του αυτό ο Rawls δεν υποστηρίζει ότι θα πρέπει κανείς ως λύση στο πρόβλημα της ποινικής τιμωρίας να υιοθετήσει την ωφελιμιστική θεωρία. Ο ίδιος, άλλωστε, στο μεταγενέστερο σημαίνον έργο του "*A Theory of Justice*"[22], ασκεί σε διάφορα σημεία δριμύτατη κριτική στην γενική θεωρία του ωφελιμισμού[23], ενώ η κεντρική ιδέα που αναπτύσσει σε αυτό συνίσταται στην κατασκευή ενός πολιτικού συμβολαίου καντιανής εμπνεύσεως[24]. Στο άρθρο του, ωστόσο, ο Rawls ισχυρίζεται ότι η διάκριση μεταξύ "κανόνα"

20. Βλ. λ.χ. ήδη *Andrew von Hirsch*, Doing Justice – The Choice of Punishments, 1976, σ. 37: «Η ιδέα της γενικής πρόληψης υπήρξε κρατούσα στην εγκληματολογική βιβλιογραφία πριν από ενάμιση αιώνα – ιδίως στα γραπτά του Jeremy Bentham. Μέχρι το τέλος του δεκάτου ενάτου αιώνα ωστόσο, η ιδέα αυτή είχε περιπέσει σε δυσμένεια».

21. Philosophical Review, Vol. 64, 1955, σ. 3-32. Το άρθρο αυτό του Rawls έχει δημοσιευθεί και στην ελληνική γλώσσα (σε μετάφραση *Ι. Μαραγκού*) στο περιοδικό Δευκαλίων 12/3 (1994), σ. 313-340. Η συγκεκριμένη, ωστόσο, μετάφραση δεν υιοθετήθηκε εδώ, παρά ως προς ορισμένες μόνο μεταφραστικές της επιλογές, κυρίως διότι η απόδοση κάποιων εννοιών (όπως λ.χ. του "*retributivism*" ως "*επανορθωτικής*" αντί, του ορθού, "*ανταποδοτικής*" θεωρίας), και μάλιστα σε χωρία του άρθρου του Rawls στα οποία αναπτύσσονται καίριες πτυχές του επιχειρήματος που εξετάζουμε, δεν απέδιδε με πληρότητα το πρωτότυπο νόημα και δεν εξυπηρετούσε τις ανάγκες του παρόντος κειμένου.

22. Βλ. *Rawls*, "A Theory of Justice", 1971 (Revised Edition, 1991), passim. Το βιβλίο έχει δημοσιευθεί και σε ελληνική μετάφραση (που επιμελήθηκε ομάδα μεταφραστών υπό την επιμέλεια του *Κ. Παπαγεωργίου*) με τίτλο "Θεωρία της Δικαιοσύνης", εκδόσεις Πόλις, 2001.

23. Στο βιβλίο του "A Theory of Justice" ο Rawls, βεβαίως, δεν ασχολείται με το πρόβλημα της νομιμοποίησης της ποινής, αλλά με εκείνο της *διανεμητικής δικαιοσύνης*. Στόχος του είναι πρωτίστως η αναζήτηση ενός συνόλου αρχών που θα πρέπει να διέπουν την βασική διάρθρωση της κοινωνίας, δηλαδή του τρόπου με τον οποίο οι κυριότεροι κοινωνικοί θεσμοί (Σύνταγμα, ατομική ιδιοκτησία μέσων παραγωγής, ανταγωνιστικές αγορές, οικογένεια κ.λπ.) θα πρέπει να κατανέμουν θεμελιωδη δικαιώματα και υποχρεώσεις, και να καθορίζουν την διανομή των πλεονεκτημάτων της κοινωνικής συνεργασίας. Σε ορισμένα ωστόσο σημεία του συγκεκριμένου βιβλίου περιέχονται σημαντικές σκέψεις σχετικά με το πρόβλημα της ποινής οι οποίες δεν έχουν ίσως προσελκύσει το ενδιαφέρον που τους αξίζει (βλ. σχετικώς *Honig*, Rawls on Politics and Punishment, Political Research Quarterly, 1993, σ. 99 επ.).

24. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο μηχανισμός της "πρωταρχικής θέσης" (original position) και του "πέπλου της αγνοίας" (veil of ignorance), που ο Rawls χρησιμοποιεί στο "A Theory of Justice" για να εξαγάγει αρχές διανεμητικής δικαιοσύνης, θα μπορούσε κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί, και για την εξαγωγή αρχών ποινικής δικαιοσύνης. Κάτι τέτοιο μέχρι σήμερα έχουν επιχειρήσει μάλλον λίγοι συγγραφείς: Βλ. λ.χ. *Nigel Walker*, Why Punish?, 1991, σ. 92-95, *Donnelly*, The Goals of Criminal Punishment: A Rawlsian Theory, Syracuse Law Review 41, 1990, σ. 741, *Hoekema*, The Right to Punish and the Right to Be

και "πράξης" που επιχειρεί, όπως θα δούμε, εκεί ενισχύει την ωφελιμιστική αντίληψη καθιστώντας την *απρόσβλητη* σε ορισμένες από τις ισχυρότερες αντιρρήσεις που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί εναντίον της.

Στην συνέχεια των αναπτύξεών μας θα εξετάσουμε το επιχείρημα που διατυπώνει προς υπεράσπιση της ωφελιμιστικής θεωρίας στο ως άνω άρθρο του ο Rawls και θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε τους λόγους για τους οποίους, και αυτό, αποτυγχάνει εν τέλει να προσφέρει λύση στο πρόβλημα της τιμώρησης των αθώων.

2. Η διάκριση μεταξύ "κανόνα" και "πράξης"

Ο Rawls αναπτύσσει το επιχείρημά του προβαίνοντας εν πρώτοις σε μία διάκριση ανάμεσα στην «δικαιολόγηση μίας *πρακτικής* ως συστήματος *κανόνων* που πρέπει να εφαρμόζονται και να τηρούνται, και την δικαιολόγηση μίας επιμέρους *πράξεως* που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής αυτών των κανόνων»[25].

«Μπορούμε», λέγει ο Rawls, «να επιχειρήσουμε να διασαφηνίσουμε την διάκριση αυτή, με το να φανταστούμε πώς θα απαντούσε ένας πατέρας στο ερώτημα του γιου του. Ας υποθέσουμε ότι ο γιος ρωτάει: "Γιατί μπήκε χθες ο Γ. φυλακή"; Ο πατέρας απαντάει: "Επειδή λήστεψε την τράπεζα στο Β. Δικάστηκε κανονικά και κρίθηκε ένοχος". Ας υποθέσουμε όμως ότι η ερώτηση του γιου ήταν διαφορετική και συγκεκριμένα: "Γιατί οι άνθρωποι βάζουν στην φυλακή άλλους ανθρώπους"; Ο πατέρας θα μπορούσε τότε να απαντήσει: "Για να προστατέψουν τους καλούς από τους κακούς" ή "για να εμποδίσουν τους κακούς να κάνουν πράγματα που θα δυσκόλευαν την ζωή όλων μας – διαφορετικά δεν θα μπορούσαμε να κοιμόμαστε ήσυχοι την νύχτα"».

Ο Rawls παρατηρεί ότι στην περίπτωση αυτή έχουμε να κάνουμε με *δύο εντελώς διαφορετικά ερωτήματα*:
Το ένα ερώτημα ("γιατί το κράτος βάζει γενικά τους ανθρώπους στην φυλακή";) είναι ένα ερώτημα σχετικά με μία *γενική πρακτική ή θεσμό* που έχει υιοθετήσει το κράτος, και αφορά

Punished, in: *Blocker/Smith* (eds.), John Rawls' Theory of Social Justice: An Introduction 1980, σ. 239, *Narveson*, Three *Analysis* Retributivists, Analysis 34, 1974, σ. 185, *Pogge*, Three Problems with Contractarian-Consequentialist Ways of Assessing Social Institutions, in: *Ellen Frankel Paul et al.* (eds.), The Just Society, 1995, σ. 241, *Sterba*, Retributive Justice, Political Theory 5, 1977, σ. 349. Η μακράν πιο αξιόλογη και συστηματική εφαρμογή των σκέψεων του *Rawls* επί του προβλήματος της νομιμοποίησης της ποινής επιχειρείται από την *Dolovich*, στο εκτενές άρθρο της υπό τον τίτλο "Legitimate Punishment in Liberal Democracy", Buffalo Criminal Law Review 2004, σ. 307-442.

25. Βλ. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 5 επ. Μία εξαιρετικά παρεμφερής διάκριση είχε ήδη, λίγο νωρίτερα, επιχειρηθεί από τον *Quinton*, On Punishment, Analysis, 14 (1954), σ. 133-142.

την τήρηση και εφαρμογή ενός συστήματος κανόνων. Το ερώτημα εδώ, συνεπώς, είναι: Γιατί το κράτος ακολουθεί αυτήν την πρακτική και όχι κάποια άλλη; "Γιατί οι άνθρωποι τιμωρούν ο ένας τον άλλον, αντί, λ.χ., να συγχωρούν πάντα ο ένας τον άλλον"[26];
Το άλλο ερώτημα ("γιατί το κράτος βάζει αυτόν τον συγκεκριμένο άνθρωπο στην φυλακή";) είναι ένα ερώτημα σχετικά με μία *συγκεκριμένη πράξη* η οποία εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής αυτού του συστήματος κανόνων. Το ερώτημα εδώ είναι: "Γιατί τιμωρήθηκε ο Γ. και όχι κάποιος άλλος, ή για ποιον λόγο τιμωρήθηκε";

Ο Rawls υποστηρίζει ότι η παραπάνω διάκριση μεταξύ "κανόνα" και επιμέρους "πράξης" οδηγεί σε μία δικαιολόγηση του θεσμού της τιμωρίας, η οποία, ενώ έχει *ωφελιμιστική* θεμελίωση, ανταποκρίνεται ταυτόχρονα και στην αντίληψη που θέλει οι ατομικές πράξεις τιμώρησης να έχουν, ως εκ της φύσεώς τους, χαρακτήρα *ανταποδοτικό*[27].

Σύμφωνα, ειδικότερα, με τον Rawls, όταν στο παραπάνω παράδειγμα ο πατέρας απαντάει στον γιό του ότι ο συγκεκριμένος άνθρωπος τιμωρήθηκε *διότι είναι ένοχος* και ότι είναι ένοχος διότι *παραβίασε* τον νόμο (σε παρελθόντα χρόνο), εκφράζεται με όρους *ανταποδοτικής δικαιοσύνης*: Μιλάει από την οπτική ενός *δικαστή*, ο οποίος έχοντας «στραμμένο το βλέμμα προς τα πίσω» επιβάλλει ποινή στον ένοχο «για κάτι που έκανε στο παρελθόν»[28].

Όταν, όμως, απαντάει στον γιο του ότι οι άνθρωποι τιμωρούν γενικώς άλλους ανθρώπους για να προστατέψουν τους καλούς από τους κακούς, εκφράζεται με όρους *ωφελιμιστικούς*: Στην περίπτωση αυτή, εκφράζει την οπτική *ενός (ιδεατού) νομοθέτη* ο οποίος θεωρεί ότι «ο νόμος, ως στοιχείο ενός νομικού συστήματος που εφαρμόζεται αμερόληπτα σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, προάγει μακροπρόθεσμα τα συμφέροντα της κοινωνίας»[29].
Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται, σύμφωνα με τον Rawls, ένας συμβιβασμός μεταξύ των ωφελιμιστικών και των ανταποδοτικών θεωριών, καθώς «υπάρχουν δύο διαφορετικά αξιώματα, του δικαστή και του νομοθέτη, και δύο διαφορετικές στάσεις απέναντι στο σύστημα κανόνων

26. Βλ. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 6.

27. Μίαν αντίστοιχη διάκριση επιχειρεί ο *H. L. A. Hart*, Punishment and Responsibility, 1968, Chapter 1, σ. 1-13, ο οποίος διακρίνει μεταξύ του "*γενικού δικαιολογητικού σκοπού*" (general justifying aim) της πρακτικής της τιμωρίας και των *αρχών που διέπουν την διανομή* της (principles of Distribution). Σύμφωνα με τον Hart, ο γενικός δικαιολογητικός σκοπός της τιμωρίας είναι ωφελιμιστικός και συνίσταται στις ευεργετικές συνέπειες που επιφέρει η εφαρμογή της, ενώ η ανταποδοτική άποψη θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως αρχή που διέπει τον τρόπο με τον οποίον θα πρέπει να διανέμεται η τιμωρία. Ας σημειωθεί ότι ο Hart δεν φαίνεται να αναγνωρίζει σαφώς ότι η σημαντική αυτή διάκριση ανάγεται στις αναπτύξεις του Rawls – και τούτο παρά το γεγονός ότι στο κείμενό του παραπέμπει ρητώς στο άρθρο του Rawls "*Two Concepts of Rules*".

28. *Rawls*, αυτόθι.

29. *Rawls*, αυτόθι.

που συγκροτούν το Δίκαιο»[30]: «Ο δικαστής είναι σε διαφορετική θέση από τον νομοθέτη και ... καθένας τους κοιτάζει προς διαφορετική κατεύθυνση: ο ένας προς το παρελθόν και ο άλλος προς το μέλλον. Η δικαιολόγηση των πράξεων του δικαστή, ως δικαστή, ηχεί σαν έκφραση της ανταποδοτικής άποψης. Η δικαιολόγηση των πράξεων του (ιδεατού) νομοθέτη, ως νομοθέτη, ηχεί σαν έκφραση της ωφελιμιστικής άποψης»[31].

Υπό το πρίσμα της ως άνω θεώρησης η δικαιολόγηση των *ατομικών πράξεων τιμώρησης* δεν είναι καθ' εαυτήν ωφελιμιστική. Κατά τούτο, η λύση στο πρόβλημα της τιμωρίας που προτείνει ο Rawls, αποκλίνει από τον παραδοσιακό *ωφελιμισμό της πράξης* (act-utilitarianism), ο οποίος εξετάζει κάθε μία πράξη τιμώρησης *ξεχωριστά* προκειμένου να διαπιστώσει αν αυτή εξυπηρετεί πράγματι το συμφέρον της κοινωνίας ή όχι. Με δεδομένο, ωστόσο, ότι στο πλαίσιο της λύσης που προτείνει ο Rawls, οι πράξεις τιμώρησης δικαιολογούνται εφόσον συμφωνούν με *κανόνες*, η τήρηση των οποίων θεωρείται ότι προάγει μακροπρόθεσμα το κοινωνικό *όφελος*, η θεωρία που εξετάζουμε, παραμένει μία ωφελιμιστική θεωρία. Απλώς, πρόκειται για μία θεωρία η οποία προκρίνει τον *ωφελιμισμό των κανόνων* (rule-utilitarianism) έναντι του *ωφελιμισμού της πράξης*[32].

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι δύο αυτές θεωρίες διαφέρουν μεταξύ τους. Το ερώτημα είναι αν η θεωρία του ωφελιμισμού των κανόνων που αναπτύσσει ο Rawls είναι πράγματι καλύτερη από την θεωρία του ωφελιμισμού της πράξης και, το σημαντικότερον, αν, σε αντίθεση με τον τελευταίο, κατορθώνει να προσφέρει μια πειστική λύση στο πρόβλημα της νομιμοποίησης της ποινής.

3. Το πρόβλημα της τιμώρησης των αθώων – τιμωρία vs "τελωρία"

Δεδομένου ότι η σπουδαιότερη από τις ενστάσεις που έχουν κατά καιρούς προβληθεί κατά της ωφελιμιστικής άποψης είναι, όπως είδαμε, ότι δικαιολογεί την τιμώρηση των αθώων, εύλογα ανακύπτει το ερώτημα, αν η εκδοχή του ωφελιμισμού των κανόνων που προτείνει ο Rawls μπορεί να ξεπεράσει την πολύ σημαντική αυτή ένσταση.

30. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 7.

31. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 6.

32. Για κάποιες άλλες προσπάθειες νομιμοποιήσεως της ποινής υπό το πρίσμα της θεωρίας του ωφελιμισμού των κανόνων βλ. λ.χ. *Benn/Peters*, The Utilitarian Case for Deterrence, in: Gerber/McAnany, Contemporary Punishment, 1959, σ. 96 επ., 96, *Brandt*, Ethical Theory: The Problems of Normative and Critical Ethics, 1959, σ. 194-195, *Hare*, Punishment and Retributive Justice, Philosophical Topics 1986, σ. 218 επ., *Knowles*, Punishment and Rights, in: Matravers, Punishment and Political Theory, 1999, σ. 28 επ.

Εκ πρώτης όψεως, θα έτεινε κανείς να υποστηρίξει ότι, αν η τιμώρηση των αθώων συνιστά πρόβλημα για τον ωφελιμισμό της πράξης, τότε δεν μπορεί παρά να συνιστά πρόβλημα και για τον ωφελιμισμό των κανόνων. Και τούτο, διότι, αν η τιμώρηση των αθώων μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να παράγει μεγαλύτερο κοινωνικό όφελος, τότε οι κανόνες που παράγουν το μέγιστο κοινωνικό όφελος θα πρέπει προφανώς να είναι εκείνοι που θα επιτρέπουν κάποιες φορές την τιμώρηση αθώων ανθρώπων.

Ο Rawls υποστηρίζει, ωστόσο, ότι τα πράγματα δεν έχουν έτσι, και επιχειρεί να μας εξηγήσει το γιατί καλώντας μας να συμμετάσχουμε στο ακόλουθο *νοητικό πείραμα*:
«Ας προσπαθήσουμε», λέγει, «να φανταστούμε έναν θεσμό (τον οποίον μπορούμε να τον αποκαλούμε "τελωρία" [telishment][33]), όπου οι αρμόδιοι, που έχουν ορισθεί από αυτόν, έχουν την εξουσία να διοργανώνουν μία δίκη για να καταδικασθεί ένας αθώος, κάθε φορά που, κατά την γνώμη τους, τούτο θα εξυπηρετούσε καλύτερα το συμφέρον της κοινωνίας. Η διακριτική ευχέρεια των αρμοδίων περιορίζεται, εντούτοις, από τον κανόνα που τους απαγορεύει να υποβάλουν έναν αθώο σε μια τέτοια δοκιμασία, εκτός αν κατά την δεδομένη χρονική περίοδο υπάρχει ένα κύμα αδικημάτων, παρόμοιων με εκείνο για το οποίο του αποδίδουν κατηγορία και τον τελωρούν. Μπορούμε να φανταστούμε ότι οι αρμόδιοι που έχουν την διακριτική αυτή εξουσία είναι οι δικαστές των ανώτερων δικαστηρίων, σε συνεννόηση με τον αρχηγό της αστυνομίας, τον υπουργό δικαιοσύνης και μία επιτροπή του νομοθετικού σώματος»[34].

Ο Rawls υποστηρίζει ότι ένας ιδεατός νομοθέτης ο οποίος θα καλείτο να επιλέξει μεταξύ α) του θεσμού της τιμωρίας από την μία πλευρά και β) του θεσμού της τιμωρίας συν την τελωρία από την άλλη, θα υιοθετούσε την τιμωρία χωρίς τελωρία – και τούτο, μάλιστα, επί τη βάσει αμιγώς ωφελιμιστικών κριτηρίων. Διότι, όπως χαρακτηριστικά, λέει:
«Μόλις κανείς συνειδητοποιήσει ότι συμμετέχει στην δημιουργία ενός θεσμού, αντιλαμβάνεται ότι οι κίνδυνοι είναι πολύ μεγάλοι. Για παράδειγμα, πώς ελέγχονται οι αρμόδιοι; Πώς μπορεί κανείς να κρίνει αν οι πράξεις τους κινούνται εντός των ορίων της εξουσίας τους ή όχι; Πώς μπορεί κανείς να περιορίσει τους κινδύνους που ελλοχεύουν σε μια τέτοια συστηματική εξαπάτηση; Πώς μπορεί κανείς να εξασφαλίσει ότι οι αρχές δεν θα έχουν απόλυτη ευχέρεια να "τελωρούν" όποιον αυτές θέλουν; Πέραν των ως άνω προβληματισμών, είναι προφανές ότι οι άνθρωποι θα αρχίσουν να τηρούν μία πολύ διαφορετική στάση απέναντι στο ποινικό τους σύ-

33. Πρόκειται για όρο τον οποίο διαπλάθει ο Rawls και ο οποίος φαίνεται να αποτελεί μία σύνθεση μεταξύ της ελληνικής προελεύσεως λέξης *telos* ("*τέλος*" – "*σκοπός*") και της λέξης *punishment* ("*τιμωρία*"). Ο όρος παραπέμπει σε μία τιμωρία η οποία επιδιώκει (ωφελιμιστικώς) κάποιον σκοπό. Η επιτυχής απόδοση του όρου αυτού στα ελληνικά ως "*τελωρία*" από τον *Ι. Μαραγκό* στο περιοδικό Δευκαλίων 12/3 (1994), σ. 313-340, ακολουθεί την ίδια ακριβώς λογική και υιοθετείται και στο πλαίσιο του παρόντος.

34. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 11.

στημα, όταν σε αυτό θα έχει εισαχθεί η "τελωρία". Θα αμφιβάλλουν αν κάποιος που καταδικάστηκε έχει τιμωρηθεί ή "τελωρηθεί". Θα αναρωτιούνται αν θα έπρεπε να αισθάνονται λύπηση για αυτόν ή όχι. Θα αναρωτιούνται μήπως ανά πάσα στιγμή θα έχουν και αυτοί την ίδια μοίρα. Αν αναλογισθεί κανείς πώς θα λειτουργούσε στην πράξη ένας τέτοιος θεσμός και τους τεράστιους κινδύνους που αυτός ενέχει, είναι σαφές ότι δεν προσφέρει κανένα πραγματικό όφελος. Μία ωφελιμιστική δικαιολόγηση για τον θεσμό αυτόν είναι μάλλον απίθανη»[35].

Το επιχείρημα του Rawls, συνοπτικώς, είναι ότι η *τιμωρία συν την τελωρία* θα παρήγε μικρότερο συνολικό όφελος, απ' ό,τι θα παρήγε η *τιμωρία χωρίς την τελωρία*. Και τούτο εξαιτίας της δυσκολίας να διασφαλίσουμε ότι δεν θα γίνει κατάχρηση της τελωρίας, αλλά και της αρνητικής επίδρασης που η θέσπιση ενός τέτοιου θεσμού θα είχε στο σύνολο του πληθυσμού.

Το επιχείρημα, ωστόσο, αυτό του Rawls στηρίζεται σε δύο παραδοχές, οι οποίες θα πρέπει, για να ευσταθεί το επιχείρημα, να ισχύουν αμφότερες:
Η *πρώτη* παραδοχή είναι ότι ένας ιδεατός νομοθέτης θα υιοθετούσε επί τη βάσει ωφελιμιστικών κριτηρίων ένα σύστημα κανόνων που δεν θα επέτρεπε ποτέ την σκόπιμη τιμώρηση αθώων. Η *δεύτερη* παραδοχή είναι ότι οι κανόνες αυτοί θα εξακολουθούσαν –επί τη βάσει και πάλι ωφελιμιστικών κριτηρίων– να εφαρμόζονται από τους δικαστές ακόμη και σε περιπτώσεις όπου η παραβίασή τους θα επέφερε μεγαλύτερο όφελος απ' ό,τι η τήρησή τους.

Ωστόσο, όπως θα διαπιστώσουμε στην συνέχεια, καμία από τις δύο αυτές παραδοχές δεν ισχύει.

4. Τα προβλήματα του "περιεχομένου του κανόνα"

Ας ξεκινήσουμε εξετάζοντας την πρώτη παραδοχή του Rawls: Ότι οι ιδεατοί νομοθέτες θα επέλεγαν επί τη βάσει ωφελιμιστικών κριτηρίων ένα σύστημα κανόνων το οποίο δεν θα επέτρεπε την σκόπιμη τιμώρηση αθώων. Η παραδοχή αυτή αφορά το *περιεχόμενο του κανόνα* που θα υιοθετούσε ένας ιδεατός νομοθέτης και εμφανίζει δύο σημαντικά προβλήματα.

4.1. Μία εκδοχή τελωρίας προορισμένη να απορριφθεί

Το *πρώτο πρόβλημα* ανακύπτει εκ του ότι ο Rawls επιβάλλει στον ιδεατό νομοθέτη ένα αδικαιολόγητα περιορισμένο εύρος επιλογών. Ο τελευταίος, συγκεκριμένα, έχει την δυνατότητα να επιλέξει ένα από τα ακόλουθα δύο: α) *Τιμωρία*, η οποία από την φύση της απαγορεύει χωρίς

35. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 11-12.

καμία εξαίρεση την σκόπιμη πρόκληση βλάβης στους αθώους, ή β) *τιμωρία συν σκόπιμη πρόκληση βλάβης στους αθώους* στις περιπτώσεις τελωρίας.

Υπάρχουν, όμως, δύο γνωρίσματα της τελωρίας, με τον τρόπο που την ορίζει ο Rawls, τα οποία *ευνοούν αθέμιτα την a priori επιλογή της τιμωρίας χωρίς τελωρία* καθιστώντας τον θεσμό της τελωρίας εκ των προτέρων απωθητικό σε έναν ιδεατό νομοθέτη:
Το *πρώτο γνώρισμα* αφορά το *βάρος της απόδειξης* σχετικά με την συνδρομή των προϋποθέσεων για την επιβολή της τελωρίας. Οι αρμόδιοι, όπως είδαμε, έχουν, σύμφωνα με τον Rawls, την εξουσία να τιμωρούν κάποιον αθώο «κάθε φορά που, κατά την γνώμη τους, τούτο θα εξυπηρετούσε καλύτερα το συμφέρον της κοινωνίας»[36]. Το πρόβλημα με το συγκεκριμένο γνώρισμα είναι ότι καθιστά *υπερβολικά εύκολη για τους αρμοδίους* την δικαιολόγηση της επιβολής της τελωρίας. Με δεδομένη, ωστόσο, την εύλογη ανησυχία των ωφελιμιστών για τον αντίκτυπο που θα μπορούσε να έχει η εσφαλμένη επιβολή τελωρίας σε αθώους ανθρώπους, σε περιπτώσεις που, όπως εν τέλει αποδεικνύεται, αυτό δεν παράγει περισσότερο όφελος απ' ό,τι βλάβη, τα κριτήρια για την επιβολή της τελωρίας θα έπρεπε να είναι αυστηρότερα. Θα έπρεπε, λόγου χάρη, να επιτρέπουν στους αρμοδίους την επιβολή τελωρίας εις βάρος κάποιου αθώου, μόνο όταν είναι σαφές σε αυτούς, *πέρα από κάθε εύλογη αμφιβολία*, ότι τούτο θα είναι προς το συμφέρον της κοινωνίας. Ένα τέτοιο όμως κριτήριο θα ήταν όχι μόνο συνεπέστερο προς την ωφελιμιστική αντίληψη, αλλά θα καθιστούσε και θελκτικότερο τον θεσμό της τελωρίας σε έναν ιδεατό νομοθέτη[37].

Το πρόβλημα που ανακύπτει από το *δεύτερο γνώρισμα*, αφορά τον περιορισμό του εύρους των περιπτώσεων στις οποίες είναι δύνατή η επιβολή της τελωρίας. Σύμφωνα με την προϋπόθεση που θέτει εδώ ο Rawls, οι αρμόδιοι απαγορεύεται «να υποβάλουν έναν αθώο σε μια τέτοια δοκιμασία, εκτός αν κατά την δεδομένη χρονική περίοδο υπάρχει ένα κύμα αδικημάτων, παρόμοιων με εκείνο για το οποίο του αποδίδουν κατηγορία και τον τελωρούν»[38]. Το πρόβλημα με το δεύτερο αυτό γνώρισμα είναι ότι αποκλείει αυθαίρετα από την έννοια της τελωρίας τις περιπτώσεις της λεγόμενης "*έμμεσης τιμωρίας*" (vicarious punishment)[39] – τις περιπτώσεις δηλαδή τιμώρησης ενός αμέτοχου ("*αθώου*") τρίτου για έγκλημα που διαπράττει κάποιος άλλος με σκοπό να τον ωφελήσει.

36. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 12.

37. Πρβλ. *Boonin*, ό.π., 2008, σ. 67-68, με ένα πολύ ενδιαφέρον συγκριτικό παράδειγμα από την προβληματική της παθητικής ευθανασίας.

38. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 12.

39. Έτσι, πειστικά, ο *Boonin*, ό.π., 2008, σ. 67.

Παράδειγμα: Ένας πατέρας νοθεύει το πτυχίο του γιού του προκειμένου να επιτύχει την προαγωγή του τελευταίου στην δημόσια υπηρεσία στην οποία αυτός εργάζεται. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, εύλογα θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η νομοθετική πρόβλεψη κάποιας μορφής τιμωρίας για τον αμέτοχο γιο του δράστη (λ.χ. απώλεια της θέσης του στο Δημόσιο) θα μπορούσε να λειτουργήσει εγκληματοπροληπτικά για τον πατέρα του: Το ενδεχόμενο να υποστεί ο γιος του τις συνέπειες της δικής του πράξης, θα μπορούσε να αποτελεί σημαντικό αποτρεπτικό παράγοντα για τον πατέρα ως προς την τέλεση της πράξης της πλαστογραφίας. Στην προκειμένη περίπτωση, η πρόβλεψη κάποιας τιμωρίας για τον γιο αποφέρει ένα σημαντικό εγκληματοπροληπτικό όφελος έναντι ενός μικρού σχετικά κόστους. Ένας γονέας που μπαίνει στον πειρασμό να διαπράξει κάποιο έγκλημα για να ωφελήσει το παιδί του μπορεί να μην αποτραπεί από τον κίνδυνο να υποστεί ο ίδιος τις συνέπειες της συμπεριφοράς του. Θα αποτρεπόταν όμως σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό αν γνώριζε ότι οι πράξεις του ενδέχεται εν τέλει να βλάψουν το παιδί του.

Στο ως άνω παράδειγμα, ο γιος του δράστη μπορεί μεν να ωφελείται από το έγκλημα που διαπράττει ο πατέρας του, στον βαθμό ωστόσο που ο ίδιος δεν συμμετέχει με κάποιον τρόπο σε αυτό, ο γιός δεν τελεί έγκλημα – πρόκειται συνεπώς, θα λέγαμε, για έναν "αθώο". *Μέσω* της δικής του τιμωρήσεως, τιμωρούμε (*εμμέσως*) τον πατέρα του. Μια τέτοια *έμμεση τιμωρία* αποτελεί, αναμφίβολα, και αυτή, μία μορφή σκόπιμης τιμώρησης ενός αθώου – μία εκδοχή "τελωρίας". Εντούτοις, οι αρνητικές συνέπειες που εντοπίζει ο Rawls στην δική του εκδοχή τελωρίας δεν ισχύουν για την περίπτωση της *έμμεση τιμωρίας*. Έτσι, οι ωφελιμιστικοί λόγοι για τους οποίους ένας ιδεατός νομοθέτης θα απέρριπτε την υιοθέτηση μίας μορφής τελωρίας σαν και αυτήν που περιγράφει ο Rawls, δεν συντρέχουν στην έμμεση τιμωρία. Σε αντίθεση, ειδικότερα, με ό,τι ισχύει με την εκδοχή της τελωρίας του Rawls, στην περίπτωση της έμμεσης τιμωρίας δεν υπάρχει κανένας λόγος να κρατήσει κανείς την πρακτική *κρυφή*. Τουναντίον μάλιστα: Η εγκληματοπροληπτική δύναμη της έμμεσης τιμωρίας προϋποθέτει ότι αυτή είναι, ως πρακτική δημόσια –και, μάλιστα, όσο το δυνατόν ευρύτερα– γνωστή. Για να αποτραπούν λ.χ. οι γονείς από την τέλεση παρανόμων πράξεων υπέρ των τέκνων τους, θα πρέπει αυτοί να *γνωρίζουν* ότι υπάρχει ο κίνδυνος να επιβληθεί ποινή και στα τελευταία. Για τον ίδιο, όμως, λόγο –σε αντίθεση και πάλι με την εκδοχή της τελωρίας που περιγράφει ο Rawls–, και στον βαθμό που δεν πρόκειται για μία κρυφή πρακτική, δεν υπάρχει κανένας λόγος για να ανησυχεί κανείς ότι οι δικαστές που θα επιδίδοντο στην πρακτική της έμμεσης τιμωρίας θα καταχρώντο την εξουσία τους να τελωρούν, περισσότερο απ' ό,τι θα καταχρώντο την εξουσία τους να τιμωρούν.

Ο Rawls, συνεπώς, μπορεί μεν να έχει δίκαιο όταν υποστηρίζει, ότι ένας ιδεατός νομοθέτης αποφασίζοντας επί τη βάσει αποκλειστικώς ωφελιμιστικών κριτηρίων, θα επέλεγε α) την τιμωρία έναντι β) της τιμωρίας συν την *δική του εκδοχή τελωρίας*. Κάνει λάθος, όμως, όταν υπο-

στηρίζει ότι ο ιδεατός νομοθέτης θα επέλεγε *αποκλειστικώς την τιμωρία*, απορρίπτοντας κάθε εκδοχή τελωρίας. Αντίθετα: ένας ιδεατός νομοθέτης θα επέλεγε την τιμωρία συν μία εκδοχή τελωρίας η οποία θα περιελάμβανε –τουλάχιστον–, ως περίπτωση σκόπιμης πρόκλησης βλάβης σε έναν αθώο, την έμμεση τιμωρία.

Με τον τρόπο, όμως, αυτό γίνεται αντιληπτό ότι η εκδοχή ωφελιμισμού των κανόνων που προτείνει ο Rawls αδυνατεί και αυτή να ξεπεράσει την αντίρρηση που διατυπώνεται κατά του ωφελιμισμού της πράξης, ότι η συνεπής εφαρμογή του δικαιολογεί την τιμώρηση αθώων ανθρώπων.

4.2. Οι έγκριτες ηθικές μας εκτιμήσεις

Υπάρχει όμως *ακόμη ένα πρόβλημα* στο επιχείρημα του Rawls: Η ισχύς των αντιρρήσεων που σχετίζονται με το πρόβλημα της τιμώρησης των αθώων βασίζεται, όπως εύστοχα παρατηρείται[40], περισσότερο στην διαισθητική μας αντίληψη περί δικαιοσύνης –σε αυτό δηλαδή που συχνά στην ηθική φιλοσοφία αποκαλείται "*έγκριτες ηθικές εκτιμήσεις*" (considered moral judgements)[41]–, παρά στην ίδια την φύση της τιμωρίας. Η ισχύς, δηλαδή, των αντιρρήσεων δεν βασίζεται απλώς στο σκεπτικό ότι δεν θα πρέπει να τιμωρούμε αθώους ανθρώπους, αλλά στο σκεπτικό ότι δεν θα έπρεπε να τιμωρούμε αθώους ανθρώπους *ακόμη και αν μπορούσαμε* να το κάνουμε. Ακόμη και αν ήταν εύκολο να κρατήσουμε κρυφή την πρακτική της τελωρίας, να παρακάμψουμε δικαστές, να περιορίσουμε την διακριτική τους ευχέρεια και τον κίνδυνο κατάχρησης της εξουσίας τους κ.ο.κ.[42], θα εξακολουθούσαμε και πάλι να θεωρούμε *λάθος* το να τους δώσουμε την εξουσία να τιμωρούν αθώους ανθρώπους μόνο και μόνο για να μεγιστοποιήσουμε το κοινωνικό όφελος.

Ο ωφελιμισμός των κανόνων που προτείνει ο Rawls βασίζεται, όμως, στην *ακριβώς αντίθετη αξιολόγηση*: Ότι, δηλαδή, *είναι λυπηρό* ότι το κράτος δεν θα μπορούσε να κρατήσει κρυφή την πρακτική της τελωρίας, να παρακάμψει δικαστές, να περιορίσει τον κίνδυνο κατάχρησης της

40. Έτσι, ο *Boonin*, ό.π., 2008, σ. 69, ο οποίος και αναδεικνύει την πολύ κρίσιμη αυτή παράμετρο.

41. Οι "έγκριτες ηθικές εκτιμήσεις" διαδραματίζουν, άλλωστε, ως φιλοσοφικό εργαλείο σημαντικότατο ρόλο σε καίρια σημεία του επιχειρήματος που αναπτύσσει ο *Rawls*, στο έργο του "A Theory of Justice". Μία σύντομη αναφορά στον όρο αυτό απαντά όμως και στο άρθρο που εξετάζουμε (βλ. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 18) όπου και γίνεται λόγος για "έγκριτες ηθικές *γνώμες*" (considered moral *opinions*). Βλ. όμως την ενδιαφέρουσα κριτική που ασκεί στην έννοια των "έγκριτων ηθικών εκτιμήσεων", ο *Nielsen*, Our Considered Judgements, Ratio, 1977, σ. 39-46 και *ο ίδιος*, Considered Judgements Again, Human Studies, 1982, σ. 109-118.

42. Με αφορμή αυτό ακριβώς το σημείο του επιχειρήματος του Rawls σχετικά με τον θεσμό της τελωρίας, ο *Primoratz*, Justifying Legal Punishment, 1989, σ. 127, υποστηρίζει ότι «θα μπορούσαμε χάριν του επιχειρήματος να υποθέσουμε ότι τον θεσμό θα διοικούσαν καλοπροαίρετοι άνθρωποι». Με τον τρόπο αυτό επιχειρείται να αφαιρεθεί ένας από τους βασικούς λόγους για τον οποίον ο θεσμός της τελωρίας δεν θα επιλεγόταν από έναν ιδεατό ωφελιμιστή νομοθέτη: Ο κίνδυνος της καταχρηστικής ασκήσεώς του. Το επιχείρημα, ωστόσο, του Primoratz είναι ασθενές και αντικρούεται ευχερώς από τους *Binder/Smith*, Framed: Utilitarianism and Punishment of the Innocent, Rutgers Law Journal 32, 2000, σ. 115 επ., 133.

εξουσίας τους κ.ο.κ., με αποτέλεσμα να στερείται της δυνατότητας να τελωρεί, διότι αν είχε μια τέτοια δυνατότητα, τότε ορθώς θα έκανε χρήση αυτής προκειμένου να βλάψει σκοπίμως αθώους ανθρώπους και να μεγιστοποιήσει έτσι το κοινωνικό όφελος. Οι περισσότεροι όμως άνθρωποι θα απέρριπταν μία τέτοια αξιολόγηση. Και αυτό αποτελεί από μόνο του επαρκή λόγο για να απορρίψει κανείς και το επιχείρημα του Rawls.

5. Το πρόβλημα της "δεισιδαιμονικής λατρείας του κανόνα"

Ακόμη και αν καταφέρναμε με κάποιο τρόπο να ξεπεράσουμε τα δύο προβλήματα του περιεχομένου του κανόνα που περιγράψαμε προηγουμένως, το επιχείρημα του Rawls θα εξακολουθούσε να είναι εκτεθειμένο σε μία ακόμη σοβαρή ένσταση.

Ακόμη, δηλαδή, και αν υποθέσουμε, συμφωνώντας, χάριν του επιχειρήματος, με τον Rawls, ότι ένας νομοθέτης θα όφειλε επί τη βάσει ωφελιμιστικών κριτηρίων να θεσπίσει ένα δικαιικό σύστημα στο πλαίσιο του οποίου οι δικαστές δεν θα έχουν διακριτική ευχέρεια να τιμωρούν σκοπίμως αθώους ανθρώπους, τότε ανακύπτει εύλογα το ερώτημα: Γιατί άραγε θα πρέπει, από ωφελιμιστικής απόψεως, οι δικαστές να τηρούν πάντοτε τους κανόνες που έχει θεσπίσει για αυτούς η νομοθετική εξουσία; Από το γεγονός και μόνο ότι η υιοθέτηση ενός κανόνα σε μία δεδομένη χρονική στιγμή είναι το βέλτιστο που μπορεί κανείς να πράξει από ωφελιμιστικής απόψεως, δεν συνάγεται κατ' ανάγκην και ότι η τήρηση του κανόνα σε κάθε μεταγενέστερη χρονική στιγμή θα είναι το βέλτιστο που μπορεί κανείς να πράξει από ωφελιμιστικής απόψεως τις συγκεκριμένες χρονικές στιγμές. Και αν στον παρόντα χρόνο κανείς διαπιστώνει ότι μπορεί να παραγάγει μεγαλύτερο κοινωνικό όφελος *παραβιάζοντας* έναν κανόνα δικαίου του οποίου η θέσπιση στο παρελθόν φαινόταν, από ωφελιμιστικής απόψεως, να συνιστά την βέλτιστη επιλογή, τότε ένας ωφελιμιστής θα έπρεπε να μας παρακινεί να παραβιάσουμε τον κανόνα δικαίου, έστω και αν η θέσπιση του κανόνα αυτού είχε στο παρελθόν γίνει επί τη βάσει ορθών ωφελιμιστικών σταθμίσεων.

Το πρόβλημα αυτό δεν αφορά μόνο το επιχείρημα του Rawls που εξετάζουμε, αλλά κάνει την εμφάνισή του σε κάθε εφαρμογή της θεωρίας του ωφελιμισμού των κανόνων. Πρόκειται για το, γνωστό στην φιλοσοφία, πρόβλημα της *δεισιδαιμονικής λατρείας του κανόνα* (superstitious rule-worship) που περιέγραψε για πρώτη φορά ο *Smart*, ως ακολούθως:
«Ας υποθέσουμε ότι υπάρχει ένας κανόνας *R* και ότι στο 99% των περιπτώσεων τα βέλτιστα δυνατά αποτελέσματα επιτυγχάνονται με το να ενεργεί κανείς σύμφωνα με τον *R*. Ο *R* είναι στην περίπτωση αυτή ένας χρήσιμος πρακτικός κανόνας (rule of thumb). Αν δεν έχουμε χρόνο ή δεν είμαστε επαρκώς αμερόληπτοι για να αξιολογήσουμε τις συνέπειες μίας πράξεως τότε αποτελεί ένα πάρα πολύ καλό στοίχημα το ότι αυτό που θα πρέπει να γίνει είναι να ενεργή-

σουμε σύμφωνα με τον *R*. Δεν θα ήταν, όμως, άραγε, τερατώδες να υποθέσουμε ότι αν έχουμε με πληρότητα υπολογίσει τις συνέπειες και τρέφουμε απόλυτη πίστη στην αμεροληψία των υπολογισμών μας, και αν *γνωρίζουμε* ότι στην συγκεκριμένη περίσταση το να παραβιάσουμε τον *R* θα έχει καλύτερα αποτελέσματα από το να τον τηρήσουμε, θα έπρεπε παρά ταύτα να υπακούσουμε στον κανόνα; Δεν ανυψώνουμε άραγε τον *R* σε ένα είδος *ειδώλου*, αν τον τηρούμε την στιγμή που η παραβίασή του θα απέτρεπε, για παράδειγμα, κάποια αναπόφευκτη τραγωδία; *Δεν αποτελεί αυτό μία μορφή δεισιδαιμονικής λατρείας του κανόνα* (που εύκολα μπορεί κανείς να εξηγήσει ψυχολογικώς) αντί της ορθολογικής σκέψης ενός φιλοσόφου;»[43].

Το πρόβλημα της "*δεισιδαιμονικής λατρείας του κανόνα*"[44] απειλεί να υπονομεύσει το επιχείρημα του ωφελιμισμού των κανόνων που αναπτύσσει ο Rawls[45]. Και τούτο, διότι εκείνο το οποίο επιδιώκει να δικαιολογήσει μία θεωρία για την νομιμοποίηση της ποινής, δεν είναι ότι το κράτος επιτρέπεται να *εγκαθιδρύσει* ως πρακτική την τιμωρία, αλλά ότι το κράτος επιτρέπεται να *επιδίδεται* στην πρακτική αυτή. Αν όμως το επιχείρημα του Rawls σχετικά με την εγκαθίδρυση ως πρακτικής της τιμωρίας χωρίς τελωρία συνεπάγεται ότι οι δικαστές θα έπρεπε παρά ταύτα να επιδίδονται στην πρακτική της τιμωρίας συν κάποια μορφή τελωρίας, τότε το επιχείρημα αυτό αδυνατεί να δικαιολογήσει εκείνο το οποιο επιδιώκει να δικαιολογήσει μία θεωρία για την νομιμοποίηση της ποινής.

6. Η απάντηση του Rawls στο πρόβλημα της "λατρείας του κανόνα": Δύο αντιλήψεις περί κανόνων

Ως απάντηση στο πρόβλημα της "λατρείας του κανόνα", ο Rawls επιχειρει μία διάκριση μεταξύ *δύο διαφορετικών αντιλήψεων περί κανόνων*:

6.1. Η "συνοπτική αντίληψη" περί κανόνων

Η πρώτη αντίληψη είναι αυτή την οποία ο ίδιος ονομάζει "*συνοπτική*". Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, ένας κανόνας είναι, ουσιαστικώς, μία χρήσιμη γενίκευση διδαγμάτων τα οποία έχουμε διδαχθεί από το παρελθόν[46].

43. *J. J. C. Smart*, Extreme and Restricted Utilitarianism, The Philosophical Quarterly, Vol. 6, No. 25 (1956), σ. 344 επ., 348-349.

44. Στο οποίο –για λόγους συντομίας– θα αναφερόμαστε στο εξής μέσα στο κείμενο ως "πρόβλημα της λατρείας του κανόνα".

45. Το πρόβλημα επισημαίνουν, μεταξύ πολλών άλλων, οι *Duff*, Trials and Punishments, 1986, σ. 163, *Primoratz*, ό.π., 1989, σ. 126 επ., *Ten*, Crime, Guilt and Punishment, 1987, σ. 70-71, και *Boonin*, ό.π., 2008, σ. 70 επ.

46. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 19.

Παράδειγμα: Αν οι άνθρωποι έχουν διαπιστώσει από παρελθούσες εμπειρίες ότι η αθέτηση μιας υπόσχεσης προκαλεί μεγαλύτερη βλάβη παρά ωφέλεια, η διαπίστωση αυτή μπορεί να αποτελέσει την βάση για την θέσπιση ενός κανόνα που θα απαγορεύει την αθέτηση των υποσχέσεων. Στο πλαίσιο της συνοπτικής αντίληψης, ο κανόνας αντλεί το κύρος του από το γεγονός ότι συνοψίζει ορθώς τις συνέπειες από την αθέτηση των υποσχέσεων στο παρελθόν.

Υπό το πρίσμα μίας τέτοιας αντίληψης, ο Rawls συμφωνεί ότι το πρόβλημα της "*λατρείας του κανόνα*" συνιστά πράγματι ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο για την θεωρία του ωφελιμισμού των κανόνων. Αν κάποιος βρίσκεται ενώπιον μίας νέας κατάστασης η οποία κλονίζει την εμπειρική γενίκευση που ενσωματώνεται στον κανόνα, τότε το γεγονός ότι η τήρηση του κανόνα ήταν η ορθή ενέργεια στην οποία θα έπρεπε να προβεί σε προηγούμενες καταστάσεις, δεν συνιστά λόγο να μην παραβιάσει τον κανόνα στην νέα αυτή κατάσταση[47].

Παράδειγμα: Παρά την εμπειρική διαπίστωση ότι η αθέτηση των υποσχέσεων παράγει περισσότερη βλάβη παρά ωφέλεια, είναι δυνατόν ένας άνθρωπος να βρεθεί ενώπιον μίας συγκεκριμένης κατάστασης, όπου το να αθετήσει μίαν υπόσχεση θα προκαλέσει περισσότερη ωφέλεια παρά βλάβη. Σε μια τέτοια περίπτωση δεν υφίσταται από ωφελιμιστικής απόψεως κανένας λόγος να μην παραβιάσει ο συγκεκριμένος άνθρωπος τον κανόνα αθετώντας την υπόσχεσή του[48].

Ο Rawls επικρίνει την "συνοπτική αντίληψη" υποστηρίζοντας ότι υπό το πρίσμα αυτής «μία κοινωνία ορθολογικών ωφελιμιστών θα ήταν μία κοινωνία χωρίς κανόνες στην οποία κάθε άτομο θα εφάρμοζε ευθέως, απρόσκοπτα και ορθά την ωφελιμιστική αρχή σε κάθε επιμέρους περίπτωση ... Εφαρμόζοντας κανείς την αντίληψη αυτή ερμηνεύει τους κανόνες ως αξιώματα, ως "πρακτικούς κανόνες". Και είναι αμφίβολο αν θα αποκαλείτο *κανόνας*, οτιδήποτε επί του οποίου θα εφαρμόζαμε την συνοπτική αντίληψη. Το να επιχειρηματολογεί κανείς αντιμετωπίζοντας τους κανόνες κατ' αυτόν τον τρόπο συνιστά ένα σύνηθες σφάλμα στο οποίο περιπίπτει κανείς όταν κάνει φιλοσοφία»[49].

6.2. Η "πρακτική αντίληψη" περί κανόνων

Στην "συνοπτική αντίληψη" περί κανόνων, αντιπαρατάσσει, όμως, ο Rawls μίαν άλλη, διαφορετική αντίληψη, την οποία αποκαλεί "*πρακτική*":
«Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή οι κανόνες ορίζουν μία πρακτική. Οι πρακτικές συγκροτού-

47. Βλ. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 22.

48. Η υποχρέωση τήρησης των υποσχέσεων αποτελεί –και αυτή– μία σημαντική "αχίλλειο πτέρνα" του ωφελιμισμού και προσφέρει κατά τον *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 13 επ. και passim ένα ακόμη –πέραν του προβλήματος της τιμωρίας– παράδειγμα επί του οποίου η εφαρμογή της διάκρισης μεταξύ "κανόνα" και "πράξης" μπορεί να προσφέρει λύση.

49. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 23.

νται για διαφόρους λόγους, ένας όμως από αυτούς είναι ότι σε πολλούς τομείς δραστηριότητας το να αποφασίζει το κάθε πρόσωπο ατομικά τι να πράξει επί τη βάσει ωφελιμιστικών κριτηρίων ανά περίπτωση οδηγεί σε σύγχυση, και η απόπειρα να συντονίσουμε την συμπεριφορά επιχειρώντας να προβλέψουμε πώς θα ενεργήσουν οι άλλοι είναι καταδικασμένη σε αποτυχία. Ως εναλλακτική λύση, αντιλαμβάνεται κανείς ότι εκείνο το οποίο απαιτείται είναι η καθιέρωση μίας πρακτικής, ο καθορισμός μίας νέας μορφής δραστηριότητας. Εκ τούτου γίνεται αντιληπτό ότι μία πρακτική συνεπάγεται κατ' ανάγκην την παραίτηση από την πλήρη ελευθερία να ενεργεί κανείς επί τη βάσει ωφελιμιστικών και ορθολογικών (prudential) κριτηρίων ... Επομένως, σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, οι κανόνες δεν αποτελούν γενικεύσεις αποφάσεων ατόμων που εφαρμόζουν άμεσα και ανεξάρτητα την ωφελιμιστική αρχή σε επαναλαμβανόμενες επιμέρους περιπτώσεις. Τουναντίον, οι κανόνες ορίζουν την πρακτική και αποτελούν οι ίδιοι εφαρμογή της ωφελιμιστικής αρχής»[50].

Ο Rawls εν συνεχεία επισημαίνει *δύο* πολύ σημαντικά σημεία σχετικά με την φύση των κανόνων στο πλαίσιο της πρακτικής αντίληψης.

Το πρώτο σημείο είναι ότι, σύμφωνα με την πρακτική αντίληψη για τους κανόνες, «η πρακτική είναι λογικώς πρότερη των επιμέρους περιπτώσεων: αν δεν υπάρχει η πρακτική, οι όροι που αναφέρονται σε πράξεις που προσδιορίζονται από αυτήν στερούνται νοήματος»[51].

Ιδιαιτέρως διαφωτιστικό σε σχέση με το σημείο αυτό μπορεί να είναι το παράδειγμα ενός αθλήματος, όπως είναι λ.χ. το ποδόσφαιρο[52]. Ένας άνθρωπος που βρίσκεται μέσα σε ένα ποδοσφαιρικό γήπεδο μπορεί να τρέξει μέσα σε αυτό από την μία ως την άλλη άκρη του αγωνιστικού χώρου, να κλωτσήσει μια μπάλα και να την σπρώξει μόνος του στο τέρμα. Η πράξη του, όμως, αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ως "επιτυχία τέρματος", αν δεν υφίσταται ήδη ένα σύνολο κανόνων που καθορίζει πότε μία πράξη λογίζεται ως "επιτυχία τέρματος". Ο όρος "επίτευξη τέρματος" θα στερείτο οιουδήποτε νοήματος, αν δεν υπήρχαν οι κανόνες που καθορίζουν την πρακτική του ποδοσφαίρου.

Το δεύτερο σημείο που επισημαίνει ο Rawls αποτελεί λογική συνέπεια του πρώτου: «Αν θέλει κανείς να επιτελέσει μία πράξη την οποία προσδιορίζει μία συγκεκριμένη πρακτική, τότε δεν υπάρχει άλλος τρόπος να την επιτελέσει παρά τηρώντας τους κανόνες που την καθορίζουν.

50. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 24.

51. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 25.

52. Το άθλημα του baseball και τους κανόνες που το διέπουν χρησιμοποιεί, αντιστοίχως, ως παράδειγμα ο *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 25-26.

Κατά συνέπεια, δεν έχει νόημα να θέτει κάποιος το ερώτημα, αν ο κανόνας μίας πρακτικής ορθώς εφαρμόζεται στην *δική του* περίπτωσή, όταν η πράξη που σχεδιάζει είναι μία μορφή πράξης που καθορίζεται από μία πρακτική»[53]. Για παράδειγμα, αποτελεί κανόνα του ποδοσφαίρου, ότι δεν μπορεί κανείς να σημειώσει τέρμα σπρώχνωντας την μπάλα με το χέρι. Αν το κάνει, υποπίπτει σε "φάουλ". Έτσι, υπό το πρίσμα της πρακτικής αντίληψης, δεν θα είχε νόημα να αναρωτηθεί κανείς "μα σε αυτήν την περίπτωση δεν θα ήταν καλύτερα αν σημείωνα τέρμα σπρώχνωντας την μπάλα με το χέρι;". Ο μόνος τρόπος με τον οποίο μπορεί κανείς να επιτελέσει μία πράξη η οποία λογίζεται ως "επιτυχία τέρματος" είναι επιτελώντας την πράξη κατά τον τρόπο που ορίζει ο κανόνας. Και τούτο, ακριβώς, διότι ο κανόνας προηγείται λογικώς της πράξης. Η πράξη (υπό την έννοια, εν προκειμένω, μίας *έγκυρης* ποδοσφαιρικής πράξης) δεν θα μπορούσε να υπάρχει χωρίς τον κανόνα.

Το δεύτερο αυτό σημείο, έχει σημαντικές συνέπειες, ως προς το πρόβλημα της τιμώρησης των αθώων:
«Όταν κάποιος επιδίδεται σε μία πρακτική, και ερωτάται γιατί πράττει ό,τι πράττει ή αν του ζητηθεί να υπερασπισθεί αυτό που πράττει, τότε η εξήγηση ή η υπεράσπισή του έγκειται στο να παραπέμψει τον ερωτώντα στην πρακτική. Δεν μπορεί να πει για την πράξη *του*, αν πρόκειται για πράξη που καθορίζεται από μία πρακτική, ότι τελεί αυτή αντί κάποιας άλλης, διότι θεωρεί ότι είναι συνολικά βέλτιστη ... Δεν δικαιολογεί κανείς μια επιμέρους πράξη του, αλλά εξηγεί μάλλον ή δείχνει, ότι αυτή συμφωνεί με την αντίστοιχη πρακτική. Και τούτο, διότι μόνο στο σκηνικό πλαίσιο της πρακτικής περιγράφεται με ακρίβεια η επιμέρους πράξη. Μόνο αναφερόμενος στην πρακτική μπορεί κανείς να *πει* τι πράττει. Για να εξηγήσει ή για να υπερασπισθεί κανείς την πράξη του ως επιμέρους πράξη, την εντάσσει στην πρακτική που την καθορίζει»[54].

Με τον τρόπο αυτό η θεωρία του ωφελιμισμού των κανόνων κατορθώνει, κατά τον Rawls, να αντιμετωπίσει επιτυχώς το πρόβλημα της "λατρείας του κανόνα": «Σύμφωνα με την πρακτική αντίληψη, αν κάποιος κατέχει ένα αξίωμα που καθορίζεται από μία πρακτική, τότε ερωτήματα τα οποία αφορούν τις πράξεις κάποιου σε αυτό το αξίωμα διευθετούνται με αναφορά στους κανόνες που καθορίζουν την πρακτική»[55].

Η συνέπεια των παραπάνω ως προς το ζήτημα που εξετάζουμε είναι η εξής: Ας υποθέσουμε ότι έχουμε έναν δικαστή και ότι οι κανόνες που έχουν θεσπίσει οι ιδεατοί νομοθέτες επί τη βάσει ωφελιμιστικών κριτηρίων δεν επιτρέπουν ποτέ την σκόπιμη τιμώρηση αθώων. Ο δικαστής έχει

53. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 26.

54. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 27.

55. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 28.

ενώπιόν του έναν αθώο τον οποίον θα ήταν από ωφελιμιστικής απόψεως πολύ χρήσιμο να τον στείλει στην φυλακή. Παρά ταύτα τον αφήνει ελεύθερο. Αν ερωτηθεί γιατί τον άφησε ελεύθερο και δεν τον έστειλε στην φυλακή, η απάντησή του θα πρέπει να είναι ότι είναι δικαστής και ότι οι πράξεις ενός δικαστή μπορούν να αξιολογηθούν μόνο εντός του πλαισίου των κανόνων που καθορίζουν την πρακτική του. Έτσι, σύμφωνα με τον Rawls, μπορεί να ξεπερασθεί το πρόβλημα της "λατρείας του κανόνα".

7. Το πρόβλημα με την απάντηση του Rawls: Από την "λατρεία του κανόνα" στην "λατρεία της πρακτικής"

Το επιχείρημα του Rawls φαίνεται να αποδεικνύει ότι ο δικαστής, *ως δικαστής*, στερείται νομικής εξουσιοδοτήσεως να υποβάλλει τις αποφάσεις του σχετικά με το αν θα στείλει κάποιον στην φυλακή σε αξιολογήσεις ωφελιμιστικής φύσεως. Ο δικαστής, δηλαδή, δικαίως θα επεσήμαινε ότι το αξίωμά του δεν του παρέχει εξουσία να τιμωρεί (τελωρεί) αθώους ανθρώπους στις περιπτώσεις που κάτι τέτοιο θα παρήγε κοινωνικό όφελος. Έχει την νομική εξουσία να καταδικάζει ανθρώπους, αλλά αν θέλει επιτελέσει μία πράξη η οποία να μπορεί πράγματι να συνιστά πράξη *καταδίκης*, θα πρέπει να τηρήσει τους κανόνες. Διαφορετικά η πράξη του –πολύ απλά– δεν θα συνιστά πράξη *καταδίκης*. Εκείνο, άλλωστε, το οποίο μας επιτρέπει να χαρακτηρίσουμε την πράξη κάποιου ως μία πράξη καταδίκης, είναι ακριβώς το ότι αυτή λαμβάνει χώρα εντός της νομικής πρακτικής που ορίζεται από κανόνες, οι οποίοι, σε αυτήν την περίπτωση, απαγορεύουν την σκόπιμη τιμώρηση αθώων. Όπως ο ποδοσφαιριστής ο οποιος θέλει να επιτελέσει μία πράξη που να συνιστά επιτυχία τέρματος, έτσι και ο δικαστής ο οποίος θέλει να επιτελέσει μία πράξη που να συνιστά καταδίκη ενός ανθρώπου, δεν έχει άλλη επιλογή από το να τηρήσει τους κανόνες που καθορίζουν την πρακτική, η ύπαρξη της οποίας καθιστά το πρώτον δυνατή την πράξη της καταδίκης κάποιου.

Ακόμη και έτσι, όμως, το επιχείρημα του Rawls, εξακολουθεί να αδυνατεί να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της τιμώρησης των αθώων. Και τούτο, διότι, όπως παρατηρεί ο *Boonin*[56], μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ δύο διαφορετικών πράξεων: α) της πράξης της καταδίκης ενός ανθρώπου σε κάθειρξη δέκα ετών (όπου ας λάβουμε ως δεδομένο ότι ο καταδικασθείς είναι πράγματι, ή πιστεύεται πράγματι ότι είναι, ένοχος) και β) της πράξης τού να προφέρει κανείς τις λέξεις "σε καταδικάζω σε κάθειρξη δέκα ετών" σε ένα πλαίσιο τέτοιο που η πράξη αυτή θα προκαλέσει το να μπει ένας αθώος άνθρωπος για δέκα έτη στην φυλακή (λ.χ. παραπλανώντας άλλους αρμόδιους αξιωματούχους να πιστεύσουν εσφαλμένα ότι ο άνθρωπος αυτός έχει κατα-

56. Βλ., ως προς το σημείο αυτό, αλλά και όσα ακολουθούν, *Boonin*, ό.π., 2008, σ. 73. επ.

δικαστεί και να ενεργήσουν επί τη βάσει αυτής της πεπλανημένης πίστης τους). Με δεδομένο ότι η δεύτερη περίπτωση δεν μπορεί, εξ ορισμού, να συνιστά "*καταδίκη*" (sentencing), θα πρέπει να της δώσουμε μία διαφορετική ονομασία. Μπορούμε να την αποκαλούμε "*τελοδίκη*" (telencing)[57]. Το πρόβλημα, σε αυτήν την περίπτωση, με το επιχείρημα του Rawls είναι ότι εξηγεί μόνο τον λόγο για τον οποίον ο δικαστής *δεν πρέπει* (και μάλιστα: δεν *μπορεί*) να *καταδικάσει* (sentence) έναν αθώο. Αδυνατεί όμως να εξηγήσει τον λόγο για τον οποίον ο δικαστής δεν πρέπει (ή δεν μπορεί) να "*τελοδικάσει*" (telence) έναν αθώο. Είδαμε προηγουμένως ότι, σύμφωνα με τον Rawls, «για να εξηγήσει ή για να υπερασπιστεί κανείς την πράξη του ως επιμέρους πράξη, την εντάσσει στην πρακτική που την καθορίζει»[58]. Έτσι, ο Rawls φαίνεται να έχει δίκαιο όταν υποστηρίζει ότι ένας δικαστής για να δικαιολογήσει την πράξη τού να προφέρει τις λέξεις "σε καταδικάζω σε κάθειρξη δέκα ετών", ως *πράξη καταδίκης*, θα πρέπει να αναφερθεί στους κανόνες που καθορίζουν την πρακτική της καταδίκης, οι οποίοι απαγορεύουν ρητώς την καταδίκη ενός αθώου ανθρώπου. Για να δικαιολογήσει όμως την πράξη τού να προφέρει τις λέξεις "σε καταδικάζω σε κάθειρξη δέκα ετών", ως *πράξη τελεδίκης*, δεν χρειάζεται να κάνει κάτι τέτοιο.

Το ελάττωμα συνεπώς της "πρακτικής αντίληψης" που προτείνει ο Rawls είναι ότι αντικαθιστά το πρόβλημα της "λατρείας του κανόνα" με το πρόβλημα της "λατρείας της πρακτικής". Με τον τρόπο όμως αυτό το πρόβλημα κατ' ουσίαν παραμένει: Γιατί θα πρέπει, άραγε, να εφαρμόσει κανείς μία *πρακτική*, στις περιπτώσεις εκείνες όπου η εγκατάλειψή της θα επέφερε μεγαλύτερο κοινωνικό όφελος;

Ένα *παράδειγμα* εδώ θα μπορούσε ίσως να αποσαφηνίσει καλύτερα το πρόβλημα: Ας υποθέσουμε ότι κατά την διάρκεια ενός ποδοσφαιρικού αγώνα ο αμυντικός της μίας ομάδας βλέποντας την μπάλα μετά από λάκτισμα του επιθετικού της αντίπαλης ομάδας να κατευθύνεται προς το τέρμα της ομάδας του επιχειρεί να την αποκρούσει με το κεφάλι. Αποτυγχάνει, όμως, και η μπάλα καταλήγει στα δίχτυα της ομάδας του. Ας υποθέσουμε τώρα ότι κάποιος τον ρωτάει: "γιατί δεν απέκρουσες την μπάλα με το χέρι σου"; Στην απάντησή του ο αμυντικός αρκεί να αναφερθεί στην πρακτική του ποδοσφαίρου. Πράττει ως ποδοσφαιριστής και, υπό την ιδιότητά του αυτή, οφείλει να πράττει στο πλαίσιο των κανόνων του παιχνιδιού, οι οποίοι απαγορεύουν στον αμυντικό να αποκρούει την μπάλα με τα χέρια. Δεν είναι ο ρόλος του να αμφισβητεί τους κανόνες. Εδώ δεν υπάρχει καμία εξωτερική οπτική από την οποία θα μπορούσε κανείς να

57. Τον όρο "*telencing*" διαπλάθει προσφυώς ο *Boonin*, ό.π., 2008, σ. 73, κατ' αντιστοιχίαν προς τον όρο "*telishment*" που χρησιμοποιεί στο κείμενό του ο Rawls. Ο όρος αυτός αποτελεί σύνθεση των λέξεων *telos* ("*τέλος*" – "*σκοπός*") και *sentencing* ("*καταδίκη*") και παραπέμπει σε μία καταδίκη με την οποία επιδιώκεται (ωφελιμιστικώς) κάποιος σκοπός.

58. *Rawls*, Two Concepts of Rules, ό.π., σ. 27.

υποστηρίξει ότι ο συγκεκριμένος ποδοσφαιριστής θα ήταν καλύτερο να είχε αποκρούσει την μπάλα με το χέρι.

Ας υποθέσουμε, όμως, τώρα, ότι ο ίδιος αμυντικός βλέπει την μπάλα μετά από λάκτισμα του επιθετικού της αντίπαλης ομάδας να κατευθύνεται με μεγάλη ταχύτητα προς το κεφάλι ενός υπερήλικου θεατή που βρίσκεται χαμηλά στην εξέδρα. Για να προστατεύσει τον υπερήλικο θεατή από βέβαιο τραυματισμό αποκρούει την μπάλα με το χέρι, προτού αυτή προλάβει να βγει από τον αγωνιστικό χώρο. Στην περίπτωση αυτή είναι σαφές ότι ο συγκεκριμένος αμυντικός, *ως ποδοσφαιριστής*, κάνει κάτι το οποίο δεν είχε την εξουσία –δεν επιτρεπόταν– να κάνει. Οι κανόνες του ποδοσφαίρου δεν δικαιολογούν το να αποκρούει ο αμυντικός την μπάλα με τα χέρια. Θα ήταν, όμως, παράλογο να υποστηρίξει κανείς ότι αυτό που έκανε ο συγκεκριμένος αμυντικός ήταν λάθος. Η πράξη του συνιστά μία πράξη εγκατάλειψης της πρακτικής του ποδοσφαίρου, τούτο ωστόσο δεν μας επιτρέπει να πούμε ότι *δεν θα έπρεπε* να την έχει κάνει. Εξακολουθεί να είναι προδήλως φανερό ότι αυτό που έκανε ήταν το *σωστό*. Έπραξε όπως θα έπραττε ένας *κακός ποδοσφαιριστής*, αλλά *καλός άνθρωπος*[59].

Γίνεται έτσι αντιληπτό ότι το πρόβλημα του επιχειρήματος του Rawls είναι κατ' ουσίαν το εξής: Ο δικαστής ο οποίος διαπιστώνει ότι μπορεί να προαγάγει το κοινωνικό όφελος βάζοντας στην φυλακή έναν αθώο άνθρωπο, βρίσκεται στην ίδια θέση με τον αμυντικό που μπορεί να αποτρέψει τον τραυματισμό ενός θεατή αποκρούοντας την μπάλα με το χέρι. Η πρακτική του Δικαίου μπορεί να δικαιολογήσει τον ισχυρισμό του δικαστή ότι δεν πρέπει να καταδικάσει τον συγκεκριμένο αθώο άνθρωπο σε κάθειρξη. Αρκεί προς τούτο μόνη η επισήμανση ότι ο άνθρωπος αυτός είναι αθώος. Η πρακτική του Δικαίου δεν μπορεί, όμως, να δικαιολογήσει στην συγκεκριμένη περίπτωση τον ισχυρισμό του δικαστή ότι θα πρέπει να συνεχίσει να δεσμεύεται από την πρακτική αυτή, όπως ακριβώς η πρακτική του ποδοσφαίρου δεν μπορεί να δικαιολογήσει τον ισχυρισμό ότι ο ποδοσφαιριστής του προηγούμενου παραδείγματος δεν θα πρέπει να αποκρούσει την μπάλα με το χέρι, ακόμη και αν αυτή κατευθύνεται με ταχύτητα προς το κεφάλι του υπερήλικου θεατή. Το γεγονός ότι ο νομοθέτης ορθώς θεσμοθέτησε μία πρακτική έκδοσης καταδικαστικών αποφάσεων που καθιστά αδύνατο να *καταδικάσει* ο δικαστής έναν αθώο άνθρωπο, δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην και ότι ο δικαστής δεν θα πρέπει να "*τελοδικάσει*" έναν αθώο άνθρωπο. Μάλιστα, είναι *η ίδια ακριβώς ωφελιμιστική στάθμιση* την οποίαν επικαλούνται οι υπέρμαχοι της θεωρίας του ωφελιμισμού των κανόνων προκειμένου να δικαιολογήσουν την επιλογή του νομοθέτη να εγκαθιδρύσει την συγκεκριμένη πρακτική, αυτή που

59. Παρεμφερές παράδειγμα, με παίκτη του "baseball", ο οποίος βγαίνει εκτός των γραμμών του γηπέδου προκειμένου να πραγματοποιήσει την λαβή Heimlich σε ένα παιδί που πνίγεται, χρησιμοποιεί ο *Boonin*, ό.π., σ. 2008, 73-74. Οι αναφορές σε αθλήματα και άλλα παιγνίδια είναι συνήθεις στο πλαίσιο της συζήτησης περί κανόνων (πρβλ. *Mabbot*, Interpetations of Mill's Utilitarianism, Philosophical Quarterly, 1956, σ. 115, ο οποίος χρησιμοποιεί παράδειγμα από το παιγνίδι "Brigde").

τώρα δικαιολογεί τον ισχυρισμό ότι ο δικαστής θα πρέπει να εγκαταλείψει την πρακτική στην συγκεκριμένη περίπτωση: δηλαδή το ότι κάτι τέτοιο προάγει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο το κοινωνικό συμφέρον. Όπως, όμως, ακριβώς συμβαίνει στο παράδειγμα του αμυντικού, έτσι ακριβώς και στην περίπτωση του δικαστή, ένας υποστηρικτής της θεωρίας του ωφελιμισμού των κανόνων θα όφειλε να παραδεχθεί ότι ακόμη και αν ένας *καλός δικαστής* δεν θα τελοδίκαζε ποτέ έναν αθώο, ένας –πάντοτε: κατά τα ωφελιμιστικά κριτήρια– *καλός άνθρωπος* θα το έκανε. Αυτή και μόνη η παραδοχή αρκεί για να υπονομεύσει το επιχείρημα που αναπτύσσει ο Rawls[60].

Θα ανταπαντούσε, βεβαίως, εδώ κανείς ότι με το επιχείρημά του αυτό ο Rawls επεδίωκε απλώς να καταδείξει ότι ως κοινωνία έχουμε το ηθικό δικαίωμα να εγκαθιδρύσουμε ένα σύστημα απονομής δικαιοσύνης στο πλαίσιο του οποίου οι δικαστές θα έχουν την εξουσία να τιμωρούν αποκλειστικώς και μόνον ενόχους. Δεν είναι ευθύνη του Rawls, θα έλεγε, να διασφαλίσει ότι οι δικαστές θα παραμείνουν εντός των ορίων της εξουσίας που τους παρέχει ο νόμος. Αν πράγματι όμως ισχύει κάτι τέτοιο, τότε θα πρέπει να θεωρήσουμε το επιχείρημα του Rawls επιτυχές, ακόμη και αν αυτό δεν κατορθώνει να ξεπεράσει το πρόβλημα της "λατρείας του κανόνα".

Η ανταπάντηση, ωστόσο, αυτή παραβλέπει την ουσία του προβλήματος της "λατρείας του κανόνα". Το συγκεκριμένο πρόβλημα δεν συνίσταται στο ότι η θεωρία του ωφελιμισμού των κανόνων αδυνατεί να εμποδίσει τους δικαστές να παραβιάσουν τα καθήκοντα που απορρέουν από το αξίωμά τους. Το πραγματικό πρόβλημα είναι ότι κατά την συγκεκριμένη θεωρία οι δικαστές *οφείλουν* να παραβιάσουν τα καθήκοντα που απορρέουν από το αξίωμά τους. Και δεν αρκεί, ασφαλώς, ως λύση στο πρόβλημα της νομιμοποίησης της ποινής το να δικαιολογήσει κανείς απλώς την θεσμοθέτηση τέτοιων αξιωμάτων. Διότι, ο θεσμός της τιμωρίας δεν είναι απλώς μία πρακτική μέσω της οποίας κάποιοι άνθρωποι αναλαμβάνουν συγκεκριμένους *ρόλους*. Είναι μία πρακτική μέσω της οποίας κάποιοι άνθρωποι αναλαμβάνουν συγκεκριμένους

60. Το πρόβλημα που ανακύπτει εδώ συνδέεται, σε κάποιο βαθμό, με την οξυδερκή παρατήρηση του *McCloskey*, An Examination of Restricted Utilitarianism, The Philosophical Review, 66, (1957), σ. 466 επ., 471 ότι, σε αντίθεση, ενδεχομένως, με τον "ωφελιμισμό της πράξης", ο "ωφελιμισμός των κανόνων" –ή "περιορισμένος ωφελιμισμός" (restricted utilitarianism), όπως ο ίδιος τον αποκαλεί–, που προτείνει ο Rawls, αδυνατεί να δώσει απάντηση στις ενστάσεις που εγείρονται σε σχέση με πράξεις, όπως είναι λ.χ. η ανθρωποκτονία, ο ηθικώς επιλήψιμος χαρακτήρας της οποίας *δεν προϋποθέτει την ύπαρξη κάποιου θεσμού*. Συναφής είναι η επισήμανση *του ιδίου*, ό.π., σ. 473, ότι ο ωφελιμισμός των κανόνων δεν υποδεικνύει το κριτήριο επί τη βάσει του οποίου θα πρέπει να επιλύονται οι *συγκρούσεις καθηκόντων* που είναι νοητό ενίοτε να ανακύπτουν εντός μίας "πρακτικής" (λ.χ. η σύγκρουση μεταξύ του καθήκοντος να λέει κανείς την αλήθεια και του καθήκοντος να τηρεί τις υποσχέσεις του) ή και των διαφορετικών πτυχών του ιδίου καθήκοντος (λ.χ. το καθήκον μου να τηρήσω μίαν υπόσχεση που έχω δώσει στον Α με εμποδίζει να τηρήσω μίαν άλλη υπόσχεση που έχω δώσει στον Β). Θα μπορουσε κανείς να υποστηρίξει ότι για την επίλυση τέτοιων συγκρούσεων θα πρέπει να κρίνουμε η τήρηση ποίου από τα συγκρουόμενα καθήκοντα θα επιφέρει, στην συγκεκριμένη περίπτωση, την μεγαλύτερη ωφέλεια. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, όπως εύστοχα επισημαίνει ο *McCloskey* (αυτόθι), θα μετέτρεπε τον "ωφελιμισμό των κανόνων" σε "ωφελιμισμό της πράξης".

ρόλους και *ενεργούν κατά συγκεκριμένο τρόπο*[61]. Το πρόβλημα της νομιμοποίησης της ποινής συνίσταται στο να εξηγήσει κανείς πώς είναι ηθικώς επιτρεπτό να αναλαμβάνουν άνθρωποι συγκεκριμένους ρόλους και ακολούθως να ενεργούν κατά συγκεκριμένο τρόπο. Το πρόβλημα, με άλλα λόγια, δεν είναι να εξηγήσουμε πώς νομιμοποιείται το κράτος να θεσμοθετήσει την πρακτική της τιμωρίας. Το πρόβλημα είναι να εξηγήσουμε πώς νομιμοποιείται να *επιδίδεται* πράγματι σε αυτήν. Η θεωρία, όμως, του ωφελιμισμού των κανόνων αδυνατεί να προσφέρει μία τέτοια εξήγηση, χωρίς προηγουμένως να ξεπεράσει το πρόβλημα της λατρείας του κανόνα. Και, όπως αναπτύχθηκε προηγουμένως, η θεωρία του ωφελιμισμού των κανόνων αδυνατεί να ξεπεράσει το πρόβλημα αυτό.

8. Οι λοιπές ενστάσεις κατά της ωφελιμιστικής αντίληψης

Στις μέχρι τώρα αναπτύξεις μας εξετάσαμε το επιχείρημα του Rawls σε σχέση με την ένσταση ότι ο ωφελιμισμός δικαιολογεί την τιμώρηση αθώων. Η ένσταση, ωστόσο, αυτή δεν είναι, όπως είδαμε, η μόνη ένσταση που προβάλλεται κατά της ωφελιμιστικής αντίληψης. Το ερώτημα, συνεπώς, το οποίο ανακύπτει είναι μήπως το επιχείρημα του Rawls, ακόμη και αν αποτυγχάνει στο να προσφέρει λύση στο πρόβλημα της τιμώρησης των αθώων, μπορεί πάντως να προσφέρει λύση σε κάποιες από τις άλλες ενστάσεις στις οποίες είναι εκτεθειμένη η ωφελιμιστική αντίληψη. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι ότι δεν μπορεί.

Αν η εκδοχή ωφελιμισμού των κανόνων που αναπτύσσει ο Rawls παραμένει, για τους λόγους που εξηγήσαμε, εκτεθειμένη στην ένσταση της τιμώρησης των αθώων, τότε θα είναι εκτεθειμένη και στην ένσταση της *μη τιμώρησης των ενόχων*. Το ίδιο ακριβώς σκεπτικό το οποίο οδηγεί έναν ωφελιμιστή στο συμπέρασμα ότι κάποιες φορές είναι χρήσιμο να τιμωρούμε αθώους ανθρώπους, θα τον οδηγεί επίσης στο συμπέρασμα ότι κάποιες φορές είναι χρήσιμο να *απέχουμε από το να τιμωρούμε ενόχους* (βρίσκοντας λ.χ. γι' αυτούς πιο χρήσιμα πράγματα να κάνουν από το να υποστούν τιμωρία, προσποιούμενοι απλώς ότι τους τιμωρούμε, κρίνοντας ότι μη τιμωρητικά μέτρα, όπως είναι λ.χ. η υποχρεωτική αποκατάσταση του θύματος, μπορούν να παραγάγουν επαρκή πρόληψη κ.ο.κ.). Θα μπορούσε, βεβαίως, κανείς να υποστηρίξει ότι μακροπρόθεσμα θα ήταν προς το συμφέρον της κοινωνίας το να θεσπίσουμε ένα σύστημα κανόνων στο πλαίσιο του οποίου οι δικαστές θα στερούνταν διακριτικής ευχέρειας να απέχουν από την τιμώρηση ενόχων. Το επιχείρημα, ωστόσο, αυτό, κατά της μη τιμώρησης των ενόχων, δεν θα ήταν πειστικό για τους ίδιους ακριβώς λόγους για τους οποίους, όπως είδαμε, δεν είναι πειστικό το επιχείρημα του Rawls κατά της τιμώρησης των αθώων: Ο ωφελιμισμός δεν θα

61. Έτσι, ακριβώς, ο *Boonin*, ό.π., 2008, σ. 75.

δικαιολογούσε την επιλογή ενός τόσο απόλυτου κανόνα, έναντι ενός κανόνα που θα επέτρεπε κάποια περιθώρια διακριτικής ευχέρειας, ενώ, ακόμη και αν δικαιολογούσε μια τέτοια επιλογή, δεν θα δικαιολογούσε πάντως το να τηρεί κανείς τον κανόνα ακόμη και σε περιπτώσεις όπου η παραβίασή του θα παρήγε μεγαλύτερη εν γένει ωφέλεια.

Ακόμη οξύτερα είναι τα προβλήματα τα οποία έχει να αντιμετωπίσει οποιαδήποτε εκδοχή ωφελιμισμού των κανόνων –και όχι μόνο αυτή που αναπτύσσει ο Rawls– σε σχέση με τις ενστάσεις της *δυσανάλογης τιμώρησης* και της *κατάργησης των λόγων μείωσης της ενοχής*. Αν η μεμονωμένη πράξη δήμευσης της περιουσίας ενός οδηγού που παραβίασε το όριο ταχύτητος μπορεί να προκαλέσει επαρκή γενική και ειδική πρόληψη ώστε να αναπληρώσει την βλάβη που υπέστη ο συγκεκριμένος παραβάτης, τότε η θέσπιση ενός *κανόνα* που θα προβλέπει την γενική δήμευση της περιουσίας των οδηγών που παραβιάζουν το όριο ταχύτητος θα προκαλεί ακόμη μεγαλύτερη πρόληψη. Αν η μεμονωμένη επιβολή προστίμου ύψους ενός ευρώ στον εμπρηστή ενός κτηρίου αξίας πολλών εκατομμυρίων ευρώ αρκεί για να παραγάγει την βέλτιση πρόληψη για το συγκεκριμένο αδίκημα, τότε η θέσπιση ενός *κανόνα* που θα προβλέπει την επιβολή προστίμου ύψους ενός ευρώ για αυτό το αδίκημα θα μπορεί να παραγάγει το ίδιο αποτέλεσμα. Και αν η μεμονωμένη επιβολή αυστηρότερης ποινής στον δράστη μίας ανθρωποκτονίας εν βρασμώ ψυχικής ορμής θα απέτρεπε αποτελεσματικότερα τους ανθρώπους να σκοτώνουν, ακόμη και όταν αυτοί βρίσκονται σε βρασμό ψυχικής ορμής, τότε η θέσπιση ενός *κανόνα* που θα προβλέπει την επιβολή υψηλότερης (και όχι χαμηλότερης) ποινής όταν στο πρόσωπο του δράστη συντρέχει κάποιος λόγος που μειώνει την ενοχή του θα παρήγε μεγαλύτερη ωφέλεια από οποιονδήποτε άλλο κανόνα. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις μία μετάβαση, σαν και αυτήν που προτείνει ο Rawls, από τον ωφελιμισμό της πράξης στον ωφελιμισμό των κανόνων, όχι μόνον δεν αμβλύνει την ισχύ των ενστάσεων που προβάλλονται κατά της ωφελιμιστικής αντίληψης, αλλά, αντιθέτως, τις καθιστά, αν μη τι άλλο, οξύτερες: Διότι, ενώ υπό το πρίσμα του ωφελιμισμού της πράξεως, έχουμε να κάνουμε με *μεμονωμένες* περιπτώσεις τιμώρησης, οι οποίες αφορούν συγκεκριμένους δράστες, που τελούν συγκεκριμένα εγκλήματα και κάτω από συγκεκριμένες περιστάσεις, υπό το πρίσμα του ωφελιμισμού των κανόνων έχουμε πλέον να κάνουμε με την θέσπιση ενός γενικού κανόνα ο οποίος θα καλύπτει ανεξαιρέτως *όλες αυτές τις περιπτώσεις*[62].

Ο ωφελιμισμός των κανόνων που αναπτύσσει ο Rawls εξακολουθεί, άλλωστε, να είναι εκτεθειμένος στην ένσταση που πολύ συχνά, όπως είδαμε, εγείρεται και κατά του ωφελιμισμού της

62. Πρβλ. *Boonin*, ό.π., 2008, σ. 76, ο οποίος εύγλωττα παρατηρεί (σ. 77) ότι «αν μεταχειριζόμασταν τους ανθρώπους κατά τον τρόπο που επιτάσσει ο ωφελιμισμός τον κανόνων, το αποτέλεσμα θα έμοιαζε πολύ διαφορετικό από την πρακτική της τιμωρίας. Κάποιοι άνθρωποι που δεν επιτρέπεται να τιμωρηθούν από την πρακτική της τιμωρίας θα τιμωρούνταν, κάποιοι που θα έπρεπε να τιμωρηθούν από την ίδια πρακτική δεν θα τιμωρούνταν, και άλλοι θα τιμωρούνταν υπερβολικά πολύ ή υπερβολικά λίγο».

πράξεως: Ότι, δηλαδή, αντιμετωπίζει τους ανθρώπους, όχι ως πρόσωπα, αλλά ως *απλά μέσα για την επίτευξη σκοπών*. Και τούτο, διότι ο ωφελιμισμός των κανόνων δικαιολογεί την θέσπιση και εφαρμογή κανόνων επί τη βάσει απλώς και μόνον του ισχυρισμού ότι αυτό θα είναι προς το συμφέρον της κοινωνίας. Σε οποιοδήποτε, όμως, άλλο πλαίσιο, οι περισσότεροι άνθρωποι θα απέκρουαν τον ισχυρισμό ότι επιτρέπεται να θεσπίσουμε και να εφαρμόσουμε έναν κανόνα που θα νομιμοποιούσε το κράτος να βλάπτει σκοπίμως κάποιους από τους πολίτες του μόνον και μόνον επειδή η θέσπιση και εφαρμογή ενός τέτοιου κανόνα θα προήγε το κοινωνικό όφελος. Οι περισσότεροι άνθρωποι δεν θα υποστήριζαν έναν κανόνα που θα επέτρεπε λ.χ. την υποδούλωση μίας μερίδας πολιτών, ή το να χρησιμοποιούνται αυτοί, ενάντια στην θέλησή τους, ως πειραματόζωα, ακόμη και αν υπήρχαν βάσιμοι λόγοι να πιστεύει κανείς ότι ένας τέτοιος κανόνας θα εξυπηρετούσε καλύτερα το κοινωνικό συμφέρον. Όποιος όμως απορρίπτει την θέσπιση και εφαρμογή ενός τέτοιου κανόνα, οφείλει, συνακόλουθα, να απορρίψει και τον γενικότερο ισχυρισμό ότι η θέσπιση και εφαρμογή ενός κανόνα είναι επιτρεπτή απλώς και μόνον επειδή αυτός παράγει την μέγιστη ωφέλεια. Τότε όμως οφείλει, κατά λογική αναγκαιότητα, να απορρίψει και την θεωρία του ωφελιμισμού των κανόνων ως λύση στο πρόβλημα της νομιμοποίησης της ποινής. Διότι η λύση που προτείνει ο ωφελιμισμός των κανόνων στο πρόβλημα αυτό βασίζεται ακριβώς στο σκεπτικό ότι είναι επιτρεπτό να θεσπίζουμε και να εφαρμόζουμε κανόνες που συνεπάγονται την σκόπιμη πρόκληση βλάβης σε μία μερίδα πολιτών (στους παραβάτες), απλώς και μόνον επειδή οι κανόνες αυτοί παράγουν την μέγιστη ωφέλεια για τους υπολοίπους. Θα έτεινε ίσως στο σημείο αυτό κανείς να απαντήσει ότι η θεωρία του ωφελιμισμού των κανόνων συνεπάγεται μεν την θέσπιση κανόνων που επιτρέπουν στο κράτος να χρησιμοποιεί τους παραβάτες ως απλά μέσα για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών, πλην όμως αυτοί είναι "παραβάτες". Η διαφορετική μεταχείρισή τους από τους υπολοίπους ανθρώπους, δικαιολογείται από το γεγονός ότι αυτοί έχουν παραβεί τον νόμο, ενώ οι άλλοι όχι. Είναι διαφορετικό πράγμα, θα έλεγε κανείς, το να χρησιμοποιείς ως απλό μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού έναν *αθώο* άνθρωπο και διαφορετικό το να χρησιμοποιείς έναν *ένοχο*. Υιοθετώντας όμως κανείς έναν τέτοιο διαχωρισμό, που εξαρτά το επιτρεπτό ή μη της μεταχείρισης ενός ανθρώπου ως απλού μέσου για την επίτευξη κάποιου σκοπού από το εάν αυτός είναι "ένοχος" ή "αθώος", εγκαταλείπει την ωφελιμιστική αντίληψη και προσχωρεί πλέον άθελά του στην ανταποδοτική θεωρία[63].

63. Τούτο εύστοχα επισημαίνουν λ.χ. οι *Lewis*, The Humanitarian Theory of Punishment, in: Grupp (ed.), Theories of Punishment, 1971, σ. 304-305, και *Armstrong*, The Retributivist Hits Back, in: Acton (ed.), Philosophy of Punishment, 1961, σ. 152.

«Σύγχρονοι εγκληματολογικοί προβληματισμοί υπό τη σκιά της πανδημίας»

Βίκυ Βλάχου
Επίκουρη Καθηγήτρια Εγκληματολογίας,
Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Εισαγωγή

Η έλευση της πανδημίας του νέου κορωνοϊού και συγκεκριμένα του Covid-19 σε μία εποχή κατά την οποία επικρατούσε η αίσθηση του απόλυτου ελέγχου της καθημερινότητας, των επιμέρους εκφάνσεών της και των γενικότερων εξελίξεων σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, έμελλε αφενός να ανατρέψει την ανωτέρω ψευδαίσθηση και αφετέρου να θέσει τις κοινωνίες ενώπιον σημαντικών διλημμάτων και τα άτομα ενώπιον συναισθηματικά φορτισμένων επιλογών, που αναπόφευκτα επηρέαζαν την ορθότητα της κρίσης τους, υποδαύλιζαν κάθε ανάγκη κοινωνικότητας και αναδείκνυαν με τον πλέον άκομψο τρόπο την βαρύτητα των επιλογών τους. Οι κοινωνίες βρέθηκαν ουσιαστικά απροετοίμαστες να διαχειριστούν την έκταση και τη βαρύτητα του προβλήματος που κόμιζε η εμφάνιση της πανδημίας (υγειονομική κρίση) γενικά στον πλανήτη, αλλά και ειδικότερα σε επιμέρους τομείς, όπως τα συστήματα υγείας, την πρόνοια, την εργασία και την εκπαίδευση.

Το άρθρο εστιάζει στην ανάδειξη σύγχρονων προβληματισμών, οι οποίοι απορρέουν από κοινωνικά φαινόμενα όπως το έγκλημα, τις διαστάσεις και τον τρόπο διαχείρισης και αντιμετώπισής του κατά την εποχή της πανδημίας του Covid-19. Η συσχέτιση των επιπτώσεων της υγειονομικής κρίσης με συγκεκριμένες εκφάνσεις του εγκληματικού φαινομένου και με ειδικότερες όψεις και πρωτοβουλίες αντιμετώπισής του σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο συνιστά την απαρχή ενός γόνιμου επιστημονικού διαλόγου παρουσία της κοινωνίας, στην οποία και απευθύνεται. Η αξιοποίηση των νέων δεδομένων που εισήγαγε η πανδημία στους επιμέρους τομείς της κοινωνικής δραστηριότητας θα συμβάλει αναμφισβήτητα στην ενίσχυση του διαλόγου μεταξύ των επιστημόνων, αλλά και στην ενεργοποίηση της συμμετοχής του κοινού σε ζητήματα που άπτονται της αντιμετώπισης του εγκλήματος και ειδικότερα της πρόληψης, όπως επιτάσσουν οι συγκυρίες και υπαγορεύουν η επιστημονική κοινότητα και οι διεθνείς πρωτοβουλίες.[1]

1. Βλέπε ενδεικτικά τη σχετική Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης, Council of Europe (1983), *Participation of the public in crime policy*, Strasbourg. Επίσης Α. Τσήτσουρα (1988), «Η συμμετοχή του κοινού στην αντεγκληματική πολιτική», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας,* 1, σελ. 35 κ.ε., Αλεξιάδης Σ. (2011), *Εγκληματολογία,* Εκδόσεις Σάκκουκλα, Αθήνα-

Το αποτύπωμα της πανδημίας στην κοινωνία

Η έλευση της πανδημίας του κορωνοϊού και η ταχύτατη εξάπλωσή της είχε ως αποτέλεσμα αλυσιδωτές αντιδράσεις από την πλευρά των χωρών, προς την κατεύθυνση της λήψης αυστηρών μέτρων για τον περιορισμό των σχετικών επιπτώσεων σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Οι χώρες, διεθνώς, υιοθέτησαν και εφάρμοσαν μέτρα καραντίνας με προφανείς προεκτάσεις στην οικονομική και την επαγγελματική δραστηριότητα, οι οποίες σε συνδυασμό με τις γενικότερες συνέπειες της πανδημίας άλλαξαν, όπως θα παρουσιασθεί παρακάτω, τα δεδομένα σε αρκετά πεδία, συμπεριλαμβανομένου του εγκλήματος, επιτάχυναν μεταρρυθμίσεις, οι οποίες δύσκολα θα υλοποιούνταν υπό διαφορετικές συνθήκες και ανέδειξαν στο προσκήνιο ήδη υπάρχοντα προβλήματα που θα έπρεπε άμεσα να οδεύουν προς την επίλυσή τους.

Πιο συγκεκριμένα, η προάσπιση της *ασφάλειας* σε επίπεδο υγείας κυριαρχεί της ελεύθερης διακίνησης των πολιτών, με το φόβο του «άλλου» να ενισχύεται και να συνδέεται με την έννοια της υπερβάλλουσας απειλής, που ελλοχεύει σε επίπεδο διαπροσωπικών επαφών και κοινωνικών γειτνιάσεων. Η *τηλεργασία* προτάθηκε και υλοποιήθηκε ως η πλέον αποδοτική λύση, προκειμένου να αποφευχθεί η μεγάλη πληθυσμιακή συγκέντρωση και ο συγχρωτισμός στους εργασιακούς χώρους. Ωστόσο, ως λύση δεν ήταν άμοιρη συνεπειών, καθόσον συνδέθηκε με προφανείς εξελίξεις, όπως την απουσία κοινωνικών επαφών εκ του σύνεγγυς και την περιορισμένη κυκλοφορία των πολιτών εντός των αστικών κέντρων, οι οποίες είχαν σαφείς προεκτάσεις στο χώρο του εγκλήματος. Ενδεικτικά, η εφαρμογή της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων[2] στην ερμηνεία της ενδοοικογενειακής βίας, με κύριο άξονα τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της διαπραττόμενης βίας και της απομόνωσης της οικογένειας από κοινωνικά δίκτυα υποστήριξης, συμβάλει στην κατανόηση του αντίκτυπου της απομόνωσης κατά την περίοδο της πανδημίας σε επίπεδο αναγνώρισης του φαινομένου, καταγγελίας και αποτελεσματικής διαχείρισής του. Ωστόσο, η αύξηση του προσωπικού χρόνου κατά την πανδημία και δη ποιοτικού χρόνου φαίνεται ότι λειτουργεί ως αντίβαρο στο παρατηρούμενο έλλειμμα υποστήριξης από κοινωνικά δίκτυα.

Στην παρούσα συγκυρία υπάρχοντα *προβλήματα* ενισχύθηκαν, όπως η οικονομική δυσπραγία και ο μαρασμός επιχειρήσεων, νοικοκυριών και εργαζομένων, με την οικονομική στήριξη των πληττώμενων κοινωνικών ομάδων να προβάλει ως αναγκαία συνέπεια. Στο πνεύμα αυτό, αναδεικνύεται η συμβολή των πρωτογενών μέτρων κοινωνικής πολιτικής στο πεδίο της αντε-

Θεσσαλονίκη, Ε' Έκδοση, σελ. 321-328 και Ζαραφωνίτου Χ. (2003), *Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο. Οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας,* Νομική Βιβλιοθήκη.

2. Βλέπε σχετικά Milardo, R. M. (Ed.). (1988), *New perspectives on family. Families and social networks.* Sage Publications, Inc.

γκληματικής πολιτικής,[3] τα οποία δύνανται να επιφέρουν καθοριστικές αλλαγές στο επίπεδο ζωής των ατόμων και κατ' επέκταση να επηρεάσουν την εγκληματικότητα. Η χρησιμότητά τους μολονότι είχε πολλάκις υπογραμμισθεί προγενέστερα, έμελλε ωστόσο να αναδειχθεί περαιτέρω κατά την τρέχουσα υγειονομική κρίση, ώστε ιδιαιτέρως αποτελεσματικά προληπτικά μέτρα να τεθούν σε εφαρμογή.

Η νέα πραγματικότητα που δημιουργήθηκε την περίοδο της πανδημίας δε στάθηκε ικανή να αναχαιτίσει τις υπερβάλλουσες εντυπώσεις αναφορικά με τις αντοχές του ανθρώπου απέναντι στην ασθένεια κυρίως λόγω της αλματώδους προόδου της ιατρικής. Στο πλαίσιό της, η παρατεταμένη χρονική διάρκεια των επιβαλλόμενων μέτρων προστασίας σε συνδυασμό με ένα σύνολο παραμέτρων λειτούργησαν ανασταλτικά στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και συνέβαλαν στη δημιουργία έντονων επικρίσεων και αμφισβητήσεων,[4] με αποκορύφωμα την εκδήλωση κοινωνικών εντάσεων. Παράλληλα, η δημιουργία αισθημάτων αποστέρησης σε ατομικό επίπεδο και οι εμφανιζόμενοι κίνδυνοι ανομίας στις κοινωνίες,[5] ανέδειξαν τον αντίκτυπο των γενικότερων εξελίξεων τόσο στην εμφάνιση παρεκκλινουσών συμπεριφορών όσο και στην εγκληματικότητα, όπως θα παρουσιασθεί παρακάτω. Η άρθρωση σαφούς επιστημονικού λόγου, ερειδομένου στη διεθνή βιβλιογραφία και στα πορίσματα της τρέχουσας ερευνητικής εμπειρίας σε συνδυασμό με την έλλειψη εφησυχασμού είναι δυνατόν να αποτελέσουν ισχυρό αντίβαρο έναντι αφενός του ελλείμματος εμπιστοσύνης των πολιτών σε σχέση με την αποτελεσματικότητα των μέτρων και, αφετέρου, έναντι των σύγχρονων προκλήσεων της πανδημικής περιόδου, κατά την οποία το έγκλημα διαφοροποιείται και οι κοινωνοί δέχονται ποικίλα ερεθίσματα και επεξεργάζονται νέα δεδομένα στο συγκεκριμένο πεδίο. Οι σύγχρονες κοινωνίες καλούνται να συγχρονίσουν το βηματισμό τους απέναντι στη νέα πραγματικότητα και να επιστρατεύσουν τα κατάλληλα αντανακλαστικά ώστε να διεμβολισθούν ουσιαστικά προσκόμματα στη διαχείριση της υφιστάμενης κρίσης και η τελευταία να αποτελέσει μία ανέλπιστη ευκαιρία αποτελεσματικής αντιμετώπισης του εγκλήματος, στο πλαίσιο της οποίας όχι μόνο δεν θα μετατίθενται στις καλένδες σημαντικά ζητήματα, αλλά θα έρχονται στο προσκήνιο επ' αφορμή των σχετικών εξελίξεων.

3. Για τα κοινωνικού χαρακτήρα προληπτικά μέτρα βλ. Αλεξιάδης Σ. (2011), ό.π. σελ. 313-314 και ειδικότερα για την περίπτωση της παραβατικότητας των ανηλίκων βλ. Φαρσεδάκης Ι. (2005), *Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος των Ανηλίκων,* Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 137 κ.ε.

4. Με αφετηρία αρχικά την τήρηση των ανωτέρω μέτρων (π.χ. χρήση μασκών, αποφυγή κοινωνικών επαφών, συγχρωτισμού και συναθροίσεων) και μεταγενέστερα, αναφορικά με τον εμβολιασμό του πληθυσμού.

5. Ειδικότερα, για τη θεωρία της ανομίας του Durkheim και τις προεκτάσεις της στην εγκληματικότητα βλ. Φαρσεδάκης Ι. (1990), *Η εγκληματολογική σκέψη. Απ' την αρχαιότητα ως τις μέρες μας,* τευχ. Α', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 206, 226 και Βλάχου Β. (2017), *Ιστορική επισκόπηση των εγκληματολογικών θεωριών κατά τον 19ο αιώνα. Η γένεση της Εγκληματολογίας,* Β' Αναθεωρημένη έκδοση, σελ. 222.

Το έγκλημα κατά την εποχή της πανδημίας

Ο χώρος του εγκλήματος δεν έμεινε ανεπηρέαστος από τις εξελίξεις σε επίπεδο πανδημίας. Η αποτίμηση της ενεστώσας εμπειρίας μέσα από τη σκιαγράφηση ορισμένων εκ των συνεπειών της και στο πνεύμα συγκεκριμένων συρρεόντων προβληματισμών, δεν έχει σαφώς ως στόχο ούτε να οδηγηθούμε σε μία νηπενθή κοινωνία, απαλλαγμένη από τη λύπη για τις απώλειες, ούτε φυσικά σε αντιδράσεις και επιλογές κατευθυνόμενες από το φόβο και την ανασφάλεια, αντίθετα δύναται να συντείνει στην εν γένει αξιοποίηση των σχετικών δεδομένων, προς την κατεύθυνση του σχεδιασμού των δράσεων και των μετασχηματισμών της μεταπανδημικής περιόδου.

Ειδικότερα, σε επίπεδο φαινομενολογίας του εγκλήματος, διαπιστώνεται αφενός η άνθηση συγκεκριμένων κατηγοριών εγκλημάτων, τα οποία μολονότι υφίσταντο και πριν από την πανδημία, τη δεδομένη χρονική περίοδο εμφανίζονται ιδιαίτερα ενισχυμένα και, αφετέρου, η μείωση άλλων ως απόρροια των ειδικότερων συνθηκών.

Ενδεικτικά, αύξηση παρουσιάζουν το *ηλεκτρονικό έγκλημα* και η *ενδοοικογενειακή βία*. Αναφορικά με το πρώτο, ως απόρροια των μέτρων προφύλαξης από την πανδημία και συγκεκριμένα του εγκλεισμού και της αναστολής λειτουργίας της εμπορικής δραστηριότητας με φυσική παρουσία του καταναλωτή, το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού παρέμεινε για ιδιαίτερα αυξημένο χρονικό διάστημα στην οικία του, απόλυτα εξαρτώμενο από τις υπηρεσίες του διαδικτύου (π.χ. για την πραγματοποίηση αγορών προϊόντων και υπηρεσιών). Η εξέλιξη αυτή, σε συνδυασμό με την ενισχυμένη αγωνία, το φόβο και το άγχος, αναφορικά με το τι μέλλει γενέσθαι, δημιούργησε περισσότερες ευκαιρίες σε ορισμένα άτομα να αξιοποιήσουν προς όφελός τους την τρέχουσα συγκυρία διαπράττοντας εγκλήματα. Έτσι, αυξήθηκαν κατακόρυφα οι *απάτες* διαμέσου ηλεκτρονικών μηνυμάτων, πλαστών ιστοσελίδων, τηλεφωνικών κλήσεων, μηνυμάτων κ.α. Για την επίτευξη των ανωτέρω αδικημάτων χρησιμοποιήθηκε και απεστάλη κακόβουλο λογισμικό[6] (όπως ιοί, «σκουλήκια», «δούρειοι ίπποι» κ.α.) προκειμένου να επιτραπεί παράνομη πρόσβαση σε ιδιωτικό δίκτυο, δυσχέρανση λειτουργίας του συστήματος, διαγραφή ή κλοπή αρχείων κ.λ.π. Το ως άνω κλεμμένο υλικό χρησιμοποιήθηκε ποικιλοτρόπως, όπως για τον εκβιασμό των θυμάτων και την απόσπαση χρηματικών ποσών ως λύτρων, την απόκτηση πρόσβασης σε τραπεζικούς λογαριασμούς κ.α. Μολονότι η αντιμετώπιση της πανδημίας και των συνεπειών της συνιστά προτεραιότητα για το σύνολο των κοινωνιών, παραμένει ωστόσο έντονος ο προβληματισμός αφενός σχετικά με τη χρήση της τεχνολογίας στη μετα-Covid εποχή λόγω της εξοικείωσης των πολιτών και, αφετέρου, αναφορικά με την παύση ή την τελειοποίηση των επιχειρούμενων τεχνικών και των διαδικασιών του περάσματος στην πράξη του εγκλήματος.

6. https://www.un-ilibrary.org/content/journals/25190709/2020/16/2/read.

Επίσης, παρατηρήθηκε ένα κύμα πωλήσεων πλαστού ή ακατάλληλου ιατρικού υλικού σε υψηλή τιμή, το οποίο φερόταν ότι θεράπευε τον covid-19 και προωθείτο από ιστοσελίδες κατασκευασμένες από κυβερνοεγκληματίες.[7] Αναμφίβολα στην περίπτωση αυτή ο κίνδυνος είναι διττός δεδομένου ότι, αφενός συνδέεται με οικονομικές συνέπειες στο θύμα ως απόρροια εγκληματικών ενεργειών και αφετέρου, με συνέπειες σε υγειονομικό επίπεδο, διότι το ανωτέρω υλικό ενδέχεται να είναι αμφιβόλου ποιότητας ή αποτελεσματικότητας. Βέβαια, η προσφορά και η πώληση του ανωτέρω υλικού προϋποθέτει την ύπαρξη ενδιαφέροντος και ζήτησης για την αγορά του, η οποία εγείρει ερωτήματα σε επίπεδο ενημέρωσης του κοινού αλλά και προβληματισμούς σε σχέση με τους ελέγχους από τους καθ΄ ύλην αρμοδίους φορείς και την επίσπευση των σχετικών διαδικασιών για την υλοποίησή τους. Παράλληλα, διαφαίνεται η ανάγκη ενίσχυσης της πρωτογενούς παρέμβασης με τη χρήση μέτρων κοινωνικού χαρακτήρα στο γενικό πληθυσμό, ώστε να μειωθεί η ενδεχόμενη ζήτηση και να αναχαιτισθεί η κυκλοφορία και η διάθεση του προαναφερόμενου υλικού, καθώς και οι συνδεόμενες με αυτό ενέργειες που δε συνάδουν με τις αρχές του υγειούς ανταγωνισμού και της νομιμότητας.

Μία εξίσου δημοφιλής τεχνική κυβερνοεγκλήματος, η οποία γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση, ήταν το «Phishing» ή αλλιώς «ηλεκτρονικό ψάρεμα». Οι χρήστες του διαδικτύου βρέθηκαν αντιμέτωποι με πολυάριθμες ενέργειες εξαπάτησης από κυβερνοεγκληματίες οι οποίοι, υποδυόμενοι μία αξιόπιστη οντότητα, είχαν ως στόχο την αθέμιτη απόκτηση προσωπικών δεδομένων[8] (όπως για παράδειγμα κωδικούς πρόσβασης), εκμεταλλευόμενοι με τον τρόπο αυτό την ελλιπή προστασία των ηλεκτρονικών μέσων και την περιορισμένη γνώση ή την άγνοια των χρηστών.[9] Ωστόσο, εύλογος προβληματισμός αναπτύσσεται και αναφορικά με την ασφάλεια και τους τρόπους διαχείρισης ευαίσθητων ιατρικών προσωπικών δεδομένων - που σχετίζονται με τον covid-19 ή όχι – τα οποία τηρούνται ηλεκτρονικά και σύννομα από συναφείς υπηρεσίες ή δομές. Στις περιπτώσεις αυτές τίθενται ερωτήματα προστασίας της ιδιωτικής σφαίρας έναντι της διασφάλισης της δημόσιας υγείας, με προφανείς προεκτάσεις σε ενδεχόμενη διαρροή δεδομένων στη ζωή των ατόμων που αφορούν (π.χ. στιγματισμός).

7. https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/rise-of-fake-%E2%80%98corona-cures%E2%80%99-revealed-in-global-counterfeit-medicine-operation.

8. Γενικότερα για το ζήτημα της προστασίας προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο βλ. σχετικά Αρκουλή, Κ. (2010), *Προστασία προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες*, Νομική Βιβλιοθήκη.

9. Ειδικότερα για τις σχετικές επιθέσεις βλ. Zulfikar Ramzan (2006), «Phishing Attacks: Analyzing Trends in 2006», Symantec Report, Zulfikar Ramzan (2010) Phishing Attacks and Countermeasures, στο Stavroulakis P., Stamp M. (eds), *Handbook of Information and Communication Security*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-04117-4_23 και https://atlasvpn.com/blog/google-registers-a-350-increase-in-phishing-websites-amid-quarantine.

Στο πνεύμα της επιστημονικής διερεύνησης του ηλεκτρονικού εγκλήματος[10] σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το προφίλ των εν δυνάμει θυμάτων, καθόσον ορισμένες πληθυσμιακές κατηγορίες είναι ιδιαίτερα ευάλωτες ή περισσότερο εκτεθειμένες σε κινδύνους προερχόμενους από το διαδίκτυο, όπως οι ανήλικοι[11] και οι ηλικιωμένοι. Οι μεν πρώτοι, μολονότι ωφελούνται από την τηλεκπαίδευση, είναι παράλληλα εκτεθειμένοι σε κινδύνους και απειλές που προέρχονται από τη νέα ψηφιακή πραγματικότητα (π.χ. παρενόχληση, προσβολές με ανήθικο ή επιθετικό περιεχόμενο κ.α.), οι δε ηλικιωμένοι καλούνται να αντικαταστήσουν τις γνώριμες σε αυτούς και παγιωμένες στη συνείδησή τους συναλλαγές με φυσική παρουσία, με τις αντίστοιχες πλέον ηλεκτρονικές συναλλαγές, για τις οποίες συχνά δεν είναι επαρκώς ενημερωμένοι και εξοικειωμένοι, με αποτέλεσμα να επαυξάνεται ο κίνδυνος θυματοποίησής τους.[12] Τα ερευνητικά στοιχεία υπογραμμίζουν τον αντίκτυπο της πανδημίας στη θυματοποίηση των ατόμων μεγαλύτερων ηλικιακών ομάδων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστούν τα εμπειρικά δεδομένα[13] της Ομοσπονδιακής Επιτροπής Εμπορίου[14] στις Η.Π.Α. τα οποία αναδεικνύουν αφενός την αύξηση των καταγγελιών για τα περισσότερα είδη απάτης κατά το πρώτο τρίμηνο του 2020, συγκριτικά με την αντίστοιχη περίοδο του 2019 και, αφετέρου, τις διαφοροποιήσεις στη θυματοποίηση με βάση την ηλικία, σημειώνοντας ότι τα μεγαλύτερα ηλικιακά άτομα απώλεσαν πολλά περισσότερα εξαιτίας απάτης, σε σύγκριση με τα νεότερα και ιδιαίτερα κατά το 2020 έναντι του 2019. Επιπλέον, αναφερόταν ότι τα εν λόγω άτομα στοχοποιούνταν πιο συχνά αναφορικά με συγκεκριμένες μορφές διαδικτυακού εγκλήματος, με την επισήμανση ότι η πανδημία δυνητικά τα ζημίωσε σε οικονομικό επίπεδο περισσότερο έναντι των νεαρότερων ατόμων.

Επιπρόσθετα προς τα ανωτέρω επισημαίνεται ότι η πανδημία δεν άλλαξε μόνο τα δεδομένα και τις τάσεις στο πεδίο του διαδικτυακού εγκλήματος και της απάτης ειδικότερα, αλλά επηρέασε τις εξελίξεις και τις συνέπειες και στο ζήτημα της κακοποίησης των ηλικιωμένων.[15] Ερευνητικά

10. Ειδικότερα, για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο και την αντιμετώπισή του βλ. Φαρσεδάκης Ιακ., «Το έγκλημα στον κυβερνοχώρο και η αντιμετώπισή του», στο *Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονές προκλήσεις,* Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 139-151.

11. Για το ζήτημα της επιστημονικής διερεύνησης των παραγόντων που ενισχύουν τη θυματοποίηση των ανηλίκων στο διαδίκτυο και των σχετικών θεωριών βλ. ενδεικτικά Marcum, C.D., Higgins, G.E., & Ricketts, M.L. (2010), «Potential factors of online victimization of youth: An examination of adolescent online behaviors utilizing Routine Activity Theory», *Deviant Behavior*, 31(5): 381-410. Published by Taylor & Francis (ISSN: 1521-0456). DOI:10.1080/01639620903004903.

12. Για τις επιπτώσεις του covid-19 στο χώρο του εγκλήματος βλ. ενδεικτικά https://globalinitiative.net/analysis/crime-contagion-impact-covid-crime/.

13 Payne B. K. (2020), «Criminals Work from Home during Pandemics Too: a Public Health Approach to Respond to Fraud and Crimes against those 50 and above», *American journal of criminal justice: AJCJ*, 1–15. Διαθέσιμο διαδικτυακά στο https://doi org/10.1007/s12103-020-09532-6.

14 Federal Trade Commission (2020). Data and visualizations. Διαθέσιμο διαδικτυακά στο https://www.ftc.gov/enforcement/data-visualizations.

15. Βλέπε Payne B. K. (2020), ό. π.

στοιχεία, τα οποία έρχονται προσκήνιο το τελευταίο διάστημα, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι συγκεκριμένες όψεις της κακοποίησης ηλικιωμένων ενισχύθηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας,[16] όπως η παραμέληση, η οικονομική εκμετάλλευση και η σωματική κακοποίηση[17]. Ειδικότερα για την κακοποίηση των ηλικιωμένων, στις χώρες όπου έχει παρατηρηθεί αύξηση, η τελευταία έχει συνδεθεί με την οικονομική αστάθεια και τα μέτρα κοινωνικής απόστασης.[18]

Κομβικός είναι ο ρόλος της συνδρομής των οικείων προσώπων (π.χ. τέκνων ή συγγενών) στις περιπτώσεις των ηλικιωμένων και του γονικού ελέγχου στις περιπτώσεις των ανηλίκων, προκειμένου να περιορισθούν οι σχετικοί κίνδυνοι. Οι δυσχέρειες ωστόσο ενισχύονται, διότι έως ένα βαθμό τα ανωτέρω πρόσωπα δεν είναι πάντα εφικτό να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, ενώ προβληματισμοί εκφράζονται σε σχέση με την ποιότητα και τη συχνότητα των διαπροσωπικών οικογενειακών και συγγενικών επαφών.

Ωστόσο, γενικότερα κατά την περίοδο της πανδημίας παρατηρήθηκε έξαρση των περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας, ως απόρροια των μέτρων για την αντιμετώπισή της. Οι περιορισμοί στις μετακινήσεις, ο υποχρεωτικός εγκλεισμός στην οικία και η συνακόλουθη συγκατοίκηση και συμβίωση για μεγάλο χρονικό διάστημα μελών οικογενειών που αντιμετώπιζαν διάφορα προβλήματα, επαύξησαν την έκθεσή τους σε μορφές έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας. Παρόλα αυτά καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερές να προσεγγισθεί με ακρίβεια ο βαθμός στον οποίο συνέβαλαν οι ανωτέρω περιορισμοί και ο εγκλεισμός στην επαύξηση της ενδοοικογενειακής βίας, εάν μάλιστα λάβουμε υπόψη ότι σε αρκετές περιπτώσεις η εν λόγω βία παρουσίαζε αυξητικές τάσεις και πριν από την επιβολή των σχετικών μέτρων.[19]

Οι αυξητικές τάσεις του φαινομένου, οι οποίες αναδείχθηκαν διεθνώς κατά τη δεδομένη χρονική περίοδο, ενεργοποίησαν το ερευνητικό ενδιαφέρον για την περαιτέρω διερεύνησή του και τη διεξαγωγή συγκριτικών μελετών μεταξύ της τρέχουσας πανδημικής περιόδου και της προ-

16. Levy, S (2020), «Pandemic creates breeding ground for elder abuse», *Toronto Sun*. Διαθέσιμο διαδικτυακά στο https://torontosun.com/news/local-news/levy-pandemic-creates-breeding-ground-for-elder-abuse.

17. Βλέπε ειδικότερα Johnston, K. (2020), «COVID-19 coronavirus: Domestic violence is the second, silent epidemic amid lockdown», *New Zealand Herald*. Διαθέσιμο διαδικτυακά στο https://www.nzherald.co.nz/nz/news/article.cfm?c_id=1&objectid=12324237.

18. Βλέπε σχετική έρευνα που διεξήχθη στην Κίνα, Du, P., Chen, Y. (2021), «Prevalence of elder abuse and victim-related risk factors during the COVID-19 pandemic in China», *BMC Public Health* 21, 1096. https://doi.org/10.1186/s12889-021-11175-z.

19. Ενδεικτικά βλέπε σχετική έρευνα στο Ντάλας των Η.Π.Α., Piquero, A.R., Riddell, J.R., Bishopp, S.A. et al (2020), «Staying Home, Staying Safe? A Short-Term Analysis of COVID-19 on Dallas Domestic Violence», *Am J Crim Just,* 45, 601–635. https://doi.org/10.1007/s12103-020-09531-7.

γενέστερης αυτής.[20] Τα ερωτήματα που διατυπώνονται είναι ποικίλα και οι σχετικοί προβληματισμοί καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα δράσεων, από τον τρόπο αντιμετώπισης του φαινομένου σε ατομικό επίπεδο έως τη διαχείρισή του σε εθνικό και αντίστοιχο διεθνές. Υπογραμμίζεται δε ότι, κατά την πρώτη περίοδο εμφάνισης του Covid-19 η διαπραττόμενη βία κατά των γυναικών χαρακτηρίσθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης ως «σκιώδης πανδημία»[21], σε μία προσπάθεια να αναδειχθούν διεθνώς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, για τα οποία δεν χωρεί κανένας εφησυχασμός και η συμβολή των επιστημόνων και της ευρύτερης κοινωνίας για την αντιμετώπισή της πρέπει να είναι διαρκής και άοκνη, προκειμένου να αποφευχθούν τα αποτελέσματα μιας αδόκητης ήττας με οδυνηρές συνέπειες. Ο κίνδυνος άσκησης βίας ήταν επαυξημένος για τις γυναίκες ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (π.χ. ηλικιωμένες, μετανάστριες κ.α.). Οι διεθνείς δράσεις και οι πρωτοβουλίες ήταν διάχυτες από τα πρώτα στάδια εκδήλωσης της υγειονομικής κρίσης και η ανάγκη περαιτέρω βοήθειας από τα κράτη προφανής, δεδομένης της κλιμακούμενης πίεσης που επέφερε ο κορωνοϊός τόσο στις δομές που ασχολούνται με την ενδοοικογενειακή βία, όπως τα καταφύγια και οι ξενώνες, όσο και στις τηλεφωνικές κλήσεις για παροχή βοήθειας.[22] Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνονται και οι σχετικές δράσεις του Ο.Η.Ε.[23] προς την κατεύθυνση της αντιμετώπισης της βίας κατά των γυναικών κατά την περίοδο της πανδημίας, με σαφείς προεκτάσεις σε θέματα ισότητας των φύλων.

Ωστόσο, πέρα από την ανάγκη ανάδειξης του προβλήματος και τη συσπείρωση σε διεθνές επίπεδο για την αντιμετώπισή του, ιδιαίτερα σημαντικό καθίσταται και το ζήτημα του χειρισμού του σε ατομικό επίπεδο. Κατά την περίοδο της πανδημίας εγέρθηκαν σοβαροί προβληματισμοί και ερωτήματα με αφορμή συγκεκριμένες επιλογές των θυμάτων σε ό,τι αφορά το χειρισμό εγκληματικών συμπεριφορών. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε μείωση των εισαγωγών στα Επείγοντα Τμήματα των νοσοκομείων για σεξουαλικά εγκλήματα και για ενδοοικογενειακή βία[24] κατά την περίοδο της πανδημίας, παρά τον αυξημένο κίνδυνο τέλεσής τους λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών περιορισμού. Η εξέλιξη αυτή αναμφίβολα θα πρέπει να αποτελέσει εφαλ-

20. Ενδεικτική είναι η σχετική έρευνα που διεξήχθη στην Ατλάντα της Τζόρτζια των Η.Π.Α., βλ. Dabney P. Evans, Shila René Hawk, and Carrie E. Ripkey (2020), «Domestic Violence in Atlanta, Georgia Before and During COVID-19», *Violence and Gender*. http://doi.org/10.1089/vio.2020.0061.

21. Βλ. σχετικά «Ο Covid-19 και η «πανδημία» της βίας κατά των γυναικών», διαθέσιμο στο https://www.naftemporiki.gr/story/1663229/o-covid-19-kai-i-pandimia-tis-bias-kata-ton-gunaikon.

22. Ενδεικτικά βλέπε Leslie, E., & Wilson, R. (2020). «Sheltering in place and domestic violence: Evidence from calls for service during COVID-19», *Journal of public economics*, 189, 104241. https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104241.

23. https://unric.org/el/12559-2.

24. Βλέπε Muldoon, K.A., Denize, K.M., Talarico, R. et al. (2021), «COVID-19 pandemic and violence: rising risks and decreasing urgent care-seeking for sexual assault and domestic violence survivors. *BMC Med 19*, 20. https://doi.org/10.1186/s12916-020-01897-z.

τήριο σκέψης για την ανάληψη ουσιαστικών πρωτοβουλιών μεταχείρισης, τόσο στο πεδίο της παροχής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας φροντίδας, όσο και στο πεδίο της δικαστικής αντιμετώπισης.

Το έγκλημα όμως, την τρέχουσα περίοδο δεν παρουσίασε μόνο αυξητικές τάσεις, αλλά αντίθετα σε συγκεκριμένα είδη έχουν καταγραφεί καθοδικές τάσεις λόγω κυρίως των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών στοιχείων τους, όπως ο αριθμός των συμμετεχόντων κατά την τέλεσή τους. Ενδεικτικά, σχετική μελέτη[25] στις Η.Π.Α. καταλήγει στο συμπέρασμα ότι παρατηρήθηκε μείωση σε ήσσονος σημασίας εγκλήματα που συνήθως διαπράττονταν από ομάδες συνομηλίκων ως απόρροια των περιοριστικών μέτρων που επιβλήθηκαν από τις κυβερνήσεις. Η εξέλιξη αυτή αναπόφευκτα συμπαρέσυρε σε πτωτική πορεία το έγκλημα γενικότερα στις Η.Π.Α. καθόσον ένα μεγάλο ποσοστό εγκλημάτων – περίπου το 50% - στη συγκεκριμένη χώρα διαπράττεται από νεαρούς εγκληματίες, οι οποίοι συνήθως συμπεριφέρονται ως ομάδες. Αντίθετα, τα εγκλήματα που συνήθως τελούνται από έναν δράστη, χωρίς τη συνδρομή άλλων ατόμων, όπως η ανθρωποκτονία, η συντροφική βία και οι σοβαρές περιπτώσεις κακοποίησης είτε παρέμειναν στα ίδια επίπεδα είτε αυξήθηκαν. Κατά συνέπεια, η όποια μείωση παρατηρήθηκε στην εγκληματικότητα γενικά στις Η.Π.Α. ερμηνεύεται ως απόρροια της αποδυνάμωσης της δράσης των ομάδων των συνομηλίκων λόγω των επιβαλλόμενων περιοριστικών μέτρων. Συνεπώς, έχουν διατυπωθεί σοβαρές επιφυλάξεις αναφορικά με το εάν έχει πραγματικά διαφοροποιηθεί η κατάσταση στις περιπτώσεις των σοβαρών εγκλημάτων στη συγκεκριμένη χώρα και επί του συγκεκριμένου θέματος έχουν πραγματοποιηθεί ειδικότερες μελέτες και έρευνες.[26]

Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα παρουσιάζονται και τα ερευνητικά δεδομένα σε χώρες που έχουν ακολουθήσει ένα διαφορετικό μοντέλο αντιμετώπισης της πανδημίας, όπως η Σουηδία, η οποία εφάρμοσε λιγότερο δραστικά μέτρα συγκριτικά με άλλες χώρες. Στο πνεύμα αυτό, ως αναμενόμενα αξιολογούνται τα ερευνητικά αποτελέσματα στην εν λόγω χώρα, μέσα από τα οποία αναδεικνύεται μία ασθενής συσχέτιση των μέτρων κοινωνικής παρέμβασης με το έγκλημα.[27] Κατά συνέπεια, είναι αναγκαία μελλοντικά η διεξαγωγή περαιτέρω συγκριτικών ερευνών σε διάφορες χώρες, προκειμένου να αποσαφηνισθεί ο αντίκτυπος των διαφορετικών κοινωνικών παρεμβάσεων στο έγκλημα.

25. Boman, J.H., Gallupe, O. (2020), «Has COVID-19 Changed Crime? Crime Rates in the United States during the Pandemic», *Am J Crim Just* 45, 537–545. https://doi.org/10.1007/s12103-020-09551-3.

26. Ashby, M. P. J. (2020), «Initial evidence on the relationship between the coronavirus pandemic and crime in the United States», *Crime Science*, 9(6), 1–16.

27. Gerell, M., Kardell, J. & Kindgren, J. (2020), «Minor covid-19 association with crime in Sweden», *Crime Science* 9, 19. https://doi.org/10.1186/s40163-020-00128-3.

Σε επίπεδο ψυχολογικών επιπτώσεων, η καραντίνα και εν γένει τα περιοριστικά μέτρα έχουν, μεταξύ άλλων, συνδεθεί με την εκδήλωση στο άτομο καταστάσεων θυμού, σύγχυσης, μετατραυματικού στρες καθώς και με ενδείξεις αυξημένης χρήσης ουσιών από άτομα που έχουν υποβληθεί στα ανωτέρω μέτρα.[28] Τα προαναφερόμενα συναισθήματα και η χρήση ουσιών δύνανται να αυξήσουν τη βίαιη συμπεριφορά ιδιαίτερα εντός της οικογένειας, με αυξημένες συνέπειες σε ευάλωτες κατηγορίες ατόμων, όπως τα παιδιά.[29] Η ανάδειξη του προβλήματος και η αναγνώρισή του από το θύμα είναι καθοριστικής σημασίας για την μετέπειτα πορεία της υπόθεσης και τις προεκτάσεις της σε επίπεδο τυπικής και άτυπης κοινωνικής αντίδρασης.

Για παράδειγμα, θετικές χαρακτηρίζονται πρωτοβουλίες του τύπου «Μάσκα 19»[30] όπου τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας μπορούν να απευθύνονται στα φαρμακεία και να ζητούν βοήθεια με διακριτικό τρόπο. Πρόκειται για μία διεθνή πρωτοβουλία, η οποία είχε απήχηση και εφαρμογή στη χώρα μας και επιβάλλεται να πλαισιωθεί από αντίστοιχες δράσεις και για άλλες κατηγορίες αδικημάτων που αυξήθηκαν κατά την περίοδο της πανδημίας. Βέβαια, είναι αδήριτη η ανάγκη της διαρκούς ενημέρωσης της κοινωνίας για τις εφαρμοζόμενες πρωτοβουλίες και τις σχετικές ρυθμίσεις, ώστε αφενός να καθίσταται δυνατή η χρήση τους από τους πολίτες και αφετέρου να εντοπίζονται ενδεχόμενα κενά ή σημεία βελτίωσης, τα οποία θα συμβάλουν στην περαιτέρω ενίσχυσή τους και την παρουσίαση ενός βέλτιστου αποτελέσματος από την άποψη των παρεχόμενων υπηρεσιών. Στο πνεύμα αυτό, η *κυκλοφορία της πληροφορίας* θα επαυξήσει τη χρήση των σχετικών υπηρεσιών, καθιστώντας τους ενδιαφερόμενους γνώστες της ύπαρξής τους τόσο στα μεγάλα αστικά κέντρα όσο και σε μικρότερες πληθυσμιακά περιοχές της ελληνικής περιφέρειας και της υπαίθρου.

28. Βλ. σχετικά Humphreys K.L., Myint M.T., Zeanah C.H. (2020), «Increased Risk for Family Violence During the COVID-19 Pandemic», *Pediatrics*, 146(1):e20200982, Brooks SK, Webster RK, Smith LE, et al. (2020), «The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence», *Lancet*, 395(10227): 912–920 και Das, M., Das, A., & Mandal, A. (2020). «Examining the impact of lockdown (due to COVID-19) on Domestic Violence (DV): An evidences from India», *Asian journal of psychiatry*, 54, 102335. https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102335.

29. Ειδικότερα βλ. Roje Đapić, Mia, et al. (2020), "Children Behind Closed Doors Due to COVID-19 Isolation: Abuse, Neglect and Domestic Violence", *Archives of Psychiatry Research*, vol. 56, 181-192. https://doi.org/10.20471/dec.2020.56.02.06.

30. Στην Ελλάδα, η αναφορά του κωδικού «Μάσκα-19» στο φαρμακοποιό συνεπάγεται τη μετέπειτα διακριτική τήρηση των στοιχείων του πελάτη και την ενημέρωση της γραμμής SOS 15900 της Γενικής Γραμματείας Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων. Πρόκειται για μία υπηρεσία εθνικής εμβέλειας και η ανωτέρω γραμμή στελεχώνεται από κοινωνιολόγους και ψυχολόγους, οι οποίοι παρέχουν άμεση βοήθεια σε περιστατικά βίας σε 24ωρη βάση, καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου.

Προβληματισμοί ωστόσο εκφράζονται και σε σχέση με την ανάπτυξη περιστατικών ξενοφοβίας και εκδήλωσης ρατσιστικών συμπεριφορών με αποδέκτες πληθυσμιακές ομάδες που προέρχονται από τις περιοχές που εκδηλώθηκε αρχικά ο ιός του Covid-19.[31] Στο πνεύμα αυτό, ιδιαίτερη ανησυχία βιώνουν οι Αμερικανοί που προέρχονται από την Κίνα ή γενικότερα την Ανατολική Ασία, καθόσον κατά τη διάρκεια της πανδημίας έχουν αυξηθεί τα περιστατικά αρνητικών προκαταλήψεων και μικροεπιθέσεων εναντίον Αμερικανών Ασιατικής προέλευσης.[32] Η ανησυχία είναι αισθητή, σε σημείο που παρατηρείται το φαινόμενο της απόκρυψης της ασιατικής ταυτότητας από αρκετούς Αμερικανούς πολίτες ασιατικής προέλευσης, σε μία προσπάθεια να αποφύγουν την εκδήλωση ρατσιστικών επιθέσεων εις βάρος τους.[33]

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η πανδημία έχει υποστηριχθεί ότι συνέβαλε στην εμφάνιση ενός κλίματος ανασφάλειας και ρατσισμού εναντίον συγκεκριμένων φυλετικών ομάδων, που ενδέχεται να συνδέεται με την εκδήλωση εγκλημάτων μίσους κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ο απόηχος σχετικών συμπεριφορών επιβάλλεται να επιστήσει την προσοχή των αρμοδίων φορέων, αυξάνοντας τα αντανακλαστικά των σύγχρονων κοινωνιών προς την κατεύθυνση της αναχαίτησής τους και της προάσπισης των στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Οι προεκτάσεις της πανδημίας είναι αδιαμφισβήτητες, αφενός στο σύνολο της κοινωνίας γενικά και, αφετέρου, σε ειδικότερους πληθυσμούς, οι οποίοι λόγω της επαγγελματικής τους ενασχόλησης και της αντίστοιχης δραστηριοποίησής τους επιτελούν ένα διττό ρόλο, που εμπεριέχει την προσπάθεια αναχαίτισης της διάδοσης του ιού και την παροχή υπηρεσιών προς την κοινωνία. Μεταξύ των εν λόγω πληθυσμών εντάσσονται οι επαγγελματίες υγείας και οι φορείς άσκησης του επισήμου κοινωνικού ελέγχου, οι οποίοι βρίσκονται στην πρώτη γραμμή αντιμετώπισης της πανδημίας και παράλληλα διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο έκθεσής τους σε αυτή λόγω της στενής επαφής τους με το κοινό. Αναφορικά με τους τελευταίους και ειδικότερα σε ό,τι αφορά τους υπευθύνους επιβολής του νόμου,[34] έχουν θεσπισθεί και εφαρμοσθεί σε διάφορες χώρες ειδικά πρωτόκολλα και συγκεκριμένοι κανόνες προς την κατεύθυνση του περιορισμού της διάδοσης της πανδημίας, χωρίς ωστόσο να εξαλείφονται υπαρκτοί κίνδυνοι, εμπόδια,

31. Βλέπε σχετικά Gover, A.R., Harper, S.B. & Langton, L. (2020), «Anti-Asian Hate Crime During the COVID-19 Pandemic: Exploring the Reproduction of Inequality», *Am J Crim Just* 45, 647–667. https://doi.org/10.1007/s12103-020-09545-1.

32. Tessler, H., Choi, M. & Kao, G. (2020), «The Anxiety of Being Asian American: Hate Crimes and Negative Biases During the COVID-19 Pandemic», *Am J Crim Just* 45, 636–646. https://doi.org/10.1007/s12103-020-09541-5.

33. Βλέπε Tessler, H., Choi, M. & Kao, G. (2020), ό. π.

34. Ειδικότερα για τον αντίκτυπο της πανδημίας στις Υπηρεσίες επιβολής του νόμου στις Η.Π.Α. βλ. Jennings, W. G., & Perez, N.M. (2020), «The Immediate Impact of COVID-19 on Law Enforcement in the United States», *American Journal of Criminal Justice*, 1 - 12. Διαθέσιμο διαδικτυακά στο https://doi.org/10.1007/s12103-020-09536-2.

αλλά και προκλήσεις που οι αρμόδιοι καλούνται να διαχειρισθούν, με γνώμονα την ασφάλεια και την προστασία της κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων των μελών της και των ειδικών στελεχών της. Αρκετές μεταρρυθμίσεις έχουν υλοποιηθεί, ενώ άλλες έχουν προγραμματισθεί σε επίπεδο αστυνόμευσης, οι οποίες διερευνούν και θέτουν υπόψη βασικά ζητήματα αναφορικά με το ρόλο των αρμοδίων στελεχών[35] κατά τη διάρκεια της πανδημίας, αναδεικνύοντας την ενίσχυση του κοινωνικού ελέγχου με τη χρήση διαφόρων μέσων (π.χ. μέσω της τεχνολογίας).

Η υγειονομική κρίση ως συνέπεια του Covid-19 δοκίμασε τις αντοχές διαφόρων συστημάτων, μεταξύ των οποίων και των δικαστηρίων, τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις βρέθηκαν μη επαρκώς προετοιμασμένα να διαχειρισθούν τα νέα δεδομένα, καθόσον η προγενέστερη – προ δεκαετίας – πανδημία δεν ήταν αντίστοιχης σοβαρότητας και έκτασης. Στο πλαίσιο αυτό, τα περισσότερα δικαστήρια διεθνώς αντιμετώπισαν σοβαρά προσκόμματα στη λειτουργία τους, λόγω κυρίως της ανεπάρκειας των απαιτούμενων τεχνολογικών και ψηφιακών μέσων και υποδομών και της συνακόλουθης έλλειψης της απαιτούμενης τεχνογνωσίας, προκειμένου να συνεχίσουν απρόσκοπτα τη λειτουργία τους.[36] Στα προαναφερόμενα εμπόδια προστέθηκαν και οι συνακόλουθες δυσχέρειες από τη διάδοση της πανδημίας στα μέλη τους, με συνέπεια η προσωρινή αναστολή της λειτουργία τους να αποτελεί μονόδρομο σε κάποιες περιπτώσεις. Η εξέλιξη αυτή είχε σαφώς αρνητικές προεκτάσεις και συνέπειες, με συνηθέστερη την καθυστέρηση στην απονομή της δικαιοσύνης. Ωστόσο, οι κοινωνίες ανέπτυξαν έγκαιρα τα αντανακλαστικά τους και, στο πνεύμα της αντιμετώπισης των ενδεχόμενων προβλημάτων αλλά και σε πλήρη συμφωνία με τα μέτρα προφύλαξης από την πανδημία, προτάθηκαν και υλοποιήθηκαν συγκεκριμένοι μηχανισμοί στήριξης, που σταδιακά αποκατέστησαν τη λειτουργία των δικαστηρίων και τη γενικότερη διαδικασία της προσφυγής των πολιτών στη Δικαιοσύνη. Η παρούσα συγκυρία όμως, παρά τις αρνητικές επιπτώσεις της, προσέφερε και σημαντικές ευκαιρίες σε επίπεδο απονομής της δικαιοσύνης και δικαστηριακής πρακτικής, καθόσον τα δικαστήρια υποχρεώθηκαν να διερευνήσουν και να υλοποιήσουν καινοτόμους τρόπους επίτευξης της αποστολής τους (π.χ. ηλεκτρονική κατάθεση των δικογράφων, εξ αποστάσεως τηλεδιασκέψεις κ.α.), η αξιολόγηση των οποίων θα απασχολήσει ποικιλοτρόπως την μετα-πανδημική εποχή.

Τα προβλήματα και οι δυσχέρειες που ενεργοποίησε η νέα πραγματικότητα ως απόρροια του Covid-19 αναμφίβολα άνοιξε νέους ορίζοντες σε επίπεδο εμπειρικής διερεύνησης του εγκλήματος και απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, που καθίσταται δυνατό να συντείνουν προς

35. Πιο συγκεκριμένα βλέπε Feng Jiang, Chuanyu Xie (2020), «Roles of Chinese Police Amidst the COVID-19 Pandemic», *Policing: A Journal of Policy and Practice*, Volume 14, Issue 4, 1127–1137, https://doi.org/10.1093/police/paaa071.

36. Βλέπε Baldwin, J.M., Eassey, J.M. & Brooke, E.J. (2020), «Court Operations during the COVID-19 Pandemic», *Am J Crim Just* 45, 743–758. https://doi.org/10.1007/s12103-020-09553-1.

την αναθεώρηση επιμέρους πολιτικών αντιμετώπισης του εγκλήματος και μεταχείρισης των εγκληματιών, αξιοποιώντας τα νέα δεδομένα και τις αντίστοιχες δυνατότητες στο πλαίσιο των σύγχρονων ευνομούμενων κοινωνιών. Οι εξελίξεις αυτές είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την έρευνα σε εθνικό επίπεδο την εποχή της πανδημίας[37] και οι προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις καλύπτουν ένα ευρύ πεδίο δραστηριοτήτων υποκείμενο σε περαιτέρω εμπειρική διερεύνηση.

Στο πλαίσιο του γενικότερου κλίματος που διαμορφώθηκε κατά την περίοδο της λεγόμενης «υγειονομικής κρίσης», κάνουν την εμφάνισή τους δυσεπίλυτα διλήμματα του τύπου «ελευθερία ή ασφάλεια», τα οποία εμφορούνται από συναισθηματικές θεωρήσεις και αοριστίες, η προσήλωση στα οποία ενδέχεται να συντείνει σε έναν ανερμάτιστο προσανατολισμό, διευκολύνοντας πολωτικές πρακτικές και αγκυλώσεις, που μάχονται σθεναρά το πνεύμα και τη δυναμική του επιστημονικού λόγου και δε συνάδουν με τις αρχές του νομικού μας πολιτισμού. Απέναντι σε αυτά τα φαινόμενα η κριτική σκέψη οφείλει να ορθώνει το ανάστημά της με γνώμονα την επίτευξη της ενσυναίσθησης ως αντίβαρο στο φόβο, τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα που ταλανίζουν τις σύγχρονες κοινωνίες και με τελικό προορισμό την αποφυγή του εγκλεισμού μας σε τείχη, ορατά ή μη. Η ιδέα του Κωνσταντίνου Καβάφη στο ποίημά του «Τα Τείχη» φαντάζει περισσότερο επίκαιρη από ποτέ.

«Χωρίς περίσκεψιν, χωρίς λύπην, χωρίς αιδώ
μεγάλα κι υψηλά τριγύρω μου έκτισαν τείχη.
Και κάθομαι και απελπίζομαι τώρα εδώ.
Άλλο δεν σκέπτομαι: τον νουν μου τρώγει αυτή η τύχη
διότι πράγματα πολλά έξω να κάμω είχον.
Α, όταν έκτιζαν τα τείχη πώς να μην προσέξω.
Αλλά, δεν άκουσα ποτέ κρότον κτιστών ή ήχον.
Ανεπαισθήτως μ'έκλεισαν από τον κόσμον έξω.»

Κ. Καβάφης

37. Miller, J.M., Blumstein, A. (2020), «Crime, Justice & the COVID-19 Pandemic: Toward a National Research Agenda», *Am J Crim Just* 45, 515–524.

Η διοικητική κράτηση στην Ελλάδα υπό το πρίσμα της εγκληματολογίας των συνόρων

Δημήτρης Κόρος
Ειδικός Επιστήμονας Τμήματος Νομικής ΔΠΘ, μέλος Σ.Ε.Π. ΕΑΠ

Για τον Macky Diabete

1. Εισαγωγικά

Η χρήση της διοικητικής κράτησης για τη μεταχείριση των παράτυπων πολιτών τρίτων χωρών έχει αποκτήσει χαρακτηριστικά θεμέλιου λίθου της μεταναστευτικής πολιτικής και παράγει συνέπειες που άπτονται του αντικειμένου πολλών επιστημονικών πεδίων. Η παρούσα μελέτη θα αποπειραθεί να προσεγγίσει τον θεσμό στην Ελλάδα από τη σκοπιά των αναζητήσεων της επιστήμης της εγκληματολογίας, και συγκεκριμένα μέσα από το πρίσμα του αναδυόμενου πεδίου της εγκληματολογίας των συνόρων, για την ανάδειξη πτυχών του που μπορούν να αποτυπωθούν ευκρινέστερα μέσα από αυτό το πλαίσιο κατανόησης.

Ενώ σκοπός μας δεν είναι η συζήτηση περί της εγκληματικότητας των αλλοδαπών στην Ελλάδα, κρίνεται ως απαραίτητη αφετηρία η παραδοχή ότι, παρότι ότι η σύνδεση της παρουσίας μεταναστών με την εγκληματικότητα δεν είναι μια όλως «αυθαίρετη επινόηση», οι επίσημες στατιστικές δεν επιβεβαιώνουν τις στερεοτυπικά διαμορφωμένες αντιλήψεις που αποδίδουν την έξαρση της σοβαρής εγκληματικότητας σε αυτούς.[1] Η σύνδεση της παρουσίας των μεταναστών με τον κίνδυνο, την εγκληματικότητα, το οργανωμένο έγκλημα και την τρομοκρατία είναι κοινό χαρακτηριστικό για μεγάλα τμήματα των κοινωνιών των ευρωπαϊκών χωρών,[2] επηρεάζοντας τόσο το ποινικό οπλοστάσιο, όσο και τα διοικητικά μέτρα για την αντιμετώπισή τους. Κατά τον Καρύδη, ο φόβος του εγκλήματος, ο οποίος αναδεικνύεται σε μεγαλύτερο πρόβλημα από το ίδιο το έγκλημα, ειδικά όταν αποδίδεται στερεοτυπικά και χωρίς τεκμηρίωση στους μετανάστες και τους πρόσφυγες, μπορεί να αξιοποιηθεί ως εργαλείο

1. Καρύδης, Β. (2016). Μετανάστες και Κοινωνικοί Πανικοί στην Ελλάδα. Στο Γασπαρινάτου, Μ. (εκδ. επ.). Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστωρα Κουράκη. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 1635, 1642.

2. Ό.π., σ. 1629.

κοινωνικής και πολιτικής πειθάρχησης: η συζήτηση για το προσφυγικό-μεταναστευτικό γίνεται ολοένα περισσότερο με όρους πολέμου και με «μετατροπή ενός κοινωνικού προβλήματος σε αστυνομικό ζήτημα».[3]

Στην Ελλάδα, ήδη από τη δεκαετία του 1990 και μετά, με τη μαζική είσοδο μεταναστών από την Αλβανία και άλλες χώρες, συγκροτήθηκε ένα αρνητικό στερεότυπο: ο «ξένος» έγινε «λαθρομετανάστης» και έπειτα συγκεκριμενοποιήθηκε στον «Αλβανό μετανάστη», ο οποίος ταυτίστηκε με τον «επικίνδυνο εγκληματία[4]. Η «Αλβανοφοβία» της δεκαετίας του 1990 μετεξελίχθηκε στην «Ισλαμοφοβία» της πρώτης και δεύτερης δεκαετίας του 21ου αιώνα· η είσοδος και παρουσία πολλών μεταναστών και προσφύγων από χώρες της Ασίας και της Αφρικής συμπλήρωσε τον κοινωνικό πανικό της προηγούμενης περιόδου προς την κατεύθυνση ενός «κλασικού» ηθικού πανικού σχετικά με τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων του «νέου κύματος», παράγοντας δυσφορία και ανησυχία στην κοινή γνώμη, ανασφάλεια για την πιθανή αύξηση της εγκληματικότητας και τη μετάδοση μολυσματικών ασθενειών, την έλλειψη βούλησης και δυνατότητας ενσωμάτωσης, όπως και σενάρια συνωμοσίας περί επιχείρησης «μουσουλμανικού εποικισμού» και ξενοφοβικό λόγο που με τη σειρά του νομιμοποιεί ρατσιστικές πρακτικές εναντίον ενός «βολικού εχθρού» ο οποίος μπορεί να αντιμετωπιστεί αποκλειστικά με υπεραστυνόμευση και τυφλή καταστολή.[5]

Η παγκοσμιοποίηση του ζητήματος των μαζικών μεταναστευτικών ροών τον 21ο αιώνα έχει επιφέρει αλλαγές στον τυπικό κοινωνικό έλεγχο.[6] Κατά συνέπεια, η μετανάστευση και η ποινική-διοικητική μεταχείριση των προσφύγων και των μεταναστών αποτελούν ένα αναδυόμενο πεδίο μελέτης και επιστημονικού προβληματισμού στις χώρες του δυτικού κόσμου, κατ' αναλογία, αφενός, με την αύξηση των ροών, και αφετέρου με την ενίσχυση των τιμωρητικών μέτρων για τη μεταχείρισή τους και την αντιμετώπιση του φαινομένου. Ο έλεγχος των συνόρων αποτελεί ένα σύνθετο εγχείρημα, κινούμενο μεταξύ του δικαιώματος του κράτους να προστατεύει την εδαφική του ακεραιότητα και των διεθνών νομικών δεσμεύσεών του για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων[7]. Η παγκοσμιοποίηση οδηγεί σε μια μόνιμη ανασήμανση των συνόρων των εθνών-κρατών, με αποτέλεσμα η εγκληματοποίηση και τα αυστηρά διοικητικά μέτρα για την αντιμετώπιση της μετανάστευσης να επιχειρούν να λειτουργήσουν ως αντίβαρο,[8] υλικό και συμβολικό.

3. Ό.π., σ. 1636-1637.

4. Ό.π., σ. 1632.

5. Ό.π., σ. 1640-1641.

6. Βιδάλη, Σ. και Κουλούρης, Ν. (2012). Αποκλίνουσα συμπεριφορά & Ποινικό φαινόμενο. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 236.

7. Sassen, S. (1996). Beyond Sovereignty: Immigration Policy Making Today. *Social Justice*, Vol. 23, No. 3, σ. 11, 15-16.

8. Ackerman, A. R. & Furman, R. (2013). The criminalization of immigration and the privatization of the immigration deten-

Η διοικητική κράτηση δικαίως απασχολεί τη νομική θεωρία και πράξη ως ένα σοβαρό ζήτημα που θέτει προκλήσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς περιλαμβάνει τη στέρηση της ελευθερίας, αποτελώντας το έσχατο μέσο διοικητικού καταναγκασμού για την επιδίωξη σκοπών που άπτονται της μεταναστευτικής πολιτικής· έτσι, οι αναλύσεις και κριτικές του θεσμού, τόσο αυτές που προέρχονται από θεσμικούς φορείς και φορείς της κοινωνίας των πολιτών, όσο και εκείνες που εντοπίζονται στον επιστημονικό λόγο και στη νομολογία των εθνικών και περιφερειακών δικαστηρίων (ΕΔΔΑ και ΔΕΕ), απαντούν ως επί το πλείστον σε σοβαρές πτυχές του που αφορούν τους δικαιολογητικούς λόγους για την επιβολή του, τις δεσμεύσεις της εθνικής νομοθεσίας και πρακτικής από το ενωσιακό και το διεθνές δίκαιο, τις συνθήκες κράτησης, τις συνέπειες που βιώνουν όσοι/ες υποβάλλονται σε αυτόν, την ανάγκη αντιμετώπισής του ως εργαλείου έσχατης ανάγκης –όταν έχει κριθεί σε εξατομικευμένη βάση ότι δεν μπορούν να επιβληθούν ή δεν επαρκούν τα εναλλακτικά μέτρα–, τον δικαστικό του έλεγχο και τη συστηματική, εν τέλει, επιβολή του ως αναπόσπαστου τμήματος μιας αυστηροποιούμενης μεταναστευτικής πολιτικής, χωρίς τις εγγυήσεις για τον περιορισμό της αυθαίρετης επιβολής του.

Η παρούσα μελέτη θα αποπειραθεί να αξιολογήσει τον θεσμό της διοικητικής κράτησης από τη σκοπιά αναζητήσεων που άπτονται της επιστήμης της εγκληματολογίας, λαμβάνοντας υπόψη τη θεσμική του αποτύπωση και την πρακτική του εκδίπλωση, όπως προκύπτει από τις αναλύσεις και τις κριτικές σχετικά με τις παραπάνω πτυχές, αλλά επιχειρώντας να τις εντάξει στις γόνιμες αναλύσεις της ποινικότητας στο πεδίο του ελέγχου της μετανάστευσης, προς την κατεύθυνση, ενδεχομένως, μιας ελληνικής εγκληματολογίας των συνόρων. Στην επόμενη, δεύτερη, ενότητα θα αναπτύξουμε τις βασικές πτυχές αυτού του πεδίου στην αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία, και συγκεκριμένα θα διατρέξουμε τις θεωρητικές προσεγγίσεις α) του crimmigration, β) της νέας ποινολογίας, όπως αυτή αξιοποιείται για τη μελέτη των μεταναστευτικών πολιτικών, γ) του ποινικού δικαίου του εχθρού και δ) της υλιστικής προσέγγισης της εγκληματοποίησης της μετανάστευσης υπό το πρίσμα της αρχής του less eligibility, ώστε να μπορέσουμε να αξιοποιήσουμε τα στοιχεία που θα μπορούσαν να είναι χρήσιμα για την εγκληματολογική ανάλυση της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής· έπειτα, θα διατρέξουμε τον θεσμό και την εφαρμογή του στην Ελλάδα, με σκοπό την χαρτογράφηση βασικών πτυχών του που θα μπορούσαν να είναι αξιοποιήσιμες, υπό το φως των ανωτέρω θεωρητικών προσεγγίσεων και κατασκευών, και, τέλος, θα αποπειραθούμε να προτείνουμε μερικές αναγνώσεις κάποιων χαρακτηριστικών του θεσμού από τη σκοπιά μιας εγκληματολογικής ανάλυσης.

tion: implications for justice. *Contemporary Justice Review: Issues in Criminal, Social, and Restorative Justice*, Vol. 16, No. 2, σ. 252.

2. Η εγκληματολογία των συνόρων μεταξύ crimmigration, νέας ποινολογίας, ποινικού δικαίου του εχθρού και less eligibility

Η απάντηση στο ερώτημα γιατί η εγκληματολογία να καταπιαστεί με τη διοικητική κράτηση, έναν θεσμό στενά συνυφασμένο με την αντιμετώπιση της παράτυπης μετανάστευσης, έξω από τον «παραδοσιακό» χώρο ενασχόλησης του πεδίου, δηλαδή έξω από τις αναζητήσεις σχετικά με το έγκλημα και τους θεσμούς και τις πολιτικές για την αντιμετώπισή του, στηρίζεται σε πολλούς πρακτικούς, μεθοδολογικούς, ηθικούς και πολιτικούς λόγους.[9] Βασική παράμετρος στις σχετικές αναπτύξεις είναι το ζήτημα της κυριαρχίας (sovereignty), καθώς ο έλεγχος των συνόρων αποτελεί μία από τις ελάχιστες απομένουσες εξουσίες του έθνους-κράτους.[10] Οι μετανάστες και οι πρόσφυγες βρίσκονται στην καρδιά της σύγκρουσης μεταξύ διεθνούς δικαίου και εθνικής έννομης τάξης. Η μεταχείρισή τους από τις εθνικές αρχές μπορεί να συνεπάγεται την παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων και να επιφέρει την επαναθυματοποίηση προσώπων που διέφυγαν σκληρών και απάνθρωπων συνθηκών. Η ανάδυση ηθικών πανικών για τους νεοεισερχόμενους μετανάστες και την εγγενή εγκληματικότητα που τους αποδίδεται –καθώς παρουσιάζονται ως μια τάξη ανθρώπων που καθοδηγούνται από εγκληματικές προθέσεις και την επιθυμία να εκμεταλλευτούν (απομυζήσουν) το κράτος που τους φιλοξενεί–[11] είναι συνήθης. Ειδικά δε σε περιόδους κοινωνικών μετασχηματισμών, οι μειονοτικές ομάδες περιθωριοποιούνται, θεωρούμενες ως εξ ορισμού εκτός κοινωνίας, και ταυτίζονται με την απειλή και το έγκλημα, επομένως αντιμετωπίζονται με επίταση της καταστολής και απάνθρωπα μέτρα, κάτι που οδηγεί το ποινικό σύστημα αλλά και άλλες δημόσιες πολιτικές σε κατασταλτική τροπή.[12]

Τα παραπάνω επιδρούν προφανώς στην αστυνομική-ποινική μεταχείριση των πολιτών τρίτων χωρών, όπως και στη διοικητική τους μεταχείριση με τρόπους που φέρουν κοινά χαρακτηριστικά με τα εργαλεία της ποινικής δικαιοσύνης. Η εγκληματοποίηση της μετανάστευσης σχετίζεται με την ευρεία χρήση της διοικητικής κράτησης, η οποία είναι ένας θεσμός που επιβάλλεται, σύμφωνα με τη λειτουργία που πληροί επισήμως, αποκλειστικά για σκοπούς σχετιζόμενους με τη μεταναστευτική πολιτική, χωρίς να χρειάζεται περαιτέρω δικαιολόγηση, παρά τις καταστροφικές συνέπειες στη σωματική και ψυχική υγεία των υποβαλλόμενων σε αυτή, οι οποίες, φυσικά, εντείνονται όταν επιβάλλεται για μεγάλο χρονικό διάστημα.[13]

9. Weber, L. (2012). The Detention of Asylum Seekers: 20 Reasons Why Criminologists Should Care. *Current Issues, in Criminal Justice*, Vol. 14, No. 1, σ. 10.

10. Ό.π.

11. Ό.π., σ. 12-13.

12. Βιδάλη, Σ. και Κουλούρης, Ν. (2012), ό.π., σ. 190-191.

13. Silverman, S. J. & Massa, E. (2012). Why Immigration Detention is Unique? *Population, Time and Place*, Vol. 18, σ. 677-680.

Η εγκληματολογία συνήθως αγνοεί την κράτηση των μεταναστών, λόγω του διοικητικού της χαρακτήρα, κάτι που συσκοτίζει άρρητες λειτουργίες και σκοπιμότητες του θεσμού: η διοικητική κράτηση και η απέλαση αντανακλούν μια ευρύτερη λογική αποκλεισμού που μεταμορφώνει την κοινωνία και τις οικονομίες, όπως και το ποινικό σύστημα και τις πρακτικές του. Μπορούμε να μιλήσουμε, έτσι, για «σκιώδες ποινικό κράτος», για «τιμωρητικότητα των συνόρων», για μια «μη κανονική δικαιοσύνη», ή για μια «δικαιοσύνη των μη-πολιτών».[14]

Κατά συνέπεια, καθίσταται αναγκαία η εγκληματολογική έρευνα για τους τρόπους μεταχείρισης, διοικητικής και ποινικής, που επιβάλλονται για τις παραβιάσεις της μεταναστευτικής νομοθεσίας,[15] αλλά και των πολιτών τρίτων χωρών εν γένει. Κατά τους Weber και McCulloh,[16] λοιπόν, η επιστημονική τριβή με τα ζητήματα ποινικού-διοικητικού ελέγχου της μετανάστευσης και των μεταναστών-προσφύγων έχει αναδειχθεί σε ένα αναπτυσσόμενο πεδίο, αυτό της ανάλυσης των εκφάνσεων της κρατικής ποινικής εξουσίας στο πεδίο της μετανάστευσης και του ελέγχου των συνόρων, που αποτελεί έναν έγκυρο χώρο προβληματισμού για την εγκληματολογία και τα συναφή πεδία. Η σχετική βιβλιογραφία κινείται σε γνώριμα πεδία των εγκληματολογικών προβληματισμών, όπως ο έλεγχος των συνόρων με όρους κινδύνου (risk), κυβερνολογικής (governmentality) –δηλαδή υπό τους όρους του τριπτύχου «πολιτική οικονομία, μηχανισμοί ασφάλειας και πληθυσμός»–,[17] κυριαρχίας (sovereignty), ασφαλειοποίησης (securitisation), δηλαδή με τη χρήση θεωρητικών σχημάτων που αποτελούν συχνά απαντώμενα εξηγητικά σχήματα του εγκληματολογικού λόγου για την ανάλυση των φαινομένων που ερευνά. Έτσι, μπορούμε να κάνουμε λόγο για το υπο-πεδίο της εγκληματολογίας των συνόρων (border criminology).[18]

Βασικές στιγμές της εκδσων του πονινικοικαίικοκ7) εχθροies, Vol. 1, No. 1, p. 1-25.lity. Movementsf asylum system in Greece. ίπλωσης του νέου αυτού υπο-πεδίου είναι η προσέγγιση περί *crimmigration* της Juliet Stumpf,[19] η προσέγγιση της νέας ποινολογίας, όπως προτάθηκε

14. Bosworth, M. (2019). Immigration Detention, Punishment and the Transformation of Justice. *Social & Legal Studies*, Vol. 28, No. 1, σ. 92.

15. Weber, L. (2012), ό.π., σ. 19.

16. Weber, L. & McCulloch, J. (2019). Penal Power and border control: Which thesis? Sovereignty, governmentality, or the pre-emptive state? *Punishment and Society*, Vol. 21, No. 4, σ. 497.

17. Foucault, M. (2017). Διάλεξη της 1ης Φεβρουαρίου 1978. Στο Foucault, M. (2017). Φυλακή, Κυβερνολογική. Δύο κείμενα (μετάφραση και επίμετρο Κόρος, Δ.). Θεσσαλονίκη: Ακυβέρνητες Πολιτείες, σ. 45-88. Για μια ανάλυση της έννοιας βλ. Κόρος, Δ. (2017). Επίμετρο για τον μαρξισμό, την αποτυχία της φυλακής και την κυβερνολογική. Στο Foucault, M. (2017), ό.π., σ. 91-138.

18. Weber, L. & McCulloch, J. (2019), ό.π., σ. 497.

19. Stumpf, J. (2006). The crimmigration crisis: Immigrants, crime, and sovereign power. *The American University Law Review*, Vol. 56, No. 2, σ. 367-419.

στο πεδίο της εγκληματολογίας των συνόρων από τις Mary Bosworth και Mhairi Guild,[20] και η κριτική του ποινικού δικαίου του εχθρού του Gunther Jakobs από τη Susan Krasmann.[21] Οι τρεις προσεγγίσεις, οι οποίες μοιράζονται πολλά κοινά χαρακτηριστικά και παραδοχές, συνδέονται με συγκεκριμένες πτυχές του ελέγχου των συνόρων –το crimmigration με το πώς, η νέα ποινολογία με το γιατί και το ποινικό δίκαιο του εχθρού με το πότε.[22] Ενδιαφέρουσες και χρήσιμες για την ανάλυση της τιμωρητικής διάστασης των συνόρων είναι επίσης οι προσεγγίσεις που εκκινούν από τη σκοπιά μιας υλιστικής θεώρησης, υπό το πρίσμα της αρχής του less eligibility.

α. Crimmigration

Κατά την πολύ επιδραστική θεώρηση του crimmigration, η καταστολή της μετανάστευσης σημαδεύεται στις Η.Π.Α. από μια «συγχώνευση» (ή «σύμμειξη») του ποινικού και του μεταναστευτικού δικαίου· πέρα από τις Η.Π.Α., το μοντέλο αυτό έχει επικρατήσει ως σχήμα στις αναλύσεις της καταστολής της μετανάστευσης και στις χώρες της Ε.Ε. Κατά τη Stumpf, το μεταναστευτικό δίκαιο έχει απορροφήσει θεωρίες, μεθόδους και αντιλήψεις και έχει αποκτήσει προτεραιότητες που σχετίζονται με την ποινική καταστολή, η οποία τείνει να το καταβροχθίσει.[23] Ως προς την απόδοση του σύνθετου αυτού όρου στα ελληνικά, αντιμετωπίζονται δυσχέρειες που άπτονται αποκλειστικά της μεταφρασιμότητάς του, χωρίς αυτό να επιδρά στη δυνατότητα αξιοποίησής του στην ελληνική εγκληματολογική θεωρία. Έτσι, η Χαλκιά έχει επιλέξει να τον αποδώσει ως «εγκλημετανάστευση»,[24] επιλογή που είναι «λεξιλογικά πιστή» στον όρο, ωστόσο ο γράφων προτιμά την πιο σύνθετη απόδοση «ποινικομεταναστευτική σύμμειξη».[25]

Ως παραδείγματα αυτής της «σύμμειξης» η Stumpf χρησιμοποιεί την εγκληματοποίηση παραβιάσεων του μεταναστευτικού δικαίου και τη διευκόλυνση των απελάσεων ως συνέπεια ήσσονος σημασίας παραβιάσεων του ποινικού δικαίου. Η σύμμειξη αυτή υιοθετεί τις εξουσίες που προσφέρει το ποινικό δίκαιο για την καταστολή του εγκλήματος, χωρίς τις αντίστοιχες εγγυήσεις που το χαρακτηρίζουν. Το ποινικό δίκαιο στρέφεται από την επανένταξη προς την

20. Bosworth, M. & Guild, M. (2008). Governing through migration control: Security and citizenship in Britain. *British Journal of Criminology*, Vol. 48, σ. 703–719.

21. Krasmann, S. (2007). The enemy on the border: Critique of a programme in favour of a preventive state. *Punishment and Society*, Vol. 9, σ. 301–318.

22. Weber, L. & McCulloch, J. (2019), ό.π., σ. 498.

23. Majcher, I. (2013). *"Crimmigration" in the European Union through the Lens of Immigration Detention*. Λοζάνη: Global Detention Project, σ. 4

24. Χαλκιά, Α. (2018). Οι επιπτώσεις της εγκληματικής βίας στην ένταξη προσφύγων και μεταναστών. Εγκληματολογία, τ. 1-2/2018, σ. 53, και Χαλκιά, Α. (υπό έκδοση). Συν-οριακές προσεγγίσεις της ένταξης στη χώρα υποδοχής. Η (ανα)συγκρότηση του κοινωνικού ελέγχου και η (απο)δόμηση της συμβίωσης. Πρακτικά του 2ου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας για τη Μελέτη του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου: «Κοινωνική πραγματικότητα, Κριτικός λόγος & Ποινικό φαινόμενο».

25. Επιλογή που προέκυψε έπειτα από συζήτηση με τον Ν. Κουλούρη.

κατεύθυνση της αχρήστευσης· έτσι, η απέλαση αναδύεται ως βασικό εργαλείο στο οπλοστάσιο της ποινικομεταναστευτικής σύμμειξης καθώς η απομάκρυνση του ατόμου από την επικράτεια λειτουργεί αχρηστευτικά σχετικά με τη δυνατότητα υποτροπής, ενώ επίσης ενέχει τιμωρητική πρόθεση και χροιά· τέλος, η απομάκρυνση (απέλαση), όταν επιβάλλεται ως ποινή, είναι δηλωτική του (μη) ανήκειν.[26]

Με τους όρους αυτούς, η διοικητική κράτηση μπορεί να ιδωθεί ως τμήμα μιας ευρύτερης εγκληματοποίησης της μετανάστευσης (μια »τυπικά διοικητική αλλά ουσιαστικά ποινική» μεταχείριση, που οδηγεί σε μια «οντολογική εγκληματοποίηση»)[27] φαινόμενο που μπορεί να ειπωθεί πως στηρίζεται σε τρεις διαδικασίες:[28] η πρώτη αφορά τη συμβολική ή «ρητορική» εγκληματοποίηση, κατά την οποία οι πολίτες τρίτων χωρών κατασκευάζονται ως επικίνδυνοι και εγκληματικοί, με τη βοήθεια, μεταξύ άλλων, των ΜΜΕ, που διαστρεβλώνουν και μεγαλοποιούν το επίπεδο και τους τύπους εγκληματικότητας που αποδίδονται στους μετανάστες, αγνοώντας πως οι ίδιες οι μεταναστευτικές πολιτικές ενδέχεται να ευνοούν ή και να προκαλούν την εγκληματικότητα παρά να την προλαμβάνουν, ωθώντας σε εγκλήματα επιβίωσης, εξαιτίας του αποκλεισμού που συνεπάγεται η παρανομοποίηση·[29] η δεύτερη είναι η «άμεση» εγκληματοποίηση, δηλαδή η ενεργοποίηση του επίσημου ποινικοκατασταλτικού συστήματος για την αντιμετώπιση παραβιάσεων του νόμου, η οποία χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη αυστηρότητα, σε αντίθεση με τη μεταχείριση των ημεδαπών για τα ίδια αδικήματα· η τρίτη είναι η «οιονεί» ή «διαδικαστική» (procedural) εγκληματοποίηση, κατά την οποία οι πολίτες τρίτων χωρών αντιμετωπίζονται σαν να είναι εγκληματίες, όχι όμως με την καταφυγή στα εργαλεία του ποινικού οπλοστασίου. Η διοικητική κράτηση με αυτήν την έννοια –είτε λαμβάνει χώρα σε κανονική φυλακή, είτε σε άλλους χώρους, ακόμη, ενδεχομένως, και σε περισσότερο χαλαρά καθεστώτα– είναι μια «διοικητική εγκληματοποίηση» (administrative criminalisation).[30]

Η μετανάστευση εισέρχεται στο πεδίο της ασφάλειας, που στηρίζεται στον έλεγχο, την αστυνόμευση και την άμυνα –ό,τι που αναφέρεται ως ασφαλειοποίηση (securitisation) της μετανάστευσης.[31] Έτσι, το διοικητικό δίκαιο καταλαμβάνει μια ενδιάμεση σφαίρα στους μηχανισμούς καταστολής, δίνοντας στους φορείς του κοινωνικού ελέγχου την ευχέρεια να κινούνται έξω από

26. **Ό.π., σ. 498-489.**

27. Νικολόπουλος, Γ. (2019). Η στροφή της αντεγκληματικής πολιτικής στην πρόληψη και διοικητική κράτηση των παράτυπων αλλοδαπών. *Εγκληματολογία*, τ. 2019, σ. 69-76.

28. Weber, L. (2012), ό.π., σ. 14.

29. Ό.π., σ. 18.

30. Ό.π., σ. 14.

31. Bourbeau, P. (2017). Detention and immigration: Practices, crimmigration, and norms. *Migration Studies*, Vol. 7, No. 1, σ. 83.

τις εγγυήσεις της ποινικής διαδικασίας και αυξάνοντας τη διακριτική τους ευχέρεια.[32] Μπορούμε έτσι να μιλήσουμε για μια διπλή διαδικασία, τόσο «ποινικοποίησης» των μεταναστευτικών πολιτικών, όσο και «μεταναστευτικοποίησης» του ποινικού δικαίου, μια νέα νομική τάξη που στοχεύει τόσο στην πάταξη του εγκλήματος μέσω της μεταναστευτικής πολιτικής όσο και στην αντιμετώπιση της ανθρώπινης κινητικότητας μέσω του ποινικού συστήματος.[33]

Η μετανάστευση και οι μετανάστες αντιμετωπίζονται όλο και περισσότερο ως φαινόμενα που εγείρουν ζητήματα ασφάλειας και κατά συνέπεια θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με έλεγχο και με ποινικά μέσα. Η μετανάστευση δεν αντιμετωπίζεται σαν ένα στοιχείο ομαλότητας, ένα φαινόμενο τόσο παλιό όσο η ίδια ανθρωπότητα, αλλά ως απειλή για τη «δική μας» πραγματικότητα.[34] Αυτή η προσέγγιση ωθεί στη νομιμοποίηση της εγκληματοποίησης της μετανάστευσης με την εισαγωγή λογικών υπερτιμώρησης στα διοικητικά μέτρα αντιμετώπισής της. Το δίκαιο της ΕΕ ολοένα περισσότερο εισάγει μέτρα που υιοθετούν τις τιμωρητικές πλευρές του ποινικού δικαίου, χωρίς όμως τις εγγυήσεις του τελευταίου. Η αποτροπή, ο αποκλεισμός, η κράτηση, η απέλαση έχουν γίνει τα βασικά στοιχεία της μεταναστευτικής πολιτικής.[35] Οι λογικές αυτές κινούνται μακριά από βασικές επιταγές του διεθνούς δικαίου, όπως η αρχή της μη διάκρισης – μια κατάσταση που απέχει από τις θεμελιώδεις αρχές του ποινικού και του διεθνούς δικαίου και που είναι νομικά, κοινωνικά και πολιτικά αφόρητη,[36] καθώς το ευρωπαϊκό δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν προσφέρει το ίδιο επίπεδο προστασίας στους διοικητικά κρατούμενους σε σχέση με αυτούς που βρίσκονται υπό κράτηση στα πλαίσια της ποινικής διαδικασίας.[37] Όλα τα νοτιοανατολικά κράτη της Ευρώπης απαντούν στη μετανάστευση με ολοένα μεγαλύτερη καταφυγή στον εγκλεισμό των παράτυπων μεταναστών σε κέντρα διοικητικής κράτησης, με ελάχιστη εφαρμογή εναλλακτικών μέτρων, με ποινικοποίηση της παράτυπης διάσχισης των συνόρων και με δυσανάλογη εκπροσώπηση των μεταναστών στις φυλακές.[38]

Βάσει των ανωτέρω αναλύσεων, ανακύπτει το ερώτημα αν θα πρέπει να αντιμετωπίζουμε τη διοικητική κράτηση απλώς ως εργαλείο του μεταναστευτικού δικαίου, όπως ορίζεται στον κα-

32. Weber, L. (2012), ό.π., σ. 15-6, και Menjívar, C., Gómez Cervantes, A. & Alvord, D. (2018). The expansion of "crimmigration", mass detention and deportation. *Sociology Compass*, Vol. 12. DOI: https://doi.org/10.1111/soc4.12573.

33. Brandariz, J. A. (2021). Criminalization or instrumentalism? New trends in the field of border criminology. *Theoretical Criminology*, DOI: https://doi.org/10.1177/13624806211009158, σ. 2-3.

34. Salamon, N. K. (2017). Mass Migration, Crimmigration and Defiance. The Case of the Humanitarian Corridor. *Southeastern Europe*, Vol. 41, σ. 251.

35. Ό.π., σ. 252 και Bloomfield, A. (2016). Alternatives to Detention at a Crossroads: Humanisation or Criminalisation? *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 35, σ. 33-34.

36. Salamon, N. K. (2017), ό.π., σ. 253.

37. Majcher, I. (2013), ό.π., σ. 9.

38. Salamon, N. K. (2017), ό.π., σ. 254.

ταστατικό της σκοπό, ή ως έναν θεσμό που υποκρύπτει και μια τιμωρητική διάσταση,[39] λειτουργώντας ως συμπλήρωμα της εν γένει αυστηροποιούμενης αντιμετώπισης των μεταναστευτικών ροών. Βασικά χαρακτηριστικά της τιμωρίας-ποινικής κύρωσης είναι ότι αυτή αφορά την παραβίαση κάποιου κανόνα, επιβάλλεται από τις επίσημες προς τούτο αρχές της πολιτείας σε βάρος συγκεκριμένου παραβάτη και προκαλεί πόνο.[40] Πέραν των στοχεύσεων της διοικητικής κράτησης που αφορούν ακραιφνώς τη μεταναστευτική πολιτική, η λειτουργία και οι σκοποί του θεσμού εν τέλει δεν διαφέρουν τόσο από αυτούς της ποινής κατά της ελευθερίας: πρόληψη της υποτροπής, ανταπόδοση –ως απάντηση στη μη συνεργασία για την ευόδωση της απέλασης, αλλά και στην αντιμετώπιση των επικίνδυνων για τη δημόσια τάξη, όπως θα δούμε παρακάτω–, ενώ η μακρόχρονη κράτηση έχει τιμωρητικά χαρακτηριστικά και χαρακτηριστικά αχρήστευσης (incapacitation) –καθώς, αντί να αντιμετωπίζεται αποκλειστικά ως μέσο προς την επιδίωξη συγκεκριμένου σκοπού, όπως ορίζεται στις εγγυήσεις που συνοδεύουν το μέτρο, παρατηρείται ότι επιβάλλεται για μεγάλα χρονικά διαστήματα που δεν εξυπηρετούν τους σκοπούς του, λειτουργώντας τιμωρητικά.[41]

Η σύμμειξη του ποινικού και του μεταναστευτικού δικαίου επιφέρει οδυνηρές και συχνά σκόπιμα τιμωρητικές συνέπειες, ενώ και από τους υποκείμενους σε αυτές η εμπειρία της διοικητικής κράτησης αντιμετωπίζεται ως φυλακή.[42] Επιπλέον, η ασάφεια της διάρκειας του μέτρου ενέχει τιμωρητική διάσταση,[43] στον βαθμό που εξαρτάται από τη συνεργασία του υποκείμενου σε κράτηση για την ευόδωση του σκοπού της απέλασης, κάτι που δημιουργεί προβληματικές καταστάσεις για το κράτος δικαίου·[44] πρόκειται, λοιπόν, για μια πρακτική προβληματική από την άποψη της δίκαιης δίκης, η οποία βασίζεται στη διάκριση των εξουσιών, καθώς για τη στέρηση της ελευθερίας αποφαίνεται αστυνομική αρχή χωρίς την απόδοση κατηγοριών και τις εγγυήσεις που αναλογούν στις ανάγκες προστασίας του θεμελιώδους δικαιώματος της ελευθερίας.[45] Αυτή η δυσανάλογη μεταχείριση θέτει υπό επερώτηση τις βασικές παραδοχές της ευρωπαϊκής ποινικής επιείκειας-μετριοπάθειας[46] και καθιστά την αντιμετώπιση της διοικητικής κράτησης ως μη τιμωρητικής πρακτικής μια «παραδοξότητα»,[47] την ώρα που αυτή τείνει, σε

39. Kotsioni, I. (2016). Detention of Migrants and Asylum-Seekers: The Challenge for Humanitarian Actors. *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 35, σ. 42 και Bosworth, M. (2019), ό.π., σ. 86.

40. Bosworth, M. (2019), ό.π., σ. 85-6.

41. Majcher, I. (2013), ό.π., σ. 13-14.

42. Bosworth, M. (2019), ό.π., σ. 82.

43. Ό.π., σ. 87.

44. Ό.π.

45. Majcher, I. (2013), ό.π., σ. 6.

46. Bosworth, M. (2019), ό.π., σ. 85.

47. Bourbeau, P. (2017), ό.π.

πολλές περιπτώσεις, όπως θα δούμε παρακάτω, να υποκαθιστά ή να συμπληρώνει το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης.[48] Αυτή η μη συνειδητοποίηση εξυπηρετεί την περαιτέρω διάχυση της μαζικής επιβολής της διοικητικής κράτησης και την de facto εγκληματοποίηση των μεταναστών χωρίς τις εγγυήσεις του κράτους δικαίου.[49] Έτσι, εστιάζοντας την έρευνα των θεσμών καταστολής αποκλειστικά στα μέτρα και τις ποινές που προβλέπονται στο ποινικό και ποινικό δικονομικό δίκαιο, ξεχνάμε την «ποινή που δεν λέει το όνομά της»[50], τον «ελέφαντα στο δωμάτιο» της καταστολής.[51]

Η εγκληματοποίηση της σύγχρονης μετανάστευσης είναι ριζωμένη σε μια μακρά ιστορία ρατσιστικών αποκλεισμών και περιορισμών, που έχουν τις απαρχές τους στις αποικιοκρατικές πολιτικές των ευρωπαϊκών κρατών. Οι συμβολικές εκστρατείες παραγωγής στιγματιστικών ορισμών των απελάσιμων πολιτών τρίτων χωρών ως «παράνομων», «εγκληματικών», «απειλών για τη δημόσια τάξη», ευνοούν την αυστηροποίηση της νομοθεσίας, τη δημιουργία και ενίσχυση ενός μηχανισμού μαζικών απελάσεων και την ολοένα αυξανόμενη στρατιωτικοποίηση των συνόρων.[52] Το φαινόμενο της ποινικομεταναστευτικής σύμμειξης παρατηρείται σε όλες τις χώρες υποδοχής προσφύγων και μεταναστών και προκαλεί πληθώρα δυσμενών συνεπειών –τον χωρισμό οικογενειών, προβλήματα ψυχικής υγείας, περιορισμό των εκπαιδευτικών και εργασιακών δικαιωμάτων· έτσι, αντί να αντιμετωπίσει τα φαινόμενα που προσπαθεί να επιλύσει, τα επιδεινώνει, προκαλώντας ακόμη περισσότερα.[53]

Στην προσέγγιση της ποινικομεταναστευτικής σύμμειξης έχει ασκηθεί κριτική πως, ως στενά νομική (εστιάζοντας, ως επί το πλείστον, στη θεσμική σκοπιά της καταστολής της μετανάστευσης), αδυνατεί να συλλάβει ευρύτερες πτυχές των συνόρων και των ελέγχων τους και, για τον λόγο αυτόν, άλλες προσεγγίσεις έχουν αποπειραθεί να την εμποτίσουν με περισσότερο

48. Majcher, I. (2013), ό.π., σ. 7.

49. De Giorgi, A. (2006). *Re-thinking the Political Economy of Punishment: Perspectives on Post-Fordism and Penal Politics*. Άλντερσοτ: Ashgate Publishing, σ. 133.

50. Παπαγεωργίου, Γ. (2016). Εισαγωγή: Διοικητική κράτηση αλλοδαπών- Το ιστορικό και νομικό πλαίσιο. Στο Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και Διεθνής Επιτροπή Νομικών (εισ.-επ. Παπαγεωργίου, Γ.) Η Διοικητική Κράτηση των Αλλοδαπών. Διεθνής Νομοθεσία και Εθνική Πρακτική. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 1.

51. Κουλοχέρης, Σ. (2016). Η διοικητική κράτηση και το Κράτος Δικαίου. Στο Γασπαρινάτου, Μ. (εκδ. επ.). Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστωρα Κουράκη. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 2587.

52. Rumbaut, R. G., Dingeman, K. & Robles, A. (2019). Immigration and Crime and the Criminalization of Immigration. Στο Gold, S. J. & Nawyn, S. (επ.) *The Routledge International Handbook of Migration Studies* (2η έκδ.). Νέα Υόρκη: Routledge Publishing, σ. 476-477.

53. Ό.π., σ. 481.

κοινωνικο-νομικές διαστάσεις.[54] Παρότι ότι δεν μπορεί να καλύψει όλες τις μεταλλαγές στον σύγχρονο έλεγχο της μετανάστευσης, αποτελεί ένα πολύ σημαντικό πλαίσιο ανάλυσης τιμωρητικών πρακτικών όπως η απέλαση (διοικητική ή δικαστική), η διοικητική κράτηση και η αστυνόμευση της μετανάστευσης, και είναι πολύ χρήσιμη για την ανάλυση του πώς του ελέγχου της μετανάστευσης. Επιπλέον, έχει αποδειχθεί ένα ευέλικτο ως προς την ανάπτυξή του και την αναπραγμάτευσή του σχήμα, λόγω της δυνατότητας εφαρμογής του και σε άλλα πλαίσια, που έπειτα τροφοδοτούν τις εγκληματολογικές αναζητήσεις.[55] Περαιτέρω εξελίξεις αυτής της προσέγγισης, υπό τη λογική ότι οι διαδικασίες της ποινικομεταναστευτικής σύμμειξης αντιμετωπίζουν τον ξένο ως εχθρό, οδηγούν, υπό προϋποθέσεις, στη θεώρηση περί ποινικού δικαίου του εχθρού,[56] την οποία θα εξετάσουμε παρακάτω.

β. Η προοπτική της νέα ποινολογίας

Η ανασήμανση των ποινικών λογικών της αχρήστευσης και, μέσω αυτών, της «προληπτικής αποτροπής» της απειλής που ενσαρκώνει η εικόνα του μετανάστη όπως αυτή περιγράφηκε παραπάνω, η ενίσχυση των πολιτικών νόμου και τάξης στα σύνορα,[57] η αστυνόμευση για την προστασία της ποιότητας ζωής και η αστυνόμευση μηδενικής ανοχής, η επιβολή μεγαλύτερων ποινών στους αλλοδαπούς απ' ό,τι στους ημεδαπούς και η εκτεταμένη χρήση της φυλακής, μπορεί να περιγραφούν ως διακυβέρνηση της μετανάστευσης μέσα από το έγκλημα:[58] το ζήτημα της μετανάστευσης έχει καταστεί, εν τέλει, ζήτημα (κατά βάση) νόμου και τάξης.[59] Τα μέτρα για τη διακυβέρνηση του μεταναστευτικού φαινομένου έχουν γίνει υπερβολικά τιμωρητικά και εντείνουν τον αποκλεισμό.[60] Το σύνορο, ως μηχανισμός ασφάλειας και ελέγχου της μετανάστευσης, έχει εισέλθει στην επικράτεια –με την ενίσχυση της αστυνόμευσης, μέτρων, θεσμών και δομών έξω από τις περιοχές των συνόρων, καθώς τα τελευταία δεν είναι απλώς το όριο του έθνους-κράτους, αλλά μια κινητή τεχνολογία, ένας κινητός, διάχυτος και αποκεντρωμένος μηχανισμός ελέγχου:[61] το εσωτερικό «συνοριοποιείται»,[62] μέσα από ένα σύνολο τεχνολογιών που οδηγούν στη ρατσιστική διακυβέρνηση των προσφύγων και των μεταναστών.[63]

54. Weber, L. & McCulloch, J. (2019), ό.π., σ. 500.

55. Ό.π.

56. Ό.π.

57. Xavier Inda, J. & Dowling, J. A. (2013). Introduction: Governing Migrant Illegality. Στο Xavier Inda, J. & Dowling, J. A. (επ.) *Governing Migration Through Crime*. Στάντφορντ: Standford University Press, σ. 2.

58. Ό.π.

59. Ό.π., σ. 5.

60. Ό.π., σ. 7.

61. Ό.π., σ. 10.

62. Ό.π., σ. 11.

63. Ό.π., σ. 18.

Η ανάλυση των Bosworth και Guild[64] εκκινεί από την ανίχνευση ομοιοτήτων μεταξύ των πρακτικών που περιγράφονται ως «διακυβέρνηση μέσω του εγκλήματος» με τις πρακτικές ελέγχου που αναπτύσσονται στο πεδίο της μετανάστευσης, υπό το σκεπτικό ότι η ποινικότητα εκφράζεται τόσο υλικά, με την αυστηροποίηση των τιμωρητικών πρακτικών όσο και συμβολικά, με την έννοια της δημιουργίας του πολιτικού κλίματος που οδηγεί στη στοχοποίηση κάποιας ομάδας ως επικίνδυνης. Κατ' αυτές, η προσέγγιση της ποινικομεταναστευτικής σύμμειξης στηρίζεται κατά βάση στην ανάλυση της ενεργοποίησης του ποινικού μηχανισμού στις Η.Π.Α., κάτι που δεν παρατηρείται στον ίδιο βαθμό στο Ηνωμένο Βασίλειο, στο οποίο πραγματοποιούν την έρευνά τους, και όπου εντοπίζουν μια αυξανόμενη χρήση ευέλικτων διοικητικών διαδικασιών.[65]

Οι πρωταρχικές στοχεύσεις της διακυβέρνησης της μετανάστευσης δεν είναι τόσο η εγκληματοποίηση και ο έλεγχος, όσο τα ζητήματα της ταυτότητας και του ανήκειν, της προστασίας της εθνικής ταυτότητας και των συνόρων του έθνους-κράτους.[66] Η ανθρώπινη κινητικότητα αντιμετωπίζεται, αφενός, από το ποινικό σύστημα, αλλά, αφετέρου, η ίδια η ταυτότητα γίνεται αντικείμενο διακυβέρνησης μέσω του ελέγχου της μετανάστευσης· ο συνδυασμός αυτών των δύο κυβερνολογικών (governmental) κινήσεων αντανακλάται στη λογική της άρθρωσης της ταυτότητας μέσα από την εγκληματοποίηση της μετανάστευσης[67] και την αντιμετώπιση του μη πολίτη ως «μιας πηγής πιθανών κινδύνων στον σύγχρονο πολιτικό λόγο, των κινήσεών του/της ως στόχου αστυνόμευσης και του σώματός του/της ως αποδεκτού στόχου εγκλεισμού».[68]

Η διακυβέρνηση της μετανάστευσης, με αυτόν τον τρόπο, απομακρύνεται σχετικά από το σχήμα της διακυβέρνησης με την κατεξοχήν ενεργοποίηση του ποινικού συστήματος, καθώς παρατηρείται η ενεργοποίηση μηχανισμών με λιγότερες εγγυήσεις, που καθιστούν πιθανό τον μόνιμο αποκλεισμό. Αυτή η κίνηση δεν οφείλεται μόνο σε παραβατικές πρακτικές των αρχών αλλά στην ίδια τη διοικητική φύση του μεταναστευτικού δικαίου που οδηγεί σε κατ' ουσίαν αυστηρότερη μεταχείριση των πολιτών τρίτων χωρών.[69] Εξαιτίας αυτής της έμφασης στη διοικητική παρά στην ποινική πτυχή του ελέγχου της μετανάστευσης, οι Bosworth και Guild οδηγούνται στην προσέγγιση της νέας ποινολογίας και της αναλογιστικής δικαιοσύνης των Feeley και Simon,[70] παραδεχόμενες, ωστόσο, ότι οι αναλογιστικές και οι περισσότερο τιμωρητικές

64. 2008, ό.π.

65. Weber, L. & McCulloch, J. (2019), ό.π., σ. 501.

66. Bosworth, M. & Guild, M. (2008), ό.π., σ. 710, 713.

67. Ό.π., σ. 715.

68. Ό.π., σ. 711.

69. Ό.π., σ. 712.

70. Feeley, M. & Simon, J. (1992). The new penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implications. *Criminology*, Vol. 30, No. 4, σ. 449-474, και Feeley, M. and Simon, J. (1994). Actuarial Justice: the Emerging new Criminal

νοοτροπίες μπορούν στην πράξη να λειτουργούν συνεργατικά παρά ανταγωνιστικά.[71] Σε μια ευρύτερη φουκωική κυβερνολογική προσέγγιση,[72] αντιλαμβάνονται τον έλεγχο της μετανάστευσης ως μια παραγωγική διαδικασία- αναπλήρωμα της παγκοσμιοποίησης για την «επαν-ι-σχυροποίηση του κράτους», σε μια περίοδο κατά την οποία τα σύνορα χάνουν το αρχικό τους νόημα και την αρχική τους σημασία και λειτουργία με την επιταχυνόμενη ροή χρήματος, ανθρώπων και εικόνων,[73] διαδικασία που μπορεί να οδηγήσει σε ολοένα και συχνότερη καταφυγή σε προληπτικές τεχνολογίες ασφάλειας.[74]

γ. Το ποινικό δίκαιο του εχθρού

Η θεώρηση του ποινικού δικαίου του εχθρού στο πεδίο της μετανάστευσης από την Susan Krasmann εκκινεί από την ανάλυση των ορίων μεταξύ των λειτουργιών του κράτους σχετικά με τον εσωτερικό και τον εξωτερικό κίνδυνο, την πολιτική και τη στρατιωτική λειτουργία, την αστυνομία και τον στρατό, την ποινική δικαιοσύνη και τον πόλεμο, και συμπεραίνει πως η υπέρβασή τους οδηγεί σε εσωτερικές συγκρουσιακές καταστάσεις.[75]

Η προσέγγιση αυτή εστιάζει κυρίως στο πότε της ποινικότητας απέναντι στη μετανάστευση καθώς η προσέγγιση της ασφάλειας στοχεύει αποκλειστικά στο μέλλον. Στόχος της προληπτικής λογικής της ασφάλειας είναι ο εχθρός, καθώς «η απειλή είναι πάντα εκεί», δικαιολογώντας προληπτικές κατασταλτικές δράσεις. Έτσι, φέρνει στη συζήτηση της μεταχείρισης των μεταναστών την ανάλυση του Jakobs[76] και την προληπτική λογική της τιμώρησης για αυτό που είναι ο άλλος και όχι γι' αυτό που έχει κάνει, με αποτέλεσμα συγκεκριμένες ομάδες να στοχοποιούνται από ειδικούς νόμους και πρακτικές. Η κυριαρχία (sovereignty) είναι η κύρια τροπικότητα της εξουσίας βάσει αυτής της θεώρησης, όπως αντίστοιχα είναι και στη θεώρηση της Stumpf –εφόσον γίνεται λόγος για την από τα πάνω θεσμική θωράκιση του κράτους απέναντι στον κίνδυνο που αποτελούν οι μετανάστες–, καθώς πρόκειται για «μια αναγέννηση της κυριαρχικής εξουσίας στο όνομα της διαχείρισης του πληθυσμού».[77] Ο παραβάτης χάνει το δικαίωμα νομικής προστασίας καθώς, «αντί να τιμωρείται, πρέπει να πολεμηθεί, να αποκλειστεί, αν όχι και να εξοντωθεί».[78]

Law. Στο Nelken, D. (επ.) *The Futures of Criminology*. Λονδίνο: Sage.

71. Weber, L. & McCulloch, J. (2019), ό.π., σ. 502.

72. Foucault, M. (2017), ό.π., Κόρος, Δ. (2017), ό.π.

73. Weber, L. & McCulloch, J. (2019), όπ., σ. 503.

74. Bosworth, M. & Guild, M. (2008), ό.π., σ. 711.

75. Krasmann, S. (2007), ό.π., σ. 303.

76. Jakobs, G. (2007). Το Ποινικό Δίκαιο του Πολίτη και το Ποινικό Δίκαιο του εχθρού. Ποινική Δικαιοσύνη, τ. 7/2005, σ. 868-877 (μετάφραση Βαθιώτης, Κ.).

77. Krasmann, S. (2007), ό.π., σ. 301.

78. Ό.π., σ. 302.

Ενώ ο Jakobs αρχικά έκανε λόγο για το ποινικό δίκαιο της ανάγκης μόνο σε εξαιρετικές καταστάσεις, αργότερα το αντιμετώπισε σαν μια μόνιμη αναγκαιότητα. Για την Krasmann οι εχθροί είναι μη-άτομα. Το ποινικό δίκαιο του εχθρού είναι, επομένως, πόλεμος, ο οποίος παρουσιάζεται ως αναγκαίος εξαιτίας της ανυπαρξίας μιας δυνατότητας συνολικής νομικής ρύθμισης του φαινομένου. Έτσι, οι εχθροί και οι αδιόρθωτοι εγκληματίες δεν απειλούν μόνο την ασφάλεια των ανθρώπων, αλλά επίσης θέτουν σε κίνδυνο το ίδιο το κοινωνικό σύστημα, και, εν τέλει, τη νομιμοποίηση και λειτουργία της έννομης τάξης.[79]

Το ποινικό δίκαιο του εχθρού επιβάλλει ένα δεύτερο νομικό σύστημα πάνω και πέρα από το επίσημο-βασικό.[80] Οι στρατιωτικές στρατηγικές σκοπεύουν στον αποκλεισμό του εχθρού στα σύνορα, οι εγκληματολογίες του κινδύνου τείνουν να αποκλείσουν τον εχθρό που βρίσκεται μέσα, ενώ το ποινικό δίκαιο του εχθρού ανοίγει έναν ακόμα χώρο, σκοπεύοντας στην εξωτερίκευση του ταυτοποιημένου ως προβλήματος με τη δημιουργία ενός πρόσθετου παρα-νομικού συστήματος[81] που δεν αρκείται μόνο στον εγκλεισμό και τον αποκλεισμό, αλλά οδηγεί ενδεχομένως στην εξάλειψη ή και στον αφανισμό.[82]

Η συμβολή αυτής της θεώρησης, αν και δεν είναι καταλυτικής εμβέλειας για το πεδίο, συνδέει την ιδέα της κατασκευής του εχθρού με τη στροφή σε προληπτικές τροπικότητες (modalities) και στην ασφαλειοποίηση (securitisation), βασικές πτυχές του σύγχρονου ελέγχου των συνόρων και της μετανάστευσης. Είναι συναφής με τις αναλύσεις για τον περιορισμό της κινητικότητας των ανεπιθύμητων μεταναστών με πρακτικές «εξωτερίκευσης των συνόρων», την αποσύνδεση της κρατικής λειτουργίας του ελέγχου των συνόρων από το γεωγραφικό σύνορο προς ένα «εικονικό σύνορο», που συνδέονται με τη στροφή των κρατών στον περιορισμό ή τον αποκλεισμό της κινητικότητας ανεπιθύμητων μεταναστών πριν από την άφιξή τους στο φυσικό σύνορο του κράτους,[83] μεταξύ άλλων, με την κανονικοποίηση των παράνομων επαναπροωθήσεων.[84] Η θεώρηση του «εχθρού στα σύνορα» έχει κοινά χαρακτηριστικά με τον έλεγχο του εγκλήματος που δίνει έμφαση στην αρχή της πρόληψης, με τη σύγκλιση των ποινικοκατασταλτικών και των στρατιωτικών πλαισίων δράσης στα πλαίσια ενός «προληπτικού κράτους».[85]

79. Ό.π., σ. 303.

80. Ό.π., σ. 306.

81. Ό.π., σ. 309.

82. Ό.π., σ. 311.

83. Weber, L. & McCulloch, J. (2019), ό.π., σ. 506.

84. Κόρος, Δ. (2021). Τοπολογίες βιοπολιτικής: Οι επαναπροωθήσεις από το παρασκήνιο στο προσκήνιο από τη Μελίγια ως τα Διαβατά. Σύγχρονα θέματα, τ. 150-152, σ. 116-125.

85. Weber, L. & McCulloch, J. (2019), ό.π., σ. 507.

δ. Σύνορα, τιμωρητικότητα και less eligibility

Χρήσιμη και αναγκαία για την ευρύτερη κατανόηση των θεμάτων που μας απασχολούν είναι η υλιστική μεταμαρξιστική κριτική της τιμωρητικής στροφή στην αντιμετώπιση της μετανάστευσης σε παγκόσμιο επίπεδο.[86] Ο De Giorgi κάνει λόγο για τον αυξανόμενο περιοριστικό χαρακτήρα της μεταναστευτικής νομοθεσίας, τη στρατιωτικοποίηση των συνόρων, την αυξανόμενη καταφυγή στη διοικητική κράτηση, τις συστηματικές απελάσεις και (ειδικά στις χώρες της Ε.Ε.) την υπερεκπροσώπηση των μεταναστών στις φυλακές[87]. Εφαρμόζει την αρχή του less eligibility, η οποία στοχεύει στην αποτροπή από το έγκλημα μέσω της αποδοχής από τα πιο περιθωριοποιημένα τμήματα της κοινωνίας οποιασδήποτε εργασιακής συνθήκης, ως προτιμότερης σε σύγκριση με την εμπλοκή στις διαδικασίες του ποινικού συστήματος.[88]

Η τμηματική αποσυνοριοποίηση (de-bordering) του δυτικού κόσμου στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης έχει επέλθει ταυτόχρονα με μια επανασυνοριοποίησή του (re-bordering) κατά της παγκόσμιας μετανάστευσης. Τα σύνορα διατηρούν όλη τη συμβολική και υλική τους βία ενάντια σε συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων. Τα «νέα σύνορα» αντανακλούν αυτές τις ανισότητες στις πόλεις του δυτικού κόσμου.[89] Ο φόβος του εγκλήματος και της παραβατικότητας εντείνεται από τον λόγο πολιτικών κομμάτων και των ΜΜΕ που εκμεταλλεύονται τις ανησυχίες περί δημόσιας ανασφάλειας για τη δημιουργία μιας λαϊκιστικής συναίνεσης. Ο τιμωρητικός λόγος έχει γίνει ισχυρός καταλύτης για την εδραίωση της ποινικής-τιμωρητικής διακυβέρνησης, η οποία αντανακλάται στην υπερεκπροσώπηση των μεταναστών στις φυλακές· οι μετανάστες φυλακίζονται πολύ περισσότερο απ' ό,τι οι γηγενείς, κάτι που σε κάποιες χώρες (μεταξύ των οποίων και στην Ελλάδα) φτάνει έως και τις 10 φορές παραπάνω, ποσοστό υψηλότερο ακόμα και από την υπερτιμώρηση των Αφροαμερικανών στις Η.Π.Α.[90]

Αυτή η υπερτιμώρηση των μεταναστών, κατά τον De Giorgi, δεν ανταποκρίνεται στην καταγεγραμμένη συμμετοχή τους στην εγκληματικότητα,[91] ενώ, για την εξαγωγή κρίσης σχετικά με αυτήν, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα λεγόμενα «εγκλήματα της μετανάστευσης» (δηλαδή εγκλήματα που διαπράττονται ως επί το πλείστον από μετανάστες και σχετίζονται με τον τρόπο εισόδου ή το καθεστώς διαμονής στη χώρα), αλλά και τα «εγκλήματα απόγνωσης», δηλαδή όσα αποτελούν ευθεία απόρροια του παράνομου ή επισφαλούς καθεστώτος διαμονής

86. De Giorgi, A. (2010). Immigration control, post-Fordism, and less eligibility. *Punishment and Society*, Vol. 12, No. 2, σ. 147-167.

87. Ό.π., σ. 148.

88. Ό.π., σ. 149.

89. Ό.π., σ. 151.

90. Ό.π., σ. 154-155.

91. Ό.π., σ. 156-157.

τους ή των συνθηκών δομικής περιθωριοποίησής τους που συνήθως προκαλείται από το ευάλωτο νομικό καθεστώς τους.[92]

Η εγκληματοποίηση και η παρανομοποίηση (illegalisation) των μεταναστών σχετίζεται, έτσι, με μια ευρύτερη στρατηγική διαχείρισης, της οποίας σκοπός δεν είναι να αποκλείσει όλους, αλλά να εντάξει επιλεκτικά πρόσωπα που θα υποβληθούν σε συνθήκες θεσμικής υποταγής, με σκοπό την αναπαραγωγή μιας ευάλωτης εργασιακής δύναμης, που, εξαναγκασμένη από την υπαρξιακή της ανασφάλεια, θα δεχτεί κυριολεκτικά οποιονδήποτε βαθμό εκμετάλλευσης στην αγορά εργασίας, ως προτιμότερο σε σύγκριση με την εγκληματοποίηση, τη φυλάκιση, τη διοικητική κράτηση και την απέλαση.[93]

3. Η διοικητική κράτηση στην Ελλάδα: Θεσμικό πλαίσιο και εφαρμογή

Η διοικητική κράτηση στην Ελλάδα εισήχθη με τον Ν. 4310/1929, ο οποίος προέβλεπε διαδικασίες αστυνομικού ελέγχου, απέλασης και εκτοπισμού αλλοδαπών, και ήταν σε ισχύ, έπειτα από διαδοχικές τροποποιήσεις, μέχρι την ψήφιση του Ν. 1975/1991. Υπό το καθεστώς αυτών των νόμων δεν προβλεπόταν ανώτατο χρονικό όριο, αλλά στην πράξη η κράτηση δεν ξεπερνούσε τους λίγους μήνες· η κράτηση με σκοπό την απέλαση ήταν μεγαλύτερη όταν επιβαλλόταν από ποινικό δικαστήριο[94] ως παρεπόμενη ποινή ή μέτρο ασφαλείας.[95] Ο Ν. 2910/2001 έθεσε ως ανώτατο χρονικό όριο κράτησης τους 3 μήνες, κάτι που διατηρήθηκε με τον Ν. 3386/2005. Μέχρι τότε δεν προβλεπόταν η διοικητική κράτηση των προσώπων που υπέβαλλαν αίτηση διεθνούς προστασίας, κάτι που έγινε το πρώτον με το Π.Δ. 80/2008, το οποίο και ενσωμάτωσε στην εθνική νομοθεσία την Οδηγία 2005/85/ΕΚ, δίνοντας τη δυνατότητα συνέχισης της κράτησης για τα πρόσωπα που ζητούσαν άσυλο ενόσω κρατούνταν με σκοπό την απέλασή τους, κάτι που όμως ήδη συνέβαινε στην πράξη από την αστυνομία, παρά τη μη ύπαρξη σχετικής δυνατότητας στον νόμο. Σύμφωνα με το ισχύον νομικό πλαίσιο (άρ. 46 παρ. 2 Ν. 4636/2019) επιτρέπεται η σύλληψη και θέση υπό διοικητική κράτηση προσώπων που είναι αιτούντες άσυλο και κάτοχοι σχετικού δελτίου, για μια σειρά από λόγους, από τους οποίους, στην πράξη, οι αρμόδιες αρχές επικαλούνται κατά κανόνα τους λόγους δημόσιας τάξης (περ. γ).

92. Ό.π., σ. 158.

93. Ό.π., σ. 160.

94. Παπαδόπουλος, Β. (2014). Τα ανώτατα όρια διοικητικής κράτησης αλλοδαπών. Υπέρβαση αυτών και επιβολή νέας κράτησης για τον ίδιο λόγο. Επιθεώρηση Μεταναστευτικού Δικαίου, τ. 2-3/2014, σ. 37-38.

95. Σχετικά με τη διχογνωμία για τη φύση της δικαστικής απέλασης ως παρεπόμενης ποινής ή μέτρου ασφαλείας βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2008), σε Καϊάφα-Γκμπάντι, Μ., Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. και Μπιτζιλέκης, Ν. (2008). Δίκαιο των Ποινικών Κυρώσεων. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 103 επ.

Ο θεσμός της διοικητικής κράτησης, καίτοι εδραιωμένος στην εθνική, ενωσιακή και διεθνή νομοθεσία, και παρά τον βασικό ρόλο που διαδραματίζει στον σχεδιασμό και την άσκηση της μεταναστευτικής πολιτικής, εγείρει ζητήματα ως προς το αν είναι συμβατός με θεμελιώδεις ελευθερίες και δικαιώματα. Συγκεκριμένα, η ΕΣΔΑ κατ' εξαίρεση επιτρέπει την κράτηση προσώπου για λόγους που σχετίζονται με την παράτυπη είσοδό του (άρ. 5 παρ. 1 περ. στ), όμως το ζήτημα του ποιο όργανο είναι αρμόδιο για την απόφαση επί του δυσμενέστερου διοικητικού μέτρου είναι κομβικής σημασίας. Έτσι, κατά το Ση και χωρίς να απαιτεί ιδιαίτερα μτύνταγμα (άρ. 5 παρ. 3) «Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος», και (άρ. 6 παρ. 1) «Κανένας δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή η προφυλάκιση. Εξαιρούνται τα αυτόφωρα εγκλήματα». Ήδη το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει κρίνει, με τη ΣτΕ 2775/1989, πως «το μέτρο... της προσωπικής κρατήσεως οφειλέτη για χρέη στο Δημόσιο δεν συμπορεύεται προς τη διάταξη του άρ. 5 παρ. 3 του Συντάγματος... Κατά την έννοια της συνταγματικής αυτής διατάξεως, ερμηνευομένης και ενόψει της κατ' άρ. 2 παρ. 1 του Συντάγματος υποχρέωσης της Πολιτείας να προστατεύει την αξία του ανθρώπου, η στέρηση της ελευθερίας διά της κρατήσεως του οφειλέτη για χρέη προς το Δημόσιο δεν μπορεί να είναι αντικείμενο διοικητικη και χωρίς να απαιτεί ιδιαίτερεα μτής ενέργειας αλλά πρέπει να διατάσσεται από το δικαστήριο». Κατά συνέπεια, με μια γραμματική ερμηνεία του Συντάγματος, καταλήγουμε στην άποψη ότι η διοικητική κράτησηη και χωρίς να απαιτεί ιδιαίτερεα μτ, εφόσον αποφασίζεται από αστυνομικό όργανο στο πλαίσιο διακριτικής του ευχέρειας, εγείρει ζητήματα συνταγματικότητας.[96]

Η συνταγματικά προβληματική φύση της διοικητικής κράτησης, αλλά και το γεγονός ότι αποτελεί εξ ορισμού το σκληρότερο από τα μέτρα που προβλέπονται για την επίτευξη σκοπών της μεταναστευτικής νομοθεσίας, καθιστά αναγκαία την επιβολή της μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και με την τήρηση συγκεκριμένων εγγυήσεων. Σύμφωνα με το άρ. 5 ΕΣΔΑ και το άρ. 9 παρ. 1 ΔΣΑΠΔ, κάθε μορφή κράτησης θα πρέπει να προβλέπεται στον νόμο· αυτή η γενική αρχή ασφάλειας δικαίου ορίζει πως τα άτομα θα πρέπει να είναι σε θέση να προβλέψουν τις συνέπειες της παράβασης μιας πράξης τους, όπως ορίζεται στον νόμο. Επιπλέον η κράτηση πρέπει να είναι σύμφωνη με το δικονομικό και το ουσιαστικό δίκαιο, τα οποία πρέπει να προσφέρουν στα πρόσωπα που υποβάλλονται σε αυτήν επαρκή προστασία από την αυθαιρεσία.[97]

96. Κωνσταντίνου, Α. (2015). Παρατηρήσεις για την κράτηση υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελλάδα. Επιθεώρηση Μεταναστευτικού Δικαίου, τ. 2-3/2014, σ. 37-38 και Κουλοχέρης, Σ. (2016), ό.π., σ. 2589 επ.

97. Frigo, M. (2015). Η νομιμότητα της κράτησης βάσει του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου. Στο Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και Διεθνής Επιτροπή Νομικών (εισ.-επ. Παπαγεωργίου, Γ.) Η Διοικητική Κράτηση των Αλλοδαπών. Διεθνής Νομοθεσία και Εθνική Πρακτική. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 52-53.

Έτσι, σύμφωνα με την απόφαση του ΕΔΔΑ Saadi κατά Ηνωμένου Βασιλείου (2008), το άρ. 5 παρ. 1 της ΕΣΔΑ ορίζει πως η επιβολή του μέτρου της διοικητικής κράτησης θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από καλή πίστη από μέρους των αρχών, να τελεί σε συνάρτηση με τον επιδιωκόμενο σκοπό της επιστροφής, να διέπεται από αξιοπρεπείς συνθήκες[98] (όρος της νομιμότητας της κράτησης) και η διάρκεια να είναι εύλογη και να εξυπηρετεί την επιστροφή.[99] Ομοίως, στην απόφαση Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου, (1996), το Δικαστήριο όρισε πως «η κράτηση εν όψει απομάκρυνσης δικαιολογείται μόνο καθόσον διάστημα η διαδικασία απομάκρυνσης είναι σε εξέλιξη», και, στο ίδιο πνεύμα, κατά την Tabesh κατά Ελλάδας (2009), όρισε πως «μόνο η διεξαγωγή της διαδικασίας απέλασης δικαιολογεί την αποστέρηση της ελευθερίας που βασίζεται στη διάταξη αυτή (5 1στ ΕΣΔΑ), ενώ, εάν η διαδικασία δεν διεξάγεται με την απαιτούμενη ταχύτητα, η κράτηση παύει να είναι δικαιολογημένη».

Στο ελληνικό δίκαιο, τόσο κατά το άρ. 30 Ν. 3907/2011, που διέπει το καθεστώς κράτησης όσων υπάγονται σε διαδικασίες επιστροφής, όσο και κατά το άρ. 46 Ν. 4639/2019 για την κράτηση των αιτούντων άσυλο, η κράτηση επιβάλλεται υπό πολύ συγκεκριμένες προϋποθέσεις και τελεί σε συνάρτηση με την εξυπηρέτηση ενός νόμιμου σκοπού και για όσο χρόνο αυτός εξυπηρετείται.[100] Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρ. 30 παρ. 4 και 5 Ν. 3907/2011: «4. Όταν καθίσταται πρόδηλο ότι δεν υφίσταται πλέον λογικά προοπτική απομάκρυνσης για νομικούς ή άλλους λόγους ή όταν παύουν να ισχύουν οι όροι της παραγράφου 1, η κράτηση αίρεται και ο υπήκοος τρίτης χώρας απολύεται αμέσως. 5. Η κράτηση συνεχίζεται για το χρονικό διάστημα που πληρούνται οι όροι της παραγράφου 1 και είναι αναγκαία για να διασφαλισθεί η επιτυχής απομάκρυνση», και σύμφωνα με το άρ. 46 παρ. 5 Ν. 4639/2019: «5. (α) Η κράτηση των αιτούντων διεθνή προστασία επιβάλλεται για το απολύτως αναγκαίο χρονικό διάστημα. Καθυστερήσεις των διοικητικών διαδικασιών που δεν μπορούν να αποδοθούν στον αιτούντα δεν δικαιολογούν συνέχιση της κράτησης. Η κράτηση επιβάλλεται μόνο για όσο διάστημα ισχύουν οι λόγοι που αναφέρονται στις παραγράφους 2 και 3. Οι διοικητικές διαδικασίες που συνδέονται με τους λόγους κράτησης που αναφέρονται στις παραγράφους 2 και 3 εκτελούνται χωρίς περιττές καθυστερήσεις».

Είναι σημαντικό να τονιστεί πως η διοικητική κράτηση πολιτών τρίτων χωρών των οποίων η απομάκρυνση δεν είναι εφικτή (για νομικούς λόγους –αρχή της μη επαναπροώθησης ή άλλες

98. Δαφνής, Γ. (2020). Δικαίωμα στην ελευθερία. Περιορισμοί των περιορισμών του δικαιώματος. Στο Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες Επετηρίδα Δικαίου Προσφύγων και Αλλοδαπών 2016-2017. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 519.

99. Βογιατζής, Π. (2015). Ζητήματα διοικητικής κράτησης αλλοδαπών στην πρόσφατη «ελληνική νομολογία» του ΕΔΔΑ. Στο Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και Διεθνής Επιτροπή Νομικών (εισ.-επ. Παπαγεωργίου, Γ.) Η Διοικητική Κράτηση των Αλλοδαπών. Διεθνής Νομοθεσία και Εθνική Πρακτική. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 69.

100. Δαφνής, Γ. (2020), ό.π., σ. 509.

υποχρεώσεις που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων–, ή λόγω διοικητικών και πρακτικών εμποδίων), απαγορεύεται από την εθνική νομοθεσία (άρ. 30 παρ. 4 και 5 Ν. 3907/2011), σε συμμόρφωση με το διεθνές και περιφερειακό δίκαιο, όπως αντίστοιχα δεν επιτρέπεται η κράτηση προσώπων που έχουν αναγνωριστεί ως πρόσφυγες ή τους έχει χορηγηθεί καθεστώς επικουρικής προστασίας.[101] Η κράτηση με σκοπό την απέλαση/επιστροφή/επανεισδοχή ενός πολίτη τρίτης χώρας επιτρέπεται μόνο όταν δεν μπορούν να επιβληθούν άλλα μέτρα, λιγότερο επαχθή, έπειτα από εξατομικευμένη κρίση ότι τούτο δεν είναι δυνατό στη συγκεκριμένη περίπτωση. Έτσι, το άρ. 15 της Οδηγίας Επιστροφής 2008/115 ορίζει πως τα κράτη οφείλουν να εκτελέσουν την απομάκρυνση χρησιμοποιώντας τα κατά το δυνατό λιγότερο αναγκαστικά μέτρα, με διαβάθμιση από τα μέτρα που αφήνουν τη μεγαλύτερη ελευθερία στο πρόσωπο μέχρι μέτρα που περιορίζουν την ελευθερία του (ΔΕΕ, El Dridi, C-61/11 PPU, 28.4.2011)· η δυνατότητα επιβολής εναλλακτικών της κράτησης μέτρων θα πρέπει να εξετάζεται πριν από την επιβολή του μέτρου, κάθε φορά που η αρμόδια αρχή οφείλει να επανεξετάσει την κράτηση και όταν η δικαστική αρχή αποφαίνεται για τη νομιμότητα της παράτασης της κράτησης ή κατά την εξέταση ενός ενδίκου μέσου (ΔΕΕ, C-146/14 PPU, Bashir Mohamed Ali Mahdi, 5/6/2014).

Συνεπώς, πρέπει να τονιστεί η ανάγκη καταφυγής στο δυσμενέστερο μέτρο διοικητικού καταναγκασμού ως μέσο έσχατης ανάγκης, το οποίο θα πρέπει να επιβάλλεται κατά το λιγότερο δυνατό.[102] Σε ένα πλαίσιο στο οποίο οι μετανάστες κινδυνεύουν με εγκληματοποίηση, η κοινωνία των πολιτών πρέπει να εξετάσει κριτικά το φαινόμενο των εναλλακτικών της κράτησης μέτρων, τα οποία δεν θα πρέπει να καταστούν εναλλακτικές μορφές κράτησης, ούτε να επιβάλλονται σε περιπτώσεις στις οποίες δεν θα επιβαλλόταν κανένα μέτρο περιορισμού της ελευθερίας (το φαινόμενο του "net widening"[103]), με σεβασμό της αρχής της ελάχιστης επέμβασης, και λαμβάνοντας υπόψη τις περιστάσεις κάθε τυχόν ευάλωτου προσώπου. Η ελευθερία θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως η πρώτη επιλογή της διοίκησης, με σεβασμό των αρχών της αναγκαιότητας και αναλογικότητας[104] και εστίαση στην επιβολή του επιεικέστερου μέτρου, σύμφωνα με τις αρχές του κράτους δικαίου, που επιτάσσουν την επιλογή των μέτρων που είναι περισσότερο ανθρώπινα, αποτελεσματικά και οικονομικά αποδοτικά.[105] Στο ελληνικό πλαίσιο, παρατηρείται στην πράξη πολύ φτωχή εφαρμογή των εναλλακτικών της κράτησης μέτρων από την αστυνομία, παρά τις επιταγές της εθνικής νομοθεσίας.[106]

101. Koutsouraki, E. (2017). The Indefinite Detention of Undesirable and Unreturnable Third-Country Nationals in Greece. *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 36, No. 1, σ. 87.

102. Bloomfield, A. (2016), ό.π., σ. 29.

103. Ό.π., σ. 42.

104. Δαφνής, Γ. (2020), ό.π., σ. 516.

105. Bloomfield, A. (2016), ό.π., σ. 30-32.

106. Koutsouraki, E. (2017), ό.π., σ. 89. Βλ. και την έκθεση του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες (2015).

Το εθνικό δίκαιο παρέχει, επίσης, τη δυνατότητα κράτησης ενός προσώπου για λόγους δημόσιας τάξης ή εθνικής ασφάλειας, κάτι που αποτελεί απόκλιση από τις επιταγές της Ε.Ε., καθώς δεν προβλέπεται σχετικός λόγος στην Οδηγία Επιστροφής (2008/11/ΕΚ), και κατά συνέπεια η κράτηση για τους λόγους αυτούς παραβιάζει το ενωσιακό δίκαιο.[107]

Στην Ελλάδα παρατηρείται εκθετική αύξηση της χρήσης της διοικητικής κράτησης από το 2012· το μέτρο αποτελεί βασικό εργαλείο στο οπλοστάσιο εναντίον της παράτυπης μετανάστευσης, και όχι μέτρο έσχατης καταφυγής.[108] Η πρακτική αυτή δέχεται κριτική από διεθνείς οργανισμούς και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών. Ο Συνήγορος του Πολίτη έχει τονίσει πως, ενώ το μέτρο θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως έσχατη λύση και μόνο στις περιπτώσεις που κρίνεται απολύτως αναγκαίο, έχει αποκτήσει χαρακτηριστικά γενικευμένης πρακτικής, ακόμη και σε περιπτώσεις αδυναμίας απομάκρυνσης. Αντίστοιχες επισημάνσεις έγιναν και από τον Επίτροπο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης.[109]

Ο μέγιστος χρόνος κράτησης έχει αυξηθεί με αλλεπάλληλες νομοθετικές ρυθμίσεις, με σκοπό, μεταξύ άλλων, την αποτροπή υποβολής καταχρηστικών αιτημάτων ασύλου των ήδη διοικητικά κρατούμενων. Η αύξηση του χρόνου κράτησης ακολουθεί μια πορεία αντίστοιχη με την αυστηροποίηση της μεταναστευτικής πολιτικής και την εν γένει υιοθέτηση μέτρων που αντιμετωπίζουν το προσφυγικό ζήτημα ως πρόβλημα. Σύμφωνα με την τελευταία νομοθετική πραγμάτευση της διοικητικής κράτησης, επιτρέπεται η παράταση του μέτρου μέχρι το ακραίο όριο των 36 μηνών (άρ. 46 παρ. 5 Ν. 4636/2019). Ο διπλασιασμός αυτός του χρόνου κράτησης, από τους συνολικά 18 μήνες (που περιλάμβανε τόσο την κράτηση στα πλαίσια απέλασης-επιστροφής-επανεισδοχής, όσο και την κράτηση στα πλαίσια της εξέτασης του αιτήματος ασύλου) στους 36 (18 μήνες για την απέλαση-επιστροφή-επανεισδοχή και 18 μήνες για την εξέταση του αιτήματος ασύλου), είναι μέρος ενός νόμου που εισήγαγε εν γένει προβληματικές ρυθμίσεις, παραβιάζοντας βασικές διαδικαστικές εγγυήσεις, υποβαθμίζοντας την προστασία και τα δικαιώματα των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων και παραβιάζοντας τα ευρωπαϊκά και διεθνή πρότυπα.[110] Η πρακτική της μακροχρόνιας κράτησης, πέραν του ότι αποτελεί παρα-

Εφαρμόζοντας τα Εναλλακτικά Μέτρα της Διοικητικής Κράτησης στην Ελλάδα. Διαθέσιμο στο: https://www.gcr.gr/media/k2/attachments/ALTERNATIVES_TO_DETENTION.pdf.

107. Koutsouraki, E. (2017), ό.π., σ. 89.

108. Ό.π., σ. 85, 96.

109. Ό.π., σ. 86 και οι εκεί παραπομπές.

110. Βλ. μεταξύ άλλων την κριτική της Διεθνούς Αμνηστίας: Διεθνής Αμνηστία (2019). Το προτεινόμενο σχέδιο νόμου για το άσυλο υποβαθμίζει την προστασία και τα δικαιώματα των προσφύγων και παραβιάζει τα ευρωπαϊκά και διεθνή νομικά πρότυπα. Διαθέσιμο στο: https://www.amnesty.gr/news/press/article/22623/proteinomeno-shedio-nomoy-gia-asylo-ypovathmizei-tin-prostasia-kai-ta. Ο νόμος αυτός τροποποιήθηκε το 2020, εισάγοντας έτι περαιτέρω προβληματικές διατάξεις στα πλαίσια ενός θεσμικού πολέμου ενάντια στους πρόσφυγες. Βλ. μεταξύ άλλων την κριτικσιμο στο: μοθεσal detention and d

βίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεν αποδίδει ως στρατηγική για την καταπολέμηση της μετανάστευσης, ενώ, αφενός δεν λειτουργεί αποτρεπτικά σχετικά με την άσκηση του θεμελιώδους δικαιώματος της αίτησης για διεθνή προστασία, και αφετέρου δεν λαμβάνει υπόψη τη σε μεγάλο βαθμό παρατηρούμενη αδυναμία υποβολής αιτήματος διεθνούς προστασίας πριν από τη σύλληψη, λόγω των παρατηρούμενων αδυναμιών του συστήματος ασύλου, κάτι που εκθέτει πολλούς αλλοδαπούς σε κίνδυνο σύλληψης και διοικητικής κράτησης.[111]

Η μεταναστευτική πολιτική της χώρας έχει αυστηροποιηθεί μετά την Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας,[112] μεταξύ άλλων, με την αύξηση και περαιτέρω συστηματικοποίηση της χρήσης της διοικητικής κράτησης, τόσο σε όσους εισέρχονται στη χώρα από τον Έβρο όσο και στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, όπου ισχύει χωρικά η Δήλωση, με σκοπό την επανεισδοχή τους στην Τουρκία.[113] Η αλλαγή που επήλθε στο άρ. 30 παρ. 1 Ν. 3907/2011 με το άρ. 51 Ν. 4686/2020, καθιστώντας την κράτηση όσων υποβάλλονται σε διαδικασίες επιστροφής από εξαίρεση κανόνα (κατά παράβαση των εγγυήσεων της Οδηγίας Επιστροφής) και η δυνατότητα υποβολής σε κράτηση προσώπων που είναι ελεύθερα, για λόγους δημόσιας τάξης, δείχνει προς την κατεύθυνση μιας περαιτέρω ασφαλειοποίησης (securitisation) της μεταναστευτικής πολιτικής. Η συστηματική κράτηση και οι απάνθρωπες συνθήκες της στοχεύουν στη λειτουργία της ως αποτρεπτικού παράγοντα.[114] Παρ' όλα αυτά, η μακρόχρονη διοικητική κράτηση δεν ευνοεί την υλοποίηση περισσότερων επιστροφών.[115]

Συμπερασματικά, παρά τον εξαιρετικό χαρακτήρα της διοικητικής κράτησης και παρά τις αυστηρές προϋποθέσεις που, όταν συντρέχουν, επιτρέπουν την επιβολή της, για όσο αυτές οι προϋποθέσεις ισχύουν, παρατηρείται η αυτοματοποιημένη και συστηματική καταφυγή στην επιβολή του έσχατου μέσου διοικητικού καταναγκασμού, κατά παράβαση των εθνικών, πε-

data collection. Fianly,rviewing the participants will be means usedn pre-trial detention and ή από το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2020). Σχόλια του ΕΣΠ επί του σχεδίου νόμου για την τροποποίηση της νομοθεσίας για το άσυλο. Διαθέσιμο στο: https://www.gcr.gr/el/news/press-releases-announcements/item/1434-sxolia-tou-esp-epi-tou-neou-sxediou-nomou-gia-tin-tropopoiisi-tis-nomothesias-gia-to-asylo.

111. Koutsouraki, E. (2017), ό.π., σ. 92.

112. Μ.α. Greek Council for Refugees (2019). *Limits of Indignation: The EU-Turkey statement and its implementation in the Samos "hotspot"*. Διαθέσιμο στο: https://www.gcr.gr/media/k2/attachments/Report_Samos.pdf.

113. Koutsouraki, E. (2017), ό.π., σ. 98-99.

114. Ό.π., σ. 105.

115. European Migration Network (2014). *The Use of Detention and Alternatives to Detention in the Context of Immigration Policies. Synthesis Report for the EMN Focused Study*. Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/emn_study_detention_alternatives_to_detention_synthesis_report_en.pdf, σ. 37.

ριφερειακών και διεθνών εγγυήσεων που το διέπουν,[116] η συστηματική, εκτεταμένη και αδιάκριτη κράτηση μη απελάσιμων προσώπων,[117] η μη εφαρμογή εναλλακτικών της κράτησης μέτρων[118] και η καταχρηστική επίκληση των λόγων δημόσιας τάξης ως δικαιολογίας για την επιβολή ή συνέχιση του μέτρου (ακόμη και με την άσκηση ποινικής δίωξης για ήσσονος σημασίας πλημμελήματα, κατά παράβαση του τεκμηρίου αθωότητας), χωρίς εξατομικευμένη και ειδικά αιτιολογημένη κρίση επ' αυτής.[119]

Βασικά προβλήματα στην εφαρμογή του θεσμού, όπως προκύπτουν από έκθεση του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες,[120] είναι η κράτηση προσώπων εξαιτίας της πρακτικής αδυναμίας τους να υποβάλουν αίτημα ασύλου σε καθεστώς ελευθερίας, οι καθυστερήσεις στις καταγραφές αιτημάτων ασύλου των υπό κράτηση προσώπων, η συστηματική και αυτοματοποιημένη κράτηση για λόγους δημόσιας τάξης/ εθνικής ασφάλειας, η κράτηση ευάλωτων προσώπων, συμπεριλαμβανομένων και οικογενειών με ανήλικα παιδιά και ασυνόδευτων ανηλίκων, η κράτηση στην ενδοχώρα λόγω της παραβίασης του γεωγραφικού περιορισμού από τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου, η αυθαίρετη κράτηση στον Έβρο για την υλοποίηση των επιχειρήσεων παράνομων επαναπροωθήσεων (push-backs), η κράτηση προ της υποβολής σε διαδικασίες υποδοχής και ταυτοποίησης (πολλές φορές για μεγάλα διαστήματα, χωρίς τούτο να προβλέπεται από διάταξη νόμου), η αυτόματη κράτηση με την επίδοση δευτεροβάθμιας απορριπτικής απόφασης στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου, η σε πιλοτική βάση αυτόματη κράτηση των νεοεισερχομένων στα τελευταία με κριτήριο την εθνικότητα, οι απάνθρωπες και εξευτελιστικές συνθήκες κράτησης, ο πλημμελής και αναποτελεσματικός δικαστικός της έλεγχος.

4. Η διοικητική κράτηση στην Ελλάδα από τη σκοπιά της εγκληματολογίας των συνόρων

Η ανωτέρω σύντομη επισκόπηση του θεσμού της διοικητικής κράτησης φανερώνει ένα πεδίο το οποίο, πέραν των πολύ σοβαρών ζητημάτων για την προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εγείρει ζητήματα που θα μπορούσαν να προσεγγιστούν από τη σκοπιά μιας

116. Κουτσουράκη, Ε. (2016). Η κατάσταση στην Ελλάδα: συστηματική, εκτεταμένη, αδιάκριτη κράτηση. Στο Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και Διεθνής Επιτροπή Νομικών (εισ.-επ. Παπαγεωργίου, Γ.) Η Διοικητική Κράτηση των Αλλοδαπών. Διεθνής Νομοθεσία και Εθνική Πρακτική. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 75.

117. Koutsouraki, E. (2017), ό.π., σ. 78.

118. Ό.π., σ. 80.

119. Ό.π., σ. 82-83.

120. Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2018). Η διοικητική κράτηση στην Ελλάδα: Διαπιστώσεις από το πεδίο. Διαθέσιμο στο: https://www.gcr.gr/media/k2/attachments/GCR_Ekthesi_Dioikitik_Kratisi_2019.pdf.

εγκληματολογικής ανάλυσης. Η παγκόσμια άνθιση της διοικητικής κράτησης συνδέεται με την αυστηροποίηση των πολιτικών για τη μετανάστευση, τον αυξημένο έλεγχο των συνόρων, τις αυξήσεις των απελάσεων, την ανάδυση ξενοφοβικού αντιμεταναστευτικού λόγου και την εγκληματοποίηση των πολιτών τρίτων χωρών.[121]

α. Η διοικητική κράτηση ως εργαλείο αντιμεταναστευτικής πολιτικής

Ο Χελιώτης, στο άρθρο του «Behind the veil of philoxenia: The politics of immigration detention in Greece», πραγματοποιεί μια εγκληματολογική προσέγγιση του θεσμού της διοικητικής κράτησης στην Ελλάδα. Κάνει λόγο για τις άδικες, απάνθρωπες και ταπεινωτικές πολιτικές και πρακτικές απέναντι σε προσφυγικούς πληθυσμούς και τη συστηματική ουδετεροποίηση από την κυβέρνηση των κριτικών που ασκούνται, με την χρήση ρητορικών τεχνικών και κυρίως με την επίκληση της εθνικής κληρονομιάς της ελληνικής φιλοξενίας. Οι κοινότητες των μεταναστών υπόκεινται σε συχνούς αστυνομικούς ελέγχους[122] και η αστυνομία προβαίνει σε συχνές επιχειρήσεις-σκούπα[123] με σκοπό την πάταξη της παράτυπης μετανάστευσης, της διακίνησης ναρκωτικών και της πορνείας. Οι πρακτικές συνδέονται με χρήση αστυνομικής βίας, καταστροφή των εγγράφων που φέρουν οι μετανάστες και κακομεταχείρισή τους στα αστυνομικά τμήματα. Για τις πρακτικές αυτές ασκείται κριτική από οργανώσεις και φορείς της κοινωνίας των πολιτών, θεσμικούς φορείς και όργανα, ενώ επέφεραν τη διεθνή κριτική της χώρας με τη δημόσια δήλωση της CPT το 2011, μεταξύ άλλων, για τις συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές και τους χώρους κράτησης αλλοδαπών.[124] Η ρητορική ότι η ελληνική κοινωνία είναι εν γένει παραδοσιακά φιλόξενη έχει καταρριφθεί ως μύθος ήδη από το 1996 από τον Βασίλη Καρύδη, ο οποίος ανέλυσε το φαινόμενο της «Αλβανοφοβίας» και τη συνεπαγόμενη σκληρή μεταχείριση των Αλβανών τόσο από το επίσημο ποινικοκατασταλτικό σύστημα όσο και από μεγάλες μερίδες της κοινωνίας, που αντιμετώπιζαν τους μετανάστες, ειδικά δε τους Αλβανούς, με φόβο και ρατσιστικές πρακτικές, οι οποίες έχουν οδηγήσει σε σοβαρά περιστατικά ατομικής

121. Kotsioni, I. (2016), ό.π., σ. 45.

122. Φαινόμενο που παρατηρείται ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990: Καρύδης, Β. (1996). Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα- Ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 84.

123. Ενδεικτική είναι η δήλωση του, και τότε όπως και σήμερα, Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοΐδη, που μιλούσε με όρους πολεμικούς: *«πρέπει να εξουδετερώσουμε τη βόμβα, η οποία βρίσκεται στα θεμέλια της ελληνικής κοινωνίας, τη βόμβα του μεταναστευτικού, αντιμετωπίζοντας άμεσα το πρόβλημα»* [Το Βήμα (2012). Μ. Χρυσοχοΐδης: Επιχείρηση «σκούπα» για να ανασάνει η Αθήνα, 20.3.2012. Διαθέσιμο στο: https://www.tovima.gr/2012/03/20/politics/m-xrysoxoidis-epixeirisi-skoypa-gia-na-anasanei-i-athina/]. Μια πιο «ειλικρινής» (και ακραιφνώς ρατσιστική) δήλωση για το τι σημαίνει «επιχείρηση σκούπα» οδήγησε στον πειθαρχικό έλεγχο του εκφραστή της, Σταύρου Μπαλάσκα: «εκκίνησε μια αθόρυβη νέας τεχνολογίας ηλεκτρική σκούπα η οποία είναι η αστυνομία, η οποία σιγά σιγά θα ρουφήξει όλα τα σκουπίδια από τα Εξάρχεια». Συμπλήρωσε μάλιστα πως οι πρόσφυγες αποτελούν μια «σκόνη ενοχλητικού χαρακτήρα» [Η Εφημερίδα των Συντακτών (2019). ΕΔΕ για τα «ανθρώπινα σκουπίδια» του Μπαλάσκα, 26.9.2019. Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/node/208489].

124. Cheliotis, L. (2013). Behind the veil of philoxenia: The politics of immigration detention in Greece. *European Journal of Criminology*, Vol. 10, σ. 727, 733-734.

ή ομαδικής βίας εναντίον τους, συχνά με την ανοχή, συμμετοχή ή και αποκλειστική αυτουργία των αστυνομικών αρχών.[125]

Ο θεσμός της διοικητικής κράτησης χαρακτηρίζεται από παρατεταμένη κράτηση υπό κακές συνθήκες που συνιστούν απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση αναφορικά με όλες τις πτυχές της κράτησης, ήτοι σχετικά με την ιατρική μέριμνα, τη διατροφή, την κλινοστρωμνή, τον εξαερισμό, την απολύμανση, τις συνθήκες υγιεινής, ενώ καταγράφονται περιστατικά αστυνομικής βίας και βασανιστηρίων που προκαλούν συχνά απεργίες πείνας και διαμαρτυρίες που αντιμετωπίζονται με βία από τα ΜΑΤ.[126] Οι πρακτικές κακομεταχείρισης εκλογικεύονται από την κυβέρνηση με επίκληση του κινδύνου που φέρουν οι μετανάστες λόγω του μεγάλου αριθμού τους, της έλλειψης πόρων, αλλά και με μεταφορά του βάρους στους ίδιους τους κρατούμενους που καταστρέφουν τους χώρους κράτησής τους όταν διαμαρτύρονται για την κράτησή τους και τις συνθήκες της.[127] Σύμφωνα με την κριτική που έχει δεχτεί ο θεσμός, η διοικητική κράτηση είναι μια «κανονική φυλακή».[128]

Έτσι, η διοικητική κράτηση θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως κομμάτι μιας συνολικής στρατηγικής αποτροπής, που καθιστά την Ελλάδα μη φιλικό μέρος για την παράτυπη μετανάστευση. Μια πολύ ηχηρή επίδειξη αυτής της θεσμικά επιθετικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της μετανάστευσης ήταν η καμπάνια του «Ξένιου Δία», η οποία περιλάμβανε μαζικές επιχειρήσεις-σκούπα για τον εντοπισμό, τη σύλληψη και κράτηση των παρατύπως διαμενόντων πολιτών τρίτων χωρών. Οι επιχειρήσεις αυτές δέχτηκαν σοβαρές επικρίσεις, μεταξύ άλλων από τον Συνήγορο του Πολίτη, κατά τον οποίο η αστυνομία προέβη σε αδιάκριτη στόχευση των μεταναστών και σε παράνομες αθρόες προσαγωγές ατόμων που κατείχαν νομιμοποιητικά έγγραφα (συγκεκριμένα: προσήχθησαν 80.073 άτομα από τα οποία συνελήφθησαν μόλις 4.583), εγείροντας ζητήματα αναλογικότητας και προβληματικών από άποψη συνταγματικής νομιμότητας πρακτικών, που κινούνται στα όρια μιας ρατσιστικής κρατικής δράσης, κατά τις παρατηρήσεις του Επιτρόπου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης.[129] Στα πλαίσια της καμπάνιας αυτής, μάλιστα, έλαβε χώρα η επέκταση του μέγιστου χρόνου κράτησης στους 18 μήνες, ενώ, έπειτα από τα πενιχρά αποτελέσματα από την άποψη της αύξησης των απελάσεων, το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους εξέδωσε τη θεσμικά πρωτοφανή Γνωμοδότηση 44/2014, η οποία επέτρεπε στην αστυνομία να συνεχίσει την επ' αόριστον κράτηση πέραν του ανώτατου

125. Καρύδης, Β. (1996), ό.π., σ. 157-163.

126. Cheliotis, L. (2013), ό.π., σ. 730.

127. Ό.π., σ. 735.

128. Ό.π., σ. 734.

129. Συνήγορος του Πολίτη (2013). Ειδική Έκθεση Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και η αντιμετώπισή του. Διαθέσιμο στο: https://www.synigoros.gr/resources/docs/eidikiekthesiratsistikivia--2.pdf, και Κωνσταντίνου, Α. (2014), ό.π., σ. 30.

χρονικού ορίου που επέτρεπε ο νόμος, επιβάλλοντας το μέτρο με το ευφάνταστο όνομα «μέτρο υποχρεωτικής διαμονής στον χώρο που ήδη κρατείται»· η παράταση της κράτησης υπό τον μανδύα ενός εναλλακτικού αυτής μέτρου, κρίθηκε πολλάκις παράνομη από τη διοικητική δικαιοσύνη και τελικώς καταργήθηκε.[130]

Ο πρώην Υπουργός Προστασίας του Πολίτη Νίκος Δένδιας, επί της θητείας του οποίου έλαβε χώρα η προβληματική καμπάνια του «Ξένιου Δία», παραδέχθηκε πως οι συνθήκες στους χώρους κράτησης είναι οι ελάχιστες αποδεκτές για την αποτροπή της παράνομης μετανάστευσης.[131] Έτσι, κοιτώντας πίσω από το «πέπλο της φιλοξενίας» γίνεται αντιληπτό ότι ο λόγος περί αυτής λειτουργεί ως ιδεολογικός μανδύας για την υποστήριξη της αναπαραγωγής των σχέσεων εξουσίας.[132] Στο ίδιο πνεύμα, η δήλωση του πρώην Υπουργού: «Η χώρα, η κοινωνία, διατηρεί το δικαίωμα να φιλοξενεί όποιους επιθυμεί να φιλοξενεί. Αυτή είναι η σημειολογία του ονόματος. Δεν είμαστε υποχρεωμένοι να φιλοξενούμε οποιονδήποτε κρίνει ότι μπορεί να διασχίσει τα σύνορα παράνομα... Είμαστε οργανωμένη κοινωνία, θέλουμε να δείξουμε σε όλους ότι δεν είμαστε ένα ξέφραγο αμπέλι, ότι όποιος περάσει τα σύνορα θα έχει το δικαίωμα να μείνει εδώ. Δεν είναι έτσι, δεν μπορεί να είναι πια έτσι».[133]

Η εργαλειοποίηση της διοικητικής κράτησης για την επίτευξη σκοπών της μεταναστευτικής πολιτικής οι οποίοι όμως διαφέρουν από αυτούς για τους οποίους επιτρέπεται η καταφυγή σε αυτήν, προκύπτει από την αυστηροποίηση του θεσμικού πλαισίου, τις πολιτικές αύξησης του χρόνου κράτησης, την αυτοματοποιημένη και συστηματική επιβολή της, τις απάνθρωπες και εξευτελιστικές συνθήκες κράτησης, αλλά και από επίσημες και ανεπίσημες αναφορές-δηλώσεις: έτσι, το Εθνικό Σχέδιο Δράσης των ελληνικών Αρχών για τη Μετανάστευση και το Άσυλο του έτους 2013 ρητά αναφέρει πως η αύξηση της χωρητικότητας των κέντρων κράτησης αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στο «να στείλει ένα ισχυρό μήνυμα στους υπηκόους τρίτων χωρών που επιθυμούν να εισέλθουν παράνομα στην Ελλάδα».[134] Πιο ξεκάθαρη, και ίσως ακραία, δήλωση, αλλά συνάδουσα με τις πολιτικές του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη κατά την περίοδο που εκφράστηκε και με την εν γένει διαχρονικά αυθαίρετη χρήση της κράτησης, ήταν η δήλωση του Αρχηγού της ΕΛΑΣ το ίδιο έτος: «Πρέπει να τους κάνουμε το βίο αβίωτο, δηλαδή να ξέρει ο άλλος ότι όταν θα έρθει στη χώρα αυτή θα καθίσει μέσα, αλλιώς δεν κάνουμε τίποτα, αποτελούμε τον καλύτερο τόπο προσέλκυσης μεταναστών».[135]

130. Κωνσταντίνου, Α. (2014), ό.π., σ. 33-34, Παπαδόπουλος, Β. (2014), ό.π., σ. 43 και Koutsouraki, E. (2017), ό.π., σ. 95

131. Cheliotis, L. (2013), ό.π., σ. 735-736.

132. Ό.π., σ. 788.

133. Σκάι, 4.10.2012, σε Cheliotis, L. (2013), ό.π., σ. 738.

134. Στο Κωνσταντίνου, Α. (2015), ό.π., σ. 31.

135. Αυγή, Η (2013). Αρχηγός ΕΛ.ΑΣ: «Πρέπει να τους κάνουμε το βίο αβίωτο», 20.12.2013. Διαθέσιμο στο: https://www.

Η διοικητική κράτηση εξυπηρετεί, πέραν των σκοπών για τους οποίους έχει θεσπιστεί, τις κυρίαρχες αντιλήψεις για την εθνική ασφάλεια και το δημόσιο συμφέρον –αποτελεί δηλαδή έναν τρόπο για να μπορούν τα κράτη να διατηρούν και να ασκούν την εδαφική τους κυριαρχία και να ανταποκρίνονται στις πολιτικές πιέσεις για την ασφάλεια των συνόρων. Ακόμη, δεν θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή αποκλειστικά ως εργαλείο ελέγχου της μετανάστευσης, αλλά ως ένα ευρύτερο εργαλείο ελέγχου των ανεπιθύμητων –εξ ου και η μη ανταπόκριση της χρήσης του μέτρου στους μεταναστευτικούς σκοπούς που επιδιώκει. Κατά την Bloomfield, ο θεσμός στοχεύει στον έλεγχο της φτώχειας, στη διαχείριση των ανησυχιών της κοινωνίας με τη συμβολική ανάκτηση και άσκηση ελέγχου επί των συνόρων.[136] Τέλος, τα εν γένει θεσμικά εμπόδια και η αντιμετώπιση με σκληρά διοικητικά ή ποινικά μέτρα καθιστούν τους μετανάστες πρόσφορους για ακραία εκμετάλλευση από τους εργοδότες.[137]

β. Η επίκληση λόγων δημόσιας τάξης και το παράλληλο σύστημα ποινικής (μη) δικαιοσύνης

Ενδιαφέρουσα από την άποψη της συμπληρωματικότητας της διοικητικής και της ποινικής καταστολής είναι η κράτηση με επίκληση λόγων δημόσιας τάξης. Αναφορικά με την κράτηση στα πλαίσια διαδικασιών επιστροφής, σύμφωνα με το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης [υπόθεση Said Shamilovich Kadzoev (Huchbarov), απόφαση C-357/09 PPU], η επίκληση λόγων δημόσιας τάξης και ασφάλειας δεν μπορεί να βασιστεί στην Οδηγία Επιστροφής (2008/15).[138] Σύμφωνα με το Παράρτημα στη Σύσταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής [16.11.2017 C(2017) 6505] «για την καθιέρωση κοινού ‘’εγχειριδίου περί επιστροφής’’ προς χρήση από τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών κατά την εκτέλεση των σχετικών με την επιστροφή καθηκόντων», «η δυνατότητα διατήρησης ή παράτασης της κράτησης για λόγους δημόσιας τάξης δεν καλύπτεται από την οδηγία περί επιστροφής και τα κράτη μέλη δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιούν την κράτηση ενόψει απομάκρυνσης ως “ήπια” μορφή φυλάκισης… Ο εύλογος στόχος της προστασίας της κοινωνίας πρέπει να καλύπτεται από άλλες νομοθετικές πράξεις, ιδίως από το ποινικό δίκαιο, το ποινικό διοικητικό δίκαιο και τη νομοθεσία σχετικά με τη λήξη της νόμιμης παραμονής για λόγους δημόσιας τάξης».[139] Αντίθετα, η κράτηση προσώπου που αιτείται διεθνούς προστασίας για λόγους δημόσιας τάξης καλύπτεται από την εθνική νομοθεσία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.

---

avgi.gr/koinonia/79424_arhigos-elas-prepei-na-toys-kanoyme-bio-abioto.

136. Bloomfield, A. (2016), ό.π., σ. 35.

137. De Giorgi, A. (2010), ό.π., σ. 149, και Cheliotis, L. (2013), ό.π., σ. 738.

138. Koutsouraki, E. (2017), ό.π., σ 89-90.

139. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017). Παράρτημα στη Σύσταση της Επιτροπής για την καθιέρωση «κοινού εγχειριδίου περί επιστροφής» προς χρήση από τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών κατά την εκτέλεση σχετικών με την επιστροφή καθηκόντων. Βρυξέλλες, Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2017/EL/C-2017-6505-F1-EL-ANNEX-1-PART-1.PDF, σ. 81.

Η ευθεία και αυθαίρετη σύνδεση μετανάστευσης και εγκληματικότητας, με σκοπό τη δικαιολόγηση της αύξησης της καταφυγής στο έσχατο μέτρο διοικητικού καταναγκασμού, αποτυπώνεται στη δήλωση του πρώην Αναπληρωτή Υπουργού Μεταναστευτικής Πολιτικής Γιάννη Μουζάλα: *«Κέντρα κράτησης θα γίνουν και στα πέντε νησιά* (σ.σ.: Λέσβος, Χίος, Σάμος, Κως, Λέρος), *για δύο λόγους… Ειδικά τώρα που έρχονται στην Ελλάδα πολλοί παράτυποι που δεν είναι οικογένειες, υπάρχει κίνδυνος να αυξηθεί η εγκληματικότητα και χρειάζεται ένας φόβος περιορισμού. Για παράδειγμα, στη Χίο δύο μετανάστες έβγαλαν μαχαίρια και απειλούσαν ταξιτζήδες. Αν τους πάμε στον εισαγγελέα, θα ορίσει δικάσιμο και θα τους αφήσει ελεύθερους. Με βάση τον μεταναστευτικό νόμο, έχουμε το δικαίωμα να τους κλείσουμε σε προαναχωρησιακό κέντρο»*.[140] Έτσι, γίνεται ξεκάθαρη η σημασία της χρήσης του θεσμού της διοικητικής κράτησης στα πλαίσια της ποινικομεταναστευτικής σύμμειξης με την επίκληση λόγων δημόσιας τάξης: όσοι αλλοδαποί δεν μπορούν να κριθούν προσωρινά κρατούμενοι στα πλαίσια της προδικασίας ή να τιμωρηθούν με ποινή φυλάκισης που θα πρέπει να εκτιθεί, μπορούν να κρατηθούν διοικητικά· μια, όπως ειπώθηκε παραπάνω, «διοικητική εγκληματοποίηση» (procedural criminalisation), ένα παράλληλο ποινικό δικονομικό δίκαιο που ισχύει μόνο για τους πολίτες τρίτων χωρών, ή, σύμφωνα με μια άλλη προσέγγιση, μια εργαλειοποίηση των διαθέσιμων νομικών εργαλείων με χρήση αυτού που κρίνεται κάθε φορά περισσότερο αποτελεσματικό. Αυτή η εργαλειοποίηση δεν επιλέγεται, κατά τον Brandariz, αποκλειστικά λόγω των διαφορετικών επιπέδων εγγυήσεων κάθε πεδίου του δικαίου, αλλά υπακούει επίσης σε ανάγκες logistics και ταχύτητας, ανταποκρινόμενη στα αυξανόμενα αντιμεταναστευτικά αισθήματα που απαιτούν ταχύτερες λύσεις για την απομάκρυνση των ανεπιθύμητων, κάτι που προκαλεί την εισαγωγή και εδραίωση πιο διαχειριστικών πρακτικών.[141]

Στην πράξη, ο σχετικός χαρακτηρισμός αποδίδεται από τις αρχές με μεγάλη ευκολία για τη δικαιολόγηση της επιβολής διοικητικής κράτησης. Σύμφωνα με την ΕΛΑΣ, ως επικίνδυνα για τη δημόσια τάξη χαρακτηρίζονται άτομα που έχουν συστηματική παραβατική συμπεριφορά και μπορεί να έχουν ήδη εκτίσει ποινή κατά της ελευθερίας για αδικήματα όπως κλοπή, ληστεία, ανθρωποκτονία, εμπορία ανθρώπων, διακίνηση μεταναστών, πλαστογραφία. Παρόλα αυτά, ο Συνήγορος του Πολίτη παρατηρεί ότι οι αρχές πολλές φορές αρκούνται απλώς στην ύπαρξη ποινικής δίωξης ή στην ύπαρξη ποινής η οποία ανεστάλη υπό όρους από το δικαστήριο που την επέβαλε, με τυπικά παραδείγματα την απόπειρα παράνομης εξόδου ή την κατοχή ναρκωτικών για προσωπική χρήση. Ο Συνήγορος παρατηρεί γενικευμένη και καταχρηστική επίκληση των λόγων δημόσιας τάξης παρά την ανάγκη επιβολής του μέτρου με εξατομικευμένη και σύμφωνα

140. Το Βήμα (2016). Γιάννης Μουζάλας: «Κέντρα κράτησης θα γίνουν και στα πέντε νησιά», 26.11.2016. Διαθέσιμο στο: https://www.tovima.gr/2016/11/26/society/giannis-moyzalas-kentra-kratisis-tha-ginoyn-kai-sta-pente-nisia/.

141. Brandariz, J. A. (2021), ό.π., σ. 5-6, 12.

με τον νόμο ερμηνεία.[142] Η καταφυγή σε διοικητικές διαδικασίες και σε διοικητικά μέτρα, αντί για την ενεργοποίηση του ποινικοκατασταλτικού συστήματος, παρατηρείται γενικά σε επίπεδο κρατών-μελών της Ε.Ε. για την αντιμετώπιση της ήπιας εγκληματικότητας.[143]

Για το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, παρατηρείται σημαντική κατάχρηση του όρου δημόσια τάξη. Η επίκληση του λόγου αυτού γίνεται ακόμη και για ήσσονος σημασίας αδικήματα, ενώ δεν αποτελεί απλώς συνέπεια μιας τελεσίδικης καταδίκης (με αναστολή εκτέλεσης της ποινής ή με ανασταλτικό αποτέλεσμα στην άσκηση έφεσης), αλλά πολλές φορές αρκεί και η απλή παραπομπή σε ποινικό δικαστήριο. Επιβάλλεται αυτοματοποιημένα και χωρίς να γίνει πλήρης αξιολόγηση του εκάστοτε προσώπου, με μόνη την ύπαρξη της σχετικής καταχώρησης στο φάκελο, ακόμη και όταν η επιστροφή στη χώρα του είναι ανέφικτη (κάτι που συνιστά τιμωρητική εν τέλει μεταχείριση).[144] Στην ουσία η κράτηση για λόγους δημόσιας τάξης αποτελεί συνέχιση της ποινής, ή έκτιση ποινής που το άτομο δεν θα εξέτιε.

Έτσι, βλέπουμε πως η διοικητική κράτηση μπορεί υπό περιπτώσεις να υποκαταστήσει το επίσημο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης,[145] λειτουργώντας συμπληρωματικά (υποβολή σε κράτηση μετά την αποφυλάκιση) ή παραπληρωματικά σε αυτό (υποβολή σε κράτηση με μόνη την άσκηση ποινικής δίωξης, χωρίς να έχει επιβληθεί προσωρινή κράτηση, ή χωρίς την ύπαρξη καταδίκης, τελεσίδικης ή μη, η οποία συνεπάγεται την έκτιση ποινής κατά της ελευθερίας), συντελώντας σε ένα ποινικό-διοικητικό συνεχές με άξονα μια αυθαίρετη ερμηνεία μιας αόριστης νομικής έννοιας που εφαρμόζεται και προσαρμόζεται κατά το δοκούν από τη διοίκηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη γλώσσα του κέντρου κράτησης οι κρατούμενοι αυτοί ονομάζονται «ποινικοί», παρότι δεν κρατούνται χωριστά από τους λοιπούς και οι διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα σχετικά με την απέλασή τους δεν είναι διαφορετικές από αυτές για τον γενικό πληθυσμό.

γ. Συνθήκες κράτησης και κρατικό έγκλημα: Μια προσέγγιση κοινωνικής βλάβης/ζημιολογίας

Το ζήτημα των συνθηκών στα προαναχωρησιακά κέντρα και τους λοιπούς χώρους κράτησης των προσφύγων και των μεταναστών, που έχει οδηγήσει σε αυστηρή κριτική, μεταξύ άλλων, από τον Συνήγορο του Πολίτη και τη CPT και σε πολλαπλές καταδικαστικές αποφάσεις της χώρας από το ΕΔΔΑ, είναι γνωστό και έχει αναφερθεί σποραδικά παραπάνω. Είναι σημαντικό να γίνει κατανοητό πως οι κατάλληλες συνθήκες κράτησης αποτελούν όρο της νομιμότητας

142. Koutsouraki, E. (2017), ό.π., σ. 88, 100.

143. Brandariz, J. A. (2021), ό.π., σ. 6.

144. Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2018), ό.π., σ. 11-13.

145. Majcher, I. (2013), ό.π., σ. 7.

της τελευταίας, σύμφωνα με τις επιταγές του περιφερειακού και του διεθνούς δικαίου, αλλά και σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία,[146] επομένως θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τόσο κατά την απόφαση επιβολής όσο κατά την απόφαση συνέχισής της.[147] Για τους σκοπούς της μελέτης μας, αναφέρουμε συνοπτικά πως οι εν γένει συνθήκες κατακρίνονται ως απάνθρωπες και ταπεινωτικές υπό τους όρους του άρ. 3 της ΕΣΔΑ, από άποψη σίτησης, καθαριότητας, πρόσβασης σε ατομικά είδη υγιεινής, υγειονομικής περίθαλψης, ψυχαγωγίας, καθαριότητας, απουσίας θέρμανσης και ζεστού νερού, φωτισμού, ρούχων και κλινοστρωμνής.[148] Επίσης, ιδιαίτερα προβληματική είναι η πολλάκις στηλιτευμένη πρακτική της κράτησης σε αστυνομικά κρατητήρια, που συνεπάγεται, σε πολλές περιπτώσεις, πολύμηνο εγκλεισμό με έλλειψη φωτισμού και προαυλισμού, ανεπαρκείς συνθήκες υγιεινής και υγειονομικής περίθαλψης, ανύπαρκτες δυνατότητες ψυχαγωγίας και απαγόρευση χρήσης κινητού τηλεφώνου.[149] Οι συνθήκες αυτές επιβεβαιώνονται και από την τελευταία έκθεση της CPT για τη μεταχείριση των πολιτών τρίτων χωρών και τη διοικητική κράτηση συγκεκριμένα.[150]

Η παραπάνω ανάπτυξη για τον τρόπο και το εύρος εφαρμογής της διοικητικής κράτησης υπό αυτές τις συνοπτικά περιγραφείσες συνθήκες θα μπορούσε να ενταχθεί στην περιγραφή του Cohen για το κρατικό έγκλημα, υπό την έννοια της ανάλυσης της βλάβης που προκαλείται από τη συστηματική παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων,[151] στα πλαίσια μιας «απεγκληματοποιημένης εγκληματολογίας», είτε με μια στενή προσέγγιση για το εύρος των δικαιωμάτων[152] είτε με μια πιο ευρεία αντίληψη για αυτά[153] των οποίων η παραβίαση θα θεμελίωνε το κρατικό έγκλημα.[154] Η διοικητική κράτηση είναι μια κανονικοποιημένη διαδικασία, όχι ένα εξαιρετικό μέτρο, επιφέροντας σοβαρές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι οποίες έχουν οδηγήσει σε πολλές καταδικαστικές αποφάσεις από το ΕΔΔΑ για παραβίαση των άρ. 3 (απαγόρευ-

146. Κωνσταντίνου, Α. (2014), ό.π., σ. 32.

147. Koutsouraki, E. (2017), ό.π., σ. 93.

148. Παπαγεωργίου, Α. (2016). Συνθήκες κράτησης αιτούντων άσυλο και μεταναστών: Μια ανάλυση βασισμένη στα πρόσφατα εμπειρικά δεδομένα. Στο Γασπαρινάτου, Μ. (εκδ. επ.). Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστωρα Κουράκη. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 2606-2607 και Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2018), ό.π., σ. 29-34.

149. Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2018), ό.π., σ. 29-30.

150. Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2020). *Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 13 to 17 March 2020*. Διαθέσιμη στο: https://rm.coe.int/1680a06a86.

151. Weber, L. (2012), ό.π., σ. 22-23.

152. Cohen, S. (1993). Human Rights and Crimes of the State: The Culture of Denial. *Australia and New Zealand Journal of Criminology*, Vol. 26, σ. 97-115.

153. Green, P. J. & Ward, T. (2000). State Crime, Human Rights, and the Limits of Criminology. *Social Justice*, Vol. 27, No. 1, σ. 101-115.

154. Weber, L. (2012), ό.π., σ. 23.

ση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας) και 5 (δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια).[155] Έτσι, χρήσιμη είναι εδώ η προσέγγιση της κοινωνικής βλάβης, κυρίως, αφενός, με την έννοια της φυσικής βλάβης (social harms –δυσκολίες, κακουχίες, στερήσεις «σε βίαιες, ανασφαλείς, επικίνδυνες ή μολυσμένες συνθήκες ζωής») η οποία μπορεί να περιγράψει τα δεινά που προκαλούνται, στην περίπτωση που εξετάζουμε, από την κρατική βία, τα βασανιστήρια, την αυθαίρετη κράτηση και τις απάνθρωπες συνθήκες της τελευταίας, και, αφετέρου, με την έννοια της συναισθηματικής και ψυχολογικής βλάβης (emotional and psychological harm), που θα μπορούσε να καταστεί χρήσιμη για την περιγραφή του αποτυπώματος των συνθηκών κράτησης ως τραύματος, πόνου και πιέσεων τις οποίες υφίστανται όσοι υπόκεινται σε αυτά τα καθεστώτα κράτησης.[156]

Ανάλογα σημαντική θα μπορούσε να αναδειχθεί η προσέγγιση του πεδίου της ζημιολογίας (zemiology), η οποία δίνει μια διαφορετική οπτική σε σχέση με την προσέγγιση της κοινωνικής βλάβης,[157] εστιάζοντας, πέραν των πλαισίων ανάλυσης που βασίζονται σε λογικές θεσμισμένων δικαιωμάτων, σε μια θεωρία των ανθρώπινων αναγκών. Έτσι, η ζημιολογία στοχεύει στην αποκάλυψη των ζημιογόνων δομών, πολιτικών, αποφάσεων και πρακτικών[158] πέραν των παραβιάσεων του ποινικού νόμου. Στα πλαίσια, λοιπόν, μιας θεωρίας των ανθρώπινων αναγκών, θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για μια ζημιολογία των συνόρων (border zemiology),[159] η οποία θα κάνει αφορά τη βλαπτικότητα των αυστηρών μεταναστευτικών πολιτικών και θα αναλύει τις συνέπειες της παρανομοποίησης της κυκλοφορίας μακριά από την αυτόματη σύνδεση της μετανάστευσης με το έγκλημα, εστιάζοντας στη μελέτη της ζημίας σε επίπεδο σωματικών βλαβών, οικονομικής ζημίας, βλάβης στην αυτονομία του προσώπου κ.λ.π.[160]

Πιθανές πτυχές μιας τέτοιας μελέτης θα επιχειρούσαν μια αξιολόγηση της επίδρασης της διοικητικής κράτησης στη σωματική και ψυχική υγεία βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, ειδικά όταν οι συνθήκες διαβίωσης χαρακτηρίζονται ως απάνθρωπη μεταχείριση.[161] Οι αναπνευστικές και οι δερματολογικές ασθένειες, τα γαστρεντερικά και τα μυοσκελετικά προβλήματα είναι τα πιο συχνά απαντώμενα παραδείγματα βλάβης της υγείας των εγκλείστων, και συνδέονται

155. Bloomfield, A. (2016), ό.π., σ. 33.

156. Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2014). «Λευκά Κολάρα» & Οικονομικό Έγκλημα. Κοινωνική Βλάβη & Αντεγκληματική Πολιτική. Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας, σ. 433-434.

157. Canning, V. & Tombs, S. (2021). *From Social Harm toy Zemiology. A Critical Introduction*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, σ. 41.

158. Ό.π., σ. 1.

159. Ό.π. σ. 48, 50.

160. Ό.π., σ. 81-85.

161. Weber, L. (2012), ό.π., σ. 37.

άμεσα με τον υπερπληθυσμό, τις ανθυγιεινές συνθήκες, τον ανεπαρκή εξαερισμό, την περιορισμένη πρόσβαση σε εξωτερικούς χώρους, τις περιορισμένες σωματικές δραστηριότητες και τη φτωχή διατροφή. Η κράτηση καθεαυτή είναι καταστροφική για την υγεία και αποτελεί τη βασική αιτία άγχους και δυσφορίας. Η έλλειψη ιδιωτικότητας, η απραγία, η εξάρτηση από τις αποφάσεις άλλων, οι αυστηροί κανόνες ασφάλειας, η κακομεταχείριση από το προσωπικό φύλαξης, η έλλειψη επικοινωνίας με τον κόσμο έξω από το κέντρο κράτησης, η ανασφάλεια και η αίσθηση αδικίας επιδρούν τα μέγιστα στην ψυχολογική κατάσταση των εγκλείστων. Η κράτηση επιδεινώνει προϋπάρχοντα συμπτώματα και επιβραδύνει την θεραπευτική διαδικασία για τα άτομα που ήδη παλεύουν με προηγούμενες τραυματικές εμπειρίες (βασανιστήρια, βία και κακομεταχείριση, σεξουαλική κακοποίηση, κ.ο.κ.),[162] ενώ πολλές φορές προϋπάρχοντα προβλήματα υγείας δεν αντιμετωπίζονται, από αδιαφορία των αρχών, που μπορεί να οδηγήσει ακόμη και στον θάνατο κρατουμένων. Τραγικότερο παράδειγμα, ο μαρτυρικός θάνατος του 44χρονου πρόσφυγα από την Υεμένη Macky Diabete στο Προαναχωρησιακό Κέντρο Κράτησης Κω από αποφρακτικό ειλεό: ο Diabete ουδέποτε έλαβε την κατάλληλη για την κατάστασή του φροντίδα παρότι επί τρεις ημέρες σφάδαζε από τους πόνους και παρακαλούσε τις αρχές να τον μεταφέρουν στο νοσοκομείο. Ο θάνατός του προκλήθηκε από την ποινικά αξιόλογη απραξία των αρχών που ήταν υπεύθυνες για τη ζωή του.[163]

Μια ζημιολογική προσέγγιση υπό το πρίσμα της παραβίασης θεμελιωδών δικαιωμάτων και της κοινωνικής δικαιοσύνης μπορεί να αποτελέσει ένα κριτικό όχημα για μια κατανόηση του κοινωνικού ελέγχου έξω από το ποινικό σύστημα.[164] Ήδη από το 1988 ο Cohen μας καλούσε να μελετήσουμε τον κοινωνικό έλεγχο πέρα από αυτό.[165] Έτσι, η διοικητική κράτηση μπορεί να αντιμετωπιστεί ως μια ρουτινοποιημένη πρόκληση βλάβης στα πλαίσια μιας «διοικητικής εγκληματολογίας» (administrative criminology) που αναδεικνύει την ανάγκη για την αποκαθήλωση της προσέγγισης του υπό στενή έννοια ποινικοκατασταλτικού συστήματος ως κυρίαρχου τρόπου καταστολής, η οποία έχει πλέον έχει ξεπεραστεί από τις εξελίξεις.[166]

δ. Η διοικητική κράτηση ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας;

Τέλος, μια ενδιαφέρουσα και ρηξικέλευθη νομική αξιολόγηση της διοικητικής κράτησης κάνει λόγο για τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουμε τις διαστρεβλώσεις του θεσμού ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας. Έτσι, σχετικά με το ερώτημα αν θα πρέπει το Διεθνές Ποινικό Δίκαιο να

162. Παπαγεωργίου, Α. (2016), ό.π., σ. 2608-2609 και Kotsioni, I. (2016), ό.π., σ. 48-49.

163. Η Εφημερίδα των Συντακτών (2021). Σε αποφρακτικό ειλεό αποδόθηκε ο μαρτυρικός θάνατος του *Macky Diabete*, 4.4.2021. Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/node/288439.

164. Weber, L. (2012), ό.π., σ. 24.

165. Cohen, S. (1988). *Against Criminology*. New Brunswick: Transaction Int, σ. 273.

166. Weber, L. (2012), ό.π., σ. 23.

έχει ρόλο σχετικά με τον σεβασμό των δικαιωμάτων όσων υποβάλλονται σε διοικητική κράτηση και να καθιστά υπόλογα τα άτομα που είναι υπεύθυνα για τις παραβιάσεις του, η περιγραφείσα χρήση του θεσμού και η κατάσταση στα κέντρα κράτησης συνηγορεί, για τους Καλπούζο και Mann, προς αυτήν την κατεύθυνση[167] Σύμφωνα με το άρ. 7 του Καταστατικού της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, έγκλημα κατά της ανθρωπότητας είναι, μεταξύ άλλων, η «φυλάκιση ή άλλη σοβαρή στέρηση της σωματικής ελευθερίας κατά παραβίαση βασικών κανόνων του διεθνούς δικαίου» (παρ. 1ε), η «δίωξη κατά οποιασδήποτε αναγνωρίσιμης ομάδας ή κοινότητας για λόγους πολιτικούς, φυλετικούς, εθνικούς, εθνοτικούς, πολιτιστικούς, θρησκευτικούς ή λόγους φύλου» (παρ. 1η), όπως και «άλλες απάνθρωπες πράξεις παρόμοιου χαρακτήρα οι οποίες με πρόθεση προκαλούν μεγάλο πόνο ή βαρεία σωματική βλάβη ή βαρεία βλάβη της διανοητικής ή σωματικής υγείας» (παρ. 1 κ).

Έτσι, η αυθαίρετη φυλάκιση χωρίς τις εγγυήσεις του κράτους δικαίου, η αόριστη κράτηση ανεξάρτητα από την ευόδωση του σκοπού της απέλασης, η κράτηση ως πρακτική που εισάγει μια πολιτική διακρίσεων, η συστηματική υποβολή των διοικητικά κρατούμενων σε συνθήκες που παραβιάζουν το άρ. 3 της ΕΣΔΑ και η άσκηση βίας, μπορούν να υπαχθούν, σύμφωνα με τους συγγραφείς, στην έννοια του εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας κατά το άρ. 7 παρ. 1 (ε και κ) του Καταστατικού, με το οποίο το έγκλημα κατά της ανθρωπότητας θεμελιώνεται στις περιπτώσεις που οι προπεριγραφείσες πράξεις διαπράττονται ως μέρος ευρείας και συστηματικής επίθεσης που κατευθύνεται κατά οποιουδήποτε άμαχου πληθυσμού, εν γνώσει της επίθεσης. Τέλος, η αντίληψη των μεταναστών ως ανεπιθύμητων ξένων σωμάτων που προκαλούν τις ανωτέρω συνθήκες εκδίπλωσης μιας θεσμικής επίθεσης μπορεί να προσδώσει στο θιγόμενο υποκείμενο πολιτικά χαρακτηριστικά, οδηγώντας σε πράξεις δίωξης κατά την έννοια της παρ. 1η.[168]

Ως προς την έννοια της επίθεσης, η κυρίαρχη ερμηνεία περιορίζει το εύρος αυτής στη στρατιωτική επίθεση, και όχι στις κρατικές αντιδράσεις απέναντι στις μεταναστευτικές ροές. Από την άλλη, έχει αρχίσει να κερδίζει έδαφος μια πιο ευρεία ερμηνεία, κατά την οποία στην έννοια του εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας περιλαμβάνονται και τα «κοινά» εγκλήματα, συγκαταλέγοντας έτσι σε αυτό τις πράξεις σωματικής βίας, την υποβολή προσώπων σε συγκεκριμένες επιβλαβείς καταστάσεις, τις διώξεις και την εφαρμογή σκληρών νομοθετικών και διοικητικών μέτρων, που θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως «επίθεση». Η ερμηνεία αυτή στηρίζεται στη συστηματικότητα των παραβατικών αυτών πολιτικών και πρακτικών, στον οργανωμένο χαρακτήρα τους και σε μοτίβα συμπεριφοράς, ως μέρος μιας πολιτικής που ασκείται από τα

167. Kalpouzos, I. & Mann, I. (2015). Banal Crimes against humanity: The case of asylum system in Greece. *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 16, No. 1, σ. 2.

168. Ό.π., σ. 5-10, 14-18.

ανώτερα θεσμικά κλιμάκια της εξουσίας.[169] Αν και αμφισβητείται ότι το ποινικό δίκαιο (εθνικό και διεθνές) μπορεί να χρησιμεύσει για την αντιμετώπιση σοβαρών παραβιάσεων δικαιωμάτων του ανθρώπου που έχουν ρίζες στην κοινωνικοοικονομική ανισότητα, πρέπει να γίνει αντιληπτό πως στόχος του δεν είναι να επιλύσει την τελευταία, αλλά, αν εφαρμοστεί καλή τη πίστη, μπορεί να αποτελέσει τμήμα ενός ευρύτερου και αναγκαίου επαναπροσδιορισμού του διεθνούς δικαίου απέναντι σε αυτά τα ζητήματα.[170]

5. Συμπερασματικά: Τα σύνορα ως διαρκές πεδίο μελέτης και παρεμβάσεων

Η μελέτη αναφέρθηκε συνοπτικά στις κυρίαρχες τάσεις στο αναπτυσσόμενο πεδίο της εγκληματολογίας των συνόρων, χρησιμοποιώντας ως «όχημα» τον θεσμό της διοικητικής κράτησης, ο οποίος παρουσιάστηκε ως βασική πτυχή μιας διοικητικής εγκληματοποίησης (administrative criminalisation) στις περισσότερες χώρες του δυτικού κόσμου στις οποίες εφαρμόζεται, ολοένα περισσότερο, επιφέροντας σοβαρές παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τα βασικά χαρακτηριστικά του θεσμού –ο οποίος έχει καταστεί κεντρικό εργαλείο για την άσκηση μεταναστευτικής πολιτικής, αντί να έχει έναν αποκλειστικά συμπληρωματικό ρόλο σε αυτήν, όπως είναι η διακηρυγμένη θεσμική του στόχευση και οι κατευθυντήριες αρχές και οδηγίες εθνικών, περιφερειακών και διεθνών μηχανισμών και οργάνων–, αλλά και οι μόνιμες στρεβλώσεις του στην Ελλάδα μπορούν να προσεγγιστούν από τη σκοπιά της εγκληματολογίας των συνόρων, όπως αυτή αναπτύχθηκε σύντομα ως προς τις κύριες κατευθύνσεις της στη δεύτερη ενότητα.

Η προσφορά της θεώρησης της ποινικομεταναστευτικής σύμμειξης της Stumpf και η επέκταση της οπτικής της μας επιτρέπει να ερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι αλλαγές στην ποινικότητα συνδέονται με τον σύγχρονο έλεγχο των συνόρων. Οι Weber και McCulloh θέτουν το ερώτημα αν θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μια τάση pre-crimmigration, εφόσον η έννοια του pre-crime αναλύει την ολοένα αυξανόμενη τάση για την προσδοκία του κινδύνου. Μήπως, με την προσαρμογή της αναλογιστικής δικαιοσύνης των Feeley και Simon[171] στον έλεγχο των συνόρων και την υιοθέτηση της έννοιας του pre-crime, μπορούμε να μιλήσουμε για μια «νέα νέα ποινολογία»; Ο έλεγχος των συνόρων λαμβάνει χώρα στον σύνθετο χώρο μεταξύ των τιμωρητικών πρακτικών της κυριαρχικής εξουσίας και των κυβερνολογικών (governmental) τεχνικών εκτίμησης κινδύνου. Η κράτηση και η απέλαση μπορούν να θεωρηθούν αντιδράσεις που επέρχονται μετά την παράβαση του κανόνα. Από την άλλη, παρατηρούνται πρακτικές που

169. Ό.π., σ. 10-13.

170. Ό.π., σ. 4.

171. 1992 και 1994, ό.π.

λειτουργούν προληπτικά, καθώς οι κυβερνήσεις αναζητούν τρόπους να παρεμβαίνουν νωρίτερα στη διάσχιση των συνόρων.[172] Τέτοιες πρακτικές τεχνολογίες περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τη στρατιωτικοποίηση των συνόρων, το χτίσιμο φρακτών και πλωτών φραγμάτων, τις πρακτικές dataveillance (πληροφοριακά συστήματα SIS, SIRENE, EURODAC, VIS)[173] και φυσικά τις παράνομες επαναπροωθήσεις, που έχουν αναχθεί σε εργαλείο πρώτης γραμμής για την αντιμετώπιση των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών.[174]

Η ταχεία εξάπλωση της προληπτικής νοοτροπίας σε συγκεκριμένα πεδία, μεταξύ των οποίων και ο έλεγχος της μετανάστευσης, απαιτεί μια σοβαρή ενασχόληση με τις θεωρίες που κάνουν λόγο για την ανάδυση ενός «κράτους ασφάλειας». Έτσι, το σχήμα της ποινικομεταναστευτικής σύμμειξης καθίσταται χρήσιμο για την ανάδειξη τάσεων στο νομικό πεδίο και την επισήμανση της επέκτασης της εκτελεστικής εξουσίας στον έλεγχο της μετανάστευσης. Η προσέγγιση της κυβερνολογικής και της νέας ποινολογίας μπορεί να αναδείξει το πολιτικό πεδίο, κάνοντας λόγο για τις σύγχρονες μορφές αγώνων γύρω από την υπηκοότητα, την ανάδυση μιας λογικής αποκλεισμού στο πεδίο της διακυβέρνησης και της λειτουργίας του ελέγχου των συνόρων ως τεχνική ελέγχου των πληθυσμών. Το ποινικό δίκαιο του εχθρού και η ανάδυση του κράτους ασφάλειας μπορεί να ενσωματώνει στοιχεία του νομικού και του πολιτικού πεδίου, αλλά μας πηγαίνει στο ευρύτερο έδαφος της ίδιας της φιλελεύθερης δημοκρατίας, προειδοποιώντας για τη σταθερή ανάπτυξη της ατζέντας της ασφάλειας που απειλεί τα ίδια τα θεμέλια της νομικής και της κοινωνικής τάξης. Αυτή η θεμελίωση καθιστά απαραίτητη την ενσωμάτωση στο πεδίο της εγκληματολογίας των συνόρων διαφορετικών προσεγγίσεων και κατανοήσεων για τις κοινωνικο-πολιτικές τεχνικές της κατασκευής του «άλλου».[175]

Μια κριτική εγκληματολογική προσέγγιση των συνόρων θα αναδείξει ότι αυτά πολλαπλασιάζονται στην καθημερινή ζωή, διαμορφώνουν και παραμορφώνουν υποκειμενικότητες, σώματα, σχέσεις και τόπους, όχι μόνο στις επίσημες πτυχές και λειτουργίες τους, αλλά ακόμη και στις πιο κοινότοπες και ασήμαντες στιγμές στην πόλη, αυτό που ο Mbembe ονομάζει “nanoracism”, ο οποίος αναδεικνύεται μέσα από «ανώδυνες» καθημερινές εκφράσεις, ασυνείδητες αναφορές, πρακτικές, χειρονομίες που κατ’ ουσίαν στοχεύουν στον στιγματισμό, στη βία και στον εξευτελισμό όσων δεν θεωρούνται μέλη της κοινότητας· ο «νανορατσισμός» είναι για τον Mbembe αναγκαίο συμπλήρωμα των κρατικών εκφάνσεων του ρατσισμού σχετικά με την παρανομο-

172. Weber, L. & McCulloch, J. (2019), **ό.π.**, **σ**. 507-508.

173. Λέκκα, Β. και Πανουτσόπουλος, Γ. (2016). Ανάμεσα στα σύνορα: μετασχηματισμοί των μηχανισμών ελέγχου και διαχείρισης της μετανάστευσης. Στο Λάγιος, Θ. Λέκκα, Β. Πανουτσόπουλος, Γ. (επ.) Διάχυση συνόρων, χάραξη σωμάτων, σημεία καταγραφής. Αθήνα: futura, σ. 39-40.

174. Κόρος, Δ. (2021), ό.π.

175. Weber, L. & McCulloch, J. (2019), ό.π., σ. 508-510.

ποίηση, τον εγκλεισμό, την απέλαση, την παράλειψη διάσωσης στη θάλασσα, τη στερεοτυπική-ρατσιστική μεταχείριση εν γένει.[176] Τα σύνορα έχουν μια πολύσημη φύση και δεν έχουν το ίδιο νόημα για όλους.[177] Οι προνομιούχοι απολαμβάνουν έναν κόσμο χωρίς σύνορα (borderless world), αλλά για τους μετανάστες τα σύνορα ενισχύονται και ανασχηματίζονται, καθορίζοντας τα δικαιώματα του πολίτη, προσδιορίζοντας την «"ανθρωπότητα" καθ' εαυτή». Τα σύνορα συγκροτούν την πολιτική ζωή και είναι «ιστορικά, ενδεχομενικά, πολιτικά φορτισμένα, δυναμικά», και όχι «φυσικά, ουδέτερα ή στατικά». Ο έλεγχος, η κανονικοποίηση και ο αποκλεισμός πληθυσμιακών ομάδων είναι για τις δυτικές κοινωνίες του 21ου αιώνα συγκροτητικές συνθήκες.[178] Η ανάλυση των αναδυόμενων πρακτικών συνοριοποίησης από τα πάνω, αλλά και πρακτικών που εντοπίζουν τα σύνορα μακριά από τις συνοριογραμμές και συγκεκριμένες δομές, η έρευνα για τον πολλαπλασιασμό των συνόρων στον αστικό χώρο με την αστυνόμευση, τις τοπικές κρατικές υπηρεσίες, ιδιωτικούς ή ημι-ιδιωτικούς θεσμούς, τις πρακτικές των εργοδοτών και των ιδιοκτητών ακινήτων,[179] τη στρατηγική χρήση-κατάχρηση-μόνιμη επανασήμανση των όρων «μετανάστης-λαθρομετανάστης-πρόσφυγας» και την ευκολία με την οποία «ανοικτές δομές» μετατρέπονται σε κέντρα κράτησης, προσαρμοζόμενα και ανταποκρινόμενα στις μεταβαλλόμενες ανάγκες της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής,[180] μπορούν να προσφέρουν πλούσιο υλικό για την επιστήμη της εγκληματολογίας και την εγκληματολογική έρευνα των συνόρων.

Η κυρίαρχη αναπαράσταση της λειτουργίας των συνόρων είναι αυτή που τα παρουσιάζει ως εργαλεία αποκλεισμού, τα οποία ξεχωρίζουν το μέσα από το έξω. Έτσι, η χρήση του όρου «Φρούριο», ως μεταφοράς για την περιγραφή της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής, σχετίζεται με τις προσπάθειες του μηχανισμού (apparatus) των συνόρων για την ανάκαμψη της κυριαρχίας και την αναπαραγωγή της Ευρώπης ως μέρους που αφορά αποκλειστικά όσους τους έχει επιτραπεί η είσοδος. Η Ευρώπη παρουσιάζεται ως πολιορκούμενη, με αποτέλεσμα να πολλαπλασιάζονται οι τεχνολογίες αποκλεισμού και ελέγχου όπως και οι πρακτικές της ποινικομεταναστευτικής σύμμειξης (crimmigration) και της αναπτυσσόμενης βιομηχανίας της ασφάλειας.[181] Από την άλλη, η μεταφορά του Φρουρίου αποκρύπτει το γεγονός ότι τα σύνορα

176. Mbembe, A. (2019). *Necropolitics*. Ντάραμ και Λονδίνο: Duke University Press (αγγλ. μτφρ. Corcoran, S.), σ. 57 επ.

177. Lafazani, O. (2021). The Significance of the Insignificant: Borders, Urban Space, Everyday Life. *Antipode Journal of Radical Geography*. DOI: https://doi.org/10.1111/anti.12703.

178. Λέκκα, Β. και Πανουτσόπουλος, Γ. (2016), ό.π., σ. 15, 36-38.

179. Lafazani, O. (2021), ό.π.

180. Λέκκα, Β. και Πανουτσόπουλος, Γ. (2016), ό.π., σ. 17, 23-24, 53.

181. Ioannidis, P., Dimou, E. & Dadusc, D. (2021). Sappers of Fortress Europe: exploring the micropolitics of borders through the occupational culture of asylum caseworkers in Greece. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. DOI: https://doi.org/10.1080/1369183X.2021.1873114.

δεν είναι μόνο εργαλεία αποκλεισμού αλλά είναι επίσης επιτελεστικά, παραγωγικά και διάχυτα. Παράγουν μηχανισμούς ελέγχου, διακυβέρνησης και ταξινόμησης των πληθυσμών μέσα από διαφορετικούς τρόπους φιλτραρίσματος και συμπερίληψης, τρόπους διακυβέρνησης με τη διατήρηση των μεταναστών σε καθεστώς ανασφάλειας, φτώχειας και μόνιμης εκκρεμότητας, νομιμοποιούν την εκμετάλλευση για την εξασφάλιση φτηνού εργατικού δυναμικού, παράγουν ρατσιστικό λόγο με τη διάκριση μεταξύ ημών και των άλλων, και νομιμοποιούν βιοπολιτικές πρακτικές για τη διαχείριση αυτών που πρέπει να ζήσουν και αυτών που πρέπει να πεθάνουν, για το ποια ζωή αξίζει και ποια όχι.[182]

Έτσι, συσκοτίζεται η πολυπλοκότητα, η διάχυση και η ασάφεια των συνόρων, που εντοπίζονται σε καθημερινές αναπαραστάσεις και ρατσιστικές πρακτικές (μειωμένη πρόσβαση στην υγεία, τη στέγαση, την ασφάλεια, την εργασία). Τα σύνορα, λοιπόν, δεν εντοπίζονται μόνο στις διαδικασίες «φρουριοποίησης» και στρατιωτικοποίησης, αλλά κατασκευάζονται μέσα από καθημερινές κοινωνικές διαδράσεις και αμφισβητήσεις.[183]

Η μελέτη αποπειράθηκε να σκιαγραφήσει τον θεσμό της διοικητικής κράτησης και να αναπτύξει βασικές πλευρές του από τη σκοπιά μιας εγκληματολογικής θεώρησης, με σκοπό να αναδείξει τη δυναμική μιας ελληνικής εγκληματολογίας των συνόρων, σε μια περίοδο που το προσφυγικό-μεταναστευτικό ζήτημα αντιμετωπίζεται όλο και περισσότερο ως ένα πρόβλημα που χρήζει καταφυγής σε αστυνομικά και εν γένει ποινικά-τιμωρητικά μέτρα. Η ανάλυση της κοινωνικής βλάβης και το αναδυόμενο πεδίο της ζημιολογίας μπορούν να εισφέρουν στην ανάδειξη πτυχών της μεταχείρισης των προσφύγων και των μεταναστών οι οποίες ξεφεύγουν από τη σκοπιά μιας κριτικής εγκληματολογικής θεώρησης και αφορούν σημαντικές βλάβες που περιλαμβάνουν τόσο πρακτικές και συμπεριφορές οι οποίες περιγράφονται στον ποινικό νόμο όσο και εκτός αυτού. Έτσι, τα σύνορα, ως διαρκής ανακωδίκωση των σχέσεων εξουσίας, μπορούν να αποτελέσουν ένα πολύ πλούσιο πεδίο επιστημονικών προβληματισμών και παρεμβάσεων.

182. Ό.π.

183. Ό.π.

Η 3η Μαΐου 1808 του Γκόγια: η νεωτερική τομή στην απεικόνιση της βίας

Βίκη Σκούμπη

Αρχισυντάκτρια του περιοδικού alήtheia και διευθύντρια ερευνητικού προγράμματος στο Collège International de Philosophie στο Παρίσι

Γκόγια, *Η 3η Μαΐου 1808*, 1814

Στις 24 Φεβρουαρίου 1814, ο Φρανθίσκο Γκόγια έγραψε στο Συμβούλιο Αντιβασιλείας της Ισπανίας εκδηλώνοντας τη «διακαή του επιθυμία να απαθανατίσει με τον χρωστήρα του τις πιο σημαίνουσες και τις πιο ηρωικές πράξεις ή σκηνές της ένδοξης εξέγερσής μας εναντίον του τυράννου της Ευρώπης». Ο Γκόγια σκόπευε να απεικονίσει σκηνές από την εξέγερση του λαού της Μαδρίτης ενάντια στα γαλλικά στρατεύματα της 2ας Μαΐου 1808 και από την εξαιρετικά αιματηρή καταστολή της με μαζικές εκτελέσεις το βράδυ της ίδιας μέρας και το πρωί της 3ης Μαΐου. Το αίτημα του Γκόγια έγινε δεκτό, και στις 9 Μαρτίου 1814 εγκρίθηκε η χρηματοδότηση που θα του επιτρέψει να δημιουργήσει τον γνωστότερο ίσως πίνακά του, την *3η Μαΐου 1808*. Ο πίνακας, που έχει ύψος 2,6 μέτρα και πλάτος 3,4, εκτίθεται σήμερα στο μουσείο του Πράδο δίπλα στο ίδιων διαστάσεων δίδυμό του έργο, την *2α Μαΐου 1808*. Ο πλήρης τίτλος του έργου που είναι γνωστό με τη συντόμευση *Η 3η Μαΐου* είναι *El tres de mayo de 1808 en Madrid*, *Los fusilamientos en la montaña del Príncipe Pío* [Η 3η Μαΐου 1808

Γκόγια, *Η 2α Μαΐου 1808, στη Μαδρίτη*, γνωστή και ως *Η έφοδος των Μαμελούκων στην Πούερτα ντελ Σολ* ή *Η μάχη με τους Μαμελούκους*, 1814

στη Μαδρίτη ή Οι Εκτελέσεις στο λόφο του Πρίγκιπα Πίο] ή Los fusilamientos del 3 de mayo [Οι εκτελέσεις της 3ης Μαΐου]. Απεικονίζει την εκτέλεση Ισπανών πατριωτών από τα γαλλικά στρατεύματα τη νύχτα της 3ης Μαΐου 1808 στον λόφο του Πρίγκηπα Πίο. Την προηγουμένη, οι Μαδριλένοι είχαν ξεσηκωθεί ενάντια στους Γάλλους εισβολείς και μετά από σφοδρές συγκρούσεις η εξέγερση πνίγηκε στο αίμα. Ένα επεισόδιο της εξέγερσης που διαδραματίστηκε στην Puerta del Sol απεικονίζεται στην *2α Μαΐου 1808*.

Η *3η Μαΐου* του Γκόγια αφίσταται σημαντικά από την εικαστική παράδοση απεικόνισης ιστορικών γεγονότων, την αποκαλούμενη «ιστορική ζωγραφική» [peinture d'histoire]. Το έργο δεν συμμορφώνεται με τις ανάγκες μιας αφηγηματικής ενότητας και υπερβαίνει κατά πολύ το ίδιο το ιστορικό γεγονός στο οποίο αναφέρεται. Χαρακτηρίζεται από μια εξαιρετική εγκλητική δύναμη που του δίνει εμβληματική αξία: ο μη ισπανόφωνος θεατής, που πολύ συχνά αγνοεί πλήρως σε ποιο ιστορικό επεισόδιο αναφέρεται ο πίνακας, αδυνατεί να παραμείνει αδιάφορος μπροστά του. Το επίτευγμα του Γκόγια είναι πως με τα μέσα της τέχνης του προικίζει με απίστευτη δραματική ένταση τη σκηνή της εκτέλεσης ανάγοντάς την σε οικουμενικό σύμβολο του αγώνα των καταπιεσμένων για ελευθερία και δικαιοσύνη. Η απέλπιδα έκκληση για ζωή και η κραυγή των εξεγερμένων ενάντια στην τυφλή βία της εξουσίας αποσπάται από το ιστορικό της υπόβαθρο και γίνεται έμβλημα με πανανθρώπινη εμβέλεια. Η Ζανίν Μπατίκλ [Jeannine

Baticle] υποστηρίζει πως ο συγκεκριμένος πίνακας μαζί με την *Γκουέρνικα* του Πικάσο αποτελούν το ισπανικό εικαστικό δίπτυχο που απεικονίζει εμβληματικά τη σύγχρονη τραγωδία της ανθρωπότητας. Ο Φρεντ Λιχτ [Fred Licht] από την πλευρά του εντάσσει την *3η Μαΐου* στον εξαιρετικά περιορισμένο κύκλο των έργων τέχνης που λειτουργούν ως αρχετυπικές εικόνες, δημιουργώντας τομές όχι μόνο στην ιστορία της τέχνης αλλά γενικότερα στη θεώρηση του κόσμου. Πρόκειται για έργα που επαναπροσδιορίζουν όχι μόνο τον τρόπο πρόσληψης της τέχνης αλλά και της ίδιας της ανθρώπινης εμπειρίας του κόσμου. Για τον Λιχτ, η *3η Μαΐου* του Γκόγια ανήκει στα έργα που επιφέρουν «μια μυστηριώδη ρωγμή στον χρόνο και τον χώρο μέσω της οποίας μπορεί κάποιος να δει μια ρηξικέλευθη αλλαγή στο ιστορικό πολιτιστικό κλίμα της εποχής τους».[1]

Προτού όμως προχωρήσουμε στην ανάλυση του πίνακα, επιβάλλεται να κάνουμε μια έστω συνοπτική επισκόπηση της ιστορικής συγκυρίας.

Στα τέλη του 1807 και στις αρχές του 1080, με πρόσχημα την αποστολή ενισχύσεων στον γαλλικό στρατό που κατελάμβανε την Πορτογαλία, ο Ναπολέοντας εισβάλλει στην Ισπανία, με τη συνενοχή του τότε διαδόχου του ισπανικού θρόνου Φερδινάνδου που αδημονούσε να στεφθεί βασιλιάς εκθρονίζοντας τον πατέρα του, Κάρολο Δ΄. Ο Ναπολέων βέβαια θα εισβάλει στην Ισπανία με απώτερο σκοπό όχι να ενθρονίσει τον Φερδινάνδο στη θέση του εξαιρετικά αντιδημοφιλούς βασιλικού ζεύγους, αλλά τον αδελφό του, Ιωσήφ Βοναπάρτη. Και, πράγματι, ο Φερδινάνδος Ζ΄ αμέσως μετά την ενθρόνισή του, θα αναγκαστεί να εκχωρήσει τη θέση του στον Ιωσήφ Βοναπάρτη, παραμένοντας μέχρι το 1814 υπό επιτήρηση εξόριστος στη γαλλική πόλη Μπαγιόν. Η εισβολή των ναπολεόντειων στρατευμάτων στην Ισπανία εκτυλίσσεται σε μια περίοδο σύγχυσης, γενικευμένης κοινωνικής αναταραχής και αυξανόμενης δυσαρέσκειας απέναντι στο παλάτι. Το κλίμα σύγχυσης επιτείνεται από την επισφαλή και ασταθή συμμαχία που είχε συνάψει η Ισπανία με την Γαλλία. Σε έναν πρώτο χρόνο, ο ισπανικός λαός θα δει τους Γάλλους ως απελευθερωτές από τον λαομίσητο πρωθυπουργό Μανουέλ ντε Γοδόι, πολύ σύντομα όμως θα διαπιστώσει πως δρουν ως κατακτητές. Και ενώ αρχικά τα γαλλικά στρατεύματα υπό τον στρατάρχη Ζοακίμ Μυρά δεν συνάντησαν καμία αντίσταση, πολύ σύντομα θα βρεθούν αντιμέτωπα με πολλαπλές εστίες αντίστασης που συνέκλιναν σε μια καινοφανή μορφή πολέμου, την αποκαλούμενη guerilla, όπως χαρακτηρίστηκε ο Πόλεμος της Ανεξαρτησίας ενάντια στον Γάλλο κατακτητή. Επρόκειτο για έναν άτυπο πόλεμο φθοράς που δεν διεξήχθη από τακτικά στρατεύματα αλλά από μεγάλο μέρος του ισπανικού πληθυσμού, έναν ανταρτοπόλεμο με επιθέσεις από μικρές ένοπλες ομάδες, πράξεις σαμποτάζ, τοπικούς θύλακες αντίστασης κ. ο. κ. Έναυσμα του Πολέμου της Ανεξαρτησίας που διήρκεσε έξι χρόνια μπορεί

1. Fred Licht, Goya, Abbeville Press, Νέα Υόρκη 2001, σ. 166.

να θεωρηθεί η εξέγερση της 2ας Μαΐου 1808, την οποία πυροδότησε η απόπειρα να απομακρυνθούν από το παλάτι τα τελευταία μέλη της ισπανικής βασιλικής οικογένειας που παρέμεναν στη Μαδρίτη, μια κίνηση που εξελήφθη από τους Μαδριλένους ως προκλητική παραβίαση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του ισπανικού λαού. Μπροστά στο παλάτι αλλά και σε διάφορα σημεία της πρωτεύουσας, όπως στην Puerta del Sol, διεξήχθησαν αιματηρές μάχες ανάμεσα στα γαλλικά στρατεύματα και εξεγερμένους Μαδριλένους. Ακολούθησε μια εξαιρετικά βίαιη καταστολή της εξέγερσης : όλοι οι συλληφθέντες καταδικάστηκαν συλλήβδην σε θάνατο από μια στρατιωτική Επιτροπή και μετά από αυτές τις τελείως κατ' επίφασίν «δίκες» εκτελέστηκαν σχεδόν αυθημερόν για παραδειγματισμό. Ανάμεσα στους τόπους μαζικών εκτελέσεων ήταν και ο λόφος του Πρίγκηπα Πίο στον οποίο τοποθετεί ο Γκόγια τη σκηνή της εκτέλεσης των εξεγερμένων.

Την άνοιξη του 1814, όταν δηλαδή ζωγραφίστηκε η *3η Μαΐου* όπως και το δίδυμο ταίρι της, η *2α Μαΐου*, τα γαλλικά στρατεύματα είχαν ήδη αποχωρήσει, ενώ, εν αναμονή της επανόδου του εξόριστου Φερδινάνδου στη Μαδρίτη, την εξουσία ασκούσε το Συμβούλιο Αντιβασιλείας. Ταυτόχρονα, γίνονταν πυρετώδεις προετοιμασίες για τον εορτασμό της μνήμης των «μαρτύρων» της 3ης Μαΐου και για τη μεταφορά των σωρών τους στην εκκλησία του Άγιου Ισίδωρου. Ο Γκόγια ζωγραφίζει τους δύο πίνακες με στόχο να εκτεθούν στα πλαίσια των τελετών για την έκτη επέτειο της 2ας Μαΐου. Όπως όμως προκύπτει από τις μαρτυρίες της εποχής, τα δύο έργα του Γκόγια όχι μόνο δεν εκτέθηκαν αλλά αποσιωπήθηκαν πλήρως, διότι προφανώς θεωρήθηκαν επικίνδυνα από την πιο συντηρητική πτέρυγα των οπαδών του Φερδινάνδου. Τελικά, η τόσο επιθυμητή από τον ισπανικό λαό Παλινόρθωση θα πάρει μια εφιαλτική τροπή για τους μαχητές του Πολέμου της Ανεξαρτησίας. Ο Φερδινάνδος Ζ΄ όχι μόνο δεν συμμετείχε στις τελετές προς τιμήν των «ηρώων» της 3ης Μαΐου, αλλά πριν καν επανέλθει στη Μαδρίτη έσπευσε να καταργήσει το Σύνταγμα του Cádiz[2] και να επαναφέρει την απολυταρχική μοναρχία, με ό,τι συνεπαγόταν αυτό. Επανασύσταση της Ιεράς Εξέτασης, διάλυση των κοινοβουλίων και των τοπικών αρχών, κατάργηση του συντάγματος του 1812 και όλων των διαταγμάτων των Cortes του Cádiz, κατάλυση κάθε μορφής αντιπροσωπευτικής εξουσίας, κλείσιμο όλων των εφημερίδων και ανελέητες διώξεις ενάντια στους φιλελεύθερους σημαδεύουν την επάνοδο του Φερδινάνδου στην εξουσία. Σε κάθε γωνιά της Ισπανίας «φυλακίζουν, βασανίζουν και θανατώ-

2. Τα Cortes του Cádiz ήταν η πρώτη μορφή Εθνοσυνέλευσης στην Ισπανία. Συγκροτήθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1810 από εκπροσώπους των περιοχών που αντιστέκονταν στην γαλλική κατοχή. Αποτελούνταν από μέλη των τοπικών συμβουλίων των περιοχών που δεν ελέγχονταν από τον στρατό του Ναπολέοντα και είχαν στόχο να συντονίσουν την αντίσταση. Το 1812, προκήρυξαν στο Cádiz το πρώτο Σύνταγμα της Ισπανίας, το οποίο εγκαθίδρυε την εθνική κυριαρχία, τη συνταγματική βασιλεία, την αρχή της αντιπροσώπευσης, την διάκριση των εξουσιών, την ελευθερία του Τύπου, την καθολική ψηφοφορία (εξαιρουμένων των γυναικών και των πληβείων), την ισότητα των πολιτών μπροστά στον νόμο και μια σειρά από μεταρρυθμίσεις στο πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης. Επιπλέον, δινόταν η ισπανική υπηκοότητα στους κατοίκους των αποικιών. Σήμερα, Cortes λέγονται η ισπανική Βουλή και η Γερουσία.

Νταβίντ, «Ο θάνατος του Μαρά», 1793
«Enterrar y callar, Δεινά του Πολέμου», N°18

νουν με σαδιστική στυγερότητα»[3]. Είναι σαφές πως σε ένα τέτοιο πλαίσιο οι δύο πίνακες του Γκόγια έπρεπε να αποσυρθούν άμεσα από την κυκλοφορία καθώς θα μπορούσαν να εκθέσουν ανεπανόρθωτα τον ζωγράφο.

Από το Ιδεατό του Νταβίντ στο Πραγματικό του Γκόγια

Ο Φρεντ Λιχτ, στην εξαιρετική μελέτη που αφιέρωσε στο έργο του Γκόγια,[4] προβαίνει σε μια ιδιαίτερα διαφωτιστική σύγκριση ανάμεσα στον Νταβίντ και τον Γκόγια, και συγκεκριμένα ανάμεσα στις απεικονίσεις του βίαιου θανάτου στον πρώτο και στον δεύτερο. Και, όντως, η αντιπαραβολή του *Θανάτου του Μαρά* του Νταβίντ και της *3ης Μαΐου* του Γκόγια μπορεί να μας επιτρέψει να δούμε σε ποιο βαθμό ο Γκόγια έρχεται σε ρήξη με την καθιερωμένη αναπαράσταση της βίας στους ιστορικούς πίνακες της εποχής του.

Στον *Θάνατο του Μαρά*, ο νεκρός, περιβεβλημένος με την αίγλη του ήρωα που θυσιάζεται για ένα καλύτερο μέλλον, απεικονίζεται ήρεμος και γαλήνιος ενώ το σώμα του παραμένει ωραίο, σχεδόν ακέραιο, άθικτο από τον θάνατο, κάτι που εξάλλου εύστοχα επεσήμανε και ο Γιώργος Ρόρρης στο άρθρο του «Νταβίντ, Ο θάνατος του Μαρά (1793)». Τίποτα από τη φρίκη του βίαιου θανάτου δεν διαφαίνεται εδώ. Το άκρως αντίθετο συμβαίνει στον Γκόγια, όπου αυτή η φρί-

3. Pierre Gassier, Juliet Wilson, *Vie et œuvre de Francisco Goya: l'œuvre complet illustré*, Office du Livre, 1970, σ. 224.

4. Fred Licht, *Goya*, ό. π., σ. 153-156.

κη εισβάλλει μετωπικά στον εικαστικό χώρο. Ο *Θάνατος του Μαρά* αποτελεί την αλληγορική αποθέωση ενός εξέχοντα ήρωα της Γαλλικής Επανάστασης. Στην *3η Μαΐου* του Γκόγια, αντίθετα, ένα πτώμα παραμένει ένα πτώμα χωρίς το ελάχιστο περιθώριο ωραιοποίησης. Απέναντι σε έναν νεκρό, και ακόμη περισσότερο απέναντι σε σωρούς εκτελεσθέντων, η μόνη δυνατή απάντηση συμπυκνώνεται στον τίτλο της οξυγραφίας των *Δεινών του Πολέμου*, *Θάψτε τους και σωπάστε* (*Enterrar y callar*, *Δεινά του Πολέμου*, N°18). Θα μπορούσαμε να πούμε πως ο Νταβίντ, ως πρωτεργάτης του νεοκλασικισμού, στρατεύεται στην υπηρεσία του ιδεώδους, ενώ αντίθετα ο Γκόγια θέτει την τέχνη του στην υπηρεσία του πραγματικού. Ο Νταβίντ φιλοτεχνεί ιδεώδεις εικόνες για ρετάμπλ, ενώ ο Γκόγια φτιάχνει λαϊκά εικονίσματα που δύο αιώνες μετά θα γίνουν γκράφιτι στους δρόμους της Μαδρίτης και πανό εξεγερμένων διαδηλωτών στους δρόμους της Αθήνας.

Γενικότερα, στα *Δεινά του Πολέμου*, τη σειρά 82 χαρακτικών που έφτιαξε ο Γκόγια μεταξύ 1810 και 1815, για να δείξει τις «Ολέθριες συνέπειες του αιματηρού πολέμου στην Ισπανία με τον Ναπολέοντα», η θεματική της ωμής βίας αποδίδεται χωρίς εξιδανικευτικές ηρωοποιήσεις και εξωραϊστικά ρετούς.[5] Σε κάποια χαρακτικά παρατηρούμε σημαντικές ομοιότητες με τη σύνθεση της *3ης Μαΐου*. Για παράδειγμα, στο *Δεν μπορείς να το αντικρίσεις* (*No se puede mirar, Δεινά του Πολέμου*, N° 26), η στάση της λευκοντυμένης γυναίκας και αυτή του άνδρα με τα ενωμένα χέρια που γονατίζει μπροστά της προεικάζουν εν μέρει τόσο τη στάση του άνδρα με το λευκό πουκάμισο όσο και εκείνη του προσευχόμενου μοναχού στην *3η Μαΐου*. Εδώ βέβαια το εκτελεστικό απόσπασμα παραμένει εκτός πεδίου και η παρουσία του συνάγεται αποκλειστικά από τις κάνες των τουφεκιών που εισβάλλουν από τα δεξιά στη σύνθεση. Στο *Και δεν υπάρχει γιατρικό* (*Y no hai remedio*, *Δεινά του Πολέμου* N° 15), όπου στη δεξιά πλευρά του χαρακτικού φαίνονται οι κάνες των τουφεκιών μπροστά στον μελλοθάνατο, βλέπουμε επίσης μια σκηνή εκτέλεσης. Όπως εύστοχα είχε παρατηρήσει ο Γ. Ρόρρης σε συνομιλία του με τη γράφουσα, «σε αυτό το χαρακτικό η φιγούρα του νεκρού στο πρώτο πλάνο θυμίζει έντονα τον νεκρό που κείται στα πόδια του άνδρα με τα χέρια τεντωμένα, της κεντρικής φιγούρας με το άσπρο πουκάμισο των εκτελεσθέντων της *3ης Μαΐου*».[6]

Ακόμα όμως κι αν σταθούμε στο δίδυμο ταίρι της *3ης Μαΐου*, την *2α Μαΐου 1808,* το πρώτο δηλαδή έργο του δίπτυχου, θα διαπιστώσουμε πως ο Γκόγια, αρνούμενος οποιανδήποτε εξιδανικευτική συγκάλυψη της φρίκης του πολέμου, αποδεσμεύεται πλήρως από το κανονιστικό

5. «Ολέθριες συνέπειες του αιματηρού πολέμου στην Ισπανία ενάντια στον Ναπολέοντα. Και άλλα δηκτικά καπρίτσια» είναι η ακριβής διατύπωση που χρησιμοποίησε ο ίδιος ο Γκόγια για να αναγγείλει τα *Δεινά του Πολέμου*. Ο τίτλος της σειράς, *Los desastres de la guerra*, έχει αποδοθεί ελληνικά και ως *Οι Συμφορές* ή *Οι Όλεθροι του Πολέμου*.

6. Βλ. Γιώργος Ρόρρης, «‘Ο ύπνος της λογικής γεννά τέρατα’. Μια συνομιλία του Γιώργου Ρόρρη με τη Β. Σκούμπη για τα χαρακτικά του Goya», αληtheια, τεύχος 4-5, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2010, σ. 319..

«No se puede mirar, Δεινά του Πολέμου», N° 26
«Y no hai remedio, Δεινά του Πολέμου» N° 15

πλαίσιο της εικαστικής ιστορικής αφήγησης. Η *2α Μαΐου* του Γκόγια δείχνει χωρίς υπεκφυγές το χάος μιας άναρχης μάχης ανάμεσα στον τοπικό πληθυσμό και τους Μαμελούκους των Ναπολεόντειων στρατευμάτων. Ο πίνακας παραμένει εσκεμμένα ακέφαλος, χωρίς αρχή, άκρη και τέλος. Πρόκειται για έναν τελείως καινοφανή τρόπο εικαστικής απόδοσης μιας μάχης. Εδώ ο θεατής δεν απολαμβάνει ένα υπερυψωμένο δεσπόζον πανοραμικό σημείο θέασης, παρόμοιο με αυτό από το οποίο συνήθως αναπαρίσταται μια σκηνή μάχης και το οποίο θα του επέτρεπε να έχει μια συνολική εποπτεία του χώρου. Αντίθετα, βρίσκεται σε άμεση εγγύτητα με τους συμπλεκόμενους, σαν να συμμετέχει και ο ίδιος στη μάχη. Η πλήρης απουσία κάποιας ηγετικής φυσιογνωμίας, ενός επώνυμου ήρωα ή ενός κεντρικού επεισοδίου στο οποίο θα συνέκλινε η σύνθεση και το οποίο θα μπορούσε να τη σημασιοδοτήσει ως αναπαράσταση ενός συγκεκριμένου ιστορικού επεισοδίου καταδικάζει εκ των προτέρων κάθε απόπειρα νοηματοδότησης. Γιατί, τελικά, όπως χαρακτηριστικά λέει ο Φρεντ Λιχτ, η μόνη σημασία που υποβάλλει ο εν λόγω πίνακας είναι πως ο καθένας από τους συμπλεκόμενους επιχειρεί να σκοτώσει με οποιοδήποτε μέσο όποιον βρίσκεται μπροστά του για να σώσει έτσι την ίδια του τη ζωή.[7] Αυτονόητο είναι πως με αυτόν τον πίνακα ο Γκόγια δεν χαρίζεται ούτε καν στους εξεγερμένους συμπατριώτες του. Σε ένα τέτοιο σφαγείο, δεν υπάρχει θέση για ήρωες.

Το ερώτημα ποια ακριβώς σκηνή αναπαριστά στην *3η Μαΐου* ο Γκόγια και αν τυχόν υπήρξε ο ίδιος αυτόπτης μάρτυς της ή όχι δεν έχει κατά τη γνώμη μου νόημα. Γιατί τελικά το καθοριστικό εδώ δεν είναι τόσο ο αφηγηματικός ιστός αλλά η δραματική εικαστική απόδοσή του που υπερβαίνει οιανδήποτε ανεκδοτολογική αναφορά, για να στο ύψος της οικουμενικής ανθρώπινης συνθήκης. Το συγκεκριμένο γεγονός αποσπάται χάρη στην καλλιτεχνική ιδιοφυία του

7. Licht, *Goya*, ό. π., σ. 165

Γκόγια, «Ni más ni menos, Καπρίτσιο» N° 41

Γκόγια από τα περιστασιακά συμφραζόμενά του για να ανυψωθεί στο επίπεδο μιας εμβληματικής σκηνής εξέγερσης ενάντια στην αδικία και την ωμή βία. Μέλημα του ζωγράφου δεν είναι η δουλική αντιγραφή της πραγματικότητας αλλά η ουσιαστική πιστότητα στο πνεύμα της μέσω της ελεύθερης απόδοσης και της επινόησης. Ο καλλιτέχνης εγγράφει το έργο του μέσα στην Ιστορία αλλά δεν διηγείται ιστορίες. Ανασυνθέτει από μνήμης, συμπυκνώνει διαφορετικές σκηνές σε μία και αναπλάθει επινοώντας ή μεταθέτοντάς πρόσωπα, για να μπορέσει να αποδώσει όχι το φωτογραφικό στιγμιότυπο αλλά το ψήγμα πανανθρώπινης αλήθειας που εμπεριέχει η στιγμή. Ανάπλαση γειωμένη στο πραγματικό. Ο πραγματικός καλλιτέχνης, ή μάλλον ο καλλιτέχνης του Πραγματικού, καταγγέλλει τον αντιγραφέα που πιθηκίζει όπως η μαϊμού-ζωγράφος του *Ούτε λίγο, ούτε πολύ* (Γκόγια, *Ni más ni menos*, Καπρίτσιο N° 41· φιλοδοξία του είναι να σφυρηλατήσει το οικουμενικό εικαστικό ιδίωμα για το οποίο μιλούσε η Αγγελία των *Καπρίτσιων*, σύμφωνα με την οποία «ο καλός καλλιτέχνης [χάρη στην επιλεκτική μίμηση] αποκτά τον τίτλο του εφευρέτη και όχι του δουλικού αντιγραφέα».[8] Ο καλλιτέχνης καλείται να επιτελέσει μια επιλεκτική και αποσπασματική μίμηση από το οικουμενικό απόθεμα μορφών που προτείνει η φύση. Ο καλλιτέχνης-εφευρέτης έχει την δυνατότητα να επινοήσει μια φιγούρα που δεν έχει κανένα υπαρκτό ισοδύναμο ή μια σύνθεση που δεν αντιστοιχεί σε κανένα πραγματικό γεγονός. Εδώ, ο Γκόγια οικειοποιείται με ιδιότυπο τρόπο τη νεοκλασική αντίληψη για την τέχνη που ήταν αρκετά διαδεδομένη εκείνη την εποχή. Η ριζική διαφορά του με τον νεοκλασικό ακαδημαϊσμό συνίσταται στο ότι η επιλεκτική συνδυαστική στον Γκόγια δεν αποσκοπεί στη δημιουργία μιας ιδεατής μορφής. Στόχος του είναι η διακωμώδηση και η καταγγελία των φορέων του σκοταδισμού που καταδυναστεύουν την ισπανική κοινωνία. Χαρακτηριστικό είναι ότι για τον Γκόγια ακόμη και η επινόηση και το καπρίτσιο, με την έννοια της φαντασίας, βασίζονται, σε μεγάλο βαθμό, σε παρατηρήσεις που γίνονται «εκ του φυσικού». Το αξιοσημείωτο είναι ότι τα αποκυήματα της φαντασίας του είναι προικισμένα με μια δυναμική αντίστοιχη με αυτή του έμβιου όντος. Η φύση δεν είναι γι' αυτόν ένας ατελείωτος κατάλογος δεδομένων μορφών, την απογραφή των οποίων καλείται να κάνει ο ζωγράφος. Στο σύνολο του

8. Βλ. τον κατάλογο της έκθεσης *Goya, χαράκτης της Εθνικής Πινακοθήκης, «Ο ύπνος της λογικής γεννά τέρατα»*, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου, Αθήνα, 2008, σ. 36. Για μια περαιτέρω ανάπτυξη αυτού του σημείου, βλ. το άρθρο μου «Francisco Goya y Lucientes ή η αδιάσειστη μαρτυρία της αλήθειας», *αληtheια*, τεύχος 4-5, άνοιξη 2010, σ. 343-392.

έργου του μεγάλου Αραγωνέζου καλλιτέχνη, η φύση είναι πολύ πιο κοντά στην natura naturans, τη γενεσιουργό δηλαδή αρχή της ζωής, παρά στη natura naturata, το σύνολο δηλαδή του υπάρχοντος κόσμου, των έμψυχων και άψυχων πλασμάτων. Με αυτή την έννοια, ο ρεαλισμός του Γκόγια είναι τελείως ιδιότυπος και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αναχθεί σε μια τυφλή αντιγραφή της πραγματικότητας, αλλά σε μια εικαστικής μορφής κατάθεση της «αδιάσειστης μαρτυρίας της αλήθειας».[9] Κατά συνέπεια, ποσώς ενδιαφέρει αν η *3η Μαΐου* αναπαριστά με ακρίβεια το τάδε ή το δείνα επεισόδιο, κάτι που, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, κάθε άλλο παρά ισχύει.

Η σύνθεση και οι πηγές της

Ας επανέλθουμε λοιπόν στην *3η Μαΐου*. Σε αυτό το έργο του Γκόγια αντιπαρατίθενται μετωπικά δύο μπλοκ, δύο αντίπαλα στρατόπεδα: το εκτελεστικό απόσπασμα με προτεταμένα τα όπλα που έχει συμπτυχθεί σε μια συμπαγή μάζα από τη μια, και από την άλλη μια τελείως ετερογενής και άτακτα διασκορπισμένη ομάδα αποτελούμενη από μια ανελισσόμενη σειρά υποψήφιων θυμάτων η αρχή της οποίας χάνεται στο βάθος. Τα πρόσωπα και οι στάσεις των τελευταίων απεικονίζουν όλη την γκάμα των συναισθημάτων απέναντι στον βίαιο θάνατο: από τον τρόμο, την έκκληση για έλεος και την επίκληση θεϊκών δυνάμεων μέσω της προσευχής, μέχρι την πρόκληση, την αντίσταση, την εξέγερση και την καταγγελία. Αντίθετα, τα πρόσωπα των στρατιωτών παραμένουν σχεδόν αθέατα καθώς δεν βλέπουμε παρά μόνο τις πλάτες τους, κάτι που μετατρέπει το συμπαγές εκτελεστικό απόσπασμα σε μια απρόσωπη δολοφονική μηχανή. Κεντρική θέση στη σύνθεση καταλαμβάνει το φανάρι που φωτίζει τα υποψήφια θύματα και αφήνει τους εκτελεστές στο ημίφως.

Στους αντίποδες της εξιδανίκευσης του θανάτου και της ηρωοποίησης των θυμάτων, ο Γκόγια δεν διστάζει να δείξει την παραμόρφωση των πτωμάτων στο πρώτο πλάνο και τον τρόμο που διακατέχει αυτούς που ένα λεπτό αργότερα θα κείνται και οι ίδιοι στο έδαφος, δίπλα στις σωρούς των εκτελεσθέντων. Αποδίδει την ωμότητα της μαζικής εκτέλεσης και την τυφλή βία της εξουσίας απογυμνώνοντάς τες από την εξιδανικευτική άλω με την οποία τις περιέβαλλε ο νεοκλασικισμός ζωγράφων όπως ο Νταβίντ. Τα σώματα εδώ αφίστανται πλήρως από τα πρότυπα του αρχαιοελληνικού κάλλους, που όχι μόνο επιβάλλει έναν κανόνα ομορφιάς αλλά υπαγορεύει και έναν κανόνα απεικόνισης του θανάτου ως του «καλού», του ωραίου θανάτου που αρμόζει στους ήρωες.

9. *Αυτόθι*, σ. 343-346.

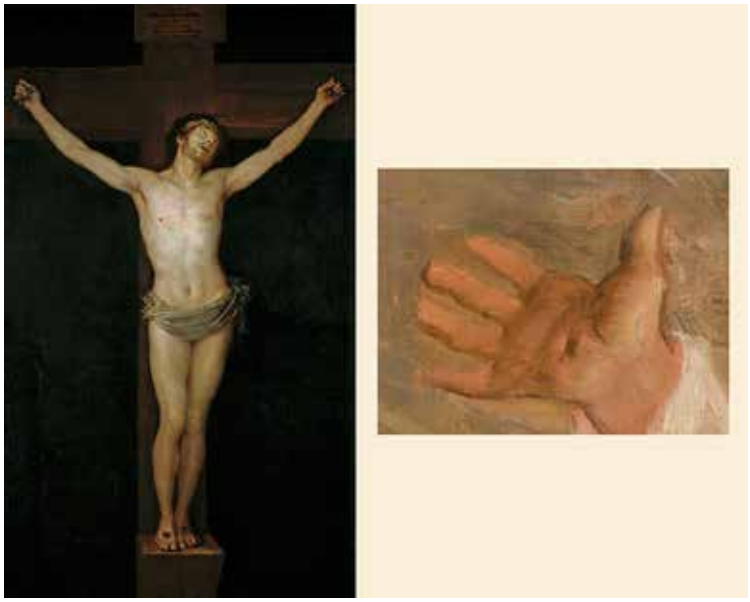

Γκόγια, «Ο Χριστός Εσταυρωμένος» («Cristo crucificado»), 1780
Γκόγια, «Η 3η Μαΐου 1808», λεπτομέρεια, 1814

Γκόγια, «Ο Ιησούς στο Όρος των Ελαιών», 1819

Είναι κοινά αποδεκτό πως η στάση του πρωταγωνιστή της *3ης Μαΐου*, του άνδρα με το λευκό πουκάμισο, παραπέμπει σχεδόν συνειρμικά στα Θεία Πάθη, καθώς η έκταση των χεριών σε V είναι παρεμφερής με τη στάση του Εσταυρωμένου× απαντάται μάλιστα αρκετά συχνά σε αναπαραστάσεις μαρτυρίου αγίων, οι οποίοι τείνουν τα χέρια προς τα άνω τη στιγμή που δέχονται τα στίγματα του Πάθους. Η θρησκευτική μαρτυρολογική συνδήλωση γίνεται ακόμη πιο σαφής εδώ, καθώς στη δεξιά παλάμη του πρωταγωνιστή διακρίνεται σαφώς το στίγμα του Εσταυρωμένου.

Ας σημειωθεί πως αυτή η στάση με τα χέρια ορθάνοιχτα θεωρείται χαρακτηριστική του Ιησού στο Όρος των Ελαιών. Εξάλλου ο ίδιος ο Γκόγια είχε ζωγραφίσει έναν *Χριστό στο Όρος των Ελαιών*, έναν εξαιρετικό πίνακα μικρών διαστάσεων του 1819, όπου ο Ιησούς απεικονίζεται στην ίδια στάση.

Πρόκειται για την τυπική χειρονομία του ικέτη που, ανήμπορος μπροστά στο πεπρωμένο του, εκλιπαρεί να απέλθει απ' αυτού «το ποτήριον τούτο» – και καταλήγει ενδεχομένως να αποδεχτεί το αναπόφευκτο υποτασσόμενος σε μια ανώτερη δύναμη. Η χειρονομία ενέχει ταυτόχρονα ένα στοιχείο έγκλησης και μια υποβόσκουσα εξέγερση απέναντι στη μοίρα. Αυτή η λανθάνουσα σημασία γίνεται προφανής στην *3η Μαΐου*: και σ' αυτήν την περίπτωση, τα απλωμένα χέρια ορθώνονται προς τον ουρανό, δηλώνουν ότι το θύμα ανθίσταται και εξανίσταται, όπως κάνει εδώ ο άνδρας με το λευκό πουκάμισο απέναντι στο εκτελεστικό απόσπασμα. Αυτή η μορφή

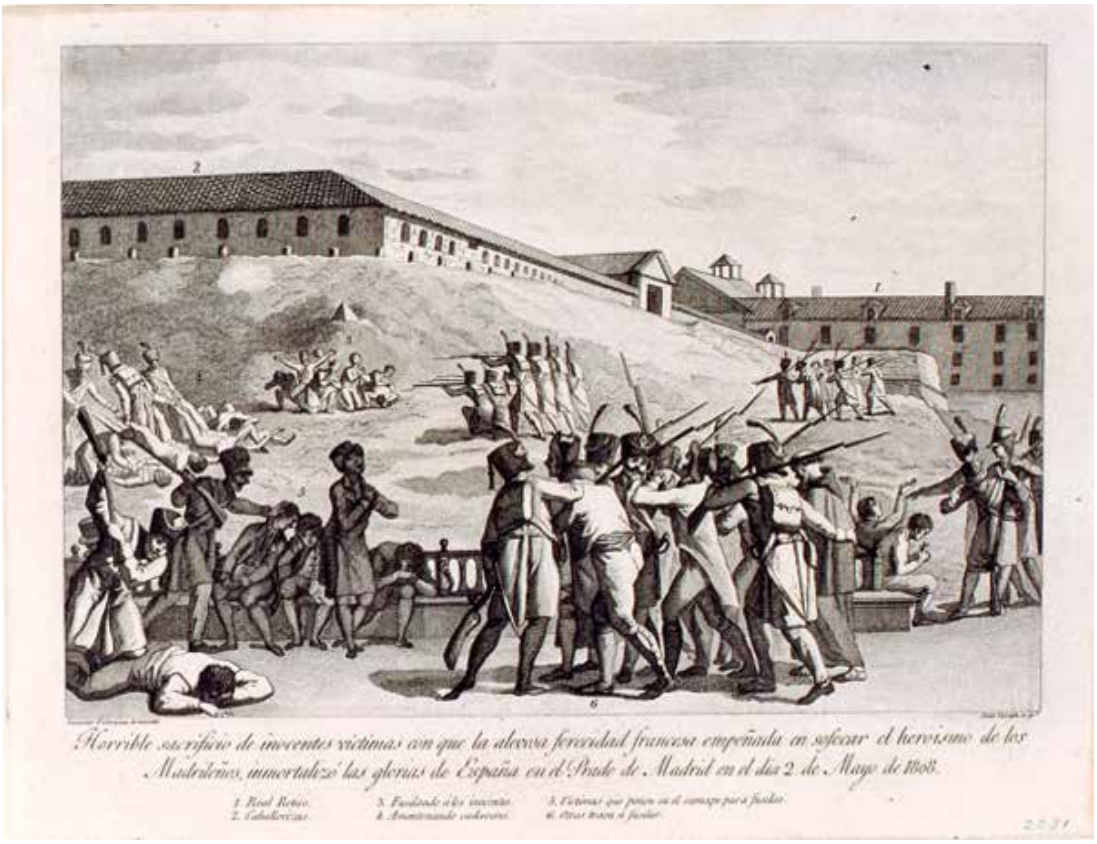

Ζακαρίας Γκονζάλες Βελάσκεθ, «Εκτελέσεις της 2ας Μαΐου στο Πασέο του Πράδο στη Μαδρίτη»
Μιγκέλ Γκαμπορίνο, «Οι πέντε μοναχοί που εκτελέστηκαν στο Μουρβιέδρο»

ενός ανθρώπου που στέκεται μετωπικά απέναντι στον θάνατο γίνεται πρότυπο της αντίστασης των αδυνάτων και των άοπλων απέναντι στη φονική βία της εξουσίας. Ο πρωταγωνιστής της *3ης Μαΐου* προτάσσει το άοπλο σώμα του στο απόσπασμα, ενώ το κοιτά κατάματα μέχρι τέλους.

Αναμφισβήτητα, ο Γκόγια αντλεί από τη θρησκευτική ζωγραφική και τις αναπαραστάσεις του μαρτυρίου αγίων στοιχεία για τη σύνθεση, αλλά πρωτίστως εμπνέεται από τη λαϊκή παράδοση της εποχής του, και συγκεκριμένα από μια σειρά χαρακτικά που κυκλοφορούσαν ευρέως στη Μαδρίτη και απεικόνιζαν τις εκτελέσεις της 3ης Μαΐου και άλλες δραματικές σκηνές του Πολέμου της Ανεξαρτησίας.

Θεωρείται δεδομένο πως η στάση του πρωταγωνιστή δεν επινοήθηκε από τον Γκόγια, καθώς απαντάται σε κάποιες γκραβούρες εποχής, προγενέστερες του πίνακα.[10] Είναι σχεδόν βέβαιο ότι ο Γκόγια είχε την ευκαιρία να δει τις περισσότερες από αυτές, καθώς ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς και γνώριζαν πλατιά διάδοση κυρίως μέσω του Τύπου. Σε μία από αυτές, ανάμεσα στους Ισπανούς πατριώτες που είναι αντιμέτωποι με το εκτελεστικό απόσπασμα ξεχωρίζει σε δεύτερο πλάνο ένας άνδρας όρθιος με ανοιχτά χέρια, σε παρόμοια στάση με αυτή του ανώνυμου πρωταγωνιστή της *3ης Μαΐου*.[11] Πρόκειται για ένα χαρακτικό του ζωγράφου Ζακαρίας Γκονζάλες Βελάσκεθ [Zacarías González Velázquez] με τίτλο *Εκτελέσεις της 2ας Μαΐου στο Πασέο του Πράδο στη Μαδρίτη* [Fusilamientos del 2 de Mayo en el Paseo del Prado de Madrid] και χρονολογείται πιθανότατα από το 1813. Πέραν όμως πάσης αμφιβολίας, η πιο σημαντική πηγή της *3ης Μαΐου* είναι ένα χαρακτικό που εντόπισε πρώτη η Ζανίν Μπατίκλ.[12] Πρόκειται για μια χαλκογραφία με καλέμι του χαράκτη Μιγκέλ Γκαμπορίνο [Miguel Gamborino, 1760-1828] που χρονολογείται από το 1813 και έχει τίτλο *Los cinco Religiosos fusilados en Murviedro* [*Οι πέντε μοναχοί που εκτελέστηκαν στο Μουρβιέδρο*].[13] Το χαρακτικό αναπαριστά την εκτέλεση από γαλλικό στρατιωτικό άγημα πέντε μοναχών στην περιοχή της Βαλένθιας τον Γενάρη του 1812× οι μοναχοί καταδικάστηκαν γιατί προέτρεπαν τους πιστούς να αντισταθούν στον Ναπολέοντα. Ας σημειωθεί ότι η υπόθεση αυτή συντάραξε την ισπανική κοινή γνώμη της εποχής, και το 1814 η γκραβούρα δημοσιεύτηκε στον Τύπο ως εικονογράφηση ενός ρέκβιεμ για τους εκτελε-

10. Το χαρακτικό αναπαριστά τις εκτελέσεις στο Πασέο ντελ Πράδο και όχι στον λόφο του Πρίγκηπα Πίο. Παρατίθεται από τον Pierre Gassier στο βιβλίο του *Goya, témoin de son temps*, σ. 202-204.

11. *Αυτόθι*, σ. 202 και 204 αντίστοιχα. Το χαρακτικό των Χουάν Καράφφα και Ζακαρίας Γκονζάλες Βελάσκεθ με τίτλο *Fusilamientos del 2 de Mayo en el Paseo del Prado de Madrid* φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης.

12. Jeannine Baticle, «"Lux et tenebris". Goya entre la légende et la vérité», *Colóquio Artes*, n° 48, Μάρτιος 1981, Λισαβώνα, σ. 55-56. Βλ. και το σχετικό παράρτημα του βιβλίου της ίδιας *Goya d'or et de sang*, Découvertes Gallimard, Παρίσι, 1986, σ. 161. Η γκραβούρα, αντίτυπο της οποίας φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης, αναπαριστούσε την εκτέλεση των πέντε μοναχών στο Μουρβιέδρο την 18η Ιανουαρίου 1813.

13. Το Μουρβιέδρο, σημερινό Σαγούντο [Sagunto], είναι πόλη στη νοτιοανατολική Ισπανία, 25 χλμ. από τη Βαλένθια.

σθέντες μοναχούς. Οι ομοιότητες με την *3η Μάιου* του Γκόγια είναι πραγματικά εντυπωσιακές: ο ντυμένος στα λευκά μοναχός απλώνει τα χέρια σε έκταση ακριβώς όπως ο πρωταγωνιστής της *3ης Μάιου*, ενώ στις παλάμες του διακρίνονται τα στίγματα του μαρτυρίου. Ταυτόχρονα, ο μοναχός μπροστά του έχει την ίδια ακριβώς στάση με τον μοναχό που προσεύχεται αριστερά από τον άνδρα με το λευκό πουκάμισο στον πίνακα του Γκόγια: αναπαρίστανται και οι δύο σε τυπική στάσης προσευχής, με το κεφάλι σκυμμένο και τα χέρια ενωμένα. Στο χαρακτικό του 1813, πρώτο πλάνο ένας νεκρός μοναχός κείται με το πρόσωπο στο χώμα.

Ωστόσο, απ΄αυτήν τη συσχέτιση δεν συνάγεται πως ο Γκόγια θα αρκεστεί να αντιγράψει έναν τύπο σύνθεσης απλώς μεταθέτοντάς τον χρονικά. Ο μεγάλος ζωγράφος θα προσεταιριστεί τη μαρτυριολογική παράδοση έτσι όπως αυτή είχε αποκρυσταλλωθεί στο λαϊκό φαντασιακό της εποχής του. Θα την εντάξει όμως στην δική του εικαστική ιδιόλεκτο υποσκάπτοντας αποφασιστικά τη σωτηριολογική σημασία που διακινούν οι εικόνες μαρτυρίου. Για να το πετύχει αυτό, θα κάνει μια μερική αλλά ουσιαστική αναδιάταξη των στοιχείων, που θα επιτρέψει την απελευθέρωση της παράστασης από τον κώδικα της θρησκευτικής μαρτυρολογικής παράδοσης. Σύμφωνα με την Janis Tomlinson,[14] εκείνη την εποχή είχε επικρατήσει μια «συντηρητική» θεώρηση του πολέμου ενάντια στον Ναπολέοντα, η οποία είχε διαδοθεί από τις γκραβούρες και τον Τύπο. Το κοινό είχε καταλήξει να βλέπει τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας σαν έναν θρησκευτικό πόλεμο για την προάσπιση της ισπανικής καθολικής παράδοσης ενάντια στον «Αντίχριστο» Ναπολέοντα.

Ο Γκόγια δεν έρχεται σε μετωπική ρήξη με αυτή τη μαρτυρολογική ανάγνωση των εκτελέσεων της 3ης Μαΐου, την αναδεικνύει μάλιστα, ντύνοντας τον πρωταγωνιστή της σκηνής με κίτρινο παντελόνι και λευκό πουκάμισο, με τα τυπικά δηλαδή χρώματα της παπικής εκκλησίας εκείνη την εποχή. Παρ' όλα αυτά, μέσα από ένα λεπτό δίκτυο μετατοπίσεων, τελικά καταλήγει να υποσκάψει εκ των ένδον την θρησκευτική ανάγνωση της ιστορίας που προάγεται στο χαρακτικό του Μουρβιέδρο.

Συγκεκριμένα, ο Γκόγια θα εξαφανίσει τα πρόσωπα των στρατιωτών συμπτύσσοντας το εκτελεστικό απόσπασμα σε μια συμπαγή μάζα που ενσαρκώνει την τυφλή δύναμη των όπλων, ενώ ταυτόχρονα θα πολλαπλασιάσει τα θύματα που διατάσσονται σε μια μακριά πομπή η οποία χάνεται στο βάθος. Η πιο σημαντική όμως αλλαγή έγκειται στο ότι θα αλλάξει την κατεύθυνση του βλέμματος του πρωταγωνιστή, καθώς και του συντρόφου του, που δεν στέφονται προς τον ουρανό και τον χορό των αγγέλων αλλά αντικρίζουν κατάματα το απόσπασμα. Ταυτόχρονα, τα χέρια του άνδρα με το λευκό πουκάμισο δεν είναι στραμμένα προς τον ουρανό, απ' όπου

14. Janis Tomlinson, *Francisco Goya y Lucientes, 1746-1828*, Phaidon, Παρίσι, 1999, σ. 185.

Γκόγια, «Η 3η Μαΐου 1808, λεπτομέρεια», 1814

υποτίθεται πως θα λάμβανε τα στίγματα, αλλά προς το εκτελεστικό απόσπασμα, και επομένως και προς τον θεατή. Η δραματική χειρονομία του πρωταγωνιστή δεν απευθύνεται στις στρατιές των αγγέλων αλλά στους δολοφόνους του και σε εμάς τους θεατές που στεκόμαστε πίσω τους.

Επιπλέον, ο Γκόγια θα εντάξει στο πρώτο πλάνο όχι ένα αλλά τουλάχιστον τρία πτώματα σωριασμένα το ένα πάνω στο άλλο. Παράλληλα, ενώ στην γκραβούρα ο νεκρός στο πρώτο πλάνο φέρει μόνο το ίχνος μιας σφαίρας στο κρανίο με το πρόσωπό του να παραμένει ακέραιο, στην *3η Μαΐου* η όψη του νεκρού στο πρώτο πλάνο είναι φριχτά παραμορφωμένη. Και τα υπόλοιπα πτώματα σωριασμένα το ένα πάνω στο άλλο μοιάζουν παραμορφωμένα σε βαθμό που θίγεται η εικόνα του ανθρώπου, του πλάσματος που, σύμφωνα με τη βιβλική παράδοση, φτιάχτηκε κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση του Θεού. Η φρικτά αλλοιωμένη όψη των νεκρών δεν αφήνει κανένα περιθώριο για μια μετά θάνατον ζωή,[15] υποσκάπτοντας ριζικά τη σωτηριολογική σημασία που διακινείται από εικόνες μαρτυρίων. Καμιά προοπτική ανάστασης πέρα από την ανθρώπινη εξέγερση δεν διαφαίνεται εδώ. Εκεί που στη χαλκογραφία ο χορός αγγέλων είναι έτοιμος για τη στέψη των μαρτύρων, στην *3η Μαΐου* ο ουρανός παραμένει απελπιστικά κενός: κανένας αγγελιοφόρος του Θεού δεν έρχεται να αναγγείλει την αναγνώριση του μαρτυρίου των εκτελεσθέντων.

15. Fred Licht, *Goya, the Origins of the Modern Temper in Art*, Universe Books, 1979, σ. 124.

Ταυτόχρονα, ο Γκόγια, μειώνοντας τις αποστάσεις, θα πυκνώσει αισθητά τη σύνθεση και θα μας αναγκάσει εμάς τους θεατές να βρεθούμε σε μια ανησυχητική εγγύτητα με τη σκηνή. Ενάντια σε κάθε απαίτηση αληθοφάνειας, οι εκτελεστές και τα θύματά τους παρουσιάζονται σε μια παράδοξη εγγύτητα που επιτείνει τη δραματική ένταση της σκηνής. Στην *3η Μαΐου* αντιπαραβάλλονται με τρόπο ιδιοφυή «η επαναληπτική σειρά των στρατιωτών και η ατσάλινη γραμμή των τουφεκιών τους, από τη μια, με την απόλυτη έλλειψη κανονικότητας των θυμάτων που καταρρέουν» από την άλλη.[16]

Με μια ρηξικέλευθη χειρονομία απίστευτης τόλμης, ο Γκόγια όχι μόνο θα αναδιατάξει την σύνθεση του χαρακτικού μεταθέτοντας το σημείο θέασης και συνεπακόλουθα το πλάνο του πίνακα, αλλά θα εκκοσμικεύσει πλήρως την σκηνή απογυμνώνοντάς την από οποιαδήποτε προοπτική θεϊκής παρέμβασης και λύτρωσης. Συγκεκριμένα, θα στρέψει το πλάνο του πίνακα προς τα αριστερά, μεταθέτοντας το σημείο θέασης προς τα δεξιά, πίσω από το εκτελεστικό απόσπασμα, κάτι που εξηγεί γιατί δεν βλέπουμε παρά την πλάτη των στρατιωτών: με αυτόν τον τρόπο, μας δείχνει τον πρωταγωνιστή και τους συντρόφους του σαν να βρισκόμασταν κι εμείς οι θεατές στη θέση των εκτελεστών. Τοποθετώντας έτσι τον θεατή σε μια ανησυχητική εγγύτητα με τη σκηνή, τον εκθέτει στην βαναυσότητα μιας μαζικής δολοφονίας, αφαιρώντας του το δίκτυ ασφαλείας που θα μπορούσε να του παράσχει μια αφηγηματική εξιστόρηση και η απόσταση που αυτή προϋποθέτει. Μας εξαναγκάζει έτσι να έρθουμε κατά μέτωπο αντιμέτωποι με την ωμή βία χωρίς να μας δίνει τη δυνατότητα οποιασδήποτε μορφής αποστασιοποίησης. Οι μεγάλες διαστάσεις του πίνακα (2,6 x 3,4 μ.) καθώς και η τοποθέτηση του σημείου θέασης πίσω από το εκτελεστικό απόσπασμα συμβάλλουν αποφασιστικά στην εμπλοκή του θεατή στη σκηνή. Ειρήσθω εν παρόδω, η διατύπωση «τυφλή βία της εξουσίας» δεν είναι για τον Γκόγια ένα απλό ρητορικό σχήμα λόγου. Στην *3η Μαΐου*, η βία της μαζικής εκτέλεσης παρουσιάζεται κυριολεκτικά τυφλή. Οι στρατιώτες ρίχνουν στα τυφλά, καθώς το βλέμμα τους παραμένει στραμμένο στο έδαφος. Κανένας τους δεν κοιτά τους ανθρώπους τους οποίους στοχεύουν τα όπλα τους. Οι μόνοι που κατευθύνουν το βλέμμα τους προς κάποιον άλλο είναι ο άνδρας με το λευκό πουκάμισο και ο σύντροφός του που στέκεται ακριβώς στα δεξιά του (στα αριστερά του στον πίνακα).

Ταυτόχρονα, ο Γκόγια, με μια ιδιοφυή χειρονομία, ενθυλακώνει ένα δεύτερο, μερικό σημείο θέασης στη σύνθεση, δείχνοντάς μας τους νεκρούς στο πρώτο πλάνο σαν να τους βλέπαμε από μια θέση υπερυψωμένη σε σχέση με το γενικό σημείο θέασης.[17] Με αυτό το τέχνασμα, τα πτώματα δείχνονται με τρόπο σχεδόν μετωπικό καθώς αποφεύγεται η παραμόρφωση της οπτι-

16. Kenneth Clark, *Looking at pictures*, Beacon Press, 1968, σ. 126. Για μια εκτεταμένη ανάλυση της σύνθεσης, βλ. Licht, *Goya*, ό. π., σ.150-172.

17. Licht, *Goya*, ό. π., σ. 170.

κής γωνίας που θα επέβαλλε το γενικό σημείο θέασης πίσω από το εκτελεστικό απόσπασμα. Δεν είναι εδώ η πρώτη φορά που ο Γκόγια κάνει μια τελείως άτυπη χρήση των κανόνων της προοπτικής, όπως τουλάχιστον αυτοί θεσπίστηκαν μετά το Κουατρετσέντο. Ούτε πρόκειται για μια αυθαίρετη και άσκοπη χειρονομία εκ μέρους του. Ας μου επιτραπεί να παραθέσω εδώ ένα σχετικό απόσπασμα από μια παλαιότερη εργασία μου: η «ελευθερία που επιτρέπει στον εαυτό του ο Γκόγια σε σχέση με τη γεωμετρικά καθορισμένη δόμηση του χώρου είναι πολύ πιθανόν να εξυπηρετεί τις ανάγκες απεικόνισης μιας εποχής κοσμογονικών ανακατατάξεων. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι η άτυπη και ελεύθερη χρήση που κάνει των κανόνων της προοπτικής συνιστά έμπρακτη κριτική, εικαστικά αποτυπωμένη στη μονοοπτική δόμηση του χώρου με κεντρικό σημείο φυγής που αντιστοιχεί συμβολικά στο βλέμμα του ηγεμόνα».[18] Έτσι κι εδώ, στην *3η Μαΐου*, η επιλογή να δειχτεί η βαναυσότητα των μαζικών εκτελέσεων επιβάλλει την ανάγκη να εισαχθεί ένα δεύτερο, ανταγωνιστικό με το πρώτο, σημείο θέασης, το οποίο μας υποχρεώνει να κοιτάξουμε κατάματα τη φρίκη του βίαιου θανάτου.

Ο Γκόγια όμως θα προχωρήσει ακόμα πιο πέρα τη διαδικασία εκκοσμίκευσης του μαρτυριολογικού μοτίβου: θα στερήσει από το φως τη σωτηριολογική του άλω. Το φως στην *3η Μάϊου* δεν εκπορεύεται από τον ουρανό αλλά από ένα ταπεινό φανάρι, και κατά συνέπεια δεν απορρέει από τον Θεό, όπως συμβαίνει στους πίνακες του μπαρόκ. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Φρεντ Λιχτ,[19] το φως του φαναριού ανάμεσα στο απόσπασμα και τους Μαδριλένους συντάσσεται εδώ με τους εκτελεστές, υπηρετώντας τις ανάγκες μια νυχτερινής εκτέλεσης: κάνει ορατά τα θύματα απογυμνώνοντάς τα από τον προστατευτικό μανδύα της νύχτας.

Όλα αυτά συνεπάγονται μια βασική σημασιολογική μετατόπιση του έργου πέραν κάθε θεολογικής εσχατολογικής σημασίας. Η ιδιοποίηση του καθιερωμένου ιδιώματος της χριστιανικής παράδοσης, και συγκεκριμένα της απεικόνισης των μαρτυρίων αγίων, συντελείται μέσω μιας ρηξικέλευθης χειρονομίας εκκοσμίκευσης μέσα στον ιστορικό τόπο και χρόνο.

Το φάντασμα της γυναίκας με το παιδί

Σε ένα έργο σαν αυτό, και παρά τις πολυάριθμες αναλύσεις που έχουν προταθεί, παραμένουν πάντα κάποιες ζώνες τυφλές, κάποια σημεία που είτε έχουν τελείως παραβλεφθεί είτε η σημασία τους έχει παραγνωριστεί. Για παράδειγμα, ποιον ακριβώς ρόλο παίζει εδώ η γυναίκα με

18. Βίκη Σκούμπη, «Ο ηγεμόνας και το κενό: *Η Συνέλευση των Φιλιππίνων*», *alήtheia*, τεύχος 8, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015, σ. 177- 221.

19. Licht, *Goya*, ό. π., σ. 168-169.

το παιδί που στέκεται πίσω από την κεντρική ομάδα των θυμάτων; Σε ποια λογική υπακούει η παρουσία της; Αναφέρομαι στη φασματική φιγούρα που αχνοδιαγράφεται πίσω από τον πρωταγωνιστή και τους συντρόφους του στο αριστερό άκρο του πίνακα. Κάποιοι αναλυτές θεωρούν πως πρόκειται για μια υπαινικτική υπενθύμιση της Παναγίας με το Βρέφος που επιτείνει τη χριστολογική συνδήλωση του μάρτυρα-Εσταυρωμένου, αυτό όμως δύσκολα συνάδει με τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης γυναίκας.

Πρόκειται άραγε για μια σιωπηλή μάρτυρα της σκηνής που επιχειρεί να κρύψει από τα μάτια του παιδιού της τη φρίκη που η ίδια αντικρύζει; Ή μήπως για μια φιγούρα η οποία υπαινίσσεται τη μοίρα των γυναικών που είναι καταδικασμένες να μείνουν χήρες και των παιδιών που θα ορφανέψουν μετά τις εκτελέσεις; Είναι μια λαϊκή φιγούρα που ενσαρκώνει αλληγορικά τη στερημένη από τα δολοφονημένα τέκνα της Ισπανία; Ή πρόκειται για τη φασματική εκπρόσωπο των γυναικών, μητέρων και συζύγων, που θρηνούν την τόσο άδικη και βίαια απώλεια των αγαπημένων τους; Η παρουσία της στη σκηνή της εκτέλεσης παραμένει πάντως αινιγματική, πόσο μάλλον που ο Γκόγια δηλώνει με μέσα εικαστικά πως η γυναίκα είναι οιονεί παρούσα, ταυτόχρονα παρούσα και απούσα.

Ένας ανώνυμος αντιήρωας

Θα ήθελα όμως να σταθώ για λίγο σε μια σημαίνουσα λεπτομέρεια του μνημειώδους έργου. Στην *3η Μαΐου*, το κεντρικό πρόσωπο της ομάδας των ανδρών που έρχεται αντιμέτωπη με το εκτελεστικό απόσπασμα δεν μοιάζει τυπικός Ισπανός. Το σκουρόχρωμο πρόσωπό του και τα προτεταμένα σαρκώδη χείλη του υποβάλλουν την ιδέα ότι θα μπορούσε να μην είναι «αμιγής» λευκός. Δεν ισχυρίζομαι ότι ο άνδρας με το λευκό πουκάμισο και τα τεντωμένα χέρια που έμελλε να γίνει πανανθρώπινο σύμβολο εξέγερσης είναι αναγκαστικά μιγάδας. Το χρώμα του δέρματος του θα μπορούσε να οφείλεται στην καθημερινή έκθεση στον ήλιο που υφίσταται ένας εργάτης σε ανοιχτό χώρο. Επιπλέον, σε αυτή τη νυχτερινή σκηνή ο φωτισμός από το φανάρι που βρίσκεται κατάχαμα και πέφτει μετωπικά πάνω στο λευκό πουκάμισο δίνει μια ιδιαίτερη χροιά στο πρόσωπο. Παραμένει όμως γεγονός ότι ο Γκόγια αποδίδει τον πρωταγωνιστή της σκηνής όχι μόνο σε πλήρη αναντιστοιχία με τα κλασικά πρότυπα ομορφιάς, αλλά και σε μια ζώνη εσκεμμένης, κατά τη γνώμη μου, «φυλετικής» απροσδιοριστίας.

Το ερώτημα που τίθεται επομένως είναι πώς γίνεται σε ένα έργο το οποίο σχεδιάστηκε για να τιμήσει τους Μαδριλένους που εκτελέστηκαν μετά τη λαϊκή εξέγερση της 2ας Μαΐου 1808 να απεικονίζεται σαν κεντρικό πρόσωπο ένας άνδρας που δεν προσφέρεται για άμεση ταύτιση στα μάτια ενός οιουδήποτε Ισπανού. Γιατί άραγε το πρόσωπο που φέρει στις παλάμες του στίγματα

Γκόγια, «Η 3η Μαΐου 1808, λεπτομέρεια», 1814

και υιοθετεί τη στάση του Εσταυρωμένου, αυτός ο ταπεινός και καταφρονεμένος που καλείται να ενσαρκώσει εδώ μια χριστολογική μορφή, να έχει χαρακτηριστικά τόσο άτυπα; Αυτή η επιλογή σε μια τόσο σοφά μελετημένη σύνθεση δεν μπορεί να είναι τυχαία. Ίσως το κλειδί στην κατανόηση να είναι η ιστορική συγκυρία που περιβάλλει τα γεγονότα της 2ας Μαΐου έτσι όπως θα μπορούσαν να ιδωθούν έξι χρόνια μετά, την άνοιξη του 1814, όταν ο Γκόγια ζωγραφίζει τον πίνακα. Ξέρουμε ότι η εκθρόνιση του Φερδινάνδου από τον Ναπολέοντα το 1808 και η τοποθέτηση του Ιωσήφ Βοναπάρτη στη θέση του πυροδότησαν τις διαδικασίες που κατέληξαν στον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας στην αποκαλούμενη Νέα Ισπανία,[20] και συγκεκριμένα στο Μεξικό. Με αφορμή την απομάκρυνση του νόμιμου διαδόχου, οι κρεολοί (criollos, οι Ισπανοί που γεννήθηκαν στις αποικίες), με τη βοήθεια των ιθαγενών, διεκδίκησαν την ανεξαρτησία του Μεξικού, διευρύνοντας σταδιακά το πεδίο διεκδικήσεων με πιο ριζοσπαστικά αιτήματα, όπως η απελευθέρωση των σκλάβων. Το πρώτο κύμα της εξέγερσης υπό την αρχηγία του Μιγκέλ Ιδάλγο υ Κοστίγια [Miguel Hidalgo y Costilla], πνίγηκε στο αίμα το 1811 και οι επικεφαλής εκτελέστηκαν με ιδιαίτερα ατιμωτικό τρόπο, δηλαδή με την πλάτη στο απόσπασμα, ενώ τα κομμένα κεφάλια τους εκτέθηκαν δημόσια για μέρες. Όταν ο Γκόγια φιλοτεχνεί το γνωστότερο

20. Η αποκαλούμενη «Νέα Ισπανία» [Nueva España] αποτελείτο από το Μεξικό, την Κεντρική Αμερική και ένα μεγάλο μέρος των αμερικάνικων πολιτειών του Νότου, όπως η Καλιφόρνια, το Τέξας, το Νέο Μεξικό και η Αριζόνα, αλλά επίσης από τις Φιλιππίνες.

Ευγένιου Ντελακρούα, «Η Ελευθερία οδηγεί τον Λαό», 1830
Εντουάρ Μανέ, «Η εκτέλεση του Αυτοκράτορα του Μεξικού Μαξιμιλιανού», 19 Ιουνίου 1867, 1868
Πάμπλο Πικάσο, «Γκερνίκα ή Γκουέρνικα»,1937

Πάμπλο Πικάσο, «Σφαγή στην Κορέα», 1951
Γκράφιτι στη γειτονιά Ορταλέθα της Μαδρίτης, λεπτομέρεια, 2008

έργο του, που έμελλε να γίνει σύμβολο όλων των εξεγερμένων, οι μάχες μαίνονταν ανάμεσα στους αυτονομιστές και τα πιστά στον θρόνο στρατεύματα. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την επιλογή ενός ιδιαίτερου τύπου προσώπου ως κεντρικού πρωταγωνιστή της σκηνής μια διακριτική υπενθύμιση της συμμετοχής στον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας της Ισπανίας των μεξικάνων αυτονομιστών οι οποίοι αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν τον Ιωσήφ Βοναπάρτη ως νόμιμο κάτοχο της εξουσίας. Σύμφωνα μ' αυτή την υπόθεση, στην ίδια εικόνα υπερτίθενται η πάλη του ισπανικού λαού για ανεξαρτησία, από τη μια, και ο αγώνας των αποικιών για ελευθερία και αυτοδιάθεση, από την άλλη.[21]

Ταυτόχρονα, στη μητροπολιτική Ισπανία έφτανε, έστω κι απόμακρα, ο απόηχος από την κραυγή των σκλάβων που μάχονταν για την ελευθερία τους. Τα τέλη του 18ου και οι αρχές του 19ου αιώνα υπήρξαν μια εποχή επαναστατικών ρήξεων και απελευθερωτικών κινημάτων, αλλά και εξεγέρσεων των σκλάβων σε διάφορες αποικίες.[22] Η φιγούρα λοιπόν του «οιονεί» μιγάδα καλείται να ενσαρκώσει στον πίνακα του Γκόγια την εξεγερμένη ανθρωπότητα. Υπερβαίνοντας το στενό περιστασιακό πλαίσιο του συμβάντος στο οποίο αναφέρεται –την εκτέλεση των Ισπανών πατριωτών από τα γαλλικά στρατεύματα τη νύχτα της 3ης Μαΐου 1808 στον λόφο του Πρίγκηπα Πίο, το έργο αποκτά μια πραγματικά οικουμενική διάσταση. Διαρρηγνύει τα πεπερασμένα όρια του συγκεκριμένου γεγονότος, για να αρθεί στο επίπεδο μιας πανανθρώπινης αλήθειας. Τελικά, είναι πραγματικό επίτευγμα το ότι η φυσιογνωμική ιδιαιτερότητα του πρωταγωνιστή της σκηνής, αντί να περιορίσει την οικουμενική εμβέλειά της σε έναν στενό κύκλο των άμεσα όμοιών του, την επιτείνει διευρύνοντάς την. Κι αυτό αφ' ενός επειδή η φυσιογνωμία του κεντρικού ήρωα παραμένει σε μια ζώνη απροσδιοριστίας, και αφ' ετέρου επειδή ο πρωταγωνιστής είναι αναπόσπαστο μέρος ενός συνόλου, μιας ομάδας. Όπως εξάλλου επισημαίνει ο Λιχτ, ο ανώνυμος πρωταγωνιστής της σκηνής δεν είναι ο μόνος που θα έχει αντικρίσει κατάματα το απόσπασμα προτάσσοντας το στήθος του και τείνοντας τα χέρια του σε διάταση. Ο φρικτά παραμορφωμένος νεκρός στο πρώτο πλάνο έχει πέσει στο έδαφος με τα χέρια τεντωμένα, κάτι που υποβάλλει την ιδέα πως πριν από λίγα δευτερόλεπτα είχε και αυτός σταθεί μπροστά στους εκτελεστές στην ίδια στάση. Ο πρωταγωνιστής λοιπόν με το λευκό πουκάμισο δεν είναι παρά ένας ανάμεσα στους μύριους, ένας που καλείται να αντιπροσωπεύσει με τη χειρονομία του τους συντρόφους του.

21. Αρκέστηκα εδώ να αναφερθώ στη μεξικάνικη επανάσταση, θα πρέπει όμως να λάβουμε υπόψη μας ότι αντίστοιχες εξεγέρσεις είχαν ξεσπάσει σε όλες σχεδόν τις ισπανικές αποικίες της Κεντρικής και της Λατινικής Αμερικής. Για μια εκτενέστερη ανάλυση των συγκρούσεων που συντάραζαν τις ισπανικές αποικίες και των επιπτώσεών τους στη μητρόπολη, βλ. Βίκη Σκούμπη, «Ο ηγεμόνας και το κενό: Η Συνέλευση των Φιλιππίνων», *ό. π.*

22. Υπενθυμίζουμε ότι η πρώτη απελευθέρωση από τη δουλεία συντελέστηκε στην Αϊτή, τέως ισπανική αποικία, μετά την εξέγερση των σκλάβων το 1793, και επεκτάθηκε σε όλες τις γαλλικές αποικίες με απόφαση της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης στις αρχές του 1794, για να ανακληθεί τελικά από τον Ναπολέοντα το 1802.

Είτε πρόκειται για εργάτη γης, για μιγάδα ή ακόμα για απελεύθερο, παραμένει γεγονός ότι η φυσιογνωμία του, όπως κι εκείνη όσων τον περιστοιχίζουν, δεν συμμορφώνεται με τους κανόνες της ομορφιάς. Αυτή η πλήρης αναντιστοιχία ανάμεσα στους μάρτυρες της *3ης Μαΐου* και το ιδεώδες του ωραίου πιστοποιεί την εισβολή στην εικαστική σκηνή του λαϊκού πλήθους με την ατέρμονη σειρά ανώνυμων ηρώων. Ένας ανάμεσα στους πολλούς, ο άνδρας με το λευκό πουκάμισο παραμένει ένας ανώνυμος ήρωας ανάμεσα στο πλήθος των συντρόφων του, και σε τελική ανάλυση δεν είναι παρά ένας αντιήρωας. Ο κατεξοχήν ταπεινός, που θα μπορούσε να είναι ένας μιγάς απελεύθερος σκλάβος, επωμίζεται το πανανθρώπινο αίτημα για ελευθερία και δικαιοσύνη. Το πρόσωπο λοιπόν που ενσαρκώνει παραδειγματικά την εξεγερμένη ανθρωπότητα στην οικουμενική της διάσταση παραπέμπει ταυτόχρονα στον φτωχό εργάτη, τον μιγάδα ή ακόμη και τον σκλάβο που αγωνίζεται για ελευθερία και δικαιοσύνη.[23]

Αλλόκοτος «και εξαίσιος, άξεστος κι αρχάγγελος, ανώνυμος κι αθάνατος, αυτός ο εξεγερμένο Μαδριλένος είναι για μας η Επανάσταση».[24] Αν επιχειρούσαμε να συμπυκνώσουμε τις σημασίες που ενέχει η χειρονομία του, θα λέγαμε ότι υποδηλώνει πως *αντιστεκόμαστε όρθιοι μπροστά στο έργο του θανάτου, στεκόμαστε για τη ζωή, τη δικαιοσύνη, την ελευθερία*. Ο Γκόγια, εκτρέποντας τη θρησκευτική σημειολογία από τη μέχρι τότε καθιερωμένη λειτουργικότητά της, αποτυπώνει πάνω στο αρχέτυπο του μάρτυρα το καινοφανές πρόσωπο του ανώνυμου ήρωα. Στην *3η Μαΐου* ανακαλύπτουμε τον τύπο των ήλων στα χέρια του πληβείου, του μιγάδα, που ενσαρκώνει εδώ την εξεγερμένη ανθρωπότητα στη γενολογική μορφή της.

23. Απ' ό,τι θα διαφαινόταν τα επόμενα χρόνια, οι αποικίες κατόρθωσαν τελικά να πετύχουν σημαντικότερες νίκες απέναντι στον απολυταρχικό δεσποτισμό απ' ό,τι η μητροπολιτική Ισπανία, όπου για δεκαετίες ακόμη θα κυριαρχούσε ο πιο οπισθοδρομικός σκοταδισμός. Δικαίως λοιπόν στον πίνακα του Γκόγια εμφανίζεται ως άξιος εκπρόσωπος του αγώνα για ισότητα, ελευθερία και οικουμενικά δικαιώματα κάποιος που θα μπορούσε να είναι ιθαγενής των αποικιών.

24. Eugenio d'Ors y Rovira, *L'Art de Goya: Goya, peintre baroque, Goya, peintre européen, Goya, peintre des regards*, Delagrave, Παρίσι, 1928.

Άνομη μυθοπλασία

Μανώλης Μελισσάρης*
Συγγραφέας

Γιάννης Γαΐτης, *χωρίς τίτλο*

Στο κλασικό της πια δοκίμιο για την ιστορία της λογοτεχνίας του εγκλήματος,[1] η Dorothy L. Sayers συνδέει την εμφάνιση και ανάπτυξη του είδους στον αγγλόφωνο κόσμο, απ' τη μια, και, απ' την άλλη, την ανάπτυξη ορθολογικών πρακτικών διερεύνησης και καταστολής του εγκλήματος.[2] Ισχυρίζεται επίσης πως η δημοφιλία του είδους συμβαδίζει με ένα διαδεδομένο «αίσθημα συμπάθειας» που τρέφει το αγγλικό ευρύ κοινό για «τον νόμο και την τάξη». Καταφεύγοντας σ' ένα χονδροειδές, καίτοι όχι ακριβώς σκανδαλώδες, αν σκεφτεί κανείς ότι το δοκίμιο γράφτηκε το 1928, εθνικό στερεότυπο, βασίζει το επι-

* Ο Μανώλης Μελισσάρης αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή Αθηνών και συνέχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου.Μέχρι το 2018 ήταν Αναπληρωτής Καθηγητής Φιλοσοφίας και Ποινικού Δικαίου στο London School of Economics and Political Science. Τα τελευταία χρόνια ζει στην Κύπρο.

1. Ενώ προτιμώ τον όρο «λογοτεχνία του εγκλήματος» (crime fiction) για την περιεκτικότητά του, τον χρησιμοποιώ εναλλάξ με τον επίσης διαδεδομένο όρο «αστυνομική λογοτεχνία» και τα συναφή.

2. Dorothy L. Sayers, Introduction to the *Omnibus of Crime* (επιμ. Dorothy L. Sayers), Payson & Clarke, 1929.

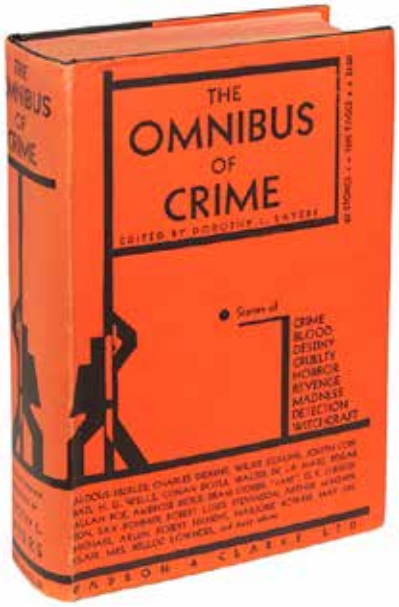

χείρημά της στο δήθεν αδιαφιλονίκητο γεγονός ότι «σ' έναν καυγά το αγγλικό πλήθος τείνει να παίρνει το μέρος του αστυνομικού», ενώ «στα νότια κράτη της Ευρώπης ο νόμος δεν είναι το ίδιο αγαπητός και το αστυνομικό αφήγημα είναι σπανιότερο».

Όμως, σε αντίθεση με το δημιούργημά της, τον αφάνταστα δημοφιλή αριστοκράτη ντετέκτιβ Λόρδο Peter Wimsey, του οποίου η συλλογιστική δεινότητα σπάνια τον πρόδιδε, η Sayers εξάγει το λάθος συμπέρασμα.

Όχι πως είναι ολωσδιόλου αναιτιολόγητο να διακρίνει κανείς μια συνάφεια ανάμεσα στον μετασχηματισμό του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης και την εμφάνιση της λογοτεχνίας του εγκλήματος· κάθε άλλο. Στην αρχετυπική της μορφή –και μ' αυτό δεν εννοώ μόνο τα πρώιμα έργα ή την επονομαζόμενη Χρυσή Εποχή του μεσοπολέμου αλλά και τις μεταγενέστερες μεταλλαγές του είδους, όπως το νουάρ και το διαδικαστικό αστυνομικό μυθιστόρημα–, η λογοτεχνία του εγκλήματος τοποθετείται είτε στην καρδιά του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης είτε στη σκιά του.

Το διήγημα του Edgar Allan Poe *The Murders in the Rue Morgue* [«Οι φόνοι της οδού Μοργκ»], που θεωρείται το πρώτο αστυνομικό αφήγημα και μάλιστα εκείνο που έθεσε τις περισσότερες συμβάσεις του είδους, εμφανίστηκε το 1841. Σίγουρα θα ξένιζε τον αναγνώστη ότι ο Auguste Dupin παρέχει την δαιμόνια αρωγή του στον αστυνομικό διευθυντή, εάν η γαλλική Sûreté δεν είχε ιδρυθεί το 1812 και η λονδρέζικη Metropolitan Police Force το 1829.

Η Sayers τονίζει επίσης, εύλογα, ότι η θέσπιση των αποχρωσών ενδείξεων ως προϋπόθεσης για τη θεμελίωση της απόφασης περί ενοχής και η παράλληλη ανάπτυξη εγκληματολογικών πρακτικών και τεχνικών προετοίμασαν το έδαφος για τον ορθολογικό, μυθολογικό ντετέκτιβ που, ήρεμα και συστηματικά, εξετάζει τα δεδομένα, εκμαιεύει τους λογικούς τους συσχετισμούς, αποκλείει το αδύνατο και διυλίζει την αλήθεια. Και ακριβώς η κανονιστική προσδοκία ότι ο δράστης τελικά θα την πληρώσει, επειδή πια η ποινή επιβάλλεται και η έκτισή της οργανώνεται κεντρικά από θεσμούς του κράτους, είναι αυτή που θέτει το διακύβευμα και προσθέτει δραματικό τόνο. Θα ήταν, άλλωστε, απογοητευτικά πεζό εάν ο ντετέκτιβ κατέβαλλε τόσον πνευματικό κάματο και εκτίθετο σε υπολογίσιμο σωματικό κίνδυνο χωρίς να υπάρχει κάποια εγγύηση πως ο δράστης θα τιμωρηθεί.

Αν, λοιπόν, θεωρήσουμε ως επίκεντρο του μετασχηματισμού του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης στα τέλη του 18ου και, κυρίως, στις αρχές του 19ου αιώνα την εμφάνιση νέων πρακτικών και τεχνικών, τότε ίσως να μας φανεί εύλογο ότι η λογοτεχνία του εγκλήματος ανήκει στην ίδια συνέχεια. Υπό αυτό το φως, τονίζεται η αντίθεση μεταξύ εγκληματιών και νομοταγών πολιτών, μεταξύ παραβατικότητας και δικαίου, μεταξύ αναρχίας και τάξης. Οι ντετέκτιβ, οι αθώοι περιφερειακοί χαρακτήρες των αστυνομικών αφηγημάτων, αλλά και οι αναγνώστες, που υποστηρίζουν τον ερευνητή-ήρωα, τοποθετούνται σαφώς στο ενάρετο σκέλος της αντινομίας. Σε τέτοιο βαθμό μάλιστα ώστε, στο εξαιρετικά επιδραστικό του δοκίμιο σχετικά με την τυπολογία της αστυνομικής μυθοπλασίας, ο Todorov θέτει ρητά ως «κανόνα» του είδους ότι το κοινό πρέπει να ταυτίζεται με τον ντετέκτιβ.[3]

Όλοι αυτοί οι συμμέτοχοι, τόσο οι πραγματικοί όσο και οι φανταστικοί, παίζουν, καθένας με τον τρόπο του, έναν ρόλο στον έλεγχο της εγκληματικότητας. Οι χαρακτήρες και η πλοκή υπερτονίζουν και εμπεδώνουν ακόμη περισσότερο τους κυρίαρχους κανόνες συμπεριφοράς. Το αναγνωστικό κοινό εσωτερικεύει αυτούς τους κανόνες και με τη σειρά του ωθεί την αγορά να αναπαραγάγει επιτυχημένα μοτίβα θέτοντας εκ νέου τον τροχό σε κίνηση. Έτσι, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει ότι έχει υποστηριχθεί, από στρουκτουραλιστική μαρξιστική σκοπιά, πως η λογοτεχνία του εγκλήματος είναι ιδεολογικός[4] ή και καταπιεστικός[5] μηχανισμός τους κράτους, παραπληρωματικός της κυρίαρχης τάξης.

Παρ' όλα αυτά, μια νέα εικόνα σχηματίζεται όταν διευρύνουμε τον φακό ώστε να συλλάβουμε όχι μόνο πρακτικές και τεχνικές διερεύνησης του εγκλήματος και καταστολής, αλλά ολόκληρο το πλαίσιο των κανόνων και θεσμών του ποινικού δικαίου μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε και εξακολουθεί να λειτουργεί το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης.

Για να το επιτύχουμε αυτό, πρέπει να επιστρατεύσουμε ιδεατούς τύπους· κανένας στενά ιστο-

3. Tzvetan Todorov, «The Typology of Detective Fiction», στο *The Poetics of Prose*, αγγλ. μτφρ. Richard Howard, Blackwell, 1977

4. Ernst Mandel, *Delightful Murder: A Social History of the Crime Story*, Pluto Press, 1984.

5. Denis Porter, *The Pursuit of Crime: Art and Ideology in Detective Fiction*, Yale University Press, 1981.

ρικός απολογισμός, όσο εκτεταμένος κι ακριβής κι αν είναι, δεν μπορεί να αποφέρει τα ζητούμενα αποτελέσματα. Όμως και οι ιδεατοί τύποι βασίζονται ανγκαστικά σε κάποια ιστορική εμπειρία, και γι' αυτό θα συνεχίσω να χρησιμοποιώ την παραδειγματική περίπτωση της Αγγλίας.[6]

Οι περισσότερες κοινωνίες είναι εδώ κι αιώνες εξοικειωμένες με την ιδέα ότι παραβιάσεις ορισμένων εγκαθιδρυμένων κανόνων συμπεριφοράς δικαιολογούν την επιβολή κάποιου κακού στον δράστη, μια ιδέα η οποία έχει εφαρμοστεί κατά τόπους με διάφορους βαθμούς βαρβαρότητας. Ωστόσο, η εμφάνιση του ποινικού δικαίου με τη στενή έννοια είναι νεωτερική εξέλιξη. Στην Αγγλία, αυτός ο μετασχηματισμός ξεκίνησε τον 18ο και κορυφώθηκε τον 19ο αιώνα. Από τις πολλές πτυχές του, θα ξεχωρίσω δύο.

Πρώτον, στη διάρκεια ενός περίπου αιώνα, το ποινικό δίκαιο επεκτάθηκε με ποικίλους τρόπους. Το έγκλημα έπαψε να θεωρείται τοπικό πρόβλημα μεμονωμένων, ανεξάρτητων περιστατικών απείθαρχης συμπεριφοράς και αναβιβάστηκε σε γενικευμένο, εθνικό ζήτημα. Στην ίδια εξελικτική διαδικασία, τα τοπικά δικαστήρια, τα οποία ήταν περιστασιακά και αποτελούνταν εν πολλοίς από ένορκους πολίτες, αντικαταστάθηκαν από εθνικούς θεσμούς. Η ίδια αρχή αντικατοπτρίζεται και στον σταδιακό σχεδιασμό της τοπικής δικαιοδοσίας, η οποία άρχισε να ορίζει το πεδίο ισχύος και εφαρμογής του ποινικού δικαίου.

Πολλαπλασιάστηκε επίσης ο όγκος του ποινικού δικαίου. Όλο και περισσότερες θεωρούμενες αντικοινωνικές πράξεις και συμπεριφορές περιγράφονταν πλέον ως αδικήματα. Κάποιες, με κεντρικό παράδειγμα την πρόκληση σωματικής βλάβης, απομακρύνθηκαν ολωσδιόλου από το

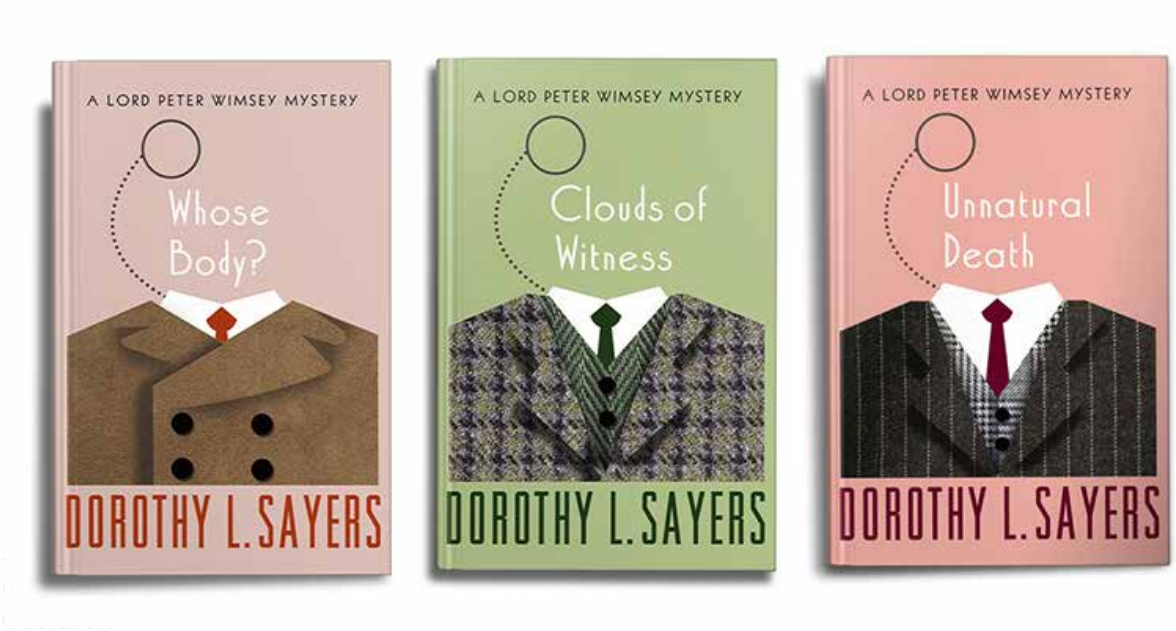

The Adventures of Sherlock Holmes(1939)

πεδίο του ιδιωτικού δικαίου και απέκτησαν ποινικό, άρα δημόσιο χαρακτήρα, η δε δίωξή τους έγινε κι αυτή ζήτημα δημοσίου συμφέροντος. Μια σημαντική συνέπεια όλων αυτών είναι πως το «έγκλημα», αντί να αναφέρεται πλέον σε ιδιωτικές, απομονωμένες παραβάσεις και φαύλες συμπεριφορές, έγινε ξεχωριστή εννοιολογική κατηγορία, που δήλωνε μια απειλή για ολόκληρη την κοινότητα ως κοινότητα.

Δεύτερον, η περίοδος της διαμόρφωσης του ποινικού δικαίου όρισε την έννοια και τους θεσμούς της ποινικής ευθύνης όπως επιβιώνουν ως τις μέρες μας.[7] Η κρισιμότερη αλλαγή ήταν πως αντικείμενο κολασμού έπαψε να είναι η πρόκληση ορισμένων συνεπειών με πράξεις ή παραλείψεις άνευ ετέρου. Αξιόποινη έγινε πλέον η πρόκληση συνεπειών συνοδευόμενη από μια αντίστοιχη διανοητική κατάσταση. Αυτό υποδηλώνει και μια νέα αντίληψη του υποκειμένου του ποινικού δικαίου ως δρώντος υποκειμένου (agent), του οποίου η προθεσιακή δομή καθορίζει, τουλάχιστον σ' έναν βαθμό, το ίδιο το νομικό νόημα των πράξεών του. Ο φόνος είναι φόνος, για παράδειγμα, επειδή και καθ' όσον εκείνος που προκαλεί τον θάνατο του θύματος είναι ελεύθερος, ικανός να παίρνει αποφάσεις και να δρα στη βάση αυτών, και πρόθεσή του ήταν να προκαλέσει τον θάνατο ή τη βαριά σωματική βλάβη του θύματος.

Αυτό προκάλεσε διάφορες αλυσιδωτές αντιδράσεις. Για παράδειγμα, η εισαγωγή της υποκει-

7. Βλ. Nicola Lacey, *Women, Crime and Character: From Moll Flanders to Tess of the D'Urbervilles,* OUP, 2008.

μενικής υπόστασης περιέπλεξε τη διαδικασία εξακρίβωσης της ενοχής. Είναι άλλο να αποδεικνύει κανείς πως ο κατηγορούμενος έπραξε κάτι που είχε κάποιο επιβλαβές αποτέλεσμα κι άλλο πως αυτό συνοδευόταν επίσης από την απαραίτητη ψυχολογική στάση. Ένα θεσμικό επακόλουθο αποτέλεσε η εισαγωγή και σταδιακή εγκαθίδρυση εξειδικευμένων συνηγόρων, η οποία υποδηλώνει πως, αφού ο κατηγορούμενος κρίνεται για τη νοητική του κατάσταση τη στιγμή τέλεσης της πράξης, έπεται ότι πρέπει να του δοθεί η ευκαιρία να την ανακατασκευάσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, να ευθυγραμμίζεται δηλαδή η ιστορία του με τις απαιτήσεις και προσδοκίες του νόμου. Αντιπροσωπευόμενος από έναν ειδικό νομικό, ο κατηγορούμενος θα μπορούσε να προσεγγίσει το ιδεατό υποκείμενο/αντικείμενο του ποινικού δικαίου.

Όταν εισέρχεται αποφασιστικά η μυθοπλασία του εγκλήματος στο λογοτεχνικό προσκήνιο, οι περισσότερες από αυτές τις αλλαγές έχουν ήδη συντελεστεί. Ασφαλώς, συμβαίνουν πολλά ακόμη μέσα στο 20ό αιώνα αλλά το βασικό πλαίσιο έχει τεθεί και θέτει το φόντο εξέλιξης της λογοτεχνίας του εγκλήματος.

Η πρώτη ιστορία του Arthur Conan Doyle με πρωταγωνιστή τον Sherlock Holmes, το *A Study in Scarlet* [«Σπουδή στο κόκκινο»], δημοσιεύθηκε το 1887. Με δυο λόγια –κι αν δεν την έχετε διαβάσει αλλά σκοπεύετε να το κάνετε, ίσως να έπρεπε να προσπεράσετε το υπόλοιπο αυτής της παραγράφου–, ο Jonathan Hope ταξιδεύει στην Ευρώπη από την Αμερική καταδιώκοντας τους δύο άνδρες που σκότωσαν τον πατέρα της αγαπημένης του και οδήγησαν και την ίδια με ραγισμένη καρδιά σε πρόωρο θάνατο. Τους βρίσκει στο Λονδίνο και τους σκοτώνει. Αποδεικνύεται αξιόλογος αντίπαλος για τον Holmes. αλλά ο ντετέκτιβ τελικά τον εντοπίζει. Πάσχοντας από αορτικό ανεύρυσμα, το οποίο είχε προκληθεί από το μακρύ και γεμάτο κακουχίες ταξίδι του, ο Hope πεθαίνει ευτυχής στο κελί του πριν παρουσιαστεί ενώπιον δικαστή.

Οι ιστορίες του Holmes, όπως και όλες οι ιστορίες της λογοτεχνίας του εγκλήματος, είναι ιστορίες νόμου, όχι ηθικής.

Από νωρίς, ο Δρ. Watson μας συστήνει τον νέο του συγκάτοικο ως άσχετο σε ζητήματα πολιτικής ή φιλοσοφίας αλλά με καλή πρακτική γνώση του δικαίου (συν την επάρκειά του σε μια ευρεία γκάμα θετικών επιστημών). Στο *A Study in Scarlet*, ο Holmes βοηθά, όπως άλλωστε κάνει συχνά, τους αξιωματικούς της Scotland Yard, οι οποίοι είναι πελαγωμένοι, ως συνήθως, αλλά η παρουσία τους θυμίζει κάτι σημαντικό, ότι δηλαδή το δικαιικό σύστημα της χώρας είναι το μοναδικό αντικειμενικό μέτρο ορθότητας και αξιολόγησης συμπεριφορών. Η ίδια η αστυνομία δεσμεύεται από τον νόμο και τον υπηρετεί προσηλωμένη στη διαδικαστική νομιμότητα. Ειδωμένο από την αντίστροφη σκοπιά, η αστυνομία νομιμοποιείται από τον νόμο και από τίποτε άλλο πλην αυτού.

Ας δούμε και την αντίδραση του ημερήσιου Τύπου στα εγκλήματα του Jonathan Hope, όπως βέβαια τη φαντάζεται ο Conan Doyle: «Εάν η υπόθεση ωφέλησε σε κάτι, ήταν τουλάχιστον ότι αναδεικνύει με τον εμφατικότερο τρόπο την αποτελεσματικότητα των ερευνητών της αστυνομίας μας και θα χρησιμεύσει ως μάθημα σε όλους τους ξένους ότι καλά θα κάνουν να λύνουν τις διαφορές τους στην πατρίδα τους και να μη τους φέρνουν σε βρετανικό έδαφος». Με άλλα λόγια, κι αν τα δυο θύματα του Hope είχαν διαπράξει εγκλήματα στην Αμερική, αυτό δεν είναι υπόθεση των αγγλικών αρχών, ούτε και μπορεί να αποτελέσει ελαφρυντικό για τον δράστη. Η ισχύς του δικαίου ορίζεται από τον γεωγραφικό χώρο εφαρμογής του (στον καθορισμό του οποίου συμβάλλει, με τη σειρά του, το δίκαιο). Οι νόμοι της Αγγλίας ισχύουν όπου υπάρχει Αγγλία, και Αγγλία είναι όπου ισχύουν οι αγγλικοί νόμοι.

Το 1928 ,ο S.S. Van Dine, καλλιτεχνικό ψευδώνυμο του Willard Huntington Wright, συγγραφέας ιστοριών μυστηρίου και ο ίδιος, συνέταξε τους Είκοσι Κανόνες Συγγραφής Αστυνομικών Ιστοριών[8] έχοντας κατά νου τις συμβάσεις της λογοτεχνίας του εγκλήματος της Χρυσής Εποχής, η οποία περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων σημαντικών συγγραφέων, τις σπουδαίες Agatha Christie και Dorothy L. Sayers. Σύμφωνα με τους κανόνες 18 και 19:

> 18. Δεν πρέπει ποτέ να προκύπτει ότι τελικά το έγκλημα ήταν ατύχημα ή αυτοκτονία. Το να ολοκληρώνεις μια οδύσσεια εξερεύνησης με τόσο απογοητευτικό τρόπο ισοδυναμεί με το να εξαπατάς τον καλόκαρδο αναγνώστη που σου έδειξε εμπιστοσύνη.
> 19. Τα κίνητρα για όλα τα εγκλήματα στις αστυνομικές ιστορίες πρέπει να είναι προσωπικά. Διεθνείς συνωμοσίες και η πολιτική του πολέμου ανήκουν σε διαφορετικό είδος μυθοπλασίας – φερ' ειπείν, σε ιστορίες για τις μυστικές υπηρεσίες. Όμως μια ιστορία φόνου πρέπει να είναι ζεστή κι ευχάριστη[9], ούτως ειπείν. Πρέπει να αντικατοπτρίζει την καθημερινή εμπειρία του αναγνώστη και να του παρέχει διέξοδο για τις ίδιες τις καταπιεσμένες επιθυμίες του και τα συναισθήματά του.

Ο αναγνώστης της Χρυσής Εποχής της αστυνομικής λογοτεχνίας δεν διψά για τυχαία δυσάρεστα γεγονότα. Προσδοκά οι άδικες πράξεις να μπορούν να αποδοθούν σε κάποιον, κάποιος να τις έχει θελήσει, και σ' αυτό διαφέρει από την πρώιμη περίοδο, στην οποία οι «δράστες» μπορούσαν ενίοτε να είναι και ζώα, όπως συμβαίνει στο *Rue Morgue*.
Αυτό μπορεί να οφείλεται σε πολλούς λόγους. Παραδείγματος χάριν, είναι τρομακτικό να έρ-

8. Πρώτη δημοσίευση στο *The American Magazine*, τεύχος Σεπτεμβρίου 1928.

9. Στο πρωτότυπο, ο Van Dine χρησιμοποιεί την γερμανική λέξη *gemütlich*.

χεται κανείς πρόσωπο με πρόσωπο με τις μύχιες, σκοτεινές προθέσεις των άλλων, αλλά ταυτόχρονα προσφέρει μια ανακούφιση, γιατί η ψυχολογική προδιάθεση του δράστη παρέχει δυνάμει ένα στοιχείο το οποίο ξεδιαλέγει κάποιους από το πλήθος ως υπόπτους κι έτσι καθιστά ευκολότερη τη διαλεύκανση του εγκλήματος.
Είναι σημαντικό να τονιστεί πως η μορφή της ποινικής ευθύνης καθορίζει και το πλαίσιο της πλοκής. Είναι αλήθεια, βέβαια, πως η λογοτεχνία συνήθως αναζητά κάποιο απώτερο κίνητρο (κληρονομιά, εκδίκηση, κ.ο.κ), για να κεντρίσει οικείες επιθυμίες και συναισθήματα του αναγνώστη. Αν και το κίνητρο δεν ήταν ποτέ απαραίτητο στοιχείο της ποινικής ευθύνης (τουλάχιστον το αγγλικό ποινικό δίκαιο ενδιαφέρεται για τον άμεσο ψυχολογικό δεσμό του κατηγορουμένο με την πράξη του, δηλαδή την πρόθεση, την αμέλεια, τη γνώση των πραγμάτων, κ.ο.κ.), η κεντρική αφηγηματική θέση του δηλώνει πως η λογοτεχνία του εγκλήματος ωθείται από την αντίληψη του χαρακτηριστικού υποκειμένου του ποινικού δικαίου ως δρώντος υποκειμένου.

Ας σημειωθεί επίσης πως η θεσμική μεταρρύθμιση του ποινικού δικαίου τον 19ο αιώνα δεν διαμόρφωσε μόνο το πρότυπο περιεχόμενο του αστυνομικού μυθιστορήματος· είχε επιπτώσεις και στην εξάπλωσή του. Εάν το έγκλημα δεν είχε αυτονομηθεί ως κατηγορία και δεν θεωρούνταν γενική απειλή που πλανάται πάνω από την κοινότητα,[10] φαίνεται εύλογο πως η λογοτεχνία του εγκλήματος δεν θα προσέλκυε αναγνωστικό κοινό από ολόκληρη τη χώρα, πόσο μάλλον από τον υπόλοιπο κόσμο (αν και το πώς ένα είδος λογοτεχνίας στενά συνυφασμένο με το ιστορικό του συγκείμενο απέκτησε διεθνή δημοτικότητα είναι διαφορετικό ζήτημα που απαιτεί ξεχωριστή ανάλυση).

Παρά ταύτα, η λογοτεχνία του εγκλήματος παρεκκλίνει σε κάτι εξαιρετικά σημαντικό από τη θεσμική δομή που επέτρεψε και πλαισίωσε την εμφάνιση και ανάπτυξή της.

Κεντρική έκφανση της νεωτερικής αναμόρφωσης του δικαίου τον 19ο αιώνα αποτελεί η αυτονόμησή του. Το δίκαιο μετατρέπεται σε κλειστό σύστημα, το οποίο θέτει τους όρους λειτουργίας και αναπαραγωγής του. Το ίδιο ισχύει και για κάθε πεδίο του δικαίου ξεχωριστά. Η νέα συστηματικότητα του ποινικού δικαίου συνοδεύεται από μια αξίωση αντικειμενικής και οικουμενικά δεσμευτικής αποκλειστικότητας στην ποινικοποίηση, τη δίωξη, τη δικαστική κρίση και την επιβολή ποινής. Μάλιστα, εάν το ιδιωτικό δίκαιο επιδεικνύει κάπως μεγαλύτερη ευελιξία και μια σχετική ανοικτότητα σε τοπικές διαφορές ή σε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ορισμένων κοινοτήτων, ας πούμε προβλέποντας κάποιες λιγότερο παρεμβατικές, ηπιότερες διαδικασίες επίλυσης διαφορών, το ποινικό δίκαιο είναι εντελώς ανελαστικό. Ίσως λόγω του σημαντικού

10. Η σχέση είναι αμφίδρομη. Η έννοια του εγκλήματος συντελεί, με τη μεσολάβηση του νομικού τύπου, στη σύσταση της κοινότητας. Αφήνω αυτό το ζήτημα κατά μέρος εδώ.

διακυβεύματος τόσο για τους δράστες όσο και για τα θύματα, ή ίσως επειδή το μονοπώλιο της κατά τεκμήριο δικαιολογημένης βίας παραείναι πολύτιμο για να το μοιραστεί το κράτος με άλλους, οτιδήποτε εξωγενές αποπειράται να αναπαραγάγει τις λειτουργίες του ποινικού δικαίου και των θεσμών που αυτό δημιουργεί και κυβερνά είναι είτε ολωσδιόλου παράνομο είτε φέρει μόνο κάποιες οικογενειακές ομοιότητες με το ποινικό δίκαιο (π.χ. το πειθαρχικό δίκαιο). Αναλόγως, ο σφετερισμός των εξουσιών του ποινικού δικαίου αποδοκιμάζεται με ποικίλους τρόπους: ποινικός κολασμός για πράξεις που θα ήταν νόμιμες, εάν τις εκτελούσε αξιωματούχος· το μη παραδεκτό παράνομα συλλεγέντων αποδεικτικών στοιχείων· η απαγόρευση πράξεων εκδίκησης (η πρόθεση εκδίκησης κάποιου αδίκου που υπέστη ο δράστης έχει το πολύ ελαφρυντική ισχύ). Το αποκορύφωμα αυτής της κλειστότητας, και σίγουρα η πιο ξεκάθαρη έκφρασή της σε κανονιστική γλώσσα, είναι η αρχή της νομιμότητας, που εφαρμόζεται στο ποινικό δίκαιο με το δόγμα nullum crimen nulla poena sine lege.

Ένα κοινό χαρακτηριστικό όλων τον υποειδών της λογοτεχνίας του εγκλήματος είναι ότι οι πλοκές τους βρίσκονται στο περιθώριο του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης. Η καλύτερη δυνατή προσωποποίηση αυτού του μοτίβου είναι ο Hercule Poirot της Agatha Christie: βρίσκεται εντός όσο και εκτός της κοινωνίας στην οποία ζει, όντας Βέλγος πρόσφυγας στην Αγγλία· είναι αστυνομικός, αλλά αποσυρμένος· ντετέκτιβ, αλλά ιδιωτικός· αρωγός της αστυνομίας, αλλά διστακτικός στο να μοιράζεται τις μεθόδους του και τα ενδιάμεσα συμπεράσματά του μαζί τους· ένας δανδής παλαιάς κοπής σ' έναν κόσμο νέων ηθών και νέας μόδας.

Ο ερασιτέχνης ντετέκτιβ καθοδηγείται από τον νόμο –αντικείμενο έρευνας είναι σχεδόν πάντα αδικήματα με τη στενή έννοια– αλλά δεν θεωρεί εαυτόν δεσμευμένο από εκείνους τους κανόνες δικαίου, τόσο ουσιαστικούς όσο και δικονομικούς, που ρυθμίζουν την ποινικοποίηση (η λογοτεχνία του εγκλήματος δείχνει ελάχιστο ενδιαφέρον για λεπτές ή μη διακρίσεις μεταξύ αδικημάτων), τη διερεύνηση του εγκλήματος, (θα 'λεγε κανείς ότι νομοθετήματα όπως η England and Wales Police and Criminal Evidence Act 1984 μάλλον δεν προσφέρονται για συναρπαστική δραματοποίηση, ακόμη και στα πιο επιδέξια συγγραφικά χέρια) ή, συχνά, την ποινή (αναλογιστείτε πόσο συχνά η άσκηση εκ μέρους του δράστη των νόμιμων δικαιωμάτων του περιγράφεται έτσι ώστε να προκαλέσει την ηθική οργή των αναγνωστών, λες και οι κακόψυχοι ένοχοι στερούνται δικαιωμάτων). Η αίσθηση του ορθού και του αδίκου που κινητοποιεί τον ντετέκτιβ, και μαζί και τον αναγνώστη, εξάγεται λοιπόν από τη θεσπισμένη δικαιική τάξη – σπανίως θα συναντήσουμε κάποιον φανταστικό ντετέκτιβ με ηθική ατζέντα ριζικά ξένη προς αυτήν που διατρέχει την έννομη τάξη. Ταυτόχρονα, όμως, αυτή η ηθική τάξη θεωρείται πως είναι ατελώς θεσπισμένη, σαν να υπάρχει κάποια αντικειμενική κανονιστική τάξη εκτός του δικαίου, την οποία το τελευταίο πρέπει να αντικατοπτρίζει.

Murder by Decree (1979)

Δεν είναι σύμπτωση ότι, σ' αυτή τη λογοτεχνική παράδοση, οι αστυνόμοι παρουσιάζονται συχνότατα ως τουλάχιστον ελλειμματικοί σε διάνοια και επιτηδειότητα, αν όχι ολωσδιόλου ανίκανοι. Η λογοτεχνία του εγκλήματος βάζει μια σφήνα μεταξύ του δικαίου, ως συνόλου κανόνων που διέπουν την κοινότητα, και των θεσμών στους οποίους έχει εναποτεθεί η εφαρμογή τους. Να πώς αναφέρεται ο Holmes στους αξιωματικούς της Scotland Yard στο *A Study in Scarlet*: «Αν κάποιος συλληφθεί, θα είναι χάρη στις προσπάθειές τους· αν αποδράσει, θα είναι παρά τις προσπάθειές τους. Κορώνα κερδίζω, γράμματα χάνεις. Ό,τι κι αν κάνουν, θα έχουν οπαδούς. Ένας ανόητος βρίσκει πάντοτε κάποιον ακόμη πιο ανόητο για θαυμαστή του'».[11] Οι επαγγελματίες ντετέκτιβ ακροβατούν κι εκείνοι σ' αυτό το όριο της νομιμοποίησης. Όταν φτάνουμε στην εποχή των διαδικαστικών αστυνομικών αφηγημάτων, ο συχνά ανυπότακτος ήρωας-αστυνομικός κινείται στο ίδιο φαινομενικό παράδοξο του να παραβιάζει τον νόμο ώστε να τον στηρίξει. Αυτοανακηρύσσεται σε αυθεντικό ερμηνευτή του δικαίου και νομιμοποιημένο επιβολέα του, επικαλούμενος έτσι μια έννοια του δικαίου –όχι της ηθικής αλλά του δικαίου, *δηλαδή μιας κανονιστικής τάξης που δεσμεύει τους πάντες εντός της νομικής επικράτειας, ανεξαρτήτως πεοποιθήσεων*– η οποία υπάρχει εκτός της πραγματικής έννομης τάξης.

Η λογοτεχνία του εγκλήματος προσδιορίζεται από το ποινικό δίκαιο, ουσιαστικό και δικονομικό, τόσο ως προς το περιεχόμενό της όσο και ως προς την αφηγηματική μανιέρα. Τα εγκλήματα

11. Στα γαλλικά στο πρωτότυπο: Un sot trouve toujours un plus sot qui l'admire.

πρέπει να είναι εγκλήματα *stricto sensu* και η διερεύνησή τους πρέπει να συμμορφώνεται με την αρχή της νομιμότητας. Ταυτόχρονα, η λογοτεχνία του εγκλήματος δεσμεύεται, πάλι τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς την αφηγηματική φόρμα, από τις συμβάσεις και προσδοκίες που ρυθμίζουν τις κοινωνικές σχέσεις και τις λογοτεχνικές πρακτικές. Εξαρτάται, λοιπόν, για την ίδια της την ύπαρξη της από τη θεσμική τάξη, αλλά αυτή η θεσμική τάξη είναι και ο πιο αφόρητος περιορισμός της.

Έτσι, υπερπροσδιορισμένη όσο ίσως κανένα άλλο λογοτεχνικό είδος, η λογοτεχνία του εγκλήματος είναι ελεύθερη να επιλύει αυθαίρετα κανονιστικές συγκρούσεις. Κατά συνέπεια γίνεται ακυβέρνητη και άτακτη, διασχίζει κατά βούληση τα σύνορα των ρυθμιστικών της τάξεων.

Για να επανέλθουμε στην αφετηρία, η Dorothy L. Sayers σωστά διαισθάνεται ότι οι Άγγλοι αναγνώστες είναι με το μέρος κάποιας αίσθησης ορθότητας ή κοσμιότητας, αλλά κάνει λάθος να πιστεύει πως παίρνουν το μέρος του δικαίου. Στην αστυνομική λογοτεχνία, η ποινική δικαιοσύνη βασίζεται μεν σε μια έννοια πολιτικής τάξης, αλλά όχι αυτήν στην οποία δίνει υπόσταση η έννομη τάξη ή ακόμη και κάποια που υπάρχει στην πραγματικότητα, που ανταποκρίνεται δηλαδή στις κοινωνικές σχέσεις. Στην αρχετυπική της μορφή, η αστυνομική λογοτεχνία είναι αντίθετη προς την ιδέα του δικαίου ως αυτόνομης και κεντρικά διοικούμενης κανονιστικής τάξης και ως πραγματικού και ιστορικά οριοθετημένου συστήματος. Η αστυνομική λογοτεχνία δεν συμπληρώνει την έννομη τάξη ως μηχανισμός του κράτους ούτε την επιβάλλει· αντιθέτως, την υπονομεύει. Δεν αντικατοπτρίζει την κοινότητα των υποκειμένων του δικαίου (αν μη τι άλλο, συχνά δείχνει περιφρόνηση γι' αυτήν), αλλά φαντασιώνεται, κι έτσι αρχίζει να πλάθει εκ νέου, μια νέα κοινότητα, μια κοινότητα που προσπαθεί να επανακτήσει την δικαιοδοσία να ορίζει, να διερευνά και να τιμωρεί το έγκλημα. Και ίσως οι αναγνώστες, όπως τους φαντάζεται η Sayers, τελικά να ταυτίζονται με αυτό που ήδη αναγνωρίζουν ως τις πεποιθήσεις τους, κι όχι με το «δίκαιο».

Αν υποθέσουμε –υπόθεση κάθε άλλο παρά αναμφισβήτητη– ότι το πρόταγμα της νεωτερικότητας, και ιδιαίτερα η έκφανσή του στο δίκαιο, είναι εγγενώς και απαραίτητα προοδευτικό, επειδή και καθ' όσον μειώνει την πολυπλοκότητα του κοινωνικού γίγνεσθαι, έπεται ότι, επιστρέφοντας σε μια προδικαιική κατάσταση και παρερμηνεύοντας αμφιλεγόμενες ηθικές πεποιθήσεις ως γενικά δεσμευτικές, η λογοτεχνία του εγκλήματος είναι αντιδραστική.

Δεν θέλει και πολύ το ακροατήριο, το οποίο έχει αυξηθεί γεωμετρικά σε μέγεθος κυρίως χάρη στην τηλεοπτική δραματοποίηση αστυνομικών ιστοριών, να παρανοήσει αυτές τις παραστάσεις του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης ως πραγματικές και να δράσει ή να αναπτύξει περαιτέρω πεποιθήσεις στη βάση αυτής της παρανόησης.

Ακόμη μεγαλύτερος από αυτόν τον κοινωνιολογικό, και τελικά πολιτικό, κίνδυνο είναι ο κίνδυνος που προκύπτει από την εισαγωγή μια τέτοιας παραχαραγμένης εικόνας του δικαίου σε πραγματικά συγκείμενα, και ειδικά εκείνα με κανονιστική ισχύ.

Το ερώτημα στη δευτεροβάθμια υπόθεση του 2008 *Pennsylvania vs Dunlap* στις ΗΠΑ ήταν εάν υπήρχε αποχρών λόγος που να δικαιολογεί τη σύλληψη του κατηγορούμενου. Ο Δικαστής Roberts διαφώνησε με την άποψη που τελικά επικράτησε:

> *Βόρεια Φιλαδέλφεια, 4 Μαΐου 2001. Ο αστυνόμος Σον Ντέβλιν, της Δύναμης Κρούσης κατά των Ναρκωτικών, είχε πρωινή βάρδια. Μυστική παρακολούθηση. Η γειτονιά; Πιο σκληρή κι από μπριζόλα των τριών δολαρίων. Ο Ντέβλιν γνώριζε. Πέντε χρόνια σε περιπολίες, εννιά μήνες στη Δύναμη Κρούσης. Είχε μπουζουριάσει δεκαπέντε, είκοσι για πρέζα στη γειτονιά.*
> *Ο Ντέβλιν τον εντόπισε: ένας μοναχικός άνδρας στη γωνία. Ένας δεύτερος άνδρας τον πλησίασε. Αντάλλαξαν δυο γρήγορες κουβέντες. Μετρητά και μικροαντικείμενα άλλαξαν χέρια. Μετά ο καθένας τράβηξε το δρόμο του. Ο Ντέβλιν ήξερε πως ο τύπος δεν αγόραζε εισιτήρια λεωφορείου. Έστειλε την περιγραφή με τον ασύρματο, κι ο Αστυνόμος Στάιν μάζεψε τον αγοραστή. Και να σου: τρία σακουλάκια με κρακ στην τσέπη του τύπου. Πάρ' τον στο κέντρο κι απάγγειλε κατηγορία. Άλλη μια μέρα στο γραφείο.*
>
> * * *
>
> *Αυτό δεν ήταν αρκετό για το Ανώτατο Δικαστήριο της Πεννσυλβάνια, που θεώρησε κατά πλειοψηφία ότι η αστυνομία δεν είχε αποχρώντα λόγο για τη σύλληψη του κατηγορουμένου. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε πως «μια μεμονωμένη δοσοληψία» σε περιοχή υψηλής εγκληματικότητας αποτελούσε ανεπαρκή αιτιολόγηση της σύλληψης, δεδομένου ότι ο αξιωματικός δεν είχε δει τα ναρκωτικά, δεν υπήρχε προειδοποίηση από πληροφοριοδότη και ο κατηγορούμενος δεν αποπειράθηκε να αποδράσει. [...] Διαφωνώ μ' αυτό το συμπέρασμα. [...].*

Ίσως να φαίνεται αθώο, διασκεδαστικά παιγνιώδες ακόμη, ότι ο Roberts επιστρατεύει τα αφηγηματικά μοτίβα του σκληροτράχηλου νουάρ για να αναπτύξει το νομικό του επιχείρημα. Το αποτέλεσμα της γλώσσας που χρησιμοποιεί όμως, αν όχι και η πρόθεσή του εξαρχής, είναι ότι δίνει στο επιχείρημά του μια επίφαση ορθότητας μέσω ρητορικής χειραγώγησης. Πώς μπορεί ένας έμπειρος μπάτσος που «ήξερε πως ο τύπος δεν αγόραζε εισιτήρια λεωφορείου» να κάνει λάθος; Και πώς μπορεί οποιοσδήποτε, ειδικά αυτοί οι καλοντυμένοι φλώροι δικηγόροι, να αμφισβητήσει την κρίση κάποιου που ρισκάρει στην αστική ζούγκλα τη σωματική του ακεραιότητα, την ζωή του την ίδια, στην υπηρεσία των νομοταγών πολιτών; Ο αναγνώστης του νουάρ

ξέρει ποιον να εμπιστευθεί γιατί ο συγγραφέας έχει κατασκευάσει το σύμπαν του βιβλίου χωρίς να επιτρέπει χώρο για εναλλακτικές επιλογές. Αυτό ακριβώς κάνει ο Roberts στην υπόθεση *Dunlap*, εκμεταλλευόμενος το γεγονός ότι η νομική έννοια του αποχρώντος λόγου είναι ανοιχτή και της αποδίδεται το «συνηθισμένο της νόημα» – ένας απ' τους λεγόμενους συνδετικούς θεσμούς που επιτρέπουν στο δικαιικό σύστημα να παραμένει μέχρι ενός σημείου ανοιχτό στο περιβάλλον του. Κι αν απομένουν αμφιβολίες για την τάξη των πραγμάτων, η στακάτη πρόζα τις διαλύει αμέσως.

Τίποτε απ' όλ' αυτά δεν σημαίνει όμως ότι οι δικαιικοί θεσμοί είναι δίκαιοι άνευ ετέρου λόγω της τυπικής τους κλειστότητας, η οποία άλλωστε παρέχει κυρίως ορισμένες διαδικαστικές εγγυήσεις. Ούτε και ότι η λογοτεχνία του εγκλήματος είναι απαραίτητα συντηρητική. Αντιθέτως, υπάρχει ένας τρόπος να τη διαβάζει κανείς ώστε να κερδίσει ακόμη περισσότερα πέρα από την απόλαυση την οποία χαρίζει αυτό το υπέροχο λογοτεχνικό είδος.

Για να το πετύχουμε αυτό, πρέπει να αντισταθούμε σε οποιαδήποτε, ρητή ή σιωπηρή επίκληση μιας φαντασιακής, ομοιογενούς ηθικής κοινότητας, η οποία κυβερνάται από μία και αναμφισβήτητη αντίληψη δικαιοσύνης. Έτσι θα αποκαλυφθεί, κατά πρώτον, ο εντελώς πολιτικός χαρακτήρας της λογοτεχνίας του εγκλήματος. Θα έλεγα μάλιστα πως από την πιο βολική κι εύκολη ιστορία του σαλονιού (ούτως λεγόμενη επειδή εκεί συχνά είτε γίνεται το έγκλημα είτε αποκαλύπτεται ο δολοφόνος) μέχρι το πιο κυνικό διαδικαστικό μυθιστόρημα (που έχει, βέβαια, πλήρη συνείδηση της φύσης του), η λογοτεχνία του εγκλήματος είναι κατ' εξοχήν πολιτικό είδος, επειδή καταπιάνεται με μια κεντρική πτυχή των σχέσεών μας ως μελών της πολιτικής κοινότητας, δηλαδή με το πώς βλάπτουμε ο ένας τον άλλον (με την ιδιότητά μας ως μελών αυτής της κοινότητας), και με την αυστηρότερη και επαχθέστερη παρέμβαση του κράτους στις ζωές μας: την ποινή. Με άλλα λόγια, η λογοτεχνία του εγκλήματος δεν είναι πεδίο βεβαιότητας, αλλά πεδίο διαρκούς διαμάχης. Δεύτερον, θα εκτιμήσουμε την κριτική της δυναμική. Η λογοτεχνία του εγκλήματος μπορεί να λειτουργήσει ως ενόχληση, ως ανατρεπτική πρόκληση να επανεξετάσουμε εδραιωμένες αντιλήψεις περί εγκλήματος και κρατικών πρακτικών. Κι αφού διασχίζει με τόση άνεση τα όρια μεταξύ θεσμικού και κοινωνικού, μπορεί να μας πιέσει να αναλογιστούμε τον τρόπο με τον οποίο διαγράφουμε κι εμείς την ίδια τροχιά, πώς περιπλέκονται οι διάφορες εκφάνσεις μας και τι αντίκτυπο έχει αυτό σε μας και στους άλλους.

Unruly fiction

Manolis Melissaris*
Writer

In her classic essay on the history of crime fiction Dorothy L. Sayers[1] draws a connection between the emergence and development of the genre in the English-speaking world, on the one hand, and the development of rational policing practices of detection and control, on the other. She further suggests that the popularity of the detective novel goes hand in hand with public sympathy in England veering "round to the side of law and order". In a nonchalant, though hardly shocking considering the essay dates back to 1928, exercise in national stereotyping, she makes much of the ostensible fact that "it is notorious that an English crowd tends to side with a policeman in a row" whereas "in the Southern States of Europe the law is less loved and the detective story less frequent".

---

* Manolis Melissaris graduated from Athens Law School and continued his studies at the University of Edinburgh. Until 2018 he was Associate Professor of Philosophy and Criminal Law at London School of Economics and Political Science.For the last few years he has been living in Cyprus.

1. Dorothy L. Sayers, Introduction to the *Omnibus of Crime* (Dorothy L. Sayers ed.), Payson & Clarke 1929.

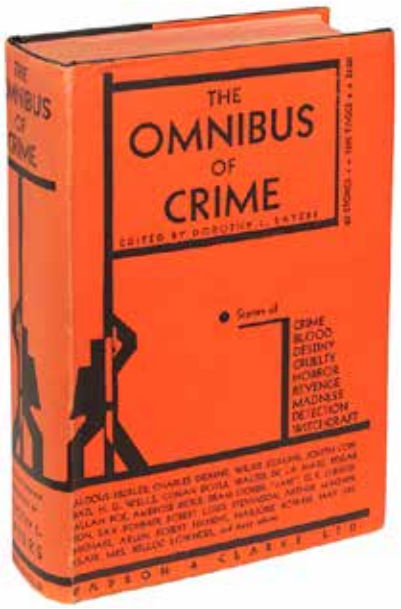

But, unlike her creation, the wildly popular aristocrat-sleuth Lord Peter Wimsey whose deductive ability rarely betrayed him, Sayers infers the wrong conclusion. Not that it is unwarranted to link the transformation of the criminal justice system with the emergence of detective fiction; quite the opposite. In its archetypal form, and by that I do not have in mind only the early works or the so-called Golden Age of the interwar period but also the genre's later iterations such as the noir and the police procedural, crime fiction is typically pitched against or set within the criminal justice system.

Edgar Allan Poe's *The Murders in the Rue Morgue*, considered the first detective story and one that set much of the genre rulebook, appeared in 1841. It would have made little sense to readers that Auguste Dupin offers his brilliant assistance to the police prefect had the French Sûreté not been founded in 1812 and the London Metropolitan Police Force in 1829.

Sayers is also correct to point out that the requirement of material evidence as proof of guilt and the concomitant development of forensic practices and technologies paved the way for the fictional rational detective, who calmly and systematically examines the data, works out their logical connections and upshots, precludes the impossible and distils the truth. And it is the normative expectation that the wrongdoer will meet her/his comeuppance, because the administration of sanctions is centrally organised by state institutions, that sets the stake and adds dramatic effect. It would, after all, be disappointingly anticlimactic, should the detective go to all that intellectual effort, and often to considerable physical risk, if there weren't any guarantees that the perpetrator would be punished.

So, if we focus on the transformations of the criminal justice system in the late 18th and, mainly, the 19th centuries in terms of practices and technologies, then it might seem plausible that crime fiction belongs in the same continuum. In this picture, the opposition is between criminals vs. law-abiding citizens, deviance and anarchy vs. law and order. The detectives, the innocent fringe characters of crime novels, but also the readers, who root for the sleuth, are all firmly placed on the virtuous side of that binary. So much so that, in his seminal essay on the typology of detective fiction, Todorov sets is as an explicit 'rule' of the genre that the reader must identify with the detective.[2]

2. Tzvetan Todorov, 'The Typology of Detective Fiction"', in *The Poetics of Prose*. Translated by Richard Howard, Blackwell,

All these players, real and fictional alike, each in their own way play a part in crime control. The characters and the plot emphasise and entrench established standards of conduct. The audience internalise those standards and they form expectations, which in turn pushes the market to reproduce plots and stereotypes thus setting the wheel in motion anew. It is no wonder that it has been argued, in a structuralist Marxist vein, that crime fiction is an ideological[3] or a repressive[4] state apparatus that completes the dominant order.

A new picture, however, emerges when we widen the lens to capture not only practices and technologies of crime detection and punishment but also the framework of rules and institutions of criminal law, in which the criminal justice system developed and largely still operates.

To do so, we have to deal in ideal types, as no strictly historical account, however extensive and accurate, would be able to yield the results that we are after. But ideal types need to be premised on an historical experience so I'll stick to the paradigmatic case of England.[5]

Although most societies have for centuries been familiar with, and have practiced to varying degrees of cruelty, the idea that infringements of some established standards of conduct justify inflicting harm to the perpetrator in return, the criminal law *as such* only came into existence in modern times. In England the transformation started in the 18th and culminated in the 19th centuries. I will focus on two of its many facets.

First, over the course of a century, the criminal law expanded in a variety of ways. Crime transitioned from being a local issue of disorderly disturbance to a national matter. In the process, local juries were replaced by national institutions. This was mirrored in the gradual development of territorial jurisdiction, which defined the ambit of force and applicability of the criminal law.

1977

3. Ernst Mandel, *Delightful Murder: A Social History of the Crime Story*, Pluto Press 1984.

4. Denis Porter, *The Pursuit of Crime: Art and Ideology in Detective Fiction*, Yale University Press 1981.

5. I draw largely on Lindsay Farmer, *Making the Modern Criminal Law*: *Civil Order and Criminalization*, OUP 2016.

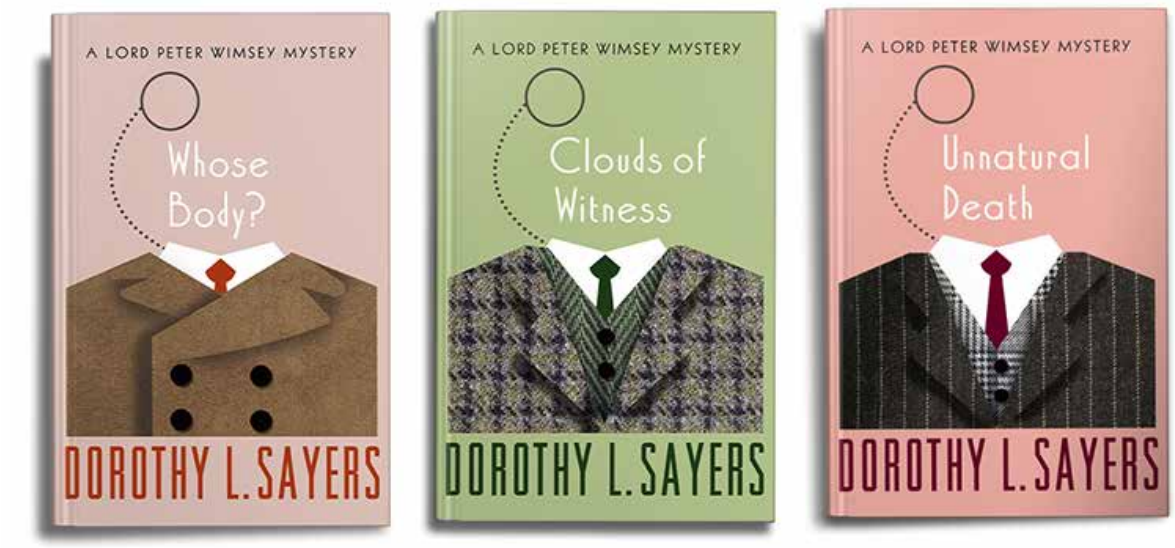

The criminal law also grew in terms of volume. An increasing number of acts or courses of conduct were described as crimes. Some, assaults being a pivotal case, were removed altogether from the scope of private law and became a criminal, therefore public, and publicly prosecuted, matter. One pertinent upshot of this is that 'crime', rather than individual infractions and vices, became a separate category and a placeholder for a threat to the whole community as such.

Second, the age of formation of the criminal law shaped the concept and institutions of criminal responsibility, as we know it today.[6] The most crucial change was that blame began being ascribed not only for bringing about certain consequences with one's actions but for causing that result with a certain mindset. Importantly, this suggests a new conception of the very subject of criminal law *as an agent*, whose intentional dispositions determine, at least to some extent, the meaning of her actions. Murder is murder, for example, because and to the extent that the person who commits it is a free individual capable of making decisions and acting on them and intended to bring about death.

This had various knock-on effects. For instance, the introduction of a subjective element complicated the process of ascertaining liability. It is one thing to prove that the accused did something that resulted in some harm and quite another that this was accompanied by the requisite psychological attitude. One institutional corollary of this was the introduction and gradual establishment of specialised defence counsel in trial, which suggests that, since the defendant is judged on the basis of her state of mind, then she should be granted the opportunity to account for it in the best way possible, so as to stand a chance of meeting the expectations and demands

6. See Nicola Lacey, *Women, Crime and Character: From Moll Flanders to Tess of the D'Urbervilles,* OUP 2008.

of the law. Represented by a legal expert, the defendant could approximate the idealised subject/object of the criminal law.

When crime fiction determinedly enters the literary scene to go on to become the ubiquitous genre that we know, most of these fundamental transformations are already in place. A great deal more happens, of course, in the twentieth century but the basic framework has already been set. It also provides the necessary background, against which crime fiction develops.

The first Arthur Conan Doyle Sherlock Holmes story, *A Study in Scarlet*, was published in 1887. In a nutshell – if you haven't read it and are planning to, look away now – Jonathan Hope travels to Europe from America hunting down the two men who killed the father of his beloved and drove her to a premature death too from a broken heart. He finds them in London and kills them. He proves a worthy opponent but Holmes tracks him down. Suffering from an aortic aneurysm which he developed on his long and turbulent travels, Hope dies on remand before being taken to a magistrate, a happy man.

The Holmes tales, and this is true of all crime fiction, are primarily modern tales of law, not morality.

From very early on, Dr Watson introduces us to his new fellow lodger as clueless on matters of politics or philosophy but, at the same time, with a good practical knowledge of the law (on

The Adventures of Sherlock Holmes(1939)

top of his proficiency in a range of sciences). In *A Study in Scarlet* Holmes assists, as he often does, the Scotland Yard officers Lestrade and Gregson, who might be hapless but their presence is a reminder of something significant, namely that the law of the land is the only yardstick of right or wrong that really matters in evaluating behaviour. It is clear that the police are bound by and serve the law, adhering to procedure. Seen from the reverse perspective, the police are only legitimated by the law and nothing beyond it.

Look at the reaction of Conan Doyle's fictional Press to the crimes of Jonathan Hope: "If the case has had no other effect, it, at least, brings out in the most striking manner the efficiency of our detective police force, and will serve as a lesson to all foreigners that they will do wisely to settle their feuds at home, and not to carry them on to British soil." In other words, that the two victims had committed crimes in America is not the concern of English authorities nor can it be relied on as a defence by Hope. The law's reach is defined by the territory of applicability and, in turn, contributes to defining that territory. English laws apply where there is England and England is where English laws apply.

In 1928, S.S. Van Dine, real name Willard Huntington Wright and he himself a mystery writer, compiled the *Twenty Rules for Writing Detective Stories*,[7] drawing on the conventions of the Golden Age of crime fiction, which includes, among many notable authors, the great Agatha Christie and Dorothy L. Sayers. According to rules 18 and 19:

> 18. A crime in a detective story must never turn out to be an accident or a suicide. To end an odyssey of sleuthing with such an anti-climax is to hoodwink the trusting and kind-hearted reader.
> 19. The motives for all crimes in detective stories should be personal. International plottings and war politics belong in a different category of fiction--in secret-service tales, for instance. But a murder story must be kept gemütlich, so to speak. It must reflect the reader's everyday experiences, and give him a certain outlet for his own repressed desires and emotions.

The Golden Age detective novel reader does not crave random unfortunate events. She expects wrongs to be *attributed* to someone, someone to have *willed* them and this is a notable difference to the earlier period, in which the 'perpetrators' could on occasion even be animals as is the case in *Rue Morgue*.

7. First published in the September 1928 issue of *The American Magazine*.

This may be for a number of reasons. For example, being confronted with others' innermost, dark intentions is frightening but, at the same time, it offers some relief that the psychological disposition of the perpetrator can provide a lead that can single out suspects and make the crime more easily detectable. The important point is that the form of criminal responsibility sets the framework of the plot. Sure enough, fiction takes it further to focus on ulterior intent (inheritance, revenge and the like), because that's how it can tap into the pool of emotions and desires that drive wrongdoing, to which the reader can relate. Although motive has never been an element of criminal responsibility (the criminal law is generally only interested in the immediate psychological relation of the defendant to the act for the establishment of liability), its central narrative place nevertheless indicates that crime fiction is animated by the conception of the typical subject of the criminal law as an agent.

Note, finally, that the 19thc. institutional transformation of the criminal law does not only shape the standard content of the crime novel; it also has an effect on its reach. Had crime not become an autonomous category and had it not come to stand for a general threat that hangs over the community – a community which the concept of crime helps to define and ossify with the intervention of legal form – it seems plausible to think that crime fiction would not have been able to attract a readership from across the country, let alone across the world (although the international appeal of context-specific fiction is another matter that requires a separate analysis).

Yet, crime fiction deviates in a very important respect from the institutional structure that allowed for and framed its emergence and development.

A central aspect of the process of the modernisation of law in the 19thc. is its autonomisation. Law becomes a closed system and sets the terms of its own operation and reproduction. This holds equally for each field of law separately. The newly acquired systematicity of criminal law comes complete with a claim to exclusivity in criminalising, prosecuting, judging, and punishing in a way that is binding for everyone. In fact, if private law displays a little more flexibility and a relative openness to local or community-specific differences, say, through light-touch conflict-resolution procedures, criminal law is completely inelastic. Be it because of the high stakes for perpetrators and victims alike, be it because the monopoly of ostensibly justified violence is too valuable to share, everything alien that attempts to emulate the functions of criminal law and the institutions that it creates and regulates is either altogether prohibited or only bears some family resemblances to the criminal law (e.g. disciplinary rules). Accordingly, disapprobation for usurping the powers of criminal law takes various forms: criminal reproach for acts that would be legal had they been performed by an officer of the law; impermissibility of improperly acquired evidence; a ban on acts of revenge (with the intention to avenge a wrong hav-

Murder by Decree (1979)

ing, at best, a partially excusatory force). Perhaps the pinnacle of this closure, and certainly its clearest manifestation in normative language, is the principle of legality, expressed in criminal law as the *nullum crimen nulla poena sine lege* (no crime, no sanction without law) principle.

One thing that all genres of crime fiction have in common is that they are played out in the margins of criminal law and criminal justice institutions. No one better personifies this than Christie's Hercule Poirot: an outsider-insider; a Belgian refugee living in England; a policeman but retired; a detective but private; assisting the police but loath to share his methods and interim conclusions with them; an old-fashioned dandy in a world of changing mores and fashion.

The amateur sleuth is driven by the law – she or he almost always investigates crimes in the strict sense – but does not consider her/himself bound by legal rules, neither substantive nor procedural ones, that govern criminalisation (crime fiction shows barely any interest in distinctions, subtle or otherwise, between offences, even in the hands of the most skillful writer), the detection of crime (if anything, legislation such as the England and Wales Police and Criminal Evidence Act 1984 can be a bit of a wet blanket) or, often, its punishment (consider how often the perpetrator exercising her/his legal rights is designed to cause moral outrage in readers, as if their evil character disqualifies them from having rights). The sense of right and wrong that motivates the sleuth, and along with her/him the reader, is therefore extracted from the institutional order – very rarely do fictional detectives pursue a moral agenda that is completely alien

to the actual legal order – but is also considered to have been *imperfectly* institutionalized, as if there is some objective normative order outside law that the legal order ought to reflect.

It is no coincidence that in that tradition, the police are more often than not portrayed as at least lacking in intellect and skills, if not as altogether incompetent. Crime fiction drives a wedge between law, as a set of community standards, and the institutions that are entrusted to enforce or apply them. This is what Holmes tellingly says to Watson in *A Study in Scarlet* referring to the officers of Scotland Yard: "If the man is caught, it will be on account of their exertions; if he escapes, it will be in spite of their exertions. It's heads I win and tails you lose. Whatever they do, they will have followers. 'Un sot trouve toujours un plus sot qui l'admire.'"

Professional sleuths straddle that same borderline space of legitimacy. When we reach the age of police procedurals, the all too frequently renegade cop navigates the same seeming paradox of breaking the law in order to uphold it. S/he assumes the role of authoritative interpreter of the law and its legitimate enforcer thereby appealing to a sense of law – *not* morality but *law,* that is an order that binds everyone irrespective of beliefs – which exists outside the actual legal system.

Crime fiction is determined by the criminal law of its time, both substantive and procedural, with respect both to its content and its narrative. Crimes must be crimes narrowly understood and they must be investigated in observance of the principle of legality. At the same time, crime fiction is also bound, again both in terms of substance and narrative form, by those conventions and expectations that govern social relations and literary practices. It depends on the institutional order for its existence and yet that institutional order is its most intolerable limitation.

The upshot of this is that, overdetermined in a way that no other genre is, crime fiction is at liberty to resolve normative conflicts arbitrarily. Thus, it becomes unruled and unruly, free to cross over the boundaries of its regulative orders at will.

To return to the beginning, Dorothy L. Sayers is correct to intuit that the typical English reader is on the side of some sense of rightness or propriety but wrong to think that s/he sides with the law. In detective fiction, criminal justice is rooted in a sense of civil order but not the one that the law actually shapes or one that exists at all. If anything, in its archetypal form, detective fiction is *antithetical* both to the idea of law as an autonomous and centrally organised normative order and as an actual, historically circumscribed system. Crime fiction doesn't complete the legal order as a state apparatus that stabilises or enforces it; quite the opposite, it *undermines* it. It does not reflect the community of subjects of law (if anything, it often shows contempt for it),

but imagines, and in doing so begins to bring into being, a new community, one that tries to reclaim the authority to define, investigate and punish crime. And perhaps that's what readers, as Sayers imagines them, identify with: what they recognise as their own beliefs and not the "law".

If we assume – and this is by no means an uncontested assumption to make – the project of modernity, especially in its manifestation in law, as inherently and necessarily progressive, because and to the extent that it reduces the complexity of the social world, then it follows that, by reverting to a pre-legal stage and misrepresenting controversial moral beliefs as generally binding, crime fiction is reactionary.

It doesn't take much for audiences, which have grown exponentially especially thanks to televised crime drama, to mistake those images of the criminal justice system as reality and to act or form further beliefs on that misunderstanding.

But more pronounced than this sociological, and eventually political, risk is the danger of the misconstruction of the law being fed back into real world discourses, especially ones with prescriptive force.

A question in the 2008 USA case of *Pennsylvania vs Dunlap* was whether there was probable cause justifying arresting the defendant. Chief Justice Roberts dissented:

> *North Philly, May 4, 2001. Officer Sean Devlin, Narcotics Strike Force, was working the morning shift. Undercover surveillance. The neighborhood? Tough as a three dollar steak. Devlin knew. Five years on the beat, nine months with the Strike Force. He'd made fifteen, twenty drug busts in the neighborhood.*
> *Devlin spotted him: a lone man on the corner. Another approached. Quick exchange of words. Cash handed over; small objects handed back. Each man then quickly on his own way. Devlin knew the guy wasn't buying bus tokens. He radioed a description and Officer Stein picked up the buyer. Sure enough: three bags of crack in the guy's pocket. Head downtown and book him. Just another day at the office.*
>
> * * *
>
> *That was not good enough for the Pennsylvania Supreme Court, which held in a divided decision that the police lacked probable cause to arrest the defendant. The Court concluded that a "single, isolated transaction" in a high-crime area was insufficient to justify the arrest, given that the officer did not actually see the drugs, there was no tip from an informant, and the defendant did not attempt to flee. [...] I disagree with that conclusion [...].*

It might seem innocuous, entertainingly playful even, that Roberts employs the narrative tropes of the hard-boiled noir to make his argument. The effect of his language, however, if not his intention to start with, is to apply a veneer of correctness to his point through rhetorical manipulation. How can the experienced cop who "knew the guy wasn't buying bus tokens" be wrong? And how can anyone, especially those sharp-dressed pansy lawyer types, question the judgement of someone risking life and limb in urban badlands to serve and protect law-abiding citizens? The noir reader knows whom to trust because the author has so constructed the universe of the book as to allow for no alternatives. That's exactly what Roberts attempts in *Dunlap* making the most of the fact that the legal concept of probable cause is an open-ended one, ascribed its "regular meaning" – one of those so-called linkage institutions that allow for a certain degree of openness of the legal system to its environment. And should there be any residual doubts about the order of things, the staccato prose dispels them outright.

None of this is to say, however, that legal institutions are just without remainder because of their formal closure, which only provides some procedural guarantees, nor that crime fiction is a necessarily conservative genre. On the contrary, there is a way of reading it so as to gain a lot more than simply the enjoyment that one might take from, what I think is, a magnificent literary genre.

To do so we must resist every tacit or explicit invocation of an imaginary, unified moral community, governed by one, unquestionable conception of justice. Crime fiction will then emerge, first, as fully political. In fact, I would go so far as to consider it, from the cosiest drawing room tale to the most cynical procedural (which is of course fully aware of its nature), a *par excellence* political genre, because it deals with a crucial instance of our mutual relations as members of the community, namely how we harm one another, and with the most heavy-handed and consequential interference of the state with our lives, punishment. In other words, crime fiction is not a field of certainty but one of constant contestation. Second, we will appreciate its critical potential. Crime fiction can serve as a disruption, a subversive invitation to reconsider widespread conceptions of crime and state practices. And, since it so smoothly traverses across the institutional and the social, it can help us to reflect on how we do the same and how our different manifestations get tangled up and the impact this has on us and on others.

Τρομοκρατία τον καιρό της πανδημίας

Ελένη Κωνσταντινοπούλου

Δικηγόρος - Κοινωνιολόγος, ΜΔΕ Ποινικού Δικαίου & Θεωρίας του Δικαίου
και ΜΔΕ Εγκληματολογίας Πάντειο Πανεπιστήμιο

Λίγο πριν τη συμπλήρωση του δεύτερου έτους της υγειονομικής κρίσης του ιού COVID-19, φαίνεται να επιβεβαιώνεται η αρχική τάση ύφεσης της τρομοκρατικής δραστηριότητας και, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, οδεύουμε προς την επιπέδωση της καμπύλης των τρομοκρατικών επιθέσεων[1].

Περίοδοι όπως αυτή που διανύουμε, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών εντάσεων που επικράτησαν λόγω της πανδημίας και των μέτρων περιορισμού της, αποτελούν μοναδική ευ-

1. Βλ. Upadhyay Shreya, COVID-19 and its Impact on Terrorism, ARTHA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, VOL. 19 NO. 4 (2020), σελ. 37. Επίσης, Barton Greg, In COVID's shadow, global terrorism goes quiet. But we have seen this before, and should be wary, August 13, 2020, https://theconversation.com/in-covids-shadow-global-terrorism-goes-quiet-but-we-have-seen-this-before-and-should-be-wary-144286 (ανακτήθηκε την 14.01.2021). Επίσης, De Silva Sara (Dr.), COVID-19 and its Impact on Global Terrorism Trend, 13th International Research Conference, 15-16.10.2020, General Sir John Kotelawala Defence University

καιρία μελέτης των επιπτώσεών τους στο εγκληματικό φαινόμενο. Ήδη η επιστημονική έρευνα έχει ασχοληθεί με την αύξηση της συχνότητας διάπραξης ορισμένων εγκλημάτων, όπως η ενδοοικογενειακή βία, τα εγκλήματα κατά της ζωής και οι διαδικτυακές απάτες[2]. Ωστόσο, αξίζει να εξετάσουμε και την επίδραση αυτών των συνθηκών στη μείωση της εμφάνισης κάποιων άλλων εγκλημάτων, όπως η τρομοκρατία, διότι ενίοτε, ακόμη και η σιωπή έχει πολλά να μας πει.

Με αφορμή αυτή τη σκέψη, στο παρόν κείμενο θα εξετάσουμε εάν η αισθητή μείωση των τρομοκρατικών επιθέσεων, συνδέεται με τη μειωμένη προβολή που θα μπορούσαν αυτές να έχουν λόγω της πανδημίας και, συνακόλουθα, με την αδυναμία επίτευξης του σκοπού τους, δηλαδή τη διάχυση του τρόμου. Εφόσον η υπόθεση αυτή επιβεβαιωθεί, θα ήταν σκόπιμο να ληφθεί υπόψη για τη διαμόρφωση της επίσημης αντίδρασης σε μελλοντικά τρομοκρατικά χτυπήματα.

Τα τελευταία 5 περίπου έτη είχε παρατηρηθεί μείωση των θανάτων από τρομοκρατικές επιθέσεις[3]. Το 2020 καταγράφηκε επιπλέον σημαντική μείωση των ίδιων των επιθέσεων. Δυστυχώς, οι προσβάσιμες βάσεις δεδομένων και αναλυτικές εκθέσεις δεν είναι ακόμη ενημερωμένες με τα στατιστικά στοιχεία των ετών 2020-2021, ούτως ώστε να είναι δυνατή η σύγκριση με αυτά των προηγούμενων ετών και να εξαχθούν ασφαλέστερα συμπεράσματα[4]. Πάντως, οι αναφορές στην αρθρογραφία και τις δημοσιευθείσες εκθέσεις οργανισμών συνηγορούν ότι, η ύφεση του φαινομένου ήταν αισθητή ήδη από τους πρώτους μήνες του 2020. Ελάχιστες εξαιρέσεις αποτελούν ορισμένες περιοχές της Ασίας και της Μέσης Ανατολής (Αφγανιστάν, Συρία, Ιράκ κ.ά.), καθώς και της υποσαχάριας Αφρικής (Νιγηρία, Μοζαμβίκη κ.ά.), όπου η τρομοκρατική δραστηριότητα εμφανίζεται στο πλαίσιο ευρύτερων εσωτερικών συγκρούσεων και αναταραχών[5].

---

2. https://theartofcrime.gr/%ce%b1%ce%bd%ce%b8%cf%81%cf%89%cf%80%ce%bf%ce%ba%cf%84%ce%bf%ce%bd%ce%af%ce%b5%cf%82-%cf%83%cf%84%ce%b9%cf%82-%ce%b7%cf%80%ce%b1-%cf%83%cf%84%ce%b7%ce%bd-%ce%b5%cf%80%ce%bf%cf%87%ce%ae-%ce%bc%ce%b5/ καθώς επίσης https://theartofcrime.gr/%ce%b7-%ce%b5%cf%80%ce%af%ce%b4%cf%81%ce%b1%cf%83%ce%b7-%cf%84%ce%bf%cf%85-covid-19-%cf%83%cf%84%ce%b7%ce%bd-%ce%b5%ce%bd%ce%b4%ce%bf%ce%bf%ce%b9%ce%ba%ce%bf%ce%b3%ce%b5%ce%bd%ce%b5%ce%b9%ce%b1%ce%ba/ (ανακτήθηκαν την 10.06.2021)

3. Institute for Economics & Peace (IEP), Global Terrorism Index 2020: Deaths from terrorism reach five-year low, but new risks emerge, https://www.visionofhumanity.org/global-terrorism-index-2020-deaths-from-terrorism-reach-five-year-low-but-new-risks-emerge/ (ανακτήθηκε την 14.06.2021)

4. Μέχρι στιγμής, οι ελεύθερα προσβάσιμες κρατικές και μη βάσεις δεδομένων και αναλυτικές εκθέσεις είναι ενημερωμένες έως και το έτος 2019. [όπως α. US Department of State / Bureau of Counterterrorism (https://www.state.gov/country-reports-on-terrorism-2/), β. University of Maryland / Department of Homeland Security Emeritus Center of Excellence / Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START) (https://www.start.umd.edu/gtd/), γ. Institute for Economics & Peace (IEP), Vision of Humanity, (https://www.visionofhumanity.org/maps/global-terrorism-index/#/)] Πρβλ. την τελευταία έκθεση του Institute for Economics & Peace (IEP) για το έτος 2019 που κάνει κάποιες αναφορές στην επιρροή της πανδημίας, καθώς δημοσιεύτηκε τον Νοέμβριο 2020, χωρίς ωστόσο να εμπεριέχει αναλυτικά στατιστικά δεδομένα.

5. Βλ. Comerford Miles, How have terrorist organisations responded to COVID-19?, Institute for Economics & Peace (IEP), Vision of Humanity, Sydney 11.05.2021, https://www.visionofhumanity.org/how-have-terrorist-organisations-responded-to-

Η επιστημονική έρευνα και οι σχετικές δημοσιεύσεις, είτε πρόκειται για ιδιωτικές μελέτες είτε για εκθέσεις κρατικών και μη οργανισμών που έχουν ως αντικείμενο την τρομοκρατία και παρατηρούν την ανάλογη δραστηριότητα, όπως είναι εύλογο, εκφράζουν ανησυχία για τις κοινωνικές προεκτάσεις της πανδημίας και την εξέλιξη του φαινομένου σε βάθος χρόνου[6]. Τα σημεία στα οποία συγκλίνουν, είναι τα εξής:

1. Οι τρομοκρατικές και εξτρεμιστικές οργανώσεις από τους πρώτους μήνες προσάρμοσαν τα αφηγήματα που αναπαράγουν μεταξύ των μελών τους στην ανασφάλεια που προκάλεσε η πανδημία. Για παράδειγμα, οι ισλαμιστικές τρομοκρατικές οργανώσεις, όπως η al-Qaida και το ISIL/Da'esh που δραστηριοποιούνταν κυρίως σε χώρες της Ασίας και της Μέσης Ανατολής, υποστήριξαν ότι ο κορωνοϊός είναι κατασκεύασμα του Αλλάχ για να εξαφανίσει τους άπιστους. Παράλληλα, βρήκαν την ευκαιρία να προβάλουν την υγειονομική περίθαλψη που παρέχουν στα ψευδοκράτη τους, με σκοπό την βελτίωση της εικόνας τους στην κοινωνία και την προσέλκυση νέων μελών.[7] Ομοίως, η ισλαμιστική οργάνωση Islamic Revolutionary Guard Corps διέδιδε στα μέλη και τους υποστηρικτικές της ότι ο κορωνοϊός είναι αποτέλεσμα βιολογικής τρομοκρατικής επίθεσης σιωνιστών, ενώ η οργάνωση al-Shabaab ισχυρίστηκε ότι ο κορωνοϊός σκόπιμα εξαπλώθηκε στη Σομαλία. Αντίστοιχη πορεία ακολούθησαν και ορισμένες ακροδεξιές οργανώσεις στις ΗΠΑ και αλλού, που αντιμετώπισαν την κατάσταση ως μια ευκαιρία να αναπτύξουν ρατσιστική, αντισημιτική, ισλαμοφοβική και συνωμοσιολογική ρητορική, να δικαιολογήσουν την άσκηση βίας με σκοπό την ανατροπή της «αποτυχημένης» δημοκρατίας και να αυξήσουν το κοινό τους.[8]

2. Οι τρομοκρατικές οργανώσεις, όχι απλώς οργάνωσαν την προπαγάνδα τους εργαλειοποιώντας την αγωνία του κόσμου για την εξάπλωση του ιού, αλλά εκμεταλλεύτηκαν

---

covid-19/ (ανακτήθηκε την 14.06.2021). Επίσης, De Silva Sara (Dr.), ο.π. Πρβλ και Marone Francesco, Hate in the time of coronavirus: exploring the impact of the COVID-19 pandemic on violent extremism and terrorism in the West, Springer, Security Journal (2021), https://link.springer.com/article/10.1057/s41284-020-00274-y, όπου αναφέρονται μικρότερης κλίμακας επιθέσεις και σε άλλες χώρες το 2020.

6. Ας σημειωθεί ότι, ορισμένες δημοσιεύσεις οργανισμών όπως η Europol, η Interpol, η UN - Counter-Terrorism Committee Executive Directorate (CTED) αποφεύγουν να αναφερθούν ρητά σε μείωση των τρομοκρατικών επιθέσεων, ενώ εξακολουθούν να εξετάζουν αποκλειστικά και μόνο τους κινδύνους που μπορεί να προκύψουν στο μέλλον εξαιτίας της πανδημίας.

7. Basit Abdul, COVID-19: a challenge or opportunity for terrorist groups?, Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism, Volume 15, Issue 3, Sep 2020, 263-275, σελ. 265. Ομοίως, Institute for Economics & Peace. Global Terrorism Index 2020: Measuring the Impact of Terrorism, ο.π., σελ. 29 & 86-87

8. Institute for Economics & Peace. Global Terrorism Index 2020: Measuring the Impact of Terrorism, ο.π., σελ. 86-88, Επίσης, UNITAR, IMPACT OF COVID-19 ON VIOLENT EXTREMISM AND TERRORISM, https://www.unitar.org/sites/default/files/media/file/COVID-19%20and%20Its%20Impact%20on%20Violent%20Extremism%20and%20Terrorism%20Factsheet_0.pdf (ανακτήθηκε την 10.06.2021). Επίσης, De Silva Sara (Dr.), ο.π.. Ομοίως, De Cauwer Harald G, Somville Francis, Health Care Organizations: Soft Target during COVID-19 Pandemic, Prehospital Disaster Medicine, Jun 2021;36(3), σελ. 344-347

ταυτόχρονα το γεγονός ότι πολύς κόσμος, ιδίως νέοι, παρέμεινε για μεγάλα χρονικά διαστήματα σε κατ' οίκον περιορισμό και χρησιμοποιούσε το διαδίκτυο σε υψηλότερα ποσοστά και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από ό,τι συνήθως, το οποίο ούτως ή άλλως αποτελεί ένα από τα βασικότερα μέσα προσέγγισης και προσηλυτισμού νέων μελών[9]. Έτσι, από τους πρώτους κιόλας μήνες αυξήθηκαν, όχι μόνο οι διαδικτυακές επισκέψεις σε τρομοκρατικά φόρουμ, κανάλια και κοινωνικά δίκτυα, αλλά και ο αριθμός των μελών των ιστοσελίδων ισλαμιστικών και ακροδεξιών οργανώσεων.[10] Ενδεικτικά, μόνο τον μήνα Μάρτιο 2020 πάνω από μισό εκατομμύριο χρήστες επισκέφτηκαν υλικό του ISIS σχετικό με την πανδημία. Επιπλέον, από την επεξεργασία δεδομένων ενός δικτύου 225 καναλιών στο Telegram, που διεξήγαγε το Institute for Strategic Dialogue, προέκυψε ότι, τον ίδιο μήνα, αυξήθηκε κατά 6.000 χρήστες η επισκεψιμότητα ενός ακραίου ρατσιστικού καναλιού, ενώ κατά 2.400 ενός άλλου (και, συγκεκριμένα, κατά ποσοστό 800%). Τον ίδιο μήνα, διπλασιάστηκαν οι χρήστες που πήραν μέρος σε συζητήσεις στο Facebook και το Twitter της αναγνωρισμένης πλέον ως τρομοκρατικής οργάνωσης QAnon, ενώ τα μέλη της στο Facebook αυξήθηκαν κατά 120%.[11]

3. Επίσης υποστηρίζεται ότι οι τρομοκράτες, επειδή έχουν αντιληφθεί ότι η πανδημία και το ενδεχόμενο μιας νέας υγειονομικής κρίσης προκαλούν μεγάλη αναταραχή, είναι πιθανό να προβούν μελλοντικά σε επιθέσεις βιο-τρομοκρατίας και να επιλέγουν ευάλωτους στόχους, όπως επιθέσεις σε νοσοκομεία κ.ά..[12]

4. Τέλος, αναμένεται ότι οι κοινωνικές και οικονομικές εντάσεις και τα προβλήματα που θα παρουσιαστούν τα επόμενα χρόνια ως απόρροια της πανδημίας, θα οδηγήσουν σε ένα νέο, μπορεί και ισχυρότερο, κύμα επιθέσεων[13]. Ορισμένες μελέτες πριν την υγειονομική κρίση είχαν διαπιστώσει την επίδραση των εντάσεων στην εμφάνιση και ανάπτυξη του

9. Basit Abdul, ο.π., σελ. 266, Ομοίως, De Silva Sara (Dr.), ο.π.. Επίσης, UNITAR, ο.π.

10. Institute for Economics & Peace. Global Terrorism Index 2020: Measuring the Impact of Terrorism, ό.π., σελ. 87

11. Όπως αναφέρεται στην έκθεση του διεθνούς Institute for Economics & Peace, Global Terrorism Index 2020: Measuring the Impact of Terrorism, ο.π., σελ. 86-88.

12. Βλ. De Cauwer Harald G, Somville Francis, ό.π., όπου και αναφορές σε αντίστοιχα περιστατικά. Ομοίως, Basit Abdul, ο.π., σελ. 268. Ομοίως, Interpol, Terrorist groups using COVID-19 to reinforce power and influence, 22.12.2020, https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-Terrorist-groups-using-COVID-19-to-reinforce-power-and-influence (ανακτήθηκε την 10.06.2021). Επίσης, UNITAR, ό.π.. Επίσης, De Silva Sara (Dr.), ό.π. Επίσης Marone Francesco, ό.π. Επίσης, σχετικά με το ενδεχόμενο εμφάνισης επιθέσεων με βιολογικά όπλα, βλ. BLUM MARC-MICHAEL, NEUMANN PETER, CORONA AND BIOTERRORISM: HOW SERIOUS IS THE THREAT?, War on the Rocks, JUNE 22, 2020, https://warontherocks.com/2020/06/corona-and-bioterrorism-how-serious-is-the-threat/ (ανακτήθηκε την 14.06.2021)

13. UN Security Council / Counter-Terrorism Committee (CTC) Counter-Terrorism Committee Executive Directorate (CTED), The impact of the COVID-19 pandemic on terrorism, counter-terrorism and countering violent extremism, Δεκέμβριος 2020, https://www.un.org/securitycouncil/ctc/sites/www.un.org.securitycouncil.ctc/files/files/documents/2021/Jan/cted_paper_the-impact-of-the-covid-19-pandemic-on-counter-te.pdf (ανακτήθηκε την 14.06.2021)

φαινομένου[14]. Για παράδειγμα, είχαν καταδείξει ότι οι διακρίσεις με βάση την εθνικότητα ή τη θρησκεία, η κρατική καταπίεση, η άσκηση βίας σε βάρος ορισμένων κοινωνικών ομάδων, όπως και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες, συνδέονται με την αύξηση των τρομοκρατικών επιθέσεων. Εξάλλου, η ίδια η εξάπλωση του κορωνοϊού συμβάλλει στην αύξηση των εντάσεων, λόγω της ανασφάλειας, της μοναξιάς, της απώλειας προσφιλών προσώπων, της πολιτικής αστάθειας, του αισθήματος αδικίας, της οικονομικής κρίσης και της ανεργίας. Όλα τα προηγούμενα δικαιολογούν τις ανησυχίες για την εξέλιξη της τρομοκρατίας.

Βεβαίως, όλα αυτά είναι συμπεράσματα των ερευνών που εστιάζουν στην μία όψη του νομίσματος. Αν η τρομοκρατία ήταν απλώς ο απόηχος της αγωνίας και των κοινωνικών προβλημάτων που έφερε η πανδημία, τότε σήμερα που αυτά έχουν τόσο πολύ ενταθεί, θα έπρεπε να έχουμε αύξηση των τρομοκρατικών επιθέσεων, το οποίο δεν συμβαίνει. Πως ερμηνεύεται λοιπόν η απουσία επιθέσεων καθ' όλο αυτό το χρονικό διάστημα και μέχρι σήμερα;

Ορισμένες μελέτες εξετάζουν και αυτή την όψη. Επισημαίνουν ότι οι πρακτικές δυσκολίες στις μετακινήσεις λόγω των περιοριστικών μέτρων που έχουν επιβληθεί από διάφορα κράτη, αποτελεί ενδεχομένως ανασταλτικό παράγοντα στην εκδήλωση (υπερτοπικών κυρίως) επιθέσεων, αλλά και στην στρατολόγηση αλλοδαπών μαχητών στις τρομοκρατικές οργανώσεις της Ανατολής (η οποία προ πανδημίας αποτελούσε ένα από τα κρίσιμα αντικείμενα της έρευνας)[15]. Ως εκ τούτου, μόλις υποχωρήσουν οι συνθήκες περιορισμού και αυξημένου ελέγχου, αναμένεται αύξηση των τρομοκρατικών επιθέσεων. Εξάλλου, πάλι λόγω των περιοριστικών μέτρων κίνησης για την αποφυγή συνωστισμού, δυσχεραίνεται η δια ζώσης στρατολόγηση νέων μελών από τις οργανώσεις[16], ενώ το πιο σημαντικό είναι ότι δεν προσφέρονται ευκαιρίες διάπραξης πολύνεκρων επιθέσεων. Οι προαναφερθείσες πρακτικές δυσκολίες, όμως, δεν αρκούν για να δικαιολογήσουν την αισθητή πλέον ύφεση της τρομοκρατικής δραστηριότητας παγκοσμίως.

Μεγαλύτερο μάλλον ενδιαφέρον έχει μία άλλη παρατήρηση με αφορμή τις προεκτάσεις της πανδημίας και τις επιπτώσεις τους στην εξέλιξη της τρομοκρατίας. Συγκεκριμένα, σε πρόσφατη έκθεσή το UNITAR[17], το Ινστιτούτο του ΟΗΕ για την εκπαίδευση και την έρευνα, επισημαίνει ότι, ο κορωνοϊός μονοπώλησε τον δημόσιο διάλογο παγκοσμίως καθ' όλη τη διάρκειά του.

14. Πρβλ Agnew R., «A general strain theory of terrorism», *Theoretical Criminology*, Vol. 14 No 2, 2010, σσ. 131-153. Ομοίως, Marone Francesco, ό.π.

15. De Silva Sara (Dr.), ό.π. Ομοίως, UN Security Council / Counter-Terrorism Committee (CTC) Counter-Terrorism Committee Executive Directorate (CTED), ό.π..

16. UNITAR, ό.π..

17. UNITAR, ό.π..

Πράγματι, τους τελευταίους 18 μήνες περίπου, η πανδημία φαίνεται να έλκει το ενδιαφέρον της κοινωνίας, σε τέτοιο βαθμό που οποιαδήποτε άλλη είδηση μοιάζει να έχει δευτερεύουσα σημασία[18]. Η ειδησεογραφία, οι δημόσιες πολιτικές συζητήσεις και οι αναρτήσεις στα κοινωνικά δίκτυα είναι σαφώς προσανατολισμένες στην πορεία του ιού, τον εμβολιασμό, τις παρενέργειες των φαρμάκων, τις πολιτικές υγείας και τις ευθύνες. Ο φόβος της αρρώστιας είναι πολύ ισχυρότερος από αυτόν που δημιουργεί η τρομοκρατία λόγω της διάχυσης του κινδύνου, ο οποίος αφορά τους πάντες, ανεξαρτήτως οικονομικής ή κοινωνικής θέσης και από τον οποίο δεν μπορεί να προφυλαχθεί κανείς σε απόλυτο βαθμό. Η πραγματικότητα αυτή, βεβαίως, δεν αφήνει πολλά περιθώρια για την ανάδειξη άλλων κινδύνων. Υποστηρίζουμε λοιπόν ότι οι τρομοκρατικές επιθέσεις μειώθηκαν την περίοδο αυτή, διότι οι επίδοξοι δράστες αντιλήφθηκαν ότι δεν θα προκαλούσαν την επιθυμητή αναστάτωση στο κοινό.

Σύμφωνα με τους σύγχρονους ορισμούς της τρομοκρατίας, ο απώτερος σκοπός του δράστη είναι η πρόκληση μιας κατάστασης τρόμου όχι τόσο στα άμεσα θύματα κάθε επίθεσης, δηλαδή τους ανθρώπους που υφίστανται την βία, όσο σε ένα ευρύτερο κοινό. Ενδεικτικά, σύμφωνα με την Οδηγία (ΕΕ) 2017/541 για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, για να χαρακτηρισθεί μια πράξη ως τρομοκρατικό έγκλημα, πέραν των στοιχείων της αντικειμενικής υπόστασης, θα πρέπει να αποσκοπεί στον σοβαρό εκφοβισμό ενός πληθυσμού, στον εξαναγκασμό κάποιας κυβέρνησης ή διεθνούς οργανισμού σε πράξη ή παράλειψη, ή στην αποσταθεροποίηση των θεμελιωδών πολιτικών, συνταγματικών, οικονομικών ή κοινωνικών δομών μιας χώρας ή οργανισμού. Όμως, για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός, δηλαδή η διασπορά του τρόμου στον ευρύτερο πληθυσμό, θα πρέπει η επίθεση να λάβει μεγάλη δημοσιότητα, λόγω του μεγέθους ή της αγριότητάς της. Όπως πολύ εύστοχα αναφέρεται, *η τρομοκρατία είναι ένα παγκόσμιο θέαμα απερίγραπτης ωμής βίας. Επομένως, η εκάστοτε επίθεση θα παύσει να θεωρείται επιτυχημένη και η παράσταση θα τελειώσει, όταν το κοινό θα σταματήσει να αγοράζει εισιτήρια.*[19]

Αξίζει να μας προβληματίσει η αντίδραση της κυβέρνησης της Νέας Ζηλανδίας στις τρομοκρατικές ένοπλες επιθέσεις από ακροδεξιούς σε δύο τεμένη το 2019, σε αντιδιαστολή με την προηγούμενη αντίδραση των κυβερνήσεων των ΗΠΑ στις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 και όσες ακολούθησαν. Στην πρώτη περίπτωση, τα βίντεο των επιθέσεων που είχαν σχεδόν ταυτόχρονα αναρτηθεί και κυκλοφορήσει στο διαδίκτυο με πρωτοβουλία του δράστη, «κα-

18. Πρβλ ενδεικτικά για τις ΗΠΑ https://www.pewresearch.org/global/2020/04/13/americans-see-spread-of-disease-as-top-international-threat-along-with-terrorism-nuclear-weapons-cyberattacks/ (ανακτήθηκε την 10.06.2021). Επίσης, Pantucci Raffaello, Key Questions for Counter-Terrorism Post-COVID-19, Counter Terrorist Trends and Analyses, Vol. 12, No. 3 (April 2020), σελ. 1-6.

19. Βλ. Nalbandov R., «Irrational Rationality of Terrorism», Journal of Strategic Security, Vol 6, No 4, 2013, σσ. 92-102, σελ. 102, που αναφέρεται στην θεωρία της ορθολογικής επιλογής και τη στάθμιση της επιτυχίας κάθε επίθεσης από τους δράστες.

τέβηκαν» εντός λίγων ωρών από τις αρχές και έπαυσαν να είναι ορατά από οποιονδήποτε. Αντίθετα, η επίθεση στους δίδυμους πύργους, αναπαράγεται ακόμη σήμερα και τροφοδοτεί περαιτέρω συζητήσεις και φόβο. Επίσης, στη Νέα Ζηλανδία η είδηση αντιμετωπίστηκε με συμπόνια και κατανόηση για τα θύματα, ενώ η πρωθυπουργός της χώρας, Jacinda Ardern, αρνήθηκε να αναφέρει το όνομα του δράστη, καταδικάζοντάς τον - όπως η ίδια δήλωσε - σε ανωνυμία. Επισημαίνεται ειδικότερα ότι[20], η Ardern αφιέρωσε περισσότερο χρόνο στις ομιλίες της για την ανθρώπινη πλευρά της τραγωδίας και τις συνέπειες για τις οικογένειες των θυμάτων, σε αντίθεση με τους αμερικανούς ηγέτες που, σε αντίστοιχες περιπτώσεις, αναφέρονταν περισσότερο σε στατιστικά δεδομένα για την τρομοκρατική δραστηριότητα και στον κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια. Με αυτό τον τρόπο, η Νέα Ζηλανδία συνέδεσε το πρόβλημα με τις άμεσες και ορατές συνέπειες, αποφεύγοντας να προκαλέσει περαιτέρω ανησυχία στο ευρύ κοινό για την ασφάλεια της χώρας και, συνακόλουθα, περιόρισε την αποτελεσματικότητα της επίθεσης.

Όσα εκτέθηκαν, θα μπορούσαν να εμπλουτίσουν τον διάλογο και τον συνολικό σχεδιασμό για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Αν η παράσταση έχει στόχο τη διάχυση του τρόμου στο ευρύ κοινό, τότε η επίσημη αντίδραση θα μπορούσε να συμπεριλάβει κάποιους κανόνες σχετικά με την επικοινωνιακή διαχείριση μελλοντικών τρομοκρατικών επιθέσεων και τον περιορισμό της προβολής τους. Έτσι, ενδεχομένως να επετύγχανε τη ματαίωση του σκοπού τους και, συνακόλουθα, το κλείσιμο της αυλαίας.

20. Βλ. https://theconversation.com/is-there-a-feminine-response-to-terrorism-115873 (ανακτήθηκε την 10.06.2021)

Αναφορά στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την οικολογική καταστροφή του δάσους του Αμαζονίου

Γεώργιος Φουσκαρίνης
Υπ. ΔΝ ΕΚΠΑ

Δύο από τους πιο σημαντικούς και γνωστούς ηγέτες των ιθαγενών της Βραζιλίας, ο αρχηγός Raoni Metuktire, ηγέτης του λαού των Kayapo, και ο αρχηγός Almir Narayamoga Surui, ηγέτης της φυλής Paiter Surui, υπέβαλαν στις 22 Ιανουαρίου 2021 αναφορά στο Γραφείο του Εισαγγελέα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου εναντίον του προέδρου της Βραζιλίας, ισχυριζόμενοι ότι οι πολιτικές του ακροδεξιού Ζαΐρ Μπολσονάρο έναντι των αυτόχθονων φυλών και του τροπικού δάσους του Αμαζονίου αποτελούν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας[1]. Στην αναφορά αυτή γίνεται λόγος για αυξανόμενα επίπεδα αποψίλωσης στον Αμαζόνιο[2], αύξηση των δολοφονιών των Βραζιλιάνων ιθαγενών ηγετών και των

1. *D. Phillips*, Indict Jair Bolsonaro Over Indigenous Rights, International Court is Urged, THE GUARDIAN, 27 Νοεμβρίου 2019, Jair Bolsonaro could face charges in The Hague over Amazon rainforest, THE GUARDIAN, 23 Ιανουαρίου 2021.

2. *A. Recinos*, Global NGOs: Dirty Dozen Companies Driving Deforestation Must Act Now to Stope the Burning of the World's

προσπαθειών της κυβέρνησης του Μπολσονάρο να αποδυναμώσει το πλαίσιο προστασίας των τροπικών δασών και των εδαφών των γηγενών, πολιτικές οι οποίες, όπως λένε οι αυτόχθονες ηγέτες, αποσκοπούν στην εκμετάλλευση των φυσικών πόρων του Αμαζονίου και υπονομεύουν τα δικαιώματα των πληθυσμών των ιθαγενών για την προώθηση της βιομηχανίας[3]. Υποστηρίζεται, δηλαδή, ότι η εκτεταμένη οικολογική καταστροφή, όπως αυτή του Αμαζονίου, πρέπει να θεωρείται έγκλημα κατά της ανθρωπότητας.

Πράγματι, σήμερα, μια μικρή αλλά αυξανόμενη ομάδα ηγετών, μεταξύ των οποίων ο Εμμάνουελ Μακρόν[4] και ο Πάπας Φραγκίσκος[5], όπως επίσης και πλήθος μη κυβερνητικών οργανώσεων και ακτιβιστών υποστηρίζουν ότι η ευρεία καταστροφή του περιβάλλοντος ή η «οικοκτονία» όπως χαρακτηριστικά λέγεται, θέτει την ανθρωπότητα σε ανάλογο κίνδυνο με την γενοκτονία[6]. Δεδομένου λοιπόν ότι, παρά την ύπαρξη διεθνών συμβάσεων για την προστασία του περιβάλλοντος, η πρόκληση σοβαρής οικολογικής καταστροφής δεν είναι αξιόποινη σε διεθνές επίπεδο[7], ασκούνται πιέσεις για την δημιουργία ενός αυτοτελούς διεθνούς εγκλήματος για την αντιμετώπιση τέτοιων περιπτώσεων από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο[8]. ΄

Το ζήτημα αυτό είχε τεθεί ήδη από το 1970 από τον Arth. W. Galston κατά την ομιλία του στο Συνέδριο για τον Πόλεμο και την Εθνική Ευθύνη με αφορμή τον πόλεμο του Βιετνάμ. Συγκεκριμένα ανέφερε ότι «[μ]ετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, και ως αποτέλεσμα της δί-

Forests, AMAZON WATCH, 30 Αυγούστου 2019, *M. Kelly, S. Cahlan*, The Brazilian Amazon is Still Burning? Who is Responsible?, WASH. POST, 7 Οκτωβρίου 2019, *M. Hernandez et al*., Amazon Gold Rush: The Threatened Tribe, REUTERS, 26 Ιουνίου 2020.

3. Amazon Guardian Killed, Another Shot, as Loggers Attack in Brazil, SURVIVAL INT'L, 2 Νοεμβρίου 2019, *E. Londoño*, Miners Kill Indigenous Leader in Brazil During Invasion of Protected Land, N.Y. TIMES, 27 Ιουλίου 2019, *S. Branford, M. Torres*, Brazil Sees Growing Wave of Anti-Indigenous Threats, Reserve Invasions, MONGABAY, 19 Φεβρουαρίου 2019, *J. Moncau, T. Lazzeri*, Under Post-Election Attack, Indigenous Lands Are Unprotected with FUNAI Dismantling, REPÓRTER BRASIL, 2 Οκτωβρίου 2019.

4. President Macron "shares ambition" to establish international crime of ecocide, Stop Ecocide, 29 June 2020; Amazon rainforest belongs to Brazil, says Jair Bolsonaro', BBC, 24 September 2019.

5. From the Pope to Greta Thunberg, there are growing calls for the crime of "ecocide" to be recognised in international criminal law – but could such a law ever work?, BBC, 6 November 2020.

6. *N. Kusnetz, K. Surma, Y. Talmazan*, Ecocide: An International Crime Against the Environment, Inside Climate News, 7 April 2021.

7. *A. Mistura*, Is There Space for Environmental Crimes Under International Criminal Law? The Impact of the Office of the Prosecutor Policy Paper on Case Selection and Prioritization on the Current Legal Framework, 43 COLUM. J. ENVTL. L. 43 2018, σ. 181, 191, 201.

8. Βλ. *P. Higgins et al.,* Protecting the Planet: A Proposal for a Law of Ecocide, Crime, Law and Social Change 59 2013, σ. 251 επ., International lawyers draft plan to criminalise ecosystem destruction', The Guardian, 30 November 2020. Eradicating Ecocide; the woman behind the campaign, THE ECOLOGIST, 14 Μαΐου 2013, *I. Johnston*, Campaign to put ecocide on part with genocide, THE INDEPENDENT 2014.

κης της Νυρεμβέργης, δικαίως καταδικάσαμε την εκ προθέσεως καταστροφή ενός ολόκληρου πληθυσμού και του πολιτισμού του, πράξη την οποία ονομάσαμε γενοκτονία. Μου φαίνεται ότι η εκ προθέσεως, μόνιμη καταστροφή του περιβάλλοντος στο οποίο μπορεί να διαβιεί ένας πληθυσμός σύμφωνα με την δική του επιλογή, πρέπει κατ' αναλογία να θεωρηθεί ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας και να θεσπιστεί με τον όρο οικοκτονία…»[9]. Η συζήτηση αυτή συνεχίστηκε στην Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Ανθρώπινο Περιβάλλον το 1972 στην Στοκχόλμη[10] και είχε ως αποτέλεσμα την κατάρτιση ενός σχεδίου συμβάσεως για την απαγόρευση της οικοκτονίας[11]. Η ίδια συζήτηση αναζωπυρώθηκε κατά τις εργασίες της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου του ΟΗΕ για την κατάρτιση ενός σχεδίου καταστατικού για την ίδρυση διεθνούς ποινικού δικαστηρίου. Κατά το 1984-1986 στα αρχικά σχέδια της παραπάνω επιτροπής προβλέφθηκαν ως αξιόποινες πράξεις, «πράξεις που προκαλούν σοβαρή βλάβη στο περιβάλλον»[12]. Επίσης στο αρχικό σχέδιο του 1991 του Κώδικα για τα Εγκλήματα κατά της Ειρήνης και της Ασφάλειας της Ανθρωπότητας, το οποίο περιελάμβανε 12 εγκλήματα, και συγκεκριμένα στο άρθρο 26 προβλεπόταν ότι «όποιος προκαλεί ή παραγγέλλει την πρόκληση ευρείας, μακροπρόθεσμης και σοβαρής βλάβης στο φυσικό περιβάλλον … τιμωρείται». Ωστόσο, η τελευταία διάταξη εξαλείφθηκε μυστηριωδώς, όπως λέγεται, από το τελικό σχέδιο του 1996, δηλαδή το σχέδιο, στο οποίο βασίστηκε το Καταστατικό της Ρώμης για την ίδρυση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου.

Έτσι, το Καταστατικό της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, περιλαμβάνει μία και μόνο διάταξη, το άρθρο 8 περ. b iv., στην οποία προβλέπεται ως έγκλημα πολέμου «Επίθεση επιχειρούμενη με πρόθεση, εν γνώσει ότι η επίθεση αυτή μπορεί να προκαλέσει απώλεια ζωής ή σωματική βλάβη σε αμάχους ή βλάβες σε πολιτικά αντικείμενα ή εκτεταμένες, μακροπρόθεσμες και σοβαρές ζημίες στο φυσικό περιβάλλον οι οποίες θα ήταν σαφώς δυσανάλογες σε σχέση με το επιδιωκόμενο συγκεκριμένο και άμεσο συνολικό στρατιωτικό πλεονέκτημα.»[13]. Η προστασία, λοιπόν, που παρέχεται είναι ιδιαίτερα περιορισμένη, όχι μόνο επειδή οι προϋποθέσεις του αξιοποίνου σε περίοδο πολέμου είναι αυστηρές, αλλά κυρίως διότι οι περισσότερες πράξεις οικολογικής καταστροφής, ιδίως με την μορφή της εκμετάλλευσης των πόρων ενός οικοσυστήματος, λαμβάνουν χώρα σε περίοδο ειρήνης[14]. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, σε περίοδο ειρήνης η καταστροφή του περιβάλλοντος δεν αποτελεί αυτοτελές διεθνές έγκλημα.

9. Βλ. *A. Greene*, όπ. π., σ. 8.

10. Βλ. *A. Greene*, όπ. π., σ. 10 επ.

11. Βλ. *R. A. Falk*, Environmental Warfare and Ecocide: Facts, Appraisal and Proposals, 9 Belgian Rev. Int'l L. 1 1973, σ. 1 επ.

12. *A. Greene*, όπ. π., σ. 15.

13. Rome Statute of the International Criminal Court, July 17, 1998, United Nations, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544, Depositary: Secretary-General of the United Nations, http://treaties.un.org. Βλ. επίσης Ν. 3003/2002: Κύρωση Καταστατικού Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΦΕΚ 75, τ. Α΄).

14. *P. Patel*, όπ. π.

Επομένως, τίθεται το ζήτημα εάν περιπτώσεις οικολογικής καταστροφής, όπως λ.χ. του Αμαζονίου, μπορούν να θεμελιώσουν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας ή το έγκλημα της γενοκτονίας.

Το Γραφείο του Εισαγγελέα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου εξέδωσε το 2016 έγγραφο για την πολιτική επιλογής και προτεραιοτητοποίησης των υποθέσεων που άγονται ενώπιόν του[15]. Βάσει αυτού του εγγράφου δίδεται προτεραιότητα στην εξέταση υποθέσεων, στις οποίες η περιβαλλοντική καταστροφή και κυρίως η παράνομη εκμετάλλευση φυσικών πόρων και η παράνομη απαλλοτρίωση γης, είτε αποτελεί τον τρόπο τέλεσης του εγκλήματος είτε την συνέπεια αυτού. Ωστόσο, η υιοθέτηση της ως άνω πολιτικής δεν συνεπάγεται την επέκταση της αρμοδιότητας του Δικαστηρίου σε νέα εγκλήματα, αλλά μόνο την κατά προτεραιότητα εξέταση αναφορών εγκλημάτων που εντάσσονται στην δικαιοδοσία του[16].

Ενόψει των ανωτέρω το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο περιορίζεται στην αξιολόγηση της πρόκλησης περιβαλλοντικής καταστροφής υπό το πρίσμα του εγκλήματος της γενοκτονίας ή των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, εγχείρημα το οποίο έρχεται αντιμέτωπο με ορισμένα προβλήματα που οφείλονται στην ιδιαιτερότητα των εν λόγω εγκλημάτων. Πρώτα απ' όλα τα υπό κρίση εγκλήματα, όπως ορίζονται στα άρθρα 6 (γενοκτονία) και 7 (εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας) του Καταστατικού της Ρώμης, είναι ανθρωποκεντρικά[17], διότι στρέφονται αφενός εις βάρος ορισμένου πληθυσμού ή ορισμένης ομάδας με εθνικά, φυλετικά κ.α. χαρακτηριστικά, αφετέρου προϋποθέτουν την πρόκληση ορισμένων αποτελεσμάτων σε συγκεκριμένα άτομα της ομάδας ή του πληθυσμού, όπως θάνατο, σοβαρή σωματική ή ψυχική βλάβη, βασανισμό, εξόντωση κ.λπ.. Αυτό σημαίνει ότι για την στοιχειοθέτηση των υπό κρίση εγκλημάτων δεν αρκεί η σοβαρή περιβαλλοντική καταστροφή αφ' εαυτής ούτε όμως και ο κίνδυνος μελλοντικής βλάβης των βλαπτόμενων πληθυσμών[18]. Πρέπει δηλαδή η οικολογική καταστροφή να συνεπάγεται κάποιο από τα αποτελέσματα που αναφέρονται στον κατάλογο των αξιόποινων πράξεων των άρθρων 6 και 7 του Καταστατικού. Συνεπώς η οικολογική βλάβη ανάγεται σε δευτερεύουσας σημασίας παράπλευρη συνέπεια άλλων πράξεων και δεν αξιολογείται αυτοτελώς ελλείψει άμεσων βλαπτικών επιδράσεων στον πληθυσμό[19].

15. Int'l Criminal Ct., Office of The Prosecutor, Policy Paper on Case Selection and Prioritisation 14 (2016).

16. *L. Grisafi*, Prosecuting International Environmental Crime Committed Against Indigenous Peoples in Brazil, HRLR ONLINE 5 2020, σ. 42.

17. *R. Pereira*, After the ICC Office Of the Prosecutor's 2016 Policy Paper on Case Selection and Prioritisation: Towards an International Crime Of Ecocide?, Criminal Law Forum 31 2020, σ. 179 επ., 211, 217, *J. Durney*, Crafting a Standard: Environmental Crimes as Crimes Against Humanity Under the International Criminal Court, Hastings Envt'l L.J. 24 2018, σ. 413, 414.

18. *R. Pereira*, όπ. π., σ. 216.

19. *P. Patel*, όπ. π., σ. 182.

Ειδικότερα, όσον αφορά στα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, η οποιαδήποτε περιβαλλοντική καταστροφή πρέπει να έχει ευρύ και συστηματικό χαρακτήρα ως αποτέλεσμα εφαρμογής μιας πολιτικής ενός κράτους ή μιας οργάνωσης[20]. Μολονότι γίνεται δεκτό ότι η πολιτική αυτή μπορεί να προέρχεται και από μη κρατικούς φορείς ή ιδιώτες, εφόσον οι τελευταίοι ασκούν de facto κρατική εξουσία[21], είναι σαφές ότι οι απαιτήσεις οργάνωσης και υλοποίησης ενός τέτοιου σχεδίου είναι υψηλές, ενώ σε κάθε περίπτωση δεν αρκούν μεμονωμένες ενέργειες όσο καταστροφικές κι αν είναι[22]. Ως παράδειγμα συστηματικής και ευρείας καταστροφής στο περιβάλλον με συνέπειες στην ζωή των τοπικών κοινοτήτων κατ' εφαρμογή συγκεκριμένης μακροπρόθεσμης πολιτικής αναφέρεται η εξόρυξη πετρελαίου στο Εκουαδόρ για πάνω από είκοσι έτη από ιδιωτικές εταιρείες κατά παραχώρηση του δημόσιου τομέα[23].

Όσον αφορά δε στο έγκλημα της γενοκτονίας, πρέπει η οποιαδήποτε περιβαλλοντική καταστροφή να αποσκοπεί στην καταστροφή εν όλω ή εν μέρει συγκεκριμένης ομάδας με εθνικά, θρησκευτικά κ.λπ. χαρακτηριστικά. Έτσι, ακόμα και όταν πληρούνται τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης, είναι εξαιρετικά δύσκολο να πληρούται και ο παραπάνω σκοπός[24]. Διότι η πλήρωση του τελευταίου προϋποθέτει ότι η οικοκτονία αποτελεί το μέσο που χρησιμοποιείται για την υλοποίηση ενός σχεδίου γενοκτονίας ενός πληθυσμού. Έτσι, στην υπόθεση Al-Bashir το προδικαστικό συμβούλιο του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου διαπίστωσε ότι η μόλυνση του νερού δημιούργησε συνθήκες ζωής ικανές να οδηγήσουν στην φυσική καταστροφή της ομάδας και ότι αυτό έγινε προς υλοποίηση συγκεκριμένης πολιτικής γενοκτονίας[25]. Αντίθετα όμως σε περιπτώσεις υποβάθμισης του περιβάλλοντος για την οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής, η περιβαλλοντική βλάβη θα αποτελεί κατά κανόνα μια παράπλευρη συνέπεια της οικονομικής εκμετάλλευσης της περιοχής και όχι επιδίωξη ή μέρος σχεδίου γενοκτονίας[26].

Για την πλήρωση της υποκειμενικής υπόστασης των υπό κρίση εγκλημάτων, δεδομένου ότι σύμφωνα με το άρθρο 30 του Καταστατικού η αντικειμενική υπόσταση πρέπει να τελείται με «πρόθεση» τέλεσης μιας συμπεριφοράς και εν «γνώσει» της επέλευσης των συνεπειών, γίνεται δεκτό ότι δεν αρκεί ενδεχόμενος δόλος ή αμέλεια αλλά απαιτείται βεβαιότητα ως προς την

20. *R. Pereira*, όπ. π., σ. 211-12.

21. Βλ. Situation in the Republic of Kenya, No. ICC-01/09-19, Decision on the Authorisation of Investigation, Pre-Trial Chamber.

22. *J. Durney*, όπ. π., σ. 413, 418.

23. R. Pereira, όπ. π., σ. 212.

24. R. Pereira, όπ. π., σ. 215.

25. Βλ. Situation in Darfur, Sudan The Prosecutor V. Omar Hassan Ahmad Al Bashir: Second Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest, ICC-02/05-01/09, 12 July 2010.

26. P. Patel, όπ. π., σ. 190.

επέλευση ορισμένου εγκληματικού αποτελέσματος[27]. Το γεγονός αυτό θέτει εκτός ποινικής αξιολόγησης τις συνηθέστερες περιπτώσεις σοβαρής οικολογικής καταστροφής που οφείλονται σε αμέλεια ή έστω σε ενδεχόμενο δόλο[28]. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι ο καταλογισμός εγκληματικών πράξεων σε στελέχη πολυεθνικών επιχειρήσεων, η οικονομική δραστηριότητα των οποίων ευθύνεται συνήθως για την οικολογική καταστροφή, θα είναι ιδιαίτερα δυσχερής, όχι μόνο λόγω της εγγενούς δυσκολίας εντοπισμού αυτουργικής ευθύνης εντός των πολύπλοκων εταιρικών σχηματισμών[29], αλλά και λόγω του περιορισμένου προσανατολισμού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου σε πράξεις κρατικών αξιωματούχων και κυρίως στρατιωτικών ή ιδιωτών κατ' ενάσκηση de facto κρατικής εξουσίας. Χαρακτηριστικό τούτου είναι το άρθρο 28 του Καταστατικού, το οποίο προβλέπει μια ιδιότυπη ποινική ευθύνη των στρατιωτικών διοικητών για πράξεις που έγιναν υπό την εποπτεία τους. Η διάταξη αυτή αποβλέπει ακριβώς στην επέκταση του αξιοποίνου σε περιπτώσεις όπου δεν είναι δυνατή η θεμελίωση αυτουργικής ευθύνης για τα εγκλήματα που τελέστηκαν. Η εφαρμογή της όμως περιορίζεται σε στρατιωτικούς διοικητές και δεν θα μπορούσε να επεκταθεί σε διοικητές νομικών προσώπων.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η ποινική αντιμετώπιση περιπτώσεων σοβαρής οικολογικής καταστροφής δεν είναι αποτελεσματική κυρίως λόγω των ιδιαιτεροτήτων του περιβαλλοντικού εγκλήματος, δηλαδή της έλλειψης άμεσων συνεπειών στον πληθυσμό, της έλλειψης άμεσου δόλου ως προς τις βλαπτικές για το περιβάλλον και τον πληθυσμό συνέπειες και του γεγονότος ότι συνήθως τελείται από ιδιωτικές εταιρείες. Σε ακραίες όμως περιπτώσεις η περιβαλλοντική καταστροφή, όπως λ.χ. αυτή του Αμαζόνιου, η οποία αποτελεί κρατική πολιτική και υλοποιείται σε συνεργασία με ιδιώτες, με άμεσες συνέπειες στον αυτόχθονα πληθυσμό, μπορεί να συνιστά έγκλημα κατά της ανθρωπότητας ή γενοκτονία. Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι οι πράξεις αυτές θα υπάγονταν στην κατηγορία της «εξόντωσης»[30], της «εκτόπισης ή βίαιης μετακίνησης πληθυσμού»[31], και της «δίωξης»[32]. Διότι εκτός από τις πράξεις βίας που ασκούνται κατά των αυτοχθόνων φυλών που αντιστέκονται, η καταστροφή του Αμαζονίου επηρεάζει άμεσα την επιβίωση των φυλών αυτών, δεδομένου ότι τόσο η διατροφή όσο και η ιατροφαρμακευτική πε-

27. Βλ. Lubanga Appeal Judgment, παρ. 447-450, Katanga Trial Judgment, παρ. 774-777.

28. R. Pereira, όπ. π., σ. 195.

29. R. Pereira, όπ. π., σ. 218-20.

30. Κατά το άρ. 7 παρ. 2 περ. β) Καταστατικού της Ρώμης «Η εξόντωση περιλαμβάνει την με πρόθεση επιβολή συνθηκών ζωής, μεταξύ άλλων στέρηση πρόσβασης σε τροφή και φάρμακα, υπολογισμένων να επιφέρουν την καταστροφή μέρους του πληθυσμού.».

31. Κατά το άρ. 7 παρ. 2 περ. δ) Καταστατικού της Ρώμης «Εκτόπιση ή βίαιη μετακίνηση πληθυσμού σημαίνει την μετακίνηση των προσώπων για τα οποία πρόκειται με απέλαση ή άλλες πράξεις εξαναγκασμού από την περιοχή στην οποία νομίμως βρίσκονται, άνευ λόγων επιτρεπτών κατά το διεθνές δίκαιο.».

32. Κατά το άρ. 7 παρ. 2 περ. ζ) Καταστατικού της Ρώμης «Δίωξη σημαίνει την με πρόθεση και βαρείας μορφής στέρηση θεμελιωδών δικαιωμάτων σε αντίθεση προς το διεθνές δίκαιο εξ αιτίας της ταυτότητας της ομάδας ή κοινότητας.».

ρίθαλψη εξασφαλίζονται από το ίδιο το δάσος, με αποτέλεσμα η μετακίνηση σε άλλες περιοχές να είναι επιβεβλημένη[33]. Την ευρύτερη ποινική προστασία του περιβάλλοντος έστω και υπό το κράτος του υφιστάμενου νομικού πλαισίου θα προωθούσε μία «οικολογική ερμηνεία» του Καταστατικού της Ρώμης, παραδείγματα της οποία μπορεί να αναζητηθούν ήδη σε άλλα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα που επιλαμβάνονται υποθέσεων παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων[34]. Παρά ταύτα η επιδίωξη αυτοτελούς ποινικής προστασίας σε διεθνές επίπεδο απέναντι σε οικολογικές καταστροφές που μπορεί να επηρεάσουν ακόμα και την βιωσιμότητα του πλανήτη για τις επόμενες γενεές παραμένει επιβεβλημένη, εγχείρημα όμως το οποίο συνοδεύεται από πολλές δυσκολίες, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο[35].

33. Βλ. αναλυτικά *L. Grisafi*, όπ. π., σ. 46 επ.

34. Βλ. αναλυτικά *J. Durney*, όπ. π., σ. 418 επ.

35. Βλ. *A. Greene*, όπ. π., σ. 26 επ.

Η Μη Συναινετική Πορνογραφία στην Ελληνική Έννομη Τάξη

Αγγελική Γιαννάκη

Δικηγόρος Αθηνών, MSc in Criminology
and Criminal Justice (University of Oxford)

Το φαινόμενο της λεγόμενης «εκδικητικής πορνογραφίας» φαίνεται να απασχολεί ολοένα και συχνότερα την κοινή γνώμη, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, όπως επίσης και τις δικαστικές αρχές της Ελλάδας. Οι όροι «εκδικητική πορνογραφία», «μη συναινετική πορνογραφία» [1] και «σεξουαλική κακοποίηση μέσω εικόνας» [2] χρησιμοποιούνται συχνά αδιακρίτως για να περιγράψουν τη δημοσιοποίηση στο διαδίκτυο φωτογραφιών ή βίντεο με σεξουαλικό περιεχόμενο χωρίς τη συναίνεση του εικονιζόμενου προσώπου. Το ευαίσθητο αυτό οπτικό υλικό μπορεί να έχει δημιουργηθεί από την ίδια την παθούσα, από το άτομο που το διαδίδει ή ακόμα και από τρίτο πρόσωπο, και συνήθως ανταλλάσσεται αρχικά μεταξύ ερωτικών συντρόφων («sexting») ή στο πλαίσιο κάποιας άλλης σχέσης εμπιστοσύνης. Σε άλλες περιπτώσεις, οι εν λόγω εικόνες έχουν αποκτηθεί μέσω των λεγόμενων πρακτικών «upskirting» και «downblousing» (όπου ο δράστης «τραβάει» μια φωτογραφία κάτω από τη φούστα ή μέσα από τη μπλούζα του θύματος, αντίστοιχα), μέσω hacking ή εκβιασμού («sextortion»), ή μπορεί ακόμη να έχουν δημιουργηθεί

με ψηφιακή επεξεργασία («pornographic photoshopping» και «deepfake videos») ή να αποτελούν προϊόν μαγνητοσκόπησης σεξουαλικών επιθέσεων [3].

Επί υποθέσεως που εμπίπτει στον ορισμό της σεξουαλικής κακοποίησης μέσω εικόνας απεφάνθη πρόσφατα και το Ε΄ Ποινικό Τμήμα του Αρείου Πάγου με την υπ' αριθμόν 505/2020 απόφασή του. Στην προκειμένη περίπτωση, η οποία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα όχι μόνο μη συναινετικής, αλλά συγκεκριμένα «εκδικητικής» πορνογραφίας, ο κατηγορούμενος, χρησιμοποιώντας την ψηφιακή κάμερα του κινητού του τηλεφώνου, μαγνητοσκόπησε ερωτικές του συνευρέσεις με την πολιτικώς ενάγουσα και τότε σύντροφό του, ενώ μετά τη λήξη της σχέσης τους (που έληξε με πρωτοβουλία της τελευταίας), προέβη στην ανάρτηση δύο βίντεο αντίστοιχου περιεχομένου στο διαδίκτυο, καθιστώντας το οπτικοακουστικό αυτό υλικό διαθέσιμο σε απροσδιόριστο αριθμό προσώπων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εγκαλούσα όχι μόνο δε συνήνεσε στη δημιουργία και στη διατήρηση των συγκεκριμένων βίντεο από τον κατηγορούμενο, αλλά αντιθέτως ρητώς απαίτησε από αυτόν τη διαγραφή τους.

Κατόπιν τούτων, σε βάρος του εγκαλουμένου ασκήθηκε ποινική δίωξη για τα αδικήματα, αφενός, της χωρίς δικαίωμα διατήρησης στην κατοχή του άνευ αδείας αρχείου δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων κατ' εξακολούθηση (ά. 38 παρ. 1 εδ. β' του Ν. 4624/2019) και, αφετέρου, της μετάδοσης-ανακοίνωσης δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων (ά. 38 παρ. 2 του Ν. 4624/2019). Το Τριμελές Εφετείο Πλημμελημάτων επέβαλε στον κατηγορούμενο συνολική ποινή φυλάκισης δεκαπέντε μηνών με τριετή αναστολή, ενώ ο Άρειος Πάγος, αφού επιβεβαίωσε ότι ο άνδρας πράγματι προέβη στη δημιουργία και την επεξεργασία αρχείου ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων χωρίς δικαίωμα και χωρίς τη συγκατάθεση της παθούσας, αναίρεσε την παραπάνω απόφαση μόνο κατά το μέρος που αφορούσε το αξιόποινο των πράξεων και την επιβληθείσα ποινή.

Η άσκηση ποινικής δίωξης για τα συγκεκριμένα αδικήματα στην υπό εξέταση περίπτωση είναι απολύτως συνεπής προς την κρατούσα στην πλειονότητα των ευρωπαϊκών δικαιοδοσιών τάση όσον αφορά το φαινόμενο της μη συναινετικής πορνογραφίας. Συγκεκριμένα, αρκετές χώρες της Ευρώπης έχουν προσθέσει στο ποινικό τους οπλοστάσιο διατάξεις που περιγράφουν και τιμωρούν την «εκδικητική πορνογραφία» ως sui generis έγκλημα που προσβάλλει το έννομο αγαθό της ιδιωτικής ζωής ή -πιο συγκεκριμένα- αυτό των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ενώ πολλές άλλες εξακολουθούν να υπάγουν τέτοιου είδους πράξεις σε ήδη υφιστάμενα αδικήματα που στρέφονται κατά των ανωτέρω εννόμων αγαθών [4]. Η Γερμανία, λόγου χάριν, ανήκει στις πρώτες, τιμωρώντας τη χωρίς άδεια δημιουργία ή μετάδοση φωτογραφιών ατόμου που βρίσκεται εντός οικίας ή δωματίου ιδιαιτέρως προστατευμένου από την κοινή θέα και την κατά αυτόν τον τρόπο παραβίαση της ερωτικής ιδιωτικότητάς του (Art. 201a StGB 2018). Αντίθετα,

η Ελλάδα, μην έχοντας ποινικοποιήσει τη μη συναινετική πορνογραφία ως τέτοια, εντάσσεται στη δεύτερη κατηγορία, με αποτέλεσμα η εισαγγελική της αρχή να διώκει τις εν λόγω συμπεριφορές βάσει των ποινικών διατάξεων του νόμου «για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» (Ν. 4624/2019), οι οποίες -κατά την κρατούσα άποψη- προστατεύουν το έννομο αγαθό της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης [5].

Στον αντίποδα της «παραδοσιακής» αυτής προσέγγισης των υπαγόμενων στο ηπειρωτικό δίκαιο ευρωπαϊκών εννόμων τάξεων βρίσκονται οι δικαιοδοσίες του Κοινοδικαίου, οι οποίες στην πλειονότητά τους αντιμετωπίζουν τη μη συναινετική πορνογραφία ως έγκλημα στρεφόμενο κατά της σεξουαλικής ταυτότητας και ακεραιότητας του θύματος [6], δηλαδή της κατά τον ελληνικό Ποινικό Κώδικα γενετήσιας ελευθερίας. Ενδεικτικά, με τον Νόμο περί Ποινικής Δικαιοσύνης και Δικαστηρίων του 2015, στην έννομη τάξη της Αγγλίας και της Ουαλίας κατέστη αξιόποινη η δημοσίευση («αποκάλυψη») ιδιωτικών σεξουαλικών φωτογραφιών και ταινιών, η οποία έλαβε χώρα χωρίς τη συναίνεση του εικονιζόμενου προσώπου και με σκοπό την πρόκληση ψυχικού πόνου σε αυτό (Section 33 Criminal Justice and Courts Act 2015). Η ποινικοποίηση του «revenge porn» ως μορφής σεξουαλικής κακοποίησης στις χώρες του αγγλοσαξωνικού δικαίου έχει ως αποτέλεσμα τη βαρύτερη τιμώρηση τέτοιου είδους πράξεων, όπως επίσης και την εν γένει αντιμετώπισή τους από τους θεσμούς της ποινικής δικαιοσύνης κατά τρόπο εφάμιλλο των λοιπών σεξουαλικών εγκλημάτων [7].

Η διάσταση μεταξύ των δικαιοδοσιών του ηπειρωτικού δικαίου και αυτών του Κοινοδικαίου όσον αφορά το φερόμενο ως προσβαλλόμενο έννομο αγαθό των σεξουαλικά κακοποιητικών συμπεριφορών με τη χρήση εικόνων είναι απολύτως δικαιολογημένη. Από τη μία πλευρά, οι υπό εξέταση αξιόποινες πράξεις συνιστούν κατάφωρες παραβιάσεις της ιδιωτικής ζωής, και ειδικότερα του δικαιώματος της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης, δηλαδή του δικαιώματος «να αποφασίζει κανείς ποιες περιστάσεις από την απόρρητη ιδιωτική ζωή του, πότε, υπό ποιες προϋποθέσεις και σε ποιους θα αποκαλυφθούν και θα γίνουν γνωστές» [8]. Οι παραβιάσεις, δε, αυτές καθίστανται ακόμη σοβαρότερες, όταν οι υπό κρίση φωτογραφίες αναρτώνται στο διαδίκτυο συνοδευόμενες από πληροφορίες που αφορούν το εικονιζόμενο πρόσωπο, καθιστώντας αυτό τουλάχιστον ταυτοποιήσιμο- μία συνήθης πρακτική διεθνώς γνωστή ως «doxxing» [9].

Από την άλλη, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται ο χαρακτήρας των εικόνων που δημοσιεύονται, και συγκεκριμένα το σεξουαλικό τους περιεχόμενο. Με άλλα λόγια, οι δράστες προβαίνουν στην ανάρτηση του ευαίσθητου προσωπικού υλικού ακριβώς επειδή είναι τέτοιο, αποσκοπώντας στον χλευασμό, την ταπείνωση και τη δυσφήμηση της παθούσας ενόψει της φύσης των δημοσιευόμενων φωτογραφιών ή βίντεο. Ως εκ τούτου, το αγαθό του οποίου τη βλάβη επιδιώκει ο δράστης και το οποίο εν τέλει προσβάλλεται είναι αυτό της γενετήσιας ελευθερίας, άλλως

της σεξουαλικής αυτοδιάθεσης της παθούσας [10], στο βαθμό που αυτό «καλύπτει την επιλογή συντρόφου, την επιλογή της στιγμής, του τόπου και του τρόπου των ερωτικών πράξεων» [11], δεδομένου ότι οι προσωπικές αυτές στιγμές που προορίζονταν να παραμείνουν ιδιωτικές καθίστανται δημόσιες χωρίς τη συγκατάθεσή της.

Η άποψη που αφορά στον χαρακτήρα της μη συναινετικής πορνογραφίας ως σεξουαλικού εγκλήματος τυγχάνει ευρείας υποστήριξης στη διεθνή βιβλιογραφία, όπου προτείνονται όροι όπως «διαδικτυακός βιασμός» («cyber rape») [12] και -ο προαναφερθείς- «σεξουαλική κακοποίηση μέσω εικόνας» («image-based sexual abuse») για να περιγράψουν το υπό κρίση φαινόμενο. Η θέση ότι οι εν λόγω συμπεριφορές αποτελούν μέρος του ευρύτερου φάσματος των μορφών σεξουαλικής βίας εδράζεται κατά κύριο λόγο στα κοινά χαρακτηριστικά των πράξεων αυτών, ήτοι στη σεξουαλική φύση των εικόνων και της κακοποίησης, στον έμφυλο χαρακτήρα της διάπραξης του αδικήματος και της θυματοποίησης, στις επιπτώσεις στους παθόντες, αλλά και στην υποτίμηση του φαινομένου σε επίπεδο δημόσιου διαλόγου, νομοθεσίας και χάραξης πολιτικής [13]. Παράλληλα, στο πλαίσιο της ίδιας συζήτησης, τονίζεται ότι η σεξουαλική ελευθερία δεν είναι μόνο σωματική, αλλά εκτείνεται και στην ψυχολογική και πνευματική σφαίρα, με αποτέλεσμα η διαδικτυακή –κα ι άρα μη σωματική– προσβολή της να μπορεί επίσης να συνιστά πράξη σεξουαλικής βίας [14].

Ελλείψει ποινικής διάταξης που αποτυπώνει με τρόπο συγκεκριμένο τις συμπεριφορές που συνιστούν το υπό εξέταση φαινόμενο, οι δικαστικές αρχές της Ελλάδας ευλόγως καταφεύγουν στην υπαγωγή των εν λόγω πράξεων σε αδικήματα στρεφόμενα κατά της ιδιωτικής ζωής και της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης. Παρά ταύτα, τα προεκτεθέντα επιχειρήματα υπέρ της φύσης των εν λόγω πράξεων ως εγκλημάτων που προσβάλλουν το έννομο αγαθό της σεξουαλικής αυτοδιάθεσης θα μπορούσαν να αποτελέσουν και στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης το έναυσμα ενός ιδιαιτέρως ενδιαφέροντος και εποικοδομητικού διαλόγου περί του βαθμού στον οποίο οι ήδη υφιστάμενες αξιόποινες πράξεις προσήκουν στον χαρακτήρα της μη συναινετικής πορνογραφίας, όπως επίσης και περί της επάρκειας αυτών όσον αφορά την πρόληψη και την εν γένει ποινική μεταχείριση αυτής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

[1] Citron, D.K. & Franks, M.A. (2014) Criminalizing Revenge Porn. *Wake Forest L.Rev*. 49: 345-391.

[2] McGlynn, C. & Rackley, E. (2017) Image-based Sexual Abuse. *Oxford Journal of Legal Studies*. 37(3): 534-561.

[3] McGlynn, C. & Downes, J. (2015) *We Need A New Law to Combat 'Upskirting' and 'Downblousing'*. Available at: https://inherentlyhuman.wordpress.com/2015/04 /15/ we-need-a-new-law-to-combat-upskirting-and-downblousing/ (Last Accessed: 28.05.2021); Citron, D.K. (2019) Sexual Privacy. *Yale LJ.* 128. 1870-1960 (1921 επ.); McGlynn, C., Rackley, E. & Houghton, R. (2017) Beyond 'Revenge Porn': The Continuum of Image-Based Sexual Abuse, *Feminist Legal Studies*. 25: 25-46 (32-36).

[4] Šepec, M. (2019) Revenge Pornography or Non-Consensual Dissemination of Sexually Explicit Material as a Sexual

Offence or as a Privacy Violation Offence. *International Journal of Cyber Criminology*. 13(2): 418-438 (419, 430).

[5] Λαχανά Κ.-Χ. (2016) Η κατά το Ελληνικό Δίκαιο Ποινική Προστασία των Προσωπικών Δεδομένων στο Πλαίσιο της Αστυνομικής Δικαστικής Συνεργασίας σε Ποινικές Υποθέσεις: Προκλήσεις και Προοπτικές. Διατριβή επί Διδακτορία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Νομική Σχολή-Τομέας Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών. (72 επ.); Γανιάρης Ν., (2020) Δεδομένα Προσωπικού Χαρακτήρα. Σε: Παύλου Στ. Κ. και Σάμιος Θ. Π. Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι. (6η ενημέρωση). Π.Ν. Σάκκουλας. (12).

[6] Šepec, M. (2019) Revenge Pornography or Non-Consensual Dissemination of Sexually Explicit Material as a Sexual Offence or as a Privacy Violation Offence. *International Journal of Cyber Criminology*. 13(2): 418-438 (418).

[7] Šepec, M. (2019) Revenge Pornography or Non-Consensual Dissemination of Sexually Explicit Material as a Sexual Offence or as a Privacy Violation Offence. *International Journal of Cyber Criminology*. 13(2): 418-438 (418).

[8] Σατλάνης Χρ. Ν. (2012) Σκέψεις προς Αποσαφήνιση του Επιτρεπτού ή Μη της Αξιοποίησης της Μαγνητοταινίας ή της Βιντεοταινίας ως Αποδεικτικού Μέσου (με αφορμή την απόφαση του ΑΠ υπ' αριθμόν 53/2020). ΠοινΔικ. 7/12: 626 επ.

[9] Douglas, D.M. (2016) Doxing: A Conceptual Analysis. *Ethics and Information Technology*. 18(3): 199-210.

[10] Παρασκευόπουλος Ν. και Φυτράκης Ε. (2020) Γενετήσια Πράξη Χωρίς Ηδονισμό (με αφορμή την ΜΟΕΑνΚρ 64/2019). ΠοινΧρ. 6/20: 401 επ.

[11] Παρασκευόπουλος Ν. και Φυτράκης Ε. (2011). Αξιόποινες Σεξουαλικές Πράξεις. Εκδόσεις Σάκκουλας. (33).

[12] Citron, D.K. & Franks, M.A. (2014) Criminalizing Revenge Porn. *Wake Forest L.Rev*. 49: 345-391 (346- υποσημ. 10).

[13] McGlynn, C., Rackley, E. & Houghton, R. (2017) Beyond 'Revenge Porn': The Continuum of Image-Based Sexual Abuse, *Feminist Legal Studies*. 25: 25-46 (28-29); Bloom, S. (2016) No Vengeance for 'Revenge Porn' Victims: Unraveling Why This Latest Female-Centric, Intimate-Partner Offense is Still Legal, and Why We Should Criminalize It. *Fordham Urb.LJ*. vol. 42(1): 233-289 (278 επ.).

[14] Šepec, M. (2019) Revenge Pornography or Non-Consensual Dissemination of Sexually Explicit Material as a Sexual Offence or as a Privacy Violation Offence. *International Journal of Cyber Criminology*. 13(2): 418-438 (422-423); Citron, D.K. & Franks, M.A. (2014) Criminalizing Revenge Porn. *Wake Forest L.Rev*. 49: 345-391 (362).

Η Ψυχολογία της Ομολογίας:

Η συνεισφορά της Δικαστικής Ψυχολογίας στην ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας και την προστασία των δικαιωμάτων του υπόπτου

Ιφιγένεια Καράνη

Ψυχολόγος MSc, Υποψήφια Διδάκτορας Τμήματος Ψυχολογίας
Πανεπιστημίου Κρήτης

1. Εισαγωγή

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, μία νεαρή γυναίκα δέχτηκε βίαιη επίθεση ενώ έκανε τζόκινγκ στο Central Park της Νέας Υόρκης. Υπέστη σοβαρή σωματική και σεξουαλική κακοποίηση αλλά κατάφερε να επιβιώσει, παρουσιάζοντας ωστόσο πλήρη αμνησία για τα όσα είχαν λάβει χώρα. (Meili, 2003). Μέσα σε 48 ώρες η αστυνομία προσήγαγε πέντε εφήβους, αφρικανικής και νοτιο-αμερικάνικης καταγωγής ηλικίας 14-16 ετών. Οι συλλήψεις βασίστηκαν αποκλειστικά στις ομολογίες των ανήλικων υπόπτων, δίχως την εύρεση φυσικών αποδεικτικών στοιχείων στη σκηνή του εγκλήματος.

Δεκατρία χρόνια αργότερα, ο πραγματικός ένοχος ομολόγησε οικειοθελώς και ανέλαβε την αποκλειστική ευθύνη για το έγκλημα, ενώ εξέτιε ποινή για τρεις βιασμούς και μία ανθρωποκτονία που διέπραξε μετά την πολύκροτη επίθεση στο πάρκο. Σε αντίθεση με την υπόθεση των πέντε ανηλίκων, αυτή η ομολογία ήταν ακριβής και παρείχε πλούσιες πληροφορίες για το έγκλημα, το οποίο και επιβεβαιώθηκε μετά από εξετάσεις DNA (Gudjonsson, 2003b).

Στην απέναντι πλευρά του ωκεανού, στα μέσα της δεκαετίας του 1970, δέκα βρετανοί πολίτες -εννέα Ιρλανδοί και μία Αγγλίδα- συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν σε ισόβια κάθειρξη για τρομοκρατικές ενέργειες. Κατά τη διενέργεια της προανακριτικής διαδικασίας, οι οκτώ από τους δέκα υπόπτους είχαν προβεί σε αυτο-ενοχοποιητικές δηλώσεις, τις οποίες αργότερα ανακάλεσαν, υποστηρίζοντας μέχρι τέλους ότι είναι αθώοι. Αθωώθηκαν μία δεκαετία αργότερα καθώς αποδείχτηκε ότι η αστυνομία είχε αποσπάσει τις ομολογίες τους, υποβάλλοντάς τους σε έντονη σωματική και ψυχολογική πίεση, ενώ παράλληλα απέκρυψε αποδεικτικά στοιχεία που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ευνοϊκά στο δικαστήριο.

Πρόκειται για δύο ξεχωριστές υποθέσεις με πολλά κοινά στοιχεία, οι οποίες έμειναν γνωστές στην ιστορία ως οι «Τέσσερις του Guildford» και οι «Έξι του Birmingham», αποτελώντας τις πιο γνωστές νομικά εσφαλμένες καταδίκες του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης στην Αγγλία (Gudjonsson, 2003b).

Παρά τη συμβολική αξία και δημοσιοποίηση των παραπάνω περιπτώσεων, αυτές φαίνεται να αποτελούν την κορυφή μόνο του παγόβουνου, καθώς δεν πρόκειται για μεμονωμένα περιστατικά. Σε διεθνές πλαίσιο ένα σημαντικό ποσοστό πολιτών που ενώ κατά το παρελθόν κατηγορήθηκε και καταδικάστηκε μετά την απόσπαση μιας ψευδούς ομολογίας, στη συνέχεια αθωώθηκε (Kassin & Gudjonsson, 2004).

Είναι αξιοσημείωτο ότι από τις εκατοντάδες νομικά εσφαλμένες καταδίκες-αποτέλεσμα λανθασμένης δικανικής κρίσης που έχουν έρθει στο φως- το 29 τοις εκατό αφορούν ψευδείς ομολογίες (Innocence Project, 2021). Τα προαναφερθέντα στοιχεία οδήγησαν στη διεξαγωγή σειράς εμπειρικών μελετών, ώστε να διερευνηθούν οι παράγοντες εκείνοι που διαδραματίζουν σημαντικό και συχνά καθοριστικό ρόλο στην απόσπαση ψευδών ομολογιών. Καθοριστική είναι η συνεισφορά της επιστήμης της ψυχολογίας στη μελέτη και πρόληψη εσφαλμένης διαμόρφωσης νομικής κρίσης και καταδίκης.

Διαφορετικοί κλάδοι της ψυχολογίας, όπως η κλινική, η αναπτυξιακή, η κοινωνική και η γνωστική ψυχολογία, έχουν συνδυάσει τις θεωρίες και τις ερευνητικές τους μεθόδους γιατη διεξοδική μελέτη τόσο της ομολογίας ως αποδεικτικού μέσου, όσο καιτων μεθόδων της απόσπασής της αλλά και της επίδρασής της στους δικαστές, τους ενόρκους και τους απλούς πολίτες.

2. Από την Ανάκριση στη Διερευνητική Συνέντευξη

Στο παρελθόν, οι λεγόμενες πρακτικές ανάκρισης «τρίτου βαθμού», δηλαδή οι πρακτικές πρόκλησης σωματικού και ψυχικού πόνου με τη χρήση βασανιστηρίων από τις αστυνομικές αρχές, αποτελούσαν τον κύριο τρόπο απόσπασης ομολογιών ή άλλου είδους πληροφοριών από τους υπόπτους.

Η εφαρμογή των μεθόδων αυτών μειώθηκε ραγδαία τη δεκαετία του 1960 και αντικαταστάθηκε από περισσότερο επαγγελματικές και προσανατολισμένες στην άσκηση ψυχολογικής πίεσης ανακριτικές τεχνικές (Kassin et al., 2010). Ωστόσο, το Ανώτατο Δικαστήριο των Ηνωμένων Πολιτειών στην υπόθεση Miranda v. Arizona (1966) αναγνώρισε ότι μία ανάκριση που βασίζεται σε μεθόδους άσκησης ψυχολογικής βίας και πίεσης, οδηγεί επίσης στον εξαναγκασμό, τη χειραγώγηση και τελικά στην εξαπάτηση του υπόπτου.

Σύμφωνα με μελέτες, σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται ότι ο σκοπός μίας ανάκρισης δεν είναι τόσο η ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας, όσο η απόσπαση ενοχοποιητικών δηλώσεων ή και ακόμα και πλήρους ομολογίας, προκειμένου να διασφαλιστεί η καταδίκη των φερόμενων ως δραστών (Leo, 2008). Έτσι, η ανακριτική διαδικασία σχεδιάζεται σκόπιμα με τέτοιο τρόπο ώστε να αυξάνει τα επίπεδα άγχους και ανασφάλειας, ανησυχίας και απόγνωσης, με απώτερο σκοπό να καμφθεί η αναμενόμενη αντίσταση του υπόπτου.

Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η τεχνική Reid, η οποία αναπτύχθηκε από τον John E. Reid σε συνεργασία με τον Fred Inbau τη δεκαετία του 1940, οδηγώντας το 1962 στην έκδοση του πρώτου εγχειριδίου.Η εν λόγω τεχνική θεωρείται η πιο δημοφιλής ανακριτική προσέγγιση και χρησιμοποιείται ευρέως μέχρι σήμερα στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

Πρόκειται ειδικότερα, για μία διαδικασία εννέα βημάτων που προσανατολίζονται στην εφαρμογή τακτικών «μεγιστοποίησης - ελαχιστοποίησης», με απώτερο σκοπό τη χειραγώγηση του υπό ανάκριση ατόμου. Η τακτική της «μεγιστοποίησης» περιλαμβάνει μεταξύ άλλων, την εξαπόλυση κατηγοριών από τον ανακριτή σε βάρος του υπόπτου, την παρουσίαση ψευδών αποδεικτικών στοιχείων και την απόρριψη κάθε προσπάθειας του ατόμου να αρνηθεί τις κατηγορίες. Αντιθέτως, στην περίπτωση της «ελαχιστοποίησης», οι ανακριτές συμπεριφέρονται με προσποιητή συμπάθεια στον ύποπτο και προτείνουν ηθικές δικαιολογίες για το εκάστοτε έγκλημα, παρουσιάζοντας «σενάρια» που μειώνουν τη σοβαρότητα του εγκλήματος και οδηγούν εσφαλμένα τους υπόπτους στο συμπέρασμα πως η ομολογία είναι η μόνη διέξοδος (Inbau et al., 2013).

Στην Αγγλία από την άλλη, τη δεκαετία του 1990 ξέσπασε έντονη κριτική γύρω από τις ανακριτικές μεθόδους. Ο Williamson (1993) δήλωσε ότι η ανήθικη συμπεριφορά των ανακριτών, οι οποίοι ήταν επαγγελματίες ακατάλληλοι και δίχως ειδική εκπαίδευση στην απόκτηση αξιόπιστων αποδεικτικών στοιχείων, είχε ως αποτέλεσμα τον κλονισμό της εμπιστοσύνης των πολιτών στην αστυνομία και τη δημιουργία ενός αισθήματος ανασφάλειας Δικαίου.

Ο Shepherd (1991) πρώτος πρότεινε την καθιέρωση του όρου «διερευνητική συνέντευξη» αντί της «ανάκρισης» για να τονίσει την επιτακτική ανάγκη μετάβασης από μία εχθρική και ιδιαίτερα καταπιεστική τακτική, στην υιοθέτηση μιας προσέγγισης προσανατολισμένης στην αντικειμενική αναζήτηση πληροφοριών και την ανεύρεσης της ουσιαστικής αλήθειας. Η διερευνητική συνέντευξη και η ομολογία ως αποδεικτικό μέσο ελέγχονται από το Police and Criminal Evidence Act (PACE), που βασίζεται σε πέντε Κώδικες Πρακτικής, παρέχοντας στους προανακριτικούς υπαλλήλους -σύμφωνα με τις επιταγές του νομικού πλαισίου- σαφή καθοδήγηση σχετικά με τις διαδικασίες και την κατάλληλη μεταχείριση των υπόπτων.

Μετά τις περιβόητες εσφαλμένες καταδίκες των «Τεσσάρων του Guildford» και των «Έξι του Birmingham», η Ένωση των Αρχηγών της Αστυνομίας της Αγγλίας και της Ουαλίας (ACPO), δημοσίευσε το πρώτο εθνικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα για δικανικές συνεντεύξεις μαρτύρων και υπόπτων, γνωστό με το ακρωνύμιο PEACE. Το συγκεκριμένο πρωτόκολλο αναπτύχθηκε κατόπιν στενής συνεργασίας της αστυνομίας με ψυχολόγους και δικηγόρους. Το PEACE χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τα πέντε διακριτά μέρη μίας διερευνητικής συνέντευξης: α) προετοιμασία και σχεδιασμός (‘preparation and planning’), β) συμμετοχή και επεξήγηση (‘engage and explain’), γ) απολογισμός (‘account’), δ) κλείσιμο της διαδικασίας (‘closure’) και ε) αξιολόγηση (‘evaluate’).

3. Γιατί κάποιος προβαίνει σε Ομολογία;

Η ομολογία διάπραξης ενός εγκλήματος μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες στη ζωή του εκείνου που ομολογεί. Η ακεραιότητα και η υπόληψη του κατηγορούμενου, πλήττονται ανεπανόρθωτα ενώ η ελευθερία του διακυβεύεται σημαντικά καθώς το ενδεχόμενο της επιβολής μιας ποινής είναι ιδιαίτερα υψηλό.

Ένα σημαντικό ωστόσο ποσοστό υπόπτων προβαίνει σε ομολογία κατά την προανακριτική και ανακριτική διαδικασία, παρά τις αρνητικές συνέπειες που συνεπάγεται. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, οι λόγοι που οδηγούν κάποιον σε ομολογία μπορούν να γίνουν κατανοητοί μέσα από ένα σύνολο παραγόντων που σχετίζονται με τις περιστάσεις και τα χαρακτηριστικά της

εκάστοτε περίπτωσης, τη συμπεριφορά της αστυνομίας, τις ιδιαίτερες συνθήκες, αλλά και τη στάση, την προσωπικότητα, και τις εμπειρίες του υπόπτου (Gudjonsson, 2003a).

Έχουν προταθεί ποικίλα θεωρητικά μοντέλα για την επεξήγηση του φαινομένου της ομολογίας, με το γνωστικό-συμπεριφορικό μοντέλο του Gudjonsson (2003b) να είναι ένα από τα επικρατέστερα. Σύμφωνα με τον Gudjonsson (2003b), η απόφαση ενός υπόπτου να ομολογήσει μπορεί να ερμηνευτεί υπό το πρίσμα της εξέτασης των ιδιαίτερων όρων και τις συνθηκών προανάκρισης κάτω από τις οποίες αυτή έλαβε χώρα (όπως π.χ την παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων μετά την υιοθέτηση παράτυπων και μη θεσμικών τακτικών, κ.ά.), τις αρνητικές ψυχοσυναισθηματικές επιπτώσεις τις οποίες προκάλεσε στο άτομο (π.χ υπέρμετρο άγχος, ανασφάλεια, φόβος, κ.ά.), τις συνέπειες στις φυσιολογικές του λειτουργίες (π.χ. μεγάλη σωματική καταβολή, αϋπνία, πόνος, δίψα, κ.ά.) και τα γνωστικά σχήματα στα οποία το οδήγησε (π.χ. προσδοκίες για καλύτερη ποινική μεταχείριση σε περίπτωση ομολογίας ή το αντίθετο στην περίπτωση μη ομολογίας, επιπτώσεις στην οικογένειά του).

Οι συνέπειες της απόφασης ενός υπόπτου να ομολογήσει μπορεί να είναι είτε άμεσες ή βραχυπρόθεσμες, είτε έμμεσες ή μακροπρόθεσμες. Οι άμεσες αφορούν τις επιπτώσεις με τις οποίες ο ύποπτος θα έρθει αντιμέτωπος μέσα σε λίγα κιόλας λεπτά ή σε λίγες ώρες μετά την ομολογία, ενώ οι μακροπρόθεσμες συνέπειες λαμβάνουν χώρα μέσα σε διάστημα ημερών, μηνών ή και ετών.

Έρευνες επισημαίνουν ότι η συμπεριφορά των ατόμων επηρεάζεται περισσότερο από τις βραχυπρόθεσμες παρά από τις μακροπρόθεσμες συνέπειες μίας απόφασης (Kassin et al., 2010). Αυτό φαίνεται να συμβαίνει διότι τα άμεσα αποτελέσματα αξιολογούνται ως περισσότερο βέβαια και άρα πιο σημαντικά, συγκριτικά με τα αποτελέσματα που θα κληθεί κάποιος να αντιμετωπίσει σε βάθος χρόνου.

Συνεπώς κατά τη διάρκεια πιεστικών ανακρίσεων, ένας ύποπτος μπορεί να υποκύψει στις πιέσεις της αστυνομίας προκειμένου να αποφύγει τις άμεσες συνέπειες (όπως π.χ παρατεταμένη κούραση, αϋπνία, πείνα, δίψα, άγχος, πίεση, κλπ.), πιστεύοντάς πως θα έχει τη δυνατότητα να διαχειριστεί τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της ομολογία, ανακαλώντας τελικά σε δεύτερο χρόνο.

4. Ψευδείς Ομολογίες

Ο Kassin και Wrightsman (1985) βασισμένοι σε θεωρίες ψυχοκοινωνικής επιρροής πρότειναν την ταξινόμηση των ψευδών ομολογιών σε τρεις ξεχωριστές κατηγορίες: α) τις οικειοθελείς, β) τις εξαναγκαστικές-συμμορφούμενες και γ) τις εξαναγκαστικές-εσωτερικευμένες ομολογίες. Αυτή η κατηγοριοποίηση έχει αποτελέσει χρήσιμη θεωρητική βάση για την περαιτέρω διερεύνηση των ψευδών ομολογιών (Gudjonsson, 2003b; Inbau et al., 2013; McCann, 1998; Ofshe & Leo, 1997).

Οικειοθελείς ψευδείς ομολογίες

Στο παρελθόν, αθώοι πολίτες έχουν αναλάβει -δίχως την παρότρυνση ή την άσκηση πίεσης από την αστυνομία- την ευθύνη για εγκλήματα που δεν έχουν διαπράξει. Οι λόγοι για τους οποίους κάποιος επιλέγει να προβεί σε μία οικειοθελή ψευδή ομολογία είναι πολλοί. Από τους πιο συνήθεις, όπως η επιθυμία προστασίας του πραγματικού ενόχου, μέχρι τους πιο ιδιαίτερους, όπως παθολογική ανάγκη για φήμη -ειδικά στις πολύκροτες υποθέσεις- η συνειδητή ή ασυνείδητη ανάγκη για αυτοτιμωρία και η ανικανότητα διαχωρισμού του πραγματικού από το μη πραγματικό (Gudjonsson et al., 2004).

Συμμορφούμενες ψευδείς ομολογίες

Σε αντίθεση με τις οικειοθελείς ψευδείς ομολογίες, οι συμμορφούμενες ψευδείς ομολογίες αποσπώνται κατά την ανακριτική διαδικασία από τους υπόπτους, με τη χρήση καταπιεστικών τεχνικών. Αυτός ο τύπος ομολογίας θεωρείται μία πράξη συμμόρφωσης από το υπό ανάκριση άτομο, το οποίο υποκύπτει τελικά στην κοινωνική πίεση έχοντας πλήρη επίγνωση της αθωότητάς του. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο ύποπτος συμμορφώνεται με την επιταγή της αστυνομίας να ομολογήσει, προκειμένου να «δραπετεύσει» από μία στρεσογόνα κατάσταση, να αποφύγει κάποια τιμωρία/ποινή ή να επωφεληθεί από μία υποσχόμενη ανταμοιβή.

Ο Gudjonsson (2003) αναγνώρισε συγκεκριμένα κίνητρα για τέτοιου είδους υποχωρήσεις, τα οποία σχετίζονται με την εξυπηρέτηση βιολογικών αναγκών, τη δυνατότητα επικοινωνίας με τους οικείους τους, ή σε περιπτώσεις εξαρτημένων ατόμων, την «ικανοποίηση» μίας εξάρτηση (π.χ. ναρκωτικά, αλκοόλ).

Εσωτερικευμένες ψευδείς ομολογίες

Σε αυτή την κατηγορία κατατάσσονται οι ομολογίες ευάλωτων αλλά αθώων ύποπτων, οι οποίοι υπό την επιρροή ιδιαίτερα έντονων καθοδηγούμενων ανακριτικών τακτικών, καταλήγουν όχι απλώς στην πλήρη συμμόρφωση αλλά ακόμα και στην συνειδητή πεποίθηση ότι έχουν πράγματι διαπράξει το υπό διερεύνηση έγκλημα, συχνά με την κατασκευή ψευδών αναμνήσεων για

το περιστατικό. Ο Gudjonsson και ο MacKeith (1982) υποστήριξαν ότι αυτός ο τύπος ψευδούς ομολογίας προκύπτει όταν κάποιος αντιμετωπίζει προβλήματα στη μνημονική του ικανότητα με αποτέλεσμα να αναπτύσσει μεγάλη ευαλωτότητα στην καθοδήγηση και την υποβολή

5. Παράγοντες κατάστασης και προσωπικοί παράγοντες κινδύνου

Τα προαναφερθέντα στοιχεία οδήγησαν στη διεξαγωγή σειράς εμπειρικών ερευνών έτσι ώστε να διερευνηθούν οι παράγοντες εκείνοι που διαδραματίζουν σημαντικό και συχνά καθοριστικό ρόλο στην απόσπαση ψευδών ομολογιών. Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, οι παράγοντες αυτοί χωρίζονται σε δύο κύριες κατηγορίες: α) τους «παράγοντες κατάστασης» ('situational factors') και β) τα ατομικά χαρακτηριστικά του υπόπτων ('dispositional factors') (Gudjonsson, 2003a).

Οι «παράγοντες κατάστασης» περιγράφουν τις συνθήκες υπό τις οποίες λαμβάνει χώρα η προανάκριση και η ανάκριση (Scherr et al., 2014), όπως για παράδειγμα τις πολύωρες και επαναλαμβανόμενες διαδικασίες (Madon et al., 2013), τις τακτικές του εκφοβισμού και των απειλών (Blair, 2005), την καταφυγή σε ακραίες μεθόδους (πχ. στέρηση ύπνου και άλλων βιολογικών αναγκών, επιβολή απομόνωσης κ.ά.) (Harrison & Horne, 2000), την παρουσίαση ψευδών αποδεικτικών στοιχείων, την παρείσφρηση αναληθών πληροφοριών, την προσπάθεια επιμόλυνσης της μνήμης (Alceste, Crozier & Strange, 2019; Davis et al., 2010) και τη συχνή υιοθέτηση μη νόμιμων προανακριτικών τακτικών που οδηγούν το υπό κράτηση άτομο στο εσφαλμένο συμπέρασμα σύμφωνα με το οποίο η ομολογία του θα «ελαφρύνει» τη θέση του, οδηγώντας το είτε στην αθώωσή του, είτε στην καταδίκη μιας σημαντικά μικρότερης ποινής από την προβλεπόμενη (Kassin & McNall, 1991; Madon et al., 2012).

Η δεύτερη κατηγορία αφορά τα ατομικά χαρακτηριστικά του υπόπτων ('dispositional factors') τα οποία τον καθιστούν εξαιρετικά ευάλωτο στην επιρροή, την παγίδευση, την υποβολιμότητα, την καθυπόταξη και κατά συνέπεια στην εκμαίευση μιας ψευδούς ομολογίας (Drake et al., 2017; Gudjonsson, 2017).

Οι έρευνες επιβεβαίωσαν ότι οι ανήλικοι ύποπτοι τέλεσης μιας αξιόποινης πράξης (Evans & Lyon, 2019) καθώς και άτομα με γνωστικές δυσλειτουργίες ή/και προβλήματα ψυχικής υγείας, όχι μόνο συλλαμβάνονται με μεγαλύτερη συχνότητα, αλλά παρουσιάζουν ταυτόχρονα ιδιαίτερη ευαλωτότητα στην προανακριτική διαδικασία με αυξημένο κίνδυνο να οδηγηθούν στην εκμαίευση ψευδών ομολογιών (O'Connell et al., 2005; Sigurdsson & Gudjonsson, 2001).

Αν και στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχει ομοφωνία ως προς τα ατομικά χαρακτηριστικά των υπόπτων που καταφεύγουν σε ψευδείς ομολογίες, δε φαίνεται να συμβαίνει το ίδιο με τους παράγοντες κινδύνου που σχετίζονται με τις συνθήκες υπό τις οποίες ομολογούν οι φερόμενοι ως δράστες. Είναι αξιοσημείωτη η διατύπωση διαφορετικών θεωριών και συμπερασμάτων από τους ερευνητές (Kassin et al., 2010), η οποία ενδεχομένως να οφείλεται στο διαφορετικό θεσμικό και πολιτισμικό πλαίσιο, καθώς και στο διαφορετικό «νομικό πολιτισμό» της κάθε δικαιοταξίας (Kassin & Gudjonsson, 2004).

6. Η ομολογία στο Δικαστήριο

Στο Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης, η ομολογία θεωρείται η «Βασίλισσα των αποδείξεων» (‘confessio est regina probationum’) διαδραματίζοντας τον καθοριστικότερο ρόλο στο σχηματισμό δικανικής κρίσης και την απονομή δικαιοσύνης (McCormick, 1972). Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, η καταδίκη των υποθέσεων βασίζεται αποκλειστικά σε μία ομολογία σε ποσοστό περίπου 13 τοις εκατό (Geven et al., 2020; Innocence Project, 2021). Ωστόσο, το γεγονός της συχνής αμφισβήτησης της αξιοπιστίας του εν λόγω αποδεικτικού μέσου, καθιστά επιτακτική την ανάγκη για τη διερεύνηση του τρόπου απόσπασής της, ώστε να διασφαλιστεί η περιφρούρηση των θεμελιωδών και συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων του φερόμενου ως δράστη (Brooks, 2000; Kassin et al., 2010).

Σε διεθνές επίπεδο, έχουν υιοθετηθεί κατευθυντήριες γραμμές με σκοπό τη διασφάλιση της ακεραιότητας του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης, την προστασία των πολιτών από τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους και την ελαχιστοποίηση του κινδύνου απόσπασης ψευδούς ομολογίας.

Σε αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες οι ομολογίες πλέον αξιολογούνται κατά περίπτωση από το σύνολο των περιστάσεων και γίνονται αποδεκτές στο δικαστήριο με την προϋπόθεση ότι ήταν αποτέλεσμα οικειοθελούς επιλογής. Ως εκ τούτου, οι ομολογίες δεν λαμβάνονται υπόψη σε περίπτωση που έχουν εκμαιευθεί με τη χρήση βίας, απειλών ή ψευδών υποσχέσεων, στέρησης φαγητού, ύπνου ή άλλων βιολογικών αναγκών και δίχως την ενημέρωση του υπόπτου αναφορικά με τα νομικά του δικαιώματα.

Ωστόσο, έρευνες αποκαλύπτουν ότι οι ένορκοι επηρεάζονται σημαντικά από μία ομολογία ενώ είναι σε θέση να αξιολογήσουν τις ομολογίες εκείνες που είναι αποτέλεσμα πίεσης και εξαναγκασμού (Kassin & Wrightsman, 1980). Το πρόβλημα όμως δεν περιορίζεται στους ενόρκους, καθώς αποτελέσματα ερευνών επιβεβαιώνουν ότι οι ομολογίες τείνουν να επικαλύπτουν τις

υπόλοιπες πληροφορίες, όπως για παράδειγμα την ύπαρξη άλλοθι και άλλων αποδεικτικών στοιχείων αθωότητας (Drizin & Leo, 2004). Όπως χαρακτηριστικά έχει αναφέρει ο McCormick (1972): «η παρουσίαση της ομολογίας στο δικαστήριο, κάνει όλες τις υπόλοιπες πτυχές της δίκης να φαίνονται περιττές» (p. 316).

Συνεπώς, θεωρείται μείζονος σημασίας η ουσιαστική αναδιαμόρφωση της ανακριτικής διαδικασίας και η ανάπτυξη ενός θεωρητικού πλαισίου το οποίο θα συνεισφέρει στην ενημέρωση και αναθεώρηση των πρακτικών που χρησιμοποιούνται από τους προανακριτικούς υπαλλήλους.

7. Προτάσεις για Αναδιαμόρφωση

Αναδιαμόρφωση Ανακριτικών Πρακτικών

Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, συγκεκριμένες ανακριτικές πρακτικές υπονομεύουν την αξιοπιστία των ομολογιών και θέτουν σε κίνδυνο αθώους υπόπτους. Αρχικά συνιστάται η τήρηση συγκεκριμένων χρονικών περιορισμών για κάθε προανακριτική διαδικασία καθώς έχει αποδειχτεί πως η παρατεταμένη απομόνωση και οι πολύωρες ανακρίσεις έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία έντονων συναισθημάτων κόπωσης, φόβου, αβοηθησίας, τη στέρηση φαγητού, ύπνου και άλλων βιολογικών αναγκών.

Επίσης, κρίνεται σημαντική η απαγόρευση των τακτικών της κατασκευής ψευδών αποδεικτικών στοιχείων δεδομένου ότι σύμφωνα με μελέτες η εξαπάτηση και παγίδευση των υπόπτων αυξάνει σημαντικά τον κίνδυνο μιας ψευδούς ομολογίας (Horselenberg et al., 2003).

Ο τελευταίος παράγοντας κινδύνου αφορά την τεχνική της «ελαχιστοποίησης». Έρευνες έχουν δείξει ότι οι εν λόγω τακτικές οδηγούν τους υπόπτους στο εσφαλμένο συμπέρασμα ότι θα έχουν σαφώς μια επιεικέστερη μεταχείριση αν ομολογήσουν, οδηγώντας τους συχνά στην ανάληψη της ευθύνης μιας αξιόποινης πράξης που ωστόσο ποτέ δεν τέλεσαν (Kassin & McNall, 1991). Φαίνεται πως με την τακτική της «ελαχιστοποίησης», καλλιεργείται στους υπόπτους με ψευδείς υποσχέσεις η πεποίθηση μιας ευμενέστερης αντιμετώπισής τους στο δικαστήριο, με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε ψευδείς ομολογίες.

Ηλεκτρονικό Αρχείο Ανακρίσεων

Υψίστης σημασίας για την αναδιαμόρφωση της όλης διαδικασίας, συνιστά η διασφάλιση της διαφάνειας όλων των πτυχών της προανακριτικής πορείας. Συγκεκριμένα, είναι εξαιρετικής σημασία η υποχρεωτική βιντεοσκόπηση όλων των διερευνητικών συνεντεύξεων/προανακρί-

σεων των υπόπτων, από την αρχή μέχρι το τέλος, με την κάμερα τοποθετημένη σε ουδέτερο σημείο έτσι ώστε να εστιάζει τόσο στον ύποπτο, όσο και στον ανακριτή.

Στην Αγγλία η βιντεοσκόπηση των συνεντεύξεων θεωρείται υποχρεωτική τόσο για την προστασία των νομικών δικαιωμάτων των υπόπτων όσο και για τη διασφάλιση της ακεραιότητας της διαδικασίας. Παρά τις αρχικές επιφυλάξεις της αστυνομίας η θεσμική υιοθέτηση αυτής της πρακτικής, έχει επηρεάσει θετικά τον τρόπο με τον οποίο διεξάγονται και αξιολογούνται οι διερευνητικές συνεντεύξεις.

8. Η Ομολογία στην Ελλάδα

Στη χώρα μας δεν έχει διερευνηθεί έως σήμερα από τη σκοπιά της Δικαστικής Ψυχολογίας το αποδεικτικό μέσο της ομολογίας. Λαμβάνοντας υπόψη τον καθοριστικό ρόλο του θεσμικού και πολιτισμικού πλαισίου της κάθε δικαιοταξίας στη διεξαγωγή των εν λόγω δικονομικών διαδικασιών (Kassin et al., 2010), κρίνεται απαραίτητη η διερεύνηση του συγκεκριμένου πεδίου και στην ελληνική έννομη τάξη

Προκειμένου να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο η προανακριτική διαδικασία επιδρά στην απόφαση του υπόπτου να ομολογήσει, είναι αναγκαίο να μελετηθεί η αλληλεπίδραση μεταξύ υπόπτου-ανακριτή, οι πρακτικές που εφαρμόζονται από τους προανακριτικούς υπαλλήλους, οι συνθήκες υπό τις οποίες λαμβάνει χώρα η όλη διαδικασία αλλά και η επίδρασή της στην ψυχολογία του και τη συμπεριφορά του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alceste, F., Crozier, W. E., & Strange, D (2019). Contaminated Confessions: How Source and Consistency of Confession Details Influence Memory and Attributions. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition, 8,* 78-91.

Blair, J. P. (2005). A test of the unusual false confession perspective using cases of proven false confessions. *Criminal Law Bulletin*, *41*, 127-144.

Brooks, P. (2000). *Troubling confessions: Speaking guilt in law and literature*. University of Chicago Press.

Davis D., Leo, R. A., & Follette, W. C. (2010). Selling Confession: Setting the stage with the "Sympathetic Detective with a Time-Limited Offer". *Journal of Contemporary Criminal Justice, 26*(4), 441-457.

Drake, K. E., Gonzalez, R. A., Sigurdsson, J. F., Sigfusdottir, I. D., & Gudjonsson, G. H. (2017). A national study into temperament as a critical susceptibility factor for reported false confessions amongst adolescents. *Personality and Individual Differences, 111*, 220-226.

Evans, A. D., & Lyon, T. D. (2019). The effects of the putative confession and evidence presentation on maltreated and non-maltreated 9- to 12-year-olds' disclosures of a minor transgression. *Journal of Experimental Child Psychology, 188*, 204674. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2019.104674

Geven, L. M., Ben-Shakhar, G., Kassin, S., & Verschuere, B. (2020). Distinguishing true form false confessions using psychological patterns of concealed information recognition – A proof of concept study. *Biological Psychology, 154*, https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2020.107902

Gudjonsson, G. (2017). Memory distrust syndrome, confabulation and false confession. *Cortex, 87,* 156-165. \

Gudjonsson, G. H. (2003a). Psychology brings justice: The science of forensic psychology. *Criminal Behaviour and Mental Health*, *13*(3), 159-167.

Gudjonsson, G. H. (2003b). *The psychology of interrogations and confessions: A handbook*. John Wiley & Sons.

Harrison, Y., & Horne, J. A. (2000). The impact of sleep deprivation on decision making: a review. *Journal of experimental psychology: Applied*, *6*(3), 236-249.

Inbau, F. E., Reid, J. E., Buckley, J. P. & Jayne, B. C. (2013). *Criminal interrogation and confessions* (5th Edition). Gaithersberg, MD: Aspen.

Innocence Project Fact Sheet. (2021). Retrieved January 26, 2021, from https://www.innocenceproject.org/dna-exonerations-in-the-united-states/

Kassin, S. M., Drizin, S. A., Grisso, T., Gudjonsson, G. H., Leo, R. A., & Redlich, A. D. (2010). Police-induced confessions: Risk factors and recommendations. *Law and human behavior*, *34*(1), 3-38.

Kassin, S. M., & Gudjonsson, G. H. (2004). The psychology of confessions: A review of the literature and issues. *Psychological Science in the Public Interest*, *5*(2), 33-67.

Kassin, S. M., & McNall, K. (1991). Police interrogations and confessions: Communicating promises and threats by pragmatic implication. *Law and Human Behavior*, *15*(3), 233-251.

Leo, R. A. (2008). *Police Interrogation and American Justice.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Madon, S., Guyll, M., Scherr, K. C., Greathouse, S., & Wells, G. L. (2012). Law and Human Behavior, 36(1), 13-20.

Madon, S., Yang, Y., Smalarz, L., Guyll, M., & Scherr, K. C. (2013). How factors present during the immediate interrogation situation produce short-sighted confession decisions*. Law and Human Behavior, 37*(1), 60-74.

McCormick, C. T. (1972). *McCormick's handbook of the law of evidence*. West Publishing Company.

Meili, T. (2003). *I am the Central Park jogger : A story of hope and possibility*. New York : Scribner.

Narchet, F. M., Meissner, C. A., & Russano, M. B. (2011). Modeling the influence of investigator bias on the elicitation of true and false confessions*. Law and Human Behavior, 35*, 452-465.

O'connell, M. J., Garmoe, W., & Goldstein, N. E. S. (2005). Miranda comprehension in adults with mental retardation and the effects of feedback style on suggestibility. *Law and Human Behavior*, *29*(3), 359-369.

Ofshe, R. L., & Leo, R. A. (1997). The decision to confess falsely: Rational choice and irrational action. *Denver University Law Review*, 74, 979-1122.

Scherr, K. C., Miller, J. C., & Kassin, S. M. (2014). "Midnight Confessions": The effect on chronotype asynchrony on admissions of wrongdoing. *Basic and Applied Social Psychology, 36,* 321-328.

Shepherd, E., & Griffiths, A. (2013). Investigative Interviewing: The conversation management approach (2nd Ed.). Oxford: Oxford University Press.

Sigurdsson, J. F., & Gudjonsson, G. H. (2001). False confessions: The relative importance of psychological, criminological and substance abuse variables. *Psychology, Crime and Law*, *7*(1-4), 275-289.

Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Grounded Theory procedures and techniques.* London: Sage.

(Απο)δομώντας μια de facto κατηγορία κρατουμένων: Δράστες εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, καθεστώτα κράτησης και προτάσεις επανένταξης

Άννα Κασάπογλου

Διδάκτωρ Εγκληματολογίας Δ.Π.Θ., Δικαστική Υπάλληλος Εισαγγελίας Πρωτοδικών Θεσσαλονίκης, Μέλος Σ.Ε.Π. Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Δημήτρης Κόρος

Διδάκτωρ Σωφρονιστικής Πολιτικής Δ.Π.Θ., Ειδικός Επιστήμονας Νομικής ΔΠΘ, Μέλος Σ.Ε.Π. Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Νικόλαος Κ. Κουλούρης

Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής Δ.Π.Θ.Σωφρονιστικών Κανόνων.

1. Εισαγωγή

Αντικείμενο της μελέτης, στο πλαίσιο της οποίας διεξάγεται η έρευνα που παρουσιάζεται στη συνέχεια, είναι η διερεύνηση της μεταχείρισης των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές που έχουν καταδικαστεί ή κατηγορούνται για αξιόποινες πράξεις κατά της γενετήσιας ελευθερίας και οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής (19ο κεφάλαιο του Ποινικού Κώδικα). Από τις διαθέσιμες πληροφορίες όσον αφορά την κατανομή και τον διαχωρισμό των κρατουμένων, είναι γνωστό ότι οι υπόδικοι και οι καταδικασθέντες για αυτές τις πράξεις κρατούνται είτε σε διαφορετικά καταστήματα κράτησης είτε σε ιδιαίτερα τμήματα των καταστημάτων κράτησης της χώρας, χωρίς τούτο να προβλέπεται από την ελληνική σωφρονιστική νομοθεσία. Γενικότερα, το έγκλημα για το οποίο κατηγορούνται ή συνεπεία του οποίου εκτίουν ποινή κατά της ελευθερίας οι κρατούμενοι δεν αποτελεί κριτήριο για την κατηγοριοποίηση και τον διαχωρισμό τους. Σύμφωνα με τον ερευνητικό σχεδιασμό, θα εξετασθεί εάν, ενώ οι κρατούμενοι αυτοί συγκροτούν μια de facto κατηγορία του πληθυσμού των εγκλείστων και, στην έκταση που συμβαίνει αυτό, ποιοι είναι οι λόγοι που έχουν οδηγήσει σ' αυτήν την επιλογή, τι συνεπάγεται αυτή για το ίδιο το σωφρονιστικό σύστημα, τους εργαζομένους σε αυτό, τους κρατουμένους, και την ασκούμενη αντεγκληματική πολιτική. Ειδικότερα, με τη μελέτη επιχειρείται να απαντηθούν ερωτήματα σχετικά με τον διαχωρισμό των κρατουμένων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας από τον γενικό πληθυσμό των φυλακών, τους λόγους και τους τρόπους αυτού του διαχωρισμού, την εμπειρία εγκλεισμού των κρατουμένων αυτών σε σχέση με την άσκηση των

δικαιωμάτων τους. Η έρευνα αναμένεται ότι θα καταλήξει στην καταγραφή και τη διατύπωση προτάσεων για την εν γένει μεταχείριση αυτών των κρατουμένων και για τη διαμόρφωση πολιτικών επανένταξης προσαρμοσμένων στις ανάγκες τους. Προς το παρόν, από το ερευνητικό έργο έχει ολοκληρωθεί η προκαταρκτική έρευνα με τη συμμετοχή αποφυλακισθέντων οι οποίοι έχουν εκτίσει ποινές για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας και έχουν απευθυνθεί στην ΕΠΑΝΟΔΟ, το αρμόδιο για την κοινωνική επανένταξη αποφυλακιζομένων ΝΠΙΔ που εποπτεύεται από το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. Ο συνολικός ερευνητικός σχεδιασμός, οι αναθεωρήσεις του και τα αποτελέσματα της προκαταρκτικής έρευνας παρουσιάζονται στη συνέχεια.

2. Κοινωνική έρευνα σε περίοδο πανδημίας

Τα τελευταία χρόνια το διαδίκτυο κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος στην ποιοτική έρευνα, με αποκορύφωμα την εξάπλωση του ιού COVID-19 και την πανδημία, γεγονός που οδήγησε στην αυξημένη χρήση του διαδικτύου και των προσφερόμενων από αυτό μέσων για επαγγελματικούς, εκπαιδευτικούς και ψυχαγωγικούς σκοπούς. Έτσι, λόγω της απόστασης και της αδυναμίας φυσικής εγγύτητας, οι ερευνητές σε παγκόσμιο επίπεδο άρχισαν να στρέφονται σε εναλλακτικές και συνάμα καινοτόμες μεθόδους συλλογής ποιοτικών δεδομένων (Deakin & Wakefield, 2014: 603· Janghorban, Roudsari & Taghipour, 2014· Sullivan, 2012: 54-55· Rezabek, 2000).

Ο αρχικός σχεδιασμός της παρούσας μελέτης αφορούσε αποκλειστικά υποδίκους και καταδίκους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας οι οποίοι βρίσκονται στα καταστήματα κράτησης Γρεβενών και Τρίπολης. Ωστόσο, μετά την επιβολή των περιοριστικών μέτρων προστασίας της δημόσιας υγείας από τη διασπορά του κορωνοϊού, η διαδικασία αδειοδότησης των ερευνητών για τη διεξαγωγή της έρευνας στα προαναφερθέντα καταστήματα κράτησης παρέμεινε εκκρεμής. Η πολύμηνη παράταση των περιοριστικών μέτρων και οι δεσμευτικές προθεσμίες για την υποβολή των παραδοτέων της έρευνας, η οποία είναι χρηματοδοτούμενη,[1] κατέστησαν αναγκαία την αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων.

Ως εκ τούτου, ο ερευνητικός σχεδιασμός τροποποιήθηκε, ώστε στην έρευνα να περιληφθούν αποφυλακισμένοι οι οποίοι είχαν κρατηθεί για εγκλήματα του 19ου κεφαλαίου του ΠΚ. Οι

1. Με τίτλο «Κρατούμενοι για σεξουαλικά εγκλήματα: Καθεστώς κράτησης, εμπειρία του εγκλεισμού και παρεμβάσεις επανένταξης», στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», Κωδικός Πρόσκλησης ΕΔΒΜ103, τίτλος «Υποστήριξη ερευνητών με έμφαση στους νέους ερευνητές-κύκλος Β'».

ερευνητές απευθύνθηκαν σε φορείς όπως η ΕΠΑΝΟΔΟΣ, η ΑΡΣΙΣ και η Περιφερειακή Διεύθυνση Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας του ΟΑΕΔ. Η προσπάθεια αυτή καρποφόρησε με εξυπηρετούμενους από την ΕΠΑΝΟΔΟ, με τους οποίους πραγματοποιήθηκαν διαδικτυακά ατομικές ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Οι συνεντεύξεις αυτές αποτελούν μέρος της ευρύτερης έρευνας και θα αξιοποιηθούν συμπληρωματικά με άλλα εργαλεία συλλογής δεδομένων [όπως δια ζώσης ατομικές συνεντεύξεις, ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις με κρατούμενους, συνεντεύξεις με το προσωπικό κ.λπ.] (LoIacono, Symonds & Brown, 2016), και τα αποτελέσματα που θα προκύψουν από τη συγκεκριμένη μέθοδο θα χρησιμοποιηθούν στη διαμόρφωση ερωτήσεων στις συνεντεύξεις με κρατούμενους που θα ακολουθήσουν (Rezabek, 2000).

3. Η βιογραφική προσέγγιση ως μια μορφή αφηγηματικής πρακτικής έρευνας

Η διερεύνηση της εμπειρίας του εγκλεισμού των κρατουμένων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας θα βασιστεί σε εργαλεία της αφηγηματικής έρευνας. Η αφήγηση, ως ένας λόγος που δίνει έμφαση στις ατομικές ιστορίες όπως τις καταθέτουν τα ίδια τα άτομα, οργανώνει ουσιαστικά την ανθρώπινη εμπειρία (Hollway & Jefferson, 2000: 32). Με τον τρόπο αυτό αποτελεί έναν τρόπο κατανόησης της εμπειρίας, συνδυασμένο με μια ερευνητική μεθοδολογία (Given, 2008: 541). Στο πλαίσιο της αφηγηματικής έρευνας εντάσσονται η βιογραφική προσέγγιση, η οποία αποτελεί μια μορφή αφηγηματικής πρακτικής, και η *ιστορία ζωής*, η οποία αποτελεί την κύρια μορφή του υλικού που παράγεται μέσω της προσέγγισης αυτής (Λυδάκη, 2001: 209-212· Πανταζής, 2009: 65 & 79· Τσιώλης, 2007: 97· Plummer, 2000: 37-38). Η ιστορία ζωής αναφέρεται σε βιώματα και εμπειρίες ενός δρώντος υποκειμένου, όπως αυτά αλληλεπιδρούν με το κοινωνικό γίγνεσθαι, και για τον λόγο αυτό θεωρείται κατάλληλη μέθοδος για τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο βίωσαν οι αποφυλακισμένοι την εμπειρία του εγκλεισμού, ενταγμένη στην κοινωνική πραγματικότητα τόσο της φυλακής, όσο και της κοινωνίας (Atkinson, 1998: 24). Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί πως η παρούσα έρευνα κινείται στο πλαίσιο της επιστήμης της εγκληματολογίας και δεν εστιάζει σε ψυχολογικού τύπου πληροφορίες. Επιπλέον, σε μια έρευνα ιστοριών ζωής παρέχεται η δυνατότητα μιας ιδιαίτερα ανοιχτής κι ευέλικτης συνέντευξης, τόσο σχετικά με τη δομή, όσο και με τη θεματολογία (Atkinson, 1998: 24-25), γεγονός εξαιρετικά βοηθητικό σε συνεντεύξεις οι οποίες πραγματοποιούνται διαδικτυακά.

4. Περιγραφή της ερευνητικής μεθοδολογίας

Επιλογή των συμμετεχόντων

Οι διαδικτυακά διαμεσολαβούμενες συνεντεύξεις προσιδιάζουν αρκετά σε αυτές που πραγματοποιούνται δια ζώσης, καθώς αυτό που αλλάζει περισσότερο είναι το περιβάλλον στο οποίο πραγματοποιούνται (Abrams & Gaiser, 2017: 435· Deakin & Wakefield, 2014: 608). Η τεχνολογία στην προκείμενη περίπτωση είναι ένα μέσο για τη συλλογή των δεδομένων (Salmons, 2012a: 12). Έτσι, η επιλογή των συμμετεχόντων ακολουθεί την ίδια λογική με αυτήν που διέπει τις δια ζώσης συνεντεύξεις. Στην παρούσα έρευνα οι συμμετέχοντες επιλέχθηκαν σκόπιμα με εντοπισμό πριν απ' όλα του πληθυσμού από τον οποίο θα μπορούσαν να προκύψουν συμμετέχοντες (αποφυλακισμένοι καταδικασθέντες για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας), με πρόσθετο κριτήριο τα καταστήματα κράτησης στα οποία είχαν εκτίσει την ποινή τους, εν προκειμένω τα Κ.Κ. Γρεβενών και Τρίπολης (Babbie, 2011: 291-292· Glesne, 2018: 99· Salmons, 2012a: 13-15· Ritchie, Lewis & Elam, 2003: 78-80).

Ακολούθως, με άδεια του ΔΣ της ΕΠΑΝΟΔΟΥ, το προσωπικό του φορέα ανέτρεξε στα αρχεία του και έκανε μια διαλογή μεταξύ των εξυπηρετούμενων αποφυλακισμένων με βάση την αξιόποινη πράξη τους. Το δειγματοληπτικό πλαίσιο (sample frame), δηλαδή, είχε να κάνει με μια υπάρχουσα βάση δεδομένων στην οποία αναζητήθηκαν πιθανοί συμμετέχοντες (existing sample frames) (Babbie, 2011: 316-321· Salmons, 2015: 152· Salmons, 2012a: 14-15). Για τον αριθμό των συμμετεχόντων σε μια διαδικτυακή έρευνα δεν ακολουθούνται τυποποιημένες διαδικασίες και οδηγίες και αυτές εξαρτώνται από τα κριτήρια που τίθενται, τα οποία με τη σειρά τους επηρεάζονται από τον σκοπό και τα ερευνητικά ερωτήματα (Glesne, 2018: 101-103· Salmons, 2015: 136-140). Συνεπώς, στη συγκεκριμένη έρευνα και μέχρι την παρούσα στιγμή έχουν πραγματοποιηθεί 7 συνεντεύξεις, καθώς, σύμφωνα με το προσωπικό της ΕΠΑΝΟΔΟΥ, μόνον ένας μικρός αριθμός εξυπηρετούμενων πληρούσε τα κριτήρια της έρευνας (έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας). Από τη λίστα που διαμορφώθηκε ανταποκρίθηκαν όλοι και πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις μαζί τους, εκτός από έναν ο οποίος για επαγγελματικούς λόγους ανέβαλλε δύο φορές τη συνέντευξη, της οποίας εκκρεμεί η πραγματοποίηση.

Η διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας

Οι συνεντεύξεις με τους αποφυλακισμένους πραγματοποιήθηκαν, όπως αναφέρθηκε, διαδικτυακά. Η καινοτομία, ωστόσο, της παρούσας μεθοδολογίας έγκειται στο γεγονός ότι συνδύασε τις παραδοσιακές διαδικασίες διεξαγωγής ποιοτικών συνεντεύξεων με το διαδίκτυο, το οποίο και αξιοποίησε ως μέσον για την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων αυτών. Συγκεκριμένα, ο επιστημονικά υπεύθυνος της ερευνητικής ομάδας βρισκόταν στα γραφεία της ΕΠΑΝΟΔΟΥ, όπου προσέρχονταν οι συμμετέχοντες. Εκεί τους υποδεχόταν και τους εξηγούσε τους σκοπούς

της έρευνας, καθώς επίσης λάμβανε ενυπογράφως τη συναίνεσή τους τόσο για τη συμμετοχή τους στην έρευνα όσο και για την μαγνητοφώνηση ή/και μαγνητοσκόπηση της συνέντευξης. Κατόπιν, συνδεόταν στην πλατφόρμα WebEx ή Zoom με δικό του λογαριασμό με τους δύο ερευνητές οι οποίοι βρίσκονταν στη Θεσσαλονίκη και αποχωρούσε από την αίθουσα, μένοντας ωστόσο διαθέσιμος για την επίλυση τεχνικών προβλημάτων ή προβλημάτων σύνδεσης. Οι ερευνητές με τη σειρά τους, αφού έκαναν τη γνωριμία με τον εκάστοτε συμμετέχοντα, αναλάμβαναν εκ περιτροπής ρόλους συντονιστή και βοηθού συντονιστή στις συνεντεύξεις. Στόχος αυτού του διαχωρισμού ήταν ο ένας εκ των δύο ερευνητών να ασχολείται περισσότερο με τα τεχνικά ζητήματα, τη μαγνητοφώνηση/ μαγνητοσκόπηση, αλλά και την παρακολούθηση του οδηγού συνέντευξης. Η παρουσία δύο ερευνητών (αντί ενός) βοήθησε πολύ τη διαδικασία, καθώς οι συμμετέχοντες ένιωθαν περισσότερο ότι συμμετέχουν σε μια ανοιχτή συζήτηση και όχι σε μια συνέντευξη, συνεπώς ήταν περισσότερο δεκτικοί και απάντησαν χωρίς πρόβλημα σε όλες τις ερωτήσεις.

Στη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ των συμμετεχόντων και των ερευνητών βοήθησε αφενός το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες προσεγγίστηκαν μέσω της ΕΠΑΝΟΔΟΥ, ενός φορέα δηλαδή που ήδη γνώριζαν και τους ήταν οικείος ο χώρος, κατά συνέπεια υπήρχε ήδη μια θετικά προσδιορισμένη σχέση, και αφετέρου η παρουσία του ακαδημαϊκού συμβούλου, ο οποίος υποδέχονταν τους συμμετέχοντες, τους εξηγούσε τους σκοπούς της έρευνας και έκανε τη γνωριμία με τους ερευνητές οι οποίοι ήταν συνδεδεμένοι διαδικτυακά. Έτσι ενισχυόταν μια σχέση οικειότητας κι εμπιστοσύνης που προϋπήρχε (O' Connor & Madge, 2017: 426-427).

Ο οδηγός ερωτήσεων της διαδικτυακής συνέντευξης

Η διεξαγωγή ποιοτικών συνεντεύξεων με τη χρήση κάμερας, σε πραγματικό χρόνο προσιδιάζει πολύ στον τρόπο με τον οποίο διεξάγονται οι δια ζώσης συνεντεύξεις (O' Connor & Madge, 2017: 425). Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη τα ερευνητικά ερωτήματα, τους ερευνητικούς στόχους και το περιβάλλον διεξαγωγής των συνεντεύξεων (διαδίκτυο), η έρευνα αξιοποίησε τις ημι-δομημένες συνεντεύξεις (Salmons, 2012a: 19-20). Υπήρχε ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων από πλευράς των ερευνητών, που ωστόσο επέτρεπε την ευελιξία ως προς τη σειρά ή ως προς το περιεχόμενο ανάλογα με τον κάθε συμμετέχοντα, καθώς επίσης και την προσθήκη ή την παράλειψη κάποιων ερωτήσεων ανάλογα με την έκβαση της συνέντευξης (Ιωσηφίδης, 2008: 112· Bryman, 2004: 321). Η επιλογή της τηλεδιάσκεψης ως μέσο για την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων ενίσχυσε την επιλογή των ημι-δομημένων συνεντεύξεων, οι οποίες από τη μια επιτρέπουν την ευελιξία, στοιχείο απαραίτητο για τη διαδικτυακά διαμεσολαβούμενη έρευνα, και από την άλλη θέτουν ένα πλαίσιο στη συζήτηση (Salmons, 2015: 215· Salmons, 2012a: 21).

Οι εισαγωγικές ερωτήσεις αφορούσαν δημογραφικά στοιχεία και στοιχεία σχετικά με την ποινική κατάσταση των συμμετεχόντων. Ακολουθούσε μια σειρά ερωτήσεων για το πώς βίωσαν τον εγκλεισμό, και οι συνεντεύξεις ολοκληρώνονταν μια ομάδα ερωτήσεων για την περίοδο μετά την αποφυλάκιση (O' Connor & Madge, 2017: 425· Salmons, 2015: 210-211).

5. Ανάλυση των δεδομένων: Τα κύρια ερευνητικά αποτελέσματα

Η ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων πραγματοποιήθηκε με βάση τις αρχές της *θεματικής ανάλυσης* (Glesne, 2018: 287-325· Ritchie, Spencer & O' Connor, 2003: 219-262).

Το προφίλ και η ποινική κατάσταση των συμμετεχόντων

Οι συμμετέχοντες της έρευνας ήταν όλοι *Έλληνες*, εκτός ενός που ήταν από την Αλβανία. Ήταν κατά μέσο όρο *56 ετών* και όλοι, πλην ενός ο οποίος ήταν άγαμος και ήταν ο μικρότερος ηλικιακά, ήταν *διαζευγμένοι ή σε διάσταση* και είχαν από *2 παιδιά*. Τα επαγγέλματά τους πριν από τη φυλάκισή τους δεν απαιτούσαν ειδικές γνώσεις ή εκπαίδευση, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις οι συμμετέχοντες ήταν χειρώνακτες, εκτός ενός, ο οποίος ήταν δημόσιος υπάλληλος σε υψηλή θέση και με καλό εισόδημα. Οι 5 από τους 7 ήταν απόφοιτοι Λυκείου και οι άλλοι 2 απόφοιτοι Δημοτικού, μεταξύ των οποίων και ο ένας που ήταν αλλοδαπός. Όσοι ήταν Έλληνες προέρχονταν από περιοχές της Κεντρικής Ελλάδας και οι 6 από τους 7 διέμεναν στην Αθήνα.

Οι πράξεις για τις οποίες κατηγορήθηκαν μπορούν να διαχωριστούν σε τρεις ευρείες κατηγορίες. Στις 4 περιπτώσεις οι συμμετέχοντες κατηγορήθηκαν για έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας *σε βάρος ανηλίκου*, στις 2 για *βιασμό* και στη 1 για *μαστροπεία*. Οι 2 δεν παραδέχονται το αδίκημα για το οποίο κατηγορήθηκαν, οι 3 παραδέχονται εν μέρει τις πράξεις που τους αποδόθηκαν και οι 2 τις παραδέχονται πλήρως (ο ένας εκ των δύο είχε καταδικαστεί και άλλη φορά για το ίδιο αδίκημα). Κατά μέσο όρο για τις εν λόγω αξιόποινες πράξεις η *επιβληθείσα ποινή είναι τα 13 έτη*, ενώ η *διάρκεια της παραμονής* των συμμετεχόντων στη φυλακή είναι κατά μέσο όρο τα *7 έτη*. Ποινικό προηγούμενο για σεξουαλικό αδίκημα είχαν οι 2 από τους 7, ένας εκ των οποίων ήταν είχε διαπράξει το ίδιο αδίκημα στο παρελθόν. Πειθαρχικό παράπτωμα στη φυλακή δεν είχε κανείς και όσοι είχαν μεταχθεί σε άλλα καταστήματα, από αυτά στα οποία είχαν εισαχθεί αρχικά, μετακινήθηκαν για δικονομικούς λόγους ή για λόγους προστασίας ή ελλείψει χώρου στο κατάστημα κράτησης όπου βρίσκονταν. Όλοι οι συμμετέχοντες έχουν εκτίσει είτε μέρος της ποινής τους είτε ολόκληρη την ποινή τους στο κατάστημα κράτησης της Τρίπολης, και 3 από αυτούς έχουν κρατηθεί και στη φυλακή Γρεβενών.

Η διαβίωση των κρατουμένων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας

Όπως αναφέρθηκε, οι 5 από τους 7 συμμετέχοντες είχαν εκτίσει μακροχρόνια ποινή εγκλεισμού. Εκτός από 2, οι οποίοι είχαν παραμείνει στη φυλακή 8 και 10 μήνες αντίστοιχα, όλοι οι υπόλοιποι ανέφεραν ότι εργάζονταν κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, και μάλιστα ότι η εργασία ήταν μια στρατηγική επιβίωσης μέσα στη φυλακή. Ενδιαφέρον εύρημα είναι ότι οι συμμετέχοντες εργάζονταν σε προνομιούχες θέσεις μέσα στα καταστήματα κράτησης, όπως είναι το ιατρείο, τα μαγειρεία ή η θέση του «θαλαμάρχη».

Η εργασία συνιστούσε τον μοναδικό τρόπο για να περνά πιο γρήγορα ο χρόνος μέσα στη φυλακή, καθώς, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, στο κατάστημα κράτησης Τρίπολης, υπήρχε παντελής έλλειψη δραστηριοτήτων: *Η ρουτίνα που δεν είχα να περάσω την ώρα μου* [Τρίπολη, μαστροπεία[2], 10 μήνες] / *Στην Τρίπολη, όχι. Τίποτα. Στην Τρίπολη αν ήταν δυνατόν να μη σε αφήνουν ούτε ρούχα να φοράς, θα γινόταν και αυτό* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου[3], 23 έτη] / (στην Τρίπολη) *Πέρα από την καθαριότητα που πρέπει να καθαρίζεις τον χώρο σου, το φαγητό και τις ώρες κοινής ησυχίας, τον υπόλοιπο χρόνο τον περνούσα έτσι, δεν έχει άλλα πράγματα να κάνεις […] στην Τρίπολη κλείνανε τη βιβλιοθήκη, σπάνια ήταν ανοικτή […]* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη]. Όσοι είχαν εκτίσει μέρος της ποινής στη φυλακή των Γρεβενών είπαν ότι εκεί υπήρχαν περισσότερες επιλογές διαχείρισης του χρόνου. Πριν απ' όλα, υπήρχε το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας για τους κρατούμενους- (στα Γρεβενά) *Αν ήθελες μπορούσες να πας σχολείο […]* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Στα Γρεβενά είχε προγράμματα. Ένα κρατούμενος πήρε το πτυχίο του από το λύκειο. Έδωσε εξετάσεις και πέτυχε στην πληροφορική* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / (στα Γρεβενά) *Εκπαίδευση ή ραπτική. Να μάθουν να ράβουν. Από στολές σωφρονιστικών μέχρι ρούχα κρατουμένων. Υπήρχαν προγράμματα που λέγανε τι δουλειά μπορεί να γίνει μέσα και να τα προωθήσουμε έξω […]* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη].

Ως προτάσεις για την αντιμετώπιση του νεκρού χρόνου της φυλακής, οι συμμετέχοντες ανέφεραν τη δημιουργική απασχόληση και τις δραστηριότητες που σχετίζονται με την τέχνη: *Η θα μπορούσαν να έχουν κάποια απασχόληση δημιουργική […] γιατί πιστεύω ότι η δημιουργία βοηθάει πολύ αυτούς που είναι κλεισμένοι* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / *Να φτιάξουν εργαστήρια. Να μπορεί να διαβάζει ο άλλος. Βιβλιοθήκη. Δεν υπάρχει κανείς, μία δημιουργική απασχόληση, κάτι […] μια θεατρική ομάδα […]* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].

2. Οι περιπτώσεις των συμμετεχόντων αναφέρονται με βάση το αν έχουν εκτίσει την ποινή τους στις φυλακές **Τρίπολης ή Γρεβενών**, για τις αξιόποινες **πράξεις** που αποτελούν κριτήριο συμμετοχής τους στην έρευνα και τη **διάρκεια του εγκλεισμού** τους.

3. Έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας με θύμα ανήλικο. Στην περιγραφή των περιπτώσεων από δω και στο εξής θα χρησιμοποιείται ο όρος «κατά ανηλίκου» για λόγους κωδικοποίησης.

Πέρα από την έλλειψη δραστηριοτήτων, κυρίως στη φυλακή της Τρίπολης, από τα πιο σημαντικά προβλήματα που αναφέρθηκαν αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης ήταν η έλλειψη χώρου και ο συνωστισμός των κρατουμένων. Μάλιστα, πολύ συχνά τα προβλήματα αυτά οδηγούσαν σε προστριβές και συμπλοκές μεταξύ των κρατουμένων- *Λόγω του μεγάλου συνωστισμού πάντα υπήρχαν πολλές συμπλοκές μέσα στους θαλάμους […] Όλα ξεκινάγανε από τον μικρό χώρο, από τον χώρο διαβίωσης* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / *Μεταφέρθηκα γιατί η Τρίπολη δεν είχε χώρο, ήταν γεμάτη η φυλακή, κοιμόμασταν στριμωγμένοι […]* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Αυτή η φυλακή* (σ.σ.: Τρίπολη) *είναι για 60 άτομα και είχε 300. Στο διάδρομο της φυλακής είχε κρεβάτια, μέχρι και τριώροφα κρεβάτια. Εγώ ξεκίνησα από έναν διάδρομο για να μπω σε θάλαμο μετά. Περνάνε όλοι, το κρεβάτι σου είναι εκτεθειμένο, όποιος θέλει μπορεί να κάτσει* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Η έλλειψη στοιχειωδών αγαθών, όπως το ζεστό νερό και η θέρμανση, ήταν ακόμη ένα πρόβλημα το οποίο προκάλεσε σημαντικές δυσκολίες κατά την έκτιση της ποινής: *Αλλά οι συνθήκες δεν είναι καλές. Μπορεί να έχει κρύο υπό το μηδέν και να κάθεσαι έξω στην ουρά και να παγώνεις για να φας ένα πιάτο το μεσημέρι ή να βρέχει και να γίνεσαι μούσκεμα […] δεν υπάρχει ζεστό νερό, εξαντλείται αμέσως […]* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες] / *Είχε πάρα πολύ κρύο η Τρίπολη για μένα. Φορούσα πολλά ρούχα και κουβέρτες και πάλι κρύωνα. Η σόμπα που ήταν εκεί δεν κάνει. Έπρεπε να φύγω να κάνω 50 μέτρα απόσταση στο κρύο να κάνω μπάνιο* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].

Άλλο πρόβλημα των συνθηκών κράτησης σύμφωνα με τους συμμετέχοντες είναι η ελλιπής ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Οι 5 από τους 7 αποφυλακισθέντες είχαν πολύ επιβαρυμένη υγεία και έχρηζαν περίθαλψης, την οποία όμως δεν έλαβαν σε όλες τις περιπτώσεις. Το γεγονός αυτό δεν αφορά αποκλειστικά τη φυλακή της Τρίπολης, καθώς αναφέρθηκε ως πρόβλημα και φυλακών όπως το ΚΚ Κορυδαλλού: *Έκανα εφτά μέρες στην Τρίπολη και ο καρδιολόγος μ'έστειλε επείγον στον Ευαγγελισμό. Επικίνδυνο άτομο για θέμα υγείας. Είδε το φάκελό μου και είπε ότι σε περίπτωση που πάθω έμφραγμα θα χρειαστεί bypass και οι συνθήκες στην Τρίπολη δεν ευνοούν και με στέλνει Κορυδαλλό. Έκατσα 25 μέρες στον Κορυδαλλό και δεν με εξέτασε κανένας γιατρός […] Δεν μου δώσανε τα φάρμακα τέσσερις μέρες στα κρατητήρια εκεί στο Μεταγωγών* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].

Οι άτυποι κανόνες συμπεριφοράς στις ελληνικές φυλακές

Πέρα από τις συνθήκες κράτησης, οι οποίες αφορούν περισσότερο την ίδια τη λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος, αναφέρεται συχνά τόσο στη βιβλιογραφία (Αλοσκόφης, 2010) όσο και από τους ίδιους τους συμμετέχοντες ότι υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες μεταξύ των κρατουμένων, αλλά και μεταξύ των κρατουμένων και του προσωπικού, οι οποίοι ρυθμίζουν

την καθημερινότητα και την αλληλεπίδραση όλων των εμπλεκόμενων μερών. Έτσι, αυτό που παρατηρήθηκε στην πράξη ήταν πριν απ' όλα ένας διαχωρισμός των κρατουμένων με βάση την αρχαιότητα και το αδίκημα: *Υπήρχε ένας άτυπος κώδικας σε σχέση με τα αδικήματα, οι ποινικοί ας πούμε με τους παιδόφιλους, τους ηθών. Έχουνε φάει ξύλο άτομα λόγω αδικήματος […] οι παλιοί ό,τι ρούχο θέλανε μεταξύ τους, το παίρνανε […]* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / *[…] Υπήρχε ένας σεβασμός στα χρόνια του κρατούμενου […] Όταν πήγα στα Γρεβενά ήμουν ήδη 12-13 χρόνια. Όταν έχεις χρόνια πολλά σε βοηθάνε κιόλας […] Για τα άλλα αδικήματα, όμως, υπάρχει μεγάλο πρόβλημα. Για παράδειγμα κάποιος που κατηγορείται για βιασμό 70χρονης μπορεί να φάει ξύλο από κάποιον που έχει κλέψει από ανήλικα παιδιά που ζητιανεύουν χρήματα* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / *Θεωρούσαν ότι όποιος έρχεται από κάτω* (από Τρίπολη) *είναι για ηθών. Εμείς είμαστε οι καλοί οι ποινικοί, εσείς οι κακοί οι ποινικοί και τα λοιπά* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη] / *Έκανα φιλίες με πολύ παλιούς κρατούμενους που είχαν 10 χρόνια εκεί μέσα. Χώθηκα εκεί δηλαδή, μπήκα εκεί, χώθηκα σε αυτούς* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη]. Από την τελευταία απάντηση διαφαίνεται και μια τάση επιβίωσης ενός νέου κρατούμενου στη φυλακή. Σύμφωνα με τον άτυπο κώδικα, όσοι τελούν υπό την «προστασία» ενός παλιού κρατούμενου, δεν είναι εκτεθειμένοι σε κίνδυνο θυματοποίησης από τους άλλους κρατούμενους, οι οποίοι οφείλουν να μην τους πειράξουν.

Ωστόσο, παρόλο που οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι υπήρχε ένα σύνολο άτυπων κανόνων που ρύθμιζαν τις σχέσεις τους, υπογράμμισαν πως οι κανόνες αυτοί είχαν πολύ μεγαλύτερη ισχύ στον Κορυδαλλό συγκριτικά με άλλα καταστήματα κράτησης και η παραβίασή τους μπορεί να οδηγούσε σε πολλά προβλήματα: *Στον Κορυδαλλό ήταν πιο επιβλητικός αυτός ο τρόπος […] προσπαθούσαν με τον τρόπο τους να σου πάρουνε αυτό που θέλανε και μπορεί χωρίς προσφορά, χωρίς τίποτε […]* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / *Αυτά, ναι, ντάξει, υπάρχουν όχι στην Τρίπολη, στην Τρίπολη δεν είδα κάτι τέτοιο, αλλά στον Κορυδαλλό υπάρχει* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες]. Ο Κορυδαλλός είναι η μεγαλύτερη φυλακή της χώρας τόσο από άποψη χωρητικότητας όσο και αριθμού κρατουμένων, όπου παρατηρείται και μεγάλη ποικιλομορφία στην πληθυσμιακή σύνθεση. Με τον τρόπο αυτό ο κώδικας τηρείται αυστηρά και είναι καθοριστικός για τη διαβίωση. Έτσι, ακόμη και κάποιος που μπορεί να βρεθεί για μικρό χρονικό διάστημα στο συγκεκριμένο κατάστημα, είναι σε θέση να αντιληφθεί τους κανόνες και να τους ακολουθήσει ώστε να προστατευτεί, σε σύγκριση με άλλες φυλακές όπου η τήρηση αυτού του άτυπου κώδικα είναι πιο χαλαρή και χρειάζεται μεγαλύτερο διάστημα για να κατανοηθεί τι προβλέπει και τι συνέπειες έχει η μη συμμόρφωση σε αυτόν. Στην Τρίπολη, για παράδειγμα, παρατηρείται μια «ποινική ομοιογένεια», αφού εκεί κατά κόρον εγκλείονται κρατούμενοι για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, και ένας κρατούμενος που δεν θα περάσει αρκετό διάστημα εκεί, μπορεί να μη βιώσει κατά πόσον συγκεκριμένοι άτυποι κανόνες καθορίζουν την καθημερινότητα. Κάποιες φορές, μάλιστα, ο άτυπος κώδικας στην Τρίπολη μπορεί να ίσχυε αντίστροφα,

δηλαδή να ήταν κάποιος ανεπιθύμητος εάν δεν ανήκε στην κατηγορία των κρατουμένων για έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας: *Αν ο κρατούμενος έχει άλλο αδίκημα από τα δικά μας, εμείς μπορεί να έχουμε πρόβλημα με αυτόν. Έρχεται δηλαδή αυτός σε μας με τσαμπουκά και κάνει φασαρία, αλλά δεν τους παίρνει […] γιατί εμείς είμαστε πολλοί κι αυτός ένας […]* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Η στάση του προσωπικού αποτελεί επίσης σημαντική παράμετρο του άτυπου κώδικα των κρατουμένων. Αναφέρθηκε ότι οι υπάλληλοι, εκτός από τη δική τους βίαιη συμπεριφορά, επέτρεπαν ατύπως σε κρατούμενους οι οποίοι κατείχαν υψηλή θέση στην ιεραρχία της φυλακής, να «τιμωρούν» τους κρατούμενους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, ασκώντας βία σε βάρος τους. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι πρόκειται για μια μορφή δυσμενούς μεταχείρισης σε βάρος των κρατουμένων που έχουν διαπράξει εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, η οποία ασκείται από το προσωπικό (και) μέσω άλλων κρατουμένων : *Όχι εντάξει, μέσα στην πτέρυγα δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα οι υπάλληλοι. Απλά όταν γίνονταν ένας τσακωμός, τους παίρνανε, τους βάζανε στα πειθαρχεία, και, όπως άκουσα από κάποιους, «χτυπάμε». Αν ήταν κάποιος που είχε κλέψει ας πούμε, δεν τον πειράζανε, μόνο αυτούς που ήταν για ηθών, παιδεραστές και τέτοια, αυτούς τους χτυπάγανε, αν ήταν για άλλα αδικήματα δεν χτυπάγανε αυτούς* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Μέχρι και το τελευταίο διάστημα τους έβαζαν στο πειθαρχείο όσους έρχονταν από Τρίπολη για να πάνε στο δικαστήριο* (στον Κορυδαλλό), *και τους δίνανε τα κλειδιά οι υπάλληλοι για να μπουν μέσα […] Αυτά είναι σε ακτίνες που έχουν μέσα πολύ βαρείς ποινικούς, έχουνε μέσα αναγκαστικά και ηθών και άλλους οι οποίοι στις άλλες ακτίνες σκοτώνονταν, αλλά τους πετούσαν όλους εκεί για να γίνεται ο κακός χαμός* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη].

Ωστόσο, παρά την ισχύ των άτυπων αυτών κανόνων που ρυθμίζουν τις σχέσεις των κρατουμένων μεταξύ τους, αλλά και τη σχέση των κρατουμένων με το προσωπικό, παρατηρείται πως ίσως ο κώδικας αυτός δεν είναι τόσο σημαντικός στις περιπτώσεις που ο κρατούμενος είναι οικονομικά εύρωστος: *Μόνο το οικονομικό […] Ένας κρατούμενος που έχει ας πούμε σεξουαλικό αδίκημα κατά ανηλίκου και έχει και φόνο κ.λπ., αν είναι σε καλή οικονομική κατάσταση, καλοπερνάει. Σας το λέω με μια λέξη: καλοπερνάει. Το χρήμα παίζει μεγάλη σημασία μέσα στη φυλακή. […] οι γνωριμίες είναι τα πάντα. Ή αν έχεις γνωστό που έχει λεφτά, αν δεν έχεις εσύ* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη]. / *Ναι σήμερα είναι πιο σκληρές* (οι φυλακές) *το κάνουν για μαγκιά. Μετά βέβαια καταλαβαίνεις ότι πάνω απ' όλα είναι το συμφέρον. Γιατί στην αρχή το κάνουν για μαγκιά, αλλά μετά μπορεί κάποιος να γίνει φίλος σου για το συμφέρον. Στη φυλακή αποκτά άλλο νόημα, άλλη έννοια* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη]. Έτσι, η οικονομική παράμετρος και το συμφέρον αναδεικνύονται καθοριστικοί παράγοντες για την ισχύ του άτυπου κώδικα συμπεριφοράς των κρατουμένων. Καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο θα βιώσει

κάποιος τον εγκλεισμό και πώς θα περάσει μέσα στη φυλακή, ανεξάρτητα από το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται. Το εύρημα αυτό συνάδει και με τη βιβλιογραφία, καθώς όπως αναφέρει και ο Αλοσκόφης (2010: 39-40, 46-50), εντοπίζεται μια αλλαγή στους «παραδοσιακούς» άτυπους κανόνες και διαμορφώνεται ένας νέος κώδικας συμπεριφοράς, ο οποίος διατηρεί κάποια στοιχεία από τον παλιό και σηματοδοτεί ταυτόχρονα μια στροφή στην ατομικιστική νοοτροπία αντί της συλλογικής δράσης.

Τέλος, όσον αφορά την ιεραρχία μεταξύ των κρατούμενων για σεξουαλικά αδικήματα, για παράδειγμα μεταξύ παιδόφιλων και βιαστών, η πλειονότητα των συμμετεχόντων απάντησαν πως δεν υπάρχει- *Αυτοί που ήταν για ηθών δεν μπορούσε να βάλει χέρι ο ένας στον άλλο […] μεταξύ τους δεν είχαν τέτοια προβλήματα* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Εγώ όταν λέω ηθών εννοώ όλα αυτά τα σεξουαλικά αδικήματα. Μεταξύ αυτών δεν υπάρχει διαχωρισμός* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη].

Δυσκολίες και στρατηγικές επιβίωσης των κρατουμένων κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής τους

Οι κρατούμενοι για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, πριν απ' όλες τις δυσκολίες τις οποίες καλούνταν να αντιμετωπίσουν, έπρεπε να αποσιωπήσουν το αδίκημά τους μέχρι να φτάσουν στον χώρο της φυλακής όπου διέμειναν κατά την έκτιση της ποινής τους. Η συνθήκη αυτή δεν αφορούσε τη φυλακή της Τρίπολης, αλλά κατά κύριο λόγο σχετιζόταν με την παραμονή τους είτε σε άλλα καταστήματα κράτησης, στα οποία βρέθηκαν για λίγο, είτε σε Αστυνομικά Τμήματα και το Τμήμα Μεταγωγών. Τη στρατηγική αυτή χρειαζόταν να χρησιμοποιούν σε κάθε μεταγωγή για δικαστικούς ή άλλους λόγους, ή οπουδήποτε συγχρωτίζονταν με τον υπόλοιπο πληθυσμό των κρατουμένων: *Έπρεπε να σκαρφιστώ κάποιο ψέμα, έπρεπε να πω κάποιο ψέμα για να μπορώ να μπω εκεί μέσα* (εννοεί στη φυλακή του Ναυπλίου, όπου μεταφέρθηκε για δικαστικούς λόγους) [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη]. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι αναφέρθηκε διακριτική μεταχείριση από πλευράς του προσωπικού εις βάρος των κρατουμένων για σεξουαλικά αδικήματα, είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι περισσότεροι από τους μισούς ανέφεραν ότι σωφρονιστικοί υπάλληλοι, ακόμη και αστυνομικοί, σε κάποιες περιπτώσεις, τους καθοδήγησαν/ συμβούλευσαν να μην αναφέρουν το αδίκημά τους, ώστε να αποφύγουν πιθανή βία ή κακοποίηση από άλλους κρατούμενους: *Με συμβούλευσε κάποιος υπάλληλος να μην πω το αδίκημά μου για να μην έχω προβλήματα κι έτσι έκανα* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Οι σωφρονιστικοί μου είπαν να μην πω για ποιο λόγο είμαι μέσα* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / *Στη ΓΑΔΑ μου λέγανε οι φύλακες να μην πω σε κανέναν για την Τρίπολη* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Τα βασικότερα προβλήματα και οι βασικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι συμμετέχοντες κατά την έκτιση της ποινής τους συνδέονταν με τα προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζαν (οι οποίοι ήταν άνω των 50 ετών) και τα προβλήματα που προέκυπταν από τις συνθήκες κράτησης (όπως το κρύο, η έλλειψη χώρου, ο συνωστισμός): *Το μεγαλύτερό μου πρόβλημα έχει να κάνει με την υγεία μου* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / *Έπαθα έμφραγμα μέσα στη φυλακή […] μου κάναν μπαλονάκι* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Σκεφτόμουν πώς θα αντέξω (στη δεύτερη φυλάκιση στην Τρίπολη) *ήμουν πολύ διαφορετικός σε σχέση με την υγεία μου […] Το πρόβλημα ήταν οι δυσκολίες του χειμώνα […] Λόγω αναπηρίας στα μάτια δεν μπορούσα να διαβάσω. Δεν υπήρχε άλλη δυσκολία πέρα από αυτά* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Αναφορικά με τις στρατηγικές επιβίωσης που αξιοποίησαν οι συμμετέχοντες κατά την κράτησή τους, αναφέρθηκαν η εργασία μέσα στη φυλακή- *[…] αν δουλεύεις μόνιμα, θα βγάλεις τα χρόνια πιο γρήγορα* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Εγώ προσωπικά δούλευα […] Άμα δουλεύεις ο χρόνος δεν υπάρχει. Είναι ο καλύτερος τρόπος* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη], η αναζήτηση στήριξης σε συγκρατούμενους: *Ύστερα ένας φίλος εκεί γνωστός με βοήθησε […] μου άνοιξε την καρδιά του, μου μίλησε, μου έδωσε και συμβουλές, πώς να συμπεριφέρεσαι, τι να κάνεις και με βοήθησε πολύ αυτός ο γέρος […] μόνο με τον γέρο που σας είπα βρήκα λίγο γαλήνη, λίγο ηρεμία* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *[…] μόλις μπαίνεις πρέπει να κάνεις όχι φιλίες, αλλά βασικά συμμαχίες. Δηλαδή να έχεις άτομα τα οποία θα είναι πιο εύκολο να επιβιώσεις εκεί μέσα. Διαλέγεις ανθρώπους* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη], η αποστασιοποίηση από το σύνολο των κρατουμένων με τους οποίους δεν είχαν κοινά ενδιαφέροντα: *έβαζα τα ακουστικά και δυνάμωνα τη φωνή ώστε να μην ακούω τις συζητήσεις. Οι συγκρατούμενοί μου οι περισσότεροι ήταν παιδόφιλοι* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες], και η ενασχόληση με ένα άθλημα ως έναν τρόπο να περνάει ο χρόνος στη φυλακή: *Αναγκαζόμουν να κάνω πολύ αθλητισμό. Είχε ένα τραπέζι πινγκ-πονγκ στην Τρίπολη* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη].

Οι σχέσεις μεταξύ των κρατουμένων

Οι σχέσεις των συμμετεχόντων με τους συγκρατούμενούς τους χαρακτηρίζονται από τους ίδιους ως τυπικές και περιορισμένες σε έναν πολύ μικρό αριθμό ατόμων με τα οποία μοιράζονταν κάποια πράγματα παραπάνω. Συνήθως τα άτομα αυτά ήταν εκείνα που έμεναν μαζί στο κελί ή στον θάλαμο: *Μια καλημέρα και μια καληνύχτα. Αρχικά έκανα παρέα μόνο με τον γέρο […] μετά μόνο με αυτούς τους δύο συγκεκριμένους στο κελί μου* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Με κάνα δυο-τρεις είχαμε φιλικές σχέσεις και συζήτησα μαζί τους […] με τους συγκρατούμενους καλά. Σε γενικές γραμμές, καλά* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν έγινε λόγος για ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των κρατουμένων για αδικήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας. Ωστόσο, ακόμη και στις περιπτώσεις που κάποιος μπορεί να δυσφορούσε με το αδίκημα κάποιου συγκρατούμενού του, η καθημερινή συναναστροφή άμβλυνε τις όποιες διαφορές μπορεί να προέκυπταν από το είδος του αδικήματος: *Αλλά όταν συναναστρέφεσαι καθημερινά με αυτούς τους ανθρώπους και έχεις καθημερινές επαφές, να πεις μια κουβέντα, να πιείς έναν καφέ, να του δώσεις ένα φάρμακο, αυτή η καθημερινότητα σε διαφοροποιεί. Δεν τον βλέπεις σαν βιαστή, τον βλέπεις σαν άνθρωπο […]* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / *Έχω ακούσει πάρα πολλές ιστορίες […] δεν ξέρω καν αν είναι και αλήθεια όλα αυτά. Ο καθένας λέει τον πόνο του μέσα στη φυλακή […] αλλά ποιος ξέρει την αλήθεια του κάθε ανθρώπου ας πούμε* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Από την άλλη πλευρά, οι περισσότεροι συμμετέχοντες ανέφεραν, είτε για τον εαυτό τους είτε για άλλους κρατούμενους, εκμετάλλευση μεταξύ κρατουμένων μέσω της παροχής υπηρεσιών ώστε να εξασφαλίσουν κάποια αγαθά. Η πρακτική αυτή ήταν περισσότερο συνηθισμένη στους άπορους αλλοδαπούς κρατούμενους χωρίς υποστηρικτικό περιβάλλον, οι οποίοι συχνά εξυπηρετούν τους υπόλοιπους με κάποιο αντάλλαγμα: *Οι μισοί ήταν υπηρέτες των άλλων μισών, να το πω έτσι […] Συνήθως οι αλλοδαποί δεν είχαν λεφτά, τι συνήθως δηλαδή, δεν είχαν κάποιον έξω να τους στείλει λεφτά […] Στην Τρίπολη που γνωριζόμασταν όλοι, όταν κάποιος δεν είχε λεφτά να πάρει μια τηλεκάρτα, του έλεγες «πλύνε μου τα ρούχα για μια βδομάδα», κάπως έτσι* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / *Για να βγάλω χρήματα έπλενα ρούχα, έπαιρνα τα φαγητά να τα πάω στο κελί τους. Έβγαζες κάποια χρήματα που ήταν εντάξει* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / *Ερχόντουσαν νέοι κρατούμενοι, έρχονται σε πλησιάζουν να δουν αν έχεις λεφτά για να σου πλένουν τα ρούχα σου για να κονομάνε* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Σχέσεις μεταξύ κρατουμένων και προσωπικού και τρόπος διοίκησης των φυλακών

Οι σχέσεις των κρατουμένων με το σωφρονιστικό προσωπικό διαφοροποιούνται ανάλογα με τη φυλακή και με την κατηγορία του προσωπικού. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες διαχωρίζουν το προσωπικό στους φύλακες, στην εξωτερική φρουρά, στο διοικητικό-επιστημονικό προσωπικό και στο ιατρικό προσωπικό των συνεργαζόμενων νοσοκομείων. Η σχέση τους με το φυλακτικό προσωπικό είναι γενικά θετικά προσδιορισμένη: και το προσωπικό με υποδέχθηκαν μια χαρά. Δεν είχα κανένα θέμα και πρόβλημα [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / Με τους υπαλλήλους ήμασταν καλά […] [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Γενικά το προσωπικό δεν έχω κανένα παράπονο, δεν αντιμετώπισα κανέναν δύσθυμο, ή καμία βία. Οι άνθρωποι έκαναν τη δουλειά τους. Δεν έχω κανένα πρόβλημα [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες]. Ωστόσο, παρόλο που χαρακτηρίζουν ως θετικές τις σχέσεις με το προσωπικό, συμπληρώνουν ότι η σχέση αυτή προσδιορίζεται θετικά όταν οι ίδιοι οι κρατούμενοι δεν δημιουργούσαν προβλήματα. Δηλαδή, στις περιπτώσεις εκείνες που οι κρατούμενοι δεν «ενοχλούσαν» τους φύλακες, οι

σχέσεις ήταν καλές: Από τη στιγμή που ήμασταν εμείς τυπικοί, ήταν και αυτοί τυπικοί απέναντί μας [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / Ήμουνα σωστός, οπότε δεν είχα πρόβλημα [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Οι σχέσεις με το προσωπικό ήταν καλές και τυπικές. Ποτέ δεν προκαλούσα, δεν δημιουργούσα προβλήματα πουθενά, οπότε δεν είχα κανένα θέμα [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες] / Από τους φύλακες, αν είσαι αληθινός απέναντί τους και τους πεις δηλαδή «εντάξει έκανα αυτό, καταδικάστηκα γι' αυτό και έχω μετανιώσει», *τους δίνεις ρόλους […]* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Θετικές σχέσεις περιγράφουν και οι συμμετέχοντες εκείνοι οι οποίοι εργάζονταν μέσα στη φυλακή και είχαν στενή συνεργασία με τους υπαλλήλους : Εγώ σαν Χ. που ήμουν εκεί πέρασα καλά με τους υπαλλήλους εκεί πέρα, όπως σας είπα έπιασα δουλειά και δεν είχα προβλήματα [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες].

Αναφορικά με ζητήματα βίας απέναντι στους κρατούμενους, οι συμμετέχοντες αναφέρουν πως η βίαιη συμπεριφορά αφορούσε συγκεκριμένα μέλη του προσωπικού, ωστόσο με την ανοχή και τη συγκάλυψη των υπολοίπων. Αυτό που παρατήρησαν ήταν διαφορετική στάση ανάλογα με την αλλαγή των στελεχών των υπηρεσιών ή/και με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού της χώρας; (στα Γρεβενά) *[…] μόνο στην αρχή που σας είπα που έφαγα πολύ ξύλο, μετά ήμασταν καλά, από το 2013 μέχρι το 2015 ήταν πολύ αυστηροί αυτοί οι υπάλληλοι […] μετά το '15 που άλλαξε κυβέρνηση, από τότε άλλαξαν όλα* μετά. Δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα οι υπάλληλοι, ηρεμήσανε, δεν μπορούσαν να χτυπάνε […] Το ξέρανε όλοι, ας πούμε ήταν 3-4 άτομα που χτυπάγανε, δεν ήταν όλοι έτσι. Γιατί να σας πω και το άλλο. Αυτός δεν ήταν μόνος του. Όταν πήγαν ήταν άλλα 2 άτομα. Από τους 3 μόνο αυτός με πήρε και με χτύπησε, οι άλλοι δεν έκαναν κάτι [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Στα Γρεβενά ήταν μακράν καλύτερα, δεν το συζητώ. Κάτω λόγω του διευθυντή και 2-3 υπαλλήλων δεν ήταν όλες οι στιγμές καλές, δε σημαίνει ότι όλοι ήταν έτσι […] Στα Γρεβενά, πολύ σωστοί, σωστότατοι. Υπάρχουν εκεί 2-3 εξαιρέσεις. Εντάξει δεν ήταν σαν τους κάτω […] [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη].

Η διοίκηση και το επιστημονικό προσωπικό της φυλακής της Τρίπολης, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, δεν είχαν καμία επαφή με τους κρατούμενους- Καθαρά τη διοίκηση δεν τη βλέπαμε, είχαμε επαφές μόνο με τους φύλακες [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / *8 μήνες δεν είδα κοινωνικό λειτουργό και ψυχολόγο. Έχω στείλει χαρτί και δεν μ'έχουνε καλέσει ποτέ 8 μήνες. Τα άτομα που είναι στα γραφεία είναι απαράδεκτα. Γραμματέας, κοινωνική λειτουργός, ψυχολόγος* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].

Αρνητική ήταν η εμπειρία και από τους εξωτερικούς φρουρούς με τους οποίους έρχονταν σε επαφή κυρίως κατά τις μετακινήσεις για λόγους υγείας. Επίσης, υποδεικνύεται μια αλλαγή της στάσης και της συμπεριφοράς των εξωτερικών φρουρών με βάση πολιτικές αλλαγές, όπως είναι η υπαγωγή των καταστημάτων κράτησης στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη: *[...]* Στο αν θα μείνεις ή δεν θα μείνεις στο νοσοκομείο, κουμάντο κάνουν οι εξωτερικοί φύλακες […] Άλλαξε η συμπεριφορά των εξωτερικών φυλάκων από τότε που εντάχθηκαν στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. Το έπαιζαν καουμπόηδες, μέσα στη μαγκιά. Ήθελαν να μου βάλουν χειροπέδες πίσω ενώ δεν μπορούσα λόγω υγείας επειδή είμαι ΑΜΕΑ. Πηγαίνανε τρελά στο δρόμο. Τα καθίσματα είναι σιδερένια. Μέχρι να φτάσω έλεγα αμάν […] Είχα πάρα πολύ πρόβλημα με την εξωτερική φρουρά όταν έπρεπε να με πάνε στο νοσοκομείο. [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].

Τέλος, αρνητική ήταν η εμπειρία από τους γιατρούς των δημόσιων νοσοκομείων στα οποία μεταφέρονταν οι κρατούμενοι. Η μεταχείριση από το ιατρικό προσωπικό των συνεργαζόμενων νοσοκομείων χαρακτηρίστηκε διακριτική εις βάρος των κρατουμένων της Τρίπολης συγκεκριμένα, που αποδόθηκε σε προκαταλήψεις σχετικές με το αδίκημά τους: Οι γιατροί των δημόσιων νοσοκομείων είχαν διακριτική μεταχείριση εις βάρος των κρατουμένων της Τρίπολης. Δεν αντιμετωπίζεσαι ως πολίτης. Είσαι ξεκάθαρα παιδόφιλος. Γι' αυτούς δεν έχει σημασία τι έχεις κάνει […] [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].

Αυτό που γίνεται αντιληπτό από την ανάλυση των απαντήσεων των συμμετεχόντων αναφορικά με τις σχέσεις τους με το προσωπικό των καταστημάτων κράτησης είναι ότι ο διαφορετικός τρόπος διοίκησης κάθε καταστήματος υπαγορεύει και διαφορετικό είδος σχέσεων μεταξύ κρατουμένων και προσωπικού. Η οποιαδήποτε αλλαγή στελεχών στη διοίκηση των φυλακών, καθώς επίσης και οι εκάστοτε πολιτικές αλλαγές, έχουν άμεση επίδραση τόσο στη μεταχείριση των κρατουμένων, όσο και στις σχέσεις που διαμορφώνονται.

Βία και κακοποίηση κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής: Μεταγωγές και εγκλεισμός

Το κυρίαρχο συναίσθημα των συμμετεχόντων κατά την είσοδό τους στη φυλακή ήταν ο φόβος, ο οποίος αποδίδεται από τους ίδιους στην αξιόποινη πράξη τους. Ο φόβος γινόταν ακόμη πιο έντονος κατά τις μεταγωγές, όπου μπορούσαν να κινδυνεύσουν και να απειληθεί η σωματική τους ακεραιότητα τόσο από άλλους κρατούμενους όσο και από αστυνομικούς: *Φοβισμένος ήμουν και τρομαγμένος. Με πήγαν εκεί στο κελί με άλλα 3 άτομα και ήταν πολύ δύσκολο, οι άλλοι 2 ήταν για ηθών και ο ένας για ληστεία [...] Έτυχε να πάω στο Ψυχιατρείο για να με εξετάσει ο γιατρός. Τότε φοβήθηκα από τους μπάτσους, αλλά πάλι καλά. Ήμουν τυχερός και δε με χτύπησαν* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Οπωσδήποτε δημιουργούσε φόβο! Αν βρεθεί κάποια ευκαιρία, μπορείς να βρεθείς ξυλοκοπημένος άγρια* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Αναφορικά με τη βία που υπέστησαν ή έγιναν μάρτυρες, οι συμμετέχοντες διαχώρισαν τη βία κατά τις μεταγωγές, η οποία ήταν συχνότερη, από τη βία κατά τη διάρκεια της κράτησης, η οποία στη φυλακή της Τρίπολης, λόγω μεγαλύτερης ομοιογένειας των κρατουμένων ως προς τις αξιόποινες πράξεις τους, δεν ήταν τόσο συχνή ή τόσο έντονη, ή δεν συνέβαινε απαραίτητα για λόγους σχετικούς με την ποινή και το αδίκημα: ήταν περισσότερο αποτέλεσμα των προστριβών της καθημερινότητας και της κοινής διαβίωσης. Κατά τη διάρκεια των μεταγωγών, η πιο συνηθισμένη ήταν η λεκτική βία: *Και στο Μεταγωγών και μέσα στο λεωφορείο ήταν κι άλλοι για άλλες φυλακές και εκεί αντιμετωπίσαμε πολύ μεγάλο bullying. Χωρίς να ξέρουν, μόνο που άκουγαν την Τρίπολη, τι ακούγαμε! Τι απειλές, δεν λέγεται! Δεν μπορείτε να φανταστείτε. Στη διαδρομή σε αντιμετωπίζουν οι άλλοι κρατούμενοι με πολύ ρατσισμό, πολύ διαφορετικά, χωρίς να ξέρουν για τι κατηγορείσαι […] Στο Μεταγωγών υπήρχε πολύ άσχημη φρασεολογία, βρίσιμο και απειλές. Και απόπειρες για βία. Αλλά επειδή υπήρχαν πολλά άτομα μπροστά δεν…* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Η σωματική βία ασκείται κυρίως από κρατούμενους με την ανοχή των αστυνομικών, ή ακόμη και την υποκίνησή τους, κάτι που μπορεί να θεωρηθεί «προέκταση» ή «συμπλήρωμα» της αστυνομικής βίας: *Ο κίνδυνος υπάρχει κυρίως στις μεταγωγές και να είσαι τυχερός να μην τύχεις σε αστυνομικό ο οποίος σε «δώσει» […] Υπήρχε αστυνομικός ο οποίος με το που τον έβαλε μέσα στην κλούβα είπε: «Αυτός είναι ο βιαστής που βίασε παιδάκι», και μετά καταλαβαίνετε… Το κάνουν αυτό οι αστυνομικοί και τους αφήνουν να τους δείρουν οι κρατούμενοι* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / *Στο δικαστήριο κατά τη μεταφορά στο Εφετείο, μου επιτέθηκαν στο ασανσέρ του δικαστηρίου κρατούμενοι που ήταν μαζί μου στη μεταγωγή, όταν άκουσαν τις κατηγορίες εναντίον μου. Οι αστυνομικοί δεν αντέδρασαν και αυτό είναι που με πείραξε περισσότερο* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / *Εκεί που πήγαν να μου σπάσουν τη μέση ήταν ένας από την Ασφάλεια στο Μέγαρο στη ΓΑΔΑ. Όπως με συνόδευε στην τουαλέτα, μου ρίχνει από πίσω με το πόδι του με όση δύναμη είχε πάνω στη μέση. Έπεσα κάτω […] Έπαιρνα χάπια για 6-7 μήνες* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / *Μέσα στην κλούβα αυτοσχεδιάζεις. Μπαίνεις μαζί με άλλους 4 μέσα. Θα ακούσεις πράγματα, θα σου πετάξουν νερό. Έχει καλώς αν είναι νερό. Αν έχουν κατουρήσει σε κανένα μπουκάλι και στο πετάξουν, είναι αλλιώς* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Η βία μέσα στη φυλακή περιγράφεται πιο περιορισμένη από τους συμμετέχοντες. Κυρίως αναφέρθηκε κατά τη διαδικασία εισόδου στη φυλακή και όχι κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού: *Μπορώ να σας πω πως τα 4-4,5 χρόνια που ήμουν εκεί μέσα είδα πολύ λίγα περιστατικά βίας και αυτό μόνο σε καταστάσεις πιο βίαιες. Μόνο κατά την είσοδό τους, όχι κατά τη διάρκεια της ποινής […] στον χώρο των κρατουμένων δεν υπήρχαν τέτοια πράγματα* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη].

Επίσης, έντονα περιστατικά βίας, μέχρι και σεξουαλικής κακοποίησης, αναφέρονται από τους συμμετέχοντες σε άλλα καταστήματα κράτησης πέρα από την Τρίπολη και τα Γρεβενά, όπως

είναι ο Κορυδαλλός και το Ε.Κ.Κ.Ν. Αυλώνα: *Στον Κορυδαλλό κάνανε εναντίον μου απόπειρες δολοφονικές […] Προφανώς έπεσε σύρμα ότι είμαι από κάτω. Δεν τους ήξερα, δεν με ξέρανε. Ο υπάλληλος έλεγε «πήγαινε και κάνε αυτό» […] Μπαίνανε μέσα μπούγιο και χτύπαγαν κόσμο […] Μπαίνανε μέσα και τους σαπίζανε στο ξύλο. Με σωλήνες, με σκουπόξυλα, σουβλιές. Τους παίρνανε ό,τι είχανε. Λεφτά, ρολόγια, κάλτσες και κανείς δεν είχε πάρει χαμπάρι «ούτε από κάμερες, ούτε τίποτα…» […] Τους βιάζανε είτε με εργαλεία, είτε οι ίδιοι. Ήταν απαράδεκτο. Όταν ήμουν εκεί εγώ (στον Κορυδαλλό) έβλεπα κάποιες στιγμές* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη] / (ο ένας συγκατηγορούμενός του ήταν ανήλικος και φυλακίστηκε στις φυλακές ανηλίκων του Αυλώνα) *Ακούστηκε ότι πέσανε πάνω του 30 άτομα και τον βίασαν στην ουσία σεξουαλικά. Είμαι τυχερός που δεν βρέθηκα κι εγώ εκεί* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Οι σχέσεις των κρατουμένων με τους οικείους τους

Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων για την ύπαρξη υποστηρικτικού κοινωνικού περιβάλλοντος ποικίλλουν και δεν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν. Πριν απ' όλα, υπάρχουν οι περιπτώσεις εκείνες όπου το επαγγελματικό και φιλικό περιβάλλον «εξαφανίστηκε», διέκοψε κάθε επικοινωνία και δεν παρείχε καμία στήριξη: Από τη στιγμή της σύλληψης έπαψα να έχω οποιαδήποτε επαφή με συνάδερφο ή με την υπηρεσία του χώρου εργασίας μου […] Λόγω της δουλειάς μου, επειδή ήμουν στον χώρο εργασίας 30 χρόνια, φίλοι, κουμπάροι, ήταν από τον χώρο εργασίας με αποτέλεσμα… εξαφανίστηκαν όλοι με το που μπήκα φυλακή. Αντίθετα, αναφέρθηκε ότι το οικογενειακό περιβάλλον ήταν εξαιρετικά υποστηρικτικό καθ' όλη τη διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας και της κράτησης: Οικογενειακά είμαι ακριβώς το ανάποδο […] Επισκεπτήρια, επαφές, παρουσία στο δικαστήριο, μαρτυρίες, όλα [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / Στην αρχή η οικογένεια με στήριξε, μετά δεν έχουν λεφτά *[…] Αλλά είχα στήριξη […]* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Από την άλλη, κάποιοι συμμετέχοντες δεν είχαν επαφές με την οικογένειά τους, δηλαδή σύζυγο και παιδιά: Έχασα και τη γυναίκα και τα παιδιά μου [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Έχω παιδιά, είναι παντρεμένα, είναι ξεχωριστά. Δεν έχουμε παρά μόνο μία τηλεφωνική επαφή [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη]- αλλά είχαν στήριξη από την πατρική οικογένεια, και κυρίως από τους/τις αδελφούς/-ές τους: Αλλά εγώ είχα ευτυχώς την αδερφή μου, και τα αδέρφια μου είναι στην Αθήνα και με στηρίξανε αυτοί όλα αυτά τα χρόνια με βοήθησαν και χρηματικά και ψυχολογικά και για διάφορα, με βοήθησαν πάρα πολύ [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Μένει και η αδερφή μου (Αθήνα) και ας πούμε ότι έχω έναν άνθρωπο δικό μου […] Ο αδερφός μου και η αδερφή μου ερχόταν κάποιες φορές. Ε μου λέγανε, «αδερφός μας είσαι. Δεν μπορούμε να σε αφήσουμε». Ερχόταν σε καμιά γιορτή, έτσι κάπου-κάπου [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη].

Τέλος, ένας από τους συμμετέχοντες δεν είχε υποστηρικτικό περιβάλλον και ακολουθούσε μια μοναχική πορεία, κάτι, όμως, που δεν σχετίζεται με τη φυλάκισή του και την αξιόποινη πράξη του, καθώς η απόσταση στις σχέσεις προϋπήρχε: Αδέρφια έχω αλλά είναι σα να μην τα έχω […] Φίλους είχα, αλλά έχω αποτραβηχτεί κι εγώ εδώ και χρόνια […] Η απόσταση υπήρχε από πριν [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Η ζωή μετά την αποφυλάκιση: Επανένταξη ή αποκλεισμός;

Μετά την αποφυλάκιση οι συμμετέχοντες βίωσαν τον στιγματισμό σε πολλά επίπεδα. Ένας από τους συμμετέχοντες ανέφερε ότι στιγματίστηκε στο εργασιακό του περιβάλλον: *Κάποιους ανθρώπους που βρέθηκα τυχαία μαζί τους εκτός εργασίας, μου μιλούσαν κανονικά, αλλά στον χώρο εργασίας μου φερόντουσαν διαφορετικά από φόβο μην έχουν κακή μεταχείριση από τον διευθυντή* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη]. Για κάποιον άλλον το γεγονός ότι βρέθηκε συγκεκριμένα στη φυλακή της Τρίπολης συνέβαλε στο να τον απομακρύνει το περιβάλλον του: *Όταν μάθαν ότι είμαι στην Τρίπολη, τελείωσε κάθε επικοινωνία* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες]. Ακόλουθα, αναφέρθηκε στιγματισμός και δυσκολία εύρεσης εργασίας στη μικρή κοινωνία του τόπου καταγωγής: *Σε ξέρει όλος ο κόσμος. Σου φέρονται άσχημα, δουλειά δεν μπορείς να βρεις* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη], καθώς επίσης ο στιγματισμός είχε αντίκτυπο στη σύναψη συντροφικών σχέσεων: *Υπήρχαν σχέσεις που γνώριζαν. Δεν είχα πρόβλημα με την κοπέλα. Πιο πολύ με τον πατέρα έχεις πρόβλημα αν ξέρει* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Τα πιο βασικά και ουσιώδη προβλήματα που αντιμετώπισαν οι συμμετέχοντες βγαίνοντας από τη φυλακή συνδέονται με την εύρεση εργασίας, καθώς το ποινικό μητρώο αποτελεί ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο, όπως και την εύρεση στέγης. Μερικοί από τους συμμετέχοντες έχουν περάσει ένα διάστημα ως άστεγοι στον δρόμο: *Δεν μπορούσα να βρω δουλειά πουθενά και δεν μπορώ να βρω δουλειά πουθενά […] Η φυλακή είναι το πρόβλημα γιατί σε όλες τις δουλειές ζητάνε ποινικό μητρώο* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / *Εργασία ψάχνω, αλλά με τον κορωνοϊό…* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / *Έκανα χαρτιά για λαχειοπώλης, μου ζητήσανε ποινικό μητρώο. Εμένα γράφει το αδίκημα μέσα… Ακόμη και στο δήμο για να κάνεις χαρτιά να πας να καθαρίσεις, πάλι ποινικό μητρώο σου ζητάνε […] Κανονική δουλειά δεν έχω κάνει. Να κολλήσω ένα ένσημο. Έκανα κάποια χατίρια. Πήγαινα έκανα μια δουλειά και σου έδινε ο άλλος ένα 10αρικο, 20αρικο* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Άλλο εμπόδιο, πέρα από το ποινικό μητρώο, ήταν για κάποιους συμμετέχοντες η επιβαρυμένη υγεία τους η οποία δεν τους επιτρέπει να εργαστούν: *Δεν μπορώ να εργαστώ. Έχω περάσει έμφραγμα βαρύ. Δεν μπορώ ούτε σκαλιά να ανέβω* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / *Υπάρχει πρόβλημα στην εύρεση εργασίας, έχω και μεγάλο πρόβλημα στην υγεία μου και δυσκολεύομαι να βρω δουλειά* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη] / *Δεν μπορώ να δουλέψω.*

Απαγορεύεται να κάνω οτιδήποτε λόγω καρδιάς και λόγω ανευρύσματος. Ακόμη και να κουβαλήσω μια τσάντα σούπερ-μάρκετ [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Όσοι δεν είχαν οικογενειακή στέγη ή κάποιο οικείο πρόσωπο για να τους φιλοξενήσει, έμεναν είτε στον δρόμο είτε σε ξενώνες αστέγων: *Έμενα σε ξενώνα αστέγων […] τώρα έναν μήνα κοιμάμαι έξω* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / *Έχω κάτσει 2 μήνες έξω. Κοιμόμουν στην Ομόνοια* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Βρέθηκα στον δρόμο. Κατέληξα σε ένα υπνωτήριο* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Κάποιοι κατάφεραν να εξασφαλίσουν ένα ελάχιστο κρατικά εγγυημένο εισόδημα με το οποίο καλύπτουν βασικές ανάγκες: *Άρχισα να παίρνω το ΚΕΑ* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / *Το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, τα 200 ευρώ* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη] / *Έχω βγάλει μια σύνταξη υπερήλικα 340 ευρώ* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Στην ερώτηση για το κατά πόσο αξιοποίησαν τις παρεχόμενες υπηρεσίες των φορέων επανένταξης, οι απαντήσεις συνηγορούν περισσότερο σε ad hoc πρακτικές λύσεις που δόθηκαν, παρά σε μακροχρόνια παρέμβαση. Συγκεκριμένα, ενισχύθηκαν με δωροεπιταγές αλυσίδας καταστημάτων υπεραγοράς που προσέφερε η ΕΠΑΝΟΔΟΣ και από αντίστοιχη βοήθεια από τον Ονήσιμο: *Η ΕΠΑΝΟΔΟΣ μου έδωσε κάποιες επιταγές του Σκλαβενίτη και με βάλαν σε ξενοδοχείο για μιάμιση εβδομάδα* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / *Απευθύνθηκα στον Ονήσιμο και μου δώσανε δυο σακούλες τρόφιμα και μέχρι το μεσημέρι μου βάλαν χρήματα για να ζεσταθώ* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη].

Αναφορικά με τις συντροφικές σχέσεις των συμμετεχόντων, αυτό που παρατηρείται είναι η δυσκολία σύναψης σχέσεων και συναισθηματικής εμπλοκής, άλλοτε λόγω του αδικήματος που δεν πρέπει να αποκαλυφθεί: *Έχω μια σχέση πέντε-έξι μήνες και δεν γνωρίζει τίποτα* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη]- και άλλοτε λόγω της επιβαρυμένης υγείας και των προβλημάτων των συμμετεχόντων: *Το αποφεύγω σαν το διάολο […] Έχω ένα ανεύρυσμα κοιλιακής αορτής και πρέπει να προσέχω την πίεσή μου και τις συγκινήσεις για να μη σπάσει […]* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Τέλος, όσον αφορά στα μελλοντικά σχέδια, παρατηρείται μεγάλος δισταγμός μέχρι και αδυναμία να οραματιστούν το μέλλον είτε λόγω της πολύ επιβαρυμένης υγείας τους: *Για το μέλλον δεν ξέρω. Για μένα προέχει η εγχείρηση που θα γίνει μεθαύριο* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / *Να μπορώ να παίρνω τα φάρμακά μου και να επιβιώνω όπως μπορώ. Δεν υπάρχουν σχέδια για μένα αυτή τη στιγμή* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / *Σχέδια δεν ξέρω…Κάθε μέρα δίνω αγώνα για το πως θα βγάλω τη μέρα με τους πονοκεφάλους. Κάθε μέρα η ζωή μου είναι ένας*

αγώνας πώς θα αντιμετωπίσω την υγεία μου [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες], είτε λόγω των περιορισμών που τίθενται στην επιβίωση από την αδυναμία εύρεσης εργασίας και στέγης- *Αν δεν βρεθεί καμιά δουλειά, δεν φαντάζομαι καθόλου το μέλλον μου* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Προτάσεις για παρεμβάσεις επανένταξης

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση των απαντήσεων, στη συζήτηση για τις παραμέτρους που πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν κατά τον σχεδιασμό ενός προγράμματος επανένταξης, οι συμμετέχοντες εστίασαν σε δύο σημεία. Πρώτα απ' όλα ένα πρόγραμμα πρέπει να καλύψει την ανάγκη για εύρεση εργασίας: *Αν υπήρχε μια ομάδα εταιρειών ή εργοστασίων που θα απορροφούσανε τους αποφυλακισμένους […] Να επιδοτήσει εργοδότες να προσλάβουν αποφυλακισμένους* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / *Οι ΜΚΟ να βοηθήσουν τους αποφυλακισμένους μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων. Να υπάρξει συνεργασία με τους δήμους να μπαίνουμε σε προτεραιότητα εργασίας* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες]. Το δεύτερο θέμα που τέθηκε είναι η ανάγκη για στέγαση: *Προηγείται η στέγαση* [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / *Οικονομική στήριξη, στέγη και εργασία. Αυτά είναι τα βασικά που πρέπει να έχει ένα πρόγραμμα* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη].

Παράλληλα με το οποιοδήποτε πρόγραμμα επανένταξης, οι συμμετέχοντες τόνισαν τη σημασία της ύπαρξης ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος στην προσπάθεια να αντεπεξέλθουν σε όλες τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ένας αποφυλακισμένος: *Αυτά τα άτομα που είναι γι' αυτό το αδίκημα μόνο αν έχουν στήριξη από τους συγγενείς, αλλιώς είναι πολύ δύσκολο να τα βγάλουν πέρα* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Να έχεις δυο-τρεις ανθρώπους να μπορείς να πεις τον πόνο σου* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / *Να έχει ένα κοινωνικό περίγυρο, να είναι κοινωνικοποιημένος* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη].

Σημαντική είναι η παρατήρηση ενός εκ των συμμετεχόντων, του μοναδικού που δεν ζει στην Αθήνα, πως οι υπηρεσίες των φορέων επανένταξης και ο όποιος σχεδιασμός προγραμμάτων απαιτεί μια αποκέντρωση καθώς δεν διαμένουν όλοι στα μεγάλα αστικά κέντρα: *Όλα αυτά η ΕΠΑΝΟΔΟΣ δεν πρόκειται να σου τα δώσει ποτέ. Γιατί; Γιατί είναι μόνο στην Αθήνα* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

6. Σκέψεις και αναστοχασμός: Κρατούμενοι για σεξουαλικά εγκλήματα και τιμωρητικότητα

Η μελέτη των κρατούμενων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας είναι μια απαιτητική θεωρητικά και μεθοδολογικά εργασία. Οι δράστες αυτών των εγκλημάτων προκαλούν το κοινό αίσθημα και κλονίζουν τη «συλλογική συνείδηση», με την Ντυρκεμιανή έννοια, «το

σύνολο των αντιλήψεων και αισθημάτων που είναι κοινά στους μέσους πολίτες τις ίδιας κοινωνίας (Durkheim, 1984: 79). Η τιμωρία, κατά συνέπεια, επιτελεί, ειδικά στην περίπτωση αυτών των αδικημάτων, μια χρήσιμη κοινωνική λειτουργία (Vold et. al., 1998: 128), αυτήν της συμβολικής αναπαράστασης της κοινωνικής ηθικής τάξης και της επιβεβαίωσης της σημασίας της τελευταίας για τη διατήρηση της ομαλότητας (Garland, 1990: 25). Ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνεται αυτό, μέσω της τιμωρίας, είναι με την ενίσχυση του σεβασμού των κοινών αντιλήψεων, παραδόσεων και συλλογικών πρακτικών (Durkheim, 1893: 84). Τα εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας προκαλούν ηθικούς πανικούς, αλλά αυτό που παρατηρείται είναι μια στροφή προς αντιλήψεις ετερότητας (othering) των ίδιων των δραστών, που απορρίπτονται περισσότερο από τις ίδιες τις πράξεις τους (Levins, 2014:6), κάτι που αναπόφευκτα επηρεάζει τόσο τη σωφρονιστική τους μεταχείριση όσο και την αντεγκληματική πολιτική εν γένει. Οι αξιόποινες πράξεις κατά της γενετήσιας ελευθερίας, επίσης, ειδικά αυτές που τελούνται σε βάρος ανηλίκων, παράγουν μια περισσότερο σταθερή «τιμωρητική συναίνεση» κατά των δραστών, οι οποίοι, μάλιστα, είναι η πρώτη κατηγορία παραβατών της ποινικής νομοθεσίας που έρχεται στο νου όταν αναλύονται οι περιορισμοί των κριτικών προσεγγίσεων σχετικά με τη φυλακή, ειδικά όταν προωθούνται καταργητικές και φεμινιστικές στρατηγικές σχετικά με το ποινικοκατασταλτικό σύστημα.

Οι δράστες εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας «απανθρωποποιούνται» λόγω της φύσης των πράξεών τους και η «ετεροποίησή» τους ενισχύεται με την επικράτηση μιας νεοφιλελεύθερης τιμωρητικότητας, που από τη δεκαετία του 1980 δίνει έμφαση στη σημασία του ελεύθερου και ευέλικτου υποκειμένου, ενάντια στην «αδιόρθωτη» φύση των «σεξουαλικών εγκληματιών» (Spencer, 2019: 219). Αν οι συνθήκες κράτησης και η εμπειρία της φυλακής είναι τραυματικά γεγονότα, η εμπειρία της φυλάκισης για τους κρατούμενους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας είναι ακόμη πιο επιβαρυμένη καθώς εμπεριέχει πολλαπλούς διαδοχικούς στιγματισμούς και αποκλεισμούς των δραστών τόσο ως εγκληματίες όσο και ως κρατούμενοι. Αν η φυλακή ως θεσμός έχει αποτύχει να επιτύχει την επανένταξη των κρατουμένων, η επανένταξη των κρατούμενων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας είναι ακόμη πιο σύνθετο εγχείρημα. Ο Spencer, σε μια Αγκαμπενική προσέγγιση της μεταχείρισης αυτής της ειδικής κατηγορίας κρατουμένων, αναλύει τον σεξουαλικό εγκληματία-κρατούμενο ως “homo sacer”, «απογυμνωμένο από πολιτικά και νομικά δικαιώματα που αποδίδονται στον κανονικό πολίτη» (ό.π.: 220). Κατά την προσέγγιση αυτή, ο κρατούμενος-δράστης εγκλήματος κατά της γενετήσιας ελευθερίας είναι ένας άνθρωπος που έχει απολέσει τα χαρακτηριστικά που θα του επέτρεπαν να τυγχάνει μεταχείρισης που αρμόζει σε ένα ανθρώπινο ον (ό.π.: 221). Ένα ον που γίνεται αντιληπτό υπό τους όρους της «φυσικής κατάστασης» (Agamben, 2005: 176-7), μια μορφή ζωής που κείται εκτός νόμου, που είναι αποκλεισμένη από τον νόμο αλλά την ίδια στιγμή συνδεδεμένη με τον νόμο μέσω του ίδιου του αποκλεισμού της από αυτόν (μια «*ισχύς*

χωρίς σημασία»: ό.π.: 91). Σύμφωνα με τον Agamben, ο homo sacer μπορεί να θανατωθεί χωρίς τιμωρία (ό.π: 132 επ), καθώς δεν γίνεται λόγος για την «παραδοσιακή» τιμωρία, αλλά για μια απόκριση πιο κοντά στην «εξορία» και τον «πολιτικό θάνατο» (Spencer, 2019: 223).

Παρατηρείται πως, όταν οι δράστες εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας φυλακίζονται, ανήκουν στον «βυθό της ιεραρχίας των κρατουμένων» και συχνά τίθενται σε προστατευτικό καθεστώς καθώς είναι συνήθης η θυματοποίησή τους με εκφοβισμό και σωματική βία, που πολλές φορές οδηγεί σε αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές, ακόμη και στην αυτοκτονία (ό.π.: 233). Πρόκειται για μια πραγματικότητα που ομοιάζει πολύ με το σχήμα του Agamben για τη ζωή που μπορεί να θανατωθεί χωρίς τιμωρία, ακόμη και με την ανοχή, ίσως και τη συμβολή, του αστυνομικού και σωφρονιστικού προσωπικού, με την απόκρυψη-κάλυψη πράξεων βίας, ή ακόμη με την προτροπή τέλεσης και την άτυπη επιβράβευση τέτοιων πράξεων (ό.π.: 234).

Σύμφωνα με τη Levins (2014), παρατηρείται και μια «εσωτερική» ιεραρχία ανάμεσα στους κρατούμενους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας: οι παιδόφιλοι φέρουν το μεγαλύτερο στίγμα ανάμεσα στους σεξουαλικούς εγκληματίες, ενώ οι βιαστές ενήλικων γυναικών έχουν ένα καλύτερο status (Levins, 2014: 4). Φαινόμενα κατάχρησης εξουσίας από το προσωπικό των φυλακών αποδίδονται στη απέχθεια των υπαλλήλων για τα εγκλήματα των σεξουαλικών κρατούμενων.

Οι περισσότερες έρευνες σχετικά με το καθεστώς κράτησης και τη μεταχείριση των κρατουμένων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας έχουν ακολουθήσει τα μονοπάτια της ποσοτικής μεθοδολογίας, σημειώνεται όμως μια στροφή της κοινωνικής έρευνας προς την κατεύθυνση των αντιλήψεων των ίδιων των κρατουμένων αυτών σχετικά με τη μεταχείρισή τους (ό.π.: 6). Επιπλέον, σημειώνεται πως η αξιόποινη πράξη για την οποία βρίσκεται κάποιος στη φυλακή παίζει σημαντικό ρόλο για την κατασκευή της ταυτότητας σε σχέση με την εμπειρία της φυλακής και με τον τρόπο συσχετισμού των κρατούμενων αυτής της κατηγορίας με άλλους κρατούμενους (ό.π.: 7). Περαιτέρω, παρατηρούνται συχνά περιστατικά ακραίας βίας, συμπεριλαμβανομένου του βιασμού και του ομαδικού βιασμού, ακόμη και σε καθεστώτα προστατευτικής φύλαξης των κρατούμενων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, στα οποία υπάγονται οι κρατούμενοι αυτοί κατά την έκτιση της ποινής τους (ό.π.: 10). Τα καθεστώτα κράτησης των δραστών εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας χαρακτηρίζονται από μια έντονη «κουλτούρα βίας» (ό.π.: 11). Πολλές φορές, ακόμη και το γεγονός της συνοδείας ενός κρατουμένου από σωφρονιστικό υπάλληλο, λόγω της ανάγκης προστασίας του από άλλους κρατούμενους, αποτελεί τεκμήριο για την πράξη του συνοδευόμενου (ό.π.), ακόμη και αν υπάρχουν πολλοί άλλοι λόγοι που θα μπορούσαν να συνηγορούν για τη λήψη μέτρων διαδικαστικής ασφάλειας (συνεργασία με τις αρχές, διαφορές με άλλους κρατουμένους κ.λπ.). Σε

αυτό το πλαίσιο, τα ειδικά καθεστώτα κράτησης για τους κρατούμενους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας μπορεί άλλοτε να αυξήσουν το αίσθημα ασφάλειας και άλλοτε να επιτύχουν το αντίθετο αποτέλεσμα (ό.π: 13).

Η μελέτη των Beker κ.α. (2019) αφορά τη διεξαγωγή ποσοτικής έρευνας με 3041 κρατούμενους για σεξουαλικά εγκλήματα σε φυλακές των Η.Π.Α. Σύμφωνα με τα ευρήματά τους, αυτή η κατηγορία κρατουμένων χαρακτηρίζεται περισσότερο από φόβο σχετικά με τις προοπτικές στέγασής τους (ό.π.: 10), παρά για την υποτροπή (ένας φόβος που δεν παρατηρείται να είναι μεγάλος ανάμεσα στους κρατούμενους, αλλά θεωρείται μικρότερος ανάμεσα στους κρατούμενους για σεξουαλικά εγκλήματα). Οι κρατούμενοι αυτοί έχουν ασθενέστερους κοινωνικούς δεσμούς, μεγαλύτερες δυσκολίες αναφορικά με την κοινωνικοποίησή τους (ό.π.: 3), μεγαλύτερους φόβους σχετικά με τη θυματοποίησή τους κατά τη διάρκεια της φυλάκισής τους (καθώς η βία εναντίον τους θεωρείται ως «υπηρεσία δημόσιας ωφέλειας») (ό.π.: 4) και, ακόμη, μικρότερη πρόσβαση σε αγαθά σε σχέση με άλλους κρατούμενους (ό.π.: 10). Επίσης, η αίσθηση στιγματισμού τους είναι μεγαλύτερη από αυτή που χαρακτηρίζει τον γενικό πληθυσμό των φυλακών (ό.π.). Παρόλα αυτά, η μελέτη δεν εντόπισε ριζικά διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με την παροχή υπηρεσιών στη φυλακή, κάτι που αυξάνει την ελπίδα τους για απασχόληση, ως αποτέλεσμα της ικανοποίησής τους σχετικά με τη δυνατότητα να αποκτήσουν βασικές δεξιότητες κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής τους (ό.π.: 14).

Η μελέτη των van den Berg κ.α. (2018) ερευνά το ερώτημα σχετικά με το αν οι κρατούμενοι για σεξουαλικά εγκλήματα είναι περισσότερο κοινωνικά απομονωμένοι σε σχέση με άλλους κρατούμενους στην Ολλανδία. Στο σωφρονιστικό καθεστώς της χώρας δεν υπάρχει πρόβλεψη σχετικά με ειδικά καταστήματα κράτησης και ειδική μεταχείριση αυτής της κατηγορίας κρατουμένων, παρά μόνο μονάδες φροντίδας για ευάλωτους κρατούμενους (ό.π.: 5). Σύμφωνα με τα συμπεράσματά τους, οι σεξουαλικοί εγκληματίες είναι λιγότερο θετικοί όσον αφορά τις σχέσεις τους με το προσωπικό των φυλακών και με τους υπόλοιπους κρατούμενους (ό.π.: 11-12). Άλλες μελέτες έχουν δείξει πως οι κρατούμενοι αυτοί θεωρούνται μια κοινωνική ομάδα περισσότερο στιγματισμένη σε σχέση με τον γενικό πληθυσμό, καθώς αντιμετωπίζονται ως μη-άνθρωποι, αθεράπευτοι, κακοί, κάτι που επηρεάζεται και από τις μειωμένες κοινωνικές δεξιότητές τους. Αναφορικά με τις σχέσεις τους με τους γονείς και την παιδική τους ηλικία, παρατηρείται πως οι δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων είναι περισσότερο κοινωνικά αδέξιοι και όχι πλήρως κοινωνικοποιημένοι πριν την είσοδό τους στη φυλακή (ό.π.: 12). Σχετικά με την παρατηρούμενη διαφοροποίηση και την ιεραρχία ανάμεσα στους κρατούμενους για σεξουαλικά εγκλήματα, η μελέτη δεν επιβεβαιώνει την ύπαρξη περισσότερων δυσκολιών για αυτούς που κατηγορούνται για αδικήματα κατά ανηλίκων, πιθανόν λόγω της απόκρυψης από πολλούς κρατούμενους του αδικήματός τους ή του γεγονότος ότι το σεξουαλικό αδίκημα για το οποίο

κατηγορούνται τελέστηκε σε βάρος ανηλίκου (ό.π.: 13). Επίσης, η μελέτη συμπεραίνει πως αυτοί που είχαν ουσιαστικές κοινωνικές σχέσεις πριν εισέλθουν στη φυλακή συνήθως τις διατηρούσαν μετά την αποφυλάκιση (ό.π.). Τέλος, οι ερευνητές τονίζουν εμφατικά τη σημασία της εκπαίδευσης του σωφρονιστικού προσωπικού στην κατεύθυνση της δημιουργίας περισσότερο ουσιαστικών σχέσεων με τους κρατούμενους για σεξουαλικά αδικήματα, κάτι που κρίνεται πως θα επιδράσει στις πιθανότητες θυματοποίησής τους (ό.π.: 14).

Για τους Ricciardelli και Moir (2013), οι οποίοι μελετούν το καναδικό σωφρονιστικό σύστημα αναφορικά με τους σεξουαλικούς εγκληματίες, οι αποφυλακισμένοι εν γένει είναι η κοινωνική ομάδα που θεωρείται από τις περισσότερο στιγματισμένες στις δυτικές κοινωνίες. Ανάμεσα σε αυτούς, οι κρατούμενοι που κατηγορούνται ή έχουν καταδικαστεί για τη σεξουαλική θυματοποίηση γυναικών και παιδιών είναι ακόμη περισσότερο στιγματισμένοι, θεωρούμενοι ως «τέρατα»· αυτός ο στιγματισμός τους ακολουθεί και στο στάδιο της αποφυλάκισης, καθώς υποβάλλονται σε έντονη επιτήρηση (ό.π.: 355). Το στίγμα που τίθεται στους δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων επιφέρει την αντίληψή τους ως κατώτερων, επικίνδυνων, ακόμη και υπάνθρωπων, φέρνοντας στον νου τον homo sacer του Agamben (ό.π.: 356). Έτσι, οι κρατούμενοι για τα εγκλήματα αυτά είναι οι πιο στιγματισμένοι ανάμεσα στους στιγματισμένους, θεωρούμενοι πως αξίζουν αυστηρής ποινής και μεταχείρισης, η οποία με τη σειρά της περιορίζει τις δυνατότητες επανένταξής τους (ό.π.: 357). Επίσης, παρατηρείται πως οι αστυνομικοί και οι υπάλληλοι της φυλακής έχουν περισσότερο αρνητικές αντιλήψεις για αυτούς σε σχέση με τους επιμελητές κοινωνικής αρωγής, τους ψυχολόγους και τους υπόλοιπους κρατούμενους (ό.π.).

Ο ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας του 1999 ακολουθεί ένα πρότυπο ουδετερότητας σχετικά με την εκτέλεση της ποινής κατά της ελευθερίας, έχοντας εγκαταλείψει σε μεγάλο βαθμό τις αναμορφωτικές στοχοθεσίες των παλαιότερων σωφρονιστικών νομοθεσιών (1967 και 1989). Κατά συνέπεια, ο σκοπός της ποινής είναι η εκτέλεση της δικαστικής απόφασης με σεβασμό στα θεμελιώδη δικαιώματα των κρατουμένων (Κουλούρης, 2009α: 106· Karydis & Koulouris, 2013: 271-2). Το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα χαρακτηρίζεται από κακή υποδομή, έλλειψη χώρου, έλλειψη επαρκούς ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης (OPCAT, 2019· CPT, 2020) και την υπερεκπροσώπηση των αλλοδαπών (Karydis & Koulouris, 2013: 274-5, 278· Κόρος, 2020: 207). Επιπλέον, η εκπαίδευση του σωφρονιστικού προσωπικού θεωρείται ανεπαρκής, η εργασία τους βασίζεται κατά κύριο λόγο στην επιτήρηση των κινήσεων των κρατουμένων, στην έρευνα, στη σύνταξη αναφορών, στη χρήση συσκευών ασφάλειας και επικοινωνίας. Έχουν περιορισμένες προσωπικές επαφές με τους κρατούμενους και, αναφορικά με περισσότερο προσωπικές ανάγκες, πραγματοποιούν κατά βάση παραπομπές στο εξειδικευμένο προσωπικό, η αριθμητική παρουσία του οποίου είναι δυσανάλογα μικρή σε σχέση με τον αριθμό των κρατουμένων, και κατά συνέπεια σε σχέση με τις ανάγκες που υπάρχουν. Τέλος, το προσωπικό

εργάζεται υπό κακές συνθήκες, με έλλειψη καθοδήγησης και χωρίς επίβλεψη, απομονωμένο από άλλους φορείς του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης και κοινωνικούς εταίρους (Karydis & Koulouris, 2013: 275-6).

Επιπλέον, ο πληθυσμός των φυλακών παρουσιάζει αυξητικές τάσεις (με εξαίρεση, ίσως, την αμέσως προηγούμενη περίοδο), ως αποτέλεσμα της άσκησης αντιφατικών αντεγκληματικών πολιτικών (κινούμενων μεταξύ αυστηρότητας και επιείκειας) και στρατηγικών «έμμεσης μείωσης των ποινών» (Τζαννετάκη, 2016) : τα δικαστήρια επιβάλουν υψηλές ποινές κατά της ελευθερίας, ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, συντηρητικών προσεγγίσεων, ως «απάντηση» σε πολιτικές που αποσκοπούν στον περιορισμό του υπερπληθυσμού των φυλακών (σχετικά με τον ευεργετικό υπολογισμό της εργασίας των κρατουμένων, την απόλυση υπό όρους, την εισαγωγή εναλλακτικών της φυλάκισης ποινών και μέτρων κ.ο.κ.) και ως αποτέλεσμα αυστηρών επιλογών αντεγκληματικής πολιτικής και μιας εμπιστοσύνης στις ποινές φυλάκισης για την ικανοποίηση μιας συνεχώς αυξανόμενης επιμονής της κοινής γνώμης προς αυτήν την κατεύθυνση (Karydis & Koulouris, 2013: 270, 283). Ως αποτέλεσμα, ο μόνιμος υπερπληθυσμός «κατηγορείται», μεταξύ άλλων για τη διατάραξη της προσωπικότητας των κρατουμένων, τη μείωση του αυτοσεβασμού και την αύξηση της ανασφάλειας, ως αποτέλεσμα του μεγαλύτερου κινδύνου υποβολής σε βίαια περιστατικά (Δημόπουλος, 2009: 488-9). Επίσης, ο υπερπληθυσμός καθιστά τη διοίκηση των φυλακών προβληματική και δυσχεραίνει τη διεξαγωγή προγραμμάτων επανένταξης (Δημόπουλος, 1998: 131). Η «αποθήκευση» των κρατουμένων είναι εξαιρετικά προβληματική υπό την έννοια της ανάγκης σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και παραβιάζει το άρ. 3 της ΕΣΔΑ (απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας), όπως έχει επανειλημμένα τονιστεί από εθνικούς και περιφερειακούς οργανισμούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το ΕΔΔΑ (Κόρος, 2020: 208). Η σκληρή και χωρίς περιεχόμενο έκτιση της ποινής υπό απάνθρωπες και εξευτελιστικές συνθήκες παράγει έναν αδρανή και κοινωνικά ελλειμματικό σωφρονιστικό πληθυσμό (Κουλούρης, 2009β).

Η μελέτη μας, η οποία είναι εν εξελίξει, επιβεβαιώνει την ειδική μεταχείριση που επιφυλάσσεται για τους κρατούμενους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, καθώς αυτοί ως επί το πλείστον κρατούνται στο Κατάστημα Κράτησης Τρίπολης και σε πτέρυγες του Καταστήματος Κράτησης Γρεβενών που διατίθενται ειδικά για αυτούς. Ο λόγος αυτής της ειδικής μεταχείρισης, παρά την ανυπαρξία σχετικής ειδικής αναφοράς και πρόβλεψης στη σωφρονιστική νομοθεσία, διαφαίνεται πως είναι η ανάγκη προστασίας τους, λόγω του ιδιαίτερου στίγματος που επιφέρει η φυλάκιση για έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, ειδικά δε όταν αυτό έχει τελεστεί σε βάρος ανήλικου ατόμου. Το στίγμα του σεξουαλικού εγκληματία επιφέρει έναν συνεχή φόβο για σοβαρή θυματοποίηση των κρατουμένων, που είναι γνωστός και στους εργαζόμενους στο

ποινικοκατασταλτικό σύστημα (σωφρονιστικούς υπαλλήλους, εξωτερικούς φρουρούς, αστυνομικούς). Η θυματοποίηση αυτή, κατά τις μεταγωγές για δικαστικούς ή άλλους λόγους ή κατά τη σύντομη παραμονή σε κατάστημα κράτησης διαφορετικό από αυτά στα οποία διαμένουν αποκλειστικά ή διαχωρισμένοι οι συγκεκριμένοι κρατούμενοι, λαμβάνει τη μορφή βίας (ενίοτε και σεξουαλικής) από άλλους κρατούμενους, με την ανοχή-αρωγή των αρχών, ή και από τους ίδιους τους φορείς του κοινωνικού ελέγχου. Ωστόσο, όπως ήδη παρατηρήθηκε, η προκαταρκτική έρευνά μας δεν έδειξε κάποια αντιστοιχία αυτού που παρατηρείται σε άλλες μελέτες σε σωφρονιστικά συστήματα άλλων χωρών, σχετικά με την ιεραρχία μεταξύ των κρατουμένων για σεξουαλικά εγκλήματα, σε σχέση με τα σεξουαλικά αδικήματα σε βάρος παιδιών. Για τη θυματοποίηση ενός κρατουμένου για έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, αρκεί η πληροφορία ότι προέρχεται από κατάστημα όπου κρατούνται δράστες αυτών των εγκλημάτων.

Η έρευνά μας, επιπλέον, στη μέχρι τώρα πορεία της, καταγράφει σοβαρές ελλείψεις προγραμμάτων και παρεμβάσεων για την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων γενικά, και των κρατούμενων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, ειδικότερα. Προγράμματα ειδικά προσανατολισμένα στις πράξεις για τις οποίες βρίσκονται στη φυλακή αυτοί οι κρατούμενοι και στους ίδιους τους δράστες απουσιάζουν εντελώς. Τέλος, σημαντικά προβλήματα παρατηρούνται και σχετικά με τις δυνατότητες επανένταξης των κρατούμενων για τα εγκλήματα αυτά, ειδικά σε ό,τι αφορά τη στέγαση και την εύρεση εργασίας. Αναφορικά με το πρώτο, ο στιγματισμός τους ενδέχεται να τους αποκόψει από τον κοινωνικό και οικογενειακό τους περίγυρο, οπότε, στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει η δυνατότητα στέγασης σε ιδιόκτητο σπίτι, η αστεγία ή η επισφαλής στέγαση είναι σοβαρές πιθανότητες. Σχετικά με την επαγγελματική αποκατάστασή τους, παρατηρείται ότι οι συνθήκες της αγοράς εργασίας, ο στιγματισμός και τα θεσμικά εμπόδια εύρεσης εργασίας συνεπεία του εγκλεισμού καθιστούν την κατάσταση ιδιαίτερα δύσκολη. Η ιδιαίτερη ταυτότητα του δράστη ενός εγκλήματος κατά της γενετήσιας ελευθερίας δεν αναφέρθηκε ότι επιδρά περαιτέρω στις ήδη υπάρχουσες σοβαρές δυσκολίας εύρεσης εργασίας για τους συμμετέχοντες.

Είναι σημαντικό να τονιστεί πως μια κριτική του καθεστώτος μεταχείρισης των κρατούμενων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας δεν πρέπει να δίνει έμφαση αποκλειστικά σε ζητήματα σχετικά με τον στιγματισμό, τη βία, τη θυματοποίση, την κοινωνική απομόνωση και την έλλειψη προοπτικών κοινωνικής επανένταξής τους, αλλά θα πρέπει να μπορεί να εστιάσει σε περισσότερο δομικά ζητήματα, λαμβάνοντας υπόψη και τις θέσεις της φεμινιστικής θεωρίας. Σύμφωνα με την Taylor (2018), θα πρέπει να ασκηθεί κριτική στον «φεμινισμό του εγκλεισμού» (“carceral feminism”). Κατά τη ίδια, πρόκειται για μια προβληματική θεώρηση που καθιστά τον φεμινισμό έναν λόγο (περί του) ελέγχου του εγκλήματος, οδηγούμενο στα μονοπάτια της νεοφιλελεύθερης ποινικότητας και σε μια επίταση της τιμωρητικότητας (ό.π.:

34). Η ενδημική σεξουαλική βία θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη, όταν προκρίνεται η φυλακή ως μέσο για την αντιμετώπιση του εγκλήματος. Από μια φεμινιστική σκοπιά, λοιπόν, η φυλακή θα πρέπει να προσεγγιστεί ως «ένα υπερ-μισογυνικό περιβάλλον όπου οι ΛΟΑΤΚΙ και οι σεξουαλικοί κρατούμενοι στοχοποιούνται συγκεκριμένα» και υποβάλλονται σε βιασμούς, και όπου η σεξουαλική βία είναι δομική και κοινότοπη με τη μορφή των μη-συναινετικών σωματικών ελέγχων και άλλων στιγματιστικών και προσβλητικών πρακτικών (ό.π.). Επομένως, η κουλτούρα του βιασμού κανονικοποιεί τον βιασμό ως τιμωρία.

Η συνέχεια της μελέτης μας, που θα εστιάσει περισσότερο στη σωφρονιστική εμπειρία των κρατούμενων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, με έρευνα σε πληθυσμό που βρίσκεται σε καταστήματα κράτησης, αναμένεται να μας δώσει τη δυνατότητα να καταθέσουμε πιο πλούσια ερευνητικά συμπεράσματα, τα οποία θα χρησιμεύσουν ως προτάσεις σωφρονιστικής-αντεγκληματικής πολιτικής και ως προτάσεις για παρεμβάσεις κοινωνικής επανένταξης των κρατούμενων αυτής της κατηγορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ελληνόγλωσσες

Αλοσκόφης, Ο. (2010). *Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων: Στρατηγικές επιβίωσης στη σύγχρονη φυλακή*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ.Ν.Σάκκουλα

Δημόπουλος, Χ. (1998). *Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις*. Αθήνα- Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα

Δημόπουλος, Χ. (2009). *Σωφρονιστικό Δίκαιο*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη

Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων & της Κακομεταχείρισης (2019). *Ετήσια Ειδική Έκθεση OPCAT 2019*. Διαθέσιμο στο: https://www.synigoros.gr/?i=human-rights.el.files.726938

Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική

Κόρος, Δ. (2020). *Η πειθαρχία και τα όριά της στην ελληνική φυλακή*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος

Κουλούρης, Ν. (2009α). *Η κοινωνική επανένταξη της φυλακής*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη

Κουλούρης, Ν. (2009α). Εισαγωγή- Ανώδυνη φύλαξη αδρανών ανθρώπων. Ένας προορισμός για τις ελληνικές φυλακές; Σε ίδιου (επιμ.). *Επι-φυλακή. Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού: Λειτουργία, κατάσταση και μεταχείριση των κρατουμένων*. Αθήνα- Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Λυδάκη, Α. (2001). Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας (2η έκδοση). Αθήνα: Καστανιώτης

Πανταζής, Π. (2009). *Από τα υποκείμενα στο υποκείμενο: Η βιογραφική προσέγγιση στην ψυχοκοινωνική έρευνα* (3η έκδοση). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Τζαννετάκη, Τ. (2016). Η Στρατηγική Έμμεσης Μείωσης των Ποινών. Η εξάντληση των ορίων της και η ανάγκη αλλαγής παραδείγματος. *The Art of Crime,* τ. 1, Νοέμβριος 2016, Η Στρατηγική Έμμεσης Μείωσης των Ποινών: Η εξάντληση των ορίων της και η ανάγκη αλλαγής παραδείγματος – The Art of Crime

Τσιώλης, Γ. (2007). Ιστορίες ζωής και βιογραφικές ανασυγκροτήσεις. Στο Σ.Παπαϊωάννου (επιμ.), Ζητήματα θεωρίας και μεθόδου των κοινωνικών επιστημών. Αθήνα: Κριτική, σσ.88-119

Agamben, G. (2005). *Homo sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή* (μετάφραση Τσιαμούρας, Π.). Αθήνα: Εκδόσεις Scripta

Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική

Glesne, C. (2018). *Η ποιοτική έρευνα: Οδηγός για νέους επιστήμονες*. Αθήνα: Μεταίχμιο

Plummer, K. (2000). Τεκμήρια ζωής: Εισαγωγή στα προβλήματα και τη βιβλιογραφία μιας ανθρωπιστικής μεθόδου. Αθήνα: Gutenberg

Ξενόγλωσσες

Abrams, K.M. and Gaiser, T.J. (2017). Online focus groups. In N.G. Fielding, R.M. Lee and G. Blank (Eds), *The Sage handbook of online research methods* (2nd ed.) (pp.435-450). London: Sage

Atkinson, R. (1998). *The life story interview*. Thousand Oaks: Sage

Baker, T., Zgoba, K., and Gordon, J. A. (2019). Incarcerated for a Sex Offence: In-Prison Experiences and Concerns about Reentry. *Sexual Abuse*, 33(2), DOI: 10.1177/1079063219884588

Bryman, A. (2004). *Social research methods* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press

Deakin, H. and Wakefield, K. (2014). Skype interviewing: Reflections of two PhD researchers. Qualitative Research, 14(5), 603-616

Durkheim, E. (1984). The Division of Labour in Society. Basingstoke: Macmillan (translated in English by Simpson, G)

European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (2020). Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 28 March to 9 April 2019. Διαθέσιμο στο: https://rm.coe.int/16809e2058

Garland, D. (1990). Punishment and modern society: A study in social theory. Oxford: Clarendon Press.

Given, L. (Ed.) (2008). *The sage encyclopedia of qualitative research methods* (vol. 1 & 2). Thousand Oaks: Sage

Hollway, W. and Jefferson, T. (2000). *Doing qualitative research differently: Free association, narrative and the interview method.* Thousand Oaks: Sage

Janghorban, R., Roudsari, R.L. and Taghipour, A. (2014). Skype interviewing: The new generation of online synchronous interview in qualitative research (Commentary). *International Journal of Qualitative Studies in Health and Well-being*, 9: 241-52

Karydis, V. and Koulouris, N. (2013). Greece: Prisons Are Bad but Necessary (and Expanding), Policies are necessary but Bad (and Declining). In Ruggiero, V. and Ryan, M. (eds.) *Punishment in Europe: A Critical Anatomy of Penal Systems* (pp. 263-286). London: Palgrave Macmillan

Levins, A. (2014). *Living among sex offenders. Identity, safety and relationships at Whatton prison*. The Howard League for Penal Reform

LoIacono, V., Symonds, P. and Brown, D.H.K. (2016). Skype as a tool for qualitative research interviews. *Sociological Research Online*, 21(2), 103-117

O' Connor, H. and Madge, C. (2017). Online interviewing. In N.G. Fielding, R.M. Lee and G. Blank (Eds), *The Sage handbook of online research methods* (2nd ed.) (pp.416-434). London: Sage

Rezabek, R.J. (2000). Online focus groups: Electronic discussions for research. *Forum: Qualitative Social Research*, 1(1). Retrieved October 9, 2020, from https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1128/2509

Ricciardelli, R., and Moir, M. (2013). Stigmatized among the Stigmatized: Sex Offenders in Canadian Penitentiaries. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 55(3), 353-385

Ritchie, J. and Lewis, J. (Eds) (2003). *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers.* London: Sage

Ritchie, J., Lewis, J. and El am, G. (2003). Designing and selecting sample. In J. Ritchie and J. Lewis (Eds), *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers* (pp.77-108). London: Sage

Ritchie, J., Spencer, L. and O' Connor, W. (2003). Carrying out qualitative analysis. In J. Ritchie and J. Lewis (Eds), *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers* (pp.219-262). London: Sage

Salmons, J. (2015). *Qualitative online interviews: Strategies, design, and skills* (2nd edition). London: Sage

Salmons, J. (2012). Designing and conducting research with online interviews. In J. Salmons (Ed.), *Cases in online interview research* (pp.1-30). London: Sage

Spencer, D. (2009). Sex offender as homo sacer. *Punishment and Society*, 6(2), 219-240

Sullivan, J.R. (2012). Skype: An appropriate method of data collection for qualitative interviews? *The Hilltop Review*, 6(1), 54-60

Taylor, C. (2018). Anti-Carceral Feminism and Sexual Assault- A Defence. A Critique of the Critique of Carceral Feminism. *Social Philosophy Today,* 34,29-49

Van den Berg, C., Beijersbergen, K., Nieuwbeerta, P., and Dirkzwager, A. (2018). *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 30(7), 825-45

Vold, G. B., Bernard, T. J and Snipes, J. B. (1998). *Theoretical Criminology*. 4th Ed. New York, Oxford: Oxford University Press.

«Όπως βλέπεις μία μαύρη φωτογραφία, έτσι είναι η φυλακή»

Ν.Λ.,πρώην κρατούμενος

Επιμέλεια:
Ελένη Τσουνάκου-Ρουσιά, ΜΔΕ Ποινικών Επιστημών

Ο Ν. έχει περάσει επτά χρόνια από τη ζωή του στη φυλακή. Κρατούμενος από τα 20, με πολυετή καταδίκη για μη βίαιο έγκλημα, αφηγείται στο "*The Art of Crime" την εμπειρία του από τα ελληνικά καταστήματα κράτησης, με αφετηρία τις φυλακές ανηλίκων*. Μιλά για το πώς ο ίδιος διαχειρίστηκε τον προγραμματισμό της ζοφερής καθημερινότητας στη φυλακή, αμφισβητεί το όφελος που απορρέει για την κοινωνία από την επιβολή μεγάλων ποινών ιδίως σε νέους ανθρώπους και θέτει ως βασική προϋπόθεση για τη μη υποτροπή την ουσιαστική στήριξη των αποφυλακισμένων.

Έχω περάσει εφτά χρόνια στη φυλακή: πρώτα ανηλίκων, μετά κλειστή, μετά αγροτική. Τα 21 τα έκλεισα στη φυλακή. Δεν είχα μείνει καθόλου καιρό στην Ελλάδα πριν μπω στη φυλακή, οπότε εδώ δεν είχα κανέναν. Ούτε φίλους είχα, ούτε γλώσσα ήξερα, ούτε την κουλτούρα, τίποτα. Και να είμαι και μέσα, ήτανε πολύ δύσκολο. Τους πρώτους έξι μήνες νόμιζα ότι θα γίνει το δικαστήριο και θα βγω.

Στην αρχή ήταν δύσκολο, μετά ο άνθρωπος όλα τα συνηθίζει. Κι αν δεν σκέφτεσαι να βγεις και καθημερινά κάνεις πράγματα που είσαι συνηθισμένος, οι μέρες, τα χρόνια περνάνε πιο εύκολα. Αν όμως σκέφτεσαι κάθε μέρα ότι, ας πούμε τον Ιούλιο βγαίνω ή σε έναν μήνα βγαίνω, τότε βασανίζεις τον εαυτό σου. Αν έχεις πορεία μπροστά και πολλά χρόνια, είσαι πιο ήρεμος, πιο οργανωμένος και, εντάξει, αναλόγως και τι άνθρωπος είσαι. Εγώ ήμουνα έτσι. Στη φυλακή είναι πιο εύκολο να έχεις ένα πρόγραμμα. Τον πρώτο ενάμιση χρόνο ήτανε για μένα δύσκολο, μετά όμως μπήκα σε πρόγραμμα: το πρωί σηκωνόμουνα, πήγαινα για δουλειά, μετά γυμναστική, μετά κοιμόμουνα. Όλα είχανε ρολόι.

Απλά η φυλακή είναι ένα πράγμα που βλέπεις τον ίδιο κόσμο, τις ίδιες ιστορίες καθημερινά. Όπως βλέπεις μια μαύρη φωτογραφία, έτσι είναι η φυλακή. Δηλαδή δεν έχει χρώμα εκεί μέσα, είναι τσιμέντο, είναι γκρι χρώμα παντού. Έχεις ένα περιθώριο να είσαι με τον εαυτό σου, μόνος σου και να σκέφτεσαι και η πολλή σκέψη μέσα στη φυλακή καμιά φορά σε κουράζει. Γιατί όταν απαντάς μία ερώτηση, μετά ανοίγει δεύτερη ερώτηση και πηγαίνεις και κουράζεσαι.

Τελικά δεν βρίσκεις άκρη. Προσπαθείς να μην σκέφτεσαι, να κάνεις γυμναστική, να δουλεύεις πολύ, να κουράζεσαι και να πέφτεις να κοιμηθείς.

Επισκεπτήρια δεν είχα. Για μένα, τώρα που το σκέφτομαι, είναι καλύτερα που δεν είχα κανέναν. Άλλος μπορεί να το κοιτάξει αλλιώς, και να πει «πολύ κακό πράγμα που δεν έχεις κανέναν». Αλλά αυτό το πράγμα έβλεπα: ότι κάποιος έμπαινε, έβλεπε το παιδί του και δεν μπορούσε να το αγκαλιάσει, να είναι μαζί του ή λέγανε ότι «τελειώνει ο χρόνος και πρέπει να μπεις». Έμπαινε μέσα πάλι και η οικογένεια έφευγε κι αυτό ήτανε πολύ δύσκολο, σαν να έμπαινε πάλι φυλακή.

Τη μέρα του εφετείου είχα γενέθλια. Πάω εφετείο, έχω γενέθλια και ακούω ότι μου αφήσανε την ίδια ποινή. Και γιατί; Τι είπε ο δικαστής; Είπε ότι «δεν σου μετράμε ότι ήσουνα μικρός, επειδή έκανες μεγάλο έγκλημα», λέει, «κι αν δεν σε τιμωρήσουμε τώρα μπορεί να βγεις έξω, να κάνεις χειρότερα». Εγώ δεν συμφωνώ με αυτό, ότι με πολλά χρόνια ο άνθρωπος γίνεται καλύτερος. Αυτό το πράγμα με τη μεγάλη ποινή δεν ισχύει. Από πάντοτε υπήρχε έγκλημα και θα υπάρχει, νομίζω. Απλά δεν είναι λύση να βάλεις ανθρώπους είκοσι, τριάντα χρόνια μέσα στη φυλακή να σαπίσουν εκεί. Γιατί μετά από αυτά τα χρόνια κάποιοι μερικοί πάλι θα βγούνε έξω. Και όταν θα βγούνε έξω αυτοί θα είναι ακόμα χειρότεροι προς την κοινωνία, βίαιοι και θα προσπαθήσουνε με κάποιο τρόπο να πάρουνε εκδίκηση. Αυτό το πιστεύω. Γι' αυτόν τον λόγο κι εμείς, η κοινωνία, όλοι οι άνθρωποι πρέπει να σκεφτούμε αυτό που έκανε αυτός ο άνθρωπος, γιατί το έκανε.

Αυτοί που σκέφτονται ότι μία μεγάλη ποινή θα κάνει καλύτερο έναν που έχει μικρή ηλικία είναι λάθος. Υπάρχει πολλή πιθανότητα να μάθει όχι καλά πράγματα από μεγάλους που είναι ήδη μέσα, που έχουν ξαναμπεί-ξαναβγεί. Είναι μικρός, δεν ξέρει τη ζωή, βλέπει τους μεγάλους και νομίζει ότι αυτό είναι το σωστό γιατί δεν έχει το καλό παράδειγμα. Και σιγά σιγά καταντά να είναι κάτω. Από τα παιδιά στην ηλικία μου που ήμασταν μαζί στην πρώτη φυλακή τα περισσότερα έχουνε πεθάνει. Και έξω από τη φυλακή και μέσα, άλλος με πρέζα, άλλος έπεσε από το μπαλκόνι. Τρεις τέσσερις έχουν μείνει μέσα στη φυλακή και δυο τρεις βγήκαμε. Δηλαδή πολλοί αφήσανε τη ζωή εκεί ή βγήκανε μισοί άνθρωποι, ζούνε με φάρμακα ή με πολλές ασθένειες. Κι εγώ άνετα μπορούσα να αφήσω εκεί τη ζωή. Τώρα που το σκέφτομαι, δεν ξέρω, τυχερός είμαι; Ειδικά με τα ανήλικα γίνονται τραγικά πράγματα. Τα περισσότερα κάποιο ίδρυμα, κάποιος μεγάλος τα κακοποίησε. Ένα τέτοιο παιδί όσο μεγαλώνει και γίνεται δυνατό, τόσο βίαιο γίνεται απέναντι στην κοινωνία. Δηλαδή είναι μπούμερανγκ, το κακό μεγαλώνει και μας γυρνάει πίσω. Και τώρα ερώτηση: ποιος φταίει για όλα αυτά; Όταν ένα παιδί δεν έχει σωστή φροντίδα και γίνεται όλο αυτό, το κακοποιούνε, και αυτό μετά κακοποιεί άλλους; Εγώ νομίζω ότι εμείς οι άνθρωποι, όταν γίνεται κάποιο βίαιο έγκλημα ή κάτι τέτοιο, κάπου φταίμε κι εμείς όλοι μας, η κοινωνία.

Πολλά πράγματα μου έμαθε η φυλακή, δηλαδή μου έμαθε να περιμένω, να μπορώ να δουλεύω με κόσμο, με διαφορετικά κεφάλια. Τη γλώσσα την έμαθα μόνος μου στη δουλειά. Με βάλανε μαγειρείο, γιατί εκεί έπαιρναν μονάχα εκείνους που είχανε μεγάλη ποινή. Στο μαγειρείο ήτανε όλοι Έλληνες, κάθε μέρα άκουγα που μιλάγανε και άρχισα να μαθαίνω τη γλώσσα και να μαθαίνω να μαγειρεύω. Γιατί είχα βαρεθεί, ήθελα να ασχολούμαι με κάτι, ήθελα να κάνω κάτι. Όταν πήγα στο μαγειρείο δεν ήξερα να καθαρίζω πατάτες και μετά με τα χρόνια έφτασα να γίνω μάγειρας, αρχιμάγειρας. Αν δεν ήξερα ελληνικά δεν θα μπορούσα να πάρω ούτε άδεια, ούτε να πάω αγροτική. Γιατί έβλεπα κόσμο που ήτανε χρόνια μέσα, δεν ξέρανε ελληνικά και ό,τι δικαιώματα είχανε ούτε ξέρανε, ούτε είχαν ασχοληθεί. Όταν δεν ξέρεις τη γλώσσα είσαι σαν μικρό παιδί, όποιος θέλει να σε κοροϊδέψει σε κοροϊδεύει.

Για να πάρω άδεια, πριν βγω εντελώς, ήρθε η αδερφή μου και με πήρε από τη φυλακή. Μόλις έκατσα στο ταξί, να σου πω την αλήθεια, ξέχασα που είχα μέσα πέντε χρόνια. Που είχα κάτσει πέντε χρόνια μέσα, που νόμιζα ότι ποτέ δεν θα ξεχάσω, μόλις έκατσα στο ταξί και έφυγα λίγο μακριά από τη φυλακή, τα ξέχασα. Δεν ξέρω γιατί. Μπορεί οι άνθρωποι έτσι να είμαστε φτιαγμένοι. Αν κοιτάς μπροστά είναι μακρινός δρόμος, αν κοιτάς πίσω είναι λίγος. Η αδερφή μου ήρθε από άλλη χώρα. Ήρθε να με πάρει να βγω για άδεια, γιατί δεν είχα κανέναν συγγενή εδώ και μου ζητάγανε να έχω συγγενείς για να πάρω την άδεια.

Τώρα που αποφυλακίστηκα νιώθω σαν να μην ήμουν εγώ, κάποιος άλλος. Που βγήκα έξω, τους πρώτους τρεις τέσσερις μήνες δεν μου άρεσε. Ήταν φασαρία, βαβούρα, πολύς κόσμος. Χανόμουνα, δεν είχα συνηθίσει. Μετά σιγά σιγά μπήκα στην κοινωνία. Όταν δεν είσαι στη φυλακή, δεν μπορείς να σκέφτεσαι και να ξέρεις τι γίνεται εκεί. Μην πω ότι «εγώ το καταλαβαίνω, εγώ το ξέρω», δεν μπορώ να το πω αυτό. Τώρα, επειδή δεν είμαι εκεί, δεν το ξέρω τι γίνεται. Αν είναι τέτοιες οι συνθήκες που ήτανε, είναι πολύ άσχημες για τον κόσμο μέσα. Υπήρξε περίοδος που άνθρωποι κοιμούνταν κάτω ή μέσα στον διάδρομο. Υπήρξε πρόβλημα με τα φάρμακα, άνθρωπος είχε καρκίνο και του δίνανε depon. Ήρθε ένα παιδί και είπε «παιδιά έχω aids και πάρτε αίμα» και πήρανε μετά από μήνες και για μήνες ήταν μαζί μας, χωρίς να παίρνει τα φάρμακά του, χωρίς τίποτα.

Για μένα κανένα πρακτικό θέμα δεν ρυθμίστηκε μέσα, για να το βρω έτοιμο έξω. Καθόλου, τίποτα. Αυτή τη στιγμή έχω ένα χαρτί που δίνω «παρών» και μόνο αυτό. Ούτε και αυτό το βοήθημα πήρα 720 ευρώ, δεν ξέρω πόσο είναι, για τρεις μήνες όλα μαζί. Δηλαδή, πόσο βγαίνει; 240 βγαίνει τον μήνα; Ούτε αυτό δεν πήρα. Δηλαδή βγήκα κοινωνία χωρίς τίποτα. Απλά κάτι έτυχε, ότι φίλος μου βγήκε πιο νωρίς, πήγε σε μια δουλειά κι εκεί θέλανε έναν βοηθό. Βγήκα Πέμπτη και Σαββάτο πήγα να δουλέψω.

Αμολάς έτσι έναν άνθρωπο που τον είχες μέσα για χρόνια. Εγώ όσο ήμουν φυλακή έχασα τον πατέρα και τον αδερφό μου, είναι μερικοί που τους πεθάνανε όλοι. Βγαίνει ο άλλος έξω και δεν έχει τίποτα, ούτε φίλους ούτε τίποτα. Έχει βγάλει δέκα χρόνια και βγαίνει έξω με 720 ευρώ για τρεις μήνες και με ένα ταμπού στη κοινωνία, που να πας κάπου και να μάθουν ότι ήσουνα φυλακή δεν θα σε πάρουν για δουλειά όσο καλός και να είσαι. Παντού θα έχεις πρόβλημα για αυτόν τον λόγο.

Γι' αυτό πρέπει να έχουμε μεγάλη στήριξη, όχι για μικρές ποινές, αλλά για αυτούς που έχουνε μεγάλη ποινή. Όταν ένας άνθρωπος εργάζεται χρόνια μέσα στη φυλακή, μπορεί να του πει το κράτος ότι σου δίνουμε κάποια ευρώ τον μήνα να δουλεύεις. Απλά αυτά τα λεφτά δεν θα τα πάρεις μέσα στη φυλακή μα όταν θα βγεις έξω κι αν πεθάνεις θα είναι στο κράτος. Εγώ δεν λέω να πληρώνεται κανονικά όπως έξω, αλλά να έχει ένα ποσό που να βγει έξω μετά από χρόνια και να πει «έχω τρία χιλιάρικα, τέσσερα χιλιάρικα μέχρι να κάνω κάτι, να βρω δουλειά και να ζήσω αξιοπρεπώς».

Άνθρωπος που έχει περάσει πολλά στη φυλακή πρέπει να έχει στήριγμα. Εγώ νομίζω ότι δεν υπάρχει κακός άνθρωπος. Δεν υπάρχει ούτε καλός άνθρωπος, είμαστε αυτό που είμαστε. Αν όμως θα έχει κάποιος στήριγμα, κάποιο βοήθημα, νομίζω ότι δεν θα κάνει ξανά έγκλημα. Όμως αν δεν έχει να φάει, αν δεν έχει να κοιμηθεί, τον αναγκάζει η κοινωνία πάλι να πάει κάτι να κάνει να ζήσει. Εκεί ξυπνάει το ζώο, πώς να σου πω, το ένστικτο.

Η δικαστική συνεργασία Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ηνωμένου Βασιλείου σε ποινικές υποθέσεις μετά το Brexit*

Ανδρέας Γεωργόπουλος

Δικηγόρος, ΠΜΣ Ποινικών Επιστημών ΕΚΠΑ
LL.M. Πανεπιστημίου Μονάχου, Υπ. Δ.Ν.

I. Εισαγωγή - Η αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Brexit)

Στις 23 Ιουνίου 2016 το ΗΒ[1] της Μεγάλης Βρετανίας και της Ιρλανδίας διεξήγαγε δημοψήφισμα σχετικά με την αποχώρηση ή μη από την ΕΕ[2]. Το 51.9 % των ψηφισάντων τάχθηκε υπέρ της αποχώρησης[3].

Αν και το αποτέλεσμα του Δημοψηφίσματος δεν ήταν νομικά δεσμευτικό, το ΗΒ αποφάσισε να προβεί σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες για την υλοποίησή του. Ενεργοποιήθηκε έτσι για πρώτη φορά η διαλαμβανόμενη στο άρθρο 50 της ΣΕΕ[4] νεοπαγής[5] ρήτρα αποχώρησης Κράτους Μέλους από την ΕΕ[6].

Στις 31 Ιανουαρίου 2020, μετά από εκτεταμένες διαπραγματεύσεις, τέθηκε σε ισχύ η Συμφωνία Αποχώρησης του ΗΒ από την ΕΕ και από την 1η Φεβρουαρίου 2020 το ΗΒ κατέστη κι επίσημα τρίτη χώρα έναντι της ΕΕ και των Κρατών Μελών της[7].

---

* *Θερμές ευχαριστίες στο συνάδελφο Δημήτριο Τσιλίκη, Μ.Δ.Ε., υπ. Δ.Ν., για το ερέθισμα και τη μεγάλη συμβολή του στην ανεύρεση κι αποστολή πολύτιμου αγγλικού και γερμανικού βιβλιογραφικού υλικού.*

1. Ηνωμένο Βασίλειο.

2. Ευρωπαϊκή Ένωση.

3. Να σημειωθεί ότι ιστορικά αυτό δεν ήταν το μόνο δημοψήφισμα που αφορούσε τη σχέση του ΗΒ με την Ευρώπη. Την 05.06.1975 είχε διενεργηθεί και πάλι δημοψήφισμα στο ΗΒ που αφορούσε την έγκριση της συμμετοχής (από την 1η Ιανουαρίου 1973) του ΗΒ στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Τότε η συμμετοχή είχε εγκριθεί.

4. Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

5. Εισήχθη με τη Συνθήκη της Λισαβόνας.

6. Βλ. αναλυτικά για τη διαδικασία αποχώρησης του ΗΒ και την ερμηνεία από πλευράς Ενωσιακού Συνταγματικού Δικαίου του άρθρου 50 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση Χ. Τσιλιώτης, Η αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση (BREXIT), 2020.

7. Για την παραδοσιακά «δύσκολη» σχέση μεταξύ ΕΕ και ΗΒ βλ. μεταξύ άλλων Valsamis Mitsilegas, The uneasy relationship

Η έξοδος του ΗΒ από το οικοδόμημα της ΕΕ κι η ένταξή του σε καθεστώς τρίτης χώρας οδήγησε αναπόδραστα στην ανάγκη εκ νέου ρύθμισης της δικαστικής συνεργασίας του ΗΒ με τα Κράτη Μέλη της ΕΕ σε ποινικές υποθέσεις[8].

ΙΙ. Ο επιλεγείς τρόπος ρύθμισης της δικαστικής συνεργασίας

Μία από τις δυνατότητες που είχε στη διάθεσή του το ΗΒ ως "τρίτη χώρα", για να ρυθμίσει τις μελλοντικές του σχέσεις δικαστικής συνεργασίες, ήταν η σύναψη διεθνών συμβάσεων με κάθε ένα Κράτος Μέλος της ΕΕ ξεχωριστά. Είναι προφανές ότι ένα τέτοιο εγχείρημα προϋπέθετε τη διεξαγωγή μακροχρόνιων διαπραγματεύσεων, γεγονός που θα προξενούσε πλήρη νομική αβεβαιότητα κατά τη διάρκειά τους. Κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να επιλεγεί.

Μία έτερη εναλλακτική λύση θα μπορούσε να είναι η απλή εφαρμογή των ήδη τότε υπαρχουσών διεθνών συμβάσεων που είχαν υπογράψει το ΗΒ και το εκάστοτε Κράτος Μέλος της ΕΕ. Και στην περίπτωση αυτή θα δημιουργούνταν νομική ανασφάλεια και κίνδυνος αποκλινουσών κάθε φορά ρυθμίσεων, καθώς δεν ήσαν όλα τα Κράτη Μέλη της ΕΕ συμβαλλόμενα μέρη στις ίδιες διεθνείς συμβάσεις με το ΗΒ[9].

Η ΕΕ, αντί των παραπάνω, επέλεξε να κάνει χρήση της εξουσίας της [10] να συνάπτει η ίδια συμφωνίες με τρίτες χώρες, οι οποίες αναπτύσσουν δεσμευτικό αποτέλεσμα όχι μόνον για την ΕΕ και τους θεσμούς της αλλά και για όλα τα Κράτη Μέλη, την τρίτη χώρα και όλους τους θεσμούς και τα όργανά τους[11], [12].

Έτσι λοιπόν στις 24 Δεκεμβρίου 2020, η ΕΕ και το ΗΒ κατέληξαν στη Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας για να ρυθμίσουν μεταξύ άλλων τις μελλοντικές σχέσεις τους στον τομέα της δικαστικής συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις.

---

between the UK and European criminal law: from opt-outs to Brexit?, Crim. L.R. 2016, 8, σ. 519-538.

8. βλ. αναλυτικότερα για το θέμα αυτό V. Mitsilegas, EUROPEAN CRIMINAL LAW AFTER BREXIT, Criminal Law Forum (2017) 28 σ. 219-250 και πρβλ. K. Ambos, Brexit und Europäisches Strafrecht, JZ 2017 σ. 708-710.

9. Πρβλ. K. Ambos, JZ 2017 σ. 710-712.

10. Αρθρ 216-218 ΣΕΕ.

11. S. Schomburg, General Provisions under the EU-UK Trade and Cooperation Agreement, New Journal of European Criminal Law 2021, Vol. 12 (2), σ. 204.

12. βλ. σχετικά την ενδιαφέρουσα ανάλυση για την υιοθέτηση του ελβετικού μοντέλου ως εναλλακτικής δυνατότητας για τη ρύθμιση της μελλοντικής σχέσης ΗΒ και ΕΕ F. Meyer, The "swiss model" as an option for the future UK-EU relationship, Criminal Law Forum (2017) 28, σ. 275–299.

Στις 31 Δεκεμβρίου 2020 η Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας ΕΕ - ΗΒ δημοσιεύθηκε στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης κι ετέθη προσωρινά σε ισχύ από την 1η Ιανουαρίου 2021[13].

Στις 27 Απριλίου 2021 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε τη Συμφωνία και δύο μέρες μετά, την 29η Απριλίου 2021, το Συμβούλιο εξέδωσε απόφαση για τη σύναψη της συμφωνίας εμπορίου και συνεργασίας ΕΕ-ΗΒ και της συμφωνίας για την ασφάλεια των πληροφοριών. Αυτό ήταν και το τελευταίο στάδιο από πλευράς ΕΕ για την επικύρωση της συμφωνίας για τη μετά Brexit εποχή.
Οι δύο συμφωνίες τέθηκαν σε ισχύ την 1η Μαΐου 2021[14].

III. Η Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ηνωμένου Βασιλείου

1. Το Περιεχόμενο της Συμφωνίας

Η δικαστική συνεργασία μεταξύ ΕΕ και ΗΒ σε ποινικές υποθέσεις ρυθμίζεται στο Τρίτο Μέρος (Άρθρα 522-701) της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας, το οποίο τιτλοφορείται «Συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις».

Το Τρίτο Μέρος αποτελείται από δεκατρείς υποενότητες (Τίτλους).
Στόχος του είναι η πρόβλεψη της συνεργασίας στον τομέα επιβολής του νόμου και της δικαστικής συνεργασίας μεταξύ, αφενός, των Κρατών Μελών και των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της ΕΕ και, αφετέρου, του Ηνωμένου Βασιλείου.

Ο Τίτλος Ι (αρθρ. 522-526) περιλαμβάνει τις γενικές διατάξεις. Εξέχουσας σπουδαιότητας είναι το άρθρο 524 στο οποίο ρητώς προβλέπεται ότι οι βασικές αρχές στις οποίες στηρίζεται η συνεργασία του Ηνωμένου Βασιλείου με την ΕΕ και τα Κράτη Μέλη της είναι ο σεβασμός των Μερών και των κρατών μελών για τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών των ατόμων, μεταξύ άλλων όπως ορίζονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.
Ο Τίτλος ΙΙ (αρθρ. 527-541) περιλαμβάνει διατάξεις για την ανάπτυξη της αμοιβαίας συνεργασίας σχετικά με την αυτοματοποιημένη διαβίβαση προφίλ DNA, δεδομένων σχετικά με δα-

13. ΕΕ L 444/14 της 31.12.2020.
14. ΕΕ 149/689 της 30.04.2021.

κτυλικά αποτυπώματα και ορισμένων δεδομένων σχετικά με εσωτερικές άδειες κυκλοφορίας οχημάτων για την πρόληψη και διερεύνηση αξιόποινων πράξεων.

Ο Τίτλος ΙΙΙ (αρθρ. 542-562) ρυθμίζει τη δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις μεταξύ του ΗΒ και της ΕΕ σε σχέση με τα δεδομένα που περιέχονται στις καταστάσεις ονομάτων επιβατών (PNR).

Ο Τίτλος IV (αρθρ. 563) πραγματεύεται τη συνεργασία στον τομέα των επιχειρησιακών πληροφοριών με σκοπό α) την πρόληψη, τη διερεύνηση, την ανίχνευση ή τη δίωξη ποινικών αδικημάτων· β) την εκτέλεση ποινικών κυρώσεων· γ) την προστασία από απειλές κατά της δημόσιας ασφάλειας και την αποτροπή τους και δ) την πρόληψη και καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας.

Ο Τίτλος V (αρθρ. 564-579) κι ο Τίτλος VI (αρθρ. 580-595) ρυθμίζουν κατά τρόπο αναλυτικό τη συνεργασία του ΗΒ με την Ευρωπόλ και τη Eurojust αντίστοιχα.

Ο Τίτλος VII (αρθρ. 596 - 632) περιλαμβάνει τις διατάξεις για τη ρύθμιση του μηχανισμού παράδοσης βάσει εντάλματος σύλληψης.

Ο Τίτλος VIII (αρθρ. 633 -642) αναφέρεται στην αμοιβαία δικαστική συνδρομή και στοχεύει στη συμπλήρωση των διατάξεων και τη διευκόλυνση την εφαρμογής α) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Αμοιβαίας Δικαστικής Συνδρομής επί ποινικών υποθέσεων του 1959 β) του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Αμοιβαίας Δικαστικής Συνδρομής του 1978· και γ) του Δεύτερου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Αμοιβαίας Δικαστικής Συνδρομής του 2001.

Ο τίτλος ΙΧ (αρθρ. 643-651) περιέχει ρυθμίσεις για την ανταλλαγή πληροφοριών Ποινικού Μητρώου, **ο Τίτλος Χ (αρθρ. 652-655)** αναφέρεται στην καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας**, ο τίτλος XI** (**αρθρ. 656-689)** περιλαμβάνει διατάξεις για τη δέσμευση και τη δήμευση και στοχεύει να ρυθμίσει τη συνεργασία για σκοπούς ερευνών και διαδικασιών που έχουν ως στόχο τη δέσμευση περιουσίας με απώτερο σκοπό την επακόλουθη δήμευσή της, **ο τίτλος XII (αρθρ. 690 έως 694**) περιλαμβάνει λοιπές διατάξεις σχετικά για τη δικαστική συνεργασία κι ο **Τίτλος XIII (αρθρ. 695- 701)** ρυθμίζει τον τρόπο επίλυσης των διαφορών που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή του Τρίτου Μέρους της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας.

Στόχος της μελέτης είναι να επισημανθούν ορισμένες επί μέρους ρυθμίσεις που παρουσιάζουν πρακτικό αλλά και θεωρητικό ενδιαφέρον, καθώς είτε τροποποιούν κατά τρόπο ουσιώδη τους όρους της δικαστικής συνεργασίας ανάμεσα στο ΗΒ και τα Κράτη Μέλη της ΕΕ είτε εισάγουν νέους θεσμούς η λειτουργία και η φύση των οποίων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

2. Επί μέρους ρυθμίσεις της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας

α. Η Έκδοση μετά το Brexit

i) Το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης αποτελεί το πιο εμβληματικό κι αποτελεσματικό εργαλείο στο τομέα της δικαστικής συνεργασίας μεταξύ των Κρατών Μελών της ΕΕ βασιζόμενο στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης αποφάσεων. Έχει δε τύχει ευρύτατης εφαρμογής, παρά την κριτική που του έχει ασκηθεί. Ανάμεσα στα Μέλη της ΕΕ που συμμετείχαν στο Σύστημα του ΕΕΣ[15] ήταν και το ΗΒ. Η αποχώρησή του, όμως, από την ΕΕ σήμανε και την παύση ισχύος του ΕΕΣ στο ΗΒ[16].

Κρίσιμη για τον ακριβή χρονικό προσδιορισμό της παύσης ισχύος του ΕΕΣ για το ΗΒ είναι η μεταβατική δικαίου διάταξη του άρθρου 632 της ΣΕΣ. Σε αυτή ορίζεται ότι οι διατάξεις του Τίτλου VII της ΣΕΣ εφαρμόζονται και για τα Ευρωπαϊκά Εντάλματα Σύλληψης που εκδόθηκαν σύμφωνα με την Απόφαση Πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου από κάποιο κράτος πριν από τη λήξη της μεταβατικής περιόδου, όταν ο καταζητούμενος δεν έχει συλληφθεί με σκοπό την εκτέλεση του εντάλματος σύλληψης πριν από τη λήξη της μεταβατικής περιόδου[17].

Συνεπώς κρίσιμο χρονικό σημείο είναι εκείνο της σύλληψης. Εάν ο καταζητούμενος έχει συλληφθεί πριν από τη λήξη της μεταβατικής περιόδου, συνεχίζουν να τυγχάνουν εφαρμογής οι διατάξεις του ΕΕΣ. Εάν ο καταζητούμενος δεν έχει συλληφθεί, εφαρμόζεται ο Τίτλος VII της ΣΕΣ[18], χωρίς να απαιτείται η έκδοση νέου εντάλματος σύλληψης[19].

ii) Το ΗΒ, στις διαπραγματεύσεις που διεξήχθησαν μετά την απόφαση του να αποχωρήσει από την ΕΕ, κατέστησε σαφές ότι επιθυμούσε ένα αντίστοιχο με το ΕΕΣ fast track σύστημα έκδοσης, επί τη βάσει των αρχών που διέπουν τη Συμφωνία Παράδοσης της ΕΕ με τη Νορβηγία και την Ισλανδία[20].

15. Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης.

16. βλ. σχετικά V. Mitsilegas, Criminal Law Forum 2017, σ. 230-233.

17. Στα άρθρα 4 και 126 της Συμφωνίας Αποχώρησης οριζόταν ότι το ΗΒ θα συνέχιζε να συμμετέχει στο Σύστημα του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης καθ όλη τη μεταβατική περίοδο έως και την 31 Δεκεμβρίου 2020 και δεν θα λογιζόταν για το χρονικό αυτό διάστημα ως τρίτο Κράτος.

18. Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας.

19. E. Grange, B. Keith, S. Kerridge, Extradition under EU-UK Trade and Cooperation Agreement, NJECL 2021 Vol 12 (2) σ. 216.

20. ΕΕ L 292 της 21.10.2006, ΕΕ L 343/1 της 28.11.2014.

Τούτο έγινε δεκτό, καθώς ο νέος μηχανισμός έκδοσης βασίζεται στον προϋπάρχοντα μηχανισμό του ΕΕΣ, αναπαράγοντας εν πολλοίς τις ρυθμίσεις του ΕΕΣ και της Συμφωνίας Παράδοσης της ΕΕ με την Ισλανδία και τη Νορβηγία[21].

Ο μηχανισμός έκδοσης παραμένει μία μάλλον δικαστική παρά πολιτική διαδικασία, ενώ τα αυστηρά χρονικά όρια, το περιεχόμενο και η μορφή του εντάλματος σύλληψης προσιδιάζουν με εκείνα τις συμφωνίας με Ισλανδία και Νορβηγία[22]. Πέραν του περιεχομένου ακολουθείται και κοινή ορολογία με αυτή του ΕΕΣ.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το ΗΒ αντιμετωπίζεται στη Συμφωνία με τρόπο που παραπέμπει πιο πολύ σε αντιμετώπιση προς Κράτος Μέλος της ΕΕ κι όχι σε τρίτη χώρα, για την οποία δεν υφίσταται πλέον ο τεκμαιρόμενος δεσμός αμοιβαίας εμπιστοσύνης που συνδέει μεταξύ τους τα Κράτη Μέλη της ΕΕ.

iii) Υφίστανται, όμως, και ορισμένες σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με την Απόφαση Πλαίσιο για το ΕΕΣ.

Στο άρθρο 597 της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας ορίζεται ότι «Η συνεργασία μέσω του εντάλματος σύλληψης είναι αναγκαία και αναλογική, και λαμβάνει υπόψη τα δικαιώματα του καταζητούμενου και τα συμφέροντα των θυμάτων, σε συνάρτηση και με τη σοβαρότητα της πράξης, την πιθανή ποινή που θα επιβληθεί και το ενδεχόμενο να λάβει ένα κράτος λιγότερο αυστηρά αναγκαστικά μέτρα από ό,τι η παράδοση του καταζητούμενου, ιδιαίτερα με στόχο να αποφευχθούν άσκοπα μεγάλα διαστήματα προσωρινής κράτησης».

Η πρόβλεψη της αρχής της αναλογικότητας συνιστά σημαντική προσθήκη στους όρους που διέπουν τη συνεργασία μέσω του εντάλματος σύλληψης, καθώς δεν υπήρχε τέτοιου περιεχομένου διάταξη στην Απόφαση Πλαίσιο για το ΕΕΣ. Διαφαίνεται, ενδεχόμενα, η πρόθεση των Μερών να αντικαταστήσουν πλέον την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης του αρθρ. 1 της απόφασης Πλαίσιο για το ΕΕΣ με εκείνη της αναλογικότητας[23].

Αξίζει δε να σημειωθεί ότι το ΗΒ ήδη από το έτος 2014 είχε εισαγάγει την αρχή της αναλογικότητας στον Βρετανικό Νόμο για την έκδοση (Extradition Act 2003).

21. πρβλ. E. Grange, B. Keith, S. Kerridge, NJECL 2021, σ. 221.

22. Carmen Christina-Cirling σε ενημέρωση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Μάιος 2021) Law enforcement and judicial cooperation in criminal matters under the EU-UK Trade and cooperation Agreement, σ. 9. Προσβάσιμο από https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690627/EPRS_BRI(2021)690627_EN.pdf

23. E. Grange, B. Keith, S. Kerridge, NJECL 2021 σ. 218, 219.

Εξαιρετικής, πρακτικής σπουδαιότητας, που αλλάζει πλέον αποφασιστικά τη λειτουργία του συστήματος έκδοσης ανάμεσα στο ΗΒ και τα Κράτη-Μέλη της ΕΕ, είναι η νεοεισαχθείσα στο άρθρο 603 εξαίρεση ιθαγένειας[24].

Στην παρ. 2 του παραπάνω άρθρου ορίζεται ότι «Τόσο το Ηνωμένο Βασίλειο όσο και η Ένωση, ενεργώντας για λογαριασμό οποιουδήποτε από τα Κράτη Μέλη της, μπορούν να κοινοποιήσουν στην ειδική επιτροπή για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία ότι οι υπήκοοι κάθε κράτους δεν θα παραδίδονται ή ότι η παράδοση των υπηκόων τους θα επιτρέπεται μόνο υπό ορισμένες συγκεκριμένες προϋποθέσεις».

Μεταξύ των χωρών που προέβησαν σε τέτοια κοινοποίηση [25]είναι κι η Ελλάδα, καθώς η Ευρωπαϊκή Ένωση προέβη την 06.04.2021, εξ ονόματος της Γερμανίας, Ελλάδας, Γαλλίας, Κροατίας, Λετονίας, Πολωνίας, Σλοβενίας, Σλοβακίας, Φινλανδίας, Σουηδίας στην κοινοποίηση ότι οι υπήκοοι των παραπάνω κρατών δεν θα παραδίδονται.

Κατά συνέπεια η Ελλάδα από την 01.05.2021 παύει να εκδίδει υπηκόους της στο ΗΒ.
Αντίθετα το ΗΒ δεν θα εφαρμόσει την εξαίρεση της εθνικότητας. Θα αρνείται να παραδίδει υπηκόους του μόνο όταν οι πράξεις που αποδίδονται στους υπηκόους του δεν συνιστούν ποινικά αδικήματα σύμφωνα με το δίκαιό του ή αν υπάρχουν σαφή πολιτικά κίνητρα πίσω από την έκδοση του εντάλματος σύλληψης [26].

Επίσης, να αναφερθεί ότι το άρθρο 599 της ΣΕΣ εισάγει το διττό αξιόποινο ως γενικό κανόνα. Επί τη βάσει, όμως, της αμοιβαιότητας αυτή η απαίτηση μπορεί να καταργηθεί για 32 αδικήματα (ίδια με εκείνα της Απόφασης Πλαίσιο για την ΕΕΕ) με σχετική ενημέρωση προς την ειδική επιτροπή για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία.

Η ΕΕ προέβη την 06.04.2021 εξ ονόματος της Ελλάδας κι άλλων Κρατών Μελών στην κοινοποίηση ότι παραιτείται της προϋπόθεσης του διττού αξιοποίνου για τα 32 αδικήματα που αναφέρονται στο άρθρο 599 παρ. 5[27].

24. πρβλ. E. Grange, B. Keith, S. Kerridge, NJECL 2021 σ. 220.

25. E E C 117 I/1 της 6.4.2021.

26. βλ. Carmen Christina-Cirling σε ενημέρωση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Μάιος 2021) Law enforcement and judicial cooperation in criminal matters under the EU-UK Trade and cooperation Agreement, σ. 9. Προσβάσιμο από https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690627/EPRS_BRI(2021)690627_EN.pdf .

27. E E C 117 I/1 της 6.4.2021.

β. Η αμοιβαία δικαστική συνδρομή

i) Η αμοιβαία δικαστική συνδρομή ρυθμίζεται στον Τίτλο VIII της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας. Σε γενικές γραμμές και υπό τον όρο ότι δεν υφίστανται ειδικότερες συμφωνίες τα ζητήματα αμοιβαίας δικαστικής συνδρομής ανάμεσα στο ΗΒ και τα Κράτη Μέλη της ΕΕ ρυθμίζονται πλέον από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Αμοιβαίας Δικαστικής Συνδρομής του 1959, το πρόσθετο Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Αμοιβαίας Δικαστικής Συνδρομής του 1978 και το δεύτερο πρόσθετο Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Αμοιβαίας Δικαστικής Συνδρομής του 2001 (αρθρ. 633 της ΣΕΣ).

Κατά συνέπεια σε ότι αφορά την ανταλλαγή πληροφοριών για προηγούμενες καταδίκες τυγχάνουν εφαρμογής οι ρυθμίσεις του Τίτλου IX της ΣΕΣ, ενώ για ζητήματα δέσμευσης και δήμευσης εφαρμόζονται οι διατάξεις του τίτλου XI της ΣΕΣ[28] .

Σε κάθε περίπτωση, όταν οι περιλαμβανόμενες στη ΣΕΣ διατάξεις είναι ειδικότερες, θα υπερισχύουν των διατάξεων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Αμοιβαίας Δικαστικής Συνδρομής και των Πρωτοκόλλων της.

Επίσης, σε περίπτωση, διαφορετικής ρύθμισης θα υπερισχύει η ρύθμιση της ΣΕΣ καθώς lex posterior derogat lex priori[29].

ii) Στη ΣΕΣ ορίζεται ότι η αρμόδια αρχή του αιτούντος κράτους δύναται να υποβάλει αίτηση αμοιβαίας συνδρομής, μόνο εφόσον βεβαιωθεί ότι η αίτηση είναι αναγκαία και ανάλογη προς τον σκοπό της διαδικασίας λαμβανομένων υπόψη των δικαιωμάτων του υπόπτου ή του κατηγορουμένου και το ερευνητικό μέτρο θα μπορούσε να είχε διαταχθεί υπό τις ίδιες προϋποθέσεις σε παρόμοια εσωτερική υπόθεση (αρθρ. 636)

Εφόσον είναι εφικτό, η αρμόδια αρχή του κράτους προς το οποίο απευθύνεται η αίτηση εξετάζει το ενδεχόμενο προσφυγής σε άλλο ερευνητικό μέτρο, εκτός από εκείνο που προβλέπεται στην αίτηση αμοιβαίας συνδρομής, εάν: α) το ερευνητικό μέτρο που αναφέρεται στην αίτηση δεν υπάρχει στο δίκαιο του Κράτους προς το οποίο απευθύνεται η αίτηση· ή β) το ερευνητικό μέτρο που αναφέρεται στην αίτηση δεν θα ήταν διαθέσιμο σε παρόμοια εσωτερική υπόθεση (αρθρ 637).

28. Έτσι A. Oehmichen, B. Keith, Mutual legal assistance under the EU–UK Trade and Cooperation Agreement, NJECL 2021, Vol. 12(2) σ. 224.

29. Anna Oehmichen Ben Keith NJECL 2021, σ. 224.

Να σημειωθεί, επίσης, ότι έχουν τροποποιηθεί τα χρονικά όρια που ορίζονταν στην Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας[30]. Το κράτος προς το οποίο απευθύνεται η αίτηση λαμβάνει την απόφαση σχετικά με την εκτέλεση της αίτησης αμοιβαίας συνδρομής το συντομότερο δυνατό και σε κάθε περίπτωση, το αργότερο 45 ημέρες μετά την παραλαβή της αίτησης, και ενημερώνει το αιτούν Κράτος για την απόφασή του, ενώ για την ΕΕΕ η αντίστοιχη προθεσμία είναι 30 ημέρες (αρθρ. 640).

Επίσης ορίζεται ότι ειδική επιτροπή για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία αναλαμβάνει να καθιερώσει τυποποιημένο έντυπο για τις αιτήσεις αμοιβαίας συνδρομής, με την έγκριση παραρτήματος της ΣΕΣ. (αρθρ. 635).

Είναι δυνατή η απευθείας διαβίβαση αιτήσεων αμοιβαίας συνδρομής από τους Εισαγγελείς του Ηνωμένου Βασιλείου στις αρμόδιες αρχές των Κρατών Μελών, ενώ σε επείγουσες υποθέσεις, η διαβίβαση οποιασδήποτε αίτησης αμοιβαίας δικαστικής συνδρομής, καθώς και η αυτεπάγγελτη πληροφόρηση είναι δυνατή, μέσω της Ευρωπόλ ή της Eurojust (αρθρ. 641).

iii) Οι διατάξεις της ΣΕΣ για τη ρύθμιση της δικαστικής συνδρομής φαίνεται να μην υιοθετούν σημαντικές -επιτυχείς κατά γενική ομολογία- προβλέψεις που περιέχονταν στην οδηγία για την ΕΕΕ [31].

Έτσι, λοιπόν, δεν καθιερώνεται υποχρέωση των εθνικών εννόμων τάξεων να παρέχουν δικαιώματα άσκησης ενδίκων βοηθημάτων ή ενδίκων μέσων ενάντια στα διατασσόμενα ερευνητικά μέτρα αντίστοιχα με εκείνα που αναγνωρίζει το εθνικό δίκαιο σε αντίστοιχες περιπτώσεις.

Επίσης, θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι εν όψει του δεδομένου ότι δεν εφαρμόζεται πλέον στις σχέσεις μεταξύ ΗΒ και Κρατών Μελών της ΕΕ το άρθρο 1 της Ευρωπαϊκής Εντολής Έρευνας, τυχόν αίτημα για διενέργεια ανακριτικής πράξης δεν θα μπορεί πλέον να υποβληθεί από τον ύποπτο ή τον κατηγορούμενο ή το δικηγόρο του παρά μόνον από την αρμόδια εθνική αρχή[32].

Πέραν αυτού η έλλειψη συγκεκριμένου εντύπου προς συμπλήρωση είναι εξαιρετικά πιθανόν να καταστήσει τα χρονοδιαγράμματα εκτέλεσης των ερευνητικών μέτρων μη ρεαλιστικά[33].

30. Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας.

31. A. Oehmichen, B. Keith, NJECL 2021, σ. 231, βλ. Carmen Christina-Cirling σε ενημέρωση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Μάιος 2021) Law enforcement and judicial cooperation in criminal matters under the EU-UK Trade and cooperation Agreement, σ. 9-10.

32. A. Oehmichen, B. Keith, NJECL 2021, σ. 225.

33. A. Oehmichen, B. Keith, NJECL 2021, σ. 231.

γ. Η επίλυση διαφορών

i) Στο άρθρο 695 του Τίτλου XIII της ΣΕΣ καθορίζεται ως σκοπός του εν λόγω τίτλου να συστήσει ένα ταχύ, αποτελεσματικό και αποδοτικό μηχανισμό για την αποτροπή και την επίλυση διαφορών μεταξύ των μερών όσο αφορά το Τρίτο Μέρος της ΣΕΣ.

Τα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να μην υποβάλουν οποιαδήποτε διαφορά που ανακύπτει μεταξύ τους στο πλαίσιο της εφαρμογής των διατάξεων του Τρίτου Τμήματος της ΣΕΣ ενώπιον μηχανισμού επίλυσης διαφορών πέραν εκείνου που προβλέπεται στα άρθρα 695 επ. της ΣΕΣ (αρθρ. 697).

Όταν, συνεπώς, ένα Μέρος θεωρεί ότι κάποιο άλλο Μέρος έχει αθετήσει υποχρέωσή του δύναται να ζητήσει τη διεξαγωγή διαβούλευσης μέσω γραπτού αιτήματος το οποίο υποβάλλεται στο καθ' ου Μέρος. Το προσφεύγον Μέρος μπορεί να ζητήσει τη διεξαγωγή των διαβουλεύσεων στο πλαίσιο της ειδικής επιτροπής για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία ή στο πλαίσιο του συμβουλίου εταιρικής σχέσης.

Η ειδική επιτροπή για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία μπορεί ανά πάσα στιγμή να αποφασίσει να παραπέμψει το θέμα στο συμβούλιο εταιρικής σχέσης. Το συμβούλιο εταιρικής σχέσης μπορεί επίσης να επιληφθεί της υπόθεσης αυτοδικαίως.

Η ειδική επιτροπή για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία, ή κατά περίπτωση, το συμβούλιο εταιρικής σχέσης, μπορούν να επιλύσουν τη διαφορά με απόφαση. Η απόφαση αυτή θεωρείται αμοιβαία αποδεκτή λύση κατά την έννοια του άρθρου 699 (αρθρ. 698).

Τα Μέρη μπορούν ανά πάσα στιγμή να καταλήξουν σε αμοιβαία αποδεκτή λύση. Η αμοιβαία αποδεκτή λύση μπορεί να εγκριθεί με απόφαση της ειδικής επιτροπής για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία ή του συμβουλίου εταιρικής σχέσης

Σε περίπτωση που οι διαβουλεύσεις που διεξάγονται δεν κατέληξαν σε αμοιβαία αποδεκτή λύση και το προσφεύγον Μέρος θεωρεί ότι το καθ' ου Μέρος παραβιάζει σοβαρά τις υποχρεώσεις τότε το προσφεύγον Μέρος δύναται να αναστείλει τους τίτλους του μέρους τους οποίους αφορά η σοβαρή παράβαση, με έγγραφη κοινοποίηση διά της διπλωματικής οδού.

Εάν το προσφεύγον Μέρος κοινοποιήσει την αναστολή ενός ή περισσότερων τίτλων του παρόντος μέρους σύμφωνα με την παράγραφο 1, το καθ' ου Μέρος μπορεί να αναστείλει όλους τους υπόλοιπους τίτλους, με έγγραφη κοινοποίηση διά της διπλωματικής οδού, με προειδοποίηση τριών μηνών.

Σε περίπτωση που υπάρξει κοινοποίηση της αναστολής κατά τα παραπάνω, η ειδική επιτροπή για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία συνεδριάζει με σκοπό να αποφασίσει ποια μέτρα απαιτούνται ώστε να διασφαλιστεί ότι κάθε συνεργασία που ξεκίνησε βάσει του Τρίτου Μέρους της ΣΕΣ και θίγεται από την κοινοποίηση ολοκληρώνεται με κατάλληλο τρόπο[34] (αρθρ. 700).

ii) Ο μηχανισμός επίλυσης διαφορών κατά την εφαρμογή του Τρίτου Μέρους της ΣΕΣ είναι περισσότερο πολιτικός παρά δικαιοδοτικός. Περιλαμβάνει μόνον τα εμπλεκόμενα μέρη χωρίς να ορίζεται η δυνατότητας προσφυγής είτε σε Διαιτητικό Δικαστήριο είτε στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Εγκαθιδρύεται μία ειδική επιτροπή για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία, η οποία στην ουσία ενισχύει την προσπάθεια των Κρατών-Μελών να επιλύσουν τη διαφορές του από αναφερόμενη παραβίαση των όρων της Συμφωνίας. Θεσμοθετείται δε και το συμβούλιο εταιρικής σχέσης, το οποίο μπορεί να προβεί σε από κοινού ερμηνεία των επίμαχων διατάξεων.

Είναι ξεκάθαρο ότι ο συγκεκριμένος μηχανισμός επίλυσης διαφορών δεν αναφέρεται σε κάποιο δικαστικό σώμα αλλά επαφίεται αποκλειστικά στις διπλωματικές οδούς και στην τεκμαιρόμενη καλή πίστη των Κρατών Μελών, προκειμένου να επιλύσουν τις διαφορές τους[35].

34. πρβλ. S. Schomburg, NJECL 2021, σ. 210-212, A. Janet, Dispute settlement and jurisdictional issues for law enforcement and judicial cooperation in criminal matters under the EU-UK trade and cooperation agreement, NJECL 2021, σ. 292-295.

35. πρβλ. A. Janet, NJECL 2021, σ. 292-295.

IV. Κριτική Επισκόπηση της ΣΕΣ

1.Η ΣΕΣ στην τελική της μορφή μαζί με τα παραρτήματά της αριθμεί 2530 σελίδες. Μόνο το Τμήμα για τη Δικαστική Συνεργασία σε Ποινικές Υποθέσεις μεταξύ ΕΕ και ΗΒ, χωρίς τα παραρτήματα, αριθμεί 197 σελίδες.

Ένα τέτοιας σπουδαιότητας, πολυπλοκότητας κι έκτασης κείμενο εμφανίστηκε στη δημοσιότητα το πρώτον την παραμονή των Χριστουγέννων του 2020. Όφειλε δε να γίνει αποδεκτό από την ΕΕ και το ΗΒ έως και την 31.12.2020, διότι την 1η Ιανουαρίου 2021 έπρεπε να τεθεί προσωρινά σε εφαρμογή.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο με απαρτία όλων των 27 Κρατών-μελών[36], την 29η Δεκεμβρίου του 2020, υιοθέτησε με έγγραφη διαδικασία την απόφαση να υπογράψει για λογαριασμό της ΕΕ την συμφωνία και την προσωρινή θέση της σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2021. Στις 30.12.2020 το Κοινοβούλιο του ΗΒ ενέκρινε τη Συμφωνία.

Στο άρθρο 524 της ΣΕΣ διατρανώνεται μεταξύ άλλων ότι η δικαστική συνεργασία στις ποινικές υποθέσεις μεταξύ των Κρατών Μελών της ΕΕ και του ΗΒ βασίζεται στον από μακρού σεβασμό των Μερών και των κρατών μελών για τη δημοκρατία.

Είναι προφανές ότι ένας τέτοιος τρόπος νομοθέτησης, ακόμη κι αν λαμβάνει χώρα υπό έκτακτες περιστάσεις, έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τις βασικές αρχές λειτουργίας των κοινοβουλευτικών δημοκρατιών [37].

Επιπρόσθετα, εύλογες επιφυλάξεις διατυπώνονται για την αδιαφανή διαδικασία που ακολουθήθηκε για τη σύνταξη της ΣΕΣ. Ορθά παρατηρείται[38] ότι το κείμενο της Συμφωνίας εμφανίστηκε ως ένα προϊόν εργασίας χωρίς να είναι γνωστοί οι συντάκτες του και χωρίς μέχρι πρόσφατα να έχουν δοθεί στη δημοσιότητα τα πλήρη πρακτικά των σχετικών προπαρασκευαστικών διαδικασιών.

2. Η χρονική πίεση υπό την οποία συντάχθηκε κι ετέθη σε εφαρμογή η ΣΕΣ αποτυπώνεται και στη νομική ποιότητα του κειμένου. Είναι εμφανής η βιασύνη κι η έλλειψη συστηματικής προ-

36. Απόφαση (ΕΕ) 2020/2522 του Συμβουλίου της 29ης Δεκεμβρίου 2020, ΕΕ L 444/2 της 31.12.2020.

37. Έτσι W. Schomburg, A. Oehmichen, Brexit: First observations on the EU-UK Trade and Cooperation Agreement in criminal law, NJECL 2021, Vol 12 (2) σ. 194, 195.

38. W. Schomburg, A. Oehmichen, NJECL 2021, σ. 195.

σέγγισης[39] με αποτέλεσμα να παρατηρούνται σημαντικά κενά νομοθέτησης, να διαπιστώνεται ορολογική σύγχυση και να προξενείται νομική ανασφάλεια.

Έτσι, λοιπόν, εντύπωση προκαλεί ότι δεν γίνεται καμία αναφορά στη ΣΕΣ στο θεσμό της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας καθώς κι ότι παραλείπεται η ρύθμιση του ζητήματος της μεταφοράς καταδίκων.

Να σημειωθεί ότι η μεταφορά καταδίκων ρυθμιζόταν από την απόφαση πλαίσιο 2008/909/ JHA οποία πλέον δεν εφαρμόζεται στο ΗΒ. Συνεπώς, θα πρέπει να εφαρμοσθεί η Σύμβαση του Συμβουλίου για τη μεταφορά καταδίκων του 1983, η οποία δεν έχει επικυρωθεί από όλα τα μέλη της ΕΕ[40].

Όσον αφορά την επιλεγείσα ορολογία σύγχυση ενδέχεται να υπάρξει στην εφαρμογή των διατάξεων που ρυθμίζουν την έκδοση, καθώς ο Τίτλος VII φέρει την ονομασία παράδοση, ενώ στην πραγματικότητα οι διατάξεις δεν ρυθμίζουν την παράδοση αλλά την έκδοση. Επίσης χρησιμοποιείται η ορολογία της Απόφασης Πλαίσιο για το ΕΕΣ και γίνεται χρήση των όρων Κράτος Έκδοσης και Κράτος Εκτέλεσης, ενώ εν προκειμένω πρόκειται για αίτηση για έκδοση. Επιπρόσθετα, προτιμάται ο όρος ένταλμα σύλληψης που είναι ο ίδιος με τον χρησιμοποιούμενο από τις εθνικές νομοθεσίες[41].

Είναι δε εξαιρετικά ατυχές να διαπιστώνονται τέτοιες αβλεψίες στο πεδίο της δικαστικής συνεργασίες σε ποινικές υποθέσεις που η νομική ασφάλεια πρέπει να είναι αυτονόητη, καθώς διακυβεύονται ατομικές ελευθερίες των πολιτών.

3. Έντονη ανησυχία δημιουργεί, σε επίπεδο προστασίας ατομικών δικαιωμάτων, ο αποκλεισμός της δέσμευσης των Μερών από τη Χάρτα των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο αποκλεισμός, αυτός, πέραν των άλλων ζητημάτων, έχει ως συνέπεια τη μη εφαρμογή της αρχής ne bis in idem[42].

Επιπλέον, προβληματισμό προξενούν οι διατάξεις για το μηχανισμό επίλυσης των διαφωνιών, που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή της ΣΕΣ, κι ιδίως για το ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν σε αυτό το μηχανισμό η ειδική επιτροπή για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία και το συμβούλιο εταιρικής σχέσης.

39. βλ. σχετικά S. Schomburg, A. Oehmichen, NJECL 2021, σ. 198 -200.

40. ΕΕ L 327/27 της 5.12.2008.

41. S. Schomburg, A. Oehmichen, NJECL 2021, σ. 196.

42. A. Oehmichen, W. Schomburg, EU-UK cooperation in criminal matters, NJECL 2021, Vol. 12 (2) σ. 184-185.

Η ειδική επιτροπή και το συμβούλιο, όπως προεξετέθη, πέραν του επιβοηθητικού τους ρόλου στις διαβουλεύσεις, έχουν την εξουσία να μπορούν να επιλύουν με απόφαση τη διαφορά που υφίσταται μεταξύ των διαφωνούντων Κρατών. Επίσης, όταν τα Μέρη καταλήγουν σε μία αμοιβαία αποδεκτή λύση σχετικά με την ερμηνεία των διατάξεων του Τρίτου Μέρους της ΣΕΣ, η εν λόγω αμοιβαία αποδεκτή λύση εγκρίνεται με απόφαση του Συμβουλίου Εταιρικής Σχέσης.

Να παρατηρηθεί δε ότι το συμβούλιο εταιρικής σχέσης απαρτίζεται από εκπροσώπους της ΕΕ και του ΗΒ. Συμπροεδρεύουν ένα Μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και ένας εκπρόσωπος της Κυβέρνησης του ΗΒ σε υπουργικό επίπεδο, ενώ η Ειδική Επιτροπή για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία αποτελείται από εκπροσώπους κάθε Μέρους, χωρίς να διαλαμβάνονται περισσότερες λεπτομέρειες στη ΣΕΣ (Αρθρ. 7, 8).

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι η έκβαση των διαφωνιών των Μερών για ζητήματα που άπτονται της δικαστικής συνεργασίας κι αφορούν ενδεχόμενα παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή καταγγελίες για μη τήρηση της ΕΔΔΑ θα εξαρτώνται εν πολλοίς από τις αποφάσεις που θα λαμβάνουν τα παραπάνω όργανα.

Ειδικώς δε το συμβούλιο εταιρικής σχέσης με την εξουσία του να εφαρμόζει και να ερμηνεύει της διατάξεις για τη δικαστική συνεργασία αποκτά ρόλο ο οποίος προσιδιάζει στο ρόλο του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, χωρίς όμως τα πρόσωπα που το συγκροτούν να διαθέτουν κανένα εχέγγυο αμεροληψίας ή ανεξαρτησίας. Πέραν αυτού το Συμβούλιο έχει την εξουσία να νομοθετεί ορίζοντας μεταξύ άλλων μόνο του τους κανόνες λειτουργίας του κ.λπ.

Φέρεται συνεπώς το Συμβούλιο Εταιρικής Σχέσης να είναι ένα πολιτικό όργανο, χωρίς εκ των προτέρων καθορισθέντα τρόπο λειτουργίας, χωρίς εκ των προτέρων καθορισθείσα σύνθεση, το οποίο ασκεί δικαιοδοτικής και νομοθετικής φύσης αρμοδιότητες!

Παράλληλα η ΣΕΣ δεν προβλέπει καμία δυνατότητα προσφυγής κατά των αποφάσεων του Συμβουλίου Εταιρικών Σχέσεων[43]. Παραμένει παντελώς ασαφές πώς ένας Κράτος Μέλος ή ένας ιδιώτης που προσβάλλεται από την απόφαση των παραπάνω οργάνων, δύναται να την προσβάλλει.

Η τήρηση των ατομικών δικαιωμάτων συνδέεται αναπόδραστα με τη δυνατότητα αποτελεσματικής τους άσκησης. Τούτο προϋποθέτει να παρέχεται η δυνατότητα στον ιδιώτη να στραφεί ενώπιον ενός ανεξάρτητου κι αμερόληπτου δικαστή προβάλλοντας την παραβίαση των ατομι-

43. W. Schomburg, A. Oehmichen, K. Kayβ, NJECL2021, σ. 246, 254, 255

κών του δικαιωμάτων, να ασκήσει δηλ. το δικαίωμα του σε αποτελεσματική ένδικη προστασία. Οι διατάξεις της ΣΕΣ είναι προφανές ότι δεν το εξασφαλίζουν αυτό.

Είναι συνεπώς αυτονόητο ότι οι ρυθμίσεις αυτές πρέπει άμεσα να συμπληρωθούν και να τροποποιηθούν. Εάν δεν συμβεί αυτό, τα εθνικά δικαστήρια των Μερών, επί τη βάσει τις δέσμευσης των Μερών από την ΕΣΔΑ, θα προβούν σε ερμηνευτική συμπλήρωση των εν λόγω διατάξεων. Τούτο θα αυξήσει δραματικά την ήδη υπάρχουσα ανασφάλεια για την εφαρμογή και την ερμηνεία της ΣΕΣ[44].

4. Πέραν, όμως, των παραπάνω μπορεί κανείς να παρατηρήσει κι ορισμένες θετικές πτυχές της ΣΕΣ. Στα θετικά της Συμφωνίας συγκαταλέγεται η ρητή κατοχύρωση της αρχής της αναλογικότητας, γεγονός που συνιστά σημαντικό βήμα που βρίσκεται πέραν των όσων ίσχυαν μέχρι τότε στην ευρωπαϊκή νομοθέτηση αλλά και η δέσμευση των μερών από την ΕΣΔΑ[45].

Αξιοπρόσεκτες είναι κι ορισμένες ειδικότερες ρυθμίσεις της ΣΕΣ που διευρύνουν τα δικαιώματα του καταζητούμενου σε σχέση με τα διαλαμβανόμενα στην Απόφαση Πλαίσιο για το ΕΕΣ. Έτσι, λοιπόν, στην ΣΕΣ καθιερώνεται το δικαίωμα διπλής νομικής εκπροσώπησης τόσο στο κράτος έκδοσης όσο και στο κράτος εκτέλεσης, ενώ η Απόφαση-Πλαίσιο κατοχύρωνε το δικαίωμα αυτό μόνο στο κράτος εκτέλεσης[46]. Περαιτέρω για πρώτη φορά ενσωματώθηκε σε κείμενο διεθνούς συμφωνίας η διαμορφωθείσα από το ΔΕΕ νομολογία στην υπόθεση Aranyosi[47] περί πραγματικού κινδύνου (“real risk”) για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του εκζητούμενου. Στο άρθρο 604 παρ. 3 της συμφωνίας ορίζεται ότι η εκτέλεση του Εντάλματος Σύλληψης, εάν υφίσταται πραγματικός κίνδυνος (“real risk”) για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του καταζητούμενου, δύναται να υπόκειται στις πρόσθετες εγγυήσεις που δύνανται να ζητηθούν όσον αφορά τη μεταχείριση του καταζητούμενου μετά την παράδοση[48].

44. W. Schomburg, A. Oehmichen, K. Kayβ, NJECL 2021, σ. 255.

45. E. Grange, B. Keith, S. Kerridge, NJECL 2021, σ. 218, 219.

46. E. Grange, B. Keith, S. Kerridge, NJECL 2021, σ. 217. Δεν είναι ακόμη σαφές πώς θα εφαρμοσθεί πρακτικά η συγκεκριμένη δυνατότητα.

47. C-404/15, Pál Aranyosi κατά Generalstaatsanwaltschaft Bremen

48. E. Grange, B. Keith, S. Kerridge, NJECL 2021 Vol 12 (2) σ. 220, 221, W. Schomburg, A. Oehmichen, NJECL 2021, σ. 198, 200.

V. Επιλογικές σκέψεις

Το ΗΒ πάντοτε απολάμβανε ένα ειδικό status στη σχέση του με την ΕΕ στη δικαστική συνεργασία. Θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως μία παραδοσιακά ασταθής σχέση[49], καθώς το ΗΒ αντιμετώπιζε συνήθως με σκεπτικισμό ή και απορριπτικά τις διάφορες πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονταν εντός ΕΕ με αντικείμενο την πιο στενή δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις στον ενιαίο χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαίου (Αρθρ. 67 ΣΛΕΕ)[50] .

Ειδικά μετά τη θέση σε ισχύ της συνθήκης της Λισαβόνας έκδηλη ήταν η ανησυχία εντός ΗΒ για την ανεπιθύμητη επιρροή που θα μπορούσε ενδεχόμενα να έχει στο εσωτερικό δίκαιο του ΗΒ η διευρυμένη δικαιοδοσία του ΔΕΕ.

Το ΗΒ, χρησιμοποιώντας τη σημαντική διαπραγματευτική του ισχύ εντός της ΕΕ, έκανε ευρύτατη χρήση ρητρών εξαίρεσης (opt-outs) σε διάφορες πρωτοβουλίες στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας. Διατηρούσε, όμως, το δικαίωμα να συμμετέχει (opt-in) κατά περίπτωση σε μεταγενέστερο χρόνο.

Η επιλεκτική συμμετοχή ήταν προβληματική όχι μόνον από τη σκοπιά της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων αλλά και διότι έθετε εν αμφιβόλω την αποτελεσματική λειτουργία ενός υπερεθνικού νομικού συστήματος, όπως αυτού της Ευρωπαϊκής ΄Ένωσης[51].

Περνώντας στο σήμερα, μετά τη θέση σε ισχύ της ΣΕΣ, διαπιστώνει κανείς ότι το Τρίτο Τμήμα της ΣΕΣ, που ρυθμίζει τη δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις, είναι ένα μίγμα διατάξεων Ευρωπαϊκού Δικαίου, δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης μαζί με ορισμένα στοιχεία της Συνθήκης Σένγκεν σε συνδυασμό με την πρόβλεψη συμμετοχής δύο νέων οργάνων, της ειδικής επιτροπής για τη συνεργασία στον τομέα επιβολής του νόμου και για τη δικαστική συνεργασία και του συμβουλίου εταιρικής σχέσης.

Είναι αντιληπτό ότι αυτός ο συνδυασμός δυσχερώς δύναται να αφομοιωθεί και να εφαρμοσθεί από τις αρμόδιες αρχές των Κρατών Μελών της ΕΕ και του ΗΒ[52].

Παρότι καταβάλλεται προσπάθεια, ιδιαίτερα σε συγκριμένα ζητήματα, μέσω των πολυάριθμων

49. Βλ. αναλυτικά Valsamis Mitsilegas , Crim. L.R. 2016, σ. 519-538

50. K. Ambos, JZ 2018, σ. 707 επ.

51. Έτσι K. Ambos, JZ 2018, σ.707.

52. W. Schomburg, A. Oehmichen, NJECL 2021, σ. 195, 196.

διατάξεων του Τρίτου Μέρους να χτιστεί μία στέρεη κοινή βάση συνεργασίας, η ΣΕΣ με τις δυνατότητες που παρέχει στα Κράτη Μέλη και το ΗΒ να θέτουν διά των κοινοποιήσεών τους δικούς τους κανόνες σε διάφορους τομείς συνεργασίας (π.χ. εξαίρεση εθνικότητας στο ΕΕΣ) υποσκάπτει τη συνοχή του συστήματος δικαστικής συνεργασίας[53].

Υπέρ του ενδεχομένου της μη αποδοτικής συνεργασίας συνηγορεί κι η απουσία αρμοδίου δικαστηρίου το οποίο θα προβαίνει σε δεσμευτική για όλα τα μέρη ερμηνεία των διατάξεων. Το γεγονός ότι μετά την αποχώρηση του από την ΕΕ το ΗΒ δεν υπάγεται στη δικαιοδοσία του ΔΕΕ δημιουργεί κίνδυνο αντιφατικών ερμηνειών των διατάξεων από τα εθνικά δικαστήρια των συνεργαζόμενων μερών[54].

Ενόψει των παραπάνω καθίσταται μάλλον αμφίβολο κατά πόσο η ΣΕΣ θα κατορθώσει να λειτουργήσει με ταχύτητα κι αποτελεσματικότητα, συμβάλλοντας στην ενοποίηση της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις μεταξύ των Κρατών Μελών της ΕΕ και του ΗΒ[55]. Ταυτόχρονα δεν πρέπει να λησμονείται ότι η αμεσότητα κι η αποτελεσματικότητα, παραδοσιακά, δεν αποτελούσαν την κεντρική επιδίωξη του ΗΒ σε αυτόν τον τομέα συνεργασίας.

53. S. Schomburg, NJECL 2021, σ. 204, 205.

54. A. Oehmichen, B. Keith, NJECL 2021, σ. 205.

55. Πρβλ.σχετικά βλ. Carmen Christina-Cirling σε ενημέρωση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Μάιος 2021), Law enforcement and judicial cooperation in criminal matters under the EU-UK Trade and cooperation Agreement, σ. 11-12.

Εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας και εγκλήματα οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής (άρ. 336-353) – Ισχύον καθεστώς και επικείμενες αλλαγές

Χαράλαμπος Γ. Καραμπέλης

Δικηγόρος Αθηνών, ΜΔ Αστικού και Ποινικού Δικαίου, ΕΚΠΑ, LL.M., University of Cambridge, Υποψήφιος Δ.Ν.

I. Εισαγωγή

Τους τελευταίους τρεις μήνες έχει εντατικοποιηθεί η συζήτηση στην Ελλάδα σχετικά με τα εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας και αξιοπρέπειας, με αφορμή και περιστατικά που έλαβαν δημοσιότητα και οδήγησαν σε ένα μαζικό κίνημα (Me Too) με απώτερο στόχο να καταγγελθούν, διερευνηθούν και αποφευχθούν στο μέλλον **περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης, κακοποίησης** και **εξουσιαστικής βίας, καθώς και να διευρυνθούν** οι δράσεις καταπολέμησής τους. Η παρούσα δημοσίευση αποσκοπεί να παρουσιάσει και ομαδοποιήσει το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο[1] καθώς και να παρουσιάσει και σχολιάσει τις προαναγγελθείσες περαιτέρω τροποποιήσεις του ως άνω πλαισίου.

II. Οι βασικότερες αλλαγές που επήλθαν με το νέο ΠΚ

Σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση του νέου ΠΚ, οι αλλαγές που επήλθαν στο 19ο κεφάλαιο του ΠΚ θεωρούνται ως ιδιαιτέρως σημαντικές.

Αρχικά καταργήθηκαν μια σειρά πράξεων που δεν προσβάλλουν κανένα έννομο αγαθό, καθώς και πράξεις η τυποποίηση των οποίων ανταποκρινόταν σε ανάγκες παλαιότερων εποχών και δεν έχουν επομένως λόγο ύπαρξης στις σύγχρονες κοινωνίες. Έτσι, καταργήθηκαν:

α. το αδίκημα της απατηλής επίτευξης συνουσίας (άρ. 341 ΠΚ), το οποίο είχε διαμορφωθεί στο πλαίσιο των κοινωνικών αναγκών του 19ου αιώνα,

β. το αδίκημα της διευκόλυνσης ακολασίας άλλων (άρ. 348 παρ. 1 ΠΚ), δεδομένου ότι όπως διατυπωνόταν, το ουσιαστικό άδικο ήταν δύσκολο να βρεθεί,

1. Όπως αυτό διαμορφώθηκε δια του νέου ΠΚ (Ν. 4619/2019, ΦΕΚ Α' 95/11.06.2019), καθώς και λοιπών μεταγενέστερων νομοθετημάτων στα οποία θα γίνει σχετική αναφορά στα αντίστοιχα χωρία.

γ. το αδίκημα της εκμετάλλευσης πόρνης (άρ. 350 ΠΚ), με την τυποποίηση του οποίου ο νομοθέτης είχε θελήσει να προστατεύσει την περιουσία των γυναικών που πορνεύονται, τις οποίες είχε αντιμετωπίσει ως άτομα που βρίσκονται σε αδύναμη θέση[2], διάταξη που από τον σύγχρονο νομοθέτη κρίνεται ότι έχει κατά κύριο λόγο ιδεολογικό χαρακτήρα και δ. το έγκλημα της πρόκλησης σκανδάλου με ακόλαστες πράξεις (άρ. 353 παρ. 1 ΠΚ), καθώς το ουσιαστικό άδικο της πράξης αυτής έχει αμφισβητηθεί στη θεωρία, δεδομένου ότι προσβαλλόμενο μέγεθος στην περίπτωση αυτή είναι η «γενετήσια ευπρέπεια» συγκεκριμένων ατόμων, ενώπιον των οποίων τελείται η ακόλαστη πράξη που ενεργείται δημόσια[3].

Το βασικό προστατευόμενο έννομο αγαθό είναι η γενετήσια ελευθερία, η οποία προσβάλλεται με κάθε κάμψη της βούλησης του προσώπου στο πεδίο της γενετήσιας αυτοδιάθεσης, προκειμένου αυτό να ενεργήσει ή να ανεχθεί γενετήσια πράξη. Ο ΠΚ δέχεται ότι το δικαίωμα αυτό δεν απεμπολείται ποτέ, ούτε αδρανεί έστω και προσωρινά, γι' αυτό και είναι, από άποψη αδίκου, δυνατή η τέλεση αδικήματος κατά της γενετήσιας ελευθερίας ακόμα και στο πλαίσιο διαπροσωπικής ή νομικής σχέσεως όπου οι γενετήσιες πράξεις είναι κοινωνικά αναμενόμενες, καθώς η προς τούτο συναίνεση δε μπορεί να θεωρηθεί ποτέ αμετάκλητη[4]. Ο δε όρος που δηλώνει την αξιόποινη κάμψη της βούλησης του παθόντος είναι αυτός του «εξαναγκασμού», με την ένταση του οποίου συνδέεται και η κλιμάκωση του αδίκου[5].

Από την άλλη πλευρά, ο ποινικός νόμος δε φτάνει μέχρι του σημείου να τυποποιεί ποινικά κάθε διάσταση μεταξύ γενετήσιας επιθυμίας και γενετήσιας πράξης που μπορεί να γίνεται με κίνητρο περιουσιακού οφέλους, επαγγελματικής ή κοινωνικής ανέλιξης κλπ.

Ουσιώδεις τέλος αλλαγές υιοθετούνται και στην προστασία της ανηλικότητας. Για το λόγο αυτό ο νομοθέτης προσέθεσε σε όλες σχεδόν τις διατάξεις του 19ου Κεφαλαίου του Ειδικού Μέρους του ΠΚ και κάποια διακεκριμένη μορφή εγκλήματος, στην περίπτωση που η πράξη

2. Βλ. σχετικά Ν. Παρασκευόπουλου, Οι έννοιες των ηθών και της ασέλγειας, 1981, σ. 182, Α. Ψαρούδα – Μπενάκη, Η πολιτική αγωγή στην ποινική δίκη, σ. 89/90.

3. Βλ. σχετικά Γ. - Α. Μαγκάκη, Τα εγκλήματα περί την γενετήσιον και την οικογενειακήν ζωήν, 1967, σ. 165, Ν. Παρασκευόπουλου, Οι έννοιες των ηθών και της ασέλγειας στα εγκλήματα κατά των ηθών, 1981, σ. 187

4. Για το λόγο αυτό άδικο μπορεί να στοιχειοθετηθεί ακόμα κι αν το πρόσωπο αποσύρει τη συναίνεσή του καίτοι έχει τελέσει τέτοιες πράξεις όλως προσφάτως ή καίτοι έχει αρχίσει ήδη να τελεί τέτοιες, αλλά στη συνέχεια αποσύρει τη συναίνεσή του.

5. Η κλιμάκωση του όρου εκκινεί από την πλήρη εξαφάνιση της βούλησης του παθόντος με την άσκηση φυσικής βίας ή με την απειλή σοβαρού και άμεσου κινδύνου σώματος ή ζωής, ήτοι τον «εν στενή εννοία» βιασμό και φτάνει μέχρι και σε προσβολές όπου οι πράξεις γίνονται μεν με την «εξωτερική συναίνεση» του παθόντος, όχι όμως ως συνέπεια της ελεύθερης βούλησής του, αλλά εξαιτίας ψυχολογικής αδυναμίας αντίδρασης λόγω της επιβολής που διατηρεί πάνω του ο δράστης ή αισθήματος φόβου που του προκαλεί, ο οποίος μπορεί να πηγάζει και από σχέση υπηρεσιακής εξάρτησης ή από την πίεση άμεσης βιοτικής ανάγκης.

στρέφεται κατά ανηλίκου, με αποτέλεσμα να μη μπορούν πλέον να λειτουργήσουν οι κανόνες περί συρροής.

III. Κατηγορίες αδικημάτων

Στο 19ο Κεφάλαιο ρυθμίζονται α. σοβαρές προσβολές της προσωπικής ελευθερίας στην περιοχή της γενετήσιας ζωής, β. προσβολές της ανηλικότητας στον γενετήσιο χώρο, γ. πράξεις οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής και δ. πράξεις που θίγουν τη γενετήσια αξιοπρέπεια και τη γενετήσια ευπρέπεια.

Α. Εγκλήματα εξαναγκασμού

Άρθρο 336[6] - Βιασμός

Με την παρούσα διάταξη του νέου ΠΚ, στο έγκλημα του βιασμού, διατηρείται η σωματική βία, ωστόσο εξειδικεύεται σε σημαντικό βαθμό το περιεχόμενο της απειλής (απειλή σοβαρού και άμεσου κινδύνου για τη ζωή ή τη σωματική ακεραιότητα), προσδιορίζονται τα αγαθά που πρόκειται να πληγούν, απαλείφεται η η φράση «ασελγής πράξη», που είχε δημιουργήσει στο παρελθόν ερμηνευτικά προβλήματα και στο κείμενο της νέας διάταξης γίνεται πλέον λόγος για επιχείρηση ή ανοχή γενετήσιας πράξης, ενώ διατηρείται η κακουργηματική μορφή του βιασμού (κάθειρξη τουλάχιστον 10 ετών). Επίσης, διατηρείται στην παρ. 3, ως διακεκριμένη μορφή του εγκλήματος ο ομαδικός βιασμός και το εκ του αποτελέσματος έγκλημα του θανατηφόρου βιασμού (ισόβια κάθειρξη ή πρόσκαιρη τουλάχιστον 10 ετών).

Γενετήσια πράξη είναι, σύμφωνα με την παρ. 2, η συνουσία και οι ίσης βαρύτητας με αυτήν πράξεις[7].

Για τη στοιχειοθέτηση του αδικήματος, που είναι υπαλλακτικώς μικτό, αρκεί και ένας τρόπος τέλεσης, χωρίς να αποκλείεται φυσικά η συνύπαρξη και των δύο τρόπων εξαναγκασμού.

Σύμφωνα με το άρ. 344 ΠΚ, η ποινική δίωξη ασκείται αυτεπαγγέλτως, αλλά αν ο παθών δηλώσει ότι δεν επιθυμεί την ποινική δίωξη, ο εισαγγελέας μπορεί να απόσχει οριστικά από την ποι-

6. Όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 12 περ.2 Ν.4637/2019, ΦΕΚ Α 180/18.11.2019.

7. Κατά την αιτιολογική έκθεση του νέου ΠΚ, η επιλογή του όρου «γενετήσια πράξη» αντί «σεξουαλική» προτιμήθηκε, διότι πρόκειται για έννοια, η οποία ορίζει τόσο τη διαδικασία της αναπαραγωγής (γένεσις) όσο και τις σχετικές ή παράλληλες με αυτήν πράξεις, διαθέσεις και ορμές, την ερωτική ζωή των ανθρώπων.

νική δίωξη ή, αν αυτή έχει ασκηθεί, να εισαγάγει την υπόθεση στο αρμόδιο δικαστικό συμβούλιο, το οποίο μπορεί να παύσει οριστικά την ποινική δίωξη[8]. Εισάγεται έτσι ένας εξαιρετικός λόγος παύσης της ποινικής δίωξης που αποβλέπει στην προστασία του θύματος του βιασμού από το θόρυβο της ποινικής δίκης, ο οποίος μπορεί να πλήξει την κοινωνική του υπόληψη, αλλά και στην αποτροπή βλάβης της ψυχικής του υγείας, που μπορεί να προέλθει από την αφήγηση και αναπαράσταση των περιστατικών του βιασμού στο ακροατήριο[9].

Στην παρ. 5 τέλος ορίζεται ότι όποιος, εκτός από την περίπτωση της παρ. 1, επιχειρεί γενετήσια πράξη, χωρίς τη συναίνεση του παθόντος, τιμωρείται με κάθειρξη έως 10 έτη. Η ως άνω παρ. 5 και τώρα 4 προστέθηκε κατά τη συζήτηση του σχετικού νομοσχεδίου του νέου ΠΚ στη Βουλή, για να γίνει απόλυτα σαφές ότι βιασμό έχουμε όταν επιχειρείται γενετήσια πράξη, κατά την έννοια της παρ. 2, σε κάθε περίπτωση που δεν υπάρχει συναίνεση του παθόντος, χωρίς να απαιτείται οιοσδήποτε εξαναγκασμός ή άσκηση φυσικής σωματικής βίας ή απειλής του θύματος που αναφέρεται στην παρ. 1.

Άρθρο 337 – Προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας

Με το άρθρο αυτό τιμωρείται όποιος με χειρονομίες γενετήσιου χαρακτήρα, με προτάσεις που αφορούν γενετήσιες πράξεις, με γενετήσιες πράξεις που τελούνται ενώπιον άλλου ή με επίδειξη των γεννητικών του οργάνων, προσβάλλει βάναυσα την τιμή άλλου, με φυλάκιση έως ένα έτος ή χρηματική ποινή. Για την ποινική δίωξη απαιτείται έγκληση.

Με φυλάκιση έως δύο έτη ή χρηματική ποινή τιμωρείται η πράξη, αν ο παθών είναι νεότερος των δώδεκα ετών.

Για τη στοιχειοθέτηση της υποκειμενικής υπόστασης του άνω εγκλήματος απαιτείται δόλος, συνιστάμενος στη γνώση και τη θέληση πραγματώσεως των στοιχείων της πράξεως. Ως «χειρονομίες γενετήσιου χαρακτήρα» νοούνται πράξεις ήσσονος βαρύτητας, οι οποίες όμως προσβάλλουν τη γενετήσια αξιοπρέπεια, όπως χειρονομίες ή θωπείες ή ψαύσεις του σώματος, που δεν εξικνούνται σε γενετήσια πράξη. Τέλος «πράξεις γενετήσιου χαρακτήρα» είναι συμπεριφορές ή χειρονομίες οι οποίες κατά την κοινή αντίληψη υπαινίσσονται ή καταδεικνύουν ή παρωθούν σε γενετήσιες πράξεις[10].

Σημειώνεται ότι είναι επιτρεπτή η μεταβολή κατηγορίας σε απειλή ή εξύβριση.

8. Δικονομικού χαρακτήρα διάταξη. Δεν επιτρέπεται αναίρεση για εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή νόμου.

9. ΑΠ 291/2015, ΑΠ 2445/2003, ΝΟΜΟΣ.

10. Αιτιολ. Έκθ. Νέου ΠΚ, κεφ. 19ο, σελ. 66

Ενήλικος, ο οποίος μέσω διαδικτύου ή άλλων μέσων ή τεχνολογιών πληροφορικής αποκτά επαφή με πρόσωπο που δεν συμπλήρωσε τα δέκα πέντε έτη και με χειρονομίες ή προτάσεις, προσβάλλει την τιμή του ανηλίκου στο πεδίο της γενετήσιας ζωής του, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών. Αν επακολούθησε συνάντηση ο ενήλικος τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών ετών.

Περαιτέρω, όποιος προβαίνει σε χειρονομίες γενετήσιου χαρακτήρα ή διατυπώνει προτάσεις για τέλεση γενετήσιων πράξεων σε πρόσωπο που εξαρτάται εργασιακά από αυτόν ή εκμεταλλευόμενος την ανάγκη ενός προσώπου να εργαστεί, τιμωρείται με φυλάκιση έως τρία έτη ή χρηματική ποινή. Για την ποινική δίωξη απαιτείται έγκληση.

Β. Έγκλημα εκμετάλλευσης αδυναμίας

Άρθρο 338 – Κατάχρηση ανικάνου προς αντίσταση σε γενετήσια πράξη

Όποιος με κατάχρηση της διανοητικής ή σωματικής αναπηρίας άλλου ή της από οποιαδήποτε αιτία ανικανότητάς του να αντισταθεί ενεργεί με αυτόν γενετήσια πράξη τιμωρείται με κάθειρξη έως δέκα έτη. Αν η πράξη έγινε από δύο ή περισσότερους που ενεργούσαν από κοινού, επιβάλλεται κάθειρξη.

Όπως αναφέραμε και ανωτέρω, υπό το φως του Νέου Ποινικού Κώδικα στο δέκατο ένατο κεφάλαιο (άρθρα 336 - 353) ρυθμίζονται σοβαρές προσβολές της προσωπικής ελευθερίας στην περιοχή της γενετήσιας ζωής, προσβολές της ανηλικότητας στον γενετήσιο χώρο, πράξεις οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής και πράξεις που θίγουν τη γενετήσια αξιοπρέπεια και τη γενετήσια ευπρέπεια. Η ρύθμιση των προσβολών αυτών έγινε με βάση τις σύγχρονες αντιλήψεις, όπως αυτές αποτυπώνονται στην καθημερινή ζωή και συμπεριφορά των κοινωνών. Η επιλογή του όρου «γενετήσια» αντί «σεξουαλική» προτιμήθηκε, διότι πρόκειται για έννοια, η οποία ορίζει τόσο τη διαδικασία της αναπαραγωγής (γένεσις) όσο και τις σχετικές ή παράλληλες με αυτήν πράξεις, διαθέσεις και ορμές, την ερωτική ζωή των ανθρώπων[11]. Ο όρος «γενετήσια πράξη» έχει την έννοια που προσδιορίζει η νομολογία και η επιστήμη. Πρόκειται για τη συνουσία και άλλες πράξεις με την ίδια βαρύτητα, από πλευράς προσβολής του εννόμου αγαθού της γενετήσιας ελευθερίας, όπως είναι η «παρά φύσιν» συνεύρεση, ο ετεροαυνανισμός ή πεολειξία και η αιδιολειξία ή η χρήση υποκατάστατων μέσων.

Ειδικότερα στο άρθρο 338 παρ. 1 του Νέου Ποινικού Κώδικα έχει ενταχθεί το έγκλημα της κατάχρησης ανικάνου προς αντίσταση, όπως κατά βάση αυτό τυποποιείτο και στον προϊσχύσαντα

11. 354/2020 Πλημμ. Πατρών, ΝΟΜΟΣ.

Ποινικό Κώδικα. Ως ανίκανο προς αντίσταση νοείται όχι μόνο το πρόσωπο που αδυνατεί λόγω ασθενείας, νάρκωσης κλπ να προβάλλει αντίσταση, αλλά και αυτό το οποίο βρίσκεται σε τέτοια κατάσταση έστω και προσωρινά, λόγω της επιβολής που ασκεί πάνω του ο δράστης ή του σοκ στο οποίο έχει περιέλθει από την ίδια την εκτυλισσόμενη ή επικείμενη γενετήσια πράξη. Το βασικό έγκλημα απειλείται, όπως και σήμερα, με κάθειρξη έως δέκα έτη, ενώ έχει διατηρηθεί και η διακεκριμένη μορφή της ομαδικής κατάχρησης του ανικάνου προς αντίσταση, η οποία απειλείται με κάθειρξη. Όπως και στο βιασμό, η ομαδική κατάχρηση προϋποθέτει εναλλαγή των δραστών στην τέλεση των σεξουαλικών πράξεων και δεν καλύπτει κάθε μορφή συναυτουργίας. Για τη στοιχειοθέτηση του εν λόγω εγκλήματος συνεπώς απαιτείται: α) διανοητική ή σωματική αναπηρία άλλου ή ανικανότητα αντιστάσεως του παθόντα από οποιαδήποτε αιτία, β) τέλεση γενετήσιας πράξης με κατάχρηση της ανικανότητας κλπ. του παθόντος προσώπου, η οποία υπάρχει όταν ο δράστης εκμεταλλεύεται την τοιαύτη κατάσταση, η οποία κατά τις περιστάσεις καθιστά δυνατή ή διευκολύνει την πράξη, και γ) δόλος απλός ή και ενδεχόμενος, που περιλαμβάνει την θέληση τελέσεως γενετήσιας πράξης και την γνώση της καταστάσεως του προσώπου, εκ της οποίας ο δράστης μπορεί να συνάγει ότι το θύμα έχει διανοητική ή σωματική αναπηρία ή είναι ανίκανο προς αντίσταση.

Ανικανότητα προς αντίσταση υπάρχει όταν το θύμα, από αίτια ψυχικά ή σωματικά, δεν μπορεί να σχηματίσει, εξωτερικεύσει ή ενεργοποιήσει για την άμυνά του επαρκή βούληση αντιστάσεως όταν δέχεται την εις βάρος της γενετήσιας ελευθερίας επίθεση του δράστη. Ειδικότερα ανίκανο αντιστάσεως κατ` άρθρο 338 ΠΚ είναι το θύμα όταν για λόγους σωματικούς η ψυχικούς (ουχί παραφροσύνη αλλά νευρωσική κατάσταση ή έκτακτη ψυχική εκδήλωση παραλυτικού φόβου, πανικού ή συγχύσεως και πλήρους αμηχανίας από αιφνιδιασμό) είτε στερείται εντελώς βουλήσεως, λόγω λυποθυμίας, πλήρους μέθης, ύπνου, υπνώσεως, είτε αδυνατεί να εκδηλώσει την υπάρχουσα βούλησή του λόγω π.χ. μεγάλης σωματικής εξαντλήσεως από ασθένεια ή φόβο κ.λπ. κατά τα άνω, είτε δεν είναι πρακτικά εφικτό να ενεργοποιήσει την βούλησή του για αντίσταση, επειδή λ.χ. είναι δεμένος, παράλυτος ή ανάπηρος, η οποία όμως εκδηλώνεται με άλλο τρόπο, λ.χ, κραυγές, παρακλήσεις[12].

Η ικανότητα για αντίσταση πρέπει να υπάρχει κατά τον χρόνο της πράξεως, έστω κατά την έναρξη αυτής, και μπορεί να είναι και παροδική επειδή λ.χ, το άτομο ευρίσκεται σε κατάσταση ζάλης, μέθης, σωματικής εξαντλήσεως, κοπώσεως, τρόμου κλπ[13].

12. Μαγκάκης, «Συστηματική Ερμηνεία ΠΚ» , 1994, σελ. 57 - 58, ΣυμβΠλημΘεσ 121/1990 Αρμ 1990, 268, ΣυμβΠλημΤριμ 123/1960 ΠοινΧρ Γ`, 426, Αιτιολογική Εκθεση Σχεδίου ΠΚ 1933, σελ, 502.

13. ΑΠ 19/ 2014, ΑΠ 174/2010, ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 353/2003 ΠοινΧρ ΝΓ, 1077, ΑΠ 1903/2003, ΠοινΧρ ΝΔ, 723, ΑΠ 16/2004, ΠΛΟΥ 2004/43 και Φράγκος Α., Ποινικός Κώδικας, Κατ` άρθρο Ερμηνεία και Νομολογία του Αρείου Πάγου, Εκδόσεις Σάκκουλα 2020, σελ. 1543-1545 και αιτιολογική έκθεση του Ν, 4619/2019, δέκατο ένατο κεφάλαιο «Εγκλήματα κατά «της

Γ. Εγκλήματα εκμετάλλευσης ανηλικότητας

Στην Τρίτη ενότητα του 19ου Κεφαλαίου έχουν ενταχθεί όλα τα αδικήματα που θίγουν την ανηλικότητα.

Άρθρο 339 – Γενετήσιες πράξεις με ανηλίκους ή ενώπιόν τους

Όποιος ενεργεί γενετήσια πράξη με πρόσωπο νεότερο των δεκαπέντε ετών ή το παραπλανά με αποτέλεσμα να ενεργήσει ή να υποστεί τέτοια πράξη τιμωρείται ως εξής: α) αν ο παθών δεν συμπλήρωσε τα δώδεκα έτη, με κάθειρξη, β) αν ο παθών συμπλήρωσε τα δώδεκα αλλά όχι τα δεκατέσσερα έτη, με κάθειρξη έως δέκα έτη και γ) αν συμπλήρωσε τα δεκατέσσερα έτη, με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών.

Οι γενετήσιες πράξεις μεταξύ ανηλίκων κάτω των δεκαπέντε ετών δεν τιμωρούνται, εκτός αν η μεταξύ τους διαφορά ηλικίας είναι μεγαλύτερη των τριών ετών, οπότε μπορούν να επιβληθούν μόνο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα.

Όποιος, περαιτέρω, εξωθεί ή παρασύρει ανήλικο, που δεν συμπλήρωσε τα δεκαπέντε έτη, να παρίσταται σε γενετήσια πράξη μεταξύ άλλων, χωρίς να συμμετέχει σε αυτήν, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών και χρηματική ποινή αν ο ανήλικος είναι μικρότερος των δεκατεσσάρων ετών και με φυλάκιση έως τρία έτη ή χρηματική ποινή αν έχει συμπληρώσει το δέκατο τέταρτο έτος της ηλικίας του.

Ως γενετήσια πράξη κατά την ανωτέρω διάταξη νοείται όχι μόνο η συνουσία ή παρά φύση ασέλγεια, αλλά και κάθε άλλη πράξη που ανάγεται στην γενετήσια σφαίρα και αντικειμενικά προσβάλλει το κοινό αίσθημα της αιδούς και των ηθών και υποκειμενικά κατευθύνεται στην ικανοποίηση ή την διέγερση της γενετήσιας επιθυμίας του δράστη. Ο δράστης πρέπει να γνωρίζει την ανηλικότητα του παθόντα, πως δηλαδή αυτός δεν συμπλήρωσε το δέκατο πέμπτο (15) έτος της ηλικίας του ή να αδιαφορεί γι` αυτήν. Για την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος ο δράστης πρέπει να ενεργεί ή να παραπλανά πρόσωπο που δεν συμπλήρωσε το 15 έτος της ηλικίας του με λόγο, υποσχέσεις ή χορηγίες στο να ενεργήσει ή να υποστεί ασελγείς πράξεις. Η πράξη της αποπλανήσεως τιμωρείται αυστηρότερα όταν ο ανήλικος έχει ηλικία κάτω των 12 ετών. Το έννομο αγαθό που προσβάλλεται με το έγκλημα της αποπλάνησης ανηλίκου παιδιού είναι της ανηλικότητας, η οποία έχει αναχθεί σε έννομο αγαθό, προστατεύεται δηλαδή η αγνότητα της νεανικής ηλικίας, η οποία είναι αδύναμη να αυτοπροστατευθεί. Το έγκλημα της αποπλάνησης στοιχειοθετείται όχι μόνο με την επιχείρηση της συνουσίας ή της παρά φύση ασέλγειας αλλά και με κάθε ασελγή πράξη, εναγκαλισμό του ανηλίκου, ασπασμό αυτού στην

γενετησιας ελευθερία και εγκλήματα οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής».

στοματική περιοχή ή με θωπείες στην γενετική περιοχή ή σε άλλα απόκρυφα μέρη του σώματος αυτού, (ανηλίκου) όταν συντελούνται με σκοπό την ικανοποίηση της γενετήσιας επιθυμίας ή την διέγερση αυτής[14]. Ο δράστης του ανωτέρω εγκλήματος προσβάλλει εκτός της αγνότητας της νεανικής ηλικίας και την ομαλή εξέλιξη της γενετήσιας ζωής του ανηλίκου, που συντελείται με οιαδήποτε ασελγή πράξη, που κατατείνει στην διέγερση της γενετήσιας επιθυμίας του δράστη, δηλ οι ασελγείς πράξεις στην προκείμενη περίπτωση λαμβάνονται υπόψη με την ευρεία έννοια του νόμου, χωρίς να απαιτείται και η αντίληψη των συντελουμένων εκ μέρους του ανηλίκου, αρκεί ο δράστης να προβαίνει στην τέλεση των ασελγών πράξεων προς ικανοποίηση της γενετήσιας επιθυμίας του ή την διέγερση αυτής. Οι ασελγείς χειρονομίες διαστέλλονται από τις ερωτικές πράξεις, που προσβάλλουν την γενετήσια αξιοπρέπεια του παθόντος. Οι ασελγείς πράξεις κατατείνουν στην ικανοποίηση της γενετήσιας επιθυμίας του δράστη και στην διέγερση και ηδονισμό αυτού. ΟΙ θωπείες και ψαύσεις αποκρύφων μερών ανηλίκων δεν μπορεί να θεωρηθούν ως πράξεις ήσσονος ερωτικού χαρακτήρα αλλά ως ασελγείς πράξεις που οδηγούν στην ικανοποίηση της γενετήσιας επιθυμίας του δράστη. Ασελγείς πράξεις θεωρούνται και ο ετεροαυνανισμός, ανεξάρτητα αν προκλήθηκε εκσπερμάτωση, καθώς και οι θωπείες ή ψαύσεις στην γενετική περιοχή του δράστη κατόπιν παρακινήσεων του δράστη εκ μέρους του ανηλίκου. Για τον χαρακτηρισμό της πράξης ως ασελγούς λαμβάνονται υπόψη και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες τελέστηκε αυτή[15].

Άρθρο 342 – Κατάχρηση ανηλίκων

Ο ενήλικος ο οποίος ενεργεί γενετήσιες πράξεις με ανήλικο, τον οποίον του έχουν εμπιστευθεί για να τον επιβλέπει ή να τον φυλάσσει, έστω και προσωρινά, τιμωρείται ως εξής: α) αν ο παθών δεν συμπλήρωσε τα δώδεκα έτη, με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών, β) αν ο παθών συμπλήρωσε τα δώδεκα αλλά όχι τα δεκατέσσερα έτη, με κάθειρξη, γ) αν ο παθών συμπλήρωσε τα δεκατέσσερα έτη, με κάθειρξη ως δέκα έτη. Ο ενήλικος ο οποίος απευθύνει χειρονομίες, προτάσεις ή εξιστορεί ή απεικονίζει ή παρουσιάζει πράξεις γενετήσιου χαρακτήρα σε ανήλικο, τον οποίον του έχουν εμπιστευθεί για να τον επιβλέπει ή να τον φυλάσσει, έστω και προσωρινά, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών.

Σημειώνουμε ότι το στοιχείο το οποίο αξιολογείται στη διάταξη είναι η εκμετάλλευση της σχέσης εμπιστοσύνης, ενώ αρκεί και ενδεχόμενος δόλος.

14. Βλ. ΑΠ 282/2002 Ποιν/νη 2002 σελ. 791, ΑΠ 981/2002 Πράξη και Λόγος του Ποινικού Δικαίου 2002 σελ 1105, ΑΠ 380/2009, ΑΠ 560/2010, ΑΠ 266/2010, ΑΠ 762/2013, ΑΠ 722/2013, ΑΠ 63/2013, ΑΠ 735/2014, Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών του ΔΣΑ, Αγγελου Μπουρόπουλου Ερμ Ποιν. Κωδικα τομ. Β σελ 585 επ.

15. ΑΠ 220/2017, ΑΠ 118/2017, ΑΠ 146/2017, ΑΠ 1302/2017 Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών της Νομος.

Καθίσταται περαιτέρω προφανές ότι πλέον, υπό το καθεστώς του νέου ΠΚ, για τη στοιχειοθέτηση των αδικημάτων των άρθρων 339 και 342 απαιτείται η διενέργεια γενετήσιων πράξεων, έννοια στενότερη και ειδικότερη από αυτήν της ασελγούς πράξης που προέβλεπε ο προϊσχύων Ποινικός Κώδικας[16].

Επιπλέον, από το άρθρο 342 ΠΚ απαλείφθηκαν οι επιβαρυντικές περιστάσεις της παραγράφου 2, ήτοι της τέλεσης της πράξης από οικείο, από εκπαιδευτικό, από κληρικό, ψυχολόγο, ιατρό, πρόσωπο που δέχεται τις υπηρεσίες του ανηλίκου, σύνοικο κ.λπ. Έτσι, πλέον με την παρ. 2 του άρθρου 342 του νέου ΠΚ, τιμωρείται ως πλημμέλημα η τέλεση χειρονομιών ή πράξεων «γενετήσιου χαρακτήρα» σε ανήλικο, τον οποίον έχουν εμπιστευθεί να τον επιβλέπει ή να τον φυλάσσει ο δράστης.

Άρθρο 348 – Διευκόλυνση προσβολών της ανηλικότητας

Με το άρθρο 348 εισάγεται στον Ποινικό Κώδικα μια νέα διάταξη για την προστασία των ανηλίκων από πράξεις διακινδύνευσης της ανηλικότητας, όπου τυποποιούνται πράξεις διευκόλυνσης προσβολών της ανηλικότητας. Ακριβέστερα, αντικαθιστά τη διάταξη για το αδίκημα της διευκόλυνσης της ακολασίας άλλων, το οποίο δεν τυποποιείται πλέον για τους λόγους που αναπτύχθηκαν ανωτέρω.

Πιο συγκεκριμένα, όποιος κατ` επάγγελμα ή από κερδοσκοπία επιχειρεί να διευκολύνει, έστω και συγκαλυμμένα, με τη δημοσίευση αγγελίας ή εικόνας ή αριθμού τηλεφωνικής σύνδεσης ή με τη μετάδοση ηλεκτρονικών μηνυμάτων ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο τη γενετήσια πράξη με ανήλικο τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών ετών και χρηματική ποινή.

Όποιος περαιτέρω οργανώνει, χρηματοδοτεί, κατευθύνει, εποπτεύει, διαφημίζει ή μεσολαβεί με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο σε διενέργεια ταξιδιών με σκοπό από τους μετέχοντες σε αυτά την τέλεση γενετήσιων πράξεων σε βάρος ανηλίκου, τιμωρείται με κάθειρξη έως δέκα έτη. Όποιος με τον παραπάνω σκοπό, τέλος, μετέχει σε ταξίδια του προηγούμενου εδαφίου τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους, ανεξάρτητα από την ευθύνη του για την τέλεση άλλων αξιόποινων πράξεων.

Άρθρο 348^{Α} – Πορνογραφία ανηλίκων

Με τις διατάξεις του άρθρου αυτού τιμωρείται όποιος με πρόθεση παράγει ή εισάγει ή διανέμει ή πωλεί κλπ υλικό παιδικής πορνογραφίας (φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους και χρηματική ποινή), ενώ η ποινή αυξάνεται όταν η πράξη τελείται μέσω του διαδικτύου (φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών και χρηματική ποινή). Με κάθειρξη έως 10 έτη και χρηματική ποινή τιμωρείται

16. Βλ. και ΣυμβΠλημΒόλου 253/2019, ΤΝΠ «ΝΟΜΟΣ».

όποιος πορίζεται οικονομικό όφελος από τη συμμετοχή ανηλίκου σε πορνογραφική παράσταση, ενώ ποινή προβλέπεται και για τον θεατή, ο οποίος εν γνώσει, έχοντας καταβάλει σχετικό αντίτιμο, παρακολουθεί πορνογραφική παράσταση στην οποία συμμετέχουν ανήλικοι (φυλάκιση έως τρία έτη ή χρηματική ποινή).

Αν η παραγωγή του υλικού της παιδικής πορνογραφίας συνδέεται με τη χρησιμοποίηση ανηλίκου που δεν έχει συμπληρώσει το δωδέκατο έτος της ηλικίας του, επιβάλλεται κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών και χρηματική ποινή. Η ίδια ποινή επιβάλλεται αν η παραγωγή του υλικού της παιδικής πορνογραφίας συνδέεται με την εκμετάλλευση της ανάγκης, της ψυχικής ή της διανοητικής ασθένειας ή της σωματικής δυσλειτουργίας, λόγω οργανικής νόσου ανηλίκου ή με την άσκηση ή απειλή χρήσης βίας ανηλίκου ή με τη χρησιμοποίηση ανηλίκου που δεν έχει συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος ή αν η παραγωγή του υλικού της παιδικής πορνογραφίας εξέθεσε τη ζωή του ανηλίκου σε σοβαρό κίνδυνο ή αν δράστης της παραγωγής του υλικού παιδικής πορνογραφίας είναι πρόσωπο στο οποίο έχουν εμπιστευθεί ανήλικο για να τον επιβλέπει ή να τον φυλάσσει, έστω και προσωρινά και τα ως άνω είχαν ως αποτέλεσμα τη βαριά σωματική βλάβη του παθόντος, αν δε είχαν ως αποτέλεσμα το θάνατο, επιβάλλεται κάθειρξη ισόβια ή πρόσκαιρη τουλάχιστον δέκα ετών και χρηματική ποινή.

Άρθρο 348Β – Προσέλκυση παιδιών για γενετήσιους λόγους

Όποιος με πρόθεση, μέσω πληροφοριακών συστημάτων, προτείνει σε ανήλικο που δεν συμπλήρωσε τα δεκαπέντε έτη, να συναντήσει τον ίδιο ή τρίτο, με σκοπό τη διάπραξη σε βάρος του ανηλίκου των αδικημάτων των άρθρων 339 παρ. 1 και 2 ή 348Α, όταν η πρόταση αυτή ακολουθείται από περαιτέρω πράξεις που οδηγούν σε μία τέτοια συνάντηση, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών και χρηματική ποινή.

Η διάταξη αυτή συνιστά τη θεσμική αποτύπωση του διεθνώς γνωστού φαινομένου του «grooming», κατά το οποίο ενήλικοι, προσποιούμενοι κατά κανόνα ότι είναι έφηβοι ή παιδιά, χρησιμοποιούν τις σελίδες ανοιχτής επικοινωνίας (chat rooms), τις ιστοσελίδες παιχνιδιών, τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης για να προσελκύσουν παιδιά με σκοπό να τα εκμεταλλευτούν.

Άρθρο 348Γ – Πορνογραφικές παραστάσεις ανηλίκων

Στο άρθρο αυτό τυποποιείται το έγκλημα για τη διαμόρφωση του οποίου, πέραν της ίδιας διάταξης του ΠΚ, έχουν συνυπολογισθεί οι προβλέψεις της Πρότασης Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης, εκμετάλλευσης παιδιών και παιδικής πορνογραφίας, με την οποία καταργείται η απόφαση-Πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ[17].

17. Αιτιολογική Έκθεση νέου ΠΚ, σελ. 68.

Όποιος εξωθεί ή παρασύρει ανήλικο προκειμένου να συμμετάσχει σε πορνογραφικές παραστάσεις[18] ή διοργανώνει αυτές, τιμωρείται ως εξής: α) αν ο παθών δεν συμπλήρωσε τα δώδεκα έτη, με κάθειρξη, β) αν ο παθών συμπλήρωσε τα δώδεκα αλλά όχι τα δεκατέσσερα έτη, με κάθειρξη έως δέκα έτη, γ) αν ο παθών συμπλήρωσε τα δεκατέσσερα έτη, με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών. Όποιος εν γνώσει, έχοντας καταβάλει σχετικό αντίτιμο, παρακολουθεί πορνογραφική παράσταση στην οποία συμμετέχουν ανήλικοι τιμωρείται στις περιπτώσεις α` και β` του προηγούμενου εδαφίου με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών και στην περίπτωση γ` με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους.

Εφόσον οι ανωτέρω πράξεις τελέστηκαν με τη χρήση βίας ή απειλής, προκειμένου να συμμετάσχει ανήλικος σε πορνογραφικές παραστάσεις ή με σκοπό την επιδίωξη οικονομικού οφέλους από αυτές, επιβάλλεται: α) στην περίπτωση α` της προηγούμενης παραγράφου κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών, β) στην περίπτωση β` κάθειρξη, γ) στην περίπτωση γ` κάθειρξη έως δέκα έτη.

Άρθρο 351Α[19] – Γενετήσια πράξη με ανήλικο έναντι αμοιβής

Η γενετήσια πράξη με ανήλικο που τελείται από ενήλικο με αμοιβή ή με άλλα υλικά ανταλλάγματα ή η γενετήσια πράξη μεταξύ ανηλίκων που προκαλείται από ενήλικο με τον ίδιο τρόπο και τελείται ενώπιον αυτού ή άλλου ενηλίκου τιμωρείται: α) αν ο παθών δεν συμπλήρωσε τα δώδεκα έτη, με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών και χρηματική ποινή, β) αν ο παθών συμπλήρωσε τα δώδεκα, όχι όμως και τα δεκατέσσερα έτη, με κάθειρξη και χρηματική ποινή και γ) αν συμπλήρωσε τα δεκατέσσερα έτη, με φυλάκιση τουλάχιστον τριών ετών και χρηματική ποινή.

Αν η παραπάνω πράξη είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο του παθόντος επιβάλλεται κάθειρξη ισόβια ή πρόσκαιρη τουλάχιστον δέκα ετών και χρηματική ποινή.

18. Πορνογραφική παράσταση συνιστά η οργανωμένη απευθείας έκθεση, που προορίζεται για θέαση ή ακρόαση, μεταξύ άλλων και με χρήση της τεχνολογίας των πληροφοριών και επικοινωνιών: α) ανηλίκου που επιδίδεται σε πραγματική ή εικονική πράξη γενετήσιου χαρακτήρα ή β) των γεννητικών οργάνων ή του σώματος εν γένει του ανηλίκου κατά τρόπο που προδήλως προκαλεί γενετήσια διέγερση (άρθρο 348Γ παρ. 3 ΠΚ).

19. Κατά το άρθρο 4 του ν.4557/2018 (Πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας (ενσωμάτωση της Οδηγίας 2015/849/ΕΕ) κλπ ΦΕΚ Α 139,όπως αυτό τροποποιήθηκε με το άρθρο 3 Ν.4734/2020,ΦΕΚ Α 196 (περ. α` παρ. 2 άρθρου 1 Οδηγίας (ΕΕ) 2018/843) « Για τους σκοπούς του παρόντος, ως «βασικά αδικήματα» νοούνται τα ακόλουθα: α)...β)... η) η σωματεμπορία, όπως ορίζεται στο άρθρο 351 ΠΚ».

Δ. Έγκλημα χειραγώγησης

Άρθρο 343 – Κατάχρηση σε γενετήσια πράξη

Με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών και χρηματική ποινή τιμωρούνται: α) όποιος υποχρεώνει άλλον σε επιχείρηση ή ανοχή γενετήσιας πράξης, με κατάχρηση σχέσης εργασιακής εξάρτησης οποιασδήποτε φύσης, β) όποιος υποχρεώνει άλλον σε επιχείρηση ή ανοχή γενετήσιας πράξης, εκμεταλλευόμενος την άμεση ανάγκη του να εργασθεί, γ) οι διορισμένοι ή οπωσδήποτε εργαζόμενοι σε φυλακές ή άλλα κρατητήρια, σε αστυνομικές υπηρεσίες, σε σχολές, παιδαγωγικά ιδρύματα, νοσοκομεία, κλινικές ή κάθε είδους θεραπευτικά καταστήματα ή σε άλλα ιδρύματα προορισμένα να περιθάλπουν πρόσωπα που έχουν ανάγκη από βοήθεια αν, με κατάχρηση της θέσης τους, υποχρεώσουν σε γενετήσια πράξη πρόσωπο που έχει εισαχθεί σε αυτά τα ιδρύματα.

Ε. Τέλος, το 19ο κεφάλαιο περιλαμβάνει και τα αδικήματα του άρθρο 345 ΠΚ (γενετήσια πράξη μεταξύ συγγενών – έγκλημα κατάχρησης συγγενικών δεσμών), 349 ΠΚ (μαστροπεία – έγκλημα εκπόρνευσης) και 353 ΠΚ (προσβολή γενετήσιας ευπρέπειας – έγκλημα επίδειξης).

IV. Συγκεντρωτικός πίνακας αδικημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας και οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής

ΑΔΙΚΗΜΑ	ΑΠΕΙΛΟΥΜΕΝΗ ΠΟΙΝΗ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ
336 ΠΚ - Βιασμός	Κάθειρξη τουλάχιστον 10 ετών	Κακούργημα
	Ισόβια κάθειρξη ή κάθειρξη τουλάχιστον 10 ετών αν η πράξη έγινε από δύο ή περισσότερους δράστες που ενεργούσαν από κοινού ή είχε ως συνέπεια τον θάνατο του παθόντος	
	Κάθειρξη έως 10 ετών αν χωρίς σωματική βία ή με απειλή σοβαρού και άμεσου κινδύνου ζωής ή σωματικής ακεραιότητας, επιχειρείται γενετήσια πράξη χωρίς τη συναίνεση του παθόντος	
337 ΠΚ – Προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας	Φυλάκιση έως 1 έτος ή χρηματική ποινή	Πλημμέλημα
	Φυλάκιση έως 2 έτη ή χρηματική ποινή αν ο παθών είναι νεότερος των 12 ετών	
	Φυλάκιση έως 3 έτη ή χρηματική ποινή όταν υπάρχει εργασιακή εξάρτηση/εκμετάλλευση ανάγκης για εργασία	
	Φυλάκιση τουλάχιστον 2 ετών σε περίπτωση προσβολής τιμής ανηλίκου που δε συμπλήρωσε τα 15 έτη κατόπιν επαφής μέσω του διαδικτύου – Φυλάκιση τουλάχιστον 3 ετών αν επακολούθησε συνάντηση	
338 ΠΚ – Κατάχρηση ανικάνου προς αντίσταση σε γενετήσια πράξη	Κάθειρξη έως 10 έτη	Κακούργημα
	Κάθειρξη αν η πράξη έγινε από 2 ή περισσότερους που ενεργούν από κοινού	

339 ΠΚ – Γενετήσιες πράξεις με ανηλίκους ή ενώπιόν τους	Κάθειρξη αν ο παθών δε συμπλήρωσε τα 12 έτη	Κακούργημα
	Κάθειρξη έως 10 έτη αν ο παθών συμπλήρωσε τα 12, αλλά όχι τα 14 έτη	Κακούργημα
	Φυλάκιση τουλάχιστον 2 ετών, αν ο παθών συμπλήρωσε τα 14 έτη	Πλημμέλημα
	Φυλάκιση τουλάχιστον 2 ετών και χρηματική ποινή αν εξωθήθηκε ή παρασύρθηκε ανήλικος να παρίσταται σε γενετήσια πράξη μεταξύ άλλων μικρότερος των 14 ετών	Πλημμέλημα
	Φυλάκιση έως 3 έτη ή χρηματική ποινή αν ο ανήλικος έχει συμπληρώσει τα 14 έτη	Πλημμέλημα
342 ΠΚ – Κατάχρηση ανηλίκων	Κάθειρξη τουλάχιστον 10 ετών, αν ο παθών σε συμπλήρωσε τα 12 έτη	Κακούργημα
	Κάθειρξη αν ο παθών συμπλήρωσε τα 12, αλλά όχι τα 14 έτη	Κακούργημα
	Κάθειρξη έως 10 έτη, αν ο παθών συμπλήρωσε τα 14 έτη	Κακούργημα
	Φυλάκιση τουλάχιστον 6 μηνών αν ο ενήλικος απηύθυνε χειρονομίες, προτάσεις ή εξιστόρησε πράξεις γενετήσιου χαρακτήρα σε ανήλικο που του έχουν εμπιστευθεί για να επιβλέπει ή φυλάσσει	Πλημμέλημα
343 ΠΚ – Κατάχρηση σε γενετήσια πράξη	Φυλάκιση τουλάχιστον 2 ετών	Πλημμέλημα
345 ΠΚ – Γενετήσια πράξη μεταξύ συγγενών	Φυλάκιση τουλάχιστον 3 ετών ως προς τους ανιόντες, έως 2 έτη ή χρηματική ποινή ως προς τους κατιόντες και έως 2 έτη ή χρηματική ποινή μεταξύ αδελφών	Πλημμέλημα
348 ΠΚ – Διευκόλυνση προσβολών της ανηλικότητας	Φυλάκιση τουλάχιστον 3 ετών και χρηματική ποινή για όποιον κατ` επάγγελμα ή από κερδοσκοπία επιχειρεί να διευκολύνει, έστω και συγκαλυμμένα, με τη δημοσίευση αγγελίας ή εικόνας ή αριθμού τηλεφωνικής σύνδεσης ή με τη μετάδοση ηλεκτρονικών μηνυμάτων ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο τη γενετήσια πράξη με ανήλικο	Πλημμέλημα
	Κάθειρξη έως 10 έτη για όποιον οργανώνει, χρηματοδοτεί, κατευθύνει, εποπτεύει, διαφημίζει ή μεσολαβεί με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο σε διενέργεια ταξιδιών με σκοπό από τους μετέχοντες σε αυτά την τέλεση γενετήσιων πράξεων σε βάρος ανηλίκου	Κακούργημα
348^{A} ΠΚ – Πορνογραφία ανηλίκων	Φυλάκιση τουλάχιστον 1 έτους και χρηματική ποινή	Πλημμέλημα
	Φυλάκιση τουλάχιστον 2 ετών και χρηματική ποινή αν η πράξη τελείται μέσω του διαδικτύου	
	Κάθειρξη έως 10 έτη και χρηματική ποινή αν η πράξη τελείται κατ' επάγγελμα, ή συνδέεται με εκμετάλλευση ανάγκης, ψυχικής ή διανοητικής ασθένειας, άσκηση ή απειλή χρήσης βίας ανηλίκου ή ο δράστης είναι πρόσωπο που του έχουν εμπιστευθεί να εποπτεύει ή φυλάσσει τον ανήλικο	Κακούργημα
	Κάθειρξη τουλάχιστον 10 ετών και χρηματική ποινή αν η παραγωγή του υλικού συνδέεται με χρησιμοποίηση ανηλίκου που δεν έχει συμπληρώσει τα 12 έτη	Κακούργημα
	Φυλάκιση έως 3 έτη ή χρηματική ποινή για όποιον εν γνώσει αποκτά πρόσβαση σε υλικό παιδική πορνογραφίας μέσω πληροφοριακών συστημάτων	Πλημμέλημα

348Β ΠΚ – Προσέλκυση παιδιών για γενετήσιους λόγους	Φυλάκιση τουλάχιστον 2 ετών και χρηματική ποινή	Πλημμέλημα
348Γ ΠΚ – Πορνογραφικές παραστάσεις ανηλίκων	Κάθειρξη αν ο παθών δε συμπλήρωσε τα 12 έτη	Κακούργημα
	Κάθειρξη έως 10 έτη, αν ο παθών συμπλήρωσε τα 12, αλλά όχι τα 14 έτη	Κακούργημα
	Φυλάκιση τουλάχιστον 2 ετών, αν ο παθών συμπλήρωσε τα 14 έτη	Πλημμέλημα
	Αν οι πράξεις τελέστηκαν με χρήση βίας ή απειλής ή με σκοπό την επιδίωξη οικονομικού οφέλους, κάθειρξη τουλάχιστον 10 ετών, κάθειρξη και κάθειρξη έως 10 έτη αντίστοιχα	Κακούργημα
349 ΠΚ – Μαστροπεία	Κάθειρξη έως 10 έτη και χρηματική ποινή	Κακούργημα
	Κάθειρξη και χρηματική ποινή αν το έγκλημα τελέστηκε: α) εναντίον προσώπου νεότερου των δεκαπέντε ετών, β) με απατηλά μέσα, γ) από τον ανιόντα συγγενή εξ αίματος ή εξ αγχιστείας ή από θετό γονέα, σύζυγο, επίτροπο ή από άλλον στον οποίο έχουν εμπιστευθεί τον ανήλικο για ανατροφή, διδασκαλία επίβλεψη ή φύλαξη, έστω και προσωρινή, δ) από υπάλληλο ο οποίος κατά την άσκηση της υπηρεσίας του ή επωφελούμενος από την ιδιότητά του αυτή διαπράττει ή συμμετέχει με οποιονδήποτε τρόπο στην πράξη, ε) με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας, στ) με προσφορά ή υπόσχεση πληρωμής χρημάτων ή οποιουδήποτε άλλου ανταλλάγματος.	Κακούργημα
351^{Α} ΠΚ – Γενετήσια πράξη με ανήλικο έναντι αμοιβής	Κάθειρξη τουλάχιστον 10 ετών και χρηματική ποινή, αν ο παθών σε συμπλήρωσε τα 12 έτη	Κακούργημα
	Κάθειρξη και χρηματική ποινή αν ο παθών συμπλήρωσε τα 12, αλλά όχι τα 14 έτη	Κακούργημα
	Φυλάκιση τουλάχιστον 3 ετών και χρηματική ποινή, αν ο παθών συμπλήρωσε τα 14 έτη	Πλημμέλημα
353 ΠΚ – Προσβολή γενετήσιας ευπρέπειας	Χρηματική ποινή ή παροχή κοινωφελούς εργασίας / Φυλάκιση έως 3 έτη ή χρηματική ποινή αν η πράξη ενεργείται ενώπιον προσώπου νεώτερου των 15 ετών	Πλημμέλημα

V. Οι αλλαγές που έχουν προαναγγελθεί στο πεδίο της αποτελεσματικής πρόληψης και καταστολής των υπό εξέταση αδικημάτων

Οι πρωτοβουλίες που έχουν ήδη προαναγγελθεί τόσο δια στόματος Πρωθυπουργού, όσο και περαιτέρω συζητηθεί και σχολιασθεί σχετικά από πλήθος επιστημονικών, πολιτικών και λοιπών φορέων, έχουν ένα διπλό στόχο: **να ενισχυθεί ακόμα περισσότερο το νομικό μας οπλοστάσιο για τη δίκαιη τιμωρία των ενόχων για πράξεις που έχουν ήδη τελεστεί, καθώς και να αποτραπούν τα εγκλήματα του μέλλοντος, δημιουργώντας ένα πλαίσιο ασφάλειας και εμπιστοσύνης σε κάθε πολίτη**.

Αναφορικά με τις αλλαγές που έχουν προαναγγελθεί ότι θα επέλθουν στον Ποινικό Κώδικα, αυτές αφορούν, συνοπτικά, τα κάτωθι ζητήματα:

- θα εκδικάζονται κατά προτεραιότητα υποθέσεις εγκλημάτων κατά ανηλίκων,
- ο χρόνος παραγραφής των πλημμελημάτων (διάταξη που καταργήθηκε με τον νέο ΠΚ) σε βάρος ανηλίκων θα αρχίσει να μετράει από την ενηλικίωση τους (ή και αργότερα) και μετά, όπως συμβαίνει με τα κακουργήματα. Το αρ. 113 παρ. 6 του παλαιού ΠΚ ανέφερε πως η παραγραφή για κακουργήματα κατά ανηλίκων ξεκινά από τα 21 έτη και για τα πλημμελήματα από τα 19. Στο νέο ΠΚ η πρόβλεψη είναι για τα κακουργήματα αυτή να ξεκινά με την ενηλικίωση δηλαδή τα 18 έτη, ενώ στα πλημμελήματα δεν ορίστηκε αναστολή παραγραφής. Η σκέψη είναι ενδεχομένως να υπάρξει αναστολή και στις δυο περιπτώσεις μέχρι τα 19 έτη για τα πλημμελήματα και μέχρι τα 21 για τα κακουργήματα,
- αξίζει να παρατεθεί και μια ακόμη πρόταση που αφορά στο να επιμηκυνθεί η παραγραφή από τα 15 χρόνια που είναι σήμερα στα 20 χρόνια λόγω της αδυναμίας του ανηλίκου να προστατευθεί, όπως ο ενήλικος.

Παράλληλα, πρόκειται να συγκροτηθεί κεντρική δομή στη Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων για την αξιολόγηση αλλά κυρίως και για την εξωδικαστική επίλυση αυτής της κατηγορίας, ενώ παράλληλα ανακοινώθηκε και η κύρωση της σύμβασης 190 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, του ILO, για την εξάλειψη της βίας και της παρενόχλησης.

Σημειώνεται ότι η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας υιοθέτησε το 2019 την εν λόγω ΔΣΕ. Με αυτό τον τρόπο η ΔΟΕ αναγνώρισε ότι η βία και η παρενόχληση στον χώρο εργασίας συνιστούν παραβίαση ή/και κατάχρηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επηρεάζουν αρνητικά τη σωματική και ψυχολογική υγεία, την οργάνωση της εργασίας και τις εργασιακές σχέσεις. Επιπροσθέτως, επιδρούν αρνητικά στην παραγωγικότητα και δημιουργούν εμπόδια πρόσβασης, ένταξης και παραμονής προσώπων, ιδίως των γυναικών, στην αγορά εργασίας. Η 190 ΔΣΕ προστατεύει τους απασχολούμενους και άλλα άτομα στους χώρους παραγωγής, (δηλ. τους κατά την κείμενη

νομοθεσία/πρακτική μισθωτούς, εκπαιδευόμενους, ασκούμενους, μαθητευόμενους, εθελοντές, αναζητούντες και αιτούντες εργασία, καθώς και άτομα που ασκούν εργοδοτική εξουσία, καθήκοντα ή ευθύνες. Κάθε κράτος που υιοθετεί τη Σύμβαση θεσμοθετεί την πρόληψη και την απαγόρευση της βίας και της παρενόχλησης στο εργασιακό περιβάλλον μέσω νόμων και κανονισμών, καθώς και μέσω συλλογικών συμβάσεων ή άλλων μέτρων που συνάδουν με την εθνική πρακτική, συμπεριλαμβανομένης της επέκτασης ή προσαρμογής των υφιστάμενων επαγγελματικών μέτρων υγείας και ασφάλειας και της ανάπτυξης συγκεκριμένων μέτρων, όπου χρειάζεται.

Επίσης ανακοινώθηκε η θέσπιση ενός ειδικού μητρώου για όλους τους επαγγελματίες οι οποίοι έρχονται σε επαφή με παιδιά και με εφήβους, με αυστηρές προϋποθέσεις εγγραφής (για παράδειγμα, προπονητές, εργαζόμενοι σε κατασκηνώσεις, εργαζόμενοι σε προσφυγικές δομές). Το μητρώο αυτό θα λειτουργεί σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης και τις αστυνομικές αρχές.

Εγκαινιάστηκε επίσης μία κεντρική διαδικτυακή πύλη, metoo.gov.gr, όπου θα συγκεντρώνονται όλες οι πληροφορίες και όλες οι πολιτικές της Κυβέρνησης γύρω από αυτό το θέμα, ενώ θα μπορούν και να υποβάλλονται και καταγγελίες σε πραγματικό χρόνο.

Τέλος, πρόκειται να θεσπισθούν υποχρεωτικοί κώδικες δεοντολογίας σε κάθε επιχείρηση, με προβλέψεις για τη συμπεριφορά και κυρώσεις σε όσους δεν τις τηρούν, όπως και η δυνατότητα της υποχρεωτικής διαθεσιμότητας του φερόμενου ως θύτη με αναστολή αποζημίωσης μέχρι τη διαλεύκανση της εκάστοτε υπόθεσης.

Τέλος, στόχος είναι να επεκταθεί σε όλα τα σχολεία πια, από το Σεπτέμβριο, το πρόγραμμα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης το οποίο εφαρμόστηκε πιλοτικά κατά το 2021.

VI. Επίμετρο

Οι ανωτέρω πρωτοβουλίες κινούνται στη σωστή κατεύθυνση de lege ferenda τόσο στο πεδίο της σεξουαλικής κακοποίησης ανδρών και γυναικών, όσο και σε αυτό της σεξουαλικής βίας εναντίον ανηλίκων προσώπων.

Παράλληλα, εικάζεται ότι οι ως άνω νομοθετικές παρεμβάσεις προς το σκοπό εκσυγχρονισμού του υπάρχοντος νομικού πλαισίου θα ικανοποιήσουν και τη γενικότερη επιθυμία για κάθαρση σε όλους τους χώρους της κοινωνικής ζωής.

Από την άλλη, και δεδομένων των πλέον πρόσφατων τάσεων στο χώρο της δικαιοσύνης, όπου παρατηρείται έντονα το φαινόμενο η νομοθετική agenda, τουλάχιστον, αλλά και όχι μόνον, σε ζητήματα που σχετίζονται με αδικήματα που προκαλούν έντονα και αρνητικά συναισθήματα στο κοινό αίσθημα (ιδ. το πλέον πρόσφατο παράδειγμα της μετατροπής σε κακούργημα του βασανισμού ζώων), οι οποίες (τάσεις) εξάλλου αντανακλώνται και στην ευρύτερη κοινωνία, θα πρέπει ο Έλληνας νομοθέτης να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός ως προς το δικαιοπολιτικό σκοπό που θα καταστήσει αναγκαία την εισαγωγή νέων, πιθανότατα αυστηρότερων ρυθμίσεων, καθώς και ως προς την προσήκουσα αιτιολόγησή τους, αλλά και το σεβασμό της θεμελιώδους αρχής της αναλογικότητας.

Παράλληλα, θα πρέπει να διασφαλισθεί μια σειρά ζητημάτων που αναμένεται μετά βεβαιότητος να εγερθούν κυρίως στο πρόσωπο των φερόμενων ως δραστών και τα οποία εκτείνονται από τις ευρύτερες συνέπειες στην ίδια την κοινωνική τους υπόσταση δια του χειρισμού της εκάστοτε υπόθεσης, έως αυτονόητα σε αυστηρώς νομικά (ουσιαστικά και δικονομικά) εχέγγυα και δικλείδες που θα πρέπει να εξασφαλισθούν σχετικά. Πλέον συγκεκριμένα, η έως σήμερα εμπειρία σε ανάλογες υποθέσεις έχει πρωτίστως αναδείξει τα ρευστά όρια μεταξύ της ανάγκης για την απονομή δικαιοσύνης και της τήρησης του θεμελιώδους δικαιώματος του υπόπτου ή κατηγορουμένου να μη στιγματίζεται προκαταβολικά ως ένοχος για την πράξη που του αποδίδεται, το οποίο και καθιερώνεται στα άρθρα 6 παρ. 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 48 παρ. 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 14 παρ. 2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα των Ηνωμένων Εθνών και 71 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, χαρακτηρίζεται δε εύλογα ως υπέρτατη ρυθμιστική αρχή της ποινικής διαδικασία» και υποχρεώνει τα όργανα της πολιτείας να μην προεξοφλούν την ενοχή του κατηγορουμένου και να τον αντιμετωπίζουν ως ενδεχομένως αθώο έως ότου αποφανθεί για την ενοχή του ο ανεξάρτητος και αμερόληπτος φυσικός του δικαστής.

Για τους ίδιους ως άνω λόγους, θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη σοβαρότητα και ευαισθησία οι υποθέσεις αυτές κατά την προβολή τους από τα ΜΜΕ, δεδομένου ότι τίθενται πλείστα ζητήματα προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εμπλεκομένων στην εκάστοτε ποινική προδικασία, αντικειμενικής και αμερόληπτης κάλυψης του σχετικού ρεπορτάζ, υποστήριξη της εκάστοτε συζήτησης από εξειδικευμένους νομικούς, ψυχολόγους, ερευνητές και δημοσιογράφους κλπ. Ομοίως οι δικαστικές αρχές που επιλαμβάνονται σχετικών υποθέσεων θα πρέπει αφενός να τις αντιμετωπίζουν με άμεσα αντανακλαστικά, αλλά και αφετέρου να εμβαθύνουν σε ζητήματα απόδειξης των υποθέσεων αυτών, οι οποίες, ως επί το πλείστον, καταγγέλλονται αρκετά αργότερα από το φερόμενο ως χρόνο τέλεσής τους, με αυτονόητο κίνδυνο από τη μια πλευρά την αποδυνάμωση του αποδεικτικού υλικού εναντίον του φερόμενου δράστη, αλλά και από την άλλη πλευρά, το διαφαινόμενο κίνδυνο της ιδιαίτερα

αυστηρής αντιμετώπισης του δράστη αυτού, παρά την έλλειψη ισχυρών ενδείξεων ως προς την τέλεση της υπό εξέταση πράξης που του καταλογίζεται κάθε φορά.

Τέλος, εξαιτίας των ανωτέρω δυσαρμονιών, αναμένεται μετά βεβαιότητος να απασχολήσει σε δεύτερο χρόνο την ελληνική πολιτεία η ομαλή επανένταξη των δραστών των αδικημάτων αυτών στην κοινωνία και προς την κατεύθυνση αυτή θα πρέπει να αναθεωρηθεί συνολικά η σωφρονιστική πολιτική που ακολουθείται στις περιπτώσεις αυτές, δεδομένου ότι ο δημόσιος διάλογος στρέφεται προς το παρόν σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα στην πρόληψη και τιμωρία και δυστυχώς αγνοείται ο έτερος πόλος, αυτός του παραδειγματισμού, αλλά και της επανένταξης στην κοινωνία κατόπιν του προσήκοντος σωφρονισμού των εν λόγω δραστών, ο οποίος, αυτονόητα, δεν περιλαμβάνει μόνο την έκτιση της ποινής.

«Σύνδρομο mobbing» - Η έννοια του ανυπεράσπιστου ατόμου με αφορμή την υπ' αρίθμ. 315/2020 διάταξη ΕισΠλημΠατρών

Παναγιώτης Μπρακουμάτσος
Αντεισαγγελέας ΑΠ ετ

Με το παρόν δεν επιχειρείται η κρισιολόγηση των πραγματικών περιστατικών, που αντιμετώπισε η κατωτέρω παρατιθέμενη υπ' αριθμ. 315/2020 διάταξη ΕισΠλημ/κώνΠατρ, αλλά ο προσδιορισμός τόσο της έννοιας του αδυνάμου προσώπου, όσο και της μεθοδευμένης πρόκλησης ψυχικού πόνου.

Κατ' αρχάς πρέπει να προσδιορισθούν α) η έννοια της κακομεταχείρισης, η οποία καθιστά ένα άτομο αδύναμο και β) της συμπεριφοράς που είναι ικανή να επιφέρει ψυχική βλάβη.

Ο όρος «mobbing» προέρχεται από το αγγλικό ρήμα "to mob" που αποδίδεται ως «κακομεταχειρίζομαι κάποιον». Στον όρο «mobbing» αποδίδεται επίσης η εξής σημασία: Επιτίθεμαι, περικυκλώνω κι ενοχλώ.

Ως «σύνδρομο mobbing» νοείται κάθε επαναλαμβανόμενη καταχρηστική συμπεριφορά που εκδηλώνεται με λόγια, πράξεις, γραπτά μηνύματα και μπορεί να βλάψει την προσωπικότητα, την αξιοπρέπεια, τη σωματική ή την ψυχική ακεραιότητα του ατόμου, να θέσει σε κίνδυνο την εργασία του ή να διαταράξει το εργασιακό κλίμα. Πρόκειται για συστηματική, μεθοδική και συνεχή (τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα και για μεγάλο χρονικό διάστημα) άσκηση ψυχολογικής βίας, εργασιακής κακοποίησης, για διαμόρφωση εχθρικού, ταπεινωτικού εργασιακού περιβάλλοντος και για την επιβολή διακριτικής μεταχείρισης και τρομοκρατίας που προσβάλει την προσωπικότητα, την αξιοπρέπεια, τη σωματική και την ψυχική ακεραιότητα των εργαζομένων κι οδηγεί συχνά σε ολοκληρωτική εξάντληση (σύνδρομο Burn-out) του εργαζόμενου-στόχου, προκειμένου να αναγκαστεί σε παραίτηση. Το mobbing αποτελεί μια αποτελεσματική στρατηγική «ψυχολογικής τρομοκρατίας» που χρησιμοποιείται σκοπίμως από επιχειρήσεις και οργανισμούς, προκειμένου να απαλλαγούν από το ενοχλητικό ή το «πλεονάζον» προσωπικό, να προβούν σε διοικητικές αναδιαρθρώσεις, σε μειώσεις μισθών, σε αντικατάσταση προσωπικού κλπ (Περιοδικό «Ενημέρωση» ΙΝΕ ΓΣΕΕ τ 237/2017, όπου και παραπομπές σε οικεία βιβλιογραφία).

Στο άρθρο 312 του προϊσχύσαντος ΠΚ με τον τίτλο «Πρόκληση βλάβης με συνεχή σκληρή συμπεριφορά» δεν δίδεται ορισμός της έννοιας του ανυπεράσπιστου ατόμου. Κατά την αιτιολογική έκθεση Σχ ΠΚ 1938 δεν θεωρήθηκε απαραίτητο να δοθεί ορισμός της έννοιας ανυπεράσπιστος.

Στη νομολογία, κατά τον προϊσχύσαντα ΠΚ, η έννοια του αδυνάμου ατόμου έχει προσδιορισθεί ως εξής: «Υλικό αντικείμενο του άνω εγκλήματος είναι αφενός μεν κάθε ανήλικος από τη γέννησή του μέχρι τη συμπλήρωση του 17ου έτους της ηλικίας του, αφετέρου δε κάθε πρόσωπο που δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του, δηλαδή άτομα των οποίων η αδυναμία αντιστάσεως οφείλεται στην ανηλικότητα ή στην ιδιοσυστατική «μειονεξία» τους, **εφόσον όμως τελούν σε σχέση εξαρτήσεως από το δράστη, ώστε όχι μόνο δεν δύνανται αλλά και δεν τολμούν να αμυνθούν**. Συνεχής καθίσταται η σκληρή συμπεριφορά, όχι μόνο με τη δημιουργία μόνιμης κατάστασης, αλλά και με την επίμονη συστηματική επανάληψή της (ΑΠ 1372/2007, ΑΠ 18/1980, ΑΠ 1163/1978.). Ως σκληρή δε συμπεριφορά είναι η προερχόμενη από έλλειψη συναισθήματος έναντι του αδυνάτου, που εκφράζεται αντικειμενικά με την πρόκληση σημαντικών πόνων, οδυνών και βασάνων (σωματικών και ψυχικών), όπως λ.χ. βάναυσες λοιδωρίες, σωματική κακομεταχείριση, συνεχή ραπίσματα, υπερβολική καταπόνηση κ.λπ» (499/2000 Εφ Πειρ).

Κατά την θεωρία στην έννοια του αδυνάμου προσώπου περιλαμβάνεται και αυτός, που τελεί σε σχέση εργασίας με τον δράστη. Άλλωστε η προσέγγιση αυτή είναι σύμφωνη και με το γράμμα της διάταξης. Ο όρος σχέση εργασίας, κατά την θεωρία περιορίζεται μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου, αλλά ακόμη και μεταξύ εργαζομένων, αν ο ένας εξ αυτών έχει διευθυντική θέση, που ασκεί τις εξουσίες του εργοδότη. Για να είναι εξουσιαστική η σχέση εργασίας θα πρέπει να είναι σχέση εξαρτημένης εργασίας, χωρίς να αποκλείεται και η σύμβαση έργου, όταν ο εργαζόμενος εκτελεί τις εντολές του εργοδότη. Τα παραπάνω ισχύουν και στη σχέση υπηρεσίας (Γ. Μπέκα « Η προστασία της Ζωής και της Υγείας στον ΠΚ» σελ 416-417), Ν Ανδρουλάκη « Ποινικό Δίκαιο « Ειδικό Μέρος σελ 173).

Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του ν ΠΚ για το άρθρο 312 «Σωματική βλάβη αδυνάμων ατόμων», «Τροποποιείται αρχικά ο τίτλος του άρθρου, ώστε να αποσαφηνιστεί ότι η διάταξη καταλαμβάνει πλέον όλες τις πράξεις σωματικής βλάβης που στρέφονται κατά αδύναμων ατόμων, εφόσον βρίσκονται υπό την επιμέλεια ή την προστασία του δράστη βάσει νόμου, δικαστικής απόφασης ή πραγματικής κατάστασης, συνοικούν με τον δράστη ή έχουν μαζί του σχέση εργασίας ή υπηρεσίας». Επομένως συνάγεται ότι το αδύναμο άτομο, πέραν της ηλικίας, αποκτά αυξημένη ποινική προστασία.

Β) Συμπεριφορά.

Περαιτέρω τα αίτια που δημιουργούν την ανικανότητα αυτοϋπεράσπισης.
Κατά την προϊσχύσασα διάταξη του άρθρου 312, η οποία τροποποιήθηκε με το άρθρο 8 ν 4322/2015, που προσέθεσε και την ψυχική υγεία προς άρση των ερμηνευτικών προβλημάτων, που είχαν ανακύψει, η συμπεριφορά η οποία έχει αξιόποινο χαρακτήρα έπρεπε να επενεργεί όχι μόνο στο σώμα, αλλά και στον ψυχικό κόσμο του θύματος (προσβλητικές παρατηρήσεις, πρόκληση τρόμου κ.λπ (Μπέκα ανωτ σελ 417, Ανδρουλάκη ανωτ σελ 174).

Περαιτέρω και η ισχύουσα διάταξη του άρθρου 312 ΠΚ εξομοιώνει με την σωματική βλάβη και η πρόκληση ψυχικού πόνου ικανού να επιφέρει σοβαρή ψυχική βλάβη.

Τέλος τα αίτια που δημιουργούν την ανικανότητα αυτοϋπεράσπισης ποικίλουν. Δεν αφορούν μόνο την σωματική μειονεξία, την ασθένεια, την αναπηρία, ναρκωτικά, αλκοόλ, δηλαδή σωματικούς λόγους. Στην έννοια του ανυπεράσπιστου εντάσσεται και το θύμα, που δεν τολμά να αντισταθεί, επειδή φοβάται τις συνέπειες της άμυνας του (Γ. Μπέκα ανωτ σελ 411, ΑΠ ανωτ, Εφ Πειρ ανωτ) όπως είναι ο εργαζόμενος.

Από τα ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι ο εργαζόμενος ο οποίος υφίσταται μεθοδευμένη πρόκληση ψυχικού πόνου, ικανού να επιφέρει σοβαρή ψυχική βλάβη είναι υλικό αντικείμενο του άρθρου 312 ΠΚ. Η μη προβολή άμυνας εκ μέρους του εργαζομένου δεν μπορεί σε κάθε περίπτωση να αποκλείσει την εφαρμογή του άρθρου 312 ΠΚ, καθόσον το θύμα λόγω των εργασιακών συνθηκών και του φόβου που αισθάνεται όχι μόνο από την αντίδραση του εργοδότη, αλλά και τις εν γένει δυσμενείς εργασιακές συνθήκες που θα βιώσει τόσο στον ίδιο τον εργασιακό χώρο, όσο και σε άλλον, δεν μπορεί τις περισσότερες φορές να ζητήσει την όποια ένδικη προστασία, που του παρέχει ο νόμος.

Συνεπώς τα ζητούμενα για τους δικαστικούς και εισαγγελικούς λειτουργούς είναι : α) αν ο εργαζόμενος τελεί σε μια από τις σχέσεις που αναφέρει το άρθρο 312 ΠΚ, β) αν υφίσταται μεθοδευμένη πρόκληση όχι μόνο σωματικού πόνου, αλλά και ψυχικού πόνου ικανού να προκαλέσει σοβαρή ψυχική βλάβη.

Επανερχόμενοι στη σχολιαζομένη διάταξη θα επισημάνουμε τα εξής, χωρίς να κρισιολογήσουμε επί των πραγματικών περιστατικών, τα οποία ανελέγκτως έγιναν δεκτά: Η διάταξη δέχθηκε ότι η εγκαλούσα η οποία εργαζόταν, ως νοσηλεύτρια στα εξωτερικά ιατρεία δημοσίου νοσοκομείου επί καθημερινής βάσεως και για πολλά χρόνια υφίστατο εργασιακό εκφοβισμό με εξυβριστικές και ανάρμοστες συμπεριφορές από την προϊσταμένη της. Επίσης σύμφωνα πάντα

με τη σχολιαζομένη η εγκαλούσα, πιστεύοντας ότι δεν μπορεί να βρει λύση έλαβε 40 δισκία ηρεμιστικά με αποτέλεσμα να εισαχθεί στο νοσοκομείο, όπου υπεβλήθη σε πλύση στομάχου. Επίσης διαπιστώθηκε ότι έπασχε μεταξύ άλλων από καταθλιπτική συνδρομή σύμφωνα με το ενημερωτικό σημείωμα εξόδου του νοσοκομείου, στο οποίο νοσηλεύθηκε.

Η εν λόγω διάταξη απόρριψε την έγκληση διότι :α) όπως αναφέρει στη μείζονα πρόταση του συλλογισμού της δεν είναι ανυπεράσπιστος αυτός που δεν αντιδρά στον εργασιακό εκφοβισμό από φόβο. Ωστόσο τόσο από τη νομολογία που παραθέτει, όσο και από τη θεωρία ουδόλως συνάγεται ότι η σκέψη αυτή είναι σύμφωνη με την ορθότερη άποψη, την οποία και δεν αναφέρει. β)επικαλείται τη νομική οδό, που θα έπρεπε να ακολουθήσει η εγκαλούσα, χωρίς να αντιμετωπίζει επαρκώς και αιτιολογημένα τόσο την ψυχική της κατάσταση, όσο και τον ενδεχόμενο φόβο που τυχόν θα της προκαλούσε η ενέργειά αυτή. γ) Τέλος και ενώ δέχεται ως αληθή τα αναγραφόμενα στην έγκληση, εν τούτοις αποφαίνεται ότι δεν στοιχειοθετείται το έγκλημα του άρθρου 312 ΠΚ , διότι δεν υπάρχει ιατρικό έγγραφο που να αποδεικνύει ότι είναι ανυπεράσπιστη. Ωστόσο πέραν του ότι δέχθηκε, ως αληθή, τα αναγραφόμενα στην έγκληση, όπου καταφάσκεται ο εργασιακός εκφοβισμός, η απόπειρα αυτοκτονίας της εγκαλουμένης και η καταθλιπτική της συνδρομή, εν τούτοις απαιτεί έγγραφο, που να αποδεικνύει το ανυπεράσπιστο. Ωστόσο η συνδρομή της κατάστασης αυτής είναι δυνατόν να διαλευκανθεί από τον εκάστοτε δικαστικό ή εισαγγελικό λειτουργό με βάση την αρχή της ηθικής απόδειξης και όχι της νομικής, όπως υπόρρητα επικαλείται η διάταξη.

Εν κατακλείδι και χωρίς να αξιολογούμε τα πραγματικά περιστατικά στην εξεταζομένη διάταξη παρατηρούμε ότι: η έννοια του ανυπεράσπιστου ατόμου ερμηνεύθηκε ενάντια στις νομολογιακές και θεωρητικές παραδοχές, σύμφωνα με τις οποίες ανυπεράσπιστο άτομο είναι και αυτό που δεν τολμά να αρνηθεί. Οι όποιες δυνατότητες έχει να προσφύγει στη δικαιοσύνη δεν αναιρούν την έννοια του ανυπεράσπιστου, εφόσον βεβαίως συντρέχουν όλα τα στοιχεία του άρθρου 312 ΠΚ και δεν γίνεται καταχρηστική επίκλησή του.

Τα εργασιακά δεδομένα στην Ελλάδα, αλλά και στον υπόλοιπη Ευρώπη αναμφίβολα δεν έχουν σχέση με τα αντίστοιχα της βιομηχανικής επανάστασης και των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα. Ωστόσο και χωρίς να προσεγγίζουμε το θέμα με βάση κοινωνικές και οικονομικές θεωρίες, ο εργαζόμενος είναι πάντα το αδύναμο μέρος στη σχέση του με τον εργοδότη. Συνεπώς οι μεθοδευμένες ενέργειες που προκαλούν ψυχικό πόνο ικανό να επιφέρει σοβαρή ψυχική βλάβη πρέπει να αντιμετωπίζονται όχι βέβαια με μεροληψία, ούτε υπό το βάρος της όποιας κοινής γνώμης, αλλά μέσα στα πλαίσια του άρθρου 312 ΠΚ, όπως αυτό έχει ερμηνευθεί από τη θεωρία και τη νομολογία.

Παρατίθεται η υπ' αριθμ. 315/2020 διάταξη ΕισΠλημΠατρ [ΤΝΠ QUALEX, ΠοινΔικ 2/2021, σελ. 277 - 280]

«ΑΡΙΘΜΟΣ 315/2020
ΕΙΣΑΓΓΕΛΙΑ ΠΡΩΤΟΔΙΚΩΝ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΙΑΤΑΞΗ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΩΣ ΠΛΗΜΜΕΛΕΙΟΔΙΚΩΝ ΠΑΤΡΩΝ
(ΚΑΤ' ΑΡΘΡΟ 51 ΚΠΔ)

Έχοντας λάβει υπόψιν:
Τη με ΑΒΜ: ... έγκληση που υπέβαλε την 23.01.2019 η ..., κατ.
Πατρών σε βάρος των α) ..., κατ. Πατρών, προϊσταμένης των
Τακτικών Εξωτερικών Ιατρείων, β) ..., κατ. ομοίως, Δ/σας στο Γ.Ν.
«...», γ) ..., κατ. ομοίως, Τομεάρχη των Τακτικών Εξωτερικών Ιατρείων, για τα έγκλημα της Σωματικής Βλάβης Αδύναμων Ατόμων
και διά παραλείψεως από υπόχρεο (άρ. 312 παρ. 1, 4 ΠΚ, άρ. 15 ΠΚ), εκθέτω τα ακόλουθα:

Ι. Κατ' άρθρο 51 παρ. 3 ΚΠΔ, «Αν ενεργήθηκαν προκαταρκτική εξέταση ή αυτεπάγγελτη προανάκριση κατά το άρθρο 245 παρ. 2 ή ένορκη διοικητική εξέταση και ο εισαγγελέας κρίνει ότι δεν προκύπτουν επαρκείς ενδείξεις για την κίνηση της ποινικής δίωξης, απορρίπτει την έγκληση με αιτιολογημένη διάταξή του που επιδίδεται στον εγκαλούντα».

ΙΙ. Σύμφωνα με το άρθρο 312 παρ. 1, 4 ΠΚ, «Σωματική βλάβη αδυνάμων ατόμων, «1. Όποιος προκαλεί σωματική κάκωση ή βλάβη της υγείας σε ανήλικο ή σε πρόσωπο που δεν μπορεί να υπερασπίσει τον εαυτό του, εφόσον τα πρόσωπα αυτά βρίσκονται υπό την επιμέλεια ή την προστασία του δράστη βάσει νόμου, δικαστικής απόφασης ή πραγματικής κατάστασης, συνοικούν με τον δράστη ή έχουν μαζί του σχέση εργασίας ή υπηρεσίας, τιμωρείται: α) για την πράξη του άρθρου 308 παρ. 1 εδάφιο α', με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους, β) για την πράξη του άρθρου 309, με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών, γ) για την πράξη του άρθρου 310 παρ. 1 εδ. α', με φυλάκιση τουλάχιστον τριών ετών και αν επεδίωκε την πρόκληση βαριάς σωματικής βλάβης, με κάθειρξη και δ) για την πράξη του άρθρου 311, με κάθειρξη. 2 ... 3 ... 4. Με την πρόκληση σωματικής βλάβης κατά την παράγραφο 1 στοιχείο γ' εξομοιώνεται και η μεθοδευμένη πρόκληση έντονου σωματικού πόνου ή σωματικής εξάντλησης επικίνδυνης για την υγεία, ή ψυχικού πόνου ικανού να επιφέρει σοβαρή ψυχική βλάβη, ιδίως με την παρατεταμένη απομόνωση σε βάρος των προσώπων της πρώτης παραγράφου». Σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση Ν.4619/2019, «Τροποποιείται αρχικά ο τίτλος του άρθρου, ώστε να αποσαφηνιστεί ότι η διάταξη καταλαμβάνει πλέον όλες τις πράξεις σωματικής βλάβης που στρέφονται κατά αδύναμων ατόμων, εφόσον βρίσκονται υπό την επιμέλεια ή την προστασία του δράστη βάσει νόμου, δικαστικής απόφασης

ή πραγματικής κατάστασης, συνοικούν με τον δράστη ή έχουν μαζί του σχέση εργασίας ή υπηρεσίας. Έτσι η νέα διάταξη φιλοδοξεί να καλύψει και το έγκλημα της ενδοοικογενειακής βίας, το οποίο με τη μορφή που του έχει δοθεί στο ν. 3500/2006, εγείρει σοβαρά δογματικά προβλήματα (βλ. σχετικά Ε. Συμεωνίδου - Καστανίδου, Το νομοσχέδιο για την ενδοοικογενειακή βία, ΠοινΔικ 2006, σ. 1051, Α. Χαραλαμπάκη, Ο ν. 3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, ΠΛογ 2008, σ. 720). Στην προτεινόμενη διάταξη απειλούνται αυξημένες ποινές για όλες τις μορφές της σωματικής βλάβης όταν τελούνται κατά των προσώπων που αναφέρθηκαν πιο πάνω (απλή, επικίνδυνη, βαριά και θανατηφόρα), χωρίς να θεωρείται πλέον αναγκαία η διαπίστωση συνεχούς σκληρής συμπεριφοράς. Διευρύνεται άλλωστε η εφαρμογή του νόμου ώστε να επιβάλλονται οι ποινές αυτές για πράξεις που στρέφονται σε βάρος όλων των ανηλίκων και όχι μόνο εναντίον αυτών που δεν συμπλήρωσαν το δέκατο έβδομο έτος. Καταργείται επιπλέον η κακόβουλη παραμέληση των υποχρεώσεων, ως αυτοτελής τρόπος τέλεσης του εγκλήματος. Το έγκλημα μπορεί βεβαίως να τελεστεί με παράλειψη, εφόσον υπάρχει ιδιαίτερη νομική υποχρέωση δράσης. Έτσι η αναφορά στην κακόβουλη παραμέληση κρίθηκε περιττή. ... Αντίθετα, εξομοιώνεται με βαριά σωματική βλάβη η τέλεση βασανιστηρίων σε βάρος των αδύναμων προσώπων στα οποία αναφέρεται ο νόμος». Λόγοι για τους οποίους, το άτομο αδυνατεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του έναντι του δράστη είναι η νόσος, αναπηρία, το γήρας, ο υπνωτισμός, η νάρκωση, η πρόσδεση του θύματος κλ. (Στον Μαργαρίτη, Ερμ. ΠΚ, άρ. 312 ΠΚ, αριθμ. 6. Έτσι και Συμεωνίδου Καστανίδου, Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, σελ. 153 «....Ή που δεν μπορούν να υπερασπιστούν τον εαυτό τους, επειδή, λχ είναι ανάπηρα ή ηλικιωμένα, ... «). Στον Αλ. Κωστάρα, Ποινικό Δίκαιο, Επιλογές Ειδικού Μέρους, σελ. 369, 370 αναφέρεται ότι: «Ανυπεράσπιστα πρόσωπα στα πλαίσια του άρ. 312 ΠΚ θεωρούνται τα πρόσωπα εκείνα, τα οποία αδυνατούν πλήρως ή εν μέρει να υπερασπισθούν τον εαυτό τους (έτσι και Ν. Ανδρουλάκης, ΠΔ, ΕιδΜ, σ. 172. Α. Γαβριηλίδης, ό.π., σ. 85. Λ. Μαργαρίτης, Βλάβες, σ. 551. Γ. Μπέκας, Προστασία, σ. 410. Α. Μπουρόπουλος, ΕρμΠΚ, Τόμ. Β' σ. 517. Πλήρης αδυναμία αυτοϋπεράσπισης υπάρχει, όταν το θύμα δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αντιδράσει και να προστατεύσει το εαυτό του. Αυτό συμβαίνει π.χ., όταν το θύμα είναι ναρκωμένο, κατάκοιτο, δεμένο κλπ. Αντίστοιχα μερική αδυναμία αυτοϋπεράσπισης υπάρχει, όταν το θύμα μπορεί μεν να αντιδράσει, αλλά στην κατάσταση που βρίσκεται δεν μπορεί να προστατεύσει αποτελεσματικά τον εαυτό του. Σε τέτοια μερική αδυναμία βρίσκεται π.χ. εκείνος ο οποίος έχει σπάσει το χέρι ή το πόδι του η είναι φρεσκοχειρουργημένος κλπ. Δεν θεωρείται υπεράσπιση η φυγή και επομένου δεν χάνει την ιδιότητα του ανυπεράσπιστου το θύμα, που δεν φεύγει (Α . Γαβριηλίδης, ό.π., σ. 86. Λ. Μαργαρίτης, Βλάβες σ. 551. Γ. Μπέκας, Προστασία, σ. 410). Ο λόγος εξ άλλου, που εμποδίζει τα σχετικά πρόσωπα να υπερασπισθούν τον εαυτό τους είναι αδιάφορος. Έτσι ανυπεράσπιστος μπορεί π.χ. να είναι τόσο ένας τυφλός ή ανήμπορος γέρος, όσο και ένας παράλυτος νέος. Μπορεί επίσης να είναι μια ασθενής ή εγκυμονούσα ή λεχώνα γυναίκα, όπως βέβαια και κάποιος μεθυσμένος, αναίσθητος κλπ. Δεν είναι, κατά την ορθότερη άποψη, ανυπεράσπιστος εκείνος, ο οποίος, μολονότι θα μπορούσε να αντιδράσει, δεν αντιδρά

φοβούμενος τις ταθανολογούμενες δυσμενείς επιπτώσεις της αντίδρασής του (βλ. όμως αντίθετη άποψη Ν. Ανδρουλάκη, ΠΔ, ΕιδΜ σ. 173. Λ. Μαργαρίτη, Βλάβες, σ. 553. Γ. Μπέκα, Προστασία, σ. 411). Ως παράδειγμα αναφέρεται στην επιστημονική βιβλιογραφία η περίπτωση του ρωμαλέου μεν, αλλά πάμπτωχου και πολύτεκνου εργάτη, ο οποίος δέχεται να τον χτυπάει ο γέρος εργοδότης του και δεν διανοείται καν να αμυνθεί από τον φόβο της βέβαιης απόλυσής του. Το επιχείρημα της αντιλέγουσας άποψης ότι η τυποποίηση της σχέσης εξάρτησής ως ιδιαίτερης ιδιότητας του δράστη δεν εμποδίζει την αξιοποίησή της και στο υλικό αντικείμενο, συνιστά απαγορευμένη αναλογική εφαρμογή του νόμου, που διευρύνει κατά τρόπο αντίθετο προς την αρχή της νομιμότητας (άρ. 7 παρ. 1 Συν) τα όρια του αξιοποίνου. Άλλωστε ο νόμος μιλάει για «αδυναμία» των ανυπεράσπιστων προσώπων, εννοώντας προφανώς την φυσική και όχι την ηθική ή ψυχική αδυναμία (βλ. ΑΠ 1372/2007, ΠΧρ 2008, σ. 416, που συνδέει την αδυναμία των ανυπεράσπιστων προσώπων με την «ιδιοσυστατική μειονεξία τους»). Το ως άνω έγκλημα της σωματικής βλάβης ανήλικου και αδύνατου προσώπου, δεν αποτελεί διακεκριμένη περίπτωση του βασικού του άρθρου 308 ΠΚ, αλλά είναι ιδιώνυμο και συνεπώς έχει αυθυπαρξία και αυτοτέλεια έναντι της απλής σωματικής βλάβης, επί της οποίας υπερισχύει λόγω της σχέσης της ειδικότητας (Α.Π. 534/2012, Α' ΝΟΜΟΣ). Το αδίκημα της σωματικής βλάβης, που θεσμοθετείται για να προστατευθεί η σωματική ακεραιότητα του ανθρώπου, είναι υπαλλακτικώς μικτό έγκλημα, η αντικειμενική υπόσταση του οποίου περιλαμβάνει όχι μόνο ορισμένη ενέργεια αλλά και ορισμένο αποτέλεσμα, που συνίσταται, είτε στην πρόκληση σωματικής κακώσεως, είτε στην πρόκληση βλάβης της υγείας του παθόντος και που διαβαθμίζεται, αναλόγως της σπουδαιότητας αυτής, σε απλή και σε εντελώς ελαφρά, η οποία, χωρίς να είναι επουσιώδης, έχει επιπόλαιες συνέπειες. Επομένως, για τη στοιχειοθέτηση του ανωτέρω ιδιώνυμου εγκλήματος της ενδοοικογενειακής βίας, της απλής σωματικής βλάβης, απαιτείται πέραν της πρόκλησης σωματικής κάκωσης ή βλάβης της υγείας από ένα μέλος της οικογένειας σε άλλο μέλος της ίδιας οικογένειας και δόλος του δράστη κατευθυνόμενος στην παραγωγή αυτών των αποτελεσμάτων. Η σωματική κάκωση μπορεί να είναι ταυτόχρονα και βλάβη της υγείας χωρίς να είναι τούτο απαραίτητο. Αλλά και η βλάβη της υγείας μπορεί να επέλθει και χωρίς σωματική κάκωση. Σωματική κάκωση είναι κάθε εξωτερική επενέργεια επί του σώματος, όπως τραύματα εκδορές, οιδήματα, παραμορφώσεις κλπ, ενώ βλάβη της υγείας κάθε διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών, η κάκωση δεν μπορεί να είναι συγχρόνως και βλάβη της υγείας αλλά η βλάβη της υγείας μπορεί να επέλθει και χωρίς κάκωση, καθώς επίσης μπορεί να επέλθει η καθεμία χωριστά ή να είναι η μία συνέπεια της άλλης και δεν δημιουργείται αντίφαση από τη σωρευτική παραδοχή σωματικής κάκωσης και βλάβης της υγείας (Α.Π. 2055/2019, αδημ.).

ΙΙΙ. Σύμφωνα με την έγκληση, «το χρονικό διάστημα 2010 - Οκτώβριο 2018, που η εγκαλούσα υπηρετούσε στο Τμήμα Τακτικών Εξωτερικών Ιατρείων του Γ.Ν. «...», υφίστατο καθημερινώς από την προϊστάμενη του Τμήματος ... εξευτελιστική συμπεριφορά και ένα απίστευτο εργασιακό mobbing - εργασιακό εκφοβισμό, εις γνώσιν των δύο άλλων εγκαλουμένων, που την οδήγησε στην

από 26.10.2018 απόπειρα αυτοκτονίας για να βάλει τέλος στην κατάσταση που την ταλαιπωρούσε, λαμβάνοντας 40 δισκία ηρεμιστικών πριν αναλάβει εργασία την 06:30 και αφήνοντας επιστολή αποχαιρετισμού για να τη βρει το προσωπικό. Ζητεί, δε, την ποινική δίωξη των εγκαλουμένων για την ενεργή συμμετοχή της πρώτης και την παθητική συμμετοχή των υπολοίπων, διότι με τις συνεχείς πράξεις τους διαμορφώθηκαν οι συνθήκες που την οδήγησαν να προκαλέσει την απώλεια της ζωής της». Από την προκαταρκτική εξέταση που διενεργήθηκε και συγκεκριμένα από την έγκληση τις καταθέσεις των μαρτύρων, τα έγγραφα, σε συνδυασμό με την παροχή εξηγήσεων των εγκαλουμένων προκύπτει ότι: Την 28.09.2010, η εγκαλούσα μεταφέρθηκε υπηρεσιακά στο Τμήμα Τακτικών Εξωτερικών Ιατρείων του Γ.Ν. «...», όπου προϊσταμένη του Τμήματος ήταν η πρώτη εγκαλούμενη. Όταν αποφασίστηκε να παραμείνει η εγκαλούσα μόνιμη νοσοκόμα στην χειρουργική κλινική, άρχισε να αντιμετωπίζει ειρωνική και προσβλητική συμπεριφορά από την πρώτη εγκαλούμενη, ακόμη και ενώπιον του προσωπικού ή των ασθενών και των συνοδών τους, με χαρακτηρισμούς όπως «παρθένα», «ο ... (δηλ. ο σύζυγος) σου σε περιμένει», «πρέπει να τα κρύβουμε από του άνδρες και να κάνουμε ότι θέλουμε στη ζωή μας», «χθες βράδυ σε ξεκώλιασε ο ...», κ.ο.κ. Καθημερινώς απειλούσε ότι θα την διώξει από το Τμήμα, ανέθετε στην εγκαλούσα να καθαρίζει το Ιατρείο και τα εργαλεία, να φτιάχνει γάζες για ασθενείς, που ήταν εκτός των αρμοδιοτήτων της, χωρίς να της χορηγεί υλικό εργασίας και έστελνε πάντα κάποιον άλλο μαζί της για να την ελέγχει κατά την παραλαβή των υλικών η για να την επιβλέπει συνεχώς, ενώ της προκαλούσε δυσχέρειες όταν η εγκαλούσα μετέβαινε για κάποιες υποθέσεις του Τμήματος. Τον Οκτώβριο 2018 η εγκαλούσα παρουσίασε αιμορραγίες, πλην όμως η πρώτη εγκαλούμενη αρνήθηκε να της χορηγήσει άδεια λέγοντας «αμάν ρε ... εσύ και οι αιμορραγίες σου», την οποία έλαβε μετά από παρεμβολή της τρίτης εγκαλούμενης και την εισαγωγή της στο χειρουργείο. Την κορόιδευε, την αποκαλούσε «χαζή», επειδή βοηθούσε του χειρουργούς του Τμήματος, υφιστάμενη με τη συνολική καθημερινή συμπεριφορά της πρώτης εγκαλούμενης εργασιακό mobbing - εργασιακό εκφοβισμό, για το οποίο είχε ενημερώσει τις δεύτερη και τρίτη εγκαλούμενη, καθώς και το Σωματείο «...» και το Διοικητή του Νοσοκομείου, λαμβάνοντας ως απάντηση υποσχέσεις και παραινέσεις για επίδειξη υπομονής. Απελπισμένη και πιστεύοντας ότι δεν μπορούσε να βρει λύση, η εγκαλούσα, την 25.10.2018 το απόγευμα έγραψε αποχαιρετιστήρια επιστολή προς το σύζυγό της και προς τη νοσηλευτική υπηρεσία του Νοσοκομείου. Την 26.10.2018, πριν την ανάληψη των καθηκόντων της την 06:30, εντός του γραφείου έλαβε διά στόματος 40 δισκία ηρεμιστικών για να αυτοκτονήσει, αφήνοντας την επιστολή στο γραφείο της. Κατά την ώρα της κατάποσης η εγκαλούσα τηλεφώνησε στο εφημερεύον προσωπικό του Νοσοκομείου το οποίο άμεσα πρόστρεξε προς βοήθεια. Στη συνέχεια η δεύτερη εγκαλούμενη τη μετέθεσε στην Ουρολογική Κλινική, διότι, όπως της είπε, «είσαι στιγματισμένη, έχεις εκθέσει το Νοσοκομείο σε όλη την Ελλάδα και προσέβαλες το Νοσοκομείο με αυτή την πράξη». Σύμφωνα με το Ενημερωτικό Σημείωμα Εξόδου του ΓΝ «...», η εγκαλούσα υπεβλήθη σε πλύση στομάχου (αναφερόμενη εκούσια λήψη 30tbs Lexotanil), παραμένοντας απύρετη καθ' όλο το διάστημα της νοσηλείας (26-29.10.2018) της και αιμοδυναμικά σταθερή, ενώ διαπιστώθηκε ότι έπασχε από

Υποθυρεοειδισμό και Καταθλιπτική συνδρομή για της οποίας της συνεστήθη Ψυχολογική εκτίμηση. IV. Κατ' ακολουθίαν των ανωτέρω προκύπτει ότι η εγκαλούσα, επί καθημερινής βάσεως και για πολλά χρόνια, υφίστατο εργασιακό εκφοβισμό από την πρώτη εγκαλουμένη, η οποία προέβαινε σε ανάρμοστες συμπεριφορές στα πλαίσια της υπηρεσίας της. Άπασες οι εξυβριστικές, αντιδεοντολογικές συμπεριφορές της πρώτης εγκαλουμένης ήταν γνωστές στην Τομεάρχη του ΤΕΙ και τη Δ/σα το Νοσοκομείο - δεύτερη και τρίτη εγκαλούμενες, οι οποίες ουδέν έπραξαν για την αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς της άμεσα προϊστάμενης της εγκαλούσας. Η εγκαλούσα επικαλείται ότι υπέστη εργασιακό mobbing, χωρίς, όμως, αντίστοιχες ψυχολογικές ή οργανικές επιπτώσεις να αποδεικνύονται από έγγραφα - ιατρικά πιστοποιητικά Ψυχολόγου - Ψυχοθεραπευτή ή άλλης αντίστοιχη ειδικότητας. Σε κάθε περίπτωση ως mobbing (ορ.κατωτέρω Αρ. Καϊνη - Μ. Σαρίδη) ορίζεται «κάθε καταχρηστική συμπεριφορά που εκδηλώνεται με λόγια, πράξεις, γραπτά μηνύματα και μπορεί να ζημιώσει την προσωπικότητα, την αξιοπρέπεια ή τη σωματική ή ψυχική ακεραιότητα του ατόμου, να θέσει σε κίνδυνο την εργασία του ή να διαταράξει το εργασιακό κλίμα.

Πιο συγκεκριμένα, «η απασχόληση βιώνεται ως απάνθρωπη, και οι εργαζόμενοι αισθάνονται ότι είναι αποκλεισμένοι από το κοινωνικό περιβάλλον στους χώρους και αντιμετωπίζουν απαιτήσεις ασυμβίβαστες με την εργασία χωρίς να έχουν τις φυσιολογικές δυνατότητες για να τις αντιμετωπίσουν». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Αρ. Καϊνης και Μ. Σαρίδης[1], η πρώτη φάση της παρενόχλησης αποσκοπεί στην αποσταθεροποίηση του θύματος. Πρέπει λοιπόν να συμβουλευτεί έναν ψυχίατρο ή εναν ψυχοθεραπευτή προκειμένου να εξασφαλίσει την απαραίτητη ενέργεια για να αμυνθεί. Οι ψυχίατροι και οι γιατροί-σύμβουλοι της κοινωνικής ασφάλισης καλούνται τότε να αναλάβουν την προστασία των θυμάτων και να διευθετήσουν τα επαγγελματικά προβλήματα, ενώ οι λύσεις που πρέπει να δοθούν είναι νομικές.

Στα πλαίσια αυτά, κάθε θύμα και εν προκειμένω η εγκαλούσα μπορεί να[2]:
1) Να αξιώσει την άρση της προσβολής και την παράλειψή της στο μέλλον,
2) Να αξιώσει την καταβολή χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, καθώς και αποζημίωση για οποιαδήποτε τυχόν θετική (υλική) ζημία υπέστη,
3) Να θεωρήσει την συμπεριφορά που υφίσταται ως «μονομερή βλαπτική μεταβολή» (δηλαδή εξαναγκασμό σε παραίτηση) και συνακόλουθα να αξιώσει την καταβολή αποζημίωσης απόλυσης, όπως ακριβώς θα είχε δικαίωμα να πράξει αν είχε χωρήσει καταγγελία της σύμβασης εργασίας,

1. Σημείωση: [1] Το mobbing στον εργασιακό χώρο. Επιπτώσεις mobbing στο χώρο της υγείας Ανασκοπική μελέτη, http://joumal-ene.gr/wp-content/uploads/2013/ll/mobbmg_ergosiako_xoro.pdf.

2. Σημείωση: [2] Δάφνη Σιώπη, ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΑΡΕΝΟΧΛΗΣΗΣ, https://www.siopi-law.gr/post/190-to-fainomeno-tis-ithikis-kai-psvxologikis-parenoxlisis-ston-xoro- ergasias-imobbingVnomiki-prostasia-ergazomenoy, Μιχάλη Καρβέλη, Mobbing: Η ηθική παρενόχληση των εργαζομένων στο χώρο εργασίας, https://www.huffmgtonpost.gr/mihalis- karvellis/mobbing-i-ithiki-parenoxlisi-ton-ergazomenon-sto-horo-ergasias_b_17962668.html.»

4) Να ασκήσει αγωγή για αποζημίωση εργαζομένου σε περίπτωση πρόκλησης εργατικού ατυχήματος ή επέλευσης επαγγελματικής νόσου,
5) Να προβεί σε αναφορά στην Επιθεώρηση Εργασίας,
6) Να υποβάλει μήνυση για παραβίαση της αρχής ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού (Ν. 4443/2016, άρ. 82Α ΠΚ), καθώς και για κατά περίπτωση επιμέρους στοιχειοθετούμενα αδικήματα του ποινικού κώδικα, όπως η εξύβριση (361 ΠΚ), η συκοφαντική δυσφήμιση (363 ΠΚ), η εκβίαση (385 ΠΚ) κλπ.

Η εγκαλούσα, σύμφωνα με την έγκλησή της, παρουσίασε σοβαρά ψυχολογικά συμπτώματα (αυτοκτονική τάση, άγχος, κατάθλιψη), που είναι ικανά να επιφέρουν μία σειρά ψυχοσωματικών διαταραχών στην εργαζόμενη, η οποία θα μπορούσε να ασκήσει όλες τις ανωτέρω νομικές οδού για να υπερασπιστεί τον εαυτό της και να ασκήσει τα νόμιμα δικαιώματά της. Αν και υφίστατο την προπεριγραφόμενη συμπεριφορά, ωστόσο είχε τη δυνατότητα να ανταποκρίνεται στην καθημερινότητά της, να εργάζεται και να απευθύνεται στους ανωτέρως της, καθώς και σε συνδικαλιστικό όργανο για να αντιμετωπίσει την κατάσταση που βίωνε. Άλλωστε, η κατάθλιψη από την οποία έπασχε είναι αντιμετωπίσιμη κατάσταση και σε καμία περίπτωση, τόσο αυτή όσο και το άγχος, δεν μπορούν να δικαιολογήσουν την απραξία ως προς την επιλογή της νομικής οδού, για τις εξυβρίσεις, σωματικές βλάβες που υπέστη από τη συμπεριφορά της πρώτης εγκαλουμένης, για τα οποία δεν υπεβλήθη νομότυπα έγκληση εντός τριμήνου από τις πράξεις. Άλλωστε, τελικώς, η ίδια υπέβαλε την υπό κρίση έγκληση την 23.01.2019 (μετά την από 26.10.2018 λήψη 40 χαπιών Lexotanil), για τη μεθοδευμένη πρόκληση πόνου που υπέστη, ικανού να επιφέρει σοβαρή ψυχική βλάβη κατ' εξακολούθηση, ωστόσο, όμως, για τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος της Σωματικής Βλάβης αδύναμου ατόμου που υφίσταται σωματική βλάβη της υγείας του, πρέπει αυτό (το ανυπεράσπιστο) να «μην μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του», κάτι το οποίο -εν προκειμένω- από ουδέν ιατρικό έγγραφο ή αντίστοιχο πιστοποιητικό Ψυχολόγου ή άλλης αντίστοιχης ειδικότητας προκύπτει. Σε κάθε περίπτωση αν και η εγκαλούσα βίωνε δυσχερή εργασιακή κατάσταση, ωστόσο δεν διακατεχόταν από «φυσική αδυναμία» να αντιδράσει και να προστατεύσει αποτελεσματικά τον εαυτό της. Συνακόλουθα, δεδομένου ότι δεν στοιχειοθετείται αντικειμενικά το στοιχείο «σε πρόσωπο που δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του» της νομοτυπικής μορφής του άρθρου 312 παρ. 1, 4 ΠΚ, θα πρέπει η έγκληση να απορριφθεί, κατ' άρθρον 51 ΚΠΔ, ως κατά νόμο αστήρικτη.

Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 580 παρ. 4 ΚΠΔ, «4. Ο εισαγγελέας όταν αρχειοθετεί τη μήνυση (άρθρο 43) ή απορρίπτει την έγκληση (άρθρο 51) επιβάλλει τα δικαστικά έξοδα σε βάρος του μηνυτή ή του εγκαλούντος, αν πειστεί ότι η μήνυση ή η έγκληση ήταν εντελώς ψευδής και έγινε από δόλο. Το ποσό των εξόδων είναι ίσο με εκείνο που επιβάλλεται στον κατηγορούμενο που καταδι-

κάζεται από το μονομελές πλημμελειοδικείο». Τα όσα αναφέρθηκαν στην έγκληση είναι αληθή γεγονότα, τα οποία, όμως, δεν στοιχειοθετούν την αντικειμενική μορφή του εγκλήματος του άρθρου 312 ΠΚ, ως νομοθετήθηκε, χωρίς να αποκλείεται αστική ή πειθαρχική ευθύνη των εγκαλουμένων (σχετ. υπ' αριθμ. πρωτ. .../17.06.2020 έγγραφο Γ.Ν. «...» για την πειθαρχική διαδικασία). Για το λογο αυτό δεν επιβάλλονται τα δικαστικά έξοδα σε βάρος της εγκαλούσας.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ

ΑΠΟΡΡΙΠΤΟΥΜΕ τη με ΑΒΜ: ... έγκληση της ..., κατ. Πατρών σε βάρος των α) ..., κατ. Πατρών, προϊσταμένης των Τακτικών Εξωτερικών Ιατρείων, β) ..., κατ. ομοίως, Δ/σας στο Γ.Ν. «...», γ) ..., κατ. ομοίως, Τομεάρχη των Τακτικών Εξωτερικών Ιατρείων, για τα έγκλημα της Σωματικής Βλάβης Αδύναμων Ατόμων και διά παραλείψεως από υπόχρεο (άρ. 312 παρ. 1, 4 ΠΚ, άρ. 15 ΠΚ), που φέρεται να έχει τελεστεί στην Πάτρα το χρονικό διάστημα 2010 - Οκτ. 2018.

Πάτρα 21.08.2020

Η ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ

Α. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ

ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΠΡΩΤΟΔΙΚΩΝ

Η σχέση της συνωμοσίας (conspiracy) με τα εγκλήματα του άρ. 187 ελΠΚ στο πλαίσιο της έκδοσης στις ΗΠΑ με αφορμή την πρόσφατη νομολογία του Αρείου Πάγου

Κωνσταντίνος Χατζόπουλος
Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ

I. Εισαγωγή: Η "εννοιολογική ταύτιση" της συνωμοσίας με την εγκληματική οργάνωση κατά την νομολογία του Αρείου Πάγου

Με το υπ' αριθμ. 908/2020 βούλευμα του Αρείου Πάγου κρίθηκε ότι το Συμβούλιο Εφετών Αθηνών ορθώς γνωμοδότησε υπέρ της έκδοσης του εκζητουμένου στις ΗΠΑ, μεταξύ άλλων, για την πράξη «της συνωμοσίας [conspiracy] για τη διάπραξη απάτης σε συσκευές πρόβασης». Επισήμανθηκε ότι συντρέχει ο όρος του διπλού αξιοποίνου που απαιτείται κατά το δίκαιο εκδόσεως ανάμεσα στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ[1], με το σκεπτικό ότι η πράξη αυτή είναι αξιόποινη και κατά την ελληνική ποινική νομοθεσία, τιμωρούμενη με ποινή στερητική της ελευθερίας ανώτερη του ενός έτους. Το δικαστήριο έκρινε ότι η ανωτέρω πράξη αντιστοιχεί στο έγκλημα της συμμορίας (άρθρο 187 παρ. 3 ΠΚ). Αναφέρθηκε δε σε σχέση με την πράξη της "συνωμοσίας" ότι «δεν προβλέπεται μεν αυτοτελώς στον Ποινικό μας Κώδικα αξιόποινη πράξη με τη νομική ορολογία που χρησιμοποιείται στις ΗΠΑ, ταυτίζεται όμως [η συνωμοσία], κατά το εννοιολογικό περιεχόμενό της[2], με το άρθρο 187 του ΠΚ που προβλέπει το έγκλημα της εγκληματικής οργάνωσης».

1. Το δίκαιο εκδόσεως ανάμεσα στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ διέπεται από την διμερή συνθήκη των δύο κρατών "περί αμοιβαίας εκδόσεως αλλοδαπών" (6.5.1931), κυρωθείσα με τον ν. 5544/1932, το ερμηνευτικό Πρωτόκολλο αυτής που υπογράφηκε στις 2.9.1937, καθώς και το ερμηνευτικό Πρωτόκολλο της 18.1.2006, όπως προβλέπεται στο άρθρο 3 στοιχ. ζ΄ της συμφωνίας μεταξύ της ΕΕ και των ΗΠΑ σχετικά με την έκδοση (25.6.2003). Το τελευταίο Πρωτόκολλο κυρώθηκε με τον ν. 3770/2009. Στο άρθρο 1 στοιχ. Α΄ παρ. 1 εδ. α΄ και β΄ του νόμου αυτού ορίζεται για ποια εγκλήματα χωρεί έκδοση (με βάση το άρθρο 4 της συμφωνίας εκδόσεως ανάμεσα στην ΕΕ και τις ΗΠΑ): «Ένα έγκλημα ή αδίκημα αποτελεί αδίκημα για το οποίο χωρεί έκδοση εφόσον τιμωρείται από το δίκαιο τόσο του αιτούντος κράτους όσο και του προς ό η αίτηση κράτους με στερητική της ελευθερίας ποινή ανώτατης διάρκειας ανώτερης του ενός έτους ή με αυστηρότερη ποινή. Ένα έγκλημα ή αδίκημα αποτελεί επίσης αδίκημα για το οποίο χωρεί έκδοση εάν συνίσταται σε απόπειρα ή συνομωσία για τέλεση ή συμμετοχή στην τέλεση εγκλήματος ή αδικήματος για το οποίο χωρεί έκδοση». Στις διατάξεις αυτές θα επιστρέψουμε στην συνέχεια του κειμένου.

2. Η έμφαση του γράφοντος σε όλα τα παραθέματα του κειμένου.

Η άποψη περί της εννοιολογικής ταυτίσεως της συνωμοσίας κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ[3] με τα εγκλήματα του άρθρου 187 ΠΚ αποτελεί πάγια θέση του Αρείου Πάγου[4]. Το δικαστήριο δεν κάνει λόγο για μια εννοιολογική συγγένεια[5] μεταξύ των εγκλημάτων αυτών, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε κατάφαση του διπλού αξιοποίνου, αφού όμως πρώτα αξιολογηθούν τα πραγματικά περιστατικά που αναφέρονται στην αίτηση εκδόσεως. Δεν εξετάζει δηλαδή αν η συγκεκριμένη πράξη για την οποία ζητείται η έκδοση και η οποία υπάγεται στην ειδική υπόσταση της συνωμοσίας μπορεί να υπαχθεί και στην ειδική υπόσταση της συμμορίας ή της εγκληματικής οργάνωσης. Τουναντίον, θεωρεί ότι η κατάφαση του διπλού αξιοποίνου επί αιτήσεως εκδόσεως για συνωμοσία είναι δεδομένη, λόγω της "εννοιολογικής ταύτισης" σε επίπεδο αφηρημένης τυποποίησης της τελευταίας με την εγκληματική οργάνωση ή την συμμορία. Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι ο Άρειος Πάγος κατά κανόνα αποφαίνεται ότι πληρούται ο όρος του διπλού αξιοποίνου (με βάση την "εννοιολογική ταύτιση"), προτού εξετάσει τα πραγματικά περιστατικά που αναφέρονται στην αίτηση[6]. Σε ορισμένες δε περιπτώσεις[7] έχει αποφανθεί ότι η συνωμοσία αντιστοιχεί στο έγκλημα της εγκληματικής οργάνωσης, χωρίς να αναφέρει πραγματικά περιστατικά από τα οποία θα μπορούσε να προκύψει αν οι πράξεις του εκζητουμένου δύνανται πράγματι να χαρακτηρισθούν ως συγκρότηση εγκληματικής οργάνωσης ή ένταξη σε αυτήν (άρθρο 187 παρ. 1 ΠΚ). Με βάση την άποψη αυτή κάθε πράξη που χαρακτηρίζεται ως συνωμοσία κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ θα πρέπει κατά λογική αναγκαιότητα να χαρακτηρισθεί ως εγκληματική οργάνωση ή συμμορία κατά τον ελληνικό Ποινικό Κώδικα.

Με αφορμή την πρόσφατη νομολογία του Αρείου Πάγου επιδιώκεται με το παρόν να εξετασθεί η ορθότητα της πάγιας θέσης που υποστηρίζει το ελληνικό ανώτατο δικαστήριο στο

3. Για κάποια βασικά χαρακτηριστικά του ποινικού δικαίου των ΗΠΑ, και ιδίως για την διάκριση ανάμεσα στο ομοσπονδιακό ποινικό δίκαιο, το ποινικό δίκαιο των πολιτειών και τον Πρότυπο Ποινικό Κώδικα, βλ. *Farnsworth,* An Introduction to the Legal System of the United States (επιμ.: Sheppard), [4]2010, σ. 185 επ. Εν προκειμένω θα επικεντρωθούμε στο έγκλημα της συνωμοσίας κατά το ομοσπονδιακό ποινικό δίκαιο, όπως δηλαδή ορίζεται το έγκλημα αυτό στον Κώδικα των ΗΠΑ. Ο Κώδικας των ΗΠΑ είναι προσπελάσιμος στην ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.law.cornell.edu/uscode/text.

4. Βλ. ΣυμβΑΠ 1242/2015 ΠοινΧρ 2017, 119, ΣυμβΑΠ 1739/2017 ΠοινΧρ 2019, 268, ΣυμβΑΠ 179/2018 ΠοινΔικ 2019, 728, ΣυμβΑΠ 1042/2018. Σε ορισμένες περιπτώσεις ο Άρειος Πάγος αναφέρει ότι η συνωμοσία ταυτίζεται εννοιολογικά με την εγκληματική οργάνωση (άρθρο 187 παρ. 1 ΠΚ), παρότι προηγουμένως είχε κρίνει ότι η πράξη της συνωμοσίας αντιστοιχεί σε συμμορία (άρθρο 187 παρ. 3 ΠΚ), ενώ σε άλλες περιπτώσεις επισημαίνει ότι η συνωμοσία ταυτίζεται εννοιολογικά με την εγκληματική οργάνωση ή την συμμορία (βλ. π.χ. ΣυμβΑΠ 2080/2017 ΠοινΧρ 2018, 198). Φαίνεται δηλαδή ότι η επισήμανση περί εννοιολογικής ταυτίσεως της συνωμοσίας με την εγκληματική οργάνωση του άρθρου 187 ΠΚ δεν αφορά αναγκαίως την παράγραφο 1 του εν λόγω άρθρου (εγκληματική οργάνωση), αλλά μπορεί να αφορά και την παράγραφο 3 (συμμορία).

5. Με την πρόβλεψη των εγκλημάτων αυτών επιδιώκεται η τιμώρηση μορφών συνεργασίας για την πραγμάτωση ενός εγκληματικού σκοπού.

6. Έτσι, για παράδειγμα, στα ΣυμβΑΠ 2080/2017 ΠοινΧρ 2018, 198, ΣυμβΑΠ 179/2018 ΠοινΔικ 2019, 728, ΣυμβΑΠ 1042/2018.

7. Βλ. ΣυμβΑΠ 1196/2015 και ΣυμβΑΠ 190/2017 ΠοινΧρ 2018, 604, τα οποία αναφέρονται στην ίδια υπόθεση.

πλαίσιο της έκδοσης, ότι δηλαδή η συνωμοσία κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ ταυτίζεται εννοιολογικά με την εγκληματική οργάνωση ή την συμμορία του ελληνικού Ποινικού Κώδικα[8]. Αρχικά, θα αναλυθούν τα στοιχεία της συνωμοσίας κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ. Στην συνέχεια, θα αναφερθούν τα στοιχεία της εγκληματικής οργάνωσης και της συμμορίας, κυρίως με βάση την σχετική νομολογία του Αρείου Πάγου. Κατά την σύγκριση των εγκλημάτων αυτών, πέρα από τις ομοιότητες, στο επίκεντρο θα βρίσκονται, όσο αυτό είναι δυνατόν, εκείνες οι διαφορές οι οποίες δεν ανάγονται στο διαφορετικό γενικό μέρος του ποινικού δικαίου των ΗΠΑ σε σχέση με το ελληνικό ποινικό δίκαιο[9]. Από την ανάλυση αυτή θα φανεί ότι η συνωμοσία διαφέρει από την εγκληματική οργάνωση (άρθρο 187 παρ. 1 ΠΚ) αλλά και από την συμμορία (άρθρο 187 παρ. 3 ΠΚ). Παρουσιάζει εντούτοις αρκετά κοινά στοιχεία με την τελευταία. Τα κοινά στοιχεία μεταξύ συνωμοσίας και συμμορίας ήταν περισσότερα υπό το καθεστώς του προηγούμενου ελληνικού ΠΚ, τουλάχιστον με βάση το εννοιολογικό περιεχόμενο που αποδιδόταν στην συμμορία από την νομολογία. Η αλλαγή στην διατύπωση της σχετικής διάταξης με τον νέο ΠΚ (πρώην άρθρο 187 παρ. 5 ΠΚ) οδήγησε σταδιακά σε μεταβολή της ερμηνείας της από την νομολογία του Αρείου Πάγου. Αποτέλεσμα της μεταβολής αυτής είναι, μεταξύ άλλων, η περαιτέρω απομάκρυση της έννοιας της συμμορίας από εκείνη της συνωμοσίας. Τέλος, θα επισημανθεί ότι η πρακτική σημασία της διαπίστωσης ότι η εγκληματική οργάνωση και η συμμορία δεν ταυτίζονται εννοιολογικώς με την συνωμοσία, κατ' επέκταση δε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις δεν θα πληρούται ο όρος του διπλού αξιοποίνου, είναι περιορισμένη λόγω των εξαιρέσεων από τον όρο αυτό που προβλέπονται στον ν. 3770/2009.

8. Οι διαφορές ανάμεσα στο μοντέλο της συνωμοσίας και σε εκείνο της εγκληματικής οργάνωσης έχουν απασχολήσει και την ΕΕ, αλλά και εν γένει την διεθνή κοινότητα, λόγω των εμποδίων που τίθενται στην δικαστική συνεργασία, και ειδικά στις διαδικασίες έκδοσης. Για την επίλυση του προβλήματος επιδιώκεται η εναρμόνιση των ποινικών νομοθεσιών των κρατών, καθώς και η πρόβλεψη εξαιρέσεων από τον όρο του διπλού αξιοποίνου στις σχετικές συμφωνίες έκδοσης (βλ. σχετικά *Maljevic,* "Participation in a Criminal Organisation" and "Conspiracy" – Different Legal Models Against Criminal Collectives, 2011, σ. 297 επ.). Ιδίως για την χρήση του μοντέλου της συνωμοσίας στην ΕΕ ως εναλλακτική επιλογή σε σχέση με το μοντέλο της εγκληματικής οργάνωσης και κριτική αυτού βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι/Παπακυριάκου, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, [2]2019, σ. 129 επ. Κατά τον *Maljevic,* 2011, σ. 298, η επιλογή του ενός εκ των δύο μοντέλων από ένα κράτος δεν θα εξασφάλιζε σε κάθε περίπτωση την δικαστική συνεργασία με τα κράτη που έχουν επιλέξει το άλλο μοντέλο, διότι, παρά τα κοινά τους στοιχεία, το κάθε μοντέλο καλύπτει διαφορετικές περιπτώσεις. Το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίζεται στην ΕΕ κυρίως με την πρόβλεψη εξαιρέσεων από την αρχή του διπλού αξιοποίνου.

9. Ως παραδείγματα τέτοιων διαφορών "γενικού μέρους" μπορούν να αναφερθούν η δυνατότητα τέλεσης ενός εγκλήματος από νομικό πρόσωπο, καθώς και διαφορές ως προς τις έννοιες της "πρόθεσης" (intent) κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ και του "δόλου" κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο.

ΙΙ. Τα στοιχεία του εγκλήματος της συνωμοσίας

Πριν από την εξέταση των βασικών στοιχείων της συνωμοσίας από την μία πλευρά και της εγκληματικής οργάνωσης και της συμμορίας από την άλλη, κρίνονται αναγκαίες δύο διευκρινίσεις: Πρώτον, η συνωμοσία κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ δεν πρέπει να συγχέεται με την συνωμοσία ως προπαρασκευαστική πράξη εσχάτης προδοσίας που περιγραφόταν στο άρθρο 135 παρ. 2 του ελληνικού ΠΚ πριν από την αναθεώρηση του 2019[10]. Τα δύο εγκλήματα παρουσιάζουν μεν ορισμένα κοινά στοιχεία, αφού και στις δύο περιπτώσεις τιμωρούνται πράξεις κατά το προπαρασκευαστικό στάδιο ενός εγκλήματος, πλην όμως διαφέρουν ουσιωδώς, ιδίως ως προς το πεδίο εφαρμογής[11]. Στο παρόν κείμενο ο όρος "συνωμοσία" αναφέρεται μόνο στην συνωμοσία κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ.

Δεύτερον, στο ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ η συνωμοσία εμφανίζεται με δύο μορφές[12]: αφενός μεν ως μορφή συμμετοχής σε ένα έγκλημα, αφετέρου δε ως αυτοτελές έγκλημα. Ως μορφή συμμετοχής η συνωμοσία θυμίζει την συναυτουργία του ελληνικού ποινικού δικαίου, πλην όμως διαφέρει σημαντικά από αυτήν[13]. Εν προκειμένω η συνωμοσία θα μας απασχολήσει μόνον ως αυτοτελές έγκλημα.

Συνωμοσία είναι η συμφωνία μεταξύ δύο ή περισσοτέρων προσώπων να διαπράξουν (τουλάχιστον)[14] ένα έγκλημα ή –κατ' εξαίρεση– μια πράξη που δεν είναι έγκλημα, αλλά αποδοκιμάζεται από το δίκαιο. Προβλέπεται στην γενική διάταξη της παραγράφου 371 του Τίτλου 18 του Κώδικα των ΗΠΑ ("Εγκλήματα και ποινική διαδικασία")[15], καθώς και σε ειδικές διατάξεις κατά

10. Στο άρθρο 135 παρ. 2 του νέου ΠΚ η "συνωμοσία" («όποιος συνωμοτεί με άλλον») αντικαταστάθηκε από την "οργάνωση" («όποιος οργανώνεται με άλλον»).

11. Βλ. *Wagner,* Conspiracy in Civil Law Countries, Journal of Criminal Law and Criminology 1951, Vol. 42 Iss. 2, 171, ο οποίος επισημαίνει ότι ο όρος "συνωμοσία", σε αντίθεση με το κοινοδίκαιο όπου χρησιμοποείται ευρέως, στο ηπειρωτικό δίκαιο συνδέθηκε ιστορικά κυρίως με την "πολιτική συνωμοσία", δηλαδή μια μυστική ένωση προσώπων με σκοπό την αλλαγή του πολιτεύματος με βίαια μέσα.

12. Βλ. *Fletcher,* Rethinking Criminal Law, 2000, σ. 219, 647.

13. Για μια συγκριτική ανάλυση της συνωμοσίας κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ ως μορφής συμμετοχής στο έγκλημα και της συναυτουργίας κατά το γερμανικό ποινικό δίκαιο βλ. *Momsen/Washington,* Conspiracy als Beteiligunsmodell – Teil 1, ZIS 2019, 191 επ.

14. Η συμφωνία για την τέλεση περισσοτέρων εγκλημάτων δεν σημαίνει ότι στοιχειοθετούνται περισσότερες συνωμοσίες (βλ. *Siesseger,* Conspiracy Theory: The Use of the Conspiracy Doctrine in Times of National Crisis, William & Mary Law Review 2004, Vol. 46 Iss. 3, 1183).

15. Το κείμενο της παρ. 371 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ έχει ως εξής: "If two or more persons conspire either to commit any offense against the United States, or to defraud the United States, or any agency thereof in any manner or for any purpose, and one or more of such persons do any act to effect the object of the conspiracy, each shall be fined under this title or imprisoned not more than five years, or both. If, however, the offense, the commission of which is the object of the conspiracy, is a misdemeanor only, the punishment for such conspiracy shall not exceed the maximum punishment provided for such misdemeanor".

τις οποίες τιμωρείται η συνωμοσία για την τέλεση ενός συγκεκριμένου εγκλήματος[16]. Τα στοιχεία του εγκλήματος δεν είναι ίδια σε όλες τις διατάξεις. Για την στοιχειοθέτηση συνωμοσίας απαιτείται: α) συμφωνία, β) ύπαρξη δύο ή περισσοτέρων προσώπων και γ) πρόθεση τέλεσης της συμφωνηθείσας πράξης. Πέρα από τα στοιχεία αυτά, σε μερικές περιπτώσεις απαιτείται επιπλέον δ) μια προωθητική[17] πράξη (overt act)[18].

Όπως συχνά επισημαίνεται στην σχετική βιβλιογραφία, η συμφωνία αποτελεί την ουσία[19] ή την καρδιά[20] του εγκλήματος της συνωμοσίας. Ως συμφωνία νοείται η εκδήλωση της πρόθεσης των συνωμοτών να τελέσουν την πράξη που περιγράφεται στην σχετική διάταξη. Η συμφωνία αποτελεί στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης (actus reus) της συνωμοσίας[21]. Για να υπάρχει συμφωνία, απαιτείται σύμπτωση των βουλήσεων μεταξύ δύο ή περισσοτέρων προσώπων ως προς την τέλεση της περιγραφόμενης πράξης. Επειδή η συμφωνία ορίζεται κατά τον τρόπο αυτό, η θεώρησή της ως στοιχείου αντικειμενικής υποστάσεως έχει αμφισβητηθεί[22]. Η συμφωνία δεν απαιτείται να είναι ρητή[23]. Μπορεί να θεωρηθεί ότι έλαβε χώρα μέσω μιας διαδικασίας επικοινωνίας και ανταλλαγής μηνυμάτων. Η δυσκολία εν προκειμένω συνίσταται στον καθορισμό του σημείου από το οποίο και εντεύθεν η διαδικασία αυτή θεωρείται ότι εξελίχθηκε σε τέτοιον βαθμό, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος για συνωμοτική συμφωνία[24]. Η περίπτωση αυτή πρέπει να μπορεί να διακριθεί από εκείνες τις διαδικασίες που βρίσκονται ακόμη σε προπαρασκευαστικό στάδιο ή είναι τόσο αφηρημένες, ώστε να μην συνιστούν ακόμη συμφωνία[25]. Η συμφωνία μπορεί να συναχθεί και από την συντονισμένη δράση περισσοτέρων προσώπων προς επίτευξη ενός κοινού στόχου[26].

16. Π.χ. παρ. 1117 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ (συνωμοσία για ανθρωποκτονία), παρ. 1349 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ (συνωμοσία για απάτη) κ.λπ.

17. Για την επιλογή της απόδοσης του όρου "overt act" ως "προωθητικής πράξης" βλ. κατωτέρω, υποσημ. 49.

18. Βλ. *Morrison,* The System of Modern Criminal Conspiracy, Catholic University Law Review 2014, Vol. 63, Iss. 2, 407. Έτσι π.χ. στην γενική διάταξη περί συνωμοσίας της παρ. 371 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ. Πρβλ. όμως ενδεικτικά τις παρ. 846 Τίτλου 21 Κώδικα ΗΠΑ και 1956 στοιχ. h Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ, κατά τις οποίες για την στοιχειοθέτηση συνωμοσίας για την διακίνηση ναρκωτικών και για ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, αντιστοίχως, δεν απαιτείται προωθητική πράξη.

19. Βλ. *Siesseger,* 2004, 1182, *Okoth,* The Crime of Conspiracy in International Criminal Law, 2014, σ. 27, *Marcus,* The Crime of Conspiracy Thrives in Decisions of the United States Supreme Court, William & Mary Law School Scholarship Repository 2015, Faculty Publications, 380· βλ. επίσης Iannelli v. United States, 420 U.S., 777, 1975.

20. Βλ. *Morrison,* 2014, 405.

21. Βλ. *Okoth,* 2015, σ. 27.

22. Βλ. περισσότερα κατωτέρω.

23. Βλ. *Morrison,* 2014, 405, *Okoth,* 2015, σ. 27.

24. Βλ. *Chesney,* Beyond Conspiracy? Anticipatory Prosecution and the Challenge of Unaffiliated Terrorism, Southern California Law Review 2007, Vol. 80, 449.

25. Βλ. *Chesney,* 2007, 449.

26. Βλ. *Morrison,* 2014, 405.

Αντικείμενο της συμφωνίας είναι κατά κανόνα η τέλεση ενός εγκλήματος. Μπορεί ωστόσο να συμφωνείται η τέλεση περισσοτέρων εγκλημάτων[27]. Η συμφωνία πρέπει να είναι ορισμένη τουλάχιστον ως προς το είδος του εγκλήματος, χωρίς ωστόσο να απαιτείται συμφωνία και ως προς τις λεπτομέρειες αυτού (π.χ. μέθοδο, στόχο, χρόνο κ.λπ.)[28]. Κατά την νομολογία, για την στοιχειοθέτηση συνωμοσίας δεν αρκεί μια γενική συμφωνία για την τέλεση ενός "μη προσδιορισμένου εγκλήματος" (unspecific criminal conduct)[29].

Κατ' εξαίρεση η συμφωνία μπορεί να αφορά την τέλεση μιας πράξης που δεν προβλέπεται ως αυτοτελές έγκλημα. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, στην δεύτερη υπαλλαγή τελέσεως του εγκλήματος της συνωμοσίας που προβλέπεται στην γενική διάταξη της παρ. 371 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ. Σε αυτήν, πέρα από την συνωμοσία για την τέλεση ενός ομοσπονδιακού εγκλήματος, προβλέπεται η συνωμοσία για την εξαπάτηση των ΗΠΑ (conspiracy to defraud the United States)· η εν λόγω πράξη (η εξαπάτηση των ΗΠΑ) δεν συνιστά αυτοτελές έγκλημα. Ως εξαπάτηση των ΗΠΑ νοείται η πρόκληση περιουσιακής ζημίας στο Δημόσιο με απατηλά μέσα, καθώς επίσης και «η χειροτέρευση, η παρεμπόδιση ή η ματαίωση της νόμιμης λειτουργίας οποιουδήποτε τμήματος της διοίκησης» με απατηλά ή έστω ανέντιμα (dishonest) μέσα[30]. Με την διάταξη δεν προστατεύεται μόνον η περιουσία του Δημοσίου αλλά και η ακεραιότητα των προγραμμάτων και των πολιτικών της διοίκησης[31]. Για την τέλεση του εγκλήματος δεν απαιτείται η πρόκληση περιουσιακής ζημίας· αρκεί η ματαίωση της νόμιμης δράσης ή πρόθεσής της. Από την ως άνω περιγραφή φαίνεται ότι πρόκειται για μια ασαφή διάταξη[32], η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε περιπτώσεις που η συμφωνηθείσα πράξη δεν θα πληρούσε τα στοιχεία κάποιου εγκλήματος[33]. Διαφορετικά, εάν δηλαδή η συμφωνηθείσα πράξη συνιστούσε αυτοτελές έγκλημα, θα τελείτο συνωμοσία για την τέλεση ενός εγκλήματος (πρώτη υπαλλαγή τελέσεως του εγκλήματος της παρ. 371 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ) και όχι για εξαπάτηση των ΗΠΑ. Ως συνωμοσία για εξαπάτηση των ΗΠΑ κρίθηκε, για παράδειγμα, η συμφωνία ενός υπαλλήλου του Υπουργείου Γεωργίας να δώσει σε κάποιον τρίτο εμπιστευτικές πληροφορίες, προκειμένου ο τελευταίος να επενδύσει στην αγορά σιτηρών, παρότι με την πράξη αυτή το κράτος δεν

27. Βλ. *Siesseger,* 2004, 1188.

28. Βλ. *Chesney*, 2007, 451 επ.

29. United States v. Rosenblatt, 554 F.2d, 39, 2d Cir. 1977.

30. Για την έννοια της εξαπάτησης των ΗΠΑ βλ. τις αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ Hass v. Henkel, 216 U.S., 462 επ., 1910 και Hammerschmidt v. United States, 265 U.S., 182 επ., 1924. Στον δικό τους ορισμό του εγκλήματος βασίστηκαν σε μεγάλο βαθμό οι επόμενες αποφάσεις.

31. United States v. Conover, 772 F.2d, 770, 11th Cir. 1985.

32. Υπέρ της αντισυνταγματικότητας της διάταξης λόγω της ασάφειάς της ο *Goldstein,* Conspiracy to Defraud the United States, Yale Law Journal 1959, Vol. 68 No. 3, 442.

33. Βλ. *Goldstein,* 1959, 428.

υπέστη κάποια περιουσιακή ζημία[34]. Σε άλλη περίπτωση η συνωμοσία προς εξαπάτηση των ΗΠΑ συνίστατο στην συμφωνία των κατηγορουμένων να δωροδοκήσουν τον εργαζόμενο ενός εργολάβου δημοσίου έργου, ο οποίος (εργαζόμενος) δεν υπαγόταν στην έννοια του υπαλλήλου των ΗΠΑ, όπως αυτή ορίζεται στην σχετική με την δωροδοκία διάταξη[35].

Για την στοιχειοθέτηση συνωμοσίας απαιτείται η ύπαρξη δύο ή περισσοτέρων προσώπων. Ως πρόσωπα που μπορούν να θεωρηθούν μέρη μιας συνωμοσίας νοούνται και οι εταιρείες[36]. Είναι επίσης δυνατή η ύπαρξη συνωμοσίας όταν στην συμφωνία συμμετέχουν αποκλειστικά οι δύο σύζυγοι[37]. Αντιθέτως, κατά το αγγλικό ποινικό δίκαιο μέρη της συνωμοσίας δεν μπορούν να είναι μόνον οι σύζυγοι. Η εν λόγω εξαίρεση του αγγλικού ποινικού δικαίου προκύπτει από την ξεπερασμένη αντίληψη ότι οι σύζυγοι θεωρούνται ένα πρόσωπο σύμφωνα με τον νόμο[38]. Κατά μια πιο σύγχρονη δικαιολόγηση, υποστηρίζεται ότι η προστασία της συζυγικής εμπιστοσύνης υπερτερεί εν προκειμένω έναντι του δημοσίου συμφέροντος[39]. Δεν μπορεί εξάλλου να στοιχειοθετηθεί συνωμοσία όταν ένα εκ των δύο μερών της είναι πληροφοριοδότης ή πράκτορας με συγκαλυμμένα στοιχεία ταυτότητας (undercover agent)[40]. Σε αυτήν την περίπτωση, η στοιχειοθέτηση συνωμοσίας μπορεί να αποκλειστεί και για υποκειμενικούς λόγους, λόγω έλλειψης δηλαδή της αναγκαίας πρόθεσης τέλεσης του εγκλήματος από τους συμμετέχοντες[41].

Υποκειμενικά απαιτείται γνώση ως προς τα στοιχεία της συνωμοσίας και πρόθεση (intent) τέλεσης των πράξεων που αποτελούν αντικείμενο αυτής[42]. Η γνώση ως προς την ύπαρξη της συνωμοσίας έχει οριστεί από το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ ως επίγνωση της "ουσιώδους φύσης" του συνωμοτικού σχεδίου και της σχέσης του δράστη με αυτό[43]. Ο δράστης πρέπει να γνωρίζει τον σκοπό της συνωμοσίας (δηλαδή το είδος του εγκλήματος που αποτελεί αντι-

34. Haas vs Henkel, 216 U.S., 462 επ., 1910. Στην απόφαση αυτή αναφέρεται ο *Goldstein,* 1959, 426 επ.

35. Βλ. *Goldstein,* 1959, 438 υποσημ. 113 με αναφορά και σε άλλες υποθέσεις.

36. Βλ. *Okoth,* 2015, σ. 26. Για το αγγλικό ποινικό δίκαιο βλ. *Card,* Criminal Law, [20]2012, σ. 556.

37. United States v. Dege, 364 U.S., 51 επ., 1960· βλ. και *Okoth,* 2015, σ. 26.

38. Βλ. *Card,* [20]2012, σ. 556.

39. Βλ. *Ashworth,* Principles of Criminal Law, [6]2009, σ. 453.

40. United States v. Leal, 921 F.3d, 959, 10th Cir. 2019.

41. Βλ. *Burgman,* Unilateral Conspiracy: Three Critical Perspectives, DePaul Law Review 1979, Vol. 29 Iss. 1, 82-83.

42. United States v. Ceballos, 340 F. 3d, 123, 2d Cir. 2001· βλ. και *Okoth,* 2015, σ. 28. Πρβλ. *Lippman,* Contemporary Criminal Law, [2]2010, σ. 198, ο οποίος επισημαίνει ότι υπάρχει διχογνωμία για το αν απαιτείται επιδίωξη (purpose) τέλεσης της πράξης που αποτελεί αντικείμενο της συμφωνίας ή αν αρκεί απλώς γνώση ότι αυτή θα τελεστεί. Κρατούσα πάντως φαίνεται να είναι η άποψη ότι δεν αρκεί γνώση ότι θα τελεστεί η συμφωνηθείσα πράξη. Διαφορετικά, θα έπρεπε να θεωρηθεί ότι στοιχειοθετείται συνωμοσία ακόμη και όταν κάποιος παρέχει βοήθεια σε άλλον, γνωρίζοντας απλώς τον εγκληματικό του σκοπό (βλ. *Burgman,* 1979, 92).

43. Blumenthal v. United States, 332 U.S., 557, 1947.

κείμενο της συμφωνίας), δεν απαιτείται ωστόσο να γνωρίζει λεπτομέρειες ως προς την συμφωνηθείσα πράξη ή τους άλλους συμμετέχοντες[44]. Θεωρείται ότι υπάρχει γνώση ως προς την συνωμοσία και σε περίπτωση εκούσιας άγνοιας (wilful blindness)[45]. Εκούσια άγνοια γενικά συντρέχει όταν ο δράστης απέφυγε σκοπίμως να μάθει τι συνέβαινε, παρότι είχε λόγο να πιστεύει ότι απαιτείται περαιτέρω έρευνα[46]. Έχει κριθεί ότι εκούσια άγνοια επί συνωμοσίας συντρέχει όταν ο κατηγορούμενος συνειδητοποίησε την πιθανότητα ύπαρξης συνωμοσίας, αλλά απέφυγε την τελική επιβεβαίωση για το αν πράγματι υπήρχε[47]. Αν για την τέλεση του εγκλήματος που αποτελεί αντικείμενο της συμφωνίας απαιτείται ειδικός δόλος, τότε ο δόλος αυτός πρέπει να συντρέχει στο πρόσωπο των συνωμοτών[48].

Σύμφωνα με την γενική διάταξη περί συνωμοσίας της παρ. 371 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ και άλλες διατάξεις, πέρα από την συμφωνία μεταξύ δύο ή περισσοτέρων προσώπων για την τέλεση μιας πράξης που αποδοκιμάζεται από το δίκαιο, απαιτείται και μια προωθητική πράξη (overt act)[49], μια πράξη δηλαδή που να προωθεί το συνωμοτικό σχέδιο[50]. Το στοιχείο αυτό προβλέπεται ώστε να εξασφαλισθεί ότι η συνωμοσία έχει τεθεί πράγματι σε λειτουργία και "δεν έμεινε μόνο στα λόγια"[51]. Υποστηρίζεται ακόμη ότι με το εν λόγω στοιχείο εξασφαλίζεται η δυνατότητα υπαναχώρησης σε εκείνον που απλώς συμφώνησε την τέλεση μιας αποδοκιμαζόμενης από το δίκαιο πράξης, εφόσον δεν ακολούθησε καμία πράξη η οποία να θέτει σε εφαρμογή το σχέδιο[52]. Ωστόσο, με δεδομένο ότι ως προωθητική πράξη νοείται οποιαδήποτε πράξη προώθησης του σχεδίου από οποιονδήποτε από τους συμμετέχοντες στην συμφωνία, εύλογα αμφισβητείται η σημασία του στοιχείου αυτού για τον περιορισμό του εγκλήματος[53]. Η πράξη μπορεί

44. Blumenthal v. United States, 332 U.S., 557, 1947· βλ. και *Chesney,* 2007, 454 επ.

45. Βλ. *Okoth,* 2015, σ. 29, με περαιτέρω παραπομπές στην νομολογία.

46. Βλ. *Okoth,* 2015, σ. 29. Βλ. και Βαθιώτη, Δόλος – Θεμελίωση και Αποκλεισμός του στο Ποινικό Δίκαιο, [2]2014, σ. 109-110, ο οποίος αποδίδει τον όρο "wilful blindness" ως "εθελοτυφλία".

47. Βλ. περισσότερα επ' αυτού στην United States v. Reyes, 302 F. 3d, 54 επ., 2d Cir. 2002.

48. United States v. Ceballos, 340 F. 3d, 124, 2d Cir. 2001.

49. Ο Παπαχαραλάμπους, Κυπριακό Ποινικό Δίκαιο – Διάγραμμα Γενικού Μέρους ΙΙ, 2017, σ. 85, αποδίδει τον όρο "overt act" ως "αρχική πράξη". Ενώ πράγματι το στοιχείο αυτό πληρούται ήδη με την πρώτη πράξη που προωθεί το συνωμοτικό σχέδιο, η εν λόγω απόδοση δεν υιοθετείται εδώ, διότι ως "overt act" στο ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ δεν χαρακτηρίζεται μόνον η πρώτη αλλά κάθε πράξη που προωθεί το σχέδιο. Με τον όρο "προωθητική πράξη" αφενός μεν αποδίδεται το νόημα της πράξης ως πράξης που προάγει το συνωμοτικό σχέδιο, αφετέρου δε καθίσταται σαφές ότι πρόκειται για μια πράξη εμπειρικά διαπιστώσιμη, η οποία μπορεί να λειτουργήσει ως ένδειξη της (δυσχερώς διαπιστώσιμης) συμφωνίας.

50. Σημειωτέον ότι το στοιχείο αυτό δεν απαιτείται για την στοιχειοθέτηση συνωμοσίας κατά το αγγλικό ποινικό δίκαιο (βλ. *Card,* [20]2012, σ. 555)· ομοίως, στο κυπριακό ποινικό δίκαιο (βλ. Παπαχαραλάμπους, 2017, σ. 85).

51. Βλ. *Morrison,* 2014, 407.

52. Βλ. *Buscemi,* Conspiracy: Statutory Reform since the Model Penal Code, Columbia Law Review 1975, Vol. 75 No. 6, 1155, με περαιτέρω παραπομπές, *Morrison,* 2014, 407.

53. Βλ. *Morrison,* 2014, 408· βλ. επίσης *Buscemi,* 1975, 1155, ο οποίος αναφέρει ότι, προκειμένου το στοιχείο αυτό να λει-

δηλαδή να είναι μικρής σημασίας, ένα απλό βήμα προς την επίτευξη της συμφωνίας[54], ενώ δεν απαιτείται να είναι η ίδια παράνομη[55]. Ως προωθητικές πράξεις έχουν κριθεί, για παράδειγμα, ένα τηλεφώνημα, ένα ταξίδι, η παρακολούθηση ενός βίντεο, η αποστολή ενός μηνύματος, ακόμη και μια ερώτηση για την λήψη οδηγιών[56].

Για την ολοκλήρωση του εγκλήματος δεν απαιτείται τέλεση της συμφωνηθείσας πράξης. Υπό αυτήν την έννοια γίνεται λόγος για ατελές έγκλημα (inchoate crime)[57]. Όταν τελείται το έγκλημα που αποτελεί αντικείμενο της συνωμοσίας, ο κατηγορούμενος μπορεί να τιμωρηθεί και για τα δύο εγκλήματα (την συνωμοσία και το συμφωνηθέν έγκλημα). Όπως λέγεται, η συνωμοσία δεν συγχωνεύεται (does not merge) με την τέλεση του συμφωνηθέντος εγκλήματος[58], ούτε με την απόπειρα αυτού[59].

Η εγκληματοποίηση της συνωμοσίας βασίζεται κυρίως στην επίκληση της επικινδυνότητας που ελλοχεύει σε εγκληματικές ομάδες και συνεργασίες. Υποστηρίζεται ότι, λόγω της αμοιβαίας πίεσης που ασκείται μεταξύ των μελών της συνωμοσίας και της αμοιβαίας υποστήριξης, ενισχύεται η αποφασιστικότητά τους, αυξάνονται οι πιθανότητες επιτυχούς τέλεσης του συμφωνηθέντος εγκλήματος λόγω της κατανομής των εργασιών[60], καθώς και οι πιθανότητες πρόκλησης μεγαλύτερης βλάβης ή τέλεσης και άλλων εγκλημάτων, ενώ γίνεται επίκληση και στον φόβο που προκαλείται στους πολίτες από την ύπαρξη μιας συνωμοσίας[61]. Η ορθότητα

τουργήσει κατά τρόπον ώστε να προσφέρει πράγματι την δυνατότητα υπαναχώρησης, θα έπρεπε να υιοθετηθεί το κριτήριο του "ουσιώδους βήματος" (substantial step) προς την τέλεση του εγκλήματος.

54. Βλ. *Okoth,* 2015, σ. 31.

55. Βλ. *Goldstein,* 1959, 406, ο οποίος αναφέρει ότι η πράξη αυτή μπορεί να είναι εντελώς αθώα. Βλ. επίσης *Burgman,* 1979, 101, με παραπομπές στην νομολογία.

56. *Morrison,* 2014, 408, με παραπομπές στην νομολογία για κάθε μια από τις αναφερόμενες πράξεις.

57. Βλ. *Marcus,* Conspiracy: The Criminal Agreement, in Theory and in Practice, William & Mary Law School Scholarship Repository 1977, Faculty Publications, 929, *Morrison,* 2014, 410.

58. Pinkerton v. United States, 328 U.S. 643, 1946, Iannelli v. United States, 420 U.S., 777-778, 1975. Ο *Katyal,* Conspiracy Theory, Yale Law Journal 2003, Vol. 112 Iss. 6, 1370-1371, επισημαίνει ότι τυχόν συγχώνευση θα ήταν απαράδεκτη, διότι η τιμώρηση για την τέλεση του εγκλήματος δεν συλλαμβάνει την απαξία της τέλεσής του από μια ομάδα. Πρβλ. το αγγλικό ποινικό δίκαιο, όπου υποστηρίζεται ότι, όταν τελείται το συμφωνηθέν έγκλημα, η συνωμοσία δεν πρέπει κατ' αρχήν να διώκεται, εκτός αν η δίωξη για το έγκλημα αυτό θα προσέδιδε την αναγκαία συνολική εικόνα, η οποία δεν θα προέκυπτε από την δίωξη μόνο των επιμέρους εγκλημάτων (*Card,* [20]2012, σ. 577· βλ. και *Ashworth,* [6]2009, σ. 451, ο οποίος αναφέρει ότι η δίωξη και για τα δύο εγκλήματα, όταν δεν συντρέχει ο λόγος αυτός, συνιστά "κακή πρακτική" [bad practice] εκ μέρους της κατηγορούσας αρχής).

59. U.S. v. Iribe, 564 F.3d, 1161, 9th Cir. 2009. Πρβλ. όμως *Dubber/Hörnle,* Criminal Law – A Comparative Approach, 2014, σ. 373.

60. Βλ. *Broderick,* Conditional Objectives of Conspiracies, Yale Law Journal 1985, Vol. 94, 897-898.

61. Βλ. *Burgman,* 1979, 84 επ. Πιο αναλυτικά για την δικαιολόγηση της εγκληματοποίησης της συνωμοσίας βλ. *Katyal,* 2003, 1307 επ.

της εγκληματοποίησης της συνωμοσίας έχει αμφισβητηθεί στην νομολογία[62] και την θεωρία[63]. Υποστηρίζεται, για παράδειγμα, ότι με το έγκλημα αυτό επέρχεται υπερβολική προσώθηση του αξιοποίνου και υποτιμάται η διάκριση μεταξύ αντικειμενικών και υποκειμενικών στοιχείων του εγκλήματος[64]. Η κριτική επικεντρώνεται επίσης στο ζήτημα της ασάφειας που χαρακτηρίζει την έννοια της συμφωνίας (η οποία μπορεί να συνάγεται από την συντονισμένη δράση περισσοτέρων προσώπων), την έννοια της προωθητικής πράξης (στην οποία μπορεί να υπαχθεί οποιαδήποτε πράξη) και –στην περίπτωση της παρ. 371 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ– την έννοια της εξαπάτησης των ΗΠΑ. Λέγεται ότι η ασάφεια αυτή ως προς τον ορισμό της συνωμοσίας, σε συνδυασμό με τις προβλεπόμενες διευκολύνσεις για την απόδειξη του εγκλήματος[65], το έχει καταστήσει πολύτιμο εργαλείο στα χέρια των διωκτικών αρχών[66]. Ταυτοχρόνως, αμφισβητείται η αυξημένη επικινδυνότητα της συνωμοσίας, το αν δηλαδή η συνεργασία για την επίτευξη ενός εγκληματικού στόχου είναι πράγματι πιο επικίνδυνη από την κατά μόνας προετοιμασία και εκτέλεση ενός εγκλήματος[67].

ΙΙΙ. Η εγκληματική οργάνωση (άρθρο 187 παρ. 1 ΠΚ) και η σχέση της με την συνωμοσία

Σύμφωνα με το άρθρο 187 παρ. 1 ΠΚ, «όποιος συγκροτεί ή εντάσσεται ως μέλος σε επιχειρησιακά δομημένη και με διαρκή εγκληματική δράση οργάνωση τριών ή περισσότερων προσώπων, που επιδιώκει την τέλεση περισσότερων κακουργημάτων τιμωρείται με κάθειρξη έως δέκα έτη και χρηματική ποινή». Για την στοιχειοθέτηση της εγκληματικής οργάνωσης απαιτείται, σύμφωνα με την αρεοπαγιτική νομολογία[68], να πληρούνται τρία κριτήρια[69]: ένα ποιοτικό (δομημέ-

62. Για επιφυλάξεις που έχουν εκφράσει Αμερικάνοι δικαστές στο παρελθόν σε σχέση με το έγκλημα της συνωμοσίας βλ. *Marcus,* 2015, 374-375.

63. Βλ. στην ελληνική βιβλιογραφία Σοφοκλέους, Η συνωμοσία στη νομοθεσία και τη νομολογία – Ένα, τελικά, περιττό αδίκημα;, ΠοινΔικ 2019, 438 επ., ιδίως 441 επ., με περαιτέρω παραπομπές.

64. *Morrison,* 2014, 410· βλ. επίσης *Goldstein,* 1959, 406, *Broderick,* 1985, 897.

65. Βλ. *Morrison,* 2014, 406-407.

66. Κατά την γνωστή διατύπωση του δικαστή Learned Hand, η συνωμοσία αποτελεί το "πολυαγαπημένο" (darling) έγκλημα της κατηγορούσας αρχής. Για την χρήση της συνωμοσίας και σε ποινικές διώξεις με πολιτικό χαρακτήρα βλ. *Broderick,* 1985, 905, *Siesseger,* 2004, 1190 επ.

67. Βλ. *Goldstein,* 1959, 413 επ.

68. Με το παρόν κείμενο δεν επιδιώκεται η εμβάθυνση στα στοιχεία της εγκληματικής οργάνωσης ή της συμμορίας, ούτε η επισήμανση τυχόν ασαφειών ή σφαλμάτων στην σχετική νομολογία (π.χ. ως προς την ερμηνεία της έννοιας του "μέλους" μιας εγκληματικής οργάνωσης ή ως προς την υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος). Επιδιώκεται η σύγκριση των βασικών στοιχείων των εν λόγω εγκλημάτων, όπως αυτά γίνονται δεκτά στην νομολογία, με εκείνα του εγκλήματος της συνωμοσίας, με σκοπό την εξέταση της ορθότητας της θέσης του Αρείου Πάγου περί "εννοιολογικής τους ταυτίσεως" στο πλαίσιο της έκδοσης.

69. Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 1375/2009 ΠοινΧρ 2010, 389, ΑΠ 1040/2011 ΠοινΧρ 2012, 420, ΑΠ 812/2019, ΑΠ 640/2020, ΑΠ

νη ομάδα), ένα ποσοτικό (τρία ή περισσότερα πρόσωπα) και ένα χρονικό (διάρκεια δράσης)[70]. Κατά την νομολογία των δικαστηρίων της ουσίας, απαιτείται ενίοτε και η ύπαρξη υλικοτεχνικής υποδομής, μέσων δηλαδή προς υποστήριξη της εγκληματικής δράσης της οργάνωσης, υπό την έννοια της διάθεσης μεγάλων χρηματικών ποσών και της χρήσης της σύγχρονης τεχνολογίας[71]. Δομημένη θεωρείται κατά την νομολογία η ομάδα που έχει εσωτερική διάρθρωση και ιεραρχική δομή. Το στοιχείο της διαρκούς δράσης θεωρείται ότι πληρούται όταν υπάρχει προοπτική ανάπτυξης δραστηριότητας σε βάθος χρόνου και όχι κατά τρόπο ευκαιριακό ή παροδικό. Σύμφωνα με την νομολογία, ως συγκρότηση νοείται η καθοδηγητική και κατευθυντήρια συμβολή στην δημιουργία της οργάνωσης, ενώ, για να θεωρηθεί κάποιος μέλος της, θα πρέπει να υποτάσσει την βούλησή του στην βούληση της οργάνωσης, χωρίς να είναι αναγκαία η προσωπική συμμετοχή του στις κατ' ιδίαν πράξεις της. Υποκειμενικά απαιτείται, κατά την συνήθη διατύπωση στην νομολογία, «δόλος κάθε μέλους να θέλει την ένταξή του στην εγκληματική οργάνωση, ήτοι απαιτείται κάθε μέλος να έχει ως σκοπό τη διάπραξη περισσότερων από ένα κακουργημάτων (έγκλημα υπερχειλούς υποκειμενικής υπόστασης)».

Από την ανωτέρω ανάλυση των στοιχείων της συνωμοσίας και από την συνοπτική παράθεση των στοιχείων της εγκληματικής οργάνωσης με βάση την νομολογία, καθίσταται εμφανές ότι η συνωμοσία όχι μόνο δεν ταυτίζεται εννοιολογικά με την εγκληματική οργάνωση του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ, αλλά διαφέρει σημαντικά από αυτήν. Για την στοιχειοθέτηση της πρώτης δεν απαιτείται η ύπαρξη δομής, ούτε διαρκής δράση, ούτε υλικοτεχνική υποδομή, αρκεί δε η συμφωνία μεταξύ δύο μόνο συμμετεχόντων. Επιπλέον, η συνωμοσία μπορεί να έχει ως αντικείμενο την τέλεση ενός εγκλήματος ή ακόμη και μιας πράξης που δεν συνιστά έγκλημα, ενώ η εγκληματική οργάνωση προσανατολίζεται στην τέλεση περισσοτέρων κακουργημάτων.

Οι εν λόγω διαφορές δεν πρέπει ωστόσο να οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι ορισμένες πράξεις που χαρακτηρίζονται ως συνωμοσία κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ δεν θα μπορούσαν να υπαχθούν στην διάταξη του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ[72]. Αυτό μπορεί να συμβαίνει ιδίως σε

716/2020.

70. Οι μεταβολές που επήλθαν στα στοιχεία του εγκλήματος του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ με τον νέο ΠΚ δεν φαίνεται να έχουν απασχολήσει ιδιαιτέρως ακόμη την αρεοπαγιτική νομολογία. Έχει μάλιστα επισημανθεί ότι η διάταξη του άρθρου 187 παρ. 1 του νέου ΠΚ είναι «όμοια ως προς τα στοιχεία της υποκειμενικής και αντικειμενικής υπόστασης» με την αντίστοιχη διάταξη του προηγούμενου ΠΚ (ΑΠ 716/2020). Πρβλ. όμως ΑΠ 532/2020. Σε αντίθεση με την αλλαγή στην διατύπωση του εγκλήματος της συμμορίας υπό τον νέο ΠΚ (βλ. στην συνέχεια του κειμένου), οι μεταβολές στο έγκλημα του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ δεν επηρεάζουν κατά τρόπο κρίσιμο την σχέση της εγκληματικής οργάνωσης με την συνωμοσία. Γι' αυτό δεν θα επικεντρωθούμε σε αυτές.

71. Βλ. ενδεικτικά ΣυμβΕφΑθ 2584/2003 (εισ. πρότ. Ν. Αθανασόπουλου), ΠοινΧρ 2004, 362, ΣυμβΕφΘεσ 93/2006 (εισ. πρότ. Π. Ραπτόπουλου), ΠοινΧρ 2006, 836, ΣυμβΕφΘεσ 1177/2008 (εισ. πρότ. Γ. Σκιαδαρέση), ΠοινΧρ 2010, 765.

72. Θα πληρούται έτσι ο όρος του διπλού αξιοποίνου, εφόσον βεβαίως ως βάση για την θεμελίωσή του τίθεται όχι το αν

περιπτώσεις πολύπλοκων μορφών συνωμοσιών. Τέτοιες περιπτώσεις είναι, για παράδειγμα, οι κυκλικές/τροχοειδείς συνωμοσίες (circle/wheel conspiracies) ή αλλιώς συνωμοσίες τύπου κόμβου και ακτινών (hub-and-spoke conspiracies), καθώς και οι αλυσιδωτές συνωμοσίες (chain conspiracies)[73]. Στην περίπτωση της κυκλικής συνωμοσίας περισσότερα άτομα (φαινομενικά) ανεξάρτητα μεταξύ τους ή ομάδες (ακτίνες) έχουν ένα κοινό σημείο επαφής (κόμβος), π.χ. έναν συγκεκριμένο διακινητή ναρκωτικών ή κάποιον που τελεί ξέπλυμα βρώμικου χρήματος. Για να μπορεί να γίνει λόγος για μία κυκλική συνωμοσία (και όχι για πολλές μικρές, συνιστάμενες στην κάθε συμφωνία ενός ατόμου με τον κόμβο) θα πρέπει, κατά την χαρακτηριστική έκφραση του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ, πέρα από το κοινό κέντρο και τις ακτίνες, να υπάρχει και η "ζάντα" (rim) που ενώνει τις ακτίνες μεταξύ τους[74]. Απαιτείται, με άλλα λόγια, κάθε άτομο που αποτελεί ακτίνα της κυκλικής συνωμοσίας να αντιλαμβάνεται την επαφή του με τον κόμβο ως μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου· να υπάρχει δηλαδή ένας κοινός εγκληματικός σκοπός ή σχεδιασμός[75]. Στην περίπτωση της αλυσιδωτής συνωμοσίας περισσότερα άτομα ενώνονται μεταξύ τους κατά τρόπο τέτοιο, ώστε καθένας να αποτελεί τον κρίκο μιας αλυσίδας, προκειμένου να πραγματώσουν έναν εγκληματικό σκοπό. Κατά κανόνα η αλυσιδωτή συνωμοσία απαντά στην διακίνηση ναρκωτικών ή άλλων παράνομων προϊόντων[76]. Κλασική εν προκει-

---

ταυτίζονται τα στοιχεία των συγκρινόμενων εγκλημάτων, αλλά το αν η συγκεκριμένη πράξη που περιγράφεται στην αίτηση εκδόσεως προβλέπεται ως έγκλημα και κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο. Για το ότι κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ η συνδρομή της προϋπόθεσης του διπλού αξιοποίνου δεν εξαρτάται από την ταύτιση των στοιχείων των υπό εξέταση εγκλημάτων βλ. την απόφαση Manta v. Chertoff, 518 F.3d, 1141 επ., 9th Cir. 2008, στην οποία ερμηνεύεται η εν λόγω προϋπόθεση με βάση την σύμβαση εκδόσεως ανάμεσα στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ. Πρβλ. και το κριτήριο της "ουσιώδους αναλογίας", με βάση το οποίο θεμελιώνεται το διπλό αξιόποινο όταν τα συγκρινόμενα εγκλήματα προσβάλλουν το ίδιο έννομο αγαθό (United States v. Knotek, 925 F.3d, 1131-1132 επ., 9th Cir. 2019, με περαιτέρω παραπομπές στην νομολογία των ΗΠΑ). Βλ. επίσης το άρθρο 4 στοιχ. α΄ του ν. 3770/2009, κατά το οποίο ένα έγκλημα θεωρείται ως έγκλημα για το οποίο χωρεί έκδοση «ανεξαρτήτως του αν το δίκαιο τόσο του αιτούντος κράτους όσο και του προς ό η αίτηση κράτους κατατάσσουν το έγκλημα ή αδίκημα στην ίδια κατηγορία εγκλημάτων ή αδικημάτων ή περιγράφουν το έγκλημα ή αδίκημα με την ίδια ορολογία». Το κριτήριο της προστασίας του ιδίου εννόμου αγαθού από τις συγκρινόμενες διατάξεις έχει υποστηριχθεί για την θεμελίωση του διπλού αξιοποίνου στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (βλ. Δ. Βούλγαρη, Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης Ι, σε: Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι [εκδ. επιμ.: Παύλου/Σάμιος], 2020, άρθρο 10 αριθμ. 17, όπου και αναφορά των κριτηρίων που έχουν υιοθετηθεί κατά την αρεοπαγιτική νομολογία και κριτική αυτών· βλ. και Μπρακουμάτσο, Αναφυόμενα ζητήματα κατά την εφαρμογή της εκτέλεσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης – αιτημάτων έκδοσης και δικαστικής συνδρομής, ΠοινΔικ 2017, 603). Πρόβλημα θεμελίωσης του διπλού αξιοποίνου τίθεται όταν με την ελληνική ποινική διάταξη προστατεύεται ένα ημεδαπό έννομο αγαθό, π.χ. επί προστασίας της ημεδαπής δημόσιας τάξης (βλ. Μυλωνόπουλο, Διεθνές και Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο, ^{3}2021, σ. 290). Για την επίλυση του προβλήματος ύπαρξης τέτοιων στοιχείων του εγκλήματος, τα οποία έχουν αποκλειστικά εθνικό χαρακτήρα, προτείνεται η "αναλογική μεταστροφή των πραγματικών περιστατικών" (βλ. Δ. Βούλγαρη, 2020, άρθρο 10 αριθμ. 20, με περαιτέρω παραπομπές)

73. Για τις εν λόγω μορφές συνωμοσίας βλ. *Lippman,* ^{2}2010, σ. 199, *Momsen/Washington*, ZIS 2019, 194. Το ερώτημα που τίθεται εν προκειμένω στο ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ είναι αν στις περιπτώσεις αυτές στοιχειοθετείται μία συνωμοσία ή περισσότερες.

74. Kotteakos v. US, 328 US, 755, 1946.

75. U.S. v. Shorter, 54 F.3d, 1254, 7th Cir. 1995.

76. Βλ. *Lippman,* ^{2}2010, σ. 199.

μένω είναι η απόφαση US v. Bruno (1939)[77]. Στην περίπτωση αυτή ασκήθηκε δίωξη εναντίον ογδόντα οκτώ ατόμων για μία συνωμοσία με αντικείμενο την εισαγωγή, την πώληση και την κατοχή ναρκωτικών. Μέρη της συνωμοσίας αποτελούσαν όλοι οι διακινητές – από εκείνους που εισήγαγαν τα ναρκωτικά στην Νέα Υόρκη και τα διένειμαν σε ενδιάμεσους μέχρι εκείνους που θα τα πωλούσαν εν τέλει στο Τέξας και την Λουιζιάνα. Το δικαστήριο έκρινε ότι πρόκειται για μία συνωμοσία με την μορφή αλυσίδας (και όχι για περισσότερες, συνιστάμενες στην συμφωνία του κάθε κρίκου με τον επόμενο), με το σκεπτικό, μεταξύ άλλων, ότι κάθε μέρος της συνωμοσίας γνώριζε ότι η επιτυχία της επιμέρους δράσης του εξαρτιόταν από την επιτυχία του συνόλου[78].

Εξάλλου, οι εγκληματικές οργανώσεις στις ΗΠΑ αντιμετωπίζονται πλέον κυρίως με τις διατάξεις για την "κατ' εξακολούθησιν εγκληματική επιχείρηση" της παρ. 848 Τίτλου 21 Κώδικα ΗΠΑ (Continuing Criminal Enterprise), καθώς και με τις διατάξεις του κεφαλαίου 96 του Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ με τίτλο "Racketeer Influenced and Corrupt Organizations", γνωστού ως "RICO"[79]. Η χρησιμότητα των διατάξεων του κεφαλαίου RICO για την δίωξη του οργανωμένου εγκλήματος έγκειται στο ότι με βάση αυτές καθίσταται δυνατή η σύνδεση διαφορετικών εγκληματικών πράξεων (από τις οποίες δεν θα μπορούσε να συναχθεί μία συμφωνία ή ένας κοινός εγκληματικός στόχος, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί μία συνωμοσία) και η αντιμετώπισή τους ως ενιαίου εγκληματικού εχγειρήματος[80]. Είναι πιθανό μια πράξη η οποία χαρακτηρίζεται ως συνωμοσία είτε για συμμετοχή σε μια κατ' εξακολούθησιν εγκληματική επιχείρηση (παρ. 846 Τίτλου 21 Κώδικα ΗΠΑ) είτε για τέλεση των εγκλημάτων που προβλέπονται στο κεφάλαιο RICO (παρ. 1962 στοιχ. d Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ) να μπορεί να χαρακτηρισθεί και ως ένταξη σε εγκληματική οργάνωση κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο.

77. Βλ. παρουσίαση της απόφασης από *Lippman,* ²2010, σ. 199.

78. Η περίπτωση της αλυσιδωτής συνωμοσίας έχει ομοιότητες με την εφοδιαστική αλυσίδα του οργανωμένου εγκλήματος, για την οποία βλ. Λίβο, Οργανωμένο Έγκλημα & Ειδικές Ανακριτικές Πράξεις, 2007, σ. 169 επ.

79. Για την ιστορία των διατάξεων του κεφαλαίου RICO, οι οποίες αποτελούσαν τμήμα του νόμου για τον έλεγχο του οργανωμένου εγκλήματος (Organized Crime Control Act) του 1970, βλ. *Blakey,* RICO: The Genesis of an Idea, Trends in Organized Crime 2006, Vol. 9 No. 4, 8 επ. Ο συγγραφέας αναφέρει (σ. 9) ότι οι εν λόγω διατάξεις εφαρμόζονται και σε υποθέσεις διαφθοράς, οικονομικά εγκλήματα, τρομοκρατικές πράξεις, ακόμη και σε συμμορίες του δρόμου (street gangs).

80. Για την χρησιμότητα των διατάξεων του κεφαλαίου RICO σε σύγκριση με τις διατάξεις περί συνωμοσίας βλ. *Dubber/Hörnle,* 2014, σ. 644-645, με παραπομπές στην νομολογία.

IV. Η συμμορία (άρθρο 187 παρ. 3 ΠΚ) και η σχέση της με την συνωμοσία – ιδίως υπό τον νέο ΠΚ

Σύμφωνα με το άρθρο 187 παρ. 5 του προηγούμενου ΠΚ, «όποιος […] ενώνεται με άλλον για να διαπράξει κακούργημα (συμμορία), τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών. Με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών τιμωρείται ο υπαίτιος, αν η κατά το προηγούμενο εδάφιο ένωση έγινε για τη διάπραξη πλημμελήματος το οποίο τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους και με το οποίο επιδιώκεται οικονομικό ή άλλο υλικό όφελος ή η προσβολή της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας ή της γενετήσιας ελευθερίας». Από την διατύπωση της διάταξης φαίνεται ότι κρίσιμο στοιχείο είναι εκείνο της ένωσης. Κατά την πάγια σχετική νομολογία[81], ως ένωση νοείται η συμφωνία δύο τουλάχιστον προσώπων[82]. Αντικείμενο της συμφωνίας είναι, σύμφωνα με την νομολογία, η διάπραξη ενός τουλάχιστον μη προσδιοριζόμενου κακουργήματος ή πλημμελήματος με τα προβλεπόμενα χαρακτηριστικά. Υποκειμενικά θεωρείται ότι «απαιτείται δόλος, ο οποίος ενέχει τη γνώση και τη θέληση της συμφωνίας για την τέλεση κακουργήματος ή πλημμελήματος, αρκεί δε και ενδεχόμενος δόλος».

Με βάση την ερμηνεία του εγκλήματος από την νομολογία, φαίνεται ότι η συμμορία παρουσιάζει αρκετά κοινά στοιχεία με την συνωμοσία. Και στις δύο περιπτώσεις η συμφωνία αντιμετωπίζεται ως το βασικό στοιχείο, η καρδιά του εγκλήματος. Αρκεί δε η συμφωνία μεταξύ δύο μόνο προσώπων, ενώ δεν απαιτούνται τα στοιχεία της οργανωμένης δομής, της διάρκειας της δράσης και της υλικοτεχνικής υποδομής. Επιπλέον, αντικείμενο της συμφωνίας μπορεί τόσο στην συμμορία όσο και στην συνωμοσία να είναι η τέλεση ενός μόνον εγκλήματος.

Ωστόσο, ακόμη και μεταξύ των δύο αυτών εγκλημάτων δεν μπορεί να γίνει λόγος για εννοιολογική ταύτιση. Η συμμορία είναι, με βάση τον ορισμό της στην νομολογία, εν μέρει ευρύτερη από την συνωμοσία. Όπως λέγεται, αρκεί η συμφωνία για την ολοκλήρωση του εγκλήματος, χωρίς να απαιτείται οποιαδήποτε ενέργεια προώθησης της συμφωνίας[83]. Αντιθέτως, όπως αναφέρθηκε, για την στοιχειοθέτηση συνωμοσίας δεν αρκεί, σύμφωνα με ορισμένες διατάξεις, η συμφωνία, αλλά απαιτείται η τέλεση μιας προωθητικής πράξης. Είναι επίσης ευρύτερη σε

81. Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 1161/2010 ΠοινΧρ 2011, 348, ΑΠ 187/2017, ΑΠ 405/2018, ΑΠ 1475/2018, ΑΠ 802/2019, ΑΠ 1130/2019, ΑΠ 1166/2019, ΑΠ 1296/2019.

82. Ο ορισμός της ένωσης ως συμφωνίας έχει επικριθεί στην θεωρία, ιδίως με το επιχείρημα ότι με αυτόν τον τρόπο τιμωρείται το φρόνημα (βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Οργανωμένο έγκλημα και τρομοκρατία, [2]2007, σ. 64). Με βάση την ερμηνεία της νομολογίας η συμμορία θυμίζει το έγκλημα της σύστασης, το οποίο προβλεπόταν στο άρθρο 187 ΠΚ, πριν από την τροποποίησή του με τον ν. 2928/2001. Για το έγκλημα αυτό βλ. Κ. Κωνσταντινίδη, Σύστασις και συμμορία, 1978, σ. 84 επ. Για την σχέση της σύστασης με την συνωμοσία βλ. ΣυμβΑΠ 1574/1998 ΠοινΧρ 1999, 911.

83. Βλ. π.χ. ΑΠ 1176/2019. Το γεγονός ότι για την απόδειξη της συμφωνίας θα απαιτείται κατά κανόνα η τέλεση ενεργειών που οδηγούν στην πραγμάτωσή της δεν είναι κρίσιμο για τον ορισμό του εγκλήματος, όπως τον αντιλαμβάνεται η νομολογία.

σχέση με τον βαθμό προσδιορισμού του αντικειμένου της συμφωνίας. Ενώ για την στοιχειοθέτηση συμμορίας αρκεί η συμφωνία για την τέλεση ενός τουλάχιστον μη προσδιοριζόμενου εγκλήματος, στην περίπτωση της συνωμοσίας η συμφωνηθείσα πράξη πρέπει να έχει προσδιορισθεί κατ' είδος, ακόμη και αν δεν έχουν συμφωνηθεί περαιτέρω λεπτομέρειες ως προς τους συμμετέχοντες στην συμφωνία, την μέθοδο δράσης κ.λπ. Τα στοιχεία αυτά που καθιστούν την συμμορία εν μέρει ευρύτερη από την συνωμοσία δεν δημιουργούν προβλήματα στην κατάφαση του διπλού αξιοποίνου· διότι με κάθε πράξη με την οποία πραγματώνονται τα εν λόγω στοιχεία της συνωμοσίας θα πραγματώνονται και τα αντίστοιχα (ευρύτερα) στοιχεία της συμμορίας. Προβληματικό για την κατάφαση του διπλού αξιοποίνου είναι εντούτοις το ότι η συμμορία είναι στενότερη από την συνωμοσία σε σχέση με το πεδίο του αντικειμένου της συμφωνίας. Στην περίπτωση της συμμορίας αντικείμενο της συμφωνίας μπορεί να είναι η τέλεση ενός τουλάχιστον κακουργήματος ή πλημμελήματος με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Δεν στοιχειοθετείται δηλαδή συμμορία σε κάθε περίπτωση ένωσης για την διάπραξη οποιουδήποτε εγκλήματος. Αντιθέτως, αντικείμενο της συνωμοσίας μπορεί κατά την γενική διάταξη της παρ. 371 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ να είναι οποιοδήποτε έγκλημα· ακόμη και μια πράξη που δεν συνιστά έγκλημα (εξαπάτηση των ΗΠΑ). Για παράδειγμα, η συμφωνία δύο ατόμων να καταρτίσουν πλαστό έγγραφο, χωρίς να επιδιώκεται οικονομικό όφελος, δεν θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως συμμορία, θα μπορούσε όμως να υπαχθεί στην έννοια της συνωμοσίας.

Η διατύπωση της διάταξης περί συνωμοσίας τροποποιήθηκε με τον νέο ΠΚ. Στο νέο άρθρο 187 παρ. 3 προβλέπεται ότι «όποιος […] οργανώνεται με άλλον ή άλλους για να διαπράξουν κακούργημα τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών. Με φυλάκιση έως τρία έτη τιμωρείται ο υπαίτιος αν η κατά το προηγούμενο εδάφιο ένωση έγινε για τη διάπραξη πλημμελήματος με το οποίο επιδιώκεται οικονομικό ή άλλο υλικό όφελος ή η προσβολή της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας ή της ανηλικότητας». Η κρίσιμη διαφορά είναι ότι το στοιχείο της "ένωσης" αντικαταστάθηκε από εκείνο της "οργάνωσης". Στην Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου του νέου ΠΚ αναφέρονται τα εξής: «Ενόψει των ερμηνευτικών προβλημάτων που είχε δημιουργήσει η παρ. 5 του άρθρου, όπως ισχύει, δεν αναφέρεται πλέον η "ένωση" με άλλον για τη "διάπραξη" κακουργήματος και προβλέπεται ρητά, ότι το έγκλημα τελείται όταν ο δράστης "οργανώνεται" με άλλον ή άλλους για να διαπράξουν κακούργημα. Διευκρινίζεται, με τον τρόπο αυτό, ότι για να υπάρχει συμμορία δεν αρκεί απλή σύμπτωση βουλήσεων, αλλά απαιτείται σύσταση οργάνωσης, με στοιχειώδη έστω δομή, ενώ απαιτείται και η ύπαρξη συμφωνίας για την από κοινού τέλεση των αξιόποινων πράξεων.» Τα «ερμηνευτικά προβλήματα» της παρ. 5 του άρθρου 187 του προηγούμενου ΠΚ στα οποία αναφέρεται η Αιτιολογική Έκθεση είναι η αντιμετώπιση εκ μέρους της νομολογίας της ένωσης ως συμφωνίας (δηλαδή ως σύμπτωσης βουλήσεων) για την διάπραξη ενός από τα προβλεπόμενα εγκλήματα. Πλέον καθίσταται σαφές ότι, πέρα από συμφωνία για την τέλεση του εγκλήματος, απαιτείται οι συμμετέχοντες να τε-

λούν οργανωτικές ενέργειες (κατανομή εργασιών, κατάρτιση σχεδίου δράσης, απόκτηση αναγκαίας υλικοτεχνικής υποδομής κ.λπ.) και με τον τρόπο αυτό να διαμορφώνουν μια στοιχειώδη έστω δομή που θα αυξάνει την αποτελεσματικότητα της εγκληματικής τους δράσης[84].

Την έννοια αυτή της συμμορίας ως –υποτυπώδους έστω– οργάνωσης[85] φαίνεται να υιοθετεί και ο Άρειος Πάγος. Σημειωτέον ότι στις πρώτες αρεοπαγιτικές αποφάσεις επί του θέματος είτε δεν αναφέρεται αν με τον νέο ΠΚ επήλθε κάποια μεταβολή στο εννοιολογικό περιεχόμενο της συμμορίας σε σχέση με εκείνα που γίνονταν δεκτά υπό τον προηγούμενο ΠΚ[86], είτε επισημαίνεται ρητώς ότι δεν υπήρξε κάποια μεταβολή[87]. Η σχετική νομολογία φαίνεται όμως σταδιακά να μεταστρέφεται. Πλέον, γίνεται δεκτό ότι για την στοιχειοθέτηση συμμορίας, πέρα από την συμφωνία για την τέλεση του εγκλήματος, απαιτείται σύσταση οργάνωσης με στοιχειώδη έστω δομή[88].

Ο υπό συζήτηση ορισμός της συμμορίας επηρεάζει και την σχέση του εγκλήματος με εκείνο της συνωμοσίας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο από όλες τις τροποποιήσεις του άρθρου 187 με τον νέο ΠΚ δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στην σχετική αλλαγή της διατύπωσης του άρθρου 187 παρ. 3 ΠΚ (άρθρο 187 παρ. 5 υπό τον προηγούμενο ΠΚ)[89]. Η συμφωνία δεν αποτελεί πλέον κατά την αρεοπαγιτική νομολογία[90] τον πυρήνα του εγκλήματος της συμμορίας. Έτσι, το έγκλημα αυτό απομακρύνεται ακόμη περισσότερο από εκείνο της συνωμοσίας, αφού υπό τον νέο ΠΚ διατηρούνται όλες οι προϋφιστάμενες διαφορές, ενώ προστίθεται η κρίσιμη αυτή διαφορά που μετατοπίζει την σύμπτωση των βουλήσεων από το επίκεντρο του εγκλήματος. Οι δε οργανωτικές ενέργειες των συμμετεχόντων στην συμμορία δεν ταυτίζονται με τις προωθητικές πράξεις που απαιτούνται σε ορισμένες περιπτώσεις για την στοιχειοθέτηση συνωμοσίας· στις τελευταίες εντάσσεται, όπως αναφέρθηκε, οποιαδήποτε πράξη που προωθεί την συμφωνία.

Παρά τις διαφορές αυτές, εξαιτίας των οποίων δεν είναι ορθό να γίνεται λόγος για εννοιολογική ταύτιση μεταξύ των δύο εγκλημάτων, είναι εμφανές ότι πολλές πράξεις που χαρακτηρίζονται

84. Βλ. Χατζόπουλο, Παρατηρήσεις στην ΑΠ 176/2019, ΠοινΧρ 2020, 120.

85. Στην θεωρία έχει γίνει λόγος για «οργανωμένη συμμορία» (Καμπέρου, σε: Ο νέος Ποινικός Κώδικας (επιμ.: Χαραλαμπάκη), 2020, άρθρο 187 αριθμ. 2).

86. Βλ. π.χ. ΑΠ 1844/2019, ΑΠ 2037/2019, ΑΠ 2064/2019.

87. ΑΠ 297/2020.

88. ΑΠ 574/2020, ΑΠ 1092/2020 ΠοινΧρ 2021, 105.

89. Εφόσον θεωρεί κανείς ότι για την στοιχειοθέτηση συμμορίας ήταν απαραίτητη και υπό τον προηγούμενο ΠΚ η στοιχειώδης έστω οργάνωση των συμμετεχόντων, η αλλαγή στην διατύπωση με τον νέο ΠΚ δεν επέφερε κάποια μεταβολή στο περιεχόμενο του εγκλήματος, αλλά επρόκειτο για μια απλή διευκρίνιση. Πιθανώς γι' αυτό στην Αιτιολογική Έκθεση αναφέρεται ότι με την αλλαγή στην διατύπωση «διευκρινίζεται» ότι δεν αρκεί σύμπτωση βουλήσεων για την ύπαρξη συμμορίας.

90. Υπό την προϋπόθεση βεβαίως ότι η νομολογία αυτή θα παγιωθεί.

ως συνωμοσία κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ θα μπορούν να χαρακτηρισθούν και ως συμμορία κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο. Για παράδειγμα, ορθώς κρίθηκε με το προαναφερθέν υπ' αριθμ. 908/2020 βούλευμα του Αρείου Πάγου ότι η περιγραφόμενη συνωμοσία αντιστοιχούσε σε συμμορία (άρθρο 187 παρ. 3 ΠΚ), αφού, όπως περιγράφεται, περισσότερα άτομα οργανώθηκαν σε βάθος χρόνου, με κατανομή εργασιών και με την χρήση υποδομής, για την επιτυχή εκτέλεση των σκοπούμενων εγκλημάτων (απάτης με υπολογιστή και πλαστογραφίας με επιδίωξη οικονομικού οφέλους).

V. Η εξαίρεση από τον όρο του διπλού αξιοποίνου για το έγκλημα της συνωμοσίας (άρθρο 1 στοιχ. Α΄ παρ. 1 εδ. β΄ του ν. 3770/2009)

Το ερώτημα που ανακύπτει τώρα είναι τι θα συμβεί στην περίπτωση κατά την οποία η πράξη του εκζητουμένου, που χαρακτηρίσθηκε ως συνωμοσία κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ, δεν μπορεί να υπαχθεί ούτε στην διάταξη του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ ούτε σε εκείνη του άρθρου 187 παρ. 3 ΠΚ (ούτε βεβαίως σε κάποια άλλη διάταξη)[91]. Σημαίνει αυτό ότι το δικαστικό συμβούλιο θα πρέπει να γνωμοδοτήσει κατά της έκδοσης λόγω μη πληρώσεως της προϋπόθεσης του διπλού αξιοποίνου; Η απάντηση είναι αρνητική. Στο άρθρο 1 στοιχ. Α΄ παρ. 1 εδ. β΄ του ν. 3770/2009 (άρθρο 4 παρ. 1 εδ. β΄ της συμφωνίας έκδοσης μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ [2003]), με τον οποίο, όπως αναφέρθηκε, κυρώθηκε το Πρωτόκολλο που υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και ΗΠΑ το 2006, προβλέπεται ότι: «Ένα έγκλημα ή αδίκημα αποτελεί επίσης αδίκημα για το οποίο χωρεί έκδοση εάν συνίσταται σε απόπειρα ή συνομωσία για τέλεση ή συμμετοχή στην τέλεση εγκλήματος ή αδικήματος για το οποίο χωρεί έκδοση.» Δυνατότητα έκδοσης σε περίπτωση συνωμοσίας για την τέλεση εγκλήματος δεν προβλεπόταν στην αρχική συνθήκη έκδοσης μεταξύ Ελλάδας και ΗΠΑ (1931)[92]. Με την διάταξη αυτή θεσπίζεται εξαίρεση από την αρχή του διπλού αξιοποίνου[93]: η έκδοση είναι δυνατή, ακόμη και αν η πράξη της συνωμοσίας για την οποία ζητείται ο εκζητούμενος δεν προβλέπεται ως έγκλημα στην Ελλάδα. Συνεπώς, εάν ο εκζητούμενος ζητείται λ.χ. επειδή συμφώνησε με άλλον να καταρτίσουν πλαστά έγγραφα, προέβη δε σε σχετικές οργανωτικές ενέργειες με αποτέλεσμα την διαμόρφωση μιας

91. Μια πράξη που συνιστά συνωμοσία κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ θα μπορούσε, για παράδειγμα, να χαρακτηρισθεί ως πρόκληση και προσφορά για την τέλεση κακουργήματος (άρθρο 186 παρ. 1 ΠΚ) κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο.

92. Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι, Η πρώτη εμφάνιση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο διεθνές περιβάλλον σε θέματα έκδοσης και δικαστικής συνδρομής σε ποινικές υποθέσεις – Οι συμφωνίες με τις ΗΠΑ, ΠοινΔικ 2003, 737, η οποία κάνει λόγο για «διεύρυνση [με την συμφωνία εκδόσεως μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ] του πεδίου των αδικημάτων τα οποία μπορεί να καλύψει η έκδοση».

93. Βλ. Μυλωνόπουλο, Η σύμβαση έκδοσης μεταξύ ΗΠΑ και Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΠοινΛογ 2003, 1341-1342, τον ίδιο, [3]2021, σ. 325, όπου και κριτική των εξαιρέσεων από τον όρο του διπλού αξιοποίνου. Η ρύθμιση για την συνωμοσία δεν αποτελεί την μοναδική εξαίρεση από το διπλό αξιόποινο που προβλέφθηκε στην συμφωνία εκδόσεως μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ (και κατ' επέκταση στον ν. 3770/2009).

στοιχειώδους δομής, δεν πληρούται μεν το διπλό αξιόποινο (δεν στοιχειοθετείται συμμορία, αφού η πλαστογραφία χωρίς επιδίωξη οικονομικού οφέλους δεν εντάσσεται στα εγκλήματα τα οποία μπορούν κατά το άρθρο 187 παρ. 3 ΠΚ να αποτελούν στόχο μιας συμμορίας)· εντούτοις, η έκδοση είναι δυνατή με βάση το εδάφιο β΄ (εξαίρεση από το διπλό αξιόποινο) του άρθρου 1 στοιχ. Α΄ παρ. 1 του ν. 3770/2009. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση στην οποία ο εκζητούμενος συμφωνήσει με άλλον την τέλεση απάτης και προχωρήσει μάλιστα σε προωθητικές πράξεις, πλην όμως συλληφθεί προτού προλάβει να οργανωθεί επαρκώς. Παρότι η τέλεση απάτης μπορεί να αποτελεί τον στόχο μιας συμμορίας κατά το άρθρο 187 παρ. 3 ΠΚ, δεν πληρούται εν προκειμένω η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος λόγω έλλειψης του στοιχείου της οργάνωσης (πολλώ δε μάλλον αποκλείεται και η στοιχειοθέτηση εγκληματικής οργάνωσης). Και σε αυτήν την περίπτωση η έκδοση θα είναι δυνατή με βάση το εδάφιο β΄ του άρθρου 1 στοιχ. Α΄ παρ. 1 του ν. 3770/2009. Η πρόβλεψη εξαίρεσης από το διπλό αξιόποινο για το έγκλημα της συνωμοσίας δεν φαίνεται να έχει απασχολήσει την αρεοπαγιτική νομολογία, κατά την οποία ερευνάται σε κάθε περίπτωση και παγίως γίνεται δεκτή η πλήρωση της προϋπόθεσης αυτής.

Η εξέταση για το αν η πράξη της συνωμοσίας για την οποία ζητείται η έκδοση περιγράφεται ως έγκλημα και κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο μπορεί –παρά την πρόβλεψη της σχετικής εξαίρεσης από το διπλό αξιόποινο– να έχει πρακτικές συνέπειες, για παράδειγμα σε σχέση με την παραγραφή του εγκλήματος για το οποίο ζητείται η έκδοση. Στο άρθρο 5 του ν. 5554/1932 (κυρωτικός της συνθήκης έκδοσης ανάμεσα στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ [1931]) ορίζεται ότι, προκειμένου να χωρήσει έκδοση, το έγκλημα για το οποίο αυτή ζητείται δεν πρέπει να έχει παραγραφεί κατά τους κανόνες είτε του δικαίου των ΗΠΑ είτε του ελληνικού δικαίου[94]. Ωστόσο, στην περίπτωση που η πράξη συνωμοσίας για την οποία ζητείται η έκδοση δεν περιγράφεται ως έγκλημα και κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο, θα εφαρμοσθούν μόνον οι κανόνες παραγραφής του δικαίου των ΗΠΑ.

Το ερώτημα είναι αν ισχύει το ίδιο και όταν η πράξη της συνωμοσίας προβλέπεται ως έγκλημα και κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο (επειδή π.χ. υπάγεται στην διάταξη του άρθρου 187 παρ. 3 ΠΚ). Πρέπει άραγε και εν προκειμένω να εφαρμοσθούν αποκλειστικά οι κανόνες παραγραφής που ισχύουν στις ΗΠΑ; Εκ πρώτης όψεως μπορεί να υποστηριχθεί η θετική απάντηση: δεδομένου ότι με το εδάφιο β΄ προβλέπεται εξαίρεση από την αρχή του διπλού αξιοποίνου για

94. Ο κανόνας αυτός (άρθρο V της συμφωνίας εκδόσεως μεταξύ Ελλάδας και ΗΠΑ του 1931) διατηρείται σε ισχύ (βλ. και το άρθρο 12 παρ. 1 του ν. 3770/2009: «Οι διατάξεις της Συνθήκης εκδόσεως που δεν αναφέρονται στο παρόν Πρωτόκολλο, συμπεριλαμβανομένων των λόγων αρνήσεως της έκδοσης, δεν θίγονται από το παρόν Πρωτόκολλο και παραμένουν σε ισχύ». Έτσι και ο Αρβανίτης, Τα δικαιώματα του εκζητουμένου προσώπου βάσει της Συνθήκης Έκδοσης μεταξύ Ελλάδας-ΗΠΑ ως ισχύει μετά το Ν 3770/2009, ΠοινΔικ 2010, 1346, υποσημ. 5, ο οποίος επισημαίνει ότι για τον λόγο αυτό «πρέπει να προκύπτει ο ακριβής χρόνος τέλεσης των εγκλημάτων για τα οποία ζητείται η έκδοση του εκζητουμένου»).

το έγκλημα της συνωμοσίας, δηλαδή δεν απαιτείται καν η πρόβλεψή του και κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο, δεν είναι, θα έλεγε κανείς, ορθό να αξιώνεται το τελικό αξιόποινο, υπό την έννοια της μη επελεύσεως της παραγραφής του εγκλήματος κατά το ελληνικό δίκαιο[95]. Με βάση την άποψη αυτή, ακόμη και αν η πράξη συνωμοσίας για την οποία ζητείται η έκδοση περιγράφεται ως έγκλημα και κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο, δεν εξετάζεται τυχόν παραγραφή του εγκλήματος κατά το ελληνικό δίκαιο, αλλά εφαρμόζονται αποκλειστικά οι σχετικοί κανόνες του δικαίου των ΗΠΑ. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε επιβάρυνση της θέσης του εκζητουμένου, όταν οι εν λόγω κανόνες του δικαίου των ΗΠΑ είναι αυστηρότεροι γι' αυτόν σε σχέση με τους αντίστοιχους ελληνικούς[96].

Ορθότερη φαίνεται να είναι η αντίθετη άποψη. Στο άρθρο 5 του ν. 5554/1932 δεν γίνεται σχετική διάκριση, το δε περιεχόμενο του άρθρου αυτού δεν τροποποιήθηκε, παρά την διεύρυνση του πεδίου των εγκλημάτων για τα οποία χωρεί έκδοση με την συμφωνία έκδοσης μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ[97]. Εξάλλου, όπως επισημαίνεται[98], η δυνατότητα έκδοσης για το έγκλημα της συνωμοσίας προβλέφθηκε σε πολλές σύγχρονες συμφωνίες έκδοσης των ΗΠΑ με άλλα κράτη ή ενώσεις κρατών (μεταξύ αυτών των συμφωνιών και σε εκείνη με την ΕΕ), προκειμένου να

95. Βλ. την αντίκρουση ενός τέτοιου συλλογισμού (στο διαφορετικό βεβαίως πλαίσιο του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης) από τον Ναζίρη, Η σχέση του ελέγχου της παραγραφής ως λόγου υποχρεωτικής άρνησης εκτέλεσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης με τον αποκλεισμό του ελέγχου του διττού αξιοποίνου κατ' άρθρο 10 παρ. 2 Ν 3251/2004 – Σκέψεις σχετικά με την εφαρμογή του κατά μείζονα λόγο συλλογιστικού σχήματος, ΠοινΔικ 2018, 28 επ. Για το ίδιο ζήτημα της εφαρμογής του άρθρου 11 στοιχ. δ΄ του ν. 3251/2004 (άρνηση εκτέλεσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης λόγω παραγραφής) στα εγκλήματα του καταλόγου του άρθρου 10 παρ. 2 του ιδίου νόμου (εξαίρεση από διπλό αξιόποινο) βλ. επίσης Δ. Βούλγαρη, Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης ΙΙ, σε: Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι (εκδ. επιμ.: Παύλου/Σάμιος), 2020, άρθρο 11 αριθμ. 32.

96. Η προθεσμία της παραγραφής για το έγκλημα της συνωμοσίας είναι, σύμφωνα με την γενική διάταξη της παρ. 3282 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ, πενταετής, εκτός αν ορίζεται διαφορετικά σε άλλη διάταξη (βλ. λ.χ. την παρ. 3293 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ, όπου ορίζεται ότι η προθεσμία της παραγραφής για την συνωμοσία προς τέλεση ενός από τα αναφερόμενα εκεί εγκλήματα είναι δεκαετής). Ως προς την έναρξη της προθεσμίας παραγραφής γίνεται η εξής διάκριση: Όταν για την στοιχειοθέτηση του εγκλήματος απαιτείται και η τέλεση μιας προωθητικής πράξης, τότε η προθεσμία της παραγραφής αρχίζει από την τέλεση της τελευταίας προωθητικής πράξης (United States v. Butler, 792 F.2d, 1531 επ., 11th Cir. 1986). Όταν όμως δεν απαιτείται η τέλεση προωθητικής πράξης, τότε η προθεσμία αρχίζει από την πραγμάτωση όλων των στόχων της συνωμοσίας ή την εγκατάλειψή τους (United States v. Seher, 562 F.3d, 1364, 11th Cir. 2009). Για εκείνον που υπαναχωρεί από την συνωμοσία, ο χρόνος παραγραφής αρχίζει από την ημέρα της υπαναχώρησής του (Smith v. United States, 568 U.S. 106 επ., 2013). Για την υπαναχώρηση απαιτείται μια θετική ενέργεια επικοινωνίας είτε με τις αρχές είτε με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες στην συνωμοσία. Για το ζήτημα αν οι πράξεις οι οποίες τελούνται μετά την ολοκλήρωση του συμφωνηθέντος εγκλήματος (π.χ. η διανομή των χρημάτων που προέκυψαν από το έγκλημα ή –κυρίως– οι πράξεις συγκάλυψης αυτού) μπορούν να θεωρηθούν ως προωθητικές πράξεις της συνωμοσίας (και άρα να επιτείνουν τον χρόνο παραγραφής) βλ. *Stone,* Conspiracy, Concealment and the Statute of Limitations, Yale Law Journal 1961, Vol. 70 No. 8, 1311 επ., *Aronoff,* Acts of Concealment and the Continuation of a Conspiracy, 17 GA. L. REV. 1983, 539 επ.

97. Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι, ΠοινΔικ 2003, 737, υποσημ. 25, η οποία αναφέρεται στο άρθρο 17 παρ. 1 της συμφωνίας εκδόσεως μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ.

98. Βλ. *Garcia/Doyle,* Extradition To and From the United States: Overview of the Law and Contemporary Treaties, 2016, σ. 10-11· βλ. και *Bassiouni,* International Extradition – United States Law and Practice, ^{6}2014, σ. 506-507.

αντιμετωπισθεί το πρόβλημα της έλλειψης αντιστοιχίας του εν λόγω εγκλήματος με κάποιο έγκλημα στο κράτος από το οποίο ζητείται η έκδοση. Με την πρόβλεψη αυτή επιδιώκεται να καταστεί επιτρεπτή η έκδοση για το έγκλημα της συνωμοσίας ακόμη και αν ελλείπει η αντιστοιχία, ακόμη δηλαδή και αν η περιγραφόμενη στην αίτηση εκδόσεως πράξη δεν προβλέπεται ως έγκλημα κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο. Δεν επιδιώκεται να επιβάλλεται η έκδοση για το έγκλημα αυτό σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα από την συνδρομή άλλων λόγων που ενδέχεται να την εμποδίζουν. Με το εδάφιο β΄ του άρθρου 1 στοιχ. Α΄ παρ. 1 του ν. 3770/2009 εισάγεται, με άλλα λόγια, εξαίρεση για το έγκλημα της συνωμοσίας σε σχέση με την προϋπόθεση που τίθεται στο εδάφιο α΄· όχι σε σχέση με τις υπόλοιπες προϋποθέσεις για την έκδοση, οι οποίες προβλέπονται σε άλλες διατάξεις[99]. Συνεπώς, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι, αν η πράξη της συνωμοσίας για την οποία ζητείται η έκδοση περιγράφεται ως έγκλημα κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο, τότε, προκειμένου να χωρήσει έκδοση, απαιτείται να εξετασθεί τυχόν παραγραφή του εγκλήματος και κατά το ελληνικό δίκαιο[100]. Εάν, αντιθέτως, η πράξη αυτή δεν προβλέπεται στο ελληνικό ποινικό δίκαιο, τότε εκ των πραγμάτων θα εφαρμοσθούν αποκλειστικά οι κανόνες παραγραφής του δικαίου των ΗΠΑ.

Σημειωτέον ότι το εδάφιο β΄ δεν μπορεί να εφαρμοσθεί σε κάθε περίπτωση αιτήσεως εκδόσεως για συνωμοσία. Κατά την εν λόγω διάταξη το συμφωνηθέν έγκλημα (αντικείμενο της συνωμοσίας) θα πρέπει να είναι «έγκλημα ή αδίκημα για το οποίο χωρεί έκδοση». Εάν λοιπόν ζητείται έκδοση για συνωμοσία με αντικείμενο την τέλεση ενός εγκλήματος για το οποίο δεν χωρεί έκδοση, δεν μπορεί να εφαρμοσθεί το εδάφιο β΄. Αυτό μπορεί λ.χ. να συμβαίνει όταν αντικείμενο της συνωμοσίας είναι μια πράξη που δεν είναι έγκλημα κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο[101], αποκλείεται δε η έκδοση γι' αυτήν λόγω μη πληρώσεως της προϋπόθεσης του διπλού αξιοποίνου. Ως παράδειγμα τέτοιας πράξης μπορεί να αναφερθεί η λειτουργία μη αδειοδοτημένης επιχείρησης υπηρεσιών χρηματικών συναλλαγών (παρ. 1960 Τίτλου 18 Κώδικα ΗΠΑ), η οποία, όπως αναφέρεται στο υπ' αριθμ. 2080/2017 βούλευμα του Αρείου Πάγου[102], δεν συνιστά έγκλημα κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο. Μια περίπτωση συνωμοσίας με αντικείμενο την τέλεση εγκλήματος για το οποίο δεν χωρεί έκδοση αντιμετώπισε ο Άρειος Πάγος με το υπ' αριθμ. 1042/2018 βούλευμά του: σύμφωνα με την αίτηση εκδόσεως, ο εκζητούμενος για συ-

99. Βλ. τις σκέψεις του Ναζίρη (ΠοινΔικ 2018, 31) στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης.

100. Ο Άρειος Πάγος δεν έχει ασχοληθεί ειδικά με το ζήτημα αυτό. Πάντως, στα υπ' αριθμ. 2080/2017 και 179/2018 βουλεύματά του (ΠοινΧρ 2018, 198 και ΠοινΔικ 2019, 728, αντιστοίχως) εξετάσθηκε η παραγραφή και κατά το δίκαιο των ΗΠΑ και κατά το ελληνικό δίκαιο.

101. Εάν αντικείμενο της συνωμοσίας είναι μια πράξη που δεν είναι έγκλημα κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο, τότε για τον λόγο αυτό θα αποκλείεται η στοιχειοθέτηση εγκληματικής οργάνωσης ή συμμορίας· διότι δεν νοείται εγκληματική οργάνωση ή συμμορία που έχει ως σκοπό την τέλεση μη εγκληματικών (κατά το ελληνικό δίκαιο) πράξεων.

102. ΠοινΧρ 2018, 198.

νωμοσία προς εξαπάτηση του Υπουργείου Γεωργίας των ΗΠΑ, ως ιδιοκτήτης καταστήματος, παραβίασε τους όρους ομοσπονδιακού προγράμματος βελτίωσης της υγείας και της διατροφής οικογενειών χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος, αφού, μεταξύ άλλων, αντάλλαξε χρήματα με διανεμημένα από το Υπουργείο κουπόνια φαγητού των πελατών του σε μειωμένες τιμές, στην συνέχεια δε εξαργύρωσε τα κουπόνια από την αρμόδια υπηρεσία στην κανονική τους τιμή. Ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι η εν λόγω συνωμοσία αντιστοιχεί σε εγκληματική οργάνωση με σκοπό την τέλεση κακουργηματικής απάτης κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο, και άρα ότι πληρούται ο όρος του διπλού αξιοποίνου. Από την παράθεση των πραγματικών περιστατικών ωστόσο ούτε εγκληματική οργάνωση φαίνεται να στοιχειοθετείται ούτε απάτη, αφού με την ανωτέρω παραβίαση των όρων του προγράμματος δεν επήλθε κάποια περιουσιακή ζημία στο Δημόσιο των ΗΠΑ (η εξαργύρωση των κουπονιών γινόταν με βάση την κανονική τους τιμή)[103]. Συνεπώς, δεν υπήρχε διπλό αξιόποινο για την πράξη της συνωμοσίας, ούτε όμως για την πράξη που αποτελούσε αντικείμενο αυτής. Με δεδομένο ότι η εν λόγω πράξη δεν ήταν «έγκλημα για το οποίο χωρούσε έκδοση», δεν μπορούσε να εφαρμοσθεί το εδάφιο β΄.

VI. Συμπέρασμα

Από την ανωτέρω ανάλυση συνάγεται ότι σε επίπεδο αφηρημένης τυποποίησης η συνωμοσία διαφέρει από την εγκληματική οργάνωση και την συμμορία[104]. Η αρεοπαγιτική θέση περί εννοιολογικής ταυτίσεως των εγκλημάτων αυτών είναι εσφαλμένη. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι η περιγραφόμενη στην έκδοση πράξη, η οποία χαρακτηρίζεται ως συνωμοσία κατά το ποινικό δίκαιο των ΗΠΑ, αποκλείεται να υπάγεται και στις διατάξεις του άρθρου 187 ΠΚ περί εγκληματικής οργανώσεως ή συμμορίας (ή σε άλλη διάταξη). Ανεξάρτητα όμως από το αν πληρούται η προϋπόθεση του διπλού αξιοποίνου, η έκδοση είναι δυνατή λόγω των εξαιρέσεων που προβλέπονται στον ν. 3770/2009, ιδίως λόγω της εξαίρεσης που αφορά το έγκλημα της συνωμοσίας (άρθρο 1 στοιχ. Α΄ παρ. 1 εδ. β΄ του ν. 3770/2009). Η πρόβλεψη της εξαίρεσης αυτής δεν πρέπει να οδηγήσει στην σκέψη ότι το αν η πράξη της συνωμοσίας αντιστοιχεί σε κάποιο έγκλημα κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο είναι εν τέλει ένα θεωρητικό ερώτημα χωρίς πρακτικές συνέπειες· διότι, όπως αναφέρθηκε, η απάντηση στο ερώτημα αυτό μπορεί να επηρεάζει την θέση του εκζητουμένου, για παράδειγμα σε σχέση με το ζήτημα της παραγραφής: σε περίπτωση αδυναμίας υπαγωγής της πράξης της συνωμοσίας σε κάποια διάταξη του ελληνικού

103. Η πράξη του εκζητουμένου θα μπορούσε ενδεχομένως να θεωρηθεί ως απάτη σχετική με τις επιχορηγήσεις (άρθρο 386Β παρ. 2 ΠΚ). Το έγκλημα αυτό δεν προβλεπόταν όμως στον προηγούμενο ΠΚ, ο οποίος ίσχυε όταν εκδόθηκε το βούλευμα.

104. Βλ. και Μυλωνόπουλο, Χωρεί έκδοση στις ΗΠΑ για νομιμοποίηση κρυπτονομισμάτων (bitcoin) προερχομένων από εγκληματική δραστηριότητα;, ΠοινΧρ 2018, 184.

ΠΚ ή ειδικού ποινικού νόμου, η παραγραφή θα κριθεί αποκλειστικά με βάση το δίκαιο των ΗΠΑ, το οποίο ενδέχεται να είναι αυστηρότερο για τον εκζητούμενο σε σχέση με το ελληνικό. Το εδάφιο β΄ του άρθρου 1 στοιχ. Α΄ παρ. 1 του ν. 3770/2009 δεν εφαρμόζεται, πάντως, σε περίπτωση αιτήσεως εκδόσεως για συνωμοσία το αντικείμενο της οποίας δεν είναι έγκλημα για το οποίο χωρεί έκδοση.

Η δήμευση σε βάρος τρίτου

(με αφορμή την απόφαση του ΔΕΕ της 14ης Ιανουαρίου 2021 στην υπόθεση C-393/19)

Αλεξία Φαμπρικάρη

Δικηγόρος, ΜΔΕ Ποινικού Δικαίου - Ποινικής Δικονομίας ΕΚΠΑ

Στην εν λόγω απόφαση το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφανθεί επί της προδικαστικής παραπομπής βουλγαρικού δικαστηρίου αναφορικά με το ζήτημα της ερμηνείας του άρθρου 17 παρ. 1 και 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ). Η αίτηση του βουλγαρικού δικαστηρίου υποβλήθηκε στο πλαίσιο ποινικής δίκης σχετική με δήμευση κατόπιν καταδίκης για διακεκριμένη λαθρεμπορία περιουσιακού στοιχείου το οποίο ανήκε σε καλόπιστο τρίτο.

Α. Τα πραγματικά περιστατικά

Ο ΟΜ, απασχολούμενος ως οδηγός σε μεταφορική εταιρία εγκατεστημένη στην Τουρκία, εκτελούσε διεθνείς μεταφορές με οδικό ελκυστήρα και ημιρυμουλκούμενο όχημα τα οποία ανήκαν στην εταιρία αυτή. Στις 11 Ιουνίου του 2018 ο ΟΜ αποδέχθηκε την πρόταση ενός ατόμου να μεταφέρει παρανόμως, έναντι αμοιβής, 2.940 αρχαία νομίσματα στη Γερμανία. Μετά τη διέλευση των συνόρων μεταξύ Τουρκίας και Βουλγαρίας, ο ΟΜ υποβλήθηκε σε τελωνειακό έλεγχο στο πλαίσιο του οποίου ανακαλύφθηκαν τα νομίσματα που είχε αποκρύψει στον οδικό ελκυστήρα. Ο ΟΜ καταδικάσθηκε σε πρώτο βαθμό για διακεκριμένη λαθρεμπορία και του επιβλήθηκε στερητική της ελευθερίας ποινή τριών ετών και χρηματική ποινή. Τα νομίσματα και ο οδικός ελκυστήρας κατασχέθηκαν υπέρ του Δημοσίου, ενώ το ημιρυμουλκούμενο όχημα, το οποίο δεν συνδεόταν άμεσα με τη διάπραξη του αδικήματος, αποδόθηκε στην εταιρία στην οποία εργαζόταν ο ΟΜ. Ο ΟΜ άσκησε έφεση κατά της ως άνω απόφασης κατά το μέρος που η εν λόγω απόφαση διέτασσε την κατάσχεση του οδικού ελκυστήρα, υποστηρίζοντας ότι η κατάσχεση αυτή ήταν αντίθετη, μεταξύ άλλων, προς τις διατάξεις της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και του Χάρτη. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι η κατά το βουλγαρικό δίκαιο υπέρ του Δημοσίου κατάσχεση του οχήματος που χρησίμευσε για τη μεταφορά των λαθραίων στοιχείων αποτελεί όντως αναγκαστική κατάσχεση κατόπιν της διάπραξης του αδικήματος της λαθρεμπορίας, πλην όμως δεν συνιστά ποινή, αντιθέτως προς τη δήμευση των περιουσιακών στοιχείων του δράστη.

Τούτου δοθέντος, το αιτούν δικαστήριο διατηρεί αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα της εν λόγω πρόβλεψης του βουλγαρικού δικαίου, η οποία θεσπίστηκε πριν από την προσχώρηση της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση την 1η Ιανουαρίου 2007, με τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης, και δη με το άρθρο 17, παράγραφος 1, και το άρθρο 47 του Χάρτη. Στο πλαίσιο αυτό το βουλγαρικό εφετείο υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα ενώπιον του ΔΕΕ προκειμένου να διευκρινισθεί αν:

> α. Έχει το άρθρο 17, παράγραφος 1, του [Χάρτη] την έννοια ότι αντιτίθεται, λόγω διατάραξης της ισορροπίας μεταξύ του γενικού συμφέροντος και της επιταγής περί προστασίας του δικαιώματος ιδιοκτησίας, σε εθνική ρύθμιση κατά την οποία δημεύεται υπέρ του Δημοσίου μεταφορικό μέσο που χρησιμοποιήθηκε για τη διάπραξη διακεκριμένης περίπτωσης λαθρεμπορίας και ανήκει σε τρίτο πρόσωπο, το οποίο ούτε γνώριζε ούτε όφειλε ή μπορούσε να γνωρίζει ότι ο υπάλληλός του θα διέπραττε την αξιόποινη πράξη;
>
> β. Έχει το άρθρο 47 του [Χάρτη] την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση κατά την οποία μπορεί να δημευθεί μεταφορικό μέσο ανήκον στην κυριότητα προσώπου το οποίο δεν είναι το πρόσωπο που διέπραξε την αξιόποινη πράξη, χωρίς να διασφαλίζεται η άμεση πρόσβαση του κυρίου στη δικαιοσύνη προκειμένου αυτός να εκθέσει την άποψή του;

Β. Εφαρμοστέο δίκαιο

1. Η Οδηγία 2014/42/ΕΕ

Το βουλγαρικό δικαστήριο παραπέμπει στις διατάξεις της Οδηγίας 2014/42/ΕΕ, η οποία στο άρθρο 6 παρ. 1 ρυθμίζει τη δήμευση σε βάρος τρίτου, ορίζοντας, ωστόσο στην παράγραφο 2 ότι μια τέτοια δήμευση δεν πρέπει να θίγει τα δικαιώματα καλόπιστων τρίτων.

Ωστόσο, η εν λόγω οδηγία δεν εφαρμόζεται εν προκειμένω, καθώς αντικατέστησε εν μέρει μόνο την απόφαση πλαίσιο και συγκεκριμένα αντικατέστησε μόνον τις τέσσερις πρώτες περιπτώσεις του άρθρου 1 καθώς και το άρθρο 3 της απόφασης-πλαισίου 2005/212/ΔΕΥ για τα κράτη μέλη τα οποία δεσμεύει η οδηγία, πράγμα που έχει ως συνέπεια ότι τα άρθρα 2, 4 και 5 της απόφασης-πλαισίου διατηρήθηκαν σε ισχύ μετά την έκδοση της εν λόγω οδηγίας. Επομένως εφαρμοστέα είναι η απόφαση-πλαίσιο 2005/212/ΔΕΥ.

Αναφορικά όμως με τον ορισμό της δήμευσης, γίνεται παραπομπή στην Οδηγία 2014/42/ΕΕ, καθώς ο εν λόγω ορισμός βρίσκεται στο άρθρο 1 περ. δ' της απόφασης-πλαισίου, το οποίο και αντικαταστάθηκε από την Οδηγία.

2. Η απόφαση πλαίσιο 2005/212/ΔΕΥ

Σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 1 της απόφασης-πλαισίου «Κάθε κράτος μέλος υιοθετεί τα αναγκαία μέτρα ώστε να καταστεί δυνατή, εξ ολοκλήρου ή εν μέρει, η δήμευση οργάνων και προϊόντων που προέρχονται από ποινικά αδικήματα που τιμωρούνται με στερητική της ελευθερίας ποινή διαρκείας άνω του έτους, ή περιουσιακών στοιχείων η αξία των οποίων αντιστοιχεί στα προϊόντα αυτά». Η ερμηνεία της εν λόγω διατάξεως πρέπει να πραγματοποιηθεί υπό το πρίσμα της αιτιολογικής σκέψης 3, σύμφωνα με την οποία θα πρέπει να γίνει βελτίωση και προσέγγιση, όπου απαιτείται, των εθνικών διατάξεων στον τομέα της κατάσχεσης και της δήμευσης των προϊόντων του εγκλήματος, λαμβανομένων υπόψη των δικαιωμάτων των καλή τη πίστει τρίτων μερών.

Το άρθρο 4 της εν λόγω απόφασης-πλαισίου ορίζει ότι «Κάθε κράτος μέλος λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα ώστε να εξασφαλίζει ότι ενδιαφερόμενα μέρη που θίγονται από τα μέτρα των άρθρων 2 και 3 έχουν αποτελεσματικά ένδικα μέσα για τη διαφύλαξη των δικαιωμάτων τους».

Επομένως, το αιτούν δικαστήριο, με τα ερωτήματά του, τα οποία αφορούν τη νομιμότητα της δήμευσης περιουσιακών στοιχείων που ανήκουν σε καλόπιστο τρίτο καθώς και τα μέσα ένδικης προστασίας τα οποία μπορεί να ασκήσει ο θιγόμενος από μέτρο δήμευσης τρίτος, ζητεί κατ' ουσίαν την ερμηνεία των προαναφερθεισών διατάξεων της απόφασης-πλαισίου 2005/212, υπό το πρίσμα των άρθρων 17 και 47 του Χάρτη.

Γ. Η απόφαση

1. Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

Σύμφωνα με το άρθρο 2 περ. δ' της Οδηγίας, ως δήμευση ορίζεται «η οριστική αποστέρηση του περιουσιακού στοιχείου την οποία διατάσσει δικαστήριο σε σχέση με ποινικό αδίκημα». Από το γράμμα της ως άνω διάταξης προκύπτει ότι ελάχιστη σημασία έχει στο πλαίσιο αυτό αν η δήμευση συνιστά ποινή κατά το ποινικό δίκαιο ή όχι. Επομένως, μέτρο όπως το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης, το οποίο συνεπάγεται τη μόνιμη αποστέρηση του κατασχεθέντος περιουσιακού στοιχείου, διαταχθείσα από δικαστήριο λόγω της σύνδεσής του με ποινικό αδίκημα, εμπίπτει στην εν λόγω έννοια της «δήμευσης» (σκέψη 48). Περαιτέρω το άρθρο 2 παρ. 1 της απόφασης-πλαισίου ρυθμίζει το ζήτημα της δήμευσης των προϊόντων και των οργάνων του εγκλήματος χωρίς να διευκρινίζει σε τίνος την κυριότητα ή κατοχή πρέπει να ευρίσκονται. Ωστόσο, το άρθρο 2 παρ. 1 της απόφασης-πλαισίου 2005/212 πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα της αιτιολογικής σκέψης 3 της εν λόγω απόφασηςπλαισίου, από την οποία προκύπτει ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα δικαιώματα των καλόπιστων τρίτων. Επομένως, οι διατά-

ξεις της απόφασηςπλαισίου εφαρμόζονται κατ' αρχήν και στην περίπτωση δήμευσης περιουσιακών στοιχείων που ανήκουν σε τρίτους, πλην όμως απαιτείται παράλληλα, μεταξύ άλλων, να προστατεύονται τα δικαιώματα των τρίτων όταν αυτοί είναι καλόπιστοι (σκέψη 51).

Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το άρθρο 17 παρ. 1 του Χάρτη, το οποίο προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι κάθε πρόσωπο δικαιούται να είναι κύριος των νομίμως κτηθέντων αγαθών του, να τα χρησιμοποιεί και να τα διαθέτει. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία δεν είναι βεβαίως απόλυτο, αλλά υπόκειται σε περιορισμούς, οι οποίοι επιδιώκουν γενικούς σκοπούς δημοσίου συμφέροντος και δεν αποτελούν δυσανάλογη και ανεπίτρεπτη επέμβαση που θίγει την υπόσταση του δικαιώματος (σκέψεις 52, 53). Σκοπός της εν λόγω διάταξης του βουλγαρικού δικαίου είναι η παρεμπόδιση της παράνομης εισαγωγής εμπορευμάτων στη χώρα. Λαμβανομένης, όμως, υπόψη της αισθητής προσβολής των δικαιωμάτων των προσώπων την οποία συνεπάγεται η δήμευση περιουσιακού στοιχείου, ήτοι της οριστικής απώλειας του δικαιώματος ιδιοκτησίας επ' αυτού, επισημαίνεται ότι, όσον αφορά τον καλόπιστο τρίτο, ο οποίος δεν γνώριζε και δεν μπορούσε να γνωρίζει ότι το περιουσιακό του στοιχείο χρησιμοποιήθηκε για τη διάπραξη αδικήματος, η δήμευση συνιστά, σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό, δυσανάλογη και ανεπίτρεπτη επέμβαση η οποία θίγει την ίδια την υπόσταση του δικαιώματος ιδιοκτησίας του (σκέψη 55).

Επομένως, αναφορικά με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 17 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία επιτρέπει τη δήμευση οργάνου που χρησιμοποιήθηκε για τη διάπραξη του αδικήματος της διακεκριμένης λαθρεμπορίας, όταν το όργανο αυτό ανήκει σε καλόπιστο τρίτο.

2. Επί του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος

Σύμφωνα με το άρθρο 4 της απόφασης-πλαισίου, κάθε κράτος μέλος οφείλει να λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα ώστε να εξασφαλίζει ότι οι θιγόμενοι από τα μέτρα του άρθρου 2 της εν λόγω απόφασης-πλαισίου έχουν αποτελεσματικά μέσα ένδικης προστασίας για την προάσπιση των δικαιωμάτων τους. Τα πρόσωπα υπέρ των οποίων τα κράτη μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν αποτελεσματικά μέσα ένδικης προστασίας είναι όχι μόνον εκείνα που έχουν καταδικαστεί για ορισμένο αδίκημα, αλλά και όλα τα άλλα πρόσωπα τα οποία θίγονται από τα μέτρα του άρθρου 2 της απόφασηςπλαισίου, επομένως και οι τρίτοι. Το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ προβλέπει ότι το πρόσωπο του οποίου τα δικαιώματα παραβιάσθηκαν έχει δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου. Εν προκειμένω, ο τρίτος του οποίου το περιουσιακό στοιχείο δημεύθηκε πρέπει να μπορεί να αμφισβητήσει τη νομιμότητα του εν λόγω μέτρου. Σύμφωνα με την βουλγαρική νομοθεσία, τρίτος του οποίου τα περιουσιακά στοιχεία δημεύθηκαν δεν έχει άμεση πρόσβαση στη δικαιοσύνη, οπότε δεν είναι σε θέση να προβάλει λυσιτελώς τα δικαιώματά του.

Επομένως, αναφορικά με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία επιτρέπει τη δήμευση, στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, περιουσιακού στοιχείου ανήκοντος σε πρόσωπο διαφορετικό από τον δράστη του ποινικού αδικήματος, χωρίς το πρώτο αυτό πρόσωπο να διαθέτει αποτελεσματικό μέσο ένδικης προστασίας.

Δ. Σχολιασμός

Δ1. Η δήμευση σε βάρος τρίτου ως προσβολή του δικαιώματος της ιδιοκτησίας

Η ανωτέρω απόφαση τέμνει το ζήτημα της δήμευσης που επιβάλλεται σε βάρος τρίτου, όταν τούτος είναι καλόπιστος. Ανεξάρτητα από τη φύση της δήμευσης, κατά την επιβολή της πρέπει να ληφθεί υπόψη το άρθρο 17 ΧΘΔΕΕ το οποίο προστατεύει την ιδιοκτησία. Συγκεκριμένα, στο εν λόγω άρθρο ορίζεται ότι «Κάθε πρόσωπο δικαιούται να είναι κύριος των νομίμως κτηθέντων αγαθών του, να τα χρησιμοποιεί, να τα διαθέτει και να τα κληροδοτεί. Κανείς δεν μπορεί να στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνον για λόγους δημόσιας ωφέλειας, στις περιπτώσεις και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στο νόμο και έναντι δίκαιης και έγκαιρης αποζημίωσης για την απώλειά της. Η χρήση των αγαθών μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς από το νόμο, εφόσον αυτό είναι αναγκαίο προς το γενικό συμφέρον».

Ο όρος «ιδιοκτησία» αποδίδει έναν νομικό δεσμό ανάμεσα στον άνθρωπο και σε πράγματα ή άυλα αγαθά και αξίες[1]. Η απομάκρυνση από το σύστημα της κοινοκτημοσύνης συνδέεται με την αναγνώριση αυτοτελούς αξίας της ατομικής προσωπικότητας[2] και προϋποθέτει μια υψηλή πολιτιστική στάθμη[3]. Η προστασία της ιδιοκτησίας κατοχυρώνεται στο ελληνικό Σύνταγμα (άρθρο 17), αλλά και στην Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρο 17) και στο Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ (άρθρο 1). Στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναγνωρίσθηκε και προστατεύθηκε από το ΔΕΕ ως γενική αρχή του δικαίου απορρέουσα από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και τις διεθνείς συνθήκες, ανάμεσα στις οποίες εξέχουσα θέση κατέχει η ΕΣΔΑ[4]. Αργότερα κατοχυρώθηκε και στο άρθρο 17 ΧΘΔΕΕ[5].

1. Βλ. Σ. Βλαχόπουλο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2017, σελ. 393

2. Βλ. Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο-Ατομικά Δικαιώματα, 2012, σελ. 701

3. Βλ. Π. Δαγτόγλου, ο.π, σελ. 701

4. Βλ. ΔΕΚ 44/79 Υπόθεση Hauer, σκέψη 17 «Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας εξασφαλίζεται στην κοινοτική έννομη τάξη σύμφωνα με τις κοινές αντιλήψεις των συνταγμάτων των κρατών μελών, οι οποίες αντικατοπτρίζονται επίσης στο πρώτο πρωτόκολλο που έχει επισυναφθεί στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Προασπίσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», βλ. και Λέντζη σε: Σκουρή-Αδαμαντίδου-Αθανασιάδου, Συνθήκη της Λισσαβώνας 2020, σελ. 2176

5. βλ. και Λέντζη σε: Σκουρή-Αδαμαντίδου-Αθανασιάδου, ο.π, σελ. 2176

Η διάταξη του άρθρου 17 ΧΘΔΕΕ αντιστοιχεί, λοιπόν, στη διάταξη του ά. 1 Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ και, ως εκ τούτου, η έννοια και η εμβέλειά της είναι ίδιες με την έννοια και την εμβέλεια εκείνης, όπως προβλέπει το άρθρο 52 παρ. 3 ΧΘΔΕΕ[6]. Αν και έως την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί άμεσα, η διάταξη αυτή κα η σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ χρησιμοποιούνται από το ΔΕΕ ως κριτήρια ερμηνείας και εφαρμογής του άρθρου 17 ΧΘΔΕΕ[7]. Εξάλλου, τα κράτη-μέλη της ΕΕ είναι ταυτόχρονα και συμβαλλόμενα στην ΕΣΔΑ. Αυτό σημαίνει ότι κατά την ενσωμάτωση ενωσιακών υποχρεώσεων τα κράτη-μέλη μπορεί να βρεθούν εκτεθειμένα απέναντι στο ΕΔΔΑ, αν τελικά παραβιαστεί μια διάταξη της ΕΣΔΑ[8]. Επομένως, παρ' όλο που μέχρι την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ το ΔΕΕ δεν υποχρεούται να λαμβάνει υπόψη του την ΕΣΔΑ, είναι, ωστόσο, πιο λειτουργικό να συνυπολογίσει την προστασία που παρέχει η ΕΣΔΑ, ώστε να μη βρεθούν και τα κράτη-μέλη με αντιφατικές υποχρεώσεις. Με αυτά τα δεδομένα, ορθώς το ΔΕΕ λαμβάνει υπόψη του την προστασία που παρέχει η ΕΣΔΑ και την ερμηνεία που δίνει σε διατάξεις οι οποίες εμφανίζονται τόσο στο πλαίσιο της Ένωσης όσο και της ΕΣΔΑ.

Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία δεν είναι απόλυτο. Ο ΧΘΔΕΕ προβλέπει τη δυνατότητα στέρησης της ιδιοκτησίας, αλλά και τη δυνατότητα επιβολής περιορισμών στη χρήση της, προκειμένου να εξυπηρετηθούν σκοποί γενικού συμφέροντος, εφόσον οι εν λόγω περιορισμοί ανταποκρίνονται όντως στους επιδιωκόμενους σκοπούς γενικού συμφέροντος και δεν αποτελούν δυσανάλογη επέμβαση ικανή να θίξει την υπόσταση του δικαιώματος[9]. Ο έλεγχος που πραγματοποιείται από το Δικαστήριο της ΕΕ είναι τριών σταδίων. Ελέγχεται, δηλαδή, πρώτα η καταλληλότητα της επέμβασης, στη συνέχεια η αναγκαιότητά της και στο τέλος η εν στενή εννοία αναλογικότητά της[10]. Το ΕΔΔΑ αναφορικά με το περιεχόμενο του δικαιώματος ιδιοκτησίας έχει διαμορφώσει τρεις κανόνες. Κατά πρώτον, το δικαίωμα συνδέεται με την ειρηνική απόλαυση της περιουσίας, κατά δεύτερον, η στέρηση της περιουσίας γίνεται μόνο για λόγους δημόσιας ωφέλειας και κατά τρίτον, η ρύθμιση της χρήσης της περιουσίας γίνεται σύμφωνα με

6. Βλ. άρθρο 52 παρ. 3 «Στο βαθμό που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η εν λόγω Σύμβαση. Η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δίκαιο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία».

7. Βλ. και Μ. Ιωαννίδη σε: Β. Τζέμο, Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, σελ. 236

8. Βλ. και M. Egan, Non-conviction based sanctions: The Court of Justice v. the European Court of Human Rights, Who decides, σε Criminal Law and Criminal Justice, 2011, σελ. 177, 178, 181, ο οποίος εντοπίζει το ζήτημα που γεννάται όταν μια ενωσιακή υποχρέωση παραβιάζει θεμελιώδη δικαιώματα της ΕΣΔΑ και παρατηρεί ότι μετά την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ θα είναι κριτής των αποφάσεων του ΔΕΕ.

9. Βλ. και Λέντζη, σε: Σκουρή-Αδαμαντίδου-Αθανασιάδου, ο.π, σελ. 2177, 2178

10. Βλ. μ.α ΔΕΚ C-534/06, Industria Lavorazione Carni Ovine, σκέψη 25

το γενικό συμφέρον[11]. Το ΕΔΔΑ εξετάζει τη δήμευση υπό το πρίσμα του δεύτερου κανόνα και αναζητά διαδικαστικές εγγυήσεις, όπως είναι και η δυνατότητα του καθ' ου να συμμετέχει στη διαδικασία[12].

Με τη δήμευση, το πρόσωπο στερείται την ιδιοκτησία του. Για να είναι, όμως, νομιμοποιημένη αυτή η στέρηση πρέπει να δικαιολογείται από κάποιον λόγο δημοσίου συμφέροντος. Η αφαίρεση των εγκληματικών προσόδων αλλά και των οργάνων του εγκλήματος είναι ένας επιθυμητός στόχος που υπηρετεί το δημόσιο συμφέρον. Αυτό όμως που αφαιρείται πρέπει να ανήκει σε πρόσωπο το οποίο ευθύνεται για ή πάντως γνωρίζει το αδίκημα. Αντίθετα, αφαίρεση ιδιοκτησίας από καλόπιστο τρίτο θα εμφανιζόταν ως παράλογη και αυθαίρετη και θα εξέθετε τον κάθε πολίτη στον κίνδυνο να δημευθεί η ιδιοκτησία του, αν δεν μπόρεσε να υποπτευθεί ότι αυτή θα αποτελούσε όργανο ενός εγκλήματος. Τούτο ορθώς ορίζεται και στην αιτιολογική σκέψη 3 της απόφασης-πλαισίου, όπου διευκρινίζεται ότι κατά τη δήμευση πρέπει να ληφθούν υπόψη και τα δικαιώματα των καλόπιστων τρίτων. Ο όποιος περιορισμός της ιδιοκτησίας πρέπει να υπακούει σε ένα νόμιμο σκοπό δημοσίου συμφέροντος και να σέβεται την αρχή της αναλογικότητας. Πρέπει, δηλαδή, να είναι κατάλληλος, αναγκαίος και εν στενή εννοία ανάλογος προς το σκοπό που επιδιώκει[13]. Ο επιδιωκόμενος με τη δήμευση των λαθρεμπορευμάτων σκοπός, ήτοι η αποτροπή εισαγωγής λαθραίων στο κράτος, ακόμα κι αν ήθελε κριθεί κατάλληλος και αναγκαίος, δεν μπορεί παρόλα αυτά να θεωρηθεί ανάλογος με τον περιορισμό που υφίσταται ο τρίτος, ο οποίος αγνοεί ανυπαίτια ότι στοιχείο της ιδιοκτησίας του χρησιμοποιήθηκε για την τέλεση αξιόποινης πράξης. Μια τέτοια δήμευση συνιστά δυσανάλογη και ανεπίτρεπτη επέμβαση που θίγει τον ίδιο τον πυρήνα του δικαιώματος στην ιδιοκτησία. Επομένως, ορθώς αποφαίνεται το ΔΕΕ ότι το άρθρο 17 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ δεν επιτρέπει εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει δήμευση σε βάρος καλόπιστου τρίτου. Τούτο μάλιστα είναι ανεξάρτητο από το νομικό χαρακτηρισμό της δήμευσης στο εκάστοτε εθνικό δίκαιο. Είτε δηλαδή η δήμευση χαρακτηρίζεται ποινικό μέτρο είτε αποκαταστατικό είτε διοικητικό, πρέπει πάντως να τελεί σε σχέση αναλογικότητας προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Αυτό είναι και το νόημα της σκέψης 48 της ως άνω αποφάσεως του ΔΕΕ όπου γίνεται δεκτό ότι ελάχιστη σημασία έχει αν η δήμευση συνιστά ποινή κατά το ποινικό δίκαιο ή όχι. Αντίθετα, δεν πρέπει να εκληφθεί η εν λόγω παραδοχή ως απόφανση περί της φύσης της δήμευσης.

Η επιβολή δήμευσης, λοιπόν, σε βάρος καλόπιστου τρίτου είναι δυσανάλογη προς το σκοπό που αυτή επιδιώκει. Πράγματι, σκοπός της δήμευσης είναι η εμπέδωση της αρχής ότι το έγκλη-

11. Βλ. και A. Grgic, Z. Mataga, M. Longar, A. Vilfan, The right to property under the European Convention on Human Rights, σελ. 9, 10

12. AGOSI κατά Ηνωμένου Βασιλείου, παρ. 55

13. Βλ. και Λέντζη σε: Σκουρή-Αδαμαντίδου-Αθανασιάδου, ο.π, σελ. 2178

μα δεν αποφέρει κέρδος[14], ώστε να λειτουργήσει παράλληλα και αποτρεπτικά για την τέλεση νέων εγκλημάτων, αδρανοποιώντας έτσι τον εγκληματία[15]. Ο γενικοπροληπτικός αυτός χαρακτήρας συμπληρώνεται από τον ανταποδοτικό ρόλο της δήμευσης, καθώς με αυτήν αφαιρείται περιουσιακό στοιχείο του προσώπου, έτσι ώστε να μειώνεται η περιουσία του. Παράλληλα, όμως επιτελεί και έναν συμβολικό ρόλο, καθώς η ίδια η Πολιτεία αποσπά από το δράστη το όργανο ή το προϊόν του εγκλήματος. Έτσι, η δήμευση επιτελεί τόσο ανταποδοτική όσο και γενικοπροληπτική λειτουργία[16]. Η γενικοπροληπτική αυτή λειτουργία, ωστόσο, όταν σταθμίζεται με το δικαίωμα του καλόπιστου τρίτου, δεν είναι αρκετή ώστε να δικαιολογήσει την αφαίρεση της περιουσίας του, μολονότι τούτη διαδραμάτισε κάποιον ρόλο στην τέλεση ενός εγκλήματος. Η καλοπιστία του ιδιοκτήτη είναι αυτή που τελικά βαρύνει στην πλάστιγγα και καθιστά ανεπίτρεπτη τη δήμευση της περιουσίας του.

Κρίση περί παραβίασης του δικαιώματος στην ιδιοκτησία αναφορικά με περιπτώσεις επιβολής δήμευσης σε βάρος τρίτου ευρίσκεται και στη νομολογία του ΕΔΔΑ. Τη νομολογία του ΕΔΔΑ, όπως προαναφέρθηκε, λαμβάνει υπόψη του και το ΔΕΕ, καθώς μάλιστα η εμβέλεια των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στο Χάρτη είναι η αυτή με των κατοχυρωμένων στην ΕΣΔΑ. Το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως του ΕΔΔΑ, στην απόφαση G.I.E.M κατά Ιταλίας έκρινε ότι η δήμευση σε βάρος καλόπιστου τρίτου παραβιάζει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία (άρθρο 1 1ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου). Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ για κάθε επέμβαση σε δικαίωμα απαιτείται να υπάρχει μια εύλογη σχέση αναλογικότητας ανάμεσα στα μέσα που χρησιμοποιούνται και στο σκοπό που επιδιώκεται[17]. Έτσι, πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά τη στάθμιση, αν υπήρχαν λιγότερο επαχθή μέτρα, αλλά και το αν επηρεάζονται τρίτα πρόσωπα, καθώς και ο βαθμός ενοχής του καθ΄ ου[18]. Η αυτόματη επιβολή δήμευσης δεν επιτρέπει στο δικαστήριο να αξιολογήσει αν το μέτρο είναι ανάλογο προς το σκοπό που κάθε φορά επιδιώκει και να σταθμίσει το ατομικό δικαίωμα από τη μία με τον κρατικό σκοπό από την άλλη, ενώ παράλληλα οι τρίτοι που δεν είναι μέρη στη διαδικασία επιβολής της δήμευσης, δεν απολαμβάνουν τις διαδικαστικές εγγυήσεις που θα απολάμβαναν αν ήταν[19]. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ διέγνωσε παραβίαση του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ, λόγω της δυσανάλογης φύσης της δήμευσης[20].

14. Βλ. S. Cassella, Civil Asset Recovery, The American Experience, σε: Non Conviction Based Confiscation in Europe, σελ. 14

15. Βλ. S. Cassella, Civil Asset Recovery, ο.π, σελ. 14, 15. Ιδίως διαρρηγνύει τους δεσμούς της εγκληματικής οργάνωσης, οδηγώντας στη διάλυσή της. Όπως λέγεται, το χρήμα είναι η κόλλα που ενώνει τα μέλη της εγκληματικής οργάνωσης. Χωρίς αυτό, η οργάνωση δεν μπορεί να συνεχίσει να υπάρχει.

16. Βλ. Σ. Παύλου, Η δήμευση στον Ποινικό Κώδικα και στους ειδικούς ποινικούς νόμους, 1994, σελ. 44, 45

17. G.I.E.M κατά Ιταλίας, παρ. 300

18. G.I.E.M κατά Ιταλίας παρ. 301

19. G.I.E.M κατά Ιταλίας παρ. 303

20. G.I.E.M κατά Ιταλίας παρ. 304

Η προστασία των καλόπιστων τρίτων ορίζεται ρητά και στην Οδηγία 2014/42/ΕΕ, η οποία, όπως προαναφέρθηκε, αντικατέστησε εν μέρει την απόφαση-πλαίσιο 2005/212/ΔΕΥ. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 6 παρ. 1 της Οδηγίας προβλέπεται η δήμευση αντικειμένου ανήκοντος σε τρίτο πρόσωπο όταν τούτο γνώριζε ή όφειλε να γνωρίζει ότι σκοπός της μεταβίβασης ή απόκτησης ήταν να αποφευχθεί η δήμευση, ενώ και στην παράγραφο 2 ορίζεται ότι η παράγραφος 1 δε θίγει τα δικαιώματα των καλόπιστων τρίτων. Η απόφαση του ΔΕΕ αποσαφηνίζει το καθεστώς της δήμευσης στην απόφαση-πλαίσιο υπέρ της προστασίας των καλόπιστων τρίτων, το οποίο πολύ περισσότερο ισχύει και στην Οδηγία, αφού τούτο ορίζεται ρητά.

Δ2. Η έννομη προστασία του τρίτου

Επιπλέον, ο τρίτος του οποίου το περιουσιακό στοιχείο δημεύθηκε, πρέπει να διαθέτει ένα αποτελεσματικό μέσο ένδικης προστασίας. Τούτο ορίζεται και στο άρθρο 4 της απόφασης-πλαισίου, το οποίο δεν αφορά μόνο όσους έχουν καταδικασθεί, αλλά και εκείνους που θίγονται από το μέτρο της δήμευσης, δηλαδή και τους τρίτους. Εξάλλου, σύμφωνα με το άρθρο 47 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ «Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο». Η εν λόγω διάταξη αντιστοιχεί στο άρθρο 13 της ΕΣΔΑ, στο οποίο ορίζεται ότι «Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερίαι παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων των». Ουσιαστικά, το άρθρο 13 ΕΣΔΑ και, αντίστοιχα, το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ, αποτελούν τη δικονομική πτυχή των ουσιαστικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ και στο ΧΘΔΕΕ αντίστοιχα. Το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ παρέχει ευρύτερη προστασία σε σχέση με αυτήν που παρέχεται από το άρθρο 13 ΕΣΔΑ (άρθρο 52 παρ. 3 εδ. β' ΧΘΔΕΕ, σύμφωνα με την οποία το δίκαιο της ΕΕ μπορεί να παρέχει ευρύτερη προστασία σε σχέση με την ΕΣΔΑ). Συγκεκριμένα, η προστασία που παρέχει ο ΧΘΔΕΕ εκτείνεται σε κάθε δικαίωμα που απονέμεται από το σύνολο των νομοθετημάτων της ΕΕ, ενώ το άρθρο 13 ΕΣΔΑ διασφαλίζει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής μόνο για τα αναγνωριζόμενα από τη Σύμβαση δικαιώματα[21]. Η προστασία, λοιπόν, που παρέχει ο ΧΘΔΕΕ δεν τελεί σε σχέση επικουρικότητας με άλλη διάταξη του Χάρτη, ενώ η πραγματική προσφυγή του άρθρου 13 ΕΣΔΑ προϋποθέτει έναν υποστηρίξιμο ισχυρισμό περί παραβίασης κάποιου δικαιώματος που κατοχυρώνεται στην ΕΣΔΑ[22]. Βέβαια και το ΕΔΔΑ εξετάζει πολλές φορές αυτοτελώς το άρθρο 13 από τα ουσιαστικά δικαιώματα που φέρονται προς παραβίαση και ακόμα κι αν δε διαπιστώσει τελικώς παραβίαση του ουσια-

21. Βλ. Γ. Φλώρου-Κ. Μαργαρίτη σε: Β. Τζέμο, Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, σελ. 544

22. Βλ. Ε. Μίχα σε Λ-Α Σισιλιάνο, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου- Ερμηνεία κατ΄άρθρο, σελ. 573

στικού δικαιώματος, μπορεί, ωστόσο, να νομολογήσει υπέρ της παραβίασης του δικαιώματος σε πραγματική προσφυγή. Όταν όμως κρίνεται ότι παραβιάστηκε το ουσιαστικό δικαίωμα, το ΕΔΔΑ πολλές φορές δεν ασχολείται με το δικονομικό δικαίωμα, κρίνοντας ότι παρέλκει η έρευνα γι' αυτό[23] και ενσωματώνοντας κατά κάποιον τρόπο το δικονομικό δικαίωμα στη διάταξη που προστατεύει το ουσιαστικό[24]. Έτσι, όπως έχει γίνει δεκτό από το ΕΔΔΑ, μολονότι το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ δεν περιέχει διαδικαστικές απαιτήσεις, το δικαστήριο πρέπει να εξετάσει αν η διαδικασία στο σύνολό της έδωσε μια εύλογη δυνατότητα στον καθ' ου να παρουσιάσει στις αρχές την οπτική του[25]. Παράλληλα, η επιβολή δήμευσης σε βάρος τρίτου, χωρίς ο ίδιος να μπορεί να παρέμβει στη διαδικασία συνιστά παραβίαση του Πρώτου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ[26].

Στη σχολιαζόμενη απόφαση, το ΔΕΕ διέγνωσε τόσο παραβίαση του άρθρου 17, όσο και παραβίαση του άρθρου 47 ΧΘΔΕΕ. Πράγματι, σύμφωνα με το βουλγαρικό δίκαιο, ο τρίτος του οποίου η περιουσία δημεύεται δεν έχει το δικαίωμα να προσφύγει ενώπιον δικαστικής αρχής προκειμένου να εκθέσει τις απόψεις του. Τούτο ευρίσκεται σε ευθεία αντίθεση με το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ. Κάθε πρόσωπο του οποίου κάποιο δικαίωμα παραβλάπτεται, πρέπει να διαθέτει μέσο δικαστικής προστασίας, ώστε να εκθέσει στη δικαστική αρχή τη δική του θέση και να διεκδικήσει την άρση της προσβολής του δικαιώματός του. Ο τρίτος, σε βάρος του οποίου επιβάλλεται δήμευση, χωρίς να μετέχει στη δίκη, δεν έχει τη δυνατότητα να υπερασπιστεί το δικαίωμά του στην ιδιοκτησία.

Ε. Η δήμευση σε βάρος τρίτου και η έννομη προστασία του τρίτου στο ελληνικό δίκαιο

1. Η δήμευση σε βάρος τρίτου

Η δήμευση σε βάρος τρίτου προβλέπεται και στο ελληνικό δίκαιο και μάλιστα τόσο στον Ποινικό Κώδικα όσο και σε ειδικούς ποινικούς νόμους. Στο άρθρο 68 παρ. 5 ΠΚ προβλέπεται η δήμευση αντικειμένου ανήκοντος σε τρίτο πρόσωπο, ***εφόσον κατά το χρόνο κτήσης των περιουσιακών στοιχείων γνώριζε ότι ενδέχεται να προέρχονται από κακούργημα ή πλημμέλημα εκ δόλου και ότι σκοπός της μεταβίβασής τους ήταν να αποφευχθεί η δήμευση. Η δήμευση***

23. Βλ. και Ε. Μίχα σε Λ-Α Σισιλιάνο, ο.π, άρθρο 13, σελ. 569 επ.

24. Βλ. G.I.E.M κατά Ιταλίας, παρ. 309, όπου αναφέρεται ότι παρέλκει η έρευνα για τυχόν παραβίαση του άρθρου 13, καθώς τούτη καλύπτεται από την εξέταση υπό το πρίσμα του άρθρου 7 και του άρθρου 1 Πρώτου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ.

25. Βλ. Paulet κατά Ηνωμένου Βασιλείου, παρ. 65

26. Βλ. M. Simonato, Confiscation and fundamental rights across criminal and non-criminal domains

επιβάλλεται στον τρίτο μόνο εφόσον δεν μπορεί να επιβληθεί σε βάρος του δράστη *δήμευση του ανταλλάγματος που έλαβε για τη μεταβίβαση ή αναπληρωματική δήμευση*. Επιπλέον, δήμευση σε βάρος τρίτου προβλέπεται και στο άρθρο 40 παρ. 1 *εδ*. γ' του Ν. 4557/2018 για τη νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα. Η δήμευση επιβάλλεται εφόσον ο τρίτος γνώριζε το βασικό αδίκημα ή το αδίκημα της νομιμοποίησης, ενώ μπορεί να επιβληθεί τόσο δήμευση σε βάρος του δράστη όσο και δήμευση σε βάρος του τρίτου[27].

Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 160 παρ. 3 του Τελωνειακού Κώδικα η δήμευση επιβάλλεται ανεξάρτητα της συμμετοχής στο αδίκημα του έχοντος οποιοδήποτε δικαίωμα επί του πράγματος εκτός από της περιπτώσεως που ο ίδιος αποδείξει έλλειψη συμμετοχής ή γνώσης της τελεσθείσας αξιόποινης πράξης. Η διατύπωση της εν λόγω διατάξεως είναι προβληματική, καθώς φαίνεται ότι επιβάλλεται η δήμευση και σε βάρος τρίτου προσώπου, παρ' όλο που δεν είχε καμία συμμετοχή στο αδίκημα ούτε γνώριζε το αδίκημα. Από τη συνέχεια όμως της διατάξεως καθίσταται φανερό ότι κάτι τέτοιο τελικώς δεν υφίσταται, αφού η δήμευση επιβάλλεται μεν σε βάρος τρίτου, όχι όμως κι αν αποδείξει έλλειψη συμμετοχής ή γνώσης. Απαιτείται, δηλαδή, συμμετοχή ή γνώση, η οποία κατ' αρχήν τεκμαίρεται[28]. Όπως παρατηρείται, «ο νόμος εισάγει εδώ κατά αδέξιο τρόπο ένα μαχητό τεκμήριο συμμετοχής, δηλαδή ενοχής του ιδιοκτήτη του λαθραίου, ο οποίος εάν δεν καταφέρει να το εξουδετερώσει, θα υποστεί την ειδικής αποστολής παρεπόμενη (;) ποινή της δήμευσης του πράγματος, ακόμα κι αν κρίθηκε αθώος για την πράξη της λαθρεμπορίας»[29]. Επομένως, πρέπει να υπάρχει συμμετοχή στο αδίκημα, αλλά αντιστρέφεται το βάρος απόδειξης. Στη διάταξη αυτή υποκρύπτεται υποχρέωση τηρήσεως ενός ιδιόμορφου καθήκοντος επιμελείας που βαρύνει τον αμέτοχο τρίτο και εισάγεται η αστικογενούς προελεύσεως μη γνήσια-νόθος αντικειμενική ευθύνη[30]. Πρόκειται στην πραγματικότητα για μια «περίεργη ποινή υπονοίας υπό διαλυτική αίρεση», υπό την αίρεση δηλαδή της απόδειξης ότι ο καθ' ου είναι πράγματι άσχετος με το έγκλημα[31]. Με τον τρόπο όμως αυτό παραβιάζεται το τεκμήριο αθωότητας, αφού ο καθ' ου τεκμαίρεται ένοχος ώστε να μπορεί να του επιβληθεί η –παρεπόμενη- ποινή της δήμευσης εκτός κι αν μπορέσει να αποδείξει την αθωότητά του. Φαίνεται, δηλαδή, ότι για την επιβολή της κύριας ποινής ισχύει το αξίωμα in dubio pro reo, ενώ

27. Τούτο έχει επικριθεί στη θεωρία. Βλ. Θ. Παπακυριάκου, Νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες σε ΤιμΤ Ι. Μανωλεδάκη ΙΙ, σελ. 522, ο οποίος υποστηρίζει ότι πέραν της αντισυνταγματικότητας της διάταξης, θα πρέπει τουλάχιστον το πεδίο εφαρμογής της να συρρικνωθεί στις περιπτώσεις που δε σώζονται στα χέρια του δράστη τα προϊόντα του βασικού αδικήματος ή περιουσιακά στοιχεία ίσης αξίας. Η δήμευση σε βάρος τρίτου πρέπει δηλαδή να είναι δυνατή μόνο όταν δεν μπορεί αυτή να επιβληθεί ως παρεπόμενη ποινή.

28. Βλ. Ι. Ανδρουλάκη, Ποινή χωρίς έγκλημα; Δήμευση χωρίς καταδίκη; ΠοινΧρον 2017, σελ. 245

29. Βλ. Ι. Ανδρουλάκη, Ποινή χωρίς έγκλημα;, ο.π, σελ. 245

30. Βλ. Γ. Τσόλια, Η κατάσχεση και η δήμευση αντικειμένων σε βάρος τρίτων προσώπων και η αντισυνταγματικότητα αυτών, ΠοινΔικ 2004, σελ. 1012 επ.

31. Βλ. Ι. Ανδρουλάκη, Ποινή χωρίς έγκλημα;, ο.π, σελ. 245

για την επιβολή της παρεπόμενης το αξίωμα αυτό αντιστρέφεται και η αμφιβολία λειτουργεί σε βάρος του κατηγορουμένου[32].

2. Η έννομη προστασία του τρίτου

Στην ελληνική έννομη τάξη προβλέπεται δικαίωμα παρεμβάσεως του τρίτου και δικαίωμα ασκήσεως ενδίκων μέσων κατά της απόφασης που διατάσσει δήμευση αντικειμένου το οποίο ανήκει σε εκείνον. Από τη διάταξη του άρθρου 311 παρ. 2 εδ. β', η οποία κάνει λόγο για «τρίτους που δεν υπέβαλαν τις αξιώσεις τους στο δικαστικό συμβούλιο», αναγνωρίζεται το δικαίωμα του τρίτου να παρεμβαίνει σε εκκρεμή ποινική διαδικασία. Σε κάθε περίπτωση δε, το εν λόγω δικαίωμα προκύπτει και από το άρθρο 20 παρ. 1 Συντάγματος. Επιπλέον, στο εδ. στ' ορίζεται ότι κατά της διάταξης του βουλεύματος που επιβάλλει δήμευση επιτρέπεται έφεση στον τρίτο, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 495 ΚΠΔ, κατά του μέρους της απόφασης που διατάσσει τη δήμευση επιτρέπεται στον τρίτο έφεση, ανεξάρτητα από το αν αυτός παρέστη στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο.

Η σχολιαζόμενη απόφαση του ΔΕΕ έκρινε απαγορευμένη τη δήμευση που επιβάλλεται σε βάρος καλόπιστου τρίτου, χωρίς να μπορεί ο ίδιος να παρέμβει στη διαδικασία· δεν περιλαμβάνει, ωστόσο, κρίση για το ποιος φέρει το βάρος απόδειξης. Είναι συμβατό με το δίκαιο της ΕΕ ο τρίτος να πρέπει να αποδείξει έλλειψη συμμετοχής ή γνώσης προκειμένου να μη δημευτεί η περιουσία του; Ή μήπως φέρει η κατηγορούσα αρχή το βάρος απόδειξης, ώστε αν δεν αποδείξει πέραν πάσης αμφιβολίας τη γνώση του τρίτου, να μην μπορεί να δημευθεί η περιουσία του; Αρκεί δηλαδή η πρόβλεψη του εθνικού δικαίου ότι ο τρίτος του οποίου τα δικαιώματα θίγονται μπορεί να παρέμβει στη διαδικασία; Ή απαιτείται επιπλέον η πρόβλεψη ότι ο τρίτος αρκεί μόνο να προκαλέσει αμφιβολίες ως προς την έλλειψη γνώσης του;

Θεμελιώδες αξίωμα του ποινικού δικονομικού μας δικαίου είναι ότι οποιαδήποτε αμφιβολία λειτουργεί υπέρ του κατηγορουμένου[33]. Από την εν λόγω αρχή προκύπτει και ότι το βάρος απόδειξης το φέρει η κατηγορούσα αρχή, ενώ ο κατηγορούμενος βαρύνεται με ένα ιδιόμορφο «βάρος» επίκλησης και πρόκλησης αμφιβολιών[34]. Ο τρίτος δεν είναι βέβαια κατηγορούμενος,

32. Βλ. και Ν. Ανδρουλάκη, Η επιβίωσις των ποινών υπονοίας και ο ακυρωτικός έλεγχος της τηρήσεως του αξιώματος «εν αμφιβολία υπέρ του κατηγορουμένου», ΠοινΧρον 1974, σελ. 165 επ, όπου και παρατηρείται ότι «προτιμότερον είναι να αφεθή ατιμώρητος η πράξις του ενόχου παρά να καταδικασθεί εις αθώος. Διότι και εις την τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν καταλείπεται ατιμώρητον εν έγκλημα· με την ουσιώδη διαφορά ότι τούτο δεν είναι πλέον έγκλημα απλού τινός πολίτου, αλλ' αυτής ταύτης της Πολιτείας» (σελ. 168), αλλά και ότι «Μεταξύ της ανάγκης προστασίας της κοινωνίας από του εγκλήματος αφ' ενός (= εν αμφιβολία καταδίκη) και της ανάγκης προστασίας των ατομικών ελευθεριών αφ' ετέρου το προβάδισμα ανήκει εις τας τελευταίας» (σελ. 169).

33. Βλ. και άρθρο 178 παρ. 3 ΚΠΔ

34. Βλ. και Ι. Γιαννίδη, Το βάρος αποδείξεως στην ποινική δίκη, ΠοινΧρον 1986, σελ. 121 επ., όπου γίνεται λόγος για βάρος

είναι ωστόσο αντιμέτωπος με τη δήμευση της περιουσίας του, αντιμέτωπος δηλαδή με ένα κακό που φέρει τα χαρακτηριστικά της ποινής[35]. Με το δεδομένο λοιπόν αυτό, πρέπει και για τον τρίτο να ισχύσει το αξίωμα in dubio pro reo.

Παρατηρείται, βέβαια, ότι ο κάτοχος της περιουσίας είναι και ο μόνος που μπορεί να γνωρίζει καλύτερα και την προέλευσή της και καλείται να αποδείξει τη νόμιμη προέλευση όταν το κράτος έχει αποδείξει ότι η εν λόγω περιουσία είναι πολύ πιθανό να είναι παράνομη[36]. Η εν λόγω παρατήρηση, ωστόσο, δεν είναι πειστική, καθώς η γνώση δεν ακολουθείται πάντα από αποδεικτική ευχέρεια[37], ενώ και η δυσκολία της κατηγορούσας αρχής να αποδείξει πέραν πάσης αμφιβολίας την γνώση του τρίτου, δεν μπορεί να δικαιολογήσει τη μετάθεση του βάρους απόδειξης στο μέρος εκείνο που πλήττεται καίρια από τη δήμευση. Το ζήτημα περιπλέκεται στο μέτρο που πρέπει να αποσαφηνιστεί η φύση της δήμευσης, προκειμένου να κατανεμηθεί και το «βάρος απόδειξης», καθώς αν καταφαθεί ο ποινικός χαρακτήρας του μέτρου, τότε το βάρος φέρει η κατηγορούσα αρχή. Αλλά κι αν ακόμα δεν θεωρηθεί ποινή, αλλά αποκαταστατικό μέτρο, το γεγονός ότι πρόκειται για μέτρο που επιβάλλεται μονομερώς από το κράτος και θίγει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία ενός προσώπου, πρέπει να ληφθεί υπόψη αναφορικά με το μέτρο της απόδειξης, αλλά και το βάρος της απόδειξης. Νομίζουμε ότι δεν αρκεί η πρόβλεψη για δικαίωμα παρεμβάσεως του τρίτου, αλλά πρέπει η παρέμβασή του να αρκεί να προκαλέσει αμφιβολίες ως προς την καλοπιστία του. Αν προκληθούν αμφιβολίες, τότε το δικαστήριο οφείλει να μην επιβάλει τη δήμευση, εκτός κι αν αποδείξει πέραν πάσης αμφιβολίας ότι ο τρίτος ήταν κακόπιστος.

Στ. Κάποια συμπεράσματα

Η απόφαση του ΔΕΕ έταμε ορθώς το ζήτημα της δήμευσης σε βάρος καλόπιστου τρίτου. Το Δικαστήριο απεφάνθη ότι μια τέτοια δήμευση παραβιάζει αφενός το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και αφετέρου το δικαίωμα του τρίτου να παρέμβει, ώστε να υπερασπιστεί τον εαυτό του, εφό-

πειθούς του κατηγορουμένου, το οποίο συνίσταται στην εμφύτευση αμφιβολιών. Ο κατηγορούμενος, δηλαδή, δε χρειάζεται να πείσει το δικαστή για την αθωότητά του, αλλά να τον εμποδίσει να πεισθεί για το αντίθετο.

35. Υποστηρίζεται, ωστόσο, και το αντίθετο· ότι δηλαδή η δήμευση δεν πρέπει να ιδωθεί ως μέρος της ποινικής διαδικασίας που δικαιολογείται μόνο επί τη βάσει της προηγούμενης διάγνωσης ενοχής. Βλ. A. Kennedy, Justifying the civil recovery of criminal proceeds, Journal of Financial Crime 12, 2005, σελ. 17

36. Βλ. V. U. Onyenelukwe, Non-conviction based forfeiture: testing the constitutionality of section 17 of the advanced fee fraud act against critical human rights scrutinies, σελ. 42 όπου αναφέρεται «not to prove anything, but to disprove the reasonable probabilities».

37. Βλ. V. Tadros, S. Tierney, The presumption of innocence and the human rights act, σελ. 427

σον δεν του δόθηκε τέτοια δυνατότητα. Πράγματι, η αφαίρεση της ιδιοκτησίας επιτρέπεται για συγκεκριμένους λόγους, οι οποίοι στην προκειμένη περίπτωση δεν συνέτρεχαν[38], ενώ και το θιγόμενο πρόσωπο πρέπει να έχει την ευκαιρία να παρέμβει και να υποβάλει τις παρατηρήσεις του. Ανεξάρτητα από το εάν τελικά η δήμευση που επιβάλλεται σε βάρος τρίτου συνιστά ποινή, ώστε να τεθούν σε εφαρμογή όλες οι διαδικαστικές εγγυήσεις του ποινικού δικαίου, η επιβολή της πάντως πρέπει να είναι εναρμονισμένη με το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και, συνακόλουθα, με την αρχή της αναλογικότητας. Επιβολή, λοιπόν, δήμευσης σε βάρος καλόπιστου τρίτου παραβιάζει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, καθώς το κόστος που υφίσταται ο καθ' ου, συγκρινόμενο με την ανάγκη καταπολέμησης της εγκληματικότητας και αποτροπής εισόδου λαθραίων στο κράτος, εμφανίζεται ως υπέρμετρα δυσβάσταχτο και δυσανάλογο τελικά προς το σκοπό που επιδιώκεται με τη δήμευση.

38. Βλ. και Α. Διονυσοπούλου, Η δήμευση των προϊόντων της εγκληματικής δραστηριότητας- Παρατηρήσεις και de lege ferenda προτάσει στις διατάξεις του Ν. 2331/1995, Υπερ 2000, σελ. 794, όπου παρατηρείται ότι η επιβολή της δήμευσης είναι επιτρεπτή μόνο όταν η υπό δήμευση περιουσία χρησιμοποιείται καταχρηστικά ή με τρόπο που αντιβαίνει στην κοινωνική της δέσμευση. Βλ. και Ν. Ανδρουλάκη, Ιδιωτική Γνωμοδότηση, ΠοινΧρον 1978, σελ. 363, 364, ο οποίος παρατηρεί ότι δήμευση που επιβάλλεται χωρίς καταδίκη και χωρίς εγγενή επικινδυνότητα δεν είναι ούτε παρεπόμενη ποινή ούτε μέτρο ασφαλείας και, ως εκ τούτου, αντίκειται στη συνταγματική διάταξη της προστασίας της ιδιοκτησίας. Η απόφαση εν προκειμένω του ΔΕΕ δεν προχωρά σε γενικό αποκλεισμό της δήμευσης χωρίς καταδίκη ή της δήμευσης σε βάρος τρίτου, αλλά αξιολογεί μόνο το αφορούν στον καλόπιστο τρίτο ζήτημα.

«Ποια θεωρείτε ότι είναι τα κατάλληλα μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης της διάδοσης του κορωνοϊού στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας;»

Ηλίας Κατσιούρης

Φοιτητής ΠΜΣ «Εγκληματολογία & Αντεγκληματική Πολιτική» (ΕΚΠΑ)

Η πανδημία της νόσου COVID- 19, η οποία ξέσπασε στις αρχές του 2020, αδιαμφισβήτητα δοκίμασε τις αντοχές και τις δυνατότητες προσαρμογής του συστήματος υγείας αλλά και των κρατικών δομών εν γένει. Το σωφρονιστικό σύστημα ήρθε επίσης αντιμέτωπο με την πρόκληση της έγκαιρης και αποτελεσματικής προσαρμογής στα νέα υγειονομικά δεδομένα. Τα καταστήματα κράτησης, ως χώροι αναγκαστικής μαζικής διαβίωσης, κλήθηκαν να διαχειριστούν στο δικό τους πεδίο, αφενός μεν τον κίνδυνο απειλής της υγείας του σωφρονιστικού πληθυσμού, αφετέρου δε, την κατά το δυνατό ομαλή λειτουργία τους και τη συνέχιση του σωφρονιστικού έργου.

Μέχρι λοιπόν την ανακάλυψη αποτελεσματικής φαρμακευτικής και εμβολιαστικής αντιμετώπισης της νόσου, αναδείχθηκε η ανάγκη λήψης ενδεδειγμένων μέτρων για τον περιορισμό της διάδοσης του ιού. Τα καταστήματα κράτησης αποτέλεσαν εξ ’αρχής πεδίο έντονου ενδιαφέροντος, καθώς αποτελούν τόπους στενής φυσικής διαβίωσης και συνεπώς πιθανές εστίες μετάδοσης και διάδοσης του κορωνοϊού. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας συνέστησε από το Μάρτιο του 2020 στις κρατικές διοικήσεις να δώσουν την απαραίτητη προσοχή και να λάβουν άμεσα μέτρα για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του COVID- 19 εντός των καταστημάτων κράτησης, με γνώμονα την προστασία της υγείας αλλά και τον παράλληλο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων[1].

Ανάλογο έντονο ενδιαφέρον υπήρξε και από άλλους διεθνείς οργανισμούς, οι οποίοι επισήμαναν την ανάγκη προστασίας του δικαιώματος της υγείας των κρατουμένων. Λόγω του εξαναγκαστικού χαρακτήρα της διαβίωσης εντός των καταστημάτων κράτησης, το κράτος οφείλει να εξασφαλίζει ότι ικανοποιούνται όλα τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, ώστε η στέρηση

1. «Preventing COVID-19 outbreak in prisons: a challenging but essential task for authorities», WHO/Europe | Coronavirus disease (COVID-19) outbreak - Preventing COVID-19 outbreak in prisons: a challenging but essential task for authorities & Preparedness, prevention and control of COVID-19 in prisons and other places of detention, WHO, 08/02/2021

της ελευθερίας να μην οδηγεί σε αποστέρηση του δικαιώματος στην υγεία και σε προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η Επιτροπή Πρόληψης των Βασανιστηρίων του Συμβουλίου της Ευρώπης εξέδωσε επίσης μία δήλωση με κατευθυντήριες αρχές για την περίθαλψη ατόμων που βρίσκονται σε καθεστώς στέρησης της ελευθερίας[2]. Σε κοινή ανακοίνωση του Γραφείου των Ηνωμένων Εθνών για τον Έλεγχο των Ναρκωτικών και την Πρόληψη του Εγκλήματος, του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, του Κοινού Προγράμματος του ΟΗΕ για τον ιό του AIDS και του Γραφείου του Ύπατου Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου[3], τονίζεται η ανάγκη για αποτελεσματικά μέτρα προστασίας του ευάλωτου πληθυσμού των καταστημάτων κράτησης από τη νόσο COVID-19. Επισημαίνεται η ανάγκη μείωσης του υπερπληθυσμού των καταστημάτων κράτησης, η διασφάλιση επαρκούς πρόσβασης σε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και ο ταυτόχρονος σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων, στο πλαίσιο της επίτασης του περιορισμού της ελευθερίας για υγειονομικούς λόγους.

Τα μέτρα αντιμετώπισης του κινδύνου μετάδοσης του κορωνοϊού, τα οποία εφαρμόστηκαν διεθνώς για τα καταστήματα κράτησης, εντοπίζονται σε τρία επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο αφορά την παροχή του αναγκαίου εξοπλισμού και ειδών υγιεινής και προστασίας, όπως διαγνωστικά τεστ, μάσκες προστασίας, προϊόντα απολύμανσης κλπ. Το δεύτερο επίπεδο αφορά μέτρα περιορισμού των δραστηριοτήτων των κρατουμένων και διακοπής της επαφής τους με το περιβάλλον εκτός της φυλακής, με τον περιορισμό και τη διακοπή των επισκεπτηρίων, διακοπή τακτικών αδειών, διακοπή εκπαιδευτικών και λοιπών δραστηριοτήτων. Στο τρίτο επίπεδο τα μέτρα στοχεύουν στη μείωση της αποσυμφόρησης εντός των καταστημάτων κράτησης, μέσω της πρόωρης αποφυλάκισης κρατουμένων και της μειωμένης εισροής νέων[4].

Σύμφωνα με εκθέσεις σχετικά με την εφαρμογή μέτρων κατά του κορωνοϊού σε καταστήματα κράτησης σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο[5], παρατηρείται ότι πολλές χώρες υιοθέτησαν άμεσα και δραστικά μέτρα αποσυμφόρησης των καταστημάτων κράτησης. Χώρες όπως η Γερ-

2. Covid-19: Council of Europe anti-torture Committee issues "Statement of principles relating to the treatment of persons deprived of their liberty", διαθέσιμο σε: https://www.coe.int/en/web/cpt/-/covid-19-council-of-europe-anti-torture-committee-issues-statement-of-principles-relating-to-the-treatment-of-persons-deprived-of-their-liberty

3. UNODC, WHO, UNAIDS and OHCHR joint statement on COVID-19 in prisons and other closed settings, διαθέσιμο σε: https://www.who.int/news/item/13-05-2020-unodc-who-unaids-and-ohchr-joint-statement-on-covid-19-in-prisons-and-other-closed-settings

4. Αλεξάνδρα Πίσχοινα, Η μετάδοση του κορωνοϊού στα σωφρονιστικά καταστήματα και τα μέτρα αντιμετώπισής της, The Art of Crime, 8 / 2020

5. Marcelo F. Aebi and Mélanie M. Tiago, Prisons and Prisoners in Europe in Pandemic Times: An evaluation of the short-term impact of the COVID-19 on prison populations & Covid-19: What is happening in European prisons? Update 9, June 5th 2020, European Prison Observatory

μανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ισπανία, ο Καναδάς και άλλες, εφάρμοσαν πολιτικές πρόωρης απόλυσης συγκεκριμένων κατηγοριών κατηγορουμένων, οι οποίοι εξέτιαν μικρής διάρκειας ποινές ή είχαν μικρό υπόλοιπο ποινής[6]. Ο υπερπληθυσμός των καταστημάτων κράτησης αποτελεί για αρκετά κράτη μία χρόνια παθογένεια, η οποία αναδείχθηκε ακόμα περισσότερο σε συνθήκες υγειονομικής κρίσης[7]. Παράλληλα με τον υπερπληθυσμό των φυλακών, οι κακές συνθήκες υγιεινής, η ελλιπής πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και η ευαλωτότητα του πληθυσμού των καταστημάτων κράτησης, λόγω του χαμηλού επιπέδου συνθηκών διαβίωσης και της επιβαρυμένης συχνά υγείας των κρατουμένων, συνθέτουν ένα περιβάλλον εξαιρετικά πρόσφορο τόσο για τη μετάδοση του ιού, όσο και για τη σοβαρή απειλή της υγείας και της ζωής των κρατουμένων.

Στην Ελλάδα από την αρχή της πανδημικής κρίσης, υπήρξαν παρεμβάσεις οργανισμών και φορέων της κοινωνίας των πολιτών, όπως του ΕΟΔΥ, του Συνηγόρου του Πολίτη, της Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων, της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, καθώς και ενώσεων σωφρονιστικών υπαλλήλων[8] αλλά και κρατουμένων, όπου ζητούσαν από την ελληνική πολιτεία να λάβει άμεσα και δραστικά μέτρα προστασίας των κρατουμένων από τη νόσο, με επίκεντρο την αποσυμφόρηση των καταστημάτων κράτησης[9]. Τα ελληνικά καταστήματα κράτησης, σύμφωνα και με έκθεση της Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων[10], παρουσιάζουν όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που τα καθιστούσαν ιδανικά για την εξάπλωση του κορωνοϊού. Υπερπληθυσμός, κακές συνθήκες υγιεινής, ελλιπής πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, ελλιπείς ανθρώπινοι πόροι, απουσία ολοκληρωμένης διαχείρισης υπηρεσιών υγείας.

Σε αντίθεση με τα αιτήματα για αποσυμφόρηση των καταστημάτων κράτησης και παρά τις δη-

6. Αλεξάνδρα Πίσχοινα, ο.π.

7. Alexander Söderholm, Prisons and COVID-19: Lessons from an ongoing crisis, March 2021, International Drug Policy Consortium

8. Δελτίο Τύπου της Ομοσπονδίας Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδος (Ο.Σ.Υ.Ε.), 24/08/2020, διαθέσιμο σε: https://lawnet.gr/law-news/osye-kritiki-kai-metra-prolipsis-kata-tis-exaplosis-tou-covid-19/

9. ΕΟΔΥ: Οδηγίες για καταστήματα κράτησης, διαθέσιμο σε: https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2020/05/covid-19-katastimata-kratisis.pdf
& Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων, Προτάσεις για την προστασία των κρατουμένων στις φυλακές από την πανδημία, διαθέσιμο σε: https://hcba.gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%83-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B9%-CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF/
& Κείμενο 301 κρατουμένων γυναικών στις φυλακές Ελαιώνα Θήβας για την πανδημία και την αναγκαιότητα αποσυμφόρησης των φυλακών, διαθέσιμο σε: https://www.komotinipress.gr/kimeno-301-kratoumenon-ginekon-stis-filakes-eleona-thivas-gia-tin-pandimia-ke-tin-anagkeotita-aposimforisis-ton-filakon/

10. Council of Europe anti-torture Committee publishes report on Greece, 09/04/2020, διαθέσιμο σε: https://www.coe.int/en/web/cpt/-/council-of-europe-anti-torture-committee-publishes-report-on-gree-3

μοσιογραφικές πληροφορίες περί αναμενόμενης Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου, η οποία θα οδηγούσε σε πρόωρη απόλυση του 20% περίπου του πληθυσμού των καταστημάτων κράτησης[11], τελικά η πολιτική ηγεσία δεν προχώρησε σε δραστικά μέτρα μείωσης του σωφρονιστικού πληθυσμού. Τα μέτρα που λήφθηκαν είχαν χαρακτήρα κυρίως περιοριστικό της ελευθερίας, με διακοπή των τακτικών αδειών, των επισκεπτηρίων και κάθε επικοινωνίας με τον έξω κόσμο, διακοπή εκπαιδευτικών και άλλων δραστηριοτήτων, περιορισμούς των μεταγωγών και οργάνωση της ζωής εντός της φυλακής με γνώμονα τη μικρότερη δυνατή κοινωνική επαφή. Η μονομερής αυτή επιλογή υγειονομικών μέτρων, εγείρει έντονους προβληματισμούς αναφορικά με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αλλά και με την προστασία της ίδιας της υγείας των κρατουμένων (σωματικής και ψυχικής).

Παρά λοιπόν τις αρχικές εξαγγελίες της κρατικής διοίκησης, περί πλήρους ετοιμότητας του σωφρονιστικού συστήματος για τη διαχείριση της πανδημικής κρίσης[12], στην πραγματικότητα, ως βασικό μέσο πρόληψης κατά του κορωνοϊού, λειτούργησε τελικά ο μέγιστος δυνατός περιορισμός των κοινωνικών επαφών των κρατουμένων. Τα περιοριστικά μέτρα που εφαρμόστηκαν επέτειναν τα δεινά και τις στερήσεις του εγκλεισμού[13]. Υποστηρίχθηκε μάλιστα ότι, παρά τις αρχικές προθέσεις, υπήρξε τελικά δυσκολία ανάληψης του πολιτικού κόστους μιας δραστικής παρέμβασης για τη μείωση του πληθυσμού των φυλακών[14].

Με βάση λοιπόν τα δεδομένα αυτά, κύριο μέτρο αντιμετώπισης της υγειονομικής κρίσης στα καταστήματα κράτησης της χώρας θα έπρεπε να ήταν η μείωση του πληθυσμού των φυλακών. Για το σκοπό αυτό, στο πλαίσιο του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος, θα μπορούσε να αξιοποιηθεί κυρίως ο θεσμός της υφ'όρον απόλυσης και σε μικρότερο βαθμό η αναστολή εκτέλεσης των ποινών. Επιπρόσθετα θα μπορούσε να περιοριστεί το πεδίο εφαρμογής της προσω-

11. dikastiko.gr, "ΠΝΠ Αποσυμφόρησης Φυλακών: Θα αποφυλακιστούν το (περίπου) 20% των κρατουμένων – Ποιες χώρες το εφαρμόζουν ήδη", 02/04/2020 διαθέσιμο σε:
https://www.dikastiko.gr/second-lead/pnp-aposymforisis-fylakon-tha-apofylakistoyn-to-peripoy-20-ton-kratoymenon-poies-chores-to-efarmozoyn-idi/?fbclid=IwAR1Jvehl8HWz-UWipMAVrCmn5ZLWvJzsZbM2BMihGGb8qCgNudnZO0v21o0 &
dikastiko.gr, «Πώς ο καθηγητής Τσιόδρας ανοίγει το «παράθυρο» αποσυμφόρησης φυλακών», 15/04/2020, διαθέσιμο σε:
https://www.dikastiko.gr/se-proto-plano/pos-o-kathigitis-tsiordas-anoigei-to-parathyro-aposymforisis-fylakon/

12. Δελτίο Τύπου Υπουργείου Προστασία του Πολίτη: «Σε ετοιμότητα για την αντιμετώπιση του Κορονοϊού τα Καταστήματα Κράτησης της χώρας», 04/03/2020, διαθέσιμο σε:
http://www.minocp.gov.gr/index.php?option=ozo_content&lang=GR&perform=view&id=7056&Itemid=697

13. Covid-19: What is happening in European prisons? Update 13 Greece October 9th, 2020, European Prison Observatory & Νίκος Φωτόπουλος, «Σαρώνει ο κορωνοϊός στις φυλακές Διαβατών», Η εφημερίδα των Συντακτών, 07.11.2020, διαθέσιμο σε:
https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/267624_saronei-o-koronoios-stis-fylakes-diabaton

14. Κώστας Κοσμάτος, «Φυλακές, υπερπληθυσμός και κορωνοϊός», dikastiko, 19/11/2020, διαθέσιμο σε:
https://www.dikastiko.gr/articles/kostas-kosmatos-fylakes-yperplithysmos-kai-koronoios/ & https://www.capital.gr/epikairotita/3496148/aposumforisi-ton-fulakon-ena-sxedio-pou-uparxei-sto-surtari-apo-tin-anoixi

ρινής κράτησης στις απολύτως αναγκαίες περιπτώσεις. Η εφαρμογή της υφ'όρον απόλυσης για λόγους αποσυμφόρησης των καταστημάτων κράτησης θα μπορούσε επίσης να περιοριστεί σε συγκεκριμένες κατηγορίες κρατουμένων, όπως είναι οι δράστες που εκτίουν ποινές φυλάκισης για μικρής βαρύτητας αδικήματα, οι ηλικιωμένοι άνω των 70 ετών και κρατούμενοι με μικρό υπόλοιπο ποινής.

Εφόσον είχε επιτευχθεί μία αισθητή αποσυμφόρηση των καταστημάτων κράτησης, θα ήταν δυνατή η λειτουργία τους με τα αναγκαία μέτρα προφύλαξης, καθώς και με ορισμένα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης, με όριο όμως τη νομιμότητα και την αναλογικότητα. Μία τέτοιου είδους διαχείριση της πανδημίας στα καταστήματα κράτησης, πέρα από την πιθανολογούμενη θετική επίδραση στα υγειονομικά δεδομένα, θα βρισκόταν σε μεγαλύτερη συμφωνία με τις επιταγές για προστασία της υγείας και σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θα μπορούσε να επιτύχει μία εξισορρόπηση στόχων, αναγκών και δικαιωμάτων.

«Ποια θεωρείτε ότι είναι τα κατάλληλα μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης της διάδοσης του κορωνοϊού στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας;»

Γεώργιος Μπορμπαντωνάκης

Φοιτητής ΠΜΣ «Εγκληματολογία & Αντεγκληματική Πολιτική» (ΕΚΠΑ)

Η περασμένη χρονιά σημάδεψε την παγκόσμια κοινότητα, όταν η πανδημία του νέου κορωνοϊού σάρωσε με ραγδαίους ρυθμούς ολόκληρη την υφήλιο αναγκάζοντας τα περισσότερα κράτη να εφαρμόσουν δρακόντεια μέτρα φυσικής και κοινωνικής αποστασιοποίησης. Κι αν στην Ελλάδα η πρόληψη για το γενικό πληθυσμό ταυτίσθηκε εν πολλοίς με το διαρκώς προβαλλόμενο σλόγκαν «μένουμε σπίτι, μένουμε ασφαλείς», η πραγματικότητα εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων της χώρας θα μπορούσε να αποτυπωθεί συνοπτικά με τη φράση «μένουμε στις φυλακές, μένουμε ανασφαλείς».

Ήδη από το Μάρτιο του 2020 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου πως οποιαδήποτε προσπάθεια ελέγχου της πανδημίας θα αποτύχει εάν δεν ληφθούν εγκαίρως προληπτικά μέτρα εντός των καταστημάτων κράτησης.[1] Οι φυλακές, όπως κάθε κλειστή δομή, αποτελούν εστίες υπερμετάδοσης του ιού. Πιο αναλυτικά, οι κρατούμενοι είναι περισσότερο ευάλωτοι σε μολυσματικές παθήσεις, καθώς το ανοσοποιητικό τους σύστημα είναι ιδιαιτέρως εξασθενημένο λόγω σοβαρών υποκείμενων νοσημάτων. Παράγοντες, όπως οι κακές συνθήκες προσωπικής υγιεινής και καθαριότητας των κτιριακών εγκαταστάσεων, η δυσχερής πρόσβαση σε κατάλληλη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και η απαράδεκτη «σαρδελοποίηση» ως αποτέλεσμα του υπερσυνωστισμού, λειτουργούν επιβαρυντικά στην υγεία των κρατουμένων. Επιπλέον, το φυλακτικό και ιατρικό προσωπικό εξαιτίας της καθημερινής επαφής με τους κρατούμενους διατρέχει αυξημένο κίνδυνο μόλυνσης, με συνέπεια τη μετέπειτα διασπορά του ιού στην κοινότητα. Συνεπώς, το ζήτημα της υγείας εντός των φυλακών θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως αναπόσπαστο τμήμα του κρατικού σχεδιασμού για την προστασία της δημόσιας υγείας.

1. Βλ. World Health Organization (March 2020). Preparedness, prevention and control of COVID-19 in prisons and other places of detention. *(https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/336525/WHO-EURO-2020-1405-41155-55954-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y)*

Δίχως αμφιβολία το μεγαλύτερο πρόσκομμα που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι κυβερνήσεις ανά τον κόσμο ήταν ο υπερπληθυσμός των φυλακών, που ομολογουμένως δυσχεραίνει την τήρηση των υγειονομικών πρωτοκόλλων (π.χ. αποστάσεις, καραντίνα σε ξεχωριστό χώρο). Ως εκ τούτου, εξεδόθησαν άμεσα συστάσεις και οδηγίες από ποικίλους υπερεθνικούς θεσμούς που καλούσαν τα κράτη σε γενναίες μειώσεις του σωφρονιστικού πληθυσμού. Το Γραφείο του ΟΗΕ για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα (UNODC) πρότεινε δύο στρατηγικές αποσυμφόρησης των φυλακών. Αφ' ενός, τον περιορισμό της εισροής νεοεισερχόμενων κρατουμένων με την αναστολή εκτέλεσης των φυλακτικών ποινών και με τη χρήση εναλλακτικών της προσωρινής κράτησης μέτρων. Αφ' ετέρου δε, τη μείωση του αριθμού των εγκλείστων, ιδίως όσων ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες, μέσω χορήγησης πρόωρων απολύσεων, προσωρινής διακοπής ή κατ' οίκον έκτισης της ποινής με ηλεκτρονική επιτήρηση, πάντοτε με την επιφύλαξη της δημόσιας ασφάλειας.[2] Ανάλογη έκκληση απηύθυνε και το Συμβούλιο της Ευρώπης προτείνοντας τη μεθοδευμένη χρήση εναλλακτικών των στερητικών της ελευθερίας ποινών.[3]

Αρκετές πολιτείες των ΗΠΑ προχώρησαν σε αποφυλακίσεις εκατοντάδων προσωρινά κρατούμενων και σε πρόωρες απολύσεις ατόμων που εξέτιαν ποινές μικρής διάρκειας. Ανάλογη πρωτοβουλία ανέλαβε και η Βραζιλία με την αποφυλάκιση 30.000 μη επικίνδυνων κρατουμένων. Στην Αιθιοπία χορηγήθηκε προεδρική χάρη σε πάνω από 4.000 φυλακισμένους των οποίων η ποινή έληγε σε λιγότερο από ένα χρόνο, ενώ οι αρχές στο Αφγανιστάν διέταξαν την αποφυλάκιση 10.000 κρατουμένων με έμφαση στις πληθυσμιακές ομάδες των γυναικών, των εφήβων, των βαριά ασθενών και των ατόμων ηλικίας άνω των 55 ετών. Παράδειγμα προς μίμηση αποτελεί σαφώς και το Ιράν, όπου μέχρι σήμερα έχουν αποφυλακισθεί περισσότεροι από 85.000 κρατούμενοι από τους συνολικά 190.000.

Στη Γηραιά Ήπειρο μέτρα αποσυμφόρησης έχουν ήδη εφαρμοσθεί από αρκετές χώρες. Η Κύπρος έδωσε τη δυνατότητα σε περισσότερα άτομα να ενταχθούν στο θεσμό της Ανοιχτής Φυλακής και της εξωιδρυματικής απασχόλησης. Η Γαλλία προτίμησε την πρόωρη απόλυση όσων είχαν ακόμη δύο μήνες εκτιόμενης ποινής ενώ ανέστειλε την εκτέλεση βραχυχρόνιων ποινών για μη επικίνδυνους δράστες. Η Ισπανία και η Ιταλία προχώρησαν σε πρόωρες αποφυλακίσεις υπό τον όρο της κατ' οίκον έκτισης της ποινής με ηλεκτρονική επιτήρηση. Στην Πορτογαλία η κυβέρνηση χορήγησε χάρη στους κρατούμενους άνω των 65 ετών με χρόνια νοσήματα και σε όσους εξέτιαν ποινές μικρής διάρκειας έως δύο έτη.[4] Αξιομνημόνευτο είναι και το παράδειγμα

2. Βλ. United Nations Office on Drugs and Crime (March 2020). COVID-19 preparedness and responses in prisons. *(https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UNODC_Position_paper_COVID-19_in_prisons.pdf)*

3. Βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης (Μάρτιος 2020). Δήλωση αρχών σχετικά με τη μεταχείριση των ατόμων που στερούνται της ελευθερίας τους στο πλαίσιο της πανδημίας του κορωνοϊού (COVID-19). *(https://rm.coe.int/16809e1c56)*

4. Βλ. European Parliamentary Research Service. (June 2020). Coronavirus and prisons in the EU. Member-State measures to

χωρών, όπως η Ιρλανδία, η Δανία, η Νορβηγία και η Φιλανδία, οι οποίες, καίτοι δεν αντιμετωπίζουν ζητήματα υπερπληρότητας, προέβησαν σε αποφυλακίσεις και σε αναστολή εκτέλεσης ποινών ως έκτακτα προληπτικά μέτρα κατά της εξάπλωσης του ιού.[5]

Ειδικότερα, το μείζον θέμα του υπερπληθυσμού έχει λάβει εκτεταμένες διαστάσεις στη χώρα μας, όπου σχεδόν σε όλα τα καταστήματα ο αριθμός των κρατουμένων ξεπερνάει την προβλεπόμενη χωρητικότητα κάθε δομής, ενώ εξαιτίας της άνισης κατανομής των κρατουμένων η πληρότητα σε ορισμένες φυλακές αγγίζει το 200%.[6] Ενδεχομένως, η προσωρινή μεταγωγή κρατουμένων σε ολιγοπληθή καταστήματα, για παράδειγμα στις αγροτικές φυλακές, θα συνέδραμε κατά το μάλλον ή ήττον στην αποσυμπίεση μερικών καταστημάτων.

Ενόψει της δυναμικά εξελισσόμενης πανδημίας η Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων συνέταξε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο νόμου με κεντρικό άξονα την αποσυμφόρηση των φυλακών. Συγκεκριμένα, πρότεινε την απόλυση ορισμένων κατηγοριών κρατουμένων υπό τον όρο της τακτικής παρουσίας σε οικεία αστυνομικά τμήματα, την κατ' οίκον έκτιση του υπόλοιπου των ποινών για όσους έχουν συμπληρώσει το εβδομηκοστό έτος ηλικίας, την επέκταση του ανασταλτικού αποτελέσματος της άσκησης έφεσης στις αποφάσεις πρωτοβάθμιων δικαστηρίων που επιβάλλουν ποινές έως δέκα έτη και την κατ' επείγουσα εξέταση των αιτήσεων για άρση ή αντικατάσταση της προσωρινής κράτησης. Ρητώς εξαιρούντο από τα ανωτέρω έκτακτα μέτρα τα εγκλήματα εκείνα που συνδέονται με αυξημένο κίνδυνο για τη δημόσια τάξη.[7]

Παρά τις αρχικές εξαγγελίες της Γ.Γ. Αντεγκληματικής Πολιτικής αναφορικά με την έκδοση πράξης νομοθετικού περιεχομένου με σκοπό την αποφυλάκιση περίπου του 20% των κρατουμένων,[8] ρύθμιση που αναντίρρητα θα προστάτευε την υγεία των απολυόμενων και παράλληλα

---

reduce the spread of the virus. *(https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651976/EPRS_BRI(2020)651976_EN.pdf)*

5. Βλ. Center for Crime and Justice Studies (April 2020). European responses to coronavirus in prisons. *(https://www.crimeandjustice.org.uk/news/2020-04-24/european-responses-coronavirus-prisons)*

6. Τον Απρίλιο του 2020 όταν η πανδημία είχε αρχίσει να εξαπλώνεται δυναμικά σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια διέμεναν 11.354 κρατούμενοι σε φυλακές συνολικής χωρητικότητας 10.055 ατόμων.

7. Βλ. Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων (Μάρτιος 2020). Σχέδιο διάταξης νόμου για την προστασία των κρατουμένων από την πανδημία. (*https://hcba.gr/wp-content/uploads/2020/03/%CE%95%CE%95%CE%A0_%CE%A3%CE%9D_%CE%9A%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%8D%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CE%B9_%CE%A0%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%AF%CE%B1.pdf*)

8. Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πηγές επρόκειτο να αποφυλακισθούν οι κρατούμενοι με εναπομείναντα πραγματικό χρόνο εκτιόμενης ποινής τους 12 μήνες, οι κρατούμενοι που εκτίουν κατά μέγιστο πενταετή ποινή εφόσον έχουν ήδη εκτίσει το 1/20 αυτής καθώς και οι κρατούμενοι άνω των 65 ετών εφόσον έχουν εκτίσει το 1/30 της ποινής τους. Εξαιρούντο ορισμένα βίαια εγκλήματα λ.χ. βιασμοί, ανθρωποκτονίες, τρομοκρατία. (*https://www.dikastiko.gr/second-lead/pnp-aposymforisis-fylakontha-apofylakistoyn-to-peripoy-20-ton-kratoymenon-poies-chores-to-efarmozoyn-idi/)*

θα βελτίωνε αισθητά το επίπεδο υγιεινής και διαβίωσης των εναπομείναντων κρατουμένων, το συγκεκριμένο μέτρο δυστυχώς δεν ευδοκίμησε. Στον αντίποδα, ο υπερπληθυσμός στις ελληνικές φυλακές μάλλον διογκώθηκε εν μέσω πανδημίας, καθώς σύμφωνα με τα πορίσματα έκθεσης του Συμβουλίου της Ευρώπης το διάστημα Ιανουαρίου-Σεπτεμβρίου 2020 το ποσοστό εγκλεισμού αυξήθηκε κατά 5,3 μονάδες, την ίδια περίοδο μάλιστα που στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη το ποσοστό αυτό κατέγραψε αρνητικό πρόσημο.[9]

Για την πρόληψη και αντιμετώπιση του κορωνοϊού εντός των φυλακών η Ελλάδα εστίασε στην απομόνωση των κρατουμένων από το γενικό πληθυσμό. Απαγορεύθηκαν οριζοντίως οι τακτικές άδειες, τα επισκεπτήρια, η αλληλογραφία, οι μεταγωγές ενώ διεκόπη η λειτουργία των εκπαιδευτικών και επανεντακτικών προγραμμάτων. Παρότι οι ενέργειες αυτές κρίνονται κατ' αρχήν θεμιτές και πρόσφορες για την προστασία της σωφρονιστικής κοινότητας, η παρατεταμένη περιστολή των δικαιωμάτων επιβαρύνει σημαντικά τη ζωή των κρατουμένων. Επομένως, είναι επιβεβλημένη η παράλληλη υιοθέτηση αντισταθμιστικών μέτρων.

Η αποκοπή της επικοινωνίας με τα οικεία πρόσωπα οξύνει τα εντασιακά συναισθήματα που βιώνουν οι κρατούμενοι επιδεινώνοντας την εύθραυστη ψυχική τους υγεία, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε επακόλουθη κατάπτωση και της σωματικής. Ως εκ τούτου, η ελληνική Πολιτεία οφείλει να διευκολύνει κατά το δυνατόν την επικοινωνία των φυλακισμένων με τις οικογένειές τους, ακολουθώντας το παράδειγμα της Αγγλίας, της Σκωτίας, του Βελγίου και της Σουηδίας που παρείχαν στους κρατούμενους κινητά τηλέφωνα με προπληρωμένα πακέτα ομιλίας.[10] Επίσης, θα πρέπει να υπάρξει κρατική μέριμνα για τη χορήγηση αναγκαίων εν καιρώ πανδημίας ειδών ατομικής προστασίας και υγιεινής, λ.χ. σαπούνια, μάσκες και γάντια, αγαθά που υπό κανονικές συνθήκες προμηθεύονται οι κρατούμενοι από τον έξω κόσμο μέσω των επισκεπτηρίων και των δεμάτων που λαμβάνουν, ωστόσο, λόγω των περιοριστικών μέτρων τα στερούνται.

Η πανδημία ανέδειξε χρόνιες παθογένειες του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος που αποδείχθηκαν ευνοϊκές για την εξάπλωση του ιού, όπως ο υπερπληθυσμός και οι εξαθλιωτικές συνθήκες διαβίωσης, καθιστώντας πιο επιτακτική από ποτέ την ανάγκη για θαρραλέες αποφάσεις και συντονισμένη δράση μεταξύ Πολιτείας και Δικαιοσύνης.

9. Βλ. Aebi, M. & Tiago, M. M. (2020). *Prisons and prisoners in Europe in pandemic times: An evaluation of the mid-term impact of the COVID-19 on prison populations*. Special SPACE I report. Council of Europe statistics. σελ.7.

10. Τα κινητά αυτά δεν έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο, δεν μπορούν να στείλουν ή να λάβουν SMS ούτε και να δεχθούν κλήσεις. Ο κρατούμενος μπορεί να τηλεφωνήσει μόνο σε όσους είναι ήδη εγγεγραμμένοι στην καρτέλα του ως πρόσωπα επαφής.

Το Ποινικό Δίκαιο σε κρίση και υπό κρίση – Liber Discipulorum (Για τα εβδομηκοστά γενέθλια του καθηγητή Ιωάννη Γιαννίδη)

Μαρία Ρηγοπούλου

Αντεισαγγελέας Πρωτοδικών, Δ.Ν.

Η έκδοση του παρόντος Τιμητικού Τόμου ενσαρκώνει την ιδέα μιας βίβλου μαθητών του τιμωμένου καθηγητή Ιωάννη Γιαννίδη ως ελάχιστο δείγμα ευγνωμοσύνης στον ακαδημαϊκό δάσκαλό τους, απόρροια του σταθερού προσωπικού και επιστημονικού δεσμού των συμμετεχόντων με τον μέντορά τους· ζωντανή απόδειξη του αριθμού αλλά πρωτίστως της ποιότητας της νεότερης γενιάς ποινικών επιστημόνων που αυτός «παρήγαγε» πέρα από τα στεγανά όρια δημιουργίας σχολής. Συγχρόνως ο αναγνώστης θα ανακαλύψει τρεις συμβολές συγγραφέων (Π. Βασιλακόπουλου, Ν. Μπιτζιλέκη και Κ. Παπαγεωργίου), με τους οποίους υπάρχει ένας ιδιαίτερος σύνδεσμος του τιμωμένου, πέρα από την φιλία μεταξύ συναδέλφων της γενιάς του, ώστε υπό το πρίσμα αυτό βρίσκουν αβίαστα την θέση τους στον παρόντα Τόμο.

Ο Τόμος, όπως άλλωστε ενδεικνύει ο τίτλος του: «Το Ποινικό Δίκαιο σε κρίση και υπό κρίση», συγκεντρώνει κριτικές μελέτες, που αναπτύσσουν ζητήματα από ένα ευρύ φάσμα θεμάτων εθνικού και ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου. Πρόκειται για μια συλλογή είκοσι τριών πρωτότυπων συμβολών, οι οποίες διαρθρώνονται σε δύο γενικότερες θεματικές ενότητες: δεκατρείς μελέτες ουσιαστικού και εννέα μελέτες δικονομικού ποινικού δικαίου και την επιλογική μελέτη του Κ. Παπαγεωργίου «Για την ελευθερία της φιλίας» υπό την φιλοσοφική της θεώρηση. Αφετηρία αποτελεί η συμβολή του Δ. Κιούπη, ο οποίος επιχειρεί την σκιαγράφηση της επιστημονικής προσφοράς του τιμωμένου στο χώρο των ποινικών επιστημών, αναδεικνύοντας επιμέρους διαστάσεις της συνεχούς προσπάθειάς του να γεφυρώσει το «σκληροτράχηλο» χάσμα ποινικής θεωρίας και πράξης, έτσι όπως αυτή αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στο συγγραφικό, το διδακτικό-ερευνητικό του έργο, την ουσιαστική συμβολή του στην διαδικασία κατάρτισης του νέου

Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, την άσκηση ποινικής δικηγορίας με υψηλό αίσθημα ευθύνης και την συνεχή επιστημονική του δραστηριοποίηση ιδίως μέσω της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου.

Με αφορμή τρεις σημαντικές διατάξεις του νέου Ποινικού Κώδικα από διαφορετικά πεδία της γενικής θεωρίας του εγκλήματος (συμμετοχική ευθύνη, νομοθετικός ορισμός της ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης των εγκλημάτων μη γνήσιας παράλειψης του άρθρου 15 ΠΚ, άρση του καταλογισμού κατ' άρθρο 33 ΠΚ), ιδωμένες ως έκφραση εντονότερης νομοθετικής παρέμβασης και περιορισμού της ερμηνευτικής ελευθερίας του δικαστή, ο Ν. Μπιτζιλέκης εξετάζει το πώς κατανέμεται το ρυθμιστικό πεδίο μεταξύ νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας με κριτήριο τις δικαιοπολιτικές εγγυήσεις ενός κράτους δικαίου: τον σεβασμό στις αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας. Κρίσιμες πτυχές της πρόσφατης κρίσης του κράτους δικαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση με αφορμή την παραβίαση της δικαστικής ανεξαρτησίας από ορισμένα κράτη μέλη παρουσιάζει ο Α. Τζαννετής, διερευνώντας την ενωσιακή κατοχύρωσή της υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΔΕΕ, το οποίο προέκρινε την διάταξη του άρθρου 19 παρ. 1 εδ. β΄ ΣΕΕ ως θεμέλιο αξιολόγησης δομικών συστημικών μεταβολών του status των εθνικών δικαστών. Την ατελέσφορη προσπάθεια του ιστορικού νομοθέτη του νέου Ποινικού Κώδικα να θέσει φραγμό σε οποιαδήποτε ουσιαστική αντικειμενική θεωρία για την αυτουργία με την τροποποίηση της διάταξης του άρθρου 45 περί συναυτουργίας, πραγματεύεται η μελέτη του Ι. Μοροζίνη, καταδεικνύοντας με στέρεα δογματικά επιχειρήματα ότι η τυπική αντικειμενική θεωρία αφενός μεν ουδέποτε κατ' ουσίαν επικράτησε ως κριτήριο οριοθέτησης της αυτουργίας, αφετέρου δε, εξαντλεί την πρακτική της χρησιμότητα ως θεωρία για την μοναυτουργία, όπου όμως και πάλι δεν ικανοποιεί, αν δεν συνοδεύεται από μια θεωρία για το ζήτημα της αιτιότητας στα ουσιαστικά εγκλήματα. Τα δογματικά ζητήματα που αναφύονται εξ αφορμής των νέων περί συμμετοχής διατάξεων αναπτύσσει διεξοδικά ο Π. Χριστόπουλος, επιχειρώντας να συγκεράσει την υιοθέτηση του τυπικού αντικειμενικού κριτηρίου με μια μεικτή (τυπική-ουσιαστική) εκδοχή του κριτηρίου της λειτουργικής κυριαρχίας επί της πράξεως. Στο πλαίσιο μιας εκ νέου προσέγγισης του άρθρου 14 ΠΚ, ο Κ. Τσίνας προβαίνει σε μια καταγραφή επιστημολογικής φύσεως προβληματισμών που λανθάνουν στην κριτική κατά του νομοθετικού ορισμού του εγκλήματος, συντασσόμενος κατ' αποτέλεσμα με την θέση που, καταρχήν, και ο τιμώμενος εκφράζει στο θεωρητικό του έργο για την «Αιτιολόγηση των αποφάσεων των ποινικών δικαστηρίων» για το φαινόμενο του νομοθετικού ορισμού νομικών εννοιών. Με αφετηρία την σύγχρονη φιλοσοφική και επιστημονική συζήτηση για την ηθική θέση των ζώων, ο Α. Αναγνωστόπουλος εξετάζει το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, προκειμένου να φωτίσει την ιδιάζουσα θέση που de lege lata κατέχουν τα ζώα μεταξύ υποκειμένων και αντικειμένων του δικαίου, καταλήγοντας στην ένταξή τους σε μια ενδιάμεση κατηγορία αυτοτελών φορέων δικαιωμάτων, που περιλαμβάνει τα ζώα και τα έμβρυα, στα οποία προσνέμεται status ατελών υποκειμένων του δικαίου. Στο πεδίο της

θεωρίας της ποινής, ο αναγνώστης θα ανακαλύψει δύο μελέτες, και ειδικότερα, τις κριτικές παρατηρήσεις επί της περί ποινής διδασκαλίας του Ν. Ανδρουλάκη (Π. Βασιλακόπουλος), καθώς και την αξιοποίηση της διδασκαλίας των θέσεων ποινής για την εύρεση, την αιτιολογία και τον αναιρετικό έλεγχο του ύψους της στερητικής της ελευθερίας ποινής (Γ. Γιαννούλης).

Στο πεδίο του ειδικού μέρους του ποινικού δικαίου, ο Α. Αλαπάντας, υιοθετώντας μια θεώρηση της εγκληματικής οργάνωσης ως οιονεί νομικού προσώπου με χαρακτηριστικά που προσομοιάζουν προς τα νομικά πρόσωπα σωματειακής δομής σε αντιδιαστολή με τα χαρακτηριστικά της συμμορίας που προσομοιάζουν στο βασικό τύπο της αστικής εταιρείας χωρίς νομική προσωπικότητα (άρθρα 741 επ. ΑΚ), αναλύει τα κριτήρια διάκρισης μεταξύ των δύο αυτών εγκλημάτων υπό τον ισχύοντα Ποινικό Κώδικα. Δογματικά ζητήματα των εγκλημάτων της απάτης, της εκβίασης και της ανθρωποκτονίας από πρόθεση εξετάζει ο Κ. Βαθιώτης μέσα από την πλοκή του αστυνομικού μυθιστορήματος «Χωρίς Ταυτότητα» του Γιάννη Μαρή, αναδεικνύοντας συγχρόνως την ιδιαίτερη γοητεία των παραδόσεων του τιμωμένου, κατά τις οποίες η μεταδοτικότητά του συνδυάζονταν με παραδείγματα ειλημμένα από τον χώρο της τέχνης προς τον σκοπό της εμπέδωσης θεωρητικών ζητημάτων. Η συμβολή του Θ. Σάμιου παρέχει μια αναλυτική ερμηνευτική προσέγγιση της τυποποίησης της κλοπής με διάρρηξη (άρ. 372 παρ. 1 περ. γ΄ ΠΚ) υπό τον νέο Ποινικό Κώδικα, καταλήγοντας σε συνεπείς δογματικές θέσεις για την οριοθέτηση του αξιοποίνου της πράξης. Τέλος, στο πεδίο των ειδικών ποινικών νόμων εντάσσεται η μελέτη του Δ. Καραμαγκιώλη για την χειραγώγηση της αγοράς με τη δημοσίευση ανακριβών οικονομικών καταστάσεων υπό το ισχύον θεσμικό πλαίσιο του Ν. 4443/2016.

Στο δεύτερο μέρος του Τιμητικού Τόμου περιέχονται μελέτες από το πεδίο του δικονομικού ποινικού δικαίου, στο οποίο άλλωστε μετατοπίστηκε σταδιακά το ενδιαφέρον του τιμωμένου μετά την διάγνωσή του για την βαθιά κρίση της κλασικής ποινικής δογματικής και την ανάδειξη της ποινικής δικονομικής σκέψης ως κύριου οργάνου εξασφάλισης της εγγυητικής λειτουργίας του ποινικού δικαίου. Ειδικότερα, η Ι. Αναστασοπούλου αναλύει τις μορφές των εσωτερικών ερευνών σε επιχειρήσεις στο πλαίσιο διαφορετικών εννόμων τάξεων (ΗΠΑ, Γερμανία), καθώς και την προβληματική της αποδεικτικής αξιοποίησης του συλλεγέντος υλικού στο πλαίσιο της τυχόν μετέπειτα ποινικής διαδικασίας υπό το πρίσμα της αρχής της μη αυτοενοχοποίησης και του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Περαιτέρω, στην μελέτη του για τον θεσμό των «προστατευόμενων» μαρτύρων, «χάρτινων» μαρτύρων και των «μαρτύρων δημοσίου συμφέροντος», ο Ι. Ανδρουλάκης επισημαίνει ορισμένες αδυναμίες του ισχύοντος νομικού πλαισίου, με αναφορά και στις τρέχουσες εξελίξεις ενόψει επικείμενης ενσωμάτωσης στο ήδη υπάρχον θεσμικό πλαίσιο της πρόσφατης οδηγίας (ΕΕ) 2019/1937 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ε.Ε. της 23ης Οκτωβρίου 2019. Ακολουθούν δύο μελέτες σχετικά με τη νέα διάταξη του άρθρου 363 ΚΠΔ, και ειδικότερα για την ανάγνωση των ενόρκων καταθέσεων υπό το

πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ, καθώς και τη θέση της νομολογίας του Ακυρωτικού επί των αναφυομένων ζητημάτων του προϊσχύσαντος και του ήδη ισχύοντος δικονομικού πλαισίου (Α. Δημάκης), το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας και ιδίως ζητήματα που ανακύπτουν κατά το τρίτο χρονικά στάδιο ελέγχου περιορισμών του δικαιώματος σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ (Α. Διονυσοπούλου). Παραδείγματα εφαρμογής της λειτουργικής μεθόδου και των ιδεατών τύπων για σκοπούς ανάλυσης και σύγκρισης στο πεδίο της ποινικής δικονομίας παρουσιάζονται από τον Ε. Μπίλη, αποτελώντας την βάση έρευνας ως προς τις σύγχρονες μορφές εμφάνισης της εναλλακτικής ποινικής δικαιοσύνης. Η μελέτη του Ο. Ναμία πραγματεύεται την αρχή της ειδικότητας ως γενικώς αναγνωρισμένου κανόνα του διεθνούς δικαίου για την καταπολέμηση του διασυνοριακού εγκλήματος, τις δικονομικές συνέπειες από την παραβίασή της και την θεραπεία τους, καθώς και την αντιμετώπισή της από τη νομολογία. Τη θέση του θύματος στην ελληνική ποινική δίκη υπό το πρίσμα των σχετικών ενωσιακών και διεθνών επιταγών, αλλά και της πρόσφατης τροποποίησης των Κωδίκων του ποινικού μας συστήματος, εξετάζει ο Β. Πετρόπουλος, καταδεικνύοντας, σε αναλογία με όσα ο τιμώμενος είχε επισημάνει για τη θέση του θύματος στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, ότι η αναγκαιότητα και ο τρόπος ένταξης του θύματος στο σύστημα κανόνων μιας ποινικής διαδικασίας άπτονται των ποιοτικών γνωρισμάτων της ποινικής δίκης. Στις αλλαγές που επέφερε ο νέος ΚΠΔ στο κανονιστικό πεδίο της αρμοδιότητας των ποινικών δικαστηρίων και των ενδίκων μέσων κατά βουλευμάτων και αποφάσεων εστιάζει η συμβολή του Α. Τριανταφύλλου, παραθέτοντας τις λύσεις που επέλεξε ο νομοθέτης σε επιμέρους ζητήματα που είχαν απασχολήσει στο παρελθόν την θεωρία και την πράξη. Τέλος, ο Γ. Τριανταφύλλου εξετάζει την ποινική ευθύνη μελών οργάνων διοίκησης και εκπροσώπων επιχειρήσεων, καθώς και των de facto διαχειριστών βάσει ειδικών προβλέψεων στον Ποινικό Κώδικα και σε ειδικούς ποινικούς νόμους.

Πρόκειται αναμφίβολα για ένα έργο με συμβολές υψηλής επιστημονικής ποιότητας, οι οποίες αναδεικνύουν την πολύπλευρη συνεισφορά του τιμωμένου στην ποινική επιστήμη και προσφέρουν ερεθίσματα για περαιτέρω επιστημονικό διάλογο κατά την εφαρμογή των νέων κωδίκων. Τον επιστημονικό αυτό διάλογο μεταξύ θεωρίας και πράξης καλλιέργησε σε υψηλό επίπεδο τόσο με την πνευματώδη και χαρισματική διδασκαλία του ο τιμώμενος στις πανεπιστημιακές αίθουσες όσο και με την διαρκή παρουσία του σε αυτές των δικαστηρίων, εμφυσώντας σε όσους από εμάς έχουμε την τιμή να αποκαλούμαστε μαθητές του την αγάπη για το Ποινικό Δίκαιο και την επιστημονική έρευνα.

Ο δικαιοπολιτικός Heidegger στο έργο του Χάρη Παπαχαραλάμπους: «Στα μονοπάτια της Σιγής. Ο Heidegger και το Δίκαιο»

Διονύσης Φιλίππου

Επ. Καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ

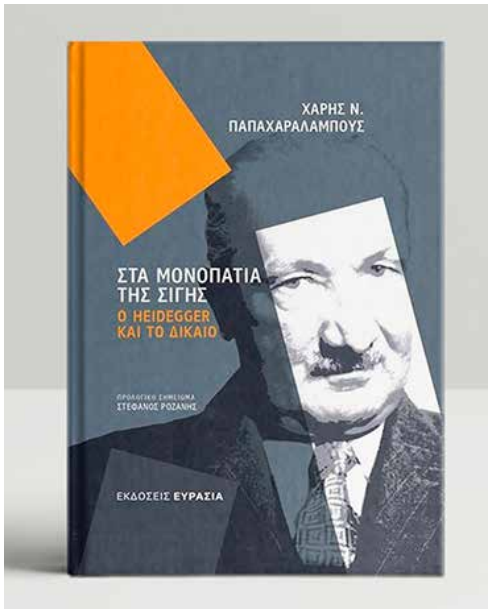

Στη συγκεκριμένη *μελέτη-σταθμό για τη φιλοσοφία του δικαίου* του Χάρη Παπαχαραλάμπους συμπυκνώνονται ειδικές, βαθυστόχαστες και άλλως ρηξικέλευθες κρίσεις πάνω στον «δικαιοπολιτικό» Heidegger. Εν προκειμένω ανατέμνεται, στο μέτρο του δυνατού, η πολιτική σκέψη του Heidegger, ως συγκεκριμένος πολιτικός λόγος, σε συνάρτηση και συσχέτιση με τη πολιτική φιλοσοφία του στοχαστή Carl Schmitt. Είναι όμως αυτή η πολιτική αναφορά απαραίτητη; Το ερώτημα σχετικά με τον ενδεχομένως *πολιτικό* λόγο που υφέρπει στο φιλοσοφικό πρόγραμμα του Heidegger αναδύεται ως πρώτιστο και αφετηριακό, δεδομένου ότι ο φιλόσοφος του Είναι θεωρείται καταρχήν ως *μη* πολιτικός. Παράλληλα και ως δεύτερη θεματική στο παρόν εξετάζεται, έστω και σε αδρές γραμμές, η δικαιοφιλοσοφική χροιά του συνόλου έργου του Martin Heidegger.

Αναμφίβολα, όπως επισημαίνει εύστοχα ο Χάρης Παπαχαραλάμπους, δεν πρόκειται για μια ακόμη «φιλοσοφία του δικαίου» ή έστω ειδικότερα για τη συνεισφορά του χαϊντεγγεριανού λόγου στη γνώση του δικαίου. Ενδεχομένως, το διακύβευμα αφορά στην ανασύσταση μιας θεωρίας για το δίκαιο και τη δικαιοσύνη με γνώμονα και πνευματικό «οδοδείκτη» το πνεύμα του φιλοσόφου και, πιο συγκεκριμένα, με την ανάδειξη των δικαιοπολιτικών του συνηχήσεων που μπορεί να μην δεσπόζουν στο σύνολο έργο του, αλλά καθίστανται έστω και εμμέσως εν τέλει πρόδηλες.[1] Το δίκαιο, άλλωστε, ως ιστορικό-κοινωνικό φαινόμενο προσλαμβάνει πολιτική χροιά, ειδικά δε, το δημόσιο δίκαιο είναι *κατεξοχήν «πολιτικό»* δίκαιο.[2]

1. Βλ. Χ. Παπαχαραλάμπους, *Στα μονοπάτια της Σιγής. Ο Heidegger και το Δίκαιο*, (προλ. Σημ. Σ. Ροζάνη), εκδ. Ευρασία, 2020, σελ. 17 επ.

2. Ενδεικτικές επ' αυτού οι επισημάνσεις του Αρ. Μάνεση, *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, Θεσσαλονίκη, 1980, σελ. 61, όπου τονίζεται,

I. Το Πολιτικό στον Heidegger και τον Carl Schmitt

Στη συγκεκριμένη λοιπόν μονογραφία του ο Χάρης Παπαχαραλάμπους αναδεικνύει μέσα από πρωτότυπες θεωρητικές αναγωγές και κατά τρόπο σφαιρικό και αντικειμενικό, τον πολιτικό Heidegger, τονίζεται δε ότι ο φιλόσοφος του Dasein δεν υπήρξε δεδηλωμένος πολιτικός φιλόσοφος, παρότι οι οντολογικές του κατηγορίες διαθέτουν πολιτικές συνηχήσεις.[3] Συγκεκριμένα: παρά την ενασχόλησή του, κατά τρόπο αποκλειστικό και συνάμα μοναδικό με το θεμελιώδες ερώτημα για το νόημα του Όντος, εντούτοις, το έργο συνολικά επιδέχεται μια έστω και στοιχειώδη (σε σύγκριση με αυτήν του Schmitt), πολιτική ανάγνωση. Μοιραία, η συσχέτιση αυτή διαπερνάται αναγκαστικά από την ανάδειξη *του Πολιτικού*.

Είναι γνωστό ότι για τη σμιτιανή ανάγνωση του πολιτικού φαινομένου κρίσιμη είναι η υπαρξιακής φύσεως αντίθεση φίλου και εχθρού, ως συγκροτούσα τον βασικό κώδικα του Πολιτικού, που περιστρέφεται ex definitione γύρω από την «θέση» του εχθρού ως καταστατικό του όρο.[4] Ενώ τώρα έτσι συγκροτησιακός όρος και προϋπόθεση του σμιτιανού Πολιτικού καθίσταται η σύγκρουση με αυξομειούμενη ένταση,[5] στον φιλόσοφο του Είναι απαντά ο πόλεμος με την έννοια του Ηράκλειτου.[6] Ενώ τώρα η κατά Schmitt συγκρουσιακότητα μπορεί να τεθεί υπό κοινωνιό ή ιδίως κρατικό έλεγχο, όσο και αν συνιστά το ουσιώδες περιεχόμενο του Πολιτικού, στον Heidegger ο πόλεμος, η χρήση βίας ή σε ένα βαθύτερο επίπεδο οντολογικής ανάλυσης, το *«βιαιοπραγείν»* ενέχει και προσλαμβάνει προμηθεϊκή και αντισυστηματική χροιά.

Είναι σε αυτό το σημείο που επεμβαίνει ο συγγραφέας τονίζοντας, αναγόμενος στην ανάγνωση του χαϊντεγγεριανού «πολέμου» από τον Gregory Fried, ότι ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας του χαϊντεγγεριανού πολέμου, όπως συνάγεται από το Απόσπασμα 53 του Ηρακλείτου, καθιστά τη χαϊντεγγεριανή πολιτική *οντολογική* και τρόπο *αντίστασης στον μηδενισμό*, ο οποίος κορυφώ-

μεταξύ άλλων, ότι το εκάστοτε ισχύον δίκαιο ανταποκρίνεται, βασικά, στα συμφέροντα της οικονομικά κυρίαρχης τάξης, η οποία με την κατοχή και τη χρήση της κρατικής εξουσίας επιβάλλεται και ως πολιτικά κυρίαρχη.

3. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π., σελ. 122 επ.

4. Για τη θεμελιώδη πολιτική διάκριση φίλου-εχθρού, βλ. το κλασσικό έργο του Carl Schmitt, *Η έννοια του Πολιτικού* (μετάφρ.: Α. Λαβράνου - επιμ.: Γ. Σταμάτη), Κριτική, 1988, σελ. 45 κ. επ. Όπως τονίζει δε ο Χ. Παπαχαραλάμπους, Η έννοια της εχθρότητας στο έργο του C. Schmitt. Σημασία και ερμηνευτικές απολήξεις, σε: *Σύγκρουση, εχθρότης και δίκαιο, Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρείας Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοϊστορικής Ερεύνης*, τομ., 7Α, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Nomos, σελ. 521 κ. επ., για τον στοχαστή της απόφασης, η πολιτική σχέση είναι στην καθαρότητά της σχέση εχθρότητας. Ο εχθρός είναι δημόσιος και η πολιτική εχθρότητα είναι σχέση με υπαρξιακό νόημα.

5. Για το ζήτημα αυτό, βλ. τις ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του B. Arditi, Το Πολιτικό: Ο Σμιτ εναντίον του Σμιτ, σε: *Τα όρια του φιλελευθερισμού (από τον Κάρλ Σμιτ στη Χάνα Άρεντ)* (μετάφρ: Γ. Μερτίκας, Γ. Λυκιαρδόπουλος), Υψιλον, 2014, σελ. 45 κ. επ.

6. Βλ. Χ. Παπαχαραλάμπους, *Στα μονοπάτια της Σιγής*, σελ. 136. Βλ. επίσης Δ. Τζωρτζόπουλο, Η πολιτική πράξη στον Heidegger και στον Marx. Πόσο επίκαιρη μπορεί να Είναι, *Φιλοσοφείν* 2012(6), σελ. 177 κ. επ.

νεται στην τεχνική πλαισιοθέτηση ('Gestell').[7] Μάλιστα, όπως επισημαίνεται, τούτη η οντολογική πολιτική σύγκρουση αναφαίνεται ως *συμβαντική*, ως θέτουσα μια *νέα* αρχή.[8] Στο σχεσιακό αυτό πλαίσιο, αναδύεται και αναπαρίσταται η συλλογική ταυτότητα ως λαϊκή κοινότητα ('Volksgemeinschaft'), κληροδότημα της αρχαιοελληνικής πολιτικο-πνευματικής κοινότητας, όπου προεξήρχαν τόσο πλατωνικές όσο και αριστοτελικές θεωρητικές συλλήψεις.

Ο Heidegger, εκλαμβάνοντας το Dasein, πρωτίστως ως δυνητικότητα, αντιτίθεται σε οιασδήποτε φύσεως ουσιακούς επικαθορισμούς. Κατά τον φιλόσοφο, όπως καταγράφεται αυτολεξεί στο *Sein und Zeit*:

> *«… Αλλ' αν το μοιραίο Dasein ως μες – στον κόσμο – είναι υπάρχει ουσιαστικά μέσα στο Συνείναι με Άλλους, το γίγνεσθαί του, είναι συγγίγνεσθαι και ορίζεται ως πεπρωμένο (Geschick) [...] Πεπρωμένο, είναι το γίγνεσθαι της κοινότητας του λαού. Το πεπρωμένο δεν συντίθεται από ατομικές μοίρες, όπως και η συναλληλία δεν μπορεί να νοηθεί, ως συμπόρευση πολλών υποκειμένων. Οι μοίρες έχουν ήδη, εκ των προτέρων, αχθεί στη συναλληλία μέσα στον ίδιο κόσμο και στην αποφασιστικότητα για ορισμένες δυνατότητες».*[9]

Συνεπώς, το Dasein αποκτά την ανθεκτικότητά του από την ιστορική του διάνοιξη, δηλαδή το πεπρωμένο του, η πλήρωση του οποίου, για τον συγγραφέα, δεν είναι καταφυγή στη θαλπωρή μιας «εστίας», επιστροφή, δηλαδή, σε μια «αδιάτμητη ουσία», αλλά η έκθεση στην ανεστιότητα ως εστία άλλου τύπου, η ανασύσταση της ταυτότητας διαμέσου της επαφής με το ξένο.[10]

Αλλά ποιος είναι αυτός ο λαός; Ο λαός του φιλοσόφου; Κατά τον Παπαχαραλάμπους ο λαός αυτός είναι ένα υπερατομικό ον ανοιγμένο στο Είναι διαμέσου της χρονικότητας, σε αντιδιαστολή προς τη μάζα, τον πληθυσμό ή το βιολογικό-ζωώδες. Περαιτέρω, ο λαός είναι αποφασιστικότητα για την ανάληψη της ευθύνης της «Στιγμής» (σημείο στο οποίο τονίζεται η καθοριστική επιρροή της σμιτιανής έννοιας της απόφασης). Το κράτος είναι υπ' αυτήν την έννοια ιστορική *"ουσία"* του λαού, ενώ κατά τον αποφασιοκράτη (εν μέρει τουλάχιστον) Schmitt, το κράτος ορίζεται ως το *status της πολιτικής ενότητας* ενός λαού. Ακόμη, ο λαός δεν έχει οντική παρουσία και ούτε φυσικά ανάγεται σε μια τάξη με κοινά φυλετικά χαρακτηριστικά (πράγμα

7. Βλ. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π.

8. Γενικά για το Πολιτικό ως οντολογικό Συμβάν, βλ. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό.π.π., σελ. 122 κ. επ.

9. Βλ. M. Heidegger, *Είναι και Χρόνος* (μετάφρ.: Γ. Τζαβάρα), Β', Δωδώνη, Αθήνα, 2017, σελ. 633 κ. επ.

10. Βλ. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π., σελ. 124 κ. επ. Επ' αυτού, βλ. επίσης, τις ενδιαφέρουσες απόψεις του Κ. Καβουλάκου, Η μετάφραση και η ερμηνεία του πρώτου στάσιμου της Αντιγόνης από τον Μάρτιν Χάιντεγκερ, *Αριάδνη* 10 (2014), σελ., 49 κ. επ., ιδίως σελ. 62 κ. επ.

συναγόμενο και από το πρώτο ανωτέρω στοιχείο). Τέλος, ο λαός είναι *πνεύμα*.[11] Μήπως, ενόψει των ανωτέρω, ο αδιαφιλονίκητος ναζισμός του φιλοσόφου, υπήρξε σε τελική ανάλυση ένα μη πολιτικός, μη ιστορικός, αλλά τελικά ένας ιδιωτικός ναζισμός, όπως εύλογα ενόψει των ανωτέρω αναρωτάται ο συγγραφέας; Ο λαός στη σκέψη του Heidegger είναι, όπως εύστοχα και ποιητικά υπογραμμίζει ο συγγραφέας, ένας μετα-ελληνικός μυστικός λαός, ένας αλλόκοτος λαός,[12] αυτός δε ο μυστικός λαός αναζητά την έκσταση του μοναδικού, του ασυμφιλίωτου, του ασύγκριτου, του ανάδελφου. Έτσι, όπως τόνιζε ο φιλόσοφος, με αφορμή την έξοδο της Γερμανίας από την Κοινωνία των Εθνών το 1933, η συνεννόηση μεταξύ των λαών είναι αυθεντική μόνο ως αναγνώριση της ετερότητας του άλλου και μέσα από την αντιπαράθεση μαζί του. Αποσαφηνιστικής σημασίας επ' αυτού, κρίνονται οι επισημάνσεις του φιλοσόφου στον Περίφημο Πρυτανικό λόγο του το 1933, αυτού του αμφιλεγόμενου, περίφημου/περιβόητου κειμένου, που εκφωνήθηκε επί τη αναλήψει των πρυτανικών του καθηκόντων, τέσσερις ακριβώς μήνες μετά την αναγόρευση του Χίτλερ σε Καγκελάριο.

Εκεί συγκεκριμένα και αναφερόμενος στις δεσμεύσεις που πρέπει να ενστερνιστούν οι Γερμανοί σπουδαστές τονίζει ως πρώτη από αυτές την υποχρέωση συνεισφοράς στην κοινότητα του λαού, ως δεύτερη εκείνη που αφορά στην τιμή και το πεπρωμένο του έθνους εν μέσω των άλλων λαών, η δε τρίτη αφορά τη στοίχιση προς την πνευματική αποστολή του γερμανικού λαού που *«επιδρά στο πεπρωμένο του με το να τοποθετεί την ιστορία του μέσα στην αποκαλυπτικότητα της υπερέχουσας δύναμης, που συνέχει όλες τις κοσμοδιαμορφωτικές δυνάμεις του ανθρώπινου Dasein και με το να κατακτά με αγώνα, πάντοτε εκ νέου, τον πνευματικό του κόσμο»*.[13]

Στον Schmitt παρατηρούμε λοιπόν ορισμένη μετατόπιση του γνωστικού ενδιαφέροντος: αυτό που προσλαμβάνει τώρα καθοριστική σημασία (πάντα σε συνάφεια με το Πολιτικό) είναι το ότι οι άνθρωποι ομαδοποιούνται ως φίλοι για να αντιμετωπίσουν προσδιορισμένους εχθρούς.[14] Θεωρεί μάλιστα ο πολιτικός φιλόσοφος της έκτακτης ανάγκης ότι οι φίλοι μας μπορεί να γίνουν εχθροί και αντίστροφα, ώστε το πραγματικό περίγραμμα του πολιτικού καθίσταται αναπόφευκτα κινούμενο, καθώς παρακολουθεί τις μεταβαλλόμενες τύχες των αντιθέσεων «φίλος-εχθρός».

Μπορεί να εντοπιστεί ένα ενδεχόμενο σημείο σύγκλισης μεταξύ των δύο αυτών πολιτικο-φιλοσοφικών θεωρήσεων; Ένα τέτοιο σημείο ίσως θα μπορούσε να ανιχνευθεί στην ανάδειξη

11. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π., σελ. 132 κ. επ.

12. Βλ. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π.

13. Βλ. Μ. Χάιντεγκερ, *Περί Πολιτικής, Περί Αληθείας, Περί τεχνικής*, (μετάφρ.: Δ. Τζωρτζόπουλος), Ηριδανός, Αθήνα, 2011, σελ. 127-128. Βλ. επίσης Γ. Τζαβάρα, Η ανθρώπινη μοίρα κατά τον Heidegger, *Φιλοσοφείν* 2012(5), σελ. 199.

14. Βλ. L. Strauss, Σημειώσεις για τον Κάρλ Σμιτ. Η έννοια του Πολιτικού, σε: *Τα όρια του Φιλελευθερισμού*, ό. π. π., σελ. 13 , ιδίως σελ. 19 κ. επ.

και αναγόρευση της ιδιαιτερότητας ή της εχθρότητας στο διεθνές δίκαιο ως sine qua non προϋπόθεση του αυτοπροσδιορισμού, νοούμενου ως αυτοαναφορικότητας αποκτημένης μέσα από την «αντι-παρά-θεση» ('Auseinandersetzung', για να χρησιμοποιήσω έναν άλλο κρίσιμο χαϊντεγγεριανό όρο) προς άλλες συλλογικές ενθαδικότητες, άλλα συλλογικά εκστατικά Dasein. Δεν πρέπει βέβαια επ' ουδενί να παραγνωρίζεται, ότι όπως τονίζει ο συγγραφέας, ο χαϊντεγγεριανός λόγος διατυπώνεται και αντιστοιχεί ιστορικο-πολιτικά στην ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα του Μεσοπολέμου, που ειδικά στη Γερμανία παρήγαγε έναν λόγο πολιτικού υπαρξισμού (με έννοιες αμφίσημου περιεχομένου, όπως «πεπρωμένο», «άλμα», «κρίση» κ.λπ.). Είναι μάλιστα από αυτήν την ένταση που προκύπτει εκείνη η βουλησιαρχική αποφασιστικότητα της προμηθεϊκής (ατομικής ή συλλογικής) ομάδας στον Heidegger, που σε πολιτικό επίπεδο αντιστοιχεί στη σμιττιανή αποφασιοκρατία.

Σε κάθε πάντως περίπτωση, ο συγγραφέας στην ενδεχόμενη αντιπαράθεση μεταξύ των δύο πολιτικο-φιλοσοφικών θεωρήσεων, (εάν μπορεί ως τέτοια να εκληφθεί και αυτή του Heidegger), τάσσεται αναφανδόν υπέρ του πολιτικού φιλοσόφου, υπέρ δηλαδή του Carl Schmitt και μάλιστα, όπως υπογραμμίζει με έμφαση, ο δεύτερος ως πολιτικός φιλόσοφος της νεωτερικότητας υπερτερεί καταδήλως του πρώτου, τον οποίο στηλιτεύει ως *«Γερμανό μανδαρίνο της αρχαιολαγνικής νοσταλγίας»*.[15]

II. Ο Heidegger ως φιλόσοφος του δικαίου

Στην ενότητα αυτή εξετάζουμε το κεντρικής σημασίας ζήτημα και κατεξοχήν αντικείμενο της μονογραφίας, τη σχέση του φιλοσόφου με τον λόγο του δικαίου.[16] Οι άξονες σκέψης του συγγραφέα εδώ είναι αδρομερώς οι εξής:

1. Ο φιλόσοφος του Είναι δεν θεμελίωσε συστηματικά τις θέσεις του επί του συγκεκριμένου θεματικού αντικειμένου. Προβαίνει μόνο σε σποραδικές και μάλλον έμμεσες αναφορές στο δίκαιο, αν δε συνάγονται τέτοιες θέσεις, αυτές τις ποριζόμεθα κατά την ερμηνευτική προσέγγιση του εν γένει φιλοσοφικού του έργου. Για τον λόγο αυτόν άλλωστε και ο συγγραφέας αναλύει κατά τρόπο διεξοδικό, αναλυτικό και πρωτότυπο τις ουσιώδεις εννοιολογικές συμπαραδηλώσεις του χαϊντεγγεριανού corpus, δια των οποίων καθίσταται νοητικά εφικτή μια έστω και στοιχειώδης συστηματική θεωρητική επεξεργασία του δικαιϊκού λόγου του Heidegger.

15. Βλ. αναλυτικά Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π., σελ. 126.

16. Για τη θεματική αυτήν, βλ. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π., σελ. 183 κ. επ.

2. Από την άποψη της γνωσεοθεωρητικής/φιλοσοφικής πρόσβασης στο δικαιικό αντικείμενο, το κρίσιμο θεμελιώδες ερώτημα είναι: ποιό δίκαιο υπαινίσσεται ο φιλόσοφος; Μιλά για το φυσικό, το πανανθρώπινο, το θείο ή μήπως για το θετικό δίκαιο της ενδοκοσμικής θέσμισης και δη το δίκαιο της κανονικότητας, αυτό του φιλελεύθερου κράτους; Μήπως εννοεί ένα δίκαιο της εξαίρεσης, όπου απαραίτητη και πάλι κρίνεται η αντιπαραβολή με τη σμιτιανή σκέψη (ενδεχομένως δε και με τις αναλύσεις για τη βιοεξουσία του M. Foucault και του G. Agamben);

> Αναμφίβολα, ο όποιος δικαιικός στοχασμός του φιλοσόφου συσχετιζόμενος πρωτίστως με την ύπαρξη ή με τα υπαρξιακά ερωτήματα, πρέπει να συνυφανθεί άμεσα με το τι είναι ό,τι καλείται φιλοσοφία του δικαίου. Με τον τρόπο που θέσαμε το ζήτημα, παραπεμπόμεθα συνειρμικά στο *Was ist das – die Philosophie?*,[17] όπου σημειώνεται ότι φιλοσοφία *«είναι το κατ' ιδίαν ολοκληρωμένο ομολογείν, το οποίο ομιλεί στον βαθμό που κατευθύνει την προσοχή του στην προσαγόρευση του Είναι του Όντος»*.

Φιλοσοφείν για το δίκαιο είναι έτσι η πνευματική αυτή δραστηριότητα, που, κατά μία άποψη αναμφισβήτητη στον Πλάτωνα και ευδιάκριτη στον Kant, αποσκοπεί στην ανάδειξη μιας υπερκείμενης του θετικού δικαίου καθολικής δικαιικής αρχής. Ως τέτοια αρχή, ο Πλάτων θεωρεί το αγαθό, ενώ για τον Kant, η αρχή που δεσπόζει είναι η ελευθερία (δηλ. η ανεξαρτησία της προαίρεσης από τον εξαναγκασμό). Κατά την άποψη ως προς το φιλοσοφείν για το δίκαιο, η οποία υποφώσκει στον Αριστοτέλη, διαφαίνεται στον Hegel και αναδεικνύεται στον Heidegger, πρέπει να εστιάζουμε στον άνθρωπο και δη στην κοινωνικότητα και ιστορικότητά του.[18] Ιστορικότητα όμως, όπως ορθά σημειώνεται από τον Παπαχαραλάμπους, δεν σημαίνει «προοδευτικός» ιστορικός εξελικτισμός, αλλά *επανιδιοποίηση της παράδοσης*. Δια μέσου αυτής η ιστορικότητα της ύπαρξης εγγράφεται στα ίδια τα θεμέλια του Είναι.[19]

Στο εσωτερικό μιας σκέψης για το δίκαιο το κατ' ανάγκην *πρώτο* θέμα που εγείρεται αφορά στην ερμηνεία. Η συμβολή του φιλοσόφου είναι εδώ καθοριστική. Η σύλληψη της προαντίληψης του ερμηνευτού του νομικού κειμένου, όπως στη συνέχεια αναλύθηκε και από τον Gadamer,[20] συνιστά πλέον συγκεκριμένο μεθοδολογικό ρεύμα, ιδίως σε νομικά συγκείμενα όπως οι συνταγματικής τάξεως κανόνες, όπου προβάλλει ο ιδιαίτερα αυξημένος βαθμός νοηματικής απροσδιοριστίας σε συνδυασμό με τον έντονα χρωματισμένο πολιτικό τους χαρακτήρα.[21]

---

17. Βλ. M. Heidegger, *Τι είναι η φιλοσοφία- Was ist Das- Die Philosophie*, (μετάφρ./επιμ./σχόλια: Β. Μπιτσώρης), Άγρα, 1986.

18. Βλ. Ι. Αραβαντινό, Το δίκαιο ως πράγμα της φιλοσοφίας, σε: *Αφιέρωμα στον Κων. Τσάτσο*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα, 1980, σελ. 289 κ. επ.

19. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π., σελ. 183.

20. Βλ. ενδεικτικά Γ. Ξηροπαΐδη, *Η διαμάχη των ερμηνειών Gadamer-Habermas*, Πόλις, Αθήνα, 2008.

21. Για την πολιτική διάσταση του Συντάγματος, ως συμπυκνωμένης νομικής έκφρασης του συσχετισμού των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων, βλ. Αρ. Μάνεση, *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, ό. π. π., σελ. 164 κ. επ.

Στην ανάλυση της «κατανόησης» και «ερμηνείας», που περιέχεται στην *παράγραφο 32 του Είναι και Χρόνος*, ο φιλόσοφος τονίζει, ότι ουδέν ερμηνευτικό ενέργημα επιτελείται χωρίς προϋποθέσεις, καθώς θεμελιώνεται αναγκαία σε μια «προκατανόηση/προαντίληψη» του ερμηνευτή,[22] στον «ερμηνευτικό κύκλο», που διανύεται από την προκατανόηση στο προς κατανόησιν. Όπως μάλιστα σημειώνει εύστοχα ο συγγραφέας, ο Heidegger με την ερμηνευτική του μας προφυλάσσει από το να ακολουθούμε τυφλά έναν κανόνα. Και το ερώτημα τίθεται άμεσα και επιτακτικά: στα πλαίσια της έκτακτης ανάγκης που διαβιώνουμε και βιώνουμε, όπου είμαστε αναγκασμένοι, για την επιτυχή έκβαση του εφαρμοζόμενου δικαιικού μοντέλου, να ακολουθούμε και να τηρούμε με θρησκευτική ευλάβεια τους συγκεκριμένους δικαιικούς κανόνες, μήπως η ως άνω χαϊντεγγεριανή θέση αποτελεί, αν μη τι άλλο, τροφή για αναστοχασμό;

Το *δεύτερο* (μείζον) ζήτημα, που αναδεικνύει ο Χάρης Παπαχαραλάμπους, αφορά τη νομική αξιολογία υπό το πρίσμα του λόγου του φιλοσόφου της μέριμνας. Όπως επισημαίνεται από τον ίδιο χαρακτηριστικά, *«τόσο η αξιολογική ουσιοκρατία πλατωνικού τύπου όσο και η υπερβατολογική εξάχνωση της αξίας σε φορμαλισική επιταγή, είναι ξένες»* προς τον φιλόσοφο. Γιατί *«και τα δύο αποκόπτονται από το Είναι»*.[23] Την επιταγή εναρμόνισης προς το Είναι, όπως σημειώνει ο Χάρης Παπαχαραλάμπους, τονίζει ο φιλόσοφος στην *Επιστολή για τον Ανθρωπισμό*, όπου νόμος και κανόνας πρέπει να είναι για τον άνθρωπο ό,τι του επιβάλλεται από το Είναι.

Στο σημείο αυτό, για τη φύση των αξιών, τονίζεται το σημείο σύγκλισης του Heidegger με τον Carl Schmitt, έστω και με διαφορετικό αιτιολογικό έρεισμα, καθόσον και οι δύο, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται, υπήρξαν δεδηλωμένοι αντίπαλοι, διαπρύσιοι αρνητές του φιλελευθερισμού, στο βαθμό που αυτό το κρατικό μοντέλο εναλλάσσει το φορμαλισμό του με την στήριξή του και στην ηθικο-δικαιική αξιολογία.

Όσον δε αφορά στη φύση του θετικού δικαίου και του νόμου στις κοινωνίες της νεωτερικότητας και της ύστερης νεωτερικότητας, είναι ενδεικτικές οι επισημάνσεις του συγγραφέα, που αναλύοντας υποδειγματικά την ερμηνεία του Heidegger από τον Derrida,[24] υπογραμμίζει εν τέλει ότι η θέσμιση του δικαίου νοείται ως μυστική πράξη βίας (οι αναγωγές στον Benjamin είναι κατάδηλες εδώ), μη επιδεχόμενη κανονιστική πειθάρχηση.

22. Βλ. ενδεικτικά: Προλεγόμενα του Π. Κ. Θανασά, σε: M. Heidegger, *Τι είναι μεταφυσική*, Πατάκης, Αθήνα, 2000, σελ. 11 κ. επ.

23. Βλ. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π., σελ. 185.

24. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π., σελ. 114-115.

Πρέπει στο σημείο αυτό να το πούμε με σαφήνεια: το «δίκαιο» αναδύεται ως έρις και πόλεμος, στην πραγματικότητα είναι σχάση, λόγος διχαστικός και εμφυλιοπολεμικός. Γι' αυτό και ο δικαστής είναι και παραμένει *«διχαστής»*.[25] Όπως, επιπροσθέτως, ο συγγραφέας ορθά τονίζει (αναφερόμενος στον Ben-Dor), το χαϊντεγγεριανό δίπτυχο *Δίκη- Αδικία* αφαιμάσσεται πλέον στις μέρες μας από τον θετικό νόμο, γίνεται λήθη της οντολογικής Δίκης.

Αναγκαίες κρίνονται, ωστόσο, κάποιες τελευταίες παρατηρήσεις, κυρίως δε τίθεται το ερώτημα: αγόμεθα δια του δικαιοπολιτικού Heidegger προς ένα «φυσικό δίκαιο νέου τύπου», όπως το κατονομάζει ο συγγραφέας;[26]

Κατά τον Παπαχαραλάμπους, πέρα από την βάσει του Είναι και Χρόνος δυνάμενη να υποτεθεί περιφερειακή οντολογία που θα ονομάζαμε φιλοσοφία του δικαίου, καίριο είναι εν τέλει το ότι κάθε ανθρωποκεντρική δικαιοσύνη παραχωρεί τη θέση της σε μια, όπως την ονομάζει ο συγγραφέας *«οντο-θεο-κεντρική»* δικαιοσύνη, έτσι ώστε το στέργειν του ανθρώπου να διασώσει το «Τετραμερές» ('das Geviert'), την σύστροφη, ας την πούμε, ενότητα Θνητών, Θεών, Γης και Ουρανού, να αποτελεί και την ουσία της αξίας του.[27] Έτσι, από το μεταφυσικό δίκαιο αγόμεθα στη δικαιοσύνη του Είναι, που μόνο οι ποιητές καταλαβαίνουν.

3. Ο συγγραφέας δεν παραλείπει να ασχοληθεί και με ένα πεδίο «λόγου εφαρμογής», το ποινικό δίκαιο. Η χαϊντεγγεριανή σκοπιά «εφαρμόζεται» εδώ στους βασικούς αρμούς που διέπουν το δίκαιο αυτό.[28] Θα ήθελα μόνο ένα σημείο να θίξω που εγγίζει και το συνταγματικό δίκαιο και δη αυτό της διαδικασίας στάθμισης, ιδίως δε της χωρούσας υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας, όπου στην πράξη διακυβεύεται ο εγγυητισμός και τα δικαιώματα, θέμα άκρως επίκαιρο.

Κατά τον Παπαχαραλάμπους η στάθμιση, δηλαδή μια, υπό το χαϊντεγγεριανό βλέμμα, ωφελιμιστική προσθαφαίρεση «ποσοτήτων» που μεσολαβεί λειαντικά μεταξύ «διαλογικής αξιολογίας και λειτουργικής τελειοθηρίας», αποδεικνύεται, υπό το βλέμμα αυτό, εν τέλει στην ουσία της μη «σταθμιστική». Τούτη η η ουσία δεν είναι άλλη από την «πλαισιοθετούσα παραγωγή αποθεμάτων», για το ποινικό δίκαιο αυτών της δογματικής και των επινοήσεων της νομολογίας ή της «αστυνομικής χειροτεχνίας».[29]

25. Κατά τον Αριστοτέλη, *Ηθικά Νικομάχεια* Ε.1132α 31-32: «ονομάζεται δίκαιον, ότι δίχα εστιν, ώσπερ αν ει τις είποι δίχαιον και ο δικαστής διχαστής».

26. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π., σελ. 226 κ. επ.

27. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π., σελ. 226-229.

28. Χ. Παπαχαραλάμπους, ό. π. π., σελ. 230 κ. επ.

29. Βλ. Χ. Παπαχαραλάμπους, όπ. παρ., σελ. 246-247.

Εν κατακλείδι: για το παρόν πόνημα του Παπαχαραλάμπους, μπορεί κάποιος να εκφέρει πολλαπλές απόψεις, λόγους, αφορισμούς, ακόμη και «γλωσσικά παίγνια». Πρόκειται κατά τη γνώμη μου για ένα συνολικό στοχασμό για το δίκαιο, που βασισμένος σε μια εντυπωσιακού εύρους και βάθους περιδιάβαση στο χαϊντεγγεριανό corpus, είναι, ως "πρόγραμμα", ανοιχτός στο μέλλον. Ας μην παραλείψω να αναφέρω και ένα από τα σπουδαιότερα επιτεύγματα της μελέτης αυτής, που επισημαίνει και ο Στέφανος Ροζάνης στο προλογικό του σημείωμα: το χάρισμα του Παπαχαραλάμπους να καταδύεται σε αυτήν την «ελλοχεύουσα ύβρη», δηλαδή στο ύφος της γραφής του Heidegger. Από αυτήν την κατάδυση ο αναστοχαστικός ορίζοντας για τη δυνατότητα μιας χαϊντεγγεριανής σκέψης για το δίκαιο και τη δικαιοσύνη εμπλουτίζεται πράγματι πρωτόγνωρα.

Ενόψει των ανωτέρω θεωρώ ότι όποιος στη χώρα μας επιθυμεί να προσεγγίσει, να εγκύψει στη σκέψη του «σκοτεινού φιλοσόφου», αυτού του «βασιλιά της σκέψης», πρέπει αναγκαστικά να μελετήσει το πόνημα του Χάρη Παπαχαραλάμπους. Κατά την προσωπική μου άποψη, το παρόν αποτελεί, όπως τόνισα και στην αρχή «έργο-σταθμό» ('reference work') στη φιλοσοφία του δικαίου και μάλιστα έργο ορόσημο μιας *μετα*-φιλοσοφίας του δικαίου. Είναι για αυτόν τον λόγο που ευγνώμονες τυγχάνουμε στη δαψιλή αυτή πνευματική εισφορά στη φιλοσοφία, καθώς και στη φιλοσοφία του δικαίου εκ μέρους του συγγραφέα.